TARTALOM.

Az **Irodalomtörténeti Közlemények** a Magyar Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de **tartalmáért** egyedül a szerkesztő felelős.

Szerkesztő lakása: *Halas.*

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA

✱

TIZENNYOLCZADIK ÉVFOLYAM

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1908

Budapest, az Athenaeum részvénytársulat könyvnyomdája.

TARTALOM.

Lap

ADATTÁR.

a*

ISMERTETÉSEK, BIRÁLATOK.

VEGYESEK.

I. TARTALOMMUTATÓ.

A) A szerzők betürendes sora szerint.

A) Irodalomtörténeti korszakok szerint.

I. Középkor.

II. Újkor.

III. Legújabb kor.

Vegyesek.

II. NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

BODNÁR ZSIGMOND.

1839—1907.

I.

Bodnár Zsigmond 1907. aug. 24-én meghalt. Vele napjaink tudományos életének egyik legérdekesebb alakja szállott sírba. Elmulása hírére önkéntelenül eszembe jut az a ködös novemberi reggel, mikor először láttam ezt a fanatikus prófétát az egyetemen. Mert próféta volt ő a maga hite szerint. Lelke telve volt izzó szenvedélylyel, melylyel a maga vélt igazát rá akarta tuszkolni a sötét tudatlanságban tévelygő többi emberre. Lángoló gyűlölet, mely a meg nem értés, a kigúnyolás nyomán éledt lelkében, vezette őt azok ellen a »buta realisták« ellen küzdelemre, a kik a törvény igazát sehogysem akarták elismerni.

Azon a novemberi reggelen csak puszta unalomból nyitottam be Bodnár Zsigmond előadó-termébe. Kiváncsi voltam rá. Akkor éppen Eötvösről, a regényíróról, beszélt. De csakhamar elkezdte magyarázni a »törvényt«, mely egyedül fejti meg szellemi világunk eseményeinek haladását. Szemében a fanatikus meggyőződés szikrázott, hangja erős bizonyossággal csengett, arczán látszott, hogy ez az ember nem annyira tanárnak, mint inkább diktátornak termett, a ki véleményéről nem meggyőzni, igazát nem bebizonyítani akarja, hanem meghódolásra kényszerít azért, mert ő mondotta azt és nem más. Pedig az ilyen természet szerencsétlen a tudomány terén. Vége annak az időnek, mikor az αὐτὸς ἔφα-ra esküdött a tanítványok serege. Bodnár Zsigmond előadásán is alig volt jelen huszonöt ember. Ezeknek egy része lázas igyekezettel jegyezte a Mester szavait, más része pedig össze-összenevetett, mikor az antisemitismust, az erkölcsi érzés lazulását és más mindenfélét magyarázott Bodnár a »törvény« segítségével. Voltak hívő tanítványai is. A mindent érteni akaró, szűk látókörű ifjúság között nem egyet babonázott meg heves fanatizmusa. Ezek követőivé szegődtek egy időre, hogy aztán, értelmi képességük növekedtével, nevetve forduljanak el tőle és úgy tekintsék azt a kort, mikor hívei voltak a Bodnár-féle erkölcsi törvénynek, mint az érett emberkorban szoktak visszaemlékezni a családi tűzhely melegénél az első diákszerelem bohókás idejére.

Így maradt a próféta egymagára, hívők seregétől nem követve. Az utókor kétes elismerésében bizakodva halt meg ez az ember, kinek élete végén alig jutott más, mint tövis és kigúnyolás.

Consummatum est!

A letűnt idők krónikása fölidézi sírjából, hogy a tacitusi sine ira et studio elve alapjára állva, megvizsgálhassa műveit és tanítását. A sírhalom barátságot, ellenségeskedést elfödöz; ezek ott megszűnnek.

Ki volt hát Bodnár Zsigmond?

Kicsiny tudományos életünknek alig volt nála lelkesebb tagja, de lenézettebb és kigúnyoltabb író nem igen foglalkozott napjainkban a magyar szellemi élet öregbítésén. A meg nem értés, a kinevettetés fölött érzett keserű fájdalom izzó gyűlöletbe mártatta tollát és minden sora, melyet a magyar tudományos élet mai korifeusairól írt, telve van személyes keserűséggel, a pályája felén megakasztott ambiczió epésségével azok iránt, a kiket haladásában megakasztóinak vélt.

1839. február 9-én Nagy-Károlyban született. Életének ifjú kora zavaros időben folyt le, mikor a jövő mindig kétséges, a jelen kietlen, reménytelen volt. A hazában érzett forrongó hangulat, mely szinte pillanatról-pillanatra változott, rajt' hagyta nyomait az ifjú fejlődő lelkén. Hozzájárult még a XIX. század általános nyugtalansága. Az emberek érezték egész Európaszerte, hogy hatalmas változások előtt áll a világ. A régibe vetett hit nemcsak a politika, hanem a tudomány, az irodalmi élet, az egész anyagi és szellemi világ mezején megrendült. Valami új, szebb időkért sóvárgott mindenki, mely elenyésztesse a jelen keserűségét, hogy azután fölvirradjon az állandó nyugalom és boldogulás napja. Még ma sem tudjuk meghatározni csak megközelítőleg is, hogy milyen lesz a holnap, még ma sem tudtunk kiszabadulni ebből a nyomasztó hangulatból. És Bodnár Zsigmond élete ilyen időkben telt el. Élénk tudásvágya figyeltette vele az események zűrzavarát és kereste bennük a törvényszerűséget. Erős volt benne a meggyőződés, hogy ennek a csudálatos világnak, a minek a neve emberi szellem, épp úgy megvannak a maga sajátos törvényei, mint a fizikai világnak. »Az ember érteni akart«. Ez a mondat, melylyel Irodalomtörténetének előszavát kezdi, mindent megmagyaráz. Ez a mondat az egész Bodnár. Ő érteni akart! És sok tépelődés, önmagát keresés után hitte is, hogy most már ért. És hogyne volna az fájdalmas, mikor egy ilyen embernek, a ki sok fáradság révén olyan eredményhez jut, mely neki mindent megmagyaráz, a többiek a szeme közé nevetnek és az elismerő taps helyett fölhangzik a gúny hahotája, a jóakaratú kritika helyett a metsző hideg sértegetés, s a jutalom, ünnepeltetés helyett a többieknek az a hite, hogy ezt az embert még csak komolyan se lehet venni. Őt is, mint Csóri vajdát, nagy álmodónak tartotta mindenki, a ki megálmodta »szellemi haladásunk törvényét«.

Ez a tépelődő kutatás mutatkozik részben már abban a tényben is, hogy Bodnár a papi rendből kilépett, mivel meggyőződésével nem tudta összeegyeztetni, hogy a vatikáni zsinat a Szűz Mária szeplőtelen fogantatását dogmává avatta.

Filozófiával foglalkozván, erősen hatott rá korának pozitivista szelleme, mely szinte anyagiasítani akarja a szellemi élet jelenségeit. A vágy, hogy a dolgokat egységesen kell magyarázni, a mi a XIX. sz. filozófusainak is általános törekvése, egy ilyen egységes magyarázat megalkotására vezette. Az alapot és ösztönt ehhez az alkotásához leginkább irodalomtörténeti tanulmányai érlelték meg benne. Úgy látta, hogy óriási különbségek vannak az egyes irodalomtörténeti korszakok szellemi fölfogásában, életében. A mi az egyik időben hevesen megdobogtatja a sziveket, azt a másikban észre sem veszik, vagy ha igen, akkor csak ellenséges szemmel nézik. Hitte, hogy a szellemi világ törvényei sem tűrnek kivételt, hanem természeti törvény kényszerűségével fonják az idők fonalát. »Csak akkor lehet tudomány a történetírás«, — mondja — »ha fölfedezi, fölismeri a törvényeket«.[1] Addig csak »szellemes férfiak dicséretes játéka«.[2]

És ő gondolkozott. Végül azt hitte, hogy megtalálta azt, a mit keresett: a törvényt! Azt a törvényt, a mely jó mindenre, mert meg lehet vele magyarázni az egész szellemi világ, az irodalom, politika, művészet, közgazdaság, stb. stb., szóval a »mikrokozmusz« jelenségeit. Ez a törvény olyanforma szerepet játszanék a szellemi jelenségek terén, mint a Newton-féle gravitatio törvénye az egész mechanikában, az astronomiában. Ez volna az az archimedesi pont, mely kívül áll az egész világon, mely az idők árjának nincs alávetve. Csak innen lehet megértésre szert tenni. Csak ezt a törvényt kell ismerni és ebből nemcsak a mult és jelen, hanem még a jövő tüneményeket is meg lehet magyarázni.

De jó lenne, ha ez így lehetne! De sok más fontos tudományra nem lenne akkor szükség! Az egész mikrokozmuszt be tudnók szorítani egy mathematikai formula rövidségű kis szabályba. Az egész lelki élet, az egész történelem nem lenne más, mint egyszerű mathematikai demonstráczió.

Mi volt hát Bodnár gondolatmenete? Melyik ez a törvény? Föltevése szerint a lelki életben erők működnek, melyeknek hatása az egész szellemi világra szól. Az az erő, mely a természeti világban mint fény, hang, stb. jelentkezik, a szellemi világban mint eszme szerepel.[3] Ez a fölfogás az evolucziό filozófiájának terméke. Spencer az anyagot, az erőt és mozgást a Megismerhetetlen nyilvánulásainak tartja, melyek mind egy oknak működései, »gondol-

[1] Irodt. I. köt. IX. l.
[2] U. o.
[3] Irodt. Bev. XXIII. l.

kodásunk összetett jelképeinek a legegyszerűbb jelképekre és semmi többre mint jelképekre való visszavezetése«.[1]

Bodnár hasonló hitet vall, mikor a fizikai és lelki világot egyazon erő kétféle megnyilvánulásának, egy működés két oldalának tekinti.

Ez a felfogás magával hozza a szigorú determinismust, mely szerint minden, a mi történik, szükségképpen van, másképpen nem is lehetne. »Életünk épp úgy természeti törvények szerint módosul, mint a mikrokosmos minden ága. Egyéni tetszésünknek, szeszélyünknek nem lehet rá semmi befolyása, az áramlat adva van és mi nem térhetünk más ösvényre, csak azokon járhatunk, melyek ki vannak tűzve«.[2] Az egyéniség teljes tagadása Bodnár filozófiájának egyik fő tétele. Nem érezhet, nem gondolkozhat az ember egymagában, csak a nagy egészszel együtt, és csakis úgy a mint azt szigorú természeti törvények megszabják. Az írók művei sem fakadnak egyéniségük mélyéből, ezek is csak összerű termékek, melyekbe beleöntik a saját és koruk lelkét, melynek mindent lenyűgöző hatása alól nem tudnak szabadulni.[3] És a kornak ez a lelke változó. Egyszer az erkölcsi, máskor az anyagi köti le az ember érdeklődését, és ehhez alakul egész lelki világunk, akkor altruisták, ekkor egoisták vagyunk. De eszméinknek ez az áramlata legkevésbé sem függ tőlünk.

Van idő, mikor gondolkodásunk egységesítő. Ilyenkor az eszmeerő egységesítő hatása alatt »egységben fogjuk föl a szép, jó és igaz eszméjét, rajongunk a tekintély uralmáért«, a társadalmi egységnek érdekéért föláldozzuk a részek érdekeit. Ez az idealismus kora.

Ezzel szemben van idő, mikor a gondolkodás részletező lesz, mikor nem tudunk egységben látni. Ekkor szétválnak a szép, jó és igaz eszméi, túlsúlyra jutnak a nagy egészet alkotó részek érdekei.

Ez az egyes kora, szemben az idealismussal, mely az egész kora.

Ezt nevezi Bodnár a realismus korszakának.

Egyik azonban a másikba belenyúlik az érintkező határokon.

Mivel itt mozgó, haladó eszme-erők működnek, nagyon természetes, hogy ezek érintkezésekor ritmus keletkezik. Az idealismus hullámhegyére következik az idealismus hullámvölgye.

Bodnár e törvény magyarázására később egy grafikus ábrázolási módot szerkesztett. Három körszerű vonal jelképezi a szép, jó és igaz eszméit, melyek idealismus idején egymásba folynak, innen kezdve pedig mindjobban távolodik egyik a másiktól, míg végre újra összeérnek.

[1] First Principles, 194. §.
[2] Eötvös és Kemény 85. l.
[3] Irodt. Bev. XII. l.

E felfogás szerint eszméink mozgása körszerű.

Az itt elmondottak alkotják fővonásokban Bodnár Zsigmond »erkölcsi törvényét«. Apróbb részleteket, hogy pl. realismus idején deterministák leszünk; az idealismus és realismus között ki szokott törni a forradalom; realismus és idealismus között pedig pessimismus vesz rajtunk erőt, stb. stb. alkalom- és szükségszerüen ezret meg ezret összehalmozott Bodnár minden logikai összefüggés nélkül. De ezek a törvénynyel szoros öszszefüggésben nincsenek és így nem fontosak. Szükség volt rájuk az egyes jelenségek megmagyarázására, hát az író fogta magát és besorozta az idealismus vagy a realismus jellemzői közé, a hova épen kellett. Így néha ellenmondásba keveredik, de az nem nagyon bántja őt. Tehát ilyen apró részletekkel, mivel ezek által sem jobb, sem rosszabb nem lesz a rendszer, s nem is tartoznak szorosan hozzá, e rövid értekezés keretében nem fogom untatni az olvasót.

A Bodnár törvényének minden főmozzanata meg van abban a rövid pár sorban, a mit fentebb nyújtottam róla. Ehhez fűzöm majd megjegyzéseimet.

Sok kutatás, tépelődés érlelte meg Bodnárban ezt a törvényt. Irodalomtörténete bevezetésében, még nem teljesen ilyen alakjában vallja. Végleges formáját 1891. június havában sikerült fölfedeznie.[1] Attól kezdve úgy érezte, hogy fölfedezése új korszakot jelent az emberi tudás történetében.

Hitte, hogy valóban igaz, objektiv történelmet csak ennek a törvénynek segítségével lehet írni, és ez nemcsak a multnak, hanem a jövőnek az eseményeit is meg fogja nekünk magyarázni. Ezt a nagy fölfedezést, mely szinte Kolumbus tojásának látszik, sietett közölni a kor kiváló tudományos férfiaival. Tudatta Lombrosoval, Brunètière-rel, M. Bréallal, A. Fouillée-vel, de hiába. Elismerésre, szíves fogadtatásra nem talált náluk. De erős hite a törvényben így sem csüggedett. Önérzetesen hirdette, hogy »a legnagyobb fölfedezéshez jutott, melyre idáig emberi elme az erkölcsi élet terén juthatott«. Az »isteni törvény« — mint valami prófétát — folyton űzi, hajtja, hogy belekiáltsa ezt a többi emberek fülébe. Könyveknek és czikkeknek egész özönét bocsátotta közre magyar, német és franczia nyelven (Az erkölcsi törvény 1897., Mikrokosmos 1898., A jog keletkezése 1898., Eszményeink 1902., Magyar irodalomtörténet 1891. Eötvös és Kemény 1905. stb. stb.) Az *Eszme* czímen havi folyóiratot is kezdett, mely azonban csakhamar megszünt.

Mindezekben az erkölcsi törvényt hirdeti, magyarázza, és alkalmazza Bodnár a legkülönbözőbb jelenségekre. Rá áldozta egész vagyonát ezekre a munkákra. Könyvei folytonos ismétlésből állanak. Olyan hatást tesznek ránk, mintha egy nagy malomban lennénk, a melynek zörgése, zúgása elkábít bennünket. Az ember-

[1] Példák. I. füzet. 1893. Előszó.

nek belefájdul a feje. Utoljára aztán hajlandó mindent elhinni. Minden logikai rend és öszefüggés nélkül együtt van bennük egy roppant tömkeleg a tényekből, mind azzal az ürügygyel, hogy ez így van, mert így kell lenni az idők ideális esetleg reális árjának megfelelően. A meggyőző érvelés Bodnárnál csak üres szólam marad. Munkáiban igyekszik mindenkit letorkolni, »buta reálistá«-nak bélyegezni, ha nem híve a törvénynek.

Ennek köszönhette a törvény prófétája, hogy komoly, illetékes körökben nem vették őt élete végén semmibe. Mindenki azt tartotta róla, hogy a törvény rögeszméje lett, melyből képtelenseg őt kiábránditani.

Nevették, kigunyolták és ezért csak növekedett elkeseredése. De igazába vetett hite soha egy pillantra se rendült meg. Erős meggyőződése még halálában sem hagyta el. És ez a jellemvonása igazán megható volt.

II.

Mikor a Ferencz József koronázási jubileumdíj pályázatának birálói Bodnár erkölcsi törvényéről úgy nyilatkoztak, hogy »nem is új és vita tárgyát képezheti«, akkor a mi filozófusunk haragra lobbant és erős hangon követelte a bizottságtól »nyilatkoztassa ki, melyik bölcsész, gondolkodó, író fedezte föl előtte ezt a törvényt«.

Nem tudom, mi lett akkor a dolog vége. Valószinű, hogy bizonyításra nem került a sor, és így az egész vihar lecsendesedett.

Pedig kár volt ez a nagy harag Bodnár részéről, mert bizony az ő törvénye nem eredeti, hanem csupa elferdített compilatio. Szedett-vedett munka, a melyhez Bodnár tett a magáéból is, de az csak ártott a többi alkatrésznek, nem használt.

Ennek az erkölcsi törvénynek fő alkotó részei a következők: *1. Az eszme erő.* Egy oknak munkája, a mely ok egyszer mint fizikai, máskor mint eszmei erő hat. *2. Az eszme-erő mozog. 3. Egyszer egységesülnek az eszmék, — ez az idealismus, máskor szétbomlanak — ez a realismus. 4. Mindezek a tünemények szigorú természeti törvények szerint mennek végbe.*

A többi sallang, czifraság, a melyeknek már a fentebbi okok okozatainak kellene lenni és *Bodnár szerint* azok is. A törvény gerinczét a fentebbi négy pont képezi. Ezeknek az eredetét kell kimutatnunk, hogy megdőljön a Bodnár állította eredetiség joga.

A magyar irodalom története cz. munka I. kötetének elején szemlét tart Bodnár, a korabeli irodalomtörténeti elméletek közül Nisard és Taine theoriáin. Rhapsodikus menetű ismertetést mond a két elméletről és — úgy látszik — az elsőség pálmáját Tainenek adja. Azután a maga filozófiáját magyarázza, az actio és reactio tanát. Ez a bevezetés bizonyítja, hogy Bodnár jól ismerte Taine milieu-elméletét, bár nem adott neki mindenben igazat.

Ezek alapján erős a meggyőződésem, hogy Bodnár az indító erőt Taine-től nyerte. Sok közös vonás van pályájukban, mely ezt látszik megerősíteni. A Taine elsőbbsége bizonyításra nem szorul; kettőjük közül csak ő lehetett az, a ki a ható erőt képviselte, és nem megfordítva.

Egy czél felé indultak. Taine már ifjúkorában elhatározta, hogy keresni fogja a történet egyetemes törvényeit. (Je me mis à chercher les lois générales de l'histoire.)[1] Bodnár czélja szintén ez volt egész életében, megérteni az emberi élet szellemi jelenségeit. Más szavakkal mondotta ezt, de a gondolat, az értelem ugyanaz. A mint Taine bámulatos szelleme az irodalomban, művészetben, erkölcsben tudományban pusztán documentumokat látott, melyekből a történelem ható, mozgató erői megismerhetők és kiszámíthatók, úgy Bodnár is ebben a véleményben van. Összes munkái, miket 1891 óta írt, illusztrálni akarják az erkölcsi törvény föltétlen érvényesülését az egész történet területén épp úgy, mint Taine művei a milieu-elméletet. De a mint Taine önmagát, a maga tüneményes egyéniségét, élesen analysáló psychologiai tehetségét belemagyarázza a tüneményekbe, s rajta, az ő szellemén keresztül megtörve gyönyörű, bár hamis képeket varázsol elénk, melyekben tátongó hézagok merednek a figyelmes szemlélő elé, úgy Bodnár is megkisérelte ezt a módszert, azonban hasonlíthatatlanul kisebb tehetséggel. Könyvei szinte szószerinti ismétlések bosszantó halmazából állanak. Sokszor szeretnénk letenni, hogy soha többé a kezünkbe ne vegyük, míg Taine alkotásait mindig a lehető legnagyobb érdeklődéssel olvassuk. Ez magán hordozza a genie minden bélyegét, míg Bodnár könyvei az erőlködés kellemetlen benyomását keltik bennünk, a ki föltett egy színes szemüveget és hülyének mondja az ép szemű, tisztán látó embereket, mert azok nem olyan színben látják a dolgokat mint az ő szemüvege mutatja.

Bodnár olvasmányaiból összeszedett eszméket megrontva, fényes ruhájukból kivetkőztetve mutat be és mégis fanatikusan hirdeti, hogy ilyen nagyszerű fölfedezést nem látott a világ, a mióta van és hiszi, hogy még lesznek együgyű hiszékeny emberek, a kik lépre mennek és követőivé szegődnek.

Hegel hirdette először, hogy a történetet egységesen kell fölfognunk. Csodás dialektikájával ő fejtette ki, hogy az egyes korszakok egy-egy eszme kifejezői és ez az uralkodó eszme megtalálható a kor szellemi és anyagi mozgalmaiban. Ezt a fölfogást osztotta Taine, kinek »két legjobban elhasznált könyve volt Spinoza Ethikája és Hegel Logikája.«[2] Taine-ből merítette Bodnár a történetnek ezt az egységes fölfogását párosítva a végletekig menő

[1] V. ö. *Barzelotti:* La philosophie de H. Taine. Paris 1900. — Nálunk szépen jellemezte Tainet *Alexander* Bernát akadémiai emlékbeszédében.

[2] Francziaország klassz. filózófusai. 194. l. (F. I. T.)

determinismussal. Ő Taine-t erőszakos szellemnek mondja, pedig a Bodnár-féle észjárás még erőszakosabb, mert Taine az egyéniséget (faculté maîtresse) nem zárja ki teljesen az alkotó erők sorából, Bodnár pedig erről tudni sem akar.

A Taine Spinoza-Hegel jellegű filozófiáját Bodnár nem fogadta el. Egészen új felfogást nem tudott teremteni. Szétnézett hát a nagyvilágban és megakadt a szeme Fouillée Alfrédon és Spencer Herberten.

Fouillée azt tanítja, hogy az eszmék, melyek az öntudat állapotai, külön életet élnek. Küzdenek a létért (psychologiai darwinismus) és e küzdelemben az erősebb legyűri, megsemmisíti a gyöngébbet. Filozófiájának alapja az eszme-erő (idée-force), mely sokban emlékeztet a platoni ideákra. Valószínű, hogy ezekből nyerte Fouillée rendszerének megalkotására az indító lökést, hiszen ő írta meg legjobban a platoni filozófia történetét. Az eszme, mint erő, külön életet él, s hat az egyesre és többesre ellenállhatatlanul. Hasonló gondolatokat hirdetett Guyau, a szellemes moralfilozófus, a ki Fouillée-nek nevelt fia volt.

Az eszme-erőnek ezt a felfogását (és semmi mást) módosítás nélkül elfogadta Bodnár és elméletének egyik sarokkövévé tette.

Ezért ajánlotta irodalomtörténete első kötetét Guyau emlékezetének, a másodikat pedig Fouillée Alfrédnek. Ezzel rótta le háláját a kölcsönvett eszméért.

Az eszme-erő, a mivel lehessen operálni, így már megvolt. Most aztán ennek működésére kellett magyarázat. Erre meg éppen jó volt Spencer filozófiája.

Spencer Herbert »Végső alapelvek« (First Principles) cz. könyvében hatalmas bölcseleti rendszer alapköveit rakta le. Ebben a munkájában nem fejtette ki határozott formában külön a szellemi világ törvényeit, mert ezeket, bár hallgatagon, de mégis észrevehetően, szoros kapcsolatban levőnek tartotta az anyagi világ jelenségeivel. Felfogása értelmében természetes, hogy ennek a törvényei amabban is érvényesülnek. Bizonyítja ezt az a tény, hogy Spencer filozófiai elmélete a psychologia és sociologia terén is fölkutatta a megfelelő tényeket.

Spencer *anyaga* és mozgása helyett Bodnárnál *eszmék* és mozgás szerepelnek. És e változtatás után a spenceri rendszer törvényeit alkalmazza Bodnár az eszmeerőre.

E czélból legérdekesebb lesz magát Spencert idézni. Ő egy alkalommal összefoglalta röviden rendszerét néhány pontban. Ez a Collins-féle kivonatban magyarul is megjelent.[1] Ebből fogok idézni.

»1. Az egész mindenségen át általánosságban és részletekben szakadatlanul újra-eloszlását látjuk az anyagnak és a mozgásnak.

[1] Spencer Herbert synthetikus filozófiájának kivonata. Irta Collins F. Howard. Bpest, 1903. XIV. skk. ll.

2. Ez az újra-eloszlás fejlődést képvisel, a mikor az anyag egységesülése és a mozgás szétszóródása kerekedik felül és bomlást képvisel, mikor a mozgás elnyelése és az anyag szétkülönülése kerekedik felül.«

Figyelmesen olvasva ezt a két pontot, némi csekély változtatás után szinte a Bodnár erkölcsi törvénye van előttünk. Tegyünk az 1. pontban *anyag* helyett *eszméket* és mintha a törvényt hallanók. Az egész szellemi világban szakadatlan az eszmék újra-elosztódása.

A 2. pontban tegyünk a *fejlődés* helyett *idealismust,* a *bomlás* helyett *realismust* és természetesen az *anyag* helyett *eszméket.* És akkor látjuk, hogy az idealismus eszmék egységesülése, a realismus az idealismus egységesült eszméinek szétbomlása, szétkülönülése.

Hogy idealismus idején a szép, jó, igaz, az állam, az egyház, a család stb. eszméje olvad egységbe, az már Bodnár meghatározása, mely a főgondolat kölcsönzött voltán nem változtat. A Spencer anyaga helyett ezt a sokféle eszmét szerepelteti Bodnár.

A mozgó eszmék erőt képeznek és így természetes, hogy ritmust alkotnak, mert »ritmus keletkezik mind ott, a hol egyensúlyban nem lévő erők összeütköznek«. (Spencer, i. m. 82. §.)

Az említett kivonatban továbbá azt mondja Spencer:

»14. A fejlődés és bomlás e ritmusa a kis halmazatokban rövid időszak alatt menvén teljesedésbe és temérdek nagy, a térben szerte oszló halmazatokban oly időszakok alatt menvén teljesedésbe, a melyek az emberi gondolatnak mérhetetlenek, a mennyire láthatjuk, egyetemes és örökkévaló, — majd egyik, majd másik váltakozó szaka kerekedik felül e folyamatnak most a tér e tájékán, majd a másikon, a mint a helyi körülmények megszabják (determinálják).«

A már előbb látott helyettesítési módszert alkalmazva, itt is nyomon követhetjük Bodnár gondolatmenetét. Az idealismus és realismus ritmikus mozgása uralkodik rajtunk. A kis halmazatokat alkotják a kisebb emberi közösségek, a nagy halmazatot az egész emberiség. Bodnár szerint sem egyszerre van mindenhol a világon idealismus (fejlődés), illetve realismus (bomlás). Majd itt, majd ott tűnnek fel, hol az egyiknek, hol a másiknak napjai. De a mint Spencer szerint a mi kosmikus világrendünk végsorsa a fejlődés után a bomlás lesz, hogy azután más, új fejlődés jőjjön létre, úgy Bodnár is azt tanítja, hogy a mi szellemi mozgalmainkban az idealismus és realismus kisebb tömegekben való mozgását egykor majd a szellemi világ végső, diadalmas realismusa váltja fel mindenütt. Akkor majd kivesznek az ideális fajok, gondolatok és a realismus uralkodik.[1] A Bodnár gondolata itt megáll, míg a

[1] Eötvös és Kemény 125. l. ». . . a XIX. század második felének nemzetközi szoczialisztikus mozgalma világosan mutatja a nemzeti eszmék fokozatos

Spenceré a végső nagy bomlás után egy új, másforma alakulás lehetségét nyujtja. A Bodnár eszme-erői szinte kifáradnak egyszer, míg a Spencer energiája soha meg nem szünik működni. És melyik a valószínűbb felfogás? Bizonyosan nem a Bodnáré.

De nemcsak ez, hanem még más dolog is megvan Spencerben! Bodnár az idealismus korát az altruismus, a társadalmi egység, a realismusét pedig az egoismus, a társadalmat alkotó részek napjainak mondja.

Hasonlítsuk össze ezzel H. Spencer szavait:

»A társadalmi funkcziókat kitevő belső működések . . . a konzervatizmus *(a mely a társadalomnak az egyén felett való kényszerét jelenti)* és a reform *(a mely az egyénnek a társadalommal szemben való szabadságát jelenti)*.«[1]

Nem feltünő a megegyezés?

A Spencer könyve (First Principles) 1862-ben jelent meg. Bodnár ismerte nagyon jól, a mint erről irodalomtörténetének előszava tanuskodik.

Előttem bizonyosnak látszik, hogy Bodnár a Spencer gondolatai nélkül sohasem fedezte volna fel az erkölcsi törvényt.

Végül maradt az általános megszabottság (determinismus) elve. Ezt szintén Spencerből meríthette Bodnár. Csak az evolucziós filozófia óta terjedt el az a nézet, hogy a fejlődés úgy az anyagi, mint a szellemi téren feltartózhatatlan. A Bodnár fatalismussal rokon determinismusa csak az evolucziós filozófiából származhatik.

Távol van tőlem, hogy ezekkel a sorokkal azt állítsam, hogy Bodnár átvette akár Fouilléenak, akár Spencernek a filozófiáját. Ez ellen azt hiszem, ők tiltakoznának legjobban. Annyi azonban tény, hogy rendszerének vezető gondolatait Bodnár idegen forrásból merítette s így azok a sarkkövek, melyeken bölcseletének az épülete nyugszik, nem képezik az alkotónak jogos tulajdonát.

Az idée-force és az evolucziό tanának egyes tételeit megragadta és ezekkel igyekezett egy új, a valóságnak szerinte megfelelő rendszert alkotni. Nem volt szorosan véve sem Fouillée, sem Spencer híve, mert mind a kettőtől lényeges eltérések különítik

gyöngülését és az individualismus egykori győzelmét. Az ember haladása, társadalmának fejlődése abban áll, hogy a faji, nemzeti, családi, állami, egyházi egységek mindinkább lazulnak, az ideálista, az egységben látó és élő fajok, nemzetiségek hanyatlanak, pusztulnak, sőt később a reálista fajok rémséges szaporodásával kipusztulnak.« U. o. 8. l. »A történelem szerint az emberiség a legszorosabb egységből a legszétesőbb különféleségbe halad.«

[1] V. ö. Eötvös és Kemény 14. l. »Ideális időkben . . . az alkotó rész . . . lemond saját akaratáról.« U. o. 30. l. »beavatkoznak az emberiség jogaiba, . . . mert ránk nehezedtek vagy virradtak az idealismus napjai«.

U. o. 11. l. A realismus »az egység bomlása, a részek szétmállása, az egyéni szabadság magasztalása a részek önállóságának követelése«. Ekkor »független akar lenni a rész«. U. o. 27. l. Az Eötvös reális korában »*a reform eszméje, a részek érdekeinek felkarolása* mindenfelé népszerű volt«. U. o. 39. l. »A realismus az alkotó részek érdekeinek kora.« U. o. 86. l. »Mikor megkezdődik a realismus kora, az egyén ki akar szakadni az egészből«, stb., stb.

el, de nem volt független egyiktől sem. Adósa mind a kettőnek, sőt talán nem tévedünk, ha Taine-t is besorozzuk melléjök.

Törvénye — mint látni fogjuk — csak szaporította egygyel a filozófiai tévedések hosszú sorozatát.

Nem örömmel írtam le a fenti sorokat. Nemzeti hiuságból minden tévedése daczára szívesen vallottam volna a Bodnár törvényét teljesen magyar eredetűnek. Amicus Plato, sed magis amica veritas. Ítéljen a tényekből az olvasó. Nekem úgy tetszik, hogy a Bodnár gondolatvilága megjárta az eszmekölcsönzésnek nálunk rég nem szokatlan útját.

III.

Bodnár híres erkölcsi törvényében kevés az eredeti. A mi belőle kétségtelenül az alkotó agyában született meg, az képezi leggyöngébb oldalát. Ő határozta meg, hogy melyek azok az eszmék, a melyek az idealismus napjaiban egységbe olvadnak, realismus idején pedig szétbomlanak. Ezek a szép, jó és igaz eszméi. Minden mást ezzel hoz képzelt összefüggésbe; mind a többi ezeknek az okozata. Ez a tétel pedig — ha csak egy kicsit gondolkozunk rajta — puszta frázisként tünik fel előttünk. Nem mond semmit. Ezt a három eszmét soha egynek nem nézte senki. Nem volt az egy jelenség három különböző oldala, mint Bodnár állítja. Rokonságba és egymás mellé úgy kerültek, hogy ebben a három eszmében látták az emberi törekvések czélját nagyon sokan. Úgy rendezték be az emberek sokszor az életüket, hogy ezeket elérjék. De soha nem szerepeltek egyként. Mindenki tudta, hogy más a szép, mint a jó és ismét ezek mások, mint az igaz. Csak a Bodnár szavakkal játszó elméjében olvadnak hárman egységbe.

A többi eszme szerepét tekintve alig van, a melyre nézve ne lett volna változó, ingadozó Bodnár nézete. Ő oly pongyola és hanyag író, hogy a részletek bármely felfogására találhatni nála helyeket. Nem volt logikus elme. Ez is a prófétára vall benne, nem a tudósra. Törvénye fantazma, mely nélkülözi a helyes és szigorú indukcziót, deduktív eredmények produkálására pedig képtelen. Pl. a mai kor, mely állítása szerint *heves* ideálista, már megczáfolja őt. Hol itt a család, az egyház, stb. tekintélye a feminista, szocziálista és más áramlatokkal szemben. A politikában Andrássy a megyék, a részek jogait, erejét növeli, stb., stb. A mi a deduktív eredményeket, különösen a jövendölést illeti, arra legyen elég megemlítenem, hogy Bodnár nem tartotta kizártnak az orleánsi herczegné, Mária Dorottya trónrajutását Francziaországban, holott ma elvál trónkövetelő férjétől.[1] Hasonlóképen

[1] Az erkölcsi törvény alkalmazása 200. skk.

nem látta előre Ballagi Aladár »Régi magyar nyelvünk és a Nyelvtörténeti szótár« cz. művének nagy sikerét.[1] Pedig tudhatta volna, hogy minden botrány nagy sikert szokott aratni. (Igaz, hogy nem »a törvény« szerint!) Különben ilyesféle dolgokat könyveinek minden lapján találhatunk, tessék azokat lapozni. Itt szinte felesleges vele bővebben foglalkozni, csak a főpontokra jegyzek meg egyet-mást.

Bodnár az anyagi és szellemi világot egy dolog két oldalának tekinti. Közös erő munkál itt is, ott is. E szigorú continuitast követve, nem lett volna szabad a szellemi jelenségek számára *külön* törvényeket felállítani, a melyek kizárólag itt érvényesülnek. Mestere, H. Spencer következetes volt, mert a fejlődés és bomlás tüneményeit mindenhol, úgy a fizikai, mint a lelki világ tüneményeiben, bizonyítani igyekezett. És én megvallom, előttem nem sikertelenül, bár filozófiáját nem tudom teljes egészében a magamévá tenni. De ő a mi kis halmazatainkban egymásmellett megengedi a fejlődés és bomlás jelenségeit, míg Bodnár szerint ha ideálismus kora van, akkor minden téren annak kell lenni. A szoczialismusban egy rendkívül nagy kiterjedésű fejlődést látunk, melybe egységesültek mindazon eszmék, törekvések, melyek az alsóbb néposztályok jólétének megvalósítását czélozzák. Ugyane folyamat mellett az egyház hatalmát kitevő erők a bomlás képét mutatják.

Minden jel arra mutat, hogy az anyagi és szellemi jelenségeket nem szabad egymástól oly mereven elkülöníteni, mint azt Bodnár tette. Közöttük folytonos kölcsönhatás van, egyik a másik nélkül nem létezhetik. Számos eszmei jellegű mozgalomnak anyagi ermészetű oka van. Éppen a közelmúltban aratott sok történelmi tény helyes magyarázatával fényes diadalokat a történelmi materialismus. Bodnár tanulhatott volna tőle, mert bizony a történet nem *csak* az eszmék története. Az eszmében sokszor anyagi ok nyer szellemi kifejezést. Ha Bodnárnak igaza volna, akkor az eszmék szinte kilépnének belőlünk. Az egyén megsemmisülne. Nem lenne szabad új gondolatnak keletkeznie.

Helytelen és túlzó az a másik gondolat, hogy csak tömegben gondolkozhat az egyén. Csak szócső lehet, a melyen keresztül korának eszméi hangzanak, de maga semmi újat nem alkothat. A nagy egész, a társadalom csak az egyén által alakulhat. Már *Hegel* realis erkölcsi erőt csak az *összakaratnak* tulajdonított és így abba a hibába esett, a mit utána Bodnár is elkövetett, hogy az egyéni akaratot pusztán az összakarat öntudatlan hordozójának vagy végrehajtójának tekintette. Ez a nézet helytelen, mert egyén és társadalom csak egymásban és egymás által élhet. Egyik hat a másikra. E viszonyban az egyén a *teremtő*, a társadalom pedig csak a *fenntartó* erő. Minden új gondolat az egyestől kiindulva terjed el a legszélesebb körben. Társadalmi állapotok

[1] Eötvös és Kemény 295. skk.

ezerszer adnak új eszme alkotására alkalmat az egyénnek, de az eszmék sohasem lehetnek eredetükben összerű termékek.

»A történetre a szigorú természettudományi módszert alkalmazni, majdnem oly képtelen gondolat, mint a művészetben a mechanika törvényeit keresni« — mondja Péterfy Jenő.[1] És Bodnár ezt a képtelenséget kisérelte meg. Törvényére csak az az ember juthat, a ki bejárta a kis és a nagy világot. Bodnár sokat tanult, de úgy látszik, még sem eleget, mert akkor belátta volna, hogy lehetetlent akar; legalább is ez idő szerint még lehetetlent. Míg valami tudósnak nem sikerül tökéletes bizonyossággal összeállítani az emberi szellemnek nevezett funkcziók substantiájának képletét, hogy többé ne legyen kétséges és vita tárgya előttünk, van-e hát külön lélek és külön test, bár nekünk örökké együtt tünetkeznek, addig a Bodnár-féle hypothesisekkel még csak előállani is merészség, nem hogy a bizonyosság, az igazság érvényét lehessen követelni számára. Ma még nem tudjuk, hogy a lelki működések is olyan szigorúan determinált törvényeknek engedelmeskednek-e, mint a fizikai jelenségek. Valószínű, hogy itt is törvényszerűség uralkodik. De nem ismerjük még a hatóerőket összesen, hogyan számíthatnók hát ki az eredőjüket mathematikai pontossággal? Az a »korszellem« törvénye, a mivel most foglalkozunk, mindig álom lesz és tudományos igazság soha. A konzervativ és reformer, idealis és realis áramlat visszavezethető *egy* lelki alapösztönre, a legnagyobb boldogságnak a legkisebb ellenállással megvalósítását akaró törekvésre. Ez mozgatja minden erkölcsi, anyagi tettünket. Minden cselekvésnél, mely a lélekre visszahatva gyönyörűséget vagy fájdalmat kelt, ez a működő erő. A mint a boldogság fogalma minden emberben különböző, úgy eltérők az utak, a módok is, a melyeken ennek a megvalósítására törekszünk. Az emberiség egy része a nagy egésznek minél tökéletesebb összműködésében hiszi ezt a boldogságot megtalálni (ez a Bodnár idealismusa), más része az egyénnek, a nagy egészet képező részeknek minél teljesebb önállóságában keresi (realismus). Csalódás itt is akad, ott is. Egyszer ebben a küzdő csoportban vagyunk többen, másszor amabban. A többség állásfoglalása jellemzővé lesz az egész korra.

Így lesz a Bodnár-féle szigorúan determinált szükségesség a lelkivilágban szoros *okozatisággá.*

Bodnár, úgy látszik, nem gondolt soha törvénye következményeire, a mik belőle logikai rend szerint következnek. Hiszen ha neki igaza lenne, akkor mi soha semmi igazságot bármennyire relativ módon is, meg nem ismernénk, mert az idealismuson és realismuson át megtörve lép öntudatunkba minden. Ezek a prizmák hamisan mutatnak mindent. Így a »törvény« nem keletkezhetett volna csak idealis korban, már pedig 1891 realis idő volt. Nekünk

[1] Összegyűjtött munkái. II. kötet 355. l.

pedig el kellene fogadnunk, mert ma idealis napok járják. Senkinek se volna szabad mást gondolni, mint a mit minden más ember érez és hisz.

Vannak ugyan jellemző eszmeáramlatok minden korban, pl. a 19. században a romanticismus és positivismus, de ezektől el lehet bárkinek térni. Az ilyen áramlatokat beszorítani az idealismus és realismus korlátaiba, kudarczot valló vállalkozás.

A Bodnár szerint való mechanikus evoluczio csak a fizikai és szellemi világ mozgási analogiáján alapul. De a psychikai világban ilyen fölfogás nem alkalmazható. Maga a mozgás — abstractio. Azt mondani, hogy minden mozgás, épp olyan gyerekes, mint Pythagoras elve: »Minden szám«.

A történelem, melynek folyását Bodnár megmagyarázni igyekezett, folytonos csoda, mert eseményei csak egyszer történnek meg. És ő ezeket az egyszer történt csodákat, azokat a jellemvonásokat, a mik szorosan az egyénhez tartoznak, s így megadják az események jellegét, a miért azok többször meg nem történhetnek, nem tudja megmagyarázni. Az egyéniség, mely mindenkinek legdrágább kincse, kisiklik kezei közül. Ezért nem tud az irodalomtörténetben sem arczképeket rajzolni, csak néha egy-egy kort. Nála a történet örökös ismétlés, körkörös haladás, taposómalom, mely folyton ugyanaz. Pedig ez nem lehet igaz. Csak látnunk kell és a Bodnár törvénye már meg van czáfolva.

IV.

Bodnár Zsigmond hosszú életében sokat és sokfélét írt. E helyen bennünket még csak irodalomtörténeti munkái érdekelnek. Leszámítva azokat a kisebb czikkeket, melyek szétszórtan jelentek meg igen különböző folyóiratokban és napilapokban, a »Magyar irodalom története« két kötetéről, meg az »Eötvös és Kemény« cz. könyvről akarunk röviden megemlékezni.

Az irodalomtörténet, mely 1891-ben jelent meg, befejezetlen maradt. A magyar irodalom fejlődését Bessenyei fölléptéig tárgyalja. Az egész munka Bodnár theoriájának alkalmazása a mi szellemi fejlődésünk történetére. Írója elhanyagolja a tulajdonképeni irodalmi és aesthetikai vizsgálódást. Törvénye ebben a munkájában még nem érte el teljes kifejlését. Munkaközben jött rá sok mindenféle módosító mozzanatra, melyek nézetei változását okozták. Itt még nyoma sincs a későbbi idealismus és realismus elnevezésnek, hanem az actio és reactio szerepel. És azt sem mondhatjuk, hogy a régebbi nevek és fogalmak teljesen födnék a később használtakat. Actióra képesnek a nemzeti irodalomban az új, idegen eszmét tekinti Bodnár, a meglévő nemzeti eszme uralkodása pedig a reactio győzelmét jelenti. A szavak, sőt sok tekintetben még a fölfogás

sem volt teljesen új. Már Toldy Ferencz sem idegenkedett az ilyesféle tárgyalástól.

Bodnár művének első kötete, mely sajátos fölfogásának csak kezdetét mutatja, sokkal használhatóbb mint a második, a hol már nagyon belemerült az eszmemagyarázatba. Rendkivül sok könnyen érthető tényt messzefekvő eszmei erőkre vezet vissza, sok dolgot pedig összezavar és hol így mondja, hol úgy.[1] A munka használhatóságát csak csökkenti, hogy *Bodnár* seholsem összegezi azokat az eredményeket, mik az egyes problémákról a kutatás addig történt során kiderültek. Csupa új dolgot igér, de ettől az újságtól józan eszünk visszadöbben.

Hogy a négy terjedelmes kötetre tervezett mű torso maradt, annak, azt hiszem, nemcsak anyagi akadályok és az író nagy másnemű elfoglaltsága, hanem mélyebben fekvő okai is lehettek. Az érdemes alkotás létrejöttének elengedhetetlen kelléke az otium, ez igaz. Az is igaz, hogy *Bodnár*nak ebből nem sok jutott. Hanem az ő lelkesedése még ilyen mostoha körülmények közt sem engedte volna neki a munka megszakítását. A legvalószinűbb, hogy *Bodnár* maga sem volt vele tisztában, hogy a magyar irodalom újabb részében hogyan érvényesítse elméletét. Közben fölfogása változott és a régebbi, fejletlenebb világnézet alapján megírt részszel maga a szerző sem lehetett megelégedve és így hihető, hogy az elkezdett részt nem tartotta alkalmasnak a folytatásra és befejezésre.

A törvénynyel való magyarázás orgiáit üli az »Eötvös és Kemény«-ben. (Budapest, 1905.) A két nagy író munkáinak erőszakos analysisével akarja *Bodnár* bizonyítani theoriájának igazságát. A könyvet azzal az érzéssel teszszük le kezünkből, hogy sem Eötvöst, sem Keményt nem ismertük meg belőle. Arra a munkára, a mit *Bodnár* végeztet velük, elég lett volna bármelyik szürke, hétköznapi író. A két regényíró geniejének megértető magyarázata nincs e könyvben.

*

Bodnár Zsigmond élete és munkássága elhibázott volt. Az igazságot csalúton keresé. Lidérczfény után futott, mely ingoványba vezette. Eszméi vele szálltak sírba, az elejtett zászlót nem emeli magasra egy tanítvány sem. Valami nagy szellemi forradalom kezdetét nem képezheti *Bodnár* munkássága, noha ő ezt várta és remélte. Világfelfogása csődbe jutott, de lelkesedése tiszteletet gerjesztő. Hibáit is megbocsáthatjuk, ha meggondoljuk, milyen igazak *H. Spencer* szép szavai: »Jusson eszébe az embernek, hogy ő a mult gyermeke és a jövendő atyja és hogy gondolatait, a melyek szintén az ő gyermekei, nem szabad könnyelműen elpusztulni hagynia. Ő is, mint mindenki más, ama számtalan hatóközegek

[1] V. ö. *Váczy* János (Századok 1892) és *Erdélyi* Pál (E. Philologiai Közlöny 1892) bírálatát.

egyikének tartsa magát, a ki által az Ismeretlen Ok működik. És ha az Ismeretlen Ok benne valami határozott *hitet* támasztott, már ez által is fel van jogosítva, hogy ezt a hitet vallja és tettre váltsa... Nem véletlen tehát, hogy a bölcs azt a hitet tartja, a mi benne él. A legnagyobb igazságot, a mit fel tudott ismerni félelem nélkül, abban a tudatban fogja így kimondani, hogy akármi következzék is belőle, a neki szánt szerepet le fogja a világban játszani.«[1]

Ez *Bodnár*nak a legszebb apologia.

[1] First Principles § 34.

DR. NAGY JÓZSEF
(Halas).

KISFALUDY SÁNDOR MINT DRÁMAKÖLTŐ.

(Első közlemény.)

Ha Kisfaludy Sándorra gondolunk, nem egy ifjú, lelkes költő ideális képe tűnik fel emlékezetünkben, bár dallamos, szerelmes verseit nagyon jól ismerjük, hanem egy meglett férfi komoly arcza lebeg előttünk. Magas, katonás tartású férfi alakját látjuk zsinóros, prémes magyar öltözetben. Egy rég letünt kornak magyarja áll itt előttünk; képviselője egy régi világnak, melynek ma nyoma sincs, melynek, ha történetét ismerjük is, de lelki és társadalmi életét alig tudnánk elképzelni ő nélküle, mert szivén keresztűl pillantunk be a kor érzelmeibe, gondolatai mutatják a kor felfogását, lelkesedése a kor hangulatát, beszédében az akkori magyarnak hangja csendül fülünkbe. De Kisfaludy nemcsak emberi és írói jellemével feltüntetője korának, hanem a műveiben rajzolt alakokkal és azzal az élettel is, mely munkáiban megelevenedik előttünk.

Kisfaludy Sándor irodalmi működése Magyarország egyik legszomorúbb korára esik. — II. József erőszakos reformjai felébresztették a nemzetet, a reakczió egész erejével kitört; a koronát visszahozták, Pozsonyban ekkor az ifjú Kisfaludy is részt vett az ünnepségekben, az egész ország lelkesedéstől visszhangzott. A nemesség az 1790/91-iki országgyűlésen a maga konzervatív álláspontját erősitette meg, a régi alkotmány szilárdítását követelte II. József reformjainak ellentéteképen. Zajos és lelkes országgyűlés volt ez. De a lelkes hangulat nem tartott sokáig: a franczia háborúk nagyon megviselték az országot, a nemzet gazdaságilag a romlás szélén állott. A franczia háború végeztével, Ferencz király idejében, a szent szövetség abszolutisztikus uralma nehezedett Magyarországra is. Országgyűlést, még csak megyegyűlést sem hívtak össze. Metternich adót és újonczot a nemzet akarata nélkül rótt ki és szedett be. Ferencz király alapjában véve nem volt kegyetlen uralkodó, de teljesen elfoglalták őt háborúi, nem sokat törődött azzal, hogy jogos vagy jogtalan úton szerzik-e a katonát és pénzt. A vámokat felemelték, a behozatali czikkek roppant drágák voltak,

ellenben az ország sem gabonát, sem gyapjút vagy marhát külföldre nem szállíthatott, és, bár hazánk nem volt szegény, a pénzhiány mégis rendkívüli volt. 1815 után még természeti csapások: rossz termés, járvány is járult a rettenetes helyzet rosszabbitásához. De nemcsak gazdaságilag, hanem szellemileg is a legmélyebb sülyedés mutatkozik: a czenzura minden szabadabb gondolat kinyomatását megakadályozta, a kémkedés pedig a merészebb szónak a kimondását lehetetlenné tette. Természetes tehát, hogy az előkelők külföldre mentek, hol mégis szórakozást találtak; kimenekültek ebből a szomorú országból, hol mindenütt elégedetlenség, kétségbeesés tükröződött az arczokon. A középnemesség falusi birtokaira vonult vissza, ott élt szomszédai és rokonsága körében elzárt életet, nem törődve többé a közügyekkel. A polgárság minden jelentőségét elvesztette, a jobbágyság pedig elnyomva, elszegényedve, a középnemesekhez hasonlóan, csak a szántásnak, vetésnek élt.

Ilyen állapotban volt Magyarország akkor, mikor Kisfaludy Sándor is a maga igaz hazafias szíve sugallatára oda állt az írók sorába, hogy vigasztalja, buzdítsa a nemzetet. Kisfaludy Sándor mindenekelőtt a magyar nyelv érdekében küzdött; mindig hangsúlyozza s valahányszor csak alkalma nyílik rá, mindig kiemeli, hogy »nyelvében él a nemzet«. A színpadot is ilyen nemzeti nyelvterjesztő s ápoló intézménynek tekinti, azért iparkodik elősegíteni a színház ügyét egyrészt színdarabjaival, másrészt avval, hogy egy állandó menedékhelyet akar létesíteni kóborló, rettenetes nyomorban ide-oda vándorló színészeinknek. Színdarabjaival nem lendített a magyar Thália ügyén, bár ennek oka nem tisztán az, hogy Kisfaludy nem volt drámaírói tehetség, hanem az, hogy darabjai késön jelentek meg, nem keletkezési idejükben. Másik törekvését a balatonfüredi színház létrehozásában siker koronázta, ez volt a legelső állandó lakhelye a magyar színészetnek a tulajdonképeni Magyarországban Erdélylyel szemben. — A Himfi-dalok lelkes ifjú költője hazatérve külföldi katonáskodása után, itt Magyarországban komoly, erős akaratú, egyenes lelkű hazafivá lett, de öregebb korában visszavonult, ott rágódott az ő büszke önérzetes s nagyon érzékeny lelkén a csalódás, a mellőzés, a megbántás érzete s ezt csak az Akadémia méltányos bánásmódja enyhítette némiképen.

Kisfaludy első irodalmi fellépései után azonban egy újabb kor szellője csap a magyar élet szélcsendjébe. Az őszinte, de szűk látókörű, lelkesedő maradiság után egy újabb világ kezd kibontakozni a régi korhadó állapotokból. Az újabb áramlatok megindítója és vezetője Széchenyi István. Kisfaludy átélte az átalakulás korszakát, de nem csatlakozott az újabb irányhoz, megmaradt a régi, megszokott élet mellett. Kisfaludy konzervatív volt, de korántsem olyan mértékben, mint ezt feltüntetni szokták. Kisfaludy magyar volt első sorban, csak azután nemes. Ez a tüzes hazafi-

ság és fajának, a nemességnek, kiolthatatlan szeretete okozzák azt, hogy a Szerelmeknek érzékeny szívű dalosát mi mégis a tősgyökeres magyar nemes képében képzeljük el.

Kisfaludy ifjú korában, pozsonyi tartózkodása idejében írta első drámai kísérleteit, ezután nemsokára Bécsbe került a városi élet zajába s irodalmi munkásságra nem igen gondolt. Fogsága idején azonban verselni kezdett és Szerelmeivel, később Regéivel legolvasottabb, legnépszerűbb költője lett az akkori Magyarországnak. Ekkor, már túl első ifjúságán, a dráma felé fordul ismét. — Ha Kisfaludyt tehát, mint drámaköltőt el akarjuk képzelni, képzeljünk el egy javakorbeli nemes urat az ő régi szülőházában, a hol boldogan élt feleségével, szívében nincs már égő szenvedély, vágy, hiszen elérte azt, a mi után ifjú éveiben epekedett: felesége lett az imádott leány. Ez a heves, érzekeny, roppant komoly s méltóságát mindig megőrizni törekvő nemes úr nem elégszik meg gazdasága pontos rendbentartásával, hanem figyelemmel kíséri a megyei politikai eseményeket s az irodalom fejlődését is, hiszen ő mindezekben kiváló szerepet játszik. Táblabíró, nagy hazafi és Himfi szerelmeinek költője. S a meglett férfi rendkívül büszke ifjúsága ezen gyümölcsére. Fáj neki minden szó, a mit ellene mondanak, a mit benne kifogásolnak, azt mind nagyon a szívére veszi s haragszik azokra, akik bonczolgatják műveit. De vajjon ő, mint férfi, elmaradjon-e ifjúsága mögött? Nem. De érzi, hogy szerelmet már nem énekelhet. Lelke tele van hazafiúi gondokkal: mi lesz a nemzetből? Alkotmányát nem tartják tiszteletben s a nemzet a közelgő veszélyt nem is veszi észre, sőt gondtalanul még nyelvét sem ápolja, ha pedig nyelve elvész, mi fogja fenntartani? Vitézség, bátorság kivesztek lelkéből, óh, hol vannak a régi magyarok, ezeket kell a nemzet elé állítani, hogy lelkesüljenek, ragaszkodjanak a régi hagyományokhoz, hogy azt a nyelvet ápolják, melyet ezek a nagy ősök beszéltek. És a haragos bánat elfogja ennek a heves férfiúnak szívét, elhatározza, hogy példányképül odaállít a magyarok elé egy nagy hazafit, de nem a regék édesbús hangján, hanem úgy, mintha élne, mintha beszélne, hadd hallják az elfajult utódok ősük hatalmas hangját, lássák, hogyan állta meg helyét az ármány és cselvetés, gyűlölködés közepette.

Kisfaludy elhatározta tehát, hogy drámát ír, drámát, hogy segítsen a színház ügyén; s mert vonzotta ez az új, divatos műfaj. — Eddig a szerelem volt múzsája, most a hazafiság lesz az. És az korának felfogásával van kapcsolatban, mely nyelvművelő, hazafias intézménynek tartotta a színházat. Kisfaludy Sándor darabjait általában nem is szabad pusztán eszthetikai szempontból megítélni, bele kell őket helyezni azok közé a viszonyok közé, melyek között keletkeztek. Kisfaludy 1808-ban gondolt először drámaírásra, nézzük most, milyen állapotok uralkodtak ekkor nálunk a színház körül és a színi irodalomban.

Nálunk a szini irodalom előbb indult meg, mint a színészet és ennek oka kedvezőtlen politikai és gazdasági viszonyainkban volt. A külföldön megindult drámairodalom utánzásra késztette íróinkat, kiket azonban nemcsak ez, hanem hazafias czél is lelkesített; a magyar nyelv művelése volt főczéljuk, mint ezt Bessenyei és azután a drámafordítók, Teleki, Zechenter is kifejezik. De a színészet csak lassan indult meg, s midőn már virágzásnak indult volna, a Martinovics féle összeesküvés elfojtása 1794-ben teljesen lerontotta a közönség kedvét s megfosztotta a színészetet két lelkes pártfogójától és írójától, Kazinczytól és Szentjóbitól. — A pesti társulat szétoszlott, elszegényedett nyomorgó színészek kóboroltak ugyan városról városra s ezeket csak Wesselényi Miklós támogatásával tudta összegyüjteni Kocsi Patkó János Kolozsvárott, honnan 1806-ban indul egy csoport ismét Pestre, az ország középpontjába. — A színészet hanyatlásának két oka volt: az egyik az anyagi szegénység és pénzhiány, a másik, a szellemi szükség, vagyis hiány jó darabokban. A hazafias lelkesedés mindkettőn segíteni iparkodik, többen akadtak mégis azok, kik az utóbbin akartak segíteni. Mindenütt akadnak írók, kik vagy eredeti, de leginkább átdolgozott darabokat szolgáltatnak a színészetnek, de ezek irodalmi becscsel alig bírnak, nyelvük, melynek simításáról, fejlesztéséről annyit beszélnek, nem szép, nem kifejező s belső értékük, még ennél is kisebb. Nincs fogalmuk ezeknek az íróknak a dráma mivoltáról, cselekmény sincs sokszor ezekben a darabokban, vagy ha van, a rémségesnek hoszszú sorozata az, jellemekről szó nincs, bonyodalom, ha van, úgy indokolatlan. Az ízlés rendkívűl fejletlen volt s nemcsak ekkor, hanem még jóval később is, legszebbnek tartották a drámát akkor, ha kimenetele olyan váratlan volt, hogy a néző vagy olvasó arra nem is gondolt. A jellemek épenséggel nem magyarosak, de a személyek ruházata az s ha néhány lelkesítő szót mondanak a nemzet nagyságáról, mindenki talpig magyaroknak tartja őket. — Ilyen volt a színészet és drámairodalom ügye akkor, mikor Kisfaludy Sándor szintén sorompóba állt, hogy a nyomorúságos theatromi állapotokon segítsen. Ő is égő lelkesedéssel, igazi hazafiúi érzéssel fog drámájához, de sajnos, ez nem pótolhatta hiányos dramaturgiai ismereteit. Kisfaludy is csak azt érezte jellemzőnek a drámában, hogy nem a költő mondja el személyeinek tetteit és érzelmeit, hanem a háttérben marad, a személyek beszélnek, de hogy cselekedniök is kell, ezt nem érezte.

Úgy képzelem, hogy Kisfaludy körülbelül abban a sorrendben írhatta darabjait, mint a milyen sorrendben én tárgyalom, azzal a különbséggel, hogy a Bánk tervezete még a Hunyadi János elé esik. Hunyadi János hosszadalmasságát, drámaiatlanságát kortársai is szemére vetették, ez után Kún Lászlót írja meg, mely nem olyan hosszú s benne a drámaiasságnak Zongor esetében több csíráját látjuk, mint az egész Hunyadiban. Ezután

talán Bánkot írja meg, a legdrámaibbat történeti darabjai közt. Majd átmenetképen nemesházi rajzolataihoz az Emberszívnek örvényeit írja, majd egészen a jelenkor felé fordul s keletkeznek nemesházi rajzolatai és egyetlen vígjátéka: Az elmés özvegy. A drámaiság szempontjából is körülbelül így állíthatnánk sorba a darabokat. Külső bizonyítékunk is van. Hunyadi 1816-ban jelent meg, Kún László és Bánk 1820-ban készen állottak. A Dárday házat 1819 végén és húsz elején írhatta Kisfaludy Károly Kérők-je hatása alatt. A lelkes magyar leány rokon a Dárday házzal, valószínű azonban, hogy még a Dárday ház előtt keletkezett, erre mutat az insurrectió alkalmazása háttér gyanánt s a sok lelkes beszéd, mely Kisfaludy régebbi darabjainak s az Emberszívnek örvényeinek is jellemzője. — Kisfaludy érdeklődésünket a történeti darabokban épen nem tudja lekötni, az Emberszív már igen, a nemesházi rajzolatok pedig egészen kellemes olvasmányok. Jelentőség tekintetében első helyen állnak Kisfaludy nemesházi rajzolatai, melyekkel a magyar társadalmi dráma megalapítója lett. Mi azonban időrendben tárgyaljuk, hogy a fejlődés világosan szemünk előtt álljon.

Említettük, hogy Kisfaludy Pozsonyban, mint 19 éves ifjú drámai kísérleteket tett, ezek voltak egyszersmind első próbálkozásai is. Ebből az időből egy darabja s egy töredéke maradt fenn. 1. »Seneca tragédiája« 3 felvonásban 2. »Uliszszes és Penelope«. Még egy darabja volt »A Testvérgyilkosság« czímmel, ezt abból következtetjük, hogy Senecájához írt előszavában ezt mondja: »Ha a kemény krisistől rettegnem nem kelletik, tehát Ulyszszes és Penelope«, »A Testvérgyilkosság« tragédiáim is színre verődnek«. Testvérgyilkossága azonban nyom nélkül elveszett. — Kisfaludy Sándor pozsonyi tartózkodása alatt baráti viszonyba került a papnövelde lelkes ifjúságával, ezeknek a példája buzdította őt a drámaírásra és az, hogy gyakran eljárt a színházba, de nem »a krajczáros deszka Teátromba«, melyet erkölcsrontónak nevez, hanem a német színházba, hol Goethét, Schillert, Ifflandot, Kotzebuet és Professor Wágnert játszották. A »Két szerető szívnek történetében« (6. köt. 531. l.) azt írja: »Szerettem a Theatromot, a' hol némelly Tragyédiák úgy felbizgatták érzésimet, hogy magamon kívűl ragadtattam.« A nagy és szép lelkeket hangzatosan dicsőítő, érzelmes darabok ragadták meg figyelmét. Épen ilyen darab volt Kleist Ewald: Seneca-ja, melyet Kisfaludy 1791-ben magyarra is fordított a prózai eredetiből, mint ezt Lehr Vilmos a Phil. Közl. 1890. évf. 489 l. bebizonyította. Kisfaludy azonban alexandrinusokba foglalta a darabot. A munka hibái Kleisté-i, Kisfaludyra csak az jellemző, hogy épen ez a darab lelkesítette, arra, hogy lefordítsa. Seneca jelleme úgy, a mint azt Kleist elénk állítja, teljességgel drámaiatlan, Seneca sorsa szánalmat kelthet bennünk, de tragikai öszszeütközésről szó sem lehet: de Seneca ártatlanul szenvedett, épen ezért volt a kor nézete szerint drámai hős. Kis-

faludy még később is ezt a felfogást vallotta, mint ezt Hunyadijánál látni fogjuk. A szónokias, terjengős, érzelmes előadás is Kleist sajátsága, Kisfaludy ezt is magáévá tette s még később is alkalmazza.

Senecánál kezdetlegesebb az Uliszszes és Penelope, melynek írására Bessenyei Györgynek olvasása tüzelte (Két sz. szív t. 6. k. 533. l.) Az ifjú ugyanis »nappal Verbőczyt tartván előtte, éjjel magyar könyveket olvasott és azon télben (1792) két szomorú játékot írt többnyire éjjel«. (Önéletrajz 7. k. 384. l.) Így született tehát ez a darab, melynek »Foglalattya igaz, hív, meghajthatatlan Szerelem volt«. (Két sz. szív t. 6. k. 533. l.) A III. felvonás vége és a IV-nek egyes részei maradtak ránk. — Uliszszes visszatért Ithakába s szeretné visszavívni birtokát a kérőktől és Telemachust is megakarja menteni. Tyndarus által hamvvedret szerez magának, melyet a IV. felvonásban azután mint Uliszszes hamvait, egy levél kíséretében átad Penelopénak, ki erre kétségbeesésében meg akarja magát ölni. Uliszszes azonban kicsavarja kezéből a gyilkot. Penelope elhatározza, hogy ünnepélyesen temetteti el férje hamvait, azután fog ő maga is meghalni. Ez a IV. felvonás első és második jelenete. A hetedikben a nép felzendül, a kapitány el akarja hurczolni Uliszszest, de ez valamit akar mondani Uliszszesről, erre elbocsátja őt, Uliszszes pedig mérget ad a halálra elszánt Penelopénak, mert ezt neki férje küldte, hogy akkor használja, mikor a végső szükségben van. Egy gyűrűvel bizonyítja, hogy igazat mond. Penelope pedig épen öngyilkosságot készül elkövetni, ekkor a darab félbeszakad. — Nem tudjuk elképzelni, milyen lehetett a darab vége, mert meséje, mint látjuk, a hagyománytól teljesen eltér. — Angyal Dávid azt gondolja, hogy ez is fordítás; talán valami latin munka után dolgozott Kisfaludy, mert a pozsonyi barátai is »bizonyos Deák kézírásból magyarosították« drámáikat. (K. S. életrajza 8. k. 709. l.) — A mennyire a töredék mutatja, roppant kezdetleges lehetett ez a munka; a dialógus nem kifejező, szertelen és zavaros. (V. ö. XVII. évf. 429. l. Viszota Gy. czikkét.)

A harmadik tragédiának csak a czímét ismerjük: »Testvérgyilkosság.« Angyal Dávid azt következteti, hogy fordítása vagy utánzása akart lenni Leisewitz »Julius von Tarent«-jének, vagy inkább Klinger »Zwillinge« czímű véres tragédiájának. (8. kötet 709. lap.)

Ezek Kisfaludy ifjúkori darabjai. Mit látunk ezekben jellemzőt a későbbi drámaíróra nézve? Mindenesetre legjellemzőbb a a dráma mivoltának nem ismerése, az érzelmes szónokias hang s a könnyen áradó szavak. — Kisfaludy a színre akarta hozni ezen kisérleteit, de nem sikerült neki, talán a »krisis« = kritika miatt. Későbbi darabjait is mindig könyvalakban bocsátotta közre s később már egyáltalán nem is gondolt arra, hogy elő is adják darabjait. — Meg kell említenem még azt, hogy ezek a kísérle-

tek abban a tekintetben is idegen minták bélyegét viselik magukon, hogy a hazafiságnak nyoma sincs bennök. — Hosszú idő telt el (17 év) midőn Kisfaludy ismét a dráma felé fordul, ezalatt költővé és férfivá lett.

Kisfaludy Sándor 1808-ban gondolt ismét a drámaírásra, látjuk ezt Bacsányinak szóló 1808 aug. 6-án irott leveléből, melyben azt mondja, hogy látván, »a' magyar színjátszó Társaságnak szükségét a' Teátromi darabokban, kedve duzzant eggy eredeti hazai szomorú játékot írni.« (8. k.) — 1808. szeptember 14-én ír Kazinczynak s ebben a levélben is megemlíti drámaíró szándékát. (8. k. 157. l.) Egy szomorújáték tervével foglalkozik, de küalakra nézve nem tud dönteni vajjon alexandrinus, vagy mértékes vers, vagy próza illenék-e legjobban hozzá; erre nézve kikéri Kazinczy vélekedését. — Azonban Kisfaludy nem fogott hozzá drámájához, mert csakhamar egész más dolgok foglalták el lelkét. 1809-ben részt vett a nemesi insurrectióban. Ebből az évből szóló levelei, melyeket legnagyobbrészt feleségéhez írt, meg sem említik irodalmi terveit, minden gondolata a hadsereg, az ott történt események s az egész vállalat jelentősége. Ettől fogva egész 1815-ig nem tudunk semmit drámai munkáról. 1815. szeptemberében írja Dukay Takács Juditnak, megköszönve a neki megküldött verseket, hogy: »Ha már sajtó alatt lévő Hazafiúi Drámám (Hunyadi János) megkészül, le fogom fizetni adósságomat; és reménylem, hogy Hazámnak egyéberánt is derék és jó Leányait, ha lehet még nagyobb hazafi szeretetre fogom tüzelni.« Tehát ekkor már készen volt első drámája, Hunyadi, de ez nem az a tárgy, melyet először tervbe vett. Mint az előszó mutatja 1814-ben már meg volt, valószínű, hogy ebben az évben írta. Csak ennyit tudunk a mű keletkezéséről. Hogy miért választotta ezt a tárgyat arra sem tudunk közelebbi indító okot, de elég ok az, hogy Kisfaludy mindig lelkesedéssel gondolt történetünk nagy alakjaira s kiváltképen szerette Hunyadit, erre mutat a Hattyúdal 9. énekében a második versszak:

Mert ébren és alva mindig
  Hunyadi Jánost láttam
Hazám e' legnagyobb Fiját
  Kit szeretve imádtam.
Mint elmémbe edzett eszme
  Előttem úgy álla ő,
Búsan nézve nemzetére
  Melly — már-már volt veszendő.

A hazafias czélzat mindjárt szemünkbe ötlik, ha felnyitjuk ennek a drámának első lapját: »Hunyadi János. Históriai dráma. Minden magyar hazafinak egygyenként és átallyában.« Tehát a

hazafiaknak van szánva, nekik van ajánlva. Jeligéje is a legtüzesebb hazaszeretetet sugározza:

> Szeressük a' Hazánkat! — Éllyünk, — hallyunk
> Érette! — Istenért! — Hazánkért! —
>
> Hunyadi Jánosnak vég-lehellete.

Az előszó után következik maga a dráma. A darab előtt jellemzi a költő nehány sorban »a' hódíttót« és »a' hazafit«. Az elsőt óriásnak képzeli; a hazafi

> »Legjobb, legédesebb Szülöttye
> Neveltye a törvényhozó nagy testnek«;

minden gondja a haza, annak áldozza életét, a veszélynek, törvénytelenségnek élete fogytáig ellenáll s

> »Úgy áll az elfajúlt csoport között
> Mint egy dicső váromladék
> A' jobb' s nagyobb előidőből.«

Ilyen hazafinak rajzolja a költő »Hunyadit«.

A dráma cselekvénye 1455—56-ban történik. A darab tartalma tökéletesen megfelel a történeti események folyásának, nem változtat azon Kisfaludy a drámai compositió kedvéért semmit. A dráma Szendrő ostroma után indul meg, Czillei fondorlatai meghiúsítják a győzelem kiaknázását. A király behálózásával kezdődik a darab, Czillei kiviszi, hogy a király Bécsbe hívja Hunyadit és menedéklevelet igér neki. Czillei el akarja veszíteni Hunyadit, de ez nem sikerül neki. Ezután az 1455-iki országgyűlés következett, melyen Hunyadi elkeseredésében le akar köszönni minden hivataláról, de erről a köznemesség és a király nem akarnak hallani. Mohamed hadikészületeinek hírére a kedélyek a veszélylyel szemben lecsillapodtak, Hunyadi kibékült elleneivel s László fiának eljegyezte Gara leányát. 1456 elején ismét országgyűlés ült össze Budán, hol Kapisztrán is megjelent s a király általános felkelést hirdetett, de ennek a parancsnak Czillei ármánya folytán sokan nem engedelmeskedtek. A király pedig a vész elől Bécsbe szökött. Hunyadi mindamellett, hogy külföldről segély nem érkezett a maga és Kapisztrán seregével Nándorfehérvár felmentésére indult. Júl. 21-én azután elkövetkezett a döntő ütközet, melyet Hunyadi nyer meg. — Ezek a történelem adatai, ugyanezek vannak a drámában is; Kisfaludy anynyira híven ragaszkodott az igazsághoz, hogy még a két országgyűlés is előttünk folyik le. De azért mégsem sikerült bennünk az események világos képét felébresztenie, mert a sok szóáradat eltakarja előlünk a fődolgokat. A történeti eseményeket kiegészítette Kisfaludy Ágnes szerepével, továbbá a

drámába szőtte Hunyadi családi életének képét és Mátyás Bécsbe küldetését, továbbá Gara Mária és atyja jelenetét. Nézzük közelebbről, hogyan járt el Kisfaludy mindennek a megjelenítésénél.

Az első felvonásban Czillei a királyt Hunyadi ellenségévé akarván tenni, kifejezi abbeli gyanúját, hogy Hunyadi a maga családját akarja a trónra ültetni. A király ne menjen Budára, hívassa inkább Hunyadit magához. Magyar követség érkezik, Hunyadi nincs köztük, a véghelyeken van, hadat gyűjt a török ellen. Az urak itt mindjárt vitába bocsátkoznak, melyből kitűnik, hogy ki Hunyadi híve, ki ellensége. Az a gyűlölködés, melylyel a két párt egymás iránt viseltetik, végigvonul az egész darabon, egyik oldalról a legtúlzóbb magasztalás, a másik oldalról pedig érthetetlen gyanúsítások és gúnyolodás. A király a nádort magánál tartóztatja s hangosan elolvassa Hunyadi levelét. Ez a levél az, mely a király bizalmatlanságát felidézi. Végtelen naiv ez a levél, a királynak gyermekes nyiltsággal megmondja, hogy neki (Hunyadinak) a német cselt vet. Elárulja, hogy kémei vannak a királyi udvarban s hogy keserű jutalmát látja tetteinek, szégyenli, hogy ezt a király szemére hányja, kegyelem neki nem kell, azután így folytatja:

»de azt megvárom
Attól, kit én tettem leginkább Urrá
Hazámba', hogy igaz legyen — Hívéhez.«

Itt Hunyadi megerősíteni látszik ellenségei gyanúját, hogy magát a király fölé helyezi s mi nem értjük, hogy ha Hunyadi olyan meggondolt, bölcs férfiú, még ha érzi is, hogy igazságtalanul bánnak vele, hogyan írhat ilyen felindulva s ilyen kevés hódolattal? A király nem tudván mit tegyen, Ulrikra és Garaira bízza magát. Ulrik meglepően kevés gondolkozás és bizonyítás után arra az eredményre jut, hogy ha a király élni akar, Hunyadinak halni kell. A király, ki előbb még elismerte, hogy Hunyadi tette őt királylyá, most vállvonítva csak annyit mond: »Legyen tehát úgy — már ha meg kell lenni!« — Ulrik azonnal kész is a tervvel, ami elég különös volna, ha nem tudnánk, hogy Czilleinek nem kell soká gondolkodnia, mert a történelem készen adja a tervet. A király hívja magához Hunyadit azon ürügy alatt, hogy tanácsadóra van szüksége, igérjen neki menedéklevelet is. Ez lesz a kelepcze, mert Czillei maga fog elé menni s végez vele s tettéért kész felelni. Czillei ezt hihetetlen gyorsasággal és mohósággal adja elő, még a hangját se halkítja. Oh, hol van Shakspere művészi sejtetése, mikor a gonosz ismeri terve elvetemültségét s fél azt kimondani? (János király.) Czillei egy pillanatig se kételkedik tette sikerében, se ellenállásra nem számít, sőt biztatja a királyt:

»Mert rajtok, a Királyokon, rajtok volt
S rajtok marad mindig az átok,
Hogy ők csalattatván, ha jót akarnak,
Hát csalniok szükség viszontag.« (4. k. 38. l.)

A terv és szándék tehát Czillei szerint jó. S a királyban nem ébred fel a gondolat, hogy az, a kinek ilyen pokoli tervei vannak, a ki ennyire gyűlöl, talán hozzá sem egészen őszinte. Nem, egészen Ulrikra bízza magát s csak arra kéri, hogy Hunyadi vesztének nevét ne ő viselje. Czillei bíztatja és Ágneshez vezeti.

A negyedik jelenés Hunyad várába vezet bennünket. Hunyadi elmélkedik a maga és hazája során. A gyermek Mátyás jő azonban s örül, hogy atyjával beszélhet. Ezek a hangok őszintének látszanak előttünk s rokonszenvesek, de midőn Mátyás azt kérdi atyjától, hogy győzött-e Rigómezőnél, legnagyobb meglepetésünkre Hunyadi azt feleli: »győztem, mint mindig, Mikor magam vezettem a hadkormányt.« (4 k. 45 l.) Tudjuk, hogy nem győzött s ezt Kisfaludy is tudta, mert Ujlaky a király előtt czélzást tett arra, hogy:

»A bajnokok Királlya ott nem nagy fényt,
Annál nagyobb ínséget és gyalázatot
Hagyott nyomában.« (4. k. 28. l.)

Miért mond hát Hunyadi valótlanságot? Bizonyára csak azért, hogy Mátyás őt Leonidáshoz hasonlíthassa s hazafiságát dicsőíthesse. Mátyás elmondja, hogy szeretne már bajnok lenni. Hunyadiné jön s ugyanazon hódolattal beszél, mint Mátyás. Hunyadiné sajnálja, hogy Mátyás is harczba vágy, de Hunyadi nagy szónoklata után megnyugszik sorsában. Majd jönnek Hunyadi hívei, Vitéz, Kapisztrán, beszélgetésüket, azaz hogy Hunyadit dicsőítő szónoklataikat Rozgonyi Rajnáld szakítja meg, ki hírül hozza, hogy a török Nándorfehérvárát készül ostromolni. Horváth Pál pedig a király követjét megelőzve, értesíti Hunyadit Czillei fondorlatáról. Hunyadi nagy szónoklatával végződik a felvonás.

A második felvonás elején egy Bécshez közel fekvő faluban vagyunk a szélső ház előtt, kétfelől erdő. Hunyadi barátaival együtt várja Czilleit, itt kellene megkapnia Hunyadinak a menedéklevelet. A katonák a házban és az erdőben vannak elrejtve. Czillei és Lamberger és mások jönnek, menedéklevelet azonban nem hoztak, mert arra Hunyadinak nincs szüksége. Hunyadi kérdi, hol a király, Czillei és hívei erre megzavarodnak. Czillei ekkor azzal a sületlen kifogással áll elő, hogy erővel és fortélylyal akarta Hunyadi szívét megszerezni, de nem volt véres gondolata. Ez a Czillei igazán nagyon ostoba, semmi furfang nincs benne, ezzel a mondással egészen elárulja szándékát. Hunyadi istentelen latornak, zsiványnak, rossz gazembernek nevezi őt, a mi nem éppen illik Hunyadi fenségéhez, leleplezi a cselvetőt, megölhetné őt, de ő azt kívánja,

hogy Ulrik éljen tovább is a maga szégyenére és gyalázatára és ezt mondja:

»és ha még csak egy csepp
Becsületérző vér mozog szívedben,
Könyörögj ezen derék Uraknak,
Hogy a mit itten láttak, azt
Tovább ne mondják senkinek.« (4 k. 80 l.)

Ezt nem értjük. A dolog titokban úgy sem maradhat és nem is marad, hiszen mind a két részről szemtanuk vannak jelen s ha Hunyadi megkegyelmez is Czillei életének, miért akarja őt a jogos megvetéstől megóvni? Ulrik és kísérői »elvakarodnak«. Kanizsay szemrehányást is tesz Hunyadinak, mert ez a »megveszett dühös kutya« nem fog megszűnni Hunyadit mardosni. Hunyadi csak a királyt kímélte a latorban. Elmennek. Ez a jelenet minden naivsága mellett is élénk s van benne igazi drámai lüktetés, itt nem csak elbeszélik az eseményt, hanem előttünk folyik az le.

A következő jelenet a bécsi királyi palotába vezet bennünket: Ágnes szobájába. Ágnes monológjából megtudjuk, hogy bátyja, Czillei, hozta őt a palotába, ő tette azzá, a mi s ő általa akar befolyást gyakorolni a királyra, kit Ágnes szegény ficzkónak nevez, kiben sem testi, sem lelki érdem nincs, mely őt leköthetné. Czillei azt szeretné, ha Ágnes az ő befolyását erősítené a királyban, de Ágnes úgy intézi, hogy ha százfelé szakadna is a szegény gyermekkirály népe ő ellene, Ágnes ellen ne törjön egyik se. Ebből a mondásból megértjük Ágnes további magaviseletét, de különben is belátunk lelkébe s elhiszszük neki, hogy az igazságszeretet vezérli, mikor pártját fogja Hunyadinak. Jő a király s elmondja, hogy Czilleit ő igaz rokonának tartja, csak az a kár, hogy indulatos, bosszús, heves és irígye Hunyadinak és minden magyarnak. Nem értjük, hogy ha ezt a király tudja s ismeri Hunyadi érdemeit, miért egyezett bele Ulrik gyalázatos tervébe? Bevallja ezután, hogy Hunyadi aligha van már életben. Ágnes fejében rögtön felmerül az egészséges gondolat.

»Az Isten mentsen ettől,
Mind kardra hányna minket a' magyar nép
Érette.« (4 k. 88 l.)

A király »büszke felindulással« felel:

Attól ne tartsunk. Hol van, a' ki bántani
Merné királyát?« (Imre és Endre reminiscencia.)

Milyen gyönge jellem ez a király! Alattvalói tiszteletébe akar burkolózni, mikor igazságtalan. Érzi pedig a bűn súlyát, mert ki

akarja mosni kezét a gyilkosság szennyéből. Ágnes világosítja fel, hogy ő a felelős mindazért, a mit nevében szolgái elkövetnek. Elmondja a királynak, hogy Hunyadi nem vágyik a trónra, hiszen ifjúkorában megszerezhette volna, de ő Lászlónak engedte át, kéri, hogy hagyjon fel Hunyadi üldözésével. A király egykedvűen enynyit mond: »Örömest, ha él még.« (4 k. 92 l.) Látjuk, hogy most Ágnesnek megint oly könnyen elhiszi, hogy Hunyadi barátja neki, mint előbb Ulrik szavára ellenségének tartotta. Ez a rész ismét drámai hatást gyakorol ránk, mert a lelki élet nyilvánulását látjuk Ágnes szerepében, ez ad némi mozgalmat a jelenetnek, bár a beszélgetés itt is igen hosszú. Ulrik, Gara és az urak hazatértek Bécs alól. Várnánk, hogy a király parancsot adjon, vádakkal illesse Ulrikot, de ő csak kíváncsi. Mikor megtudja, hogy Hunyadi életben van, megörül neki. Ulrik előadja, hogy Hunyadinak mily félelmes hatalma van s jó, hogy a király ott nem volt, különben már sírnának fölötte. Roppant fáj Ulriknak, hogy Hunyadi szidalmakkal illette. Mikor László kifejezést mer adni a feletti örömének, hogy az alattomos bosszú nem sikerült, Czillei roppant megsértődik s erre László és Ágnes hízelkednek neki. Mi azonban nem értjük, miért van ennek az ostoba, hazug, szájhős, felfuvalkodott Czilleinek ilyen nagy hatalma felettük. Jelentik, hogy az esztergomi érsek megérkezett, a király távozik. Gara és Czillei egyedül maradnak, Czillei valóban utálatos tehetetlen gyűlöletében és dühében. Gara egészen közönyös, csak ennyit mond: »Tagadhatatlan, hogy ebül van a dolog« (4 k. 98 l.) Ulrik borzalmas gonoszsága most kitűnik, kimondja világosan, hogy meg akarja törni a királyt egészen; uralkodni akar, de a trónusra nem vágyik. Czélja elérésére azonban semmi egyebet nem tesz, csak gyűlöli Hunyadit s el akarja veszíteni.

Ezután a királyt és az érseket látjuk egymással szemben. Széchy érsek kenetteljes, prédikáló hangon, melyet itt Kisfaludy találóan alkalmaz, szemrehányást tesz a királynak erkölcstelenségéért, gyáva elnézéséért és kártékony helybenhagyásáért s átnyújtja a pápa levelét. Míg Hunyadi Bécs körül járt, a török hadat készített s most rettenetes seregével közeledik. Hunyadi a nemzet védőoszlopa.

Az érsek szónoklata hosszú ugyan, de igazi, hatalmas lendület van benne, nem csodáljuk tehát, hogy a király kezét nyújtván, kész Hunyadinak megbocsátani. Az érsek előadja aztán Hunyadi kívánságát, hogy a békét családi összeköttetéssel pecsételjék meg; Hunyadi László Gara leányát jegyezze el, Mátyás pedig Czilleiét, azután azt javasolja, hogy a király országgyűlést hívasson egybe.

Harmadik felvonás. Budán. Palota a királyi várban. A főrendek gyűlést tartanak. Hunyadi szónokol, igazán, szívéből, de hosszan és érzékenyen. Sajnálja a hazát, melyet folyton vészek dúlnak s fájlalja, a mit rajta ellenei elkövettek, ő egy a nemzettel,

mint az emberi testtel a munkás kéz, a tag sebét megérzi az egész test, Hunyadi is látja, hogy a rajta ejtett sebből az egész haza vére elfoly. Ez különös gondolat s érdekes jellemző vonás Hunyadira, hogy tudja azt, hogy milyen jelentősége van az ő egyéniségének. Elmondja, hogy Bécsbe hívták, hogy orozva meggyilkolják őt, de tervük nem sikerült. Ezt a jelenetet magunk is láttuk, másodszor elmondják a királynak, többször czéloznak rá, Hunyadi itt ismét előadja. Czillei Ulrik nemcsak itt ármánykodott, hanem a német császár ellen ingerelte a királyt, pedig ennek a segítségére nagy szükség volna a török háborúban. Elég különös, hogy itt Hunyadi a királyt Ulrik gyáva öcscsének nevezi (4 k. 129 l.), ezt Hunyadi királytiszteletétől nem vártuk volna, szerencse, hogy ezt senki sem veszi észre, elhangzik ez a többi szóáradat közt. Hunyadi festi a török részéről fenyegető veszélyt, majd elmondja, hogy ő akadály hazája szerencséjében, ezért lemond kormányzói hivataláról. Mindnyájan ellene vannak, csak Ujlaki helyesli Hunyadi tervét, miért a heves Báthory ellene támad. Czivódás keletkezik, az érsek és a nádor jönnek. Az érsek a király kegyelmét hozza Hunyaditnak, Gara Czillei barátságát tolmácsolja. Az érsek örvendetes híréaz urak szomorúan fogadják, mert Hunyadi lemondott. Erre az érsek nagy szónoklatot mond, majd örömmel adja tudtul a tervezett családi összeköttetést. Gara nem akarja elbeszélni, miért nem egyezett ő Hunyadival, (pedig erre éppen nagyon kiváncsiak volnánk!) elmélkedik, hogy hasznos a vetélkedés, végre kinyilatkoztatja, hogy kész a békülésre. Hunyadi és Gara megölelik egymást. Az érsek a király nevében újra kormányzóvá teszi Hunyadit, de felszólítja, hogy Mátyást küldje a királyi udvarba, úgy akarja László. Hunyadi megint nagy nyiltsággal kimondja, hogy fondor gyanú, bizodalmatlanság van e mögött, de ő kész a hazának feláldozni magát és gyermekét. Mátyás csakugyan Bécsbe kerül, de ennek semmi befolyása nincs az eseményekre, csak nyújtja a darabot. A tanács feloszlik, Hunyadi és az érsek visszamaradnak. Hunyadi újra elmondja, hogy félti gyermekét, az érsek hírül adja, hogy a pápa hadra szólította a keresztyén fejedelmeket a török ellen. A harangok megszólalnak. Szinpadi hatás. Hunyadi és az érsek imádkoznak.

A következő jelenetben a nádor házában, Gara Mária szobájában vagyunk, ki hárfán játszva egy regét énekel. Szereti Hunyadi Lászlót. Gara jön s egészen természetesen indul a beszéd, tudtára adja leányának, hogy menyasszony. Mária nem hiszi, majd kijelenti, hogy inkább kolostorba megy. Atyja előadja, hogy engedelmeskednie kell, mert politikai okok kényszerítik; végre kimondja Hunyadi László nevét. Mária sikoltva elfut. Itt volna valami drámai mag, de nem használja fel a költő: Hunyadi László és Gara Mária szerelme, de Mária még csak elő sem fordul többé. A hangulat hullámzása drámai ebben a jelenetben: a leány szerelme, azután öröme apja megjövetelén, szorongása és meglepetése.

A beszéd ilyetén való fejlesztése is drámai. Gara monológja következik ezután: Hunyadit meg kell akasztani szerencséjében, bár a nemzet ezzel veszt:

»Igaz, de jobb nekünk közönségessé
Tennünk bajunkat, mint sem azt
Magunk visellyük egynehányan.«

Hogy mi a bajuk tulajdonképpen, nem tudom. Levelet hoznak, Czillei leánya, Mátyás jegyese meghalt; Ulrik tehát felmentetett igéretétől.

Változás történik. Hunyadi házában vagyunk. Az apa tudtára adja Mátyásnak, hogy Bécsbe kell mennie, tanácsokat ad neki s elmondja, hogy a király őt ellenségének hiszi, ezért mintegy kezesül megy Mátyás az udvarba. Majd borzasztó színekkel (de bizony nem erőteljes jellemzéssel) festi Mátyás előtt Czilleit. Ezután óvja fiát Czillei cselvetéseitől, hízelgéseitől s képmutatást javasol vele szemben. Hunyadiné is hosszú beszédben fejezi ki fájdalmát fia távozása fölött. A Hunyadiház barátai azután: Vitéz és Madarász nagy dicséretet zengenek Hunyadira, feleségére és Mátyásra. Hogy ez a hosszú jelenet mire való, nem tudjuk, mert semmi befolyása nincs a továbbiakra. Nem is jellemző, mert semmi új vonást nem tüntet fel.

A negyedik felvonásban Budán Hunyadi házába lépünk. Tanácsot tartanak és ismétlik megint azt, a mit már olyan sokszor hallottunk a királyról s Ulrikról. Hunyadi elmondja, milyen hadakat készít a török ellen s panaszkodik a pártoskodás ellen s végül azt mondja, hogy most a haza javára kezet fogtak mindnyájan s ekkor, mi előttünk érthetetlen logikával, kinek-kinek a hazafiságára bízza, hogy mit cselekedjék, s a »szent keresztre« a vezérletet.

Ágnes ezalatt szobájában egyedül van és gondolkozik. Ha őt nem kötné a félelem s egy remény, akkor talán koczkára tudná vetni szerelmét s olyat tenne, hogy a világ csodálná és áldaná s dicsőség volna a király kedvesének lennie. Mi ez? Tervez valamit? Erről bővebbet meg nem tudunk, ebből a beszédből nem fog semmi se következni; hogy mire való ez a homályos czélzás, soha sem fogjuk megtudni. Elmélkedik sorsán s kitekintve az ablakon, a gyűlésre vonuló magyarokra túláradó dicséretet mond. Mátyás jön, mert Czillei nem engedi, hogy a gyűlésbe menjen s ő unatkozik. Beszélgetnek s ez, bár nem sok újat hallunk, mégis kellemes, mert szelídebb, nincs benne az a sok páthosz, szónoklat, a szín is kedvesebb előttünk: napsugaras szoba, az ablaknál egy ábrándozó szép lány s egy szőkefürtű gyermek; de mennyire elmúlik a kedvező hangulat, mikor Mátyás korához éppen nem illőn, szóval kimondja gyanúját Ágnes kilétéről s ezért Ágnes »méregre lobban« Mátyás bocsánatot kér, mire

Ágnes megcsókolja a fiút és sebesen elmegy. Mátyás szeretne a királyi udvarból menekülni és vágyik Hunyad szabad vadonjába vissza.[1]

Most az országgyűlés következik. A király megnyitja a gyűlést; a veszély azt parancsolja, hogy a haza védelméről tanácskozzanak. Hunyadi mindamellett nagy szónoklatot mond, de egész általánosságban százszor hallott szólamokat ismételve, melyet néha az urak helyeslése szakít meg. Hunyadi kérkedik hazafiságával és érdemeivel, nem a komoly, bölcs, szerény, de önérzetes államférfi és hadvezér az, a ki előttünk áll, hanem egy hiú szónokló, a maga hatalmát nagyon is ismerő alak. Nem is csodáljuk, ha ellenségei »dagállya és dölfe« ellen szólnak. A király megerősíti kormányzói és főhadvezéri tisztében Hunyadit. Örömzaj támad, melyet Rozgonyi zavar meg, hírül hozván Hunyadinak (nem a királynak!), hogy Nándornál a török. Rémület keletkezik. Hunyadi felszólítására Rozgonyi (megint igen hosszan) elmondja, hogy milyen erővel jön a török. Hunyadi közben »Ég felé emeli szemeit, Könnyeket hullat.« Az érsek és a király Hunyadihoz fordulnak segélyért. Hunyadi kész Szeged alatt táborozó népével s Kapisztrán seregével Nándorba menni, a felkelést már az urakra bízza. De visszakéri Mátyást a királytól, hogy tanuljon az is a hadban. Ez meglehetős ügyetlen kifogás, nem is hisszük el Hunyadinak s Mátyás bizony nem is megy hadba. Hunyadi Budán maradásra kéri a királyt; az érsek keresztet vesz a kezébe, nagy ünnepélyességgel Kapisztránnak nyújtja, Hunyadi letérdel Kapisztrán mellé, mire az érsek megáldja fegyverét, Hunyadi még egy búcsúszónoklatot tart, távozik híveivel és a királlyal, ki mellette, mint láttuk, egészen eltörpült az egész gyűlés alatt. Hunyadi ellenségei visszamaradnak, de nem bujkáló cselvetők ezek, kik félhomályban aláváló tervükre czélzást tesznek, nem, ezek épp úgy szónokolnak, mint Hunyadi maga. Czillei dühös, mert gyalázata még mindig nincs megbosszulva s a király a lelkébe oltott gyanút most kivetette. Nem értjük, miért akarnak ezek a tehetetlen király palástjába burkolózni, hiszen bármit parancsolna is az, nem ő, hanem tanácsadói ellen irányulna a nemzet haragja. A király őket Hunyadival szemben úrrá nem teheti, mert hatalma nincs s ím most Hunyadi lemondott kormányzói rangjáról, mégis vissza kellett őt helyezni abba, mert jön a török. Ujlaki kifejti, hogy bár Hunyadi ellenségük, még sem szabad őt orozva megölni; a mi Bécsnél történt, rosszul esett s most egyszerre Hunyadi legnagyobb ellenségei, még Ulrik is, elismerik Hunyadit. Ez nyilván Hunyadi nagyságát akarja mutatni, de bennünk inkább a következetlenség kellemetlen hatását kelti fel. Ulrik biztatja az urakat, hogy gyűjtsenek sereget s először hagyják magára Hunyadit, őt csekély seregével együtt

[1] Talán e Mátyás—Ágnes jelenetből vette a gondolatot Vörösmarty a Czillei és a Hunyadiak legkedvesebb scénájához.

tönkre teszi Mohamed s akkor majd ők állanak elő seregükkel s megmentik a hazát. Mindnyájan beleegyeznek ebbe.

A következő jelenet Nándorfehérvár piaczára visz bennünket. Szilágyi, Hunyadi László és több vitéz várják Toldyt, kit kémkedésre küldtek ki. Toldy eredeti, tréfás vitéz akar lenni, de tréfái nem talpraesettek, mindig erőltetettek. Dicsekszik búvár-ügyességével és elmondja, hogy Nándor teljesen körül van véve, ő sem jöhetett volna többé vissza, »Ha a' Duna Néném' habos szoknyája« (4 k. 243. l.) alá nem adta volna fejét. Elmeséli, hogy volt Hunyadinál, látta Mátyást is, leírja Kapisztrán seregét s elmondja Hunyadi izenetét: az egész haditervet. A vitézek ezalatt odagyűlnek s Szilágyi őket megesketi.

Még egyszer találkozunk Hunyadival is Szeged táján a táborban, hol ismét egy nagy szónoklatból megtudjuk, hogy a király vadászat örve alatt Bécsbe szökött s a nép elhagyja a fővárost. Hunyadi nagy buzdító szónoklata után fegyverzörgés és zaj közt a törökre indulnak.

Ötödik felvonás. 1456. júl. 14. Nándorfehérvárott. Toldy a tornyon van s a török táborra néz s elmondja, mit lát. Jelentik, hogy Hunyadi jön hajókkal a Dunán. Szilágyi kiadja a parancsot. Közben ágyúk dörögnek. Szilágyi a Duna felé nézve elmondja az egész ütközetet s elbeszélését dialogusssá csak Toldy nehány közbevetése teszi.[1] Ez az elbeszélés igazán élénk és szemléltető, de hogy nem drámai, mondanunk sem kell. Hunyadi győz.

Változás történik. Piacz. Jön a győztes sereg. Hunyadi, Szilágyi egymás karjába esnek, a nép »éllyen«-t kiált, győzelmi muzsika, mindnyájan térdre esnek. Kapisztrán hálaadó dalt énekel. Most egymás dicsőítése következik. Hunyadi kiadja rendeleteit. Horváthot a királyhoz küldi, azután nyugalomra térnek.

A következő jelenet nehány nap múlva az esztergomi érseki palotában folyik le. Gara, Országh, meg az érsek még nem tudják, ki győzött Nándornál. Bátory jön a kedvező hírrel, melyet az érsek a pápával készül tudatni.

Bécsben ezalatt Ulrik megint be akarja hálózni a királyt, azt tanácsolja, hogy a király Ujlakyt tegye a gyülekező hadsereg fejévé. Ágnes hírül hozza, hogy Hunyadi megverte a pogányt, Rozgonyi, a hírnök az ajtó előtt áll. (Hunyadi Horváthot küldte el, itt most Rozgonyi van, de ez mit sem változtat a dolgon.) Rozgonyi rettenetes százszor ismételt dicsőítések közt előadja, amit mi már Szilágyi szájából hallottunk, a csata menetét. A király megilletődik, Ulrik irigy méreggel ennyit szól: »Szép szerencse« (4. k. 300 l.). Rozgonyi elmeséli még Dugovics Titusz vitézi tettét is. Nagy tűzzel tovább festi a magyarok és Hunyadi vitézségét úgyannyira, hogy alig behegedt sebei felpattannak és vérzenek. (Nem is csodáljuk, hiszen rettenetes sokat és erővel beszélt!) Még

[1] Ez emlékeztet bennünket Schiller Jungfrau-jának toronyjelenetére.

tovább elmondja, hogyan üldözték a törököket s hogyan gyujtották fel a tábort. A szultán is megsebesült. Sok a veszteség, egyharmada elhullt a magyar seregnek, rengeteg a sebesült, maga Hunyadi is forró beteg lett a harcz után, ezért Rozgonyi készül visszamenni hozzá. A király az egész elbeszélés alatt nagyon egykedvű, szinte fáradt, most megy, hogy Bécsnek tudtára adja a győzelmet. Mi csodálkozunk, hogy semmi jutalmat nem ad a jó hír hozójának, vagy legalább nem igér; ezt azután Ágnes következő monológjában ki is mondja.

Most az utolsó jelenetben Zemlinben vagyunk Hunyadi szállásán, ki családja és hívei körében már végóráját éli. Borzasztó ünnepélyes, nagylelkű és érzékeny ez az egész. Hunyadi örül, hogy utolsó harcza győzelmes volt, nem fél a haláltól, jó ismerőse az neki, ajánlja gyermekeinek, hogy példáját kövessék; őt a keresztyén vallás, hazafiság, becsület, emberség, igazság és hív barátság vezették. Örökül hazafiságát hagyja fiainak. Megbocsát ellenségeinek. Inti híveit, hogy a királyt tiszteljék, de mindig csak általánosságokat mond. Elbúcsúzik családjától, majd kéri Kapisztránt, adja áldását gyermekeire, ez »menyei ihletéssel« mindkettő sorsát megjövendöli.[1] A vitézek betódulnak, Hunyadi meghalt, már ismert végszavait mondván. Gyermekei kezére hajlanak. Tableau. Kapisztrán és a keresztesek éneke közben »lefordul a' Kárpit«.

Ez a tartalma Kisfaludy Hunyadi Jánosának. Nem kell sokat bizonyítanunk, hogy nem sikerült az egész darab. A drámai mesét Kisfaludy átveszi a történelemből. Ezt nem kifogásolhatjuk, csak az a kérdés alkalmas-e ez a drámára? Nem. Átalakítja-e a költő, hogy alkalmas legyen? Nem; csupán csak párbeszédbe foglalja. A dráma általában cselekménynek és cselekvő személyeknek az utánzása. Van-e itt cselekmény? Nincs; itt csak események vannak, melyek azonban nem a szereplők cselekedetei. Egységes compositió itt nincs. A hős személye foglalja össze az eseményeket; de mindannak elénk állítása, ami Hunyadival történt, még nem dráma. Bonyodalom itt nincs. Itt a költőnek az volt a feladata, hogy megokolja a történeti eseményeket, bemutassa, miképen következtek azok a körülményekből és a hősök jelleméből. Kisfaludy maga törekedett is erre, de nem sikerült neki. Hunyadi sorsára nézve nincs bizonytalanság, tudjuk, hogy meg fog halni, még pedig nem ellenségei ármánya folytán; a fondorkodók nem érnek el semmit, ármányukért nem bünhődnek. Az egész darab csak Hunyadi apotheozisa. Kisfaludy maga is érezte, hogy drámája nem dráma és azért írta az előszóban, hogy nem mint poeta, hanem mint hazafi írta munkáját. Érezte azt is, hogy a tárgy is inkább eposzra alkalmas, mint drámára s Drammaticum Poema nevet adna művének, ha ennek a szónak olyan magyartalan hangzása nem volna. Hogy Kisfaludy kivált a második felvonáson túl

[1] Kapisztrán jóslata Mátyásról megvan Vörösmartynál is.

már le is mondott arról, hogy Hunyadija igazi dráma legyen, látszik abból is, hogy ettől kezdve roppant sok a színváltozás, nem törekszik semmiféle rövidségre, szabad folyást enged hazafias érzéseinek. Mindössze nehány jelenet van, a hol drámai hullámzást látunk: 1. Hunyadi Bécs alatt megszégyeníti Ulrikot, 2. Ágnes a királylyal szemben, 3. Czillei hazatérése Bécs alól, hol a király félénksége és Czillei csúf szájhősködése látszik, 4. Gara Mária jelenete. Az országgyűlési jelenetekben is van erő, de ezek rettenetes hosszadalmasak. Az egész darabban, mint a Recensens mondja a Tud. Gyűjt.-ben (1817. I.) »az Eposnak geniussa lehel«, de vannak benne olyan feleslegesjelenetek is, melyek még az eposzban is szükségtelenek volnának, ilyen: a pápa levele, Ágnes a budai várban, Mátyás Bécsbe küldetése, Hunyadi és felesége beszélgetése. A szereplők elfelednek cselekedni előttünk, csak azért, hogy minél többet beszélhessenek. Igaz, talán igy történt abban az időben: sok tanácskozás, országgyűlés folyt le hiábavaló sok beszéddel, de vajjon a dráma arra van-e hivatva, hogy szorosan ragaszkodjék a történelemhez? abból kell-e nekünk a történetet megismernünk? a húza-vona, késedelmeskedés feltűntetésére okvetlen órák hosszáig kell a szinpadon beszélni, már sokszor hallott dolgokról?

Korrajz vagy igazi egyéni jellemek nincsenek a darabban. Rendkívül sok alak szerepel; a kiemelkedőkön kívül sok vitéz, pap, szerzetes, udvari ember, de ezek nem tolmácsolják a maguk álláspontját az események hullámzása közt. A köznemesség gondolkodása a főnemesekével szemben nincs meg sehol, pedig ennek ellentéte végigvonul ezen a koron. Csak vitézség, hűség, hazafiság, másrészről gyülölet, fondorkodás; de ezek nem korfestő vonások. Csak egy korfestő megjegyzést találunk az egészben és ez az, hogy Hunyadi kifejezi, hogy Czillei megöletéséért teljes búcsút nyerne a pápától. A darabban a magyarokra jellemző: a nagy szónoklási kedv, az országgyűlési jelenetben a torzsalkodás és csipkelődés, de ezek az emberek nem Hunyadi korában éltek, valami idegenszerűség ömlik el rajtuk. Kisfaludy megtartotta azokat a jellemvonásokat, melyeket a történelem ezen alakok tulajdonságainak ismer, de nem adott hozzá semmit, ami őket igazi emberekké, egyéniségekké tette volna. Sokoldalú jellemzésről szó sem lehet, s a jellemzés nem olyan, hogy a szereplő személy tetteiből, vagy beszélgetéseiből vonhatnánk következtetést lelki tulajdonságaira, rendszerint ő maga és társai beszélik el egészen világosan, hogy mit éreznek, mit gondolnak.

Hunyadi a hazafi példányképe: lelkes, önfeláldozó, nagylelkű, királyát tiszteli, hű barát, jó férj, jó családapa, nagy vitéz, kitünő hadvezér és fáradhatatlan szónok. Megvan az a dicséretes tulajdonsága, hogy nagyon világosan kimondja a szót, nyilt és bátor, de épen ezért sokszor nem tűnik fel előttünk elég meggondoltnak és bölcsnek. A dicsekedés nem illik semmiféle hőshöz, Hunyadi nagyon is kiemeli érdemeit minden alkalommal; visszatetsző az is,

hogy Hunyadi egy meg sem nyert győzelemmel híreskedik fia előtt. Pedig, hogy mennyire az igazságra törekszik Hunyadi, kitűnik abból, hogy midőn Mátyás arra kéri, hogy mondja őt betegnek s ne küldje Bécsbe, Mátyás ezen gondolatán roppant megütközik. (Mátyásnak ez a vergődése pedig igen természetes, ez finom megfigyelése a költőnek.) Ez a Hunyadi bizony nem olyan rokonszenves előttünk, mint az, a kit a történelemből ismerünk, ez nem az a hatalmas úr, ki egyszerű és szerény, cselekszik és nem szónokol.

Ellenfele, Czillei, ostoba, gyáva és gonosz; csak fondorkodik, gyűlöl és dühöng, de mi nem tudjuk miért. Czéljait nem ismerjük, csak irígy Hunyadira, de nem becsvágyó egyszersmind. Gara csak nádor, hatalma nincs, mindenben egyetért Czilleivel, de ő sem akarja a hon javát, semmit sem akar, csak elveszteni Hunyadit. Sokkal drámaibb volna, ha Czillei és Gara a hatalomra törnének s így egymás ellenfelei lennének, mint ezt Vörösmarty feltűntette a Czillei és Hunyadiakban. Czilleit és Garát még mint apát is jellemzi Kisfaludy. Mindketten szeretik leányukat, de nem annyira, hogy ez az érzés összeütközésbe kerűlne politikai terveikkel, könnyen feláldozzák őket leggyűlöltebb ellenfelük kivánságának. Czillei sajnálja leányát, mert »felejthetetlen édes szerelmének gyümölcse« ez az érzelgősség természetellenes Czilleiben, nem is hiszünk neki egy pillanatig sem. Hunyadi és Czillei pártja mindig a háttérben és félhomályban marad, ezeknek szerepe csak beleegyezés és dicsérő megjegyzésekből áll. Hunyadi hívei: Vitéz, Kapisztrán és az érsek mind nagyon kenetteljesek, közülük az érsek beszél legtöbbet. Rozgonyi, Bátory heves és ifjabb vitézek. Szilágyi, Perényi, Országh jelentőség nélküliek. Czillei és Gara mellett Ujlaki, az erdélyi vajda teljesen elmosódott alak. Bánfi, Túróczy, Giskra csak nevek.

E két párt között áll a király, ki szereti nagybátyját s azt hiszi, hogy ez az ő javát akarja, Hunyadit elismeri, de nem bízik benne, ezért veszi magához Mátyást, és fél a töröktől. A király a két párt közt, két hatás alatt nem tudja, mit tegyen, lelke forrongásai közt tragikus lehetne, de ő gondolkodás nélkül annak a pártján van, a kivel beszél. Határozott véleménye nincs semmiről, fáradt, közönyös; mellette van Ágnes, de őt sem látszik szeretni, korlátolt, vak ez a király, nem vesz észre semmit, nem örül, nem búsul semmin. Általában sajnáljuk őt, de ellenszenves előttünk, mikor Czillei előtt összehúzza magát, de az érsekkel szemben hatalmaskodó. Még a férfiak közt meg kell említenünk Mátyást, ki néha gyermekes, sokszor meg nem. Különben tüzes, élénk és okos gyermeknek akarta őt Kisfaludy feltüntetni. Mellette a másik fiú: László nagyon is a háttérbe szorul.

A darabban három nő szerepel: Hunyadiné, Ágnes és Gara Mária. Legdrámaibb közülök Ágnes, mert az ő lelkében szerelem és szánalom, bánat és könnyelműség, remény és kétség hullámza-

nak. Jellemző kétszínűsége, midőn a királyt ráveszi arra, hogy kegyelmezzen meg Hunyadinak: hízeleg a királynak, dicséri őt s azt mondja, hogy most még jobban szereti. Ábrándos és szenvedélyes lélek, de úgy képzeljük, hogy nem nagyon finom. Hízeleg Czilleinek is, pedig gyűlöli, élénksége látszik azokban a gúnyolódásokban, melyekkel Czilleit illeti. Ágnest nem értjük. Czilleit azért gyűlöli, mert ez őt a király kedvesévé tette, de Ágnes megrontásának bűne mégis a királyt terheli, miért nem haragszik ő rá is, ha rosszúl érzi magát a király mellett, s miért nem akar akkor rajta bosszút állni? Vagy annyira becsvágyó, hogy képes lenne akármilyen boldogtalan is lenni, csakhogy uralkodhassék? de mindezt nem látjuk világosan. Ágnes sem cselekszik, bár szeretne tenni valamit. Egyetlen tette, hogy Hunyadinak kegyelmet kér, de ennek sincs semmi következménye. Hunyadiné szereti férjét, gyermekeit és hazafias. Gara Mária érzelmes ifjú leányka, a ki rokonszenves az ő vidám modorával, apja iránti szeretetével és szemérmesen titkolt szerelmével. Csak egyetlen egyszer fordul elő a darabban és az a drámaiság, mely az ő Hunyadi László iránti szerelmében van, kárba vész. Különben, mint láttuk. Kisfaludy minden tragikai összeütközést kikerül, minden erre vezető szálat elejt. Mi a darabot elolvasván se Hunyadit, se Czilleit, se V. Lászlót, se korukat helyesen meg nem ismerjük, hanem megismerjük, hogy Kisfaludy Sándor nem született drámaköltőnek, lyrikus maradt ő itt is, érzelmeit nem tudja fékezni, áradozva fejezi ki azt mindenütt: Hunyadi a hazafiságról szónokol, hívei szájából pedig Kisfaludy lelkesült bámulata hangzik, melyet Hunyadi iránt érzett. Az egész darabon nagy ünnepélyesség, nagy páthosz ömlik el, sehol nincs valami természetesebb, könnyedebb hang, mert Toldy tréfálkozása is erőltetett, az egész roppant egyforma és sok ismétlésével igazán fárasztó. Ha ezt a darabot olvassuk, úgy érezzük magunkat, mintha valami nagy alföldi nádasba tévedtünk volna, ott is bármerre haladunk, mindenütt nád, meg nád van előttünk és az örökös zizegés szinte félelemmel tölt el. Mikor szűnik ez meg? Mikor jutunk ki a nád közül? Ez az érzés foglalja el az embert s bár, szépnek találja itt-ott a virágot, valamelyik madár hangját is jólesik hallani az örökös nádzizegés közt, örülünk minden legkisebb perspektivának, mely a szabadabb helyeken elénkbe tűnik, de azért sietünk ki a nádasból, mert az az egyforma zúgózizegő hang elviselhetetlen. Kisfaludy darabjában is van több helytt finom költői hangulat, néha erőteljes hang is, vagy drámaibb jelenet, de azért az alaphang, a folytonos hazafias szónoklat nagyon kifáraszt bennünket.

BICZÓ SAROLTA.

NAGY IGNÁCZ »TISZTUJÍTÁS«-ÁNAK HATÁSA A POLITIKUSOKRA.

Nagy Ignácz »Tisztújítás«-ának hatása az első nagy szinpadi sikert jelenti Nemzeti Szinházunk történetében. Sőt elmondhatjuk: magyar eredeti darabnak sem előbb, sem később a Nemzeti Szinház deszkáin ilyen közvetlen sikere nem volt. Egy hónap alatt (helyesebben 1843. augusztus 5-étől 31-éig, tehát csak 27 napon belül) 12-szer adták (ú. m. 5., 6., 8., 10., 16., 18., 21., 23., 25., 27., 28., 29-én), holott közben (12-én) egy új bohózat is szinre került első ízben: A köcsmei sárkány. Hatásának egyik titka abban az élénk politikai érdeklődésben keresendő, melylyel a nemzet az 1843. május 14-én megnyilt országgyülés tárgyalásainak egész menetét kísérte. A levegő tele volt reformeszmékkel, melyek részben örökségképpen mint elintézetlen ügyek kerültek az előbbi országgyülésekről a mostani elé, vagy pedig az egészen szokatlan lendületnek indult publicistika és a megyék élénkké vált gyülései révén kerültek napirendre a nemesi nemzet szine előtt. E mozgalomnak természetesen legnépszerűbb demokrata eszméje a nem nemesek birtok- és hivatalképességének ügye volt, mely mellett a többi háttérbe szorult. A kiváltságos osztály ferdeségeinek bár egy téren való föltárása azt a demokrata eszmét szolgálta, mely az egyforma jogokban s egyforma kötelességek teljesítésében látta a nemzeti erőt gyökerezni. Midőn Nagy Ignácz Schnaps Mózesben egy emberi jogokat nyert néposztálynak tipusát rajzolta meg, a szabad cselekvés gondolata tudatának ethikai jelentőségét állította elénk. Nála a szabadság és kiváltság egymással szembeállítva azt eredményezik, hogy míg a szabadság gondolata önmagunk fékezésére vezet, a kiváltság tág teret nyit a visszaélésnek. A szabad ember nemcsak jogait ismeri és gyakorolja, de kötelességeit is, a kiváltságos osztálybeli még a maga parasztgőgjében is jogokat gyakorol a kötelességek teljesítésének ethikailag kényszerítő gondolata nélkül.

Egy Lipcsében 1844-ben megjelent röpirat [1] abban a sorozat-

[1] Camera obscura. Lipcsében 1844. Bizományban Köhler Károly Ferencznél. 8-r. 139. lap.

ban, mely 121—139 lapjain, A magyar journalistica psychologiáját adja, így jellemzi *Nagy Ignáczot*: »Egykor a »Jelenkor« feuilletonistája, most a »Buda-Pesti-Hiradó« harangozója és favágója, de favágása után, csak a »forgácsok« láthatók . . .« »Nagy I. elsőben a »marseilaisse«-zel tünt szemébe az embereknek, utóbb »Torzképei« és »Tisztújítása« által lett az irodalom arszlánjává; így történt, hogy az arszlánsági grádicson egész a harangozói szerepig vitte — az arszlánoknál. Most már kezében a kötele s húzza is ám derekasan, kivált mikor a »Torzképek« meg a »Magyar títkok« részére kell magasztaló hírt harangozni«. »Most nagy hírben van, azért mi csak kíméletesen szólunk a harangozó úr felől: mert attól kell tartanunk, hogy . . . még rá is harangoz harmoniátlan kolompjával«. Hogy egy demokrata íróról máskép nem is tudott írni a Camera obscura szerzője, bárki meggyőződhetik arról ha elolvassa e műve ily feliratú czikkét: Magyar demokraták (20—26. lap).

Ugyanígy önzésseel vádolja egy másik röpirat is Nagy Ignáczot.[1] »Egyébiránt N. I. ur a legjobb ember a világon, ki sohasem nézi, *mit* ír, hanem, hogy *mennyit kap* érte.« »Tisztújítás«-a utat nyitott neki a nemzeti szinház drámabiráló küldöttségébe, s az ingyenpáholyba, melyből — háttal a szinpad felé — birálja a szinészek játékát. Mint drámabirálóról egypár fiatal drámaíró sok galádságot tudna mondani.« »Mióta censor in spe . . . Herschel telescopján át sem lehetne benne az őszinteség csillámparányait az irigy epéskedés foltjai között fölfedezni« . . .

Még tanulságosabb támadásainál fogva egy kis röpirat, mely ma már a ritkaságok közé tartozik, de írójának éppen egyéniségénél fogva hívja magára a figyelmet.[2] Gerando Ágost, e röpirat szerzője, már 1844-ben és 1845-ben franczia nyelven megírt s hazánkat és Erdélyt ismertető munkáiban nemzetünk igaz barátjának mutatta magát. E kis röpiratában úgy mutatkozik be, mint valami conservativ nemes ember, ki minden a nemesi jogot és tekintélyt sértő támadást kötelességének ismer visszautasítani.

A főváros magyarosodásáról beszélvén, a külsőségekben nyilvánuló magyarosodást gúnyolja ki, pl. hogy a kávéházban védegyleti fagylaltot árulnak, mely nemzeti színű! Sajnos, oly

[1] Magyarkák 1845-ből. Lipcsén (!) Teubner B. G. betüivel 1845. 8-r. 236 lap. L. a 184—5. lapot.

[2] Pest. Egy tiszaháti magyar őszinte megjegyzései a hazafiság, utánzási kór és nevelés felett. 1846 Lipcsén (!) Volckmár F. Pesten Geibel Károly. 8-r. 24. E munka írója *Gerando Ágost*, de Szinnyei J. (Magyar írók I. k. 140—1-ik hasáb) nem említi meg sem ezen, sem egy másik alább említendő művét. De Gerando Á. ily cz. művében »Politicai Közszellem Magyarországon« I. rész. Pest, 1848, a 345-ik lapot követő számozatlan lapon ez áll: Gerandó Agost többi munkái. *Magyar munkák: Néhány észrevétel* B. Wesselényinek Szózatára . . . Lipcsében, 1843. — *Pest*, egy tiszaháti magyar őszinte megjegyzései . . . Lipcsén és Pesten 1846. *Franczia munkák:* 1. Essai historique, 2. La Transylvanie. — A szerzőség kérdését ez idézett sorok a leghatározottabban tisztázzák.

rossz, hogy hirtelenében gúnynak vélte, »de e védegylet ellenségei — irja — »alig tettek ennél valami elmésebbet a nemzeti intézet ellen.« Végre is el kellett hinni, hogy a nemzeti színű rossz fagylalt a magyar hazafiság ezredik bizonyságainak egyike.

Áttér aztán a Nemzeti Szinházra. Helyesnek tartja, hogy vele a magyar nyelv felsőbbségét akarták biztosítani. E szándék jó s Füredinek tiszamelléki nótáit senki se hallgathatja, főleg ha igaz magyar, megilletődés nélkül. Eszébe jut az embernek az Alföld délibábjával, méneseivel, s érezzük a magyar nap égető sugarát. Mint szinházjáró gyakorta hallott kielégitő darabot. »*De ollyan is van, melly a magyar jellemet rágalmazza.* Lehet-e nemzeti szinháznak szüleménye — kérdi — mi vele ellenséges irányú?« A *Tisztújítás* jut eszébe, »melly a közönség előtt leginkább sikerült.« Szerinte, ha van joga annak, a kinek a darab tetszik, azt megtapsolni, »van jogunk e darabot megbirálni«.

Ha egy idegen járna itt, — írja — a ki országunkat nem ismeri, ezt a darabot látván, megutálná azt a nemzetet, mint a melynek kebelében ilyen dolgok történhetnek. Oly embereket állítanak e darabban elénk, kiknek joguk van birájukat, igazgatójukat megválasztani. »Felséges jog! — kiált fel — és mikép élnek vele? aljas részegségben. Annak árulják magukat, ki legtöbb pénzt igér. Egy sincs köztük, ki tántorogva ne járna; egy szó sem hallatik ezen néptömegből, melly becsületre vagy csak józan észre is mutatna. Mindössze, kivétel nélkül, oktalanul vagy hígeszűleg beszélnek, és az utolsónak, ki ezen szép jelenésben elhagyja a szinpadot, kis kulacs csüng vállán, mellyben a két alispánságra törekedőknek vagyon boruk. Éljen Farkasfalvi! és Farkasfalvinak iszsza borát; éljen Heves! és Hevesnek iszsza borát! — ennek látására kaczag a közönség — pedig nincs min kaczagjunk! Ha ezen rajz igaz: meg kell vetni országunkat, mellyben illyes történik; ha nem igaz: nem a nemzeti szinházba való.«

Ő a valóságnak ilyen rajzát hamisnak találja. Nem tagadja, hogy a hol néhány száz személy él valamely joggal, ott úgyszólván lehetetlenség, hogy a tömeg rendetlenséget ne okozzon és lehetetlen, hogy a megvesztegető egyikhez másikhoz hozzá ne férjen. Szerinte innen van, hogy »a gyülésekben is kedvetlen dolgok adják elő magokat.« De viszont vannak oly tisztújításaink s szerencsénkre nem is oly kis számmal, »mellyekben ezen néptömeg olly méltósággal viseli magát, millyet míveletlen embertől alig lehet követelni.« A májusi pesti tisztújítást hozza föl például, mely éppen szép rendjével tünt ki. Idegenek is voltak jelen, kik csodálkoztak a parasztgunyába öltözöttek csöndes magaviseletén s azt mondták: »A mi országunkban illyen rendű emberek nem viselhetnék magokat jobban.« Gerando mondja, hogy hosszú pályáján más tisztujításokat is látott, de bevallja, hogy azok közjellege nem gerjesztett benne se megvetést, se utálatot. »Ez onnan ered, — szerinte — mivel a magyar nemzetben, az utolsó parasztban úgy,

mint a magasabb rendűben *magabecsülés* vagyon, valamint minden keleti nemzetben. A *magabecsülés*, mellett a magyar nemzet másik jellemvonása a *becsületérzés*. Sokszor mondja, »becsületes magyar vagyok.« A kiválólag idealista nemzeteknek kiváltsága, hogy egy-egy szó nagy hatással van rá. Midőn az éhező és panaszolkodó franczia katonáknak Napoleon azt mondta: »Francziák vagytok és panaszolkodtok?« azok nyugodtan folytatták tovább utjokat. Így a magyart a becsület emlegetésével inkább lehet cselekvésre serkenteni, mint fenyegetéssel. Tiszteljük tehát ezt az érzést, »mely minket fennebb álló nemzetté teszen«. Spanyol- és Francziaországon kívül nem találni közrendű embert, a ki ily büszke volna becsületére. Ezután áttérve a Nagy Ignácz darabjára, így szól: »Fájdalommal hallottam tehát a nevezett darabban, hogy azon ittas emberek szinte mind *becsületes nemeseknek* nevezik magokat; ezen gúnymondással itt olly szót kissebbítnek, mely vajmi felségesen hangzik a földmívelő szájában. Ha találtatnak is a magyar nemzetben ollyanok, kikre nem illik e szó: vannak bizonyára ollyanok is, kik érdemesek reá. Már pedig e szini jelenet látására egyáltalában utálatot érez az ember. Mind, de mind összesen gyűlöletre méltók. Egy személy sem találtatik, ki fenntartaná a nemzeti jellemet. Érteném ezen gunyiratot (!), ha czélja erkölcstanítás volna. Castigat ridendo mores, mondja a költő. De ezen darab csak a falusi nemesre czéloz, ki nem megy szinházba. Ezen szinjáték tehát csak mulattatás kedveért van írva, furcsa jelenetek által kaczagásra indítván a nézőt: nincs ebben erkölcstanitás; ha a szinháznak fontosságot akarunk adni, mint az eszmék és az erkölcsök módosítójának úgy kell tenni, mint Moliére, ki ez értelemben legnagyobb szinköltő volt: azokhoz kell szólani, kik hallgatják, nem azokhoz, kik nem hallgatják. A visszaéléseket bátran kell fölfedezni: ezen esetben például nem a kis nemeseket kellett volna sujtani, kik kevésbbé kifejlett emberek és a megvesztegetés első áldozatai, hanem a *megvesztegetőket*, kik felvilágosodott emberek, és tudják mit tesznek. Ezen megvesztegetőktől kezdve, a főrendi nemesség, ki odahagyja hazáját, nemzetét kebléből kiszakítandó, — a magyar író, ha annyi bátorsága volna, elég tárgyat találhatna.«

Gerando mint látjuk, egészen hibásan ítéli meg a Tisztújítást, midőn azt gunyiratnak mondja és egész hibás fogalma van egy szindarabról, midőn azt hiszi, hogy annak czélja erkölcstanítás. Midőn Nagy Ignácz a tiszújitás kinövéseit egy ilyen tipikusan jellegzetes epizódban tárja elénk, nem a kisnemest rója meg általában, hanem csak azt a fajtáját, mely ethikailag éretlen, itt-ott erkölcsileg megromlott (vagy megrontott) arra nézve, hogy ily fontos jogokat az ügyhöz méltóan gyakorolhasson. A jogokkal nem biró demokrata adja kezébe e rikító szineket, mintegy szemrehányásképpen azért, hogy tanultsága daczára sincsenek jogai, míg a jogokkal biró, ha tanulatlan is, mégis őseinek érdemei alapján

fontos szereplője közéletünknek. Nem a nemesi osztály szándékosan gyűlöletes rajza e jelenet, hanem harcz a nemesi kiváltság ellen, midőn az oly emberek kezében van, kik teljesen éretlenek szerepük fontosságának megértésére. Az a ténye, hogy nem a megvesztegetőket, hanem a megvesztegetetteket mutatja be, a legjobban bizonyítja, hogy Nagy Ignácz nem akart erkölcsi czélzatú érzékenydrámát írni, hanem éppen arra törekedett, hogy nevettető módon segítsen az erkölcsök megjavításán. Ha a megvesztegetőről nehéz volna, Gerando tanácsa daczára jó vígjátékot írni, az is bizonyos, hogy a hazafiatlan főrend mulatságos alakja lehetne egy vígjátéknak, — de ebből nem következik, hogy a korrumpált bocskoros nemes torzképe a szinpadra ne kerülhessen, a nélkül, hogy ebben az egész köznemesi osztály magára nézve sértést találjon, vagy éppen a magyar ember becsületérzésén ejtessék kiköszörülhetetlen csorba. Gerando abban is téved, midőn azt hiszi, hogy csak a megvesztegetőket kell gunytárgyává tenni, mert ezek a kis nemesek »*kevésbbé kifejlett* emberek és a megvesztegetés *áldozatai.*« Elfeledi, hogy a megvesztegető egy cseppet sem romlottabb mint a megvesztegetett. Ez utóbbi bűnét enyhítheti a »kifejlettlenség«, de bűne marad az azért mégis s maga ellen kihívja a fölháborodást és megfenyítést. Nagy Ignácz nem áll se a törvénybiró. se az erkölcsbiró piedestáljára, hogy onnan erkölcsi leczkét tartson igazaknak, hamisaknak; nem ír iránydrámát, mint két évvel később b. Eötvös József A falu jegyzőjében irányregényt a megyeiség kinövései ellen. Ő csak egy epizódban mutat rá megyei életünk egyik sajnos kinövésére. Hogy ezt a demokrata ironiájával fűszerezi, a helyett, hogy az erkölcsbíró kérlelhetetlenségével sujtana, éppen ez mutatja, hogy szándékosan nem akar iránydrámát írni, hanem hatásos vígjátékot, mely egyik epizódjában rámutasson nemzeti életünk egyik olyan kinövésére, melynek háttere távolról sem olyan mulattató, mint az előttünk lefolyó korteskomédia. Hogy így fogták föl később is a Tiszujítást, erősen támogatja az a nem éppen kedvező jellemkép[1] Nagy Ignáczról, mely mindemellett így szól e drámájáról: »Mint szinműíró Tisztújításával ternot csinált; *ebben oly drámai divatczikket nyujtván. melynek nemzetünk életképcsarnokában található eredetije nálunk még fájdalom! sokáig divat marad.*« A valóság igaz rajzát adta tehát Nagy Ignácz; pedig ha hamisítványt láttak volna benne, 4 évvel szinpadi közvetlen sikere után, bizonyára nem mulasztották volna szemére hányni, mint Gerando egy évvel előbb, 1846-ban.

Gerando csakis iránydrámát látván benne, ezt kérdi; »De mi czélból van írva a nevezett darab? miért fertőzteti a nemzeti jellemet (!) illy undok jelenetekkel, mik által nemcsak az ábrázolt nemzet (!) aljasíttatik (!), de az intézet is,[2] a mellyről szó van. Mert nem

[1] Irodalmi A. B. C. Severustól, Honderű 1847. II. 272 lap.
[2] A megyeiséget érti.

lehet becsülni oly intézményeket, mellyekkel így élnek. Megyegyüléseink, mit minden józaneszű ember megért, nemzetiségünk bástyái. Nemzeti bástyánkat vethetné meg tehát oly idegen ki ezen darabot látná.« Nem örül annak, hogy e darabot németre is lefordították, mert ez a bécsieknek nagy örömet fog okozni, mint »kik Magyarországgal mindig a gyűlölség vagdalódzásait éreztetik.« Jóizűen kaczagtak is rajta Bécsben s valószínű, hogy ez a darab, »mellyet ellenséges szinpad termékének tartanál«, (!) Németország szinpadjain is meg fog fordulni. Ne panaszkodjunk ezután Európának irántunk való hidegségéről, »ha magunk így festjük minmagunkat. (!) Az egész világ élethűnek vélendi e darabot, megtudván, hogy magyar eredetiből vagyon fordítva, az első magyar szinházban adatott, 15 (!) magyar újság által dicsértetett, az akadémiától 100 aranynyal jutalmaztatott, és ötvennél is többször hagyatott helyben[1] egy magyar fővárosi közönség kaczagása által.« . . . De minha attól félne Gerando, hogy e kifakadásaival túl lőtt volna a czélon, jegyzetben ez idézett sorok után külön megemlíti: »Ne vélje az olvasó, hogy kelletén túl terjeszkedem, midőn illy sokat beszélek fontosság nélküli (!) dologról. Most fejlődő nemzetnél, a milyen mi vagyunk, minden dolog nagyobb fontosságú mint másoknál. Más országban p. o. a szinház alkotása csak mulattatásbeli szükségnek felel meg. Nálunk nyomósabb tény; nyelv és nemzetiség alapul rajta. Tehát az is érdekes, mi történik benne!« . . .

Mindenesetre becsületére válik Gerandonak, hogy a magyar szinpad erkölcsi jelentőségét tekintve Kölcsey ismert álláspontjára emelkedik.[2] De nem kellett volna elfelednie azt se, hogy ugyanez a Kölcsey volt, a ki azt írta a magyar táblabiró azon ellenvetésére, hogy a játékszintől egyebet se várhatunk erkölcseink romlásánál: »Mi féltjük-e tehát a játékszintől erkölcseinket? *vagy inkább attól rettegünk, hogy az, a mult és jelenvaló képeit előnkbe hozván, lelkiismereteinket felébreszti? De mennél későbben ébred fel, annál több oka lesz kebleinket öszvemardosni«* . . .

Gerando 20 évvel e remek beszéd után megmaradt Kölcsey elfogult táblabirójának a nézetén. Nagy Ignáczban megvolt az a bátorság, hogy a »jelenvalónak« egyik rút képét elénk tárva, közremüködjék lelkiismeretünk felébresztésének lelkes munkájában. Igy ítélte meg a Tisztújítást Bajza is, midőn kritikájában azt írta, hogy Nagy Ignácz e darabjával egy újkorszak kezdődött Nemzeti Szinházunk történetében.[3] De tán része volt e szindarabnak abban

[1] Sajnos, 1849-ig se adták többször mint összesen — 39-szer!

[2] L. Magyar Játékszín cz. szónoki művét.

[3] A Tisztújítás közvetlen hatásának jellemzésére álljon itt néhány adat, mely nem fordul elő Szinnyei Ferencznek nagy szorgalommal készült ily cz. tanulmányában: Nagy Ignácz, Budapest, 1902. (Különlenyomat az »Irodalomtörténeti Közlemények« 1902. évfolyamából.) »Nagy Ignácz úr Tisztújítása — írja a Honderűben a Pesti Salon heti szemléje — egy a legjobb nemzeti

is, hogy az 1847/8-iki XVII-ik t.-cz. kimondotta: »A megyékben a legközelebbi országgyülésen teendő intézkedésig tisztújitó székek tartatni nem fognak.« . . .

darabok közül, mik szinpadunkra kerültek. *Képei tökéletesen élethüek és nemcsak nevettetők, hanem igen-igen tanulságosak is.* Fölszólítjuk szívesen a közeledő vásárra érkező idegeneket és vidékieket, hogy el ne mulassák (!) a valóban mulattató darabot megszemlélni. (Honderű, 1843. II. évf. 183. lap.) Későbben (l. 250—51. lap.) mint »nevezetes és a magyar szinvilágban eddig hallatlan tényt« említi, hogy néhány nappal előbb Nógrádból mintegy 13 tagból álló társaság rándult le Pestre, csupán azért, hogy a Tisztújítást megláthassa . . . A darab első kiadása 800 példányban elfogyván, október havában a 2-ik kiadását rendezték sajtó alá, »hogy a folyvást érkező számos megrendelések kielégíttethessenek« — írja a Honderű 1843. okt. 28-iki számában. (II. 540—1.) — A jánosházai, vámos-családi és szombathelyi tűzkárosultak javára Vas megyében »egy összealakult női társaság« adta elő a Tisztújítást. (U. o. II. 743. l.) Nagybányán, Pécsett szintén műkedvelők adják elő a miskolczi tűzkárosultak javára (l. u. o. 741. és 742). — A kolozsvári előadás 1843. január 12-én (a darab 1843. január 6-án adatván először, itt előbb került szinre mint Pesten) oly telt ház előtt történt, »millyet — írja levelező — itt az ember sohasem lát.« (Honderű, 1843. I. 143—4. lap.) Megemlítjük korjellemző adatként, hogy 1844. február havában »egy pesti előkelő izraelita házánál csupa izraelita műkedvelők által adatott és mint mondják, igen jól, N. I. úr Tisztújítása«. (L. Honderű, 1844. I. 289. l.) Nagyon valószínűleg ez volt az első magyarnyelvű műkedvelő előadás, melynek szereplői izraeliták voltak. Schnaps Mózes rokonszenvesen rajzolt alakjának nagy része lehetett ez előadás létrejövetelében.

BAYER JÓZSEF.

ADATOK SZENTJÓBI SZABÓ LÁSZLÓ PRÓZAI MUNKÁIHOZ.

— (Első közlemény.) —

Gyulai Pál a XVIII. század végének magyar irodalomtörténetében, azt a hagyományos beosztást követve, a melynek alapját Toldy Ferencz vetette meg, Szentjóbi Szabó Lászlót Kazinczy követői közé sorolja. Ha ebben a véleményben,[1] a mely Beöthy kézikönyvei által elterjedt és megállapodott, nem osztozunk is, hanem újabb kutatásoknak adva igazat, Bacsányi hatását költőnkre Kazinczyénál jóval nagyobbnak gondoljuk, Szabó László prózai munkáit mi is, Gyulait követve, szívesen helyezzük Kazinczy vagy Kármán írásai mellé.[2] Önállóan fejlődött, szép stilusa, a melynek folyékonyságát segíti egészséges nyelvérzéke, vonzó előadása, a mely távol van a tulságos érzelgéstől, áttekinthető gondolatmenete, a mely a bonyolúltabb mondatszerkezetek alkotásától visszariad, egy időben, a XVIII. század nyolczvanas éveiben, az ő prózájának szerzi meg az elsőséget irodalmunkban. Barczafalvi Szabó Dávidnak és az első nyelvújítóknak divatossá vált, kedvelt túlzásai nem hatottak rá, a ki még ez irodalom hatásától menten a nép tiszta nyelvével nőtt föl, és jóllehet Bacsányi elvei megengedték[3] új szók alkotását, költőnket mégis csak annyiban tekinthetjük nyelvújítónak, hogy a felső-tiszai[4] nyelvjárásból magával hozott szókat[5] később is gyakran használja,[6] sőt irásainak itt-ott kissé dialektikus ízt is ad[7]; mint Kármán, ő is kerüli az idegen szók használatát; mondatszerkesztése élvezetes, stilusát egészben véve ritmusosnak mondhatjuk. Érthető tehát az a lelkesedés, a melylyel iránta a

[1] Előszó Szentjóbi Szabó László *Mátyás-király*-ához. (Budapest, Franklin-társulat, 1882.) VIII—IX. l.

[2] U. ott, IX. l.: »Prózai dolgozatai: egy pár idyll, műfordítmány s *Első Mária magyar királyné* czímű történelmi elbeszélése mindjárt a Kazinczy, Kármán prózai művei után következnek.«

[3] *A' fordításról.* Magyar Musa, 1787. Ujra közölte Toldy, Bacsányi munkáinak kiadásában (Pest, Heckenast, 1865.) L. ez utóbbi munka 120—121. l.

[4] Balassa fölosztása szerint.

[5] Zolnai fölfogása szerint a tájszók általánosítása nem nyelvújítás. Ez a véleménye Szabó legújabb biográfusának, Hajnóczi Ivánnak is. Mi a Magyar Nyelvőrben is ellenkező álláspontot foglaltunk el.

[6] Nyr. XXXV. 241—244. l.

[7] Irodalomtörténeti Közlemények. XVII. 108—113. l.

Tempefői Rózája s általa maga Csokonai Vitéz Mihály is viselkedik,[1] mikor azt mondja, hogy Szabó Lászlónak minden sorából méz csepeg és örömtől repes az elme, hogy azokat olvashatja. Ugyanez a körülmény magyarázza meg azt is, hogy Szabó Lászlót később is, mindaddig, míg Kazinczy, és költőnknek leghívebb barátja, Bacsányi vezették a magyar irodalmat, megbecsülték, nagyratartották. Döbrentei a XIX. század elején Kazinczynak irott leveleiben kétszer is említi Szabó idilljeit,[2] s épen e levelek egyikéből tudjuk, hogy az idilleket Wesselényi Miklós kivülről megtanulta.[3] A debreczeni kör költészetét sok szál fűzi Szabóhoz. Vörösmartynak még, mint alább megmutatjuk, szintén kedves olvasmányai lehettek Szabó László munkái. Különös, hogy a ki a mezőtelegdi szüretről szóló verseiben és *Az eggyügyű Paraszt*-ban az igazi népies hangot hosszú idő után először szólaltatja meg irodalmunkban, annak emléke éppen a népies költészet virágzásakor indul feledésnek. Toldy 1865-iki kiadása valóban a feledés porából ássa ki Szabó prózai munkáit, a többivel egyetemben, az előbbieket inkább csak kegyeletből, »gyenge érdekeltség«-re számítva. Maga sem becsüli sokra őket. Szabó *Mária király*-áról azt írja, hogy az »ismét irodalmi fejletlenségünk vergődéseibe hágy tanulságos pillantást vetnünk«.

Toldy kiadása nem is volt elegendő, még tudományos téren sem, az érdeklődés fölkeltésére. Csak mikor 1881-ben a Nemzeti Szinház előadásainak a régi magyar irodalomból vett kegyeletes sorozata költőnknek *Mátyás király*-át is magában foglalta,[4] ez a pillanatnyi alkalomszerűség fordította ismét az irodalomtörténet figyelmét Szentjóbi Szabó Lászlóra. Ennek köszönhető a *Mátyás-király* új (harmadik) kiadása és ehhez Gyulai Pál becses bevezetése (I—XX. l.), a melyet a Szabóval foglalkozó irodalom nyomon követ.

1.

A Szabó László prózájával foglalkozó irodalom.

A modern irodalomtörténetben is édes-kevés az, a mi Szabóról szól. Hoffer László rövid czikke[5] épen olyan alkalmi elmefuttatás, mint az a megemlékezés, a melyet a centenarium ünnepére

[1] *Tempefői.* III. fölv. 6. jelenet vége. Császár Elemér szíves figyelmeztetése.

[2] Kazinczy levelezése. Ed. Váczy. III. kötet. 1811. junius 19-én: »Szabónak lett volna lelke ahhoz, stb.« Másik levelét l. alább.

[3] 1809. julius 14-én írja: »Mélly, lágy érzés, jó szív, tűzes ész formálja gyermeki karakterét. Szabó László és Gessner Idyllumai kedvessei. Az elsőből sokat tud betéve, az alvó öreg Menalcásnál elérzékenyedik.«

[4] L. az egykorú kritikákat Reviczkytől, Badics Ferencztől, Gyulai Páltól stb. a *Hon*, a *Függetlenség*, a *Pesti Napló*, a *Vasárnapi Ujság* stb. 1881-iki folyamában. Gyulai Agost szives figyelmeztetése. Itt mondok ezért, valamint Szabó Lászlóra vonatkozó kutatásaim kezdetén adott sok szíves útbaigazitásáért hálás köszönetet.

[5] Szana Tamás *Figyelő*-jében. 1871.

Gyalui Farkas írt.[1] Frenck Zoltán úgynevezett értekezését[2] már Rupp Kornél, mindjárt a dolgozat megjelenése után,[3] kellő értékére szállította le. Azokkal a dolgozatokkal és közlésekkel, a melyek Szabó László költeményeivel, vagy — még inkább — a *Mátyás király*-lyal foglalkoznak, ezúttal nem kell számot vetnünk; és így csak négy munka marad: Tóth Lőrincznek aránylag elég terjedelmes lexikoni czikke,[4] Prónai Antalnak az ifjúság számára írt műve[5] — Szabó prózájával ezek egyike sem foglalkozik részletesebben, — Hajnóczi Iván füzete,[6] és Fürst Aladár értekezése.[7]

Hajnóczi füzete Szabó László költészetét műfajok szerint tárgyalja. A prózai írásokkal aránylag röviden végez:[8] tartalmi ismertetésen kívül összegezi, de nem ellenőrzi, Toldy Ferencznek és Fürst Aladárnak részben téves[9] eredményeit. Érdeme, hogy, ha csak néhány sorban is, elsőnek mutat rá a *Mária király* jelentőségére szépprózánk történetében, a mit Beöthy, Toldy nyomán indulva, nem tett meg. Egyebekben Hajnóczi sem mond újat.

Fürst Aladár dolgozata e részéhez,[10] a mely t. i. Szabóval foglalkozik, bizonyára Döbrenteinek Kazinczyhoz irott egyik levele adott indítékot. Talán nem ok nélkül. Épen Döbrentei leveléből mi is hajlandók vagyunk azt következtetni, hogy Szabó Lászlónak több idillje elveszett, vagy ma még lappang, s ezek talán csakugyan a Gessner hatásának emlékei voltak. Kazinczy és gárdája, de szintúgy Bacsányi is, Gessner nagyságát hirdette; természetes, hogy Gessnert Szabó is ismerte, nagyrabecsülte. Megmaradt két idilljét azonban túlzás Gessnerre visszavinni. Két különböző hatásnak két, formájában is különböző emléke *A' panasz* és *A' kivánság*. Ha Gessner idilljeivel rokon vonásaik vannak, a mint hogy vannak is, ez annak az eredménye és bizonyítéka, hogy Gessnerre is ugyanaz a forrásmunka hatott, a mely Szabóra. A részletes összevetésre alább térünk rá.

Ez a kevés az, a mit Szabó prózájáról írtak. De, méltányosan, tegyük hozzá mindjárt, hogy kevés az is, a mi Szabó László prózájából ránk maradt. Az eddig elmondottak talán mégis igazolják, hogy evvel a kevéssel is rendszeresen és összefüggően foglalkozunk.

[1] Erdélyi Múzeum. XII. 1895.

[2] Csongrádi áll. segélyezett közs. polg. fiúisk. értesítőjének programmértekezése. 189½. tanév.

[3] Egyetemes Philologiai Közlöny. XVII. 1893.

[4] Pallas-Lexikon. XV. 595—596.

[5] Futó csillagok. Szent István-társ. 1897. Megjelent a Magyar Szemle 1897. folyamában is.

[6] Szent-Jóbi Szabó László élete, munkái. Budapest, 1905. 8°, 40 l. (Barcza J. kny.) Ism. Századok. XLI. 71—73. l.

[7] Gessner Salamon hazánkban. Irodalomtört. Közl. X. 1900.

[8] Id. m. 35—37. l.

[9] Magyar Paedagogia. XV. 504—506. és Századok. XLI. 72. l.

[10] Id. ért. 322—323. l.

2.

Kiadások.

A prózában, »hangzatos és szónokiasan emelkedett« [1] prózában irott *Mátyás Király* nem tartozik dolgozatunk keretébe. Mindössze hat kisebb-nagyobb munka az, a mit tárgyalni akarunk, s ez a hat eddig a következő kiadásokban látott napvilágot:

1. A KIVÁNSÁG. Ed. princ.[2] (1791.) Ed. Debr.[3] (1820.) Ed. Beimel.[4] (1840.) Ed. Toldy. (1865.)

2. A PANASZ. *(Rinó és Laura.)* Ed. princ. Ed. Debr. Ed. Beimel. Ed. Toldy.

3. A DÉRHEZ. Ed. princ. Ed. Debr. Ed. Beimel. Ed. Toldy.

4. A KERT. NAGYVÁRADON. Ed. princ. Ed. Beimel. Ed. Toldy.

5. TÖREDÉKEK R... MUNKÁIBÓL. Kassai Magyar Museum. 1789—1790. évf. IV. negyed, (sz. L. jelzéssel.) 464—467. l. Ed. Toldy.

6. *[Régi magyar történetek.]* [5] ELSŐ MÁRIA MAGYAR KIRÁLYNAK ÉLETE. Kassai Magyar Museum 1789—1790. II. és III. negyed.[6] Ed. Toldy.

E munkák közül a *Töredékek R... munkáiból* czímű voltaképpen önálló kerek részeket ad. Az *Első Mária élete* viszont nagyobb conceptiójú munkának a töredéke. A hat munkát kronológiai sorrendre vonatkozó adatok hiányában, három csoportba osztva ilyen alapon tárgyaljuk: 1. *(2—4.)* Idillek, a melyek vagy eredetiek, vagy forrásuk kimutatható nem lévén, egyelőre azoknak tekintendők. 2. *(1.5.)* Fordítások francziából. 3. *(6.)* Szabó László önálló széppprózai kisérlete.

3.

Német hatás alatt írott idillek.

Az a lázas korszak, a mely a német irodalomban *sturm und drang* névvel a XVIII. század hetvenes éveiben érte el tetőpontját, fejlődő irodalmunk művelőinek figyelmét is magára vonta. Föl-föléledő törekvések, a melyek nálunk is haragos ellenfeleket,

[1] *Gyulai Pál* id. m. XI. l.

[2] Ed. princepsen a Pesten, Trattnernál megjelent kis 8°, 132 l.-nyi *Költeményes Munkák*-at értjük. Kéziratuk a M. Nemz. Múzeum kézirattárában van. (Quart. Hung. 156. és 212.) — Az 1820-ki és 1840-iki kiadások ennek a többé-kevésbbé hű lenyomatai.

[3] Debreczen, Tóth F. 1820.

[4] Pest, Beimel J. 1840.

[5] Ez a főczim a Toldy-ed.-ből hiányzik.

[6] Téves Toldynak az az állítása (id. ed. 2. l.), hogy »e folyóirat megszűntével« maradt töredékűl, mert hiszen a folyóiratnak még megjelent IV. negyedében sincs meg a folytatása.

mint Rájnist és Szabó Dávidot, egy czélra egyesítenek, a német költőket is régen csoportosították, de egyúttal a folyóiratokban helyes eszközöket is adtak műveik és így eszméik népszerűsítésére. A *sturm und drang* ismerteti meg Németországban azokat az eszméket, a melyek XIV. Lajos népét a forradalomba sodorták. És lassankint kibontakozik egy új költői irány, a mely, épen úgy mint Opitz, mint Gellert, a francziák eszméiért; de nem, mint előzőik, franczia izlésért, hanem franczia íróknak egy új, modernebb, szabadabbelvű világot hirdető szelleméért lelkesedett. Voltaire és még inkább a *l'homme de la nature et de la verité:* Rousseau munkái vezették ezt a csoportot, a mely e mellett megbecsülte a klasszikusokat: Homerost, Horatiust, Ovidiust vagy Tibullust, és megmaradt németnek, hirdetve Klopstock dicsőségét. Az első Musenalmanachnak, ennek a harminczegy évig (1770—1800.) pontosan megjelent évkönyvnek költői irányáról van szó. Boie, Voss, Goeking évkönyve a hetvenes években meg azon túl a göttingeni költők csoportjának, a *hainbund*-nak volt a szószólója, de helyet adott a *sturm und drang* hatásának és Rousseau eszméinek is. A Harz alján fekvő város ekként szabadelvű eszméknek is hirdetője lett.

A Musenalmanach költői a terjedő szabadelvű eszmékből elfogadták mindazt, a mi a humánus érzésnek megfelelt. Klopstock, Wieland, Gessner munkáit véve mintákúl, a klasszikusokat utánozgatva megőrizték az igazi költői iránti érzéküket; közéjük tartozik a szentimentális Miller, a nálunk is egykor jólismert *klostergeschichte*-nek, *Szigvárt* [1]-nak szerzője, Hölty, Dayka mintája, és Salis-Sewis. Közöttük van a népies irány első hirdetője, Matthias Claudius; az idillista Voss; Bürger, a ki már Percy népi ballada gyűjteményét (1765.) jól ismeri. Egészben véve tehát a göttingeniek köréből kiinduló Musenalmanach iránya oly eszmék hirdetőit csoportosította, a mely eszmék hivatva voltak a német irodalomnak egészséges alapot teremteni. Megvolt az írókban a költői érzék, magukévá tettek a modern eszmékből mindent, a mi humánus volt, de túlzásba, miként a berlini aufkläristák, nem tévedtek. Hirdették Isten valóságát és dicsőítették azt. Az emberszeretetet Rousseautól tanulták. A népköltészetben új vonásokat találtak, a melyeket hasznukra fordítottak.

Körülbelül mindazt a vonást, a melylyel Szabó László költészetét jellemeztük,[2] ennek az iránynak, a Musenalmanach irányának költészetében találjuk meg.

Figyelmét irodalmunknak az a három nagy alakja, a kiket Szabó legtöbbre becsült: Bacsányi, Kazinczy és Ráday Gedeon irányíthatta erre a költészetre, mégis leginkább talán Kazinczy, a ki, mint tudjuk,[3] ebben az időben a göttingeni hainbund követője.

[1] V. ö. Barczafalvi Szabó Dávidnak végzetessé vált fordításával és Petőfi költeményével: *Kedves vendégek.*

[2] Erdélyi Múzeum. XXIII. 112—131. *Szentjobi Szabó László költészetéről.*

[3] *Czeizel János,* Klopstock és Kazinczy. Philol. Közl. XXVIII. kötet.

Ugyanezek a vonások, a melyekben költészetének alkatrészeire rámutathattunk, igazítanak bennünket útba, mikor prózai munkáinak első csoportjára térünk rá: azokra a művekre, a melyek német hatás alatt iródtak. Alkatrészeik megállapitásában nem kell meszszebbre mennünk: a Musenalmanachok megadják Szabó László első prózai munkáinak inditékát.

Kissé szentimentális, de mint a göttingeniek költészetében is általában megvan, szép stilusú, külalakú munkák ezek: az idillek. Az átmenetet hozzájuk Szabó László Gellert-fordítása, *A' pántlika,* és néhány pásztori költeménye adja. Az a hang, a melylyel *A' Szerelem' Boldogságá*-ban,[1] *A' meg-változott Dóris*-ban,[2] *A' szerelmes Pásztor*-ban[3] találkoztunk, csak újra csendűl meg az idillekben. Talán kissé áradozóbban, de ősziṇtébb érzéssel, melegebben. Wieland, Gessner olvasása megérzik költőnk e munkáin, sőt talán nem járunk helytelen úton, ha azt állitjuk, hogy *A' Panasz*[4] írásának ideje egybeesik költőnk Wieland-fordításával.[5] Stilusban, érzelemben egészen megegyezik vele.

Hogy fordítás, szabad átdolgozás-e *A' Panasz,* vagy eredeti munka, biztosan megállapítani nem tudjuk, főleg, mert forrására, eredetijére rámutatni nem tudunk. Kétségtelen, hogy a Musenalmanachok hatását, jellemző vonásait magán viseli. Sőt tovább megyünk: egészen rokon vonásokat is meg tudunk jelölni *Brückner*-nek egy dialogusában, a mely az 1777-iki Musenalmanachban *Die Klage Dina's* czímmel jelent meg.[6] Dinának, egy megesett zsidólánynak a tragédiáját mondja el benne egy bibliai hangú, gondolatritmusokban gazdag, refraines ének, a melyet Dina sírján egy szerelmes pár, vőlegény és menyasszony énekelnek. Eléneklik azt egy ifjúnak is, a ki megajándékozza őket érte, s a ki megindul a szerencsétlen Dina történetén és ezért csókot is kap a menyasszonytól.

A helyzet Szabó idilljével[7] megegyező: ott egy menyasszony korában elhalt leány, itt egy szerelmében boldog ifjúnak a sírjánál vagyunk. Mindketten szerelmük miatt haltak meg. Mindkettőnek sírjánál valaki — ott egy szerelmes pár, itt az elhaltnak szerelmese — elmondja halálukat egy ifjúnak. Maga az elbeszélés Brückner dialogusában élénkebb, drámaibb; Szentjóbi Szabó László idilljében meghatóbb, érzékenyebb; mind a kettőben igen költői. Párhuzamos gondolatokat is találunk a kettőben. A nélkül, hogy átvételre gondolnánk, föltűnik itt-ott a stilus hasonlósága, a gondolat azonossága:

[1] Ed. princ. 72. l.
[2] U. ott, 76. l.
[3] U. ott, 54. l.
[4] U. ott, 93—98. l.
[5] *Glycerium Vielandból.* Forrása, mint id. értekezésünk kimutatta, Wieland *Diogenes*-ének 31., prózai része.
[6] Musen Almanach für 1777. Herausgegeben von *Joh. Heinr. Voss.* Hamburg, bey L. E. Bohn. 43—50. l.
[7] Toldy nevezte idillnek.

Wie warst du so schön, du sohn Hemors! Bliz war dein auge, donner die taten deines arms, und sanft die stimme deiner liebe, wie abendsäuseln nach dem wetter des Herrn. — — — Zu meinen füszen strömte Sichems blut! Ah Dina, rief der blutige, Dina! Dina! röchelt's und wälzte sich, zuckt' und starb.

Szép volt az én barátom, mint a' legszebb tavaszi nap, fejér az ábrázatja, mint a' patyolat' liliom, piros az ortzája, mint a' szederjes rózsa; 's el-múlt, mint a' nyáron lengedező szellő el-múlik a' vetések közt. — — Ah Laura! felelt ő — — — Laura! abba a' szigetbe temettess-el engem — — — stb. Erre veti szemeit sóhajt és meghidegszik.

Vagy másutt:

Mache dich auf, o sturm, und reisz sie mit wurzel und wipfel hinweg, die haine, die einst ach! so lieblich säuselten, wenn wir im süszen wahnsinn trunken durch ihre schatten hinwallten.

Nem-fog téged látni ez a' mely-lyék, mellynek ékessége valál; és gazos füvek fogják bé-nőni a' mi sétáló-helyeinket.[1]

Ismételjük: nem átvételre gondolunk, hanem csak a gondolatok, a stilus rokonságára, vagy egy, kissé merészebb lépéssel továbbhaladva, arra, hogy Szabó László Brückner biblikus idilljét ismerte is, és a mennyiben *A' Panasz* önálló conceptió eredménye is, ebben a Brückner idilljének is részének kellett lennie. Erre vall még, néhány apró körülményen kívül, a helyzetnek már kiemelt azonossága:

Im eichenschatten am grabe Dina's, der schönen tochter, die Israel beweinte, sasz Jezer, der sohn Naphtali, des sohnes Israel; und sanft an ihn gelehnt seine braut, die schlanke Sera mit der lieblichen stimme, die tochter Aser, des Israeliten. Indesz im fruchtbaren tale ihre heerden weideten, sangen sie beide die Klage Dina's, *und blickten weinend auf den blumenhuegel, der das schöne mädchen bedeckte.*

Én pedig itt fogok-ülni az én könnyeimbe, E' kopár halmon fogom táplálni fájdalmamat a' te emlékezeteddel *és zokogva nézek a' virágokra, melyek sírhalmodon illatoznak.*[2]

— — — az az ének, mellyet itten körül hallok, a' Laura éneke, ki a' megholtakon keserg.

Ez a bibliai stílus, a melyet Brückner használ, a németben alkalomszerű: maguk a személyek, a kor, a melyben az idill játszik,

[1] E helyek szépségére a Brückneréivel való párhuzam nélkül már rámutat id. értekezésünk. Erd. Múzeum. 118. l.

[2] Érdekes ellentmondás a fönti, Brücknertől független résszel, »e' kopár halmon, stb.« ez a rész, a hol már virágok nyitnak. Pedig az idill elején is azt mondja Rinó, hogy még »észrevehetetlenül zöldellenek a' kopár halmok.«

követelik ezt a stilust. Szabónál ellenben e stilus használata valószinűleg csak esetleges, mégis jelentős.

Hogy mennyi jelentősége van *A' Panasz* stilusának irodalmunkban, arra alább még rátérünk. Itt csak annyit említsünk meg, hogy ha Szabó is, a kinek tárgya pedig nem kívánta meg ezt a bibliai stilust, használja, ez talán nem egészen a véletlen műve, hanem ha csakugyan eredeti munkával van dolgunk, akkor is annak a bizonyítéka, hogy az Brückner dialógusának a hatása alatt készült.

A német irodalomban azonban nem Brückner az első, a ki ezt a ritmusos prózai stilust használja. Valószinűleg Klopstock *Messias*-a és az ennek nyomán épen a göttingeni hainbund keretében keletkezett irodalom tereli a költők figyelmét e stilusra; utánuk az idillirók, különösen Gessner, e stilust gyakorta használják, Herder meg a héber költészettel foglalkozó munkájában [1] épen a héber népköltészetnek a bibliában föllelhető nyomaira mutat rá; értekezése tehát igazolja Brückner álláspontját. Legszebb képviselője pedig e költészetnek utóbb Friedrich von Hardenberg, a kinek hymnusairól épen ritmusosságuk miatt csak legújabban (1902.) sikerűlt eldönteni a fölmerűlt kérdést, hogy ezekben prózával vagy versekkel van-e dolgunk?

Nálunk a gondolatritmusoknak ez a, külső alakjára nézve prózai költészete (ha szabad így neveznünk) nem bírt meghonosodni. Kisfaludy Sándor lirájában csak úgy, mint egykor Balassáéban [2] vagy Beniczky Péterében [3] a külső ritmusosság mindig elnyomja a belső ritmusnak ezt az előtérbe tolakodó formáját, a mely ennélfogva csak prózai külalakban érvényesűlhet igazában, s a melylyel a biblia költészetében, azután Gessnernél, Brücknernél, Novalisnál találkozunk. Nálunk tehát ez Szentjóbi Szabó László idilljének a legnagyobb jelentősége. Hogy az idill helylyel-közzel valóban szép is, az csak emeli e jelentőségét, csak jobban megmagyarázza azt, hogy Szabó László idilljeit a mult század elején kívülről is tanulgatták, és érthetővé teszi azt a hatást, a melyet Vörösmartyra gyakorolt s a melyet már költészetének tárgyalásakor érintettünk.

Kétségtelen ugyanis, hogy Vörösmarty legszebb elégiája, a melyet egy *Kis gyermek halálára* írt, Szabó László idilljének hatása alatt készült, és itt már biztosan állíthatjuk, hogy az idézett párhuzamos helyek nem véletlen egyezés eredményei:

Szabónál:	Vörösmartynál:
Ah, mikor lesz reggel a' sírba, hogy azt mondjuk a' szunnyadozónak: serkenj-fel!	Ki mondja meg neked, hogy reggel van? Ah Ki fog téged megint fölkelteni?

[1] Vom geiste der ebräischen poesie.

[2] L. *Radvánszky—Dézsi* Rimay-kiadását (Budapest, 1904.) és *Váczy János* Rimay János. Philol. Közl. XXIX. 737—752. l.

[3] Irodalomtörténeti Közlemények. XVI. 385—424.

De ne háborgasd a' halottak nyúgodalmát haszontalan kiáltásokkal.	De fájdalom ne bántsa hamvadat!
Szép volt a' Télon halála és tsendes. Mint mikor eggy kies nyári napon mosolyogva száll-alá a' vidám nap.	Múlásod könnyű volt és tiszta, mint Az égbe visszaröppenő sugáré.

Vörösmarty tehát bizonyára épen úgy, mint Wesselényi, valamikor kívülről tudta Szabó László idilljét; ennek emléke élhetett benne elégiájának írásakor. E szerint e stílus fejlődésének kapcsolata egészen közvetetlen Szentjóbi Szabó és Vörösmarty között és természetes párhuzamja Wieland és Novalis stilusának. Végső eredményűl pedig megállapíthatjuk, hogy a gondolatritmusok szépségei a bibliából jutottak a német irodalomba, a hol Klopstockon kívül Herder ismeri föl azokat először. Klopstock követőit utánozgatja Szabó László, a ki (esetleg csak átdolgozott) idilljében nálunk is meghonosítja ezt a ritmusos prózát [1].

Akár fordítás *A' Panasz,* akár olyan conceptio, a mely német hatások alatt készűlt, azt mindenképpen tanusítja, hogy Szabó kitünő stilista, és hogy stílusa korán megállapodott, nyugodt, biztos. Sehol sem küzd a nyelvezettel. Egy-egy tájszó használatával öntudatlanúl szebbíti magyarságát, ritmusos prózája élvezetes papírra vetett apróságaiban is.

Ilyenekűl tekinthetjük a nagyváradi évek másik két emlékét, a melyek egyike *(A' Dérhez)* egy kerek gondolat, másika *(A' Kert. N. Váradon)* ha szabad így neveznünk, egy papirra vetett sóhajtás, vágyódás a falusi magány után. Mindkettő olyan odavetett gondolat, efemer elmélkedés, a milyennel Gessner idilljei között is találkozunk. Az elsőben [2] a dérhez fordúl, a mely a tavasznak sokat igért bimbóit letarolta,[3] egy éjtszakán elpusztítva minden reménységet, azután rezignál: nincs miért a levelek is többé zöldelljenek, mert a megpihenni vágyó, kifáradt utas ágaik közt úgy sem talál gyümölcsöt. Ugyanannak a megnyugvásnak a hangja ez, a melylyel később a kufsteini börtönben készűlt Seneca fordításaiban [4] is találkozunk, és a mely ezért szintén vonásokat ad költőnk jellemzéséhez.

[1] Nem szabad ugyan figyelmen kívül hagynunk, hogy ebben az időben, a hetvenes, nyolczvanas években, már máshonnan is ismeretes a gondolatritmus a német irodalomban: erre a korra esik Ossian kultusza is. Mi több, Bacsányi maga is közöl a Magyar Museumban fordításokat Macpherson énekeiből, és Szabó ezeket is ismerte. Szabó ritmusos prózája azonban a göttingeni körhöz vezető szálak miatt mégis inkább a német irodalomra vezethető vissza.

[2] Ed. princ. 99. l.

[3] V. ö alább a *Mátyás király* és *Első Mária király* egy közös hasonlatával.

[4] Gnómák és *A' vig öreg* cz. költemény. L. Vasárnapi Ujság, 1869. és Irodalomtört. Közl. XVII. 108. l.

Más óráknak emléke *A' Kert. N. Váradon*[1] cz. pár sora (Toldy szerint: idillje); ez teljesen rávall a pásztorköltészet kedvelőjére, arra a Szabóra, a ki a falunak eszményei, vagy, helyesebben, eszményített életében látja az igazi boldogságot, és tanítás közben, »midőn oskolai porral el-telvén békességes tűrésemmel tusakodnám« — a természet látásán üdül föl. A kert fái, azok, a melyekért később *A víg öreg* sóhajtozik, a melyeknek még látta

Én láttam — ó melly örömmel —
A' legelső levelét,

azok alkotják most is vágyait.

Megvan tehát a prózai munkákban is Szabó László váradi éveinek a nyoma: a boldog elégedetlenség, a falusi élet vágya, a természet szeretete. Sőt az idillekben mindez határozottabban van kifejezve (mint még alább *A' Kivánság*-ban is meglátjuk), szebben van elmondva mint költeményeiben; Szabó prózája fejlődöttebb, de meg aránylag ritmusosabb is, mint Gellert-fordításán kívül bármely költeménye.

4.

Rousseau-fordítások.

A Musenalmanachok költészetének hatásába még egy közvetetlen hatás is vegyűl, a mely költőnk prózáját irányítja: Rousseaué. Tudjuk, hogy göttingeniek és aufkläristák, Goethe és Schiller többé-kevésbbé mind egyforma tisztelői Rousseaunak, vagy legalább azoknak a szabadelvű eszméknek, a melyeknek Rousseau a leglelkesebb hirdetője. A sturm und drang egészen Rousseau hatása alatt van. Boie vagy Voss és Goeking *Musenalmanach*-jában szintén nem egy hang szólal meg, a mely Rousseaut dicsőíti.

Költészetünkbe és Szabó Lászlóéba tehát már ez úton is eljutott volna Rousseau hatása; ámde ennél közvetetlenebb hatásra is utalhatunk. Zlinszky Aladár[2] Kármán és Kisfaludy Sándor munkáin kívül nálunk Verseghy *Természetes Ember*-ében keresi Rousseau *Émile*-jének első nyomait, s azt mondja, hogy azok nem is vesztek el többé a magyar irodalomban, noha »kimutathatólag reája támaszkodó művekről alig szólhatunk.«[3] Igenis szólhatunk: Szentjóbi Szabó László idilljeinek és más prózai munkáinak tárgyalásakor.

Vajjon Bacsányi, legjobb barátja,[4] vezette-e költőnket Rousseau ismeretére, vagy Kazinczy terelte-e rá a figyelmét, olyan kérdés, a melynek elseje valóbbszínűnek látszik, de a melyre biztos

[1] Ed. princ. 100. l.

[2] Zlinszky Aladár. Toldi, a természetes ember. Egy. Philol. Közl. XXXI. 369. és köv. ll.

[3] Id. ért. 378. l.

[4] L. id. adatainkat, Irodtört. Közl. XVII. 110. l.

választ legfölebb még előkerülhető levelek adhatnának. Ezek nélkül semmi biztosat nem mondhatunk, találgatásokba pedig nem bocsátkozunk. Előttünk van a félreismerhetetlen hatás, a melylyel a nagy franczia irodalomtörténetünknek erre a kevéssé méltatott, de nem jelentéktelen alakjára volt.

Tapasztaljuk ezt a hatást Szabó László költeményeiben, a hol egy-egy vers egészen Rousseau nyomát mutatja. Az emberszeretet természetében volt, és a göttingenieknek Rousseautól vett eszméiben csak rokon érzésekre lelt. De közvetlen hatásra vall, mikor pl. *Az én Szeretőm* cz. költeményében [1] így énekel:

> Hol vagy szép Szűz! melly megyébe
> Kit bár nem-esmérlek,
> Még-is elmém képzésébe
> Magamnak igérlek.

Az *Émile* nevelőjének — illetve Rousseaunak — tanításai jutnak eszünkbe: »Il existe, il vit, me cherche peut-être; il cherche une âme qui le sache aimer. Mais qu'est-il? Où est-il? Je l'ignore.« [2] Mintha csak Sophie-nak válaszolna Szabó. Ez és a költeményekben itt-ott még föllelhető vonatkozások vezetnek bennünket Szabó Rousseau-olvasmányához: az *Émile*-hez.

Tudjuk, hogy költőnk e mű nagy paedagogiai jelentőségét nem ismerte föl,[3] sőt valószínű, hogy nevelés iránt nem is volt erős érzéke.[4] Erre vall kifakadása is imént tárgyalt soraiban.[5] Azokat az eszméket azonban, a melyek később a Martinovics-összeesküvéssel hozták kapcsolatba,[6] bizonyára ekkor és ebből a munkából szítta magába.

De Rousseau hatásának megitélésekor még egy munkára kell figyelemmel lennünk, a mely ebben az időben látott napvilágot és a melyet Szabónak is ismernie kellett: Kazinczy Gessner-fordításaira.[7] Egyrészt, mert Gessner idilljein is kimutatható az a hatás, a mely Szabó Lászlóéin észrevehető: Rousseaué, másrészt, mert Szabó valószínűleg ezeket ismerve kezd idillek írásába.

És ezzel elérkeztünk a Szabó László prózájáról szóló irodalomnak is egy vitás pontjához: annak a viszonynak a kiderítéséhez, a mely Gessner és Szabó László egy-egy idillje között, vagy —

[1] Ed. princ. 39.

[2] Emile, ou de l'éducation, par. *J. J. Rousseau* Nouvelle édition. Deux-Ponts. Imprimerie de C. Ritter, Imprimeur-librairie. 1829. 3 kötet. II. 104. l.

[3] Magyar Paedagógia. XIV. 414. és XV. 505. l.

[4] Érdekes, hogy Kazinczy adatai szerint pedig »praeceptor volt talán Dobozy uraknál«.

[5] *A' Kert. N. Váradon.* Ed. princ. 100. l.

[6] Erdélyi Múzeum. XXII. 298.

[7] Geszner Idylliumi. Fordította *Kazinczy Ferencz.* Kassán, Fűskúti Landerer Mihály, költségével és betűivel. 1788. Kis 8°, 20+280 l. Idylliumok. Három Könyvbenn.

mert a föntiek után most már így alakul a kérdés. — Rousseau *Émile*-je, és Gessner meg Szabó László egy-egy munkája között van.

Költőnknek *A' Panasz*-on kívül egyetlen nagyobb idilljéről, *A' Kivánság*-[1]ról van szó. Ennek Gessner egy idilljével való rokonságára, az ahhoz hasonló menetére, mint mondottuk, már rámutatott Fürst Aladár.[2] Adatához, mint említettük, csatlakozik Szabónak eleddig egyetlen biographusa, Hajnóczi Iván is.[3] Kutatásainknak eredménye azonban az lett, hogy Szabó László idilljének közvetlen forrása nem Gessner, hanem Rousseau volt. *A' Kivánság* semmi egyéb, mint az *Emile* negyedik könyvének *(Livre Quatrième)* a végéből kiszakított néhány részletnek néhol eléggé hű, néhol meglehetősen szabad fordítása. Az *Émile* idézett kiadásával[4] vetve össze Szabó Lászlo költeményei első kiadásának megfelelő helyeit, a viszony a következő:

A' kivánság.[5]	**Émile.** II. kötet.
85—86. l. Én az én lakozásomnak helyét — — — és ezeknek gyümőltseit nem-tartja számba az irigy kertész.	*293—294. l.* Je n'irois pas me bâtir une ville en campagne — — — Les fruits, à la discretion des promeneurs, ne seroit ni comptes, ni cueillis par mon jardinier.
A magyarban itt következő nyolcz	**sornak nincs megfelelője.**
86—88. l. Én keresem-fel a' bokrok közt a' tavasznak első violáit — — — leg-jobb ízt szerző szakátsok e' világon.	*283. l.* c'est s'ôter le plaisir d'aller dans les bois chercher la première violette — — la nature vit encore! *Továbbá:* Je voudrois dans le service — — — sans tant de soins?
88—89. l. Hogy igazán szolgáljanak, kevés tselédet tartok — — — a' mit magam el nem végezhetek.	*283—285. l.* Pour être bien servi j'aurois peu de domestiques — — — qu'on ne peut tirer de soi.
89. l. Ha-mikor az én jó szomszédjaim engem meg-látogatnak — szab törvényt vendégeimnek,	*288. l.* Si mon opulence m'avoit laissée — — — — et l'amitié feroient seuls la loi.
89. l. Nem megyen-el az én ajtóm elől — — — bóldogtalan felebarátomat.	**Megfelelőjét nem találtuk.**

[1] Ed. princ. 85—92. l.
[2] Id. ért. Irodtört. Közl. X. 1900.
[3] Id. m. 35. l.
[4] N. Múz. kvtára. P. o. gall. 1444. f. I—II.
[5] A megfelelő részeknek csak első és utolsó szavait idézzük.

89—90. l. A' társalkodás és az eggymás között való mulatás — — — vállokra merik venni.

294. l. Là, je rassemblerois une société — — — et le panier des vendangeurs.

90. l. A' kárltya valósággal semmi idő-töltés — — — szokott úralkodni.

286—287. l. Le jeu n'est point — — — qu'à leur gagner leur argent.

90—91. l. De mi ennél — — eggyik a másiknak parantsol.

294—295. l. La tous les airs de la ville — — — Nous serions nos valets pour être nos maîtres; chacun seroit servi par tous.

91—92. l. Ha mikor egy paraszt — — — vidámabb szível tántzolok az színjek alatt, mint az Ország-Háza Palotájába.

295—296. l. S'il passoit près de nous quelque paysan — — — et je danserois dans leur grange de meilleur coeur qu'au bal de l'Opéra.

Két kis részlet kivételével tehát, bár fáradsággal, de az egész idillt gondolatmenetében, kifejezéseiben összegyűjthetjük az *Émile*-ből. De a mennyire szétszórt az idill egy-egy részlete, ha Rousseaunál megkeressük, annyira meg kell becsülnünk Szabó László munkáját, a ki a sok — szétszórva és egyenkint leforditva talán zagyva — részletből olyan kerek, kedves képet, logikus menetű, világos rajzot tudott alkotni, a milyen *A' Kivánság*. Nemcsak lefordította Rousseaut, hanem fordítását itt-ott simította is, a részleteket összeillesztette, átdolgozta. Ez átdolgozás módja tisztára kitűnik, ha egy kis részletet összevetünk eredetijével:

Szabónál:[1]

Én az én lakozásomnak helyét, semmi Városba nem-választottam. Eggy kies és árnyékos halomnak óldalába, honnan a' réteket és szántó-földeket bé-láthatni, építettem magamnak eggy kis parasztos házatskát zöld dészkás ablakkal, és azt, noha a' nádfedél, az esztendőnek mind a' négy részeiben legjobb; és noha még az engemet, az én nádas házak között el-töltött

Rousseaunál:[2]

Je n'irois pas me bâtir une ville en campagne, et mettre au fond d'une province des Tuileries devant mon appartement. Sur le penchant de quelque agréable colline bien ombragée, j'aurois une petite maison rustique, une maison blanche avec des contrevents verts; et, quoique une couverture de chaume soit en toute saison la meilleure, je préfererois magnifiquement, non

[1] Ed. princ. 85. l.
[2] Ed. cit. 293. l. (Tome II.)

gyermekségemnek bóldog idejére emlékeztetne: még is, hogy pompásabb légyen, ama vidám és eleven színű tseréppel fedettem-bé.

la triste ardoise, mais la tuile, parce qu'elle a l'air plus propre et plus gai que le chaume, qu'on ne couvre pas autrement les maisons dans mon pays, et que cela me rappelleroit un peu l'heureux temps de ma jeunesse.

A kis falusi, tiszta ház leirása Rousseaunál sem eredeti, hanem Ovidius egy gyönyörű részletére vezethető vissza: a Philemon és Baucis házának rajzára. (Metamorph. libri VIII. 619—626. sor.) Juppiter egykor a frigiai hegyek vidékén járt fiával Mercuriussal — mondja a költő, — ott, a hol ma (Ovidius idejében) már csak mocsár van, búvármadarak és szárcsák tanyája, egykor azonban termékeny föld volt, lakható táják.

Mille domos adiere, locum, requiemque petentes,
mille domos clausere serae. Tamen una recepit,
parva quidem, stipulis et canna tecta palustri,
sed pia Baucis anus parilique aetate Philemon
illa sunt annis iuncti iuvenalibus, illa
consenuere *casa*, paupertatemque fatendo
effecere levem, nec iniqua mente ferendo
nec refert, dominos illic famulosque requiras,
tota domus *duo sunt idem parentque iubentque.*

Megint érdekes véletlen, hogy Ovidius költőnknek is kedves autora,[1] kettősen érdekes, mikor subjectiv hangú idilljének forrása Rousseau közvetítésével megy vissza Ovidiusig.

A mi Rousseau és Szabó László egyezését illeti, valószínű, hogy Szabó hasonlóképpen az egyes részeket egyszer híven, máskor szolgailag leforditotta[2], azután összefoglalta.

És itt nyúl bele Rousseau és Szabó viszonyának megítélésébe a harmadik, immár szóba került tényező, Gessner, vagy pedig Kazinczy Gessner-fordítása.

Gessner idilljeiben[3] többször találkozunk rousseaui vonásokkal. A kor szellemében volt Rousseau ismerete, sőt, mint mondtuk, Rousseau szeretete. Az *Émile* a XVIII. század hatvanas és hetvenes éveinek egyik legkedvesebb olvasmánya. Ez már magában is

[1] L. többször id. adatainkat, Irodt. Közl. XVII. 109. l.

[2] V. ö. Szabónál 91. l. »a' kút-kávája a' pohárszék és a' *kantsó-borok* a fán függenek.« Rousseau 295. l. »les bords de la fontaine serviroient de buffet, et *le dessert* pendroit aux arbres.« Világos, hogy Rousseau a gyümölcsre gondolt, a melyet vendégei a kertben közvetetlenül szakíthatnak a fáról.

[3] *Salomo Gessners* Idyllen. Mit der italiänischen uebersezung von Matthäus Procopio professor der italiänischen sprache und litteratur an der herzoglichen hohen Karlsschule. Stuttgart, gedrukt bei den Gebrüdern Mäntler. 1790. I—II. 8°, LVII, 257; 286. l.

megmagyarázná a rousseaui tanítás hatását ezekre a többnyire prózában írott költeményekre. Az egyik idill azonban *(Der Wunsch.)*[1] több mint ezekkel egyforma eszmék hirdetője: a maga egészében véve rousseaui reminiscentiák rendszeres lánczolata. Az *Émile* megfelelő helyeivel menetében így vethetjük össze.

	Gessner id. kiadása.				Rousseau id. kiad. II. köt.
A falusi ház külseje.	21. l. 2. bekezdésétől		27. l. 1. bekezdéséig.[2]		293—294. l.
A kastély és a városi élet gáncsolása.	27. » 2.	»	31. » 1.	»	285—287. »
A természet dicsérete.	31. » 3.	»	35. » 2.	»	281—283. »
A paraszt munkájában.	37. » 1.	»	39. » 1.	»	295—297. »
A régiek könyvei.	39. » 2.	»	45. » 1.	»	277—279. »
Baráti összejövetel.	45. » 2.	»	47. » 1.	»	283—289. »

Igy pontról-pontra kisérve, kevés kivétellel minden résznek megvan Rousseauban a megfelelője. Tegyük hozzá azonban, hogy teljesen egyező részlet egy sincs a két műben. Gessner minden bizonynyal ismerte, sőt használta is Rousseau nagy munkáját; de azért említett idillje nem átdolgozás, mint a Szabó Lászlóé, hanem csak néhány reminiscentia belejátszódása az idill menetébe.

Az idill bevezetése, közepének egy részlete (a messze csapongó képzelet visszahívása), és az idill vége egészen független Rousseautól. Az alapeszme maga egy kevéssé Horatiusra emlékeztet, de nem olyan élénken, mint Szabó László idilljéé.

Mindezek alapján lássuk már most, mennyi köze van Gessner idilljének Szabóéval?

Kétségen kívül van, hogy Szabó László ismerte a *Der Wunsch*-ot. Ezt bizonyítja, hogy idilljének czime ugyanaz, a mi Gessneréé: *A' Kivánság.* Ezt bizonyítja, hogy a mennyiben *A' Kivánság*-ot jogosan tehetjük Szabó váradi éveire (1786—1789.), ez részben összeesik Kazinczy Gessner-fordításának megjelenése évével (1788.) Már pedig Szabó többi, alább tárgyalandó Rousseau-fordítása 1789/90-ben jelent meg, s mivel *A' Kivánság*-éval egy forrásból ered, ezt az idillt is bízvást tehetjük 1788. vagy 1789-re: a Kazinczy Gessner-fordításainak kiadását közvetlenűl követő időre. Ebben az időben indul meg a Kassai Magyar Museum, valószinűleg ekkor ismerkedik meg Szabó Kazinczyval. Kazinczy Gessner-fordítása pedig ezt az idillt különösen kiemelve a kötet végére helyezi — mintegy pièce de résistancenak.[3] — Mindezek külső érvek. Véleményünket igazolják azonban belső érvek is. Aligha tekinthető véletlennek, hogy Szabó is, Gessner is az *Émile* ugyan-

[1] Ed. cit. II. 20—51. l.

[2] Bilinguis kiadásról lévén szó, csak a páratlan számú oldalokon van a német szöveg. 21—27. l. tehát négy lapot jelent.

[3] *Az én kivánságom.* Ed. cit. 264—280. l.

azon részét dolgozzák föl idillé.[1] Azonkívül van Szabó költészetében még egy vonás, a mely Gessner idilljére utal bennünket: a szüreti leirás.[2] A Haller grófékánál Mezőtelegden töltött kedves szüreti mulatság emlékei bizonyára megújulnak költőnkben Gessner idilljének, vagy Kazinczy Gessner-fordításának olvasásakor és ezek hatása meglátszik versein is.

Gessner idilljét tehát Szabó ismerte.

Ha pedig ismerte, úgy *A' Kivánság* keletkezése tisztán áll előttünk. — Forrása, — ezt kutatásaink eredménye egészen bizonyossá teszi, — Rousseau *Émile*-je volt. Az *Émile*-lel egy időben olvassa Gessner idilljét és ez külön is fölkelti figyelmét a IV. könyv végére. Igy jön létre az idill. Erre vall legelső sorban az idill czíme. Szabó és Gessner tehát egy forrást használtak, de nem egyféleképpen és nem véletlenűl.

Szabó idilljének befejezése tudvalevőleg nincs meg Rousseauban. Ez az ötlet, — ha így nevezhetjük, — vagy Gessner alapeszméjének utánzata, vagy Horatius[3] hires epodosának, a *Beatus ille*-nek.

A' kivánság tehát mindenképpen fáradsággal, gonddal, szorgalommal megírt munka, illetve annak fejlett eredménye, igen sok élénk vonással, szemléltetően rajzolt képekkel. Kompiláczió ugyan, de olyan kompiláczió, a melynek szerkezetétől bizonyos fokú eredetiséget megtagadnunk nem lehet. Tervszerűen, rendszeresen irott munka, a melynek egyetlen hibája — helyesen mutat rá Döbrentei[4] — hogy itt-ott ellaposodik. Annak részletezése pl., hogy házának veteményes kertjében mi minden terem, nem éppen idilli, az, hogy csak gyümölcsfát tűr meg kertjében sétáló-helyűl,[5] legföljebb fukarságra vall, vagy kevés izlésre, ha az árnyas vadgesztenyefákat haszontalanoknak mondja.

A mű alapeszméje: vágyódás a falusi élet után. Vissza, talán a Berettyó patakai mellé, Ottományra, szülőfalujába, talán valami békés papilakba, mint egykor tervezte. A falusi élet álmodott boldogsága rajongással tölti el lelkét; és mint falu gyermeke, itt mégis eléggé realista. Már nem a sárga pipéket keresi,[6] hanem

[1] *Émile.* Ed. cit. 277—297. l. részletei.

[2] Geszner, ed. cit. II. 37. l. Szabó, A' nagy szüret Telegden. (ed. princ. 35—36. l.) és A bús puttonos (ibid. 50—51. l.)

[3] Epodon II. Érdekes véletlen, hogy Szabó Horatiusból épen a *Rectius vives Licini*-t (Carm. libr. II. 10.) fordítja és Rousseau is épen ezt dicséri az *Émile* IV. könyvének végén. (Szabó, ed. princ. 37—38. Rousseau, ed. cit. II. 300. l.: »c'est l'aurea mediocritas d'Horace stb.«)

[4] Id. levelében Kazinczyhoz, 1811.

[5] Rousseaunál: »pour *parc* un joli verger semblable. Ed. cit. 193—294. l.

[6] *A' Tavasz.* Ed. princ. 45—47. l.

Melly meg-elégedtem velem
A' sárga libák körül!
Semmi király, Fejedelem
Illy igazán nem örül.

a megélhetés módját, az élet nehezebb részét. De a kép, a melynek egy-egy vonásában e szerint eléggé ragaszkodik a valóhoz, így is mindvégig eszményi. Az emberek ebben az idillben is, a mi keveset szerepelnek, mind igen jók, nemeslelkűek, békés természetűek: épen mint abban a világban, a melynek emlékei Gellert-fordításából (1788.) most lettek ismeretessé előtte, rövid idő előtt, — a pásztorvilágban. Annak ideálizmusa él Szabóban, a ki a göttingeniektől is csak azt tanulta, hogy az emberek mind jók, nemesek, mind tele vannak szeretettel. Ezt tanulta Rousseautól is, az emberszeretetet:

> Ki szeretné az életet
> Ott, hol nincs emberszeretet?[1]

Erről szólnak azok a történetek, — kikapott gondolatok, — a melyeket Szabó *A' Kivánság*-on kívül Rousseauból fordított.

Ezek a *Töredékek* a Kassai Magyar Museumban láttak először napvilágot. Ott volt megjelenésük annyiban fontos, mert azt bizonyítja, hogy a »Kassai magyar társaság,« jelesen Bacsányi és Kazinczy, tudtak róla, hogy Szabó László Rousseauval foglalkozik; és ez bizonyára támasz volt arra, hogy őt később — közvetve bár — a Martinovics-összeesküvésbe bevonják. Irodalomtörténeti jelentőségük pedig az is, hogy Rousseau *Émile*-jét, ha csak részletekben is, először ismertetik meg a magyar közönséggel, alig több mint egy negyedszázaddal az *Émile* megjelenése után.[2] Megjelenésük, úgy látszik, némi nehézségekkel is járt. E mellett szól, hogy a különben sem egészen ártatlan, mert társadalmi tendencziájú, Rousseau szellemét mindenben magukon hordó részletek szerzőjét vagy Bacsányiék (illetve Szabó László) nem merték, vagy a censura nem engedte megnevezni, és az összesen hat kisebb-nagyobb elmélkedés ezzel a czímmel jelent meg: *Töredékek R... munkáiból.* De emellett szól az is, hogy a fordító neve sincs kiírva a *Töredékek* alatt, hanem csak *Sz. L.* betük jelzik, hogy ezeknek is Szabó László a szerzőjük.

Igy fogadta ezt el Toldy Ferencz, a ki *A' Kivánság*-ról valószínüleg épen olyan kevéssé tudta, hogy az Rousseau *Émile*-jéből való, mint ezekről a *Töredékek*-ről. Annál inkább elfogadhatjuk tehát mi, a kik *A' Kivánság* forrását ismerjük, tudjuk, hogy a *Töredékek* ugyanarra a forrásra mennek vissza, és tekintetbe veszszük azt, hogy *A' Kivánság* szerzőjének kilétéhez szó sem férhet, mert hiszen Szabó László azt fölvette a saját maga által sajtó alá rendezett 1791-iki kiadásba.

[1] Ed. princ. 57. l. *Az Ember-szeretetről.*
[2] Az *Emile* első kiadása tudvalevően 1762-ben jelent meg, a *Töredékek*-é 1790-ben.

Ebben tehát igaza volt Toldynak. De nem volt igaza abban, hogy a *Töredékek* eredetijét — nem tudni mi alapon — a német *Rabener* szatirikus munkáiban kereste és ezt a minden alapot nélkülöző hipotézist nem jegyzetben vetette föl, hanem kiadásában e fordítás-részletek czíméül írta, ezzel későbbi kutatókat is téves irányba vezetve:[1] *Töredékek Rabener munkáiból.*[2] Rabener nevét sem Szabónak vagy Bacsányiéknak elhallgatni, sem a censornak kitörölni nem volt oka. Nem is Rabener Szabó László forrása, hanem Rousseau, a kinek a göttingenieken kívül a legtöbb hatása volt Szabó egész költészetére, gondolkodásának egész fejlődésére. Az *Émile* III. és IV. könyve az a hely, a hol e *Töredékek* eredetijét keresnünk kell. És noha egyes részletei — mint sorról-sorra kisért összevetéseinkből kitűnt — még szétszórtabb helyekről vannak összeszedve, mint *A' Kivánság*-é, a fordítás viszont a *Töredékek*-ben hívebb, a mi a következő kis párhuzamból mindjárt kitűnik:

Szabónál:[3]	**Rousseaunál:**[4]
Az ember a más boldogságát csak a külső tekéntetből itéli meg; ott gondolja lenni, ahol épen nincsen, és ott keresi, ahol teljességgel nem lehet. A jó kedv nagyon bizonytalan jele ennek. A víg ember sokszor nem egyéb egy szerencsétlennél, ki csak másokat akar elámitani, és magát megbódítani. Ama vidám és nyájas mulatók a társaságokban többnyire szomorúak és zsémbesek otthon; és a házi cselédek szenvedik az ő társaságban tettetett jó kedveknek büntetését. Az igaz öröm se nem igen tréfás, se nem igen víg. Féltvén ezt az édes érzést, róla gondolkodik, midőn vele él; gyönyörködik benne és szinte tart tőle, hogy el ne fogyjon. Egy valóban boldog ember keveset beszél és keveset nevet; a boldogságot úgy szólván a maga	Nous jugeons trop du bonheur sur les apparences: nous le supposons où il est le moins; nous le cherchons où il ne sauroit être: la gaîté n'en est qu'un signe tres équivoque. Un homme gai n'est souvent qu'un infortuné qui cherche à donner le change aux autres et à s'étourdir lui-même. Ces gens si riants, si ouverts, si sereins dans un cercle, sont presque tous tristes et grondeurs chez eux, et leurs domestiques portent la peine de l'amusement qu'ils donnent à leurs sociétés. Le vrai contentement n'est ni gai ni folâtre; jaloux d'un sentiment si doux, en le goûtant on y pense, on le savoure, on craint de l'évaporer. Un homme vraiment heureux ne parle guère et ne rit guère; il resserre, pour ainsi dire, le bonheur autour de son coeur.

[1] Többek között Hajnóczit, a ki id. munkájában a *Töredékek* eredetijét Rabener *Satiren* cz. könyvében jelöli meg.
[2] Toldy ed. 188. l.
[3] Ed. Toldy 194—195. l.
[4] Ed. cit. 41—42. l.

szíve körül húzza öszve. A tomboló öröm és lármás játékok csak a lélek unalmát és csemerét fedezik bé; de az. igaz gyönyörködésnek szomorúság a barátnéja. A legédesebb érzékenységet a szív megindulása s könyvhullatások követik; és maga a rendkívül való öröm is inkább könyvezésre fakaszt, mint sem nevetésre.	Les jeux bruyants, la turbulente joie, voilent les dégoûts et l'ennui. Mais la mélancolie est amie de la volupté: l'attendrissement et les larmes accompagnent les plus douces jouissances,. et l'excessive joie elle-même arrache plutôt des pleurs que des ris.

Vannak azonban részletek, a melyek ha szintúgy szóról-szóra megegyeznek is az eredetivel — igen szétszórt helyek kompiláczioi. A *Töredékek*-nek és az *Émile*-nek pontos viszonyát összehasonlításunk eredménye így állapította meg:

Szabó, ed. Toldy.	**Émile, ed. cit.**
Első részlet, 188—190. l.	*Livre III. I. 332—336. l.*
»Kegyelmes Uram! Élnem kell.« Ezt mondotta egy szerencsétlen — — — Minden ingyenélő polgár gazember.	Monseigneur, il faut que je vive — — tout citoyen oisif est un fripon.
Második részlet.	*Livre IV.*
190—191. l. Csak annyiban szánakodunk a más nyomoruságán — — — egész tudományunk száraz systemája.	*II. 30. l.* On ne plaint jamais dans autrui que les maux dont on ne se croit pas exempt soi-même — — — que n'a point tout l'apprêt de notre sèche morale.
191. l. És valóban, valamint a társasági életben — — — amelyekkel akaratunk ellen bír.	*II. 25. l.* Si nos besoins communs nous unissent — — — et que l'autre nous ôte les biens dont il jouit.
191. l. folytatólag. Vagynak olyan emberek, kik — — — soha nem lesznek könyörülők és kegyelmesek. (S miért?)	*II. 36—37. l:* Il y a des gens qui ne savent — — — il n'est pas miséricordieux.
191—192. l. A szívnek ezen hibája a nagyobb rendű emberekben — — — soha nehezen nem esett.	*II. 26. l.* Le voir sans le sentir — — — ne connoît de maux que les siens.

192. l. Ah, ne nézze senki a maga méltóságának fényes polczáról — — — a másikig alátaszíthatják.

II. 31. l. N'accoutumez donc pas — — — et inévitables peuvent l'y plonger d'un moment à l'autre.

192. l. folytatólag. Mert, még egyszer mondom — — — ez az, amit egy halandó sem kerülhet el.

II. 26. l. Les hommes ne sont naturellement — — — voilà de quoi nul mortel n'est exempt.

Harmadik részlet.

192—193. l.

Livre IV.

Igen összekuszált (mondatról-mondatra fölcserélt) részletek az ú. n. *Troisième maxime*-ből, *(32—34. l.)* elölről: La pitié qu'on a du mal d'autrui — — — odáig: Homme, ne déshonore point l'homme — három részlet kihagyásával: *32. l. 1. bekezdés:* On ne plaint pas non plus un mouton — — — le sort des hommes; *33. l. 3. bekezdés:* Il y a, disent encore nos sages — — — le mal de la prévoyance.[1] és a *34. lapon:* Respectez donc votre espèce — — — mais qu'il se retrouve dans toutes.

Ellenben nincs meg Rousseaunál a következő sorok eredetije: *192. l.* Egy megaláztatott nagy urat — — — öszveséggel érezi és szenvedi.[2]

Negyedik részlet 194. l.

Azt mondják a bölcselkedők — — — jövendő kínjait is előre általlátta.

Livre IV. II. 33—34. l.

Il y a, disent encore nos sages — — — le mal de la prévoyance.

Ötödik részlet 194—195. l.

Fönt az egészet közöltük.

Livre IV. II. 41—42. l.

[1] L. alább a IV. részletet.

[2] Egy részlet (Szabó id. kiad. 193. l. Egyáltaljában azt tartom . . . rossznak kiáltják az embert. Rousseau id. kiad. 32—33. l. En général, je juge du prix . . . l'homme si méchant) az *Émile* új magyar fordításából *(Emil vagy a nevelésről.* Írta *Rousseau J. J.* A franczia eredetiből magyarra fordította *Füredi I.* Budapest, Franklin, 1896. 2. kiadás.) hiányzik.

Hatodik részlet 195. l.	*Livre IV. II. 51. l.*
A hálaadatlanság sokkal ritkább volna — — — az igaz jótétemény sohasem csinált hálaadatlant.	L'ingratitude seroit plus rare — — — on l'enchaîne en le laissant libre.

A második és harmadik részlet zavart egymásutánja — nem úgy, mint a rendszeresen kompilált *A' Kivánság*-é — arra vall, hogy Szabó az *Émile*-ből időnkint fordított egy-egy szebb gondolatot, utóbb (talán, mert Bacsányi kéziratot kért tőle) rendszeres egészszé foglalta össze. De nincs kizárva az a föltevés sem, hogy e részleteket (nem ugyan az összefüggés kedvéért) Szabó zavarta össze, hogy az eredetitől annál inkább távolodjék. Mert, hogy Rousseaut, — mint említettük, — különösen pedig az *Émile*-t fordítani ebben az időben nem volt épen ajánlatos, az természetes. Nem ugyan irodalmi viszonyaink miatt, sem arra való tekintettel, hogy Németország bizonyos irodalmi köreiben ebben az időben egész hadjárat indul meg az *Émile* tanításai ellen (jóllehet nagy még a regény elterjedtsége), hanem politikai okokból. A reactionarius párt már kezdett fölékerekedni II. József szabadelvű eszméinek, szabad szellemének. S viszont, hogy e részletek, különösen az első, egyáltalában megjelenhettek, csupán a II. József halálakor bekövetkezett rövid áramlatnak köszönhetjük, a mely a Francziaország felől jelzett viharok első szellője volt.

Az első részlet különben egyébként is nevezetes, mert egy ismert szállóigének [1] első magyar fordításával kezdődik:

— »Monseigneur, il faut que je vive!«
— Je n'en vois pas la nécessité!
[— »Kegyelmes uram! Élnem kell!«
— Nem látom szükségesnek lenni!]

A' Kivánság-ban Szabó egy álmodott falusi életnek szépen festett képén helyezi el a modern eszméket, rousseaui elveket, mindenek fölött az emberszeretetét, a *Töredékek*-ben a poétikus rajz helyébe csevegésszerű elmélkedések állnak, a melyek (a hat részletben) a következő tárgyakat fejtegetik: 1. Minden embernek joga van élni; de ez a jog nemcsak újabb jogokkal, hanem kötelességekkel is fölruházza. 2. Ilyen kötelesség a szerencsétlennel jót tenni. Csak a ki sohasem élte át a nyomoruságot, az nem érzi át ennek szükségét. 3. A szánalom relativ érzés. Mindenki megérdemli a szánalmat, de leginkább a köznép, helyzete miatt. 4. A gazdag kevésbbé szorul szánalomra nyomorúságában, mert maga idézte azt elő. 5. Az igazán boldog ember zárkózott. 6. Az ember a jótéteményekért természeténél fogva hálás.

[1] L. *Tóth Béla*, Szájról-szájra.

Mind igazi rousseaui gondolat, eszmék, a melyek később a német romanticismus alapját tették, filozófiájának irányát jelölték ki, s a melyek már *Werther keservei*-ben, nálunk utóbb *Fanny hagyományai*-ban módszert adtak az író kezébe: az olvasó érdeklődését az elérzékenyítés által fölkelteni és lekötni. A wertheri műveknek alapgondolatát és — ha így mondhatjuk — módszertanát, de talán a romantikus drámáét is, összefoglalja véletlenül e pár töredék-fordítás.

*

Az eddigieken végig tekintve, megállapíthatjuk, hogy Szabó László eleddig tárgyalt prózai munkái legnagyobbrészt fordítások. átdolgozások, vagy legalább is idegen hatások tiszta tükrei. Az író alanyából tekintve tehát mindez igazában csak stilusgyakorlat volt, de olyan stilusgyakorlat, a mely irodalmunkban nem maradt hatás nélkül és a melynek irodalmunk történetében nem szabad nyom nélkül maradnia. Gessnernek, másrészt a göttingenieknek, majd Rousseaunak hatása érdekes, mert jellemző vonásaik e munkáknak akkor, mikor Kazinczy figyelme is Klopstock követői felé, a hainbund költészetére irányul.

GÁLOS REZSŐ.

ADATTÁR.

EGYLEVELES NYOMTATVÁNYOK A XVIII. SZÁZADBÓL.

(Első közlemény.)

Az egyleveles nyomtatványok rendesen alkalmi művek. Külföldön a pápai bullák, császári pátensek jelentek meg ily egy levélen. Nálunk rendesen születés-, névnap, vagy más személyes jellegű alkalommal láttak napvilágot. Különösen Erdélyben volt ez szokásban, hol a kiváló férfiak emlékét haláluk alkalmával nagy folio-alakú íven versekkel dicsőítették, s ezeket a templomban kifüggesztették. Különösen gazdag a kolozsvári ref. belső templom, hol mintegy tíz ilyen egyleveles nyomtatvány őrizte meg több kiváló férfiú emlékét, melyeket Zoványi Jenő ismertetett e folyóirat egyik régebbi kötetében. Nálunk az ily egyleveles nyomtatvány csak gyéren fordul elő. Egy XVI. századból való magyar nyelvűt a budapesti egyetemi könyvtár őriz. Egy XVII. századi latin nyelvű brassai egyleveles nyomtatvány a m. t. Akadémia könyvtárában van.

Alább közlök három ily emlékversezetű nyomtatványt a XVIII. századból, melyek magas állású személyek emlékére készültek. Az elsőt a kolozsvári ref. collegium növendékei készítették 1718-ban Kemény Zsigmondné, szül. gróf Bánffi Krisztina elhalálozása alkalmával. A másik kettő a marosvásárhelyi ref. collegium növendékeinek műve. Az egyik báró Jósika Imre halálára 1726-ben iratott, a másik gróf Gyulay Ferencz tábornok 1780-ban bekövetkezett halála alkalmával látott napvilágot. Az elme e zsengéit a kegyelet és szeretet sugallta, s azért nem is kell a mai kor kritikájával tekinteni. Mindazonáltal nem lesz érdektelen ezek közlése, már csak azon genealogiai adatok miatt sem, melyek az ily alkalmi nyomtatványokban feltalálhatók; másrészt több oly férfiú irói munkásságához nyujt adalékot, a kik később más téren működtek.

I.

A' kůlső Embernek Romlásában Épůltt Romolhatatlan Ditsőséges Élet. Mellynek tökéletességébe, sok és hoszszas szenvedési után, már lel-

kére nézve szép tsendesen bé-érkezett, A' Méltóságos Gróf Uri Ifju Aszszony. BANFFI KRISTINA, Tekintetes, Nagyságos Gyerő-Monostori *Kemény Sigmond* Ur ő Nagysága Életének Párja. Kinek a' mint Életének kezdetében, úgy annak egész folyásában, az Isteni mindeneket bőltsen el-rendelő kéz magát szépen ki-mutatá; midőn a' mint, mind édes Attyára, mind édes Annyára nézve, régi nagy emlékezetű Méltóságos Uri Familiákból e' gonoszokkal 's nehézségekkel tellyes Világra való béjövetelét rendelé. Ugy hogy hasonló régen virágzó Uri nagy Házakban neveltessék, éljen 's Életét-is végezze, böltsen meg-mutatá. Ugyan-is, ez Uri Ifju Aszszony Attyára nézve eredetit vötte; ama' régi, Magyar országban sok felső Tisztségeknek viselésével nevezetes Bánok Familiájából származott Méltóságos Gróff Losonczi Bánffi György Urtól, Nemes Erdély Országának XVI esztendők alatt hüséges Gubernátorától: kinek a' mint édes Attya, Méltóságos Losonczi Bánffi Dienes Ur, Hazájának igaz Fija; úgy maga-is mind végig annak hüséges Dajkája vala. Édes Annyára nézve pedig származott, a' régiséggel 's nagy Titulusokkal nevezetes Méltóságos Bethlen Familiából való nagy Gróff Uri Aszszonytól, Méltóságos Bethlen Kalára Uri Aszszonytól; kinek a' mint édes Annya Méltóságos Thoroczkai Mária Aszszony, úgy moga-is az Aszszonyi rendet ékesítő virtusoknak nagy Példája vala. Ez illyen mind két Ágon, nagy Uri vérekből való származásához alkalmazttatott lön, mind fel-nevelte tése, mind egész élete. Mert noha Életének 12-dik esztendejében édes Attyától és Annyától meg-fosztatván, árvaságra marada; mindazáltal az Isteni mint jó Atyai gondviselésből, fel-neveltetése lön a' Méltóságos Hadadi Vesselényi István Ur ö Nagysága Uri szép Házában, vele egy testvér Nénnye Méltóságos Bánffi Kata Uri Aszszony ö Nagysága által; ki-is hozzá nemtsak igaz Atyafiui, hanem ugyan kegyes Anyai indúlattal és szeretettel viseltetvén, az igaz Idvezítő Hitben, kegyességben, Isteni félelemben, szép szemérmetességben, az Uri Aszszonyi rendet ékesitő minden Virtusokban úgy nevelé; hogy tsak névvel, nem pedig valósággal mondattathatnék Árvának; mindenütt és mindenekben hivséges Tútora és ugyan Atyai jó Gondviselője lévén Testvér Báttya, Méltóságos Gróff Losonczi Bánffi György Ur ő Nagysága; mind addig, míg a' Házassági szent Életre alkalmatos szép Ideje el-érkezvén, a' régen virágzó, ez Haza szolgálatjában nevezetes első Tisztségeket viselt, Uri nagy Familiából származott Tekint. Năgos Gyerö-Monostori Kemény Sigmond Ur ö Năga mellé, Házassági szent szövetség által törvényesen rendeltetnék, és azután 1714. Mindsz. hav. 2. nap. Lakodalmi szép Pompával Bonczidán Méltt. Gróff Losonczi Bánffi György Ur ö Năga Uri Házánál adattatnék. Mellyben is a' régē tanúlt nagy Anya, Tek. Năgos Gyerö Monostori Kemény János Ur Árva Özvegye, Mélt. Teleki Anna Aszszony ö Năga által nagy kedvesē és örömmel fogadtatván, emlitett Férjével Házassági tiszta szent Életet éle. De tsak hamar ennek szintén kezdetiben, Ifjui szép idejének virágjában, el-érkezék hozzá az ötet lassan lassan fogyató sokféle nyavalyák között, az Isteni 's Atyai bölts látogató 's tanitó kéz; melly e világi külső Életnek erősségére, javára, s nevelésére tartozó dolgokat s, eszközöket, a' mint egyfelöl töle el-foga; úgy azok között, söt ugyan

azok által, hogy Lelkét jó eleve Teremtő 's Megváltó Urához, mint igaz Jegyeséhez készitené, arra ötet hathatóson egész életében taníta. Mert noha mind Uri Férje Házától, 's abban említett jó nagy Aszszonyától, mind kedves Testvér Attyafiaitól megkivántatható mindē szükséges Eszközök, hoszszas nyavalyája orvoslására, reá való jó gondviselésre tartozó hivséges Dajkaságok ki-szolgáltatnának-is; látván mindazáltal mint Istentől tanittatott nagy bölts Lélek, mind ezekben 's ezekáltal, az Isteni tanitó kéz őtet mire akarja vezérleni, a' szent Apostol mondasa szerint, a' külső Embernek romlásában, a' belső Embernek éppülését 's újúlását, és ama' romolhatatlan ditsöséges Életet; a' Házassági szent Életnek nyavalyáji miá bomlásra való készületibē, amaz egyetlen-egy Fő Férjéhez a' Kristushoz szorosabban való tökéletes köttetését; rajta szánakozó, véle szivesen jól tenni kivánó Attyafiainak keveset használható munkájokban, e' világi életre tartozó minden jóknak majdan elhagyásában, Istenéhez mint Attyához, és nála le-tött örökségébe való bé-jutását a' mint buzgó fohászkodási által kivána, jó hiti által munkálódá, úgy osztan el-is éré: mert a' mint egyfelől a' külsö életre tartozó dolgok benne és körülötte fogyatkoztanak, úgy másfelől sokkal nagyobb mértékben az igaz Idvezitő Hit (mellyben édes Szüléji 's Gondviselőji, és a Krisztus mellette lévő szolgáji által neveltetett) benne erösödött 's gyökerezett; a' minthogy a Testtől 's minden külső dolgoktól meg-válásra való készületiben e' Nemes Lélek maga jeles, szép és szent munkájit, mindeneknek a' mint tsudájokra, úgy méltán követhető Példájokra ki-is mutatá; midőn az Isteni szent kegyes életnek valóságos gyakorlásában, az Isten beszédének olvasásában, hallgatásában, 's arról való szorgalmatos értekezésbē, a buzgó közönséges és magános helyeken való Imádkozásokban, szívbéli Istenhez való fohászkodásokban, minden maga dolgainak Istene szent kezére való bízásában, Isten Atyai szent akaratjában való megnyugvásban, Kristusához, Megváltó édes Urához hiti által állhatatos ragaszkodásban, magát szüntelen gyakorolván; és ugyan mint erös vitéz minden nehézségeken györedelmeskedvén; végre az Isten hívséges Szolgája 's körülötte lévő Felei előtt istenes szép beszédei, és mintegy Confessiója között, szép tsendesen Lelkét, Teremtő 's Megváltó Urának meg-adá, ez jelenvaló Esztendőben, Sz. Iván hav. 6-dik napján, reggeli 6 órakor; Életének 22-dik Esztendejében, Hagyván keserves Uri Férjének, minekutánna a' Házassági szent életben véle együtt 3 esztendőket és 8 hónapokat élt volna; a szomorú gyászszal egybe köttetett nagy kárt, azon Uri Házbā való nagy Anyának mint jó Aszszonyának keserüséget; az egész Uri Kemény Háznak maga ditséretes jó emlékezetit. Nevezetesen pedig ez ö illy véletlen szomoru Halálan gyászba borult Uri nagy Bánffi Házban, édes Attya helyén való hivséges Gondviselő Testvér Báttyának, Mél. Gróf Losonczi Bánffi György Urnak; és hozzá mindenkor igaz Atyafiui szeretettel, sőt ugyā Anyai indúlattal viseltetett Nénnyének, Mélt. Bánffi Kata Uri Aszszonynak, úgy Mélt. Bánffi Mária, Kalára, Susánna Uri Aszszonyoknak, véle egy testvér kedves Attyafiainak mindenkori ditséretes emlékezetivel elfelejthetetlen nagy szomoruságot. Mindeneknek pedig utolsó végekre való

készületekben méltán követhető jó Példát. Arra pedig szomoru Alkalmatosságot, hogy jó Aszszonyához, kegyes Pátrónájához, és a' megkeseredett Uri nagy Házakhoz való kötelességét, ez utolsó Tisztességtétellel mutassa-meg, *a Kolosvári Reformatun Collegium.*

A *kilencz* Musák *Halotti* solennitást *illenek.*

Melpomene. Szemérmes Szüzei kies Hélikonnak,
Bölts Isten Aszszonyok, vezéri Nimfáknak,
Tégyünk tisztességet e' nagy *Uri Háznak,*
Legyünk kesergöji gyászos' bánatjoknak.
Gyászomat én gyászszal kész vagyok újítni,
Halálos esetin veletek bánkodni,
Koporsója mellett addig keseregni,
Míg tétetik Teste a' földbe nyugodni.

Clio. Zöldellő *laurusom'* én is félre tészem.
Sárga Tziprus ággal fejemet fedezem,
Kegyes életéről hogy meg-emlekezem,
Méltó dicsérettel Koporsóba tészem.

Thália. Meg-szünöm illeni szép Komédiákat;
Barmim járom alá nem hajtják nyakokat,
Hives forrással sem enyhítik szomjokat,
Míg sirásban töltök elrendelt napokat.

Euterpé. Keserü füzfára Musikám' függesztem,
Mások bús elméjét véle nem élesztem;
Gyötrő bánatokkal magamat epesztem,
Keserves jaj szókkal sirjába eresztem.

Terpsicóré. Hangos Tziterámnak rezei nem zengnek,
Ifjaknak 's szüzeknek örömök meg-szünnek,
Mivel kesergője vagyok ez esetnek:
Nyugalmat kivánok az elesett Testnek

Éráló. A' szép Éneklésnek vagyok bölts Mestere:
Méltó ditséretit rendelem versekre;
Mellyeket úgy bizok éneklő seregre,
Szomorúan mondják emlekezetire.

Calliopé. Állj-meg Utonjáró! tekints e' Táblára,
Reszkető kezemmel rá rajzollt bánatra:
Itt nyugszik az Urban Gróf Bánffi Kristina!
Könyvezvén nellöle térj kezdett utadra.

Uránia. Én a' fényes Égnek részeit visgálom,
De állandóságát sehol nem találom;
E' szomoru *Házat* azért vigasztalom,
Fonnyasztó bánatját enyhítse, javallom.

Pólihimnia. Birok Lött-dolgoknak emlekezetivel;
E' gyászos Pompáról nem felejtkezem-el,
Fel-jegyzem e napot elmémnek élivel,
Gyászt illek ez idön Társim seregivel.

Makai Samuel, Coll. Seniora.

Testnek a' Lélekkel vagyon
Mindenkor minn tusakodjon,
És a' miért ne alkudjon
Együtt, hanem viszszalkodjon:
Ezek mert természetekben
Ellenkeznek az emberben;
Még- is sokká egyességben
Lésznek, 's tésznek embert egyben:

De ha lészen meg-oszlások
Embereknek meg-halássok;
Esik mindjárt ki-mulások,
E' Világtól bútsúzások:
A' por porrá, mint vólt, válik,
És a' földdel meg-békéllik;
De a' lelket meg-frisselik
A' hit, öröm, 's égbe viszik.
Hát hol' Bánffi Kristinának
Testét adták föld gyomrának,
A' hit 's öröm Jehovának
Lelkét adta Kristusának:
Mert hitt, 's hiti jutalmának
Kellett lenni, és Fijának
Halálára az Atyának
Illett nézni, mint Birónak.

Kibédi Márton; Coll. Contrascribája.

Tökéletességnek tiszta eredetit,
Szentségünknek ékes tzifra öltözetit,
Igasságnak, örök életnek kútfejit
A' bün meg-zavarta minden folyomatit:
Ezért büneinknek 'sóldja lön a' Halál,
Világ mezejében ki szüntelen kaszál;
Szorongató szükség 's bánat ezért talál;
Nemes erkölts, szépség ez ellen nem használ.
Ezért meg-oszlatni kivánnak a' szentek,
Hogy romlandóságból fel-épittessenek,
Kristus igassága légyen öltözetek,
Amaz el-rejtetett Manna eledelek.
Ugyan-is az URban meg halók bóldogok,
Kiváltképen kiket e' fontos tsapások
Nem találnak, mellyel mostan sok országok
Tsapdostatnak, fekszik rajtok gyalázatok.
Bóldognak mondhatod hát Bánffi Kristina
Magad' Kemény Sigmond Ur hivséges Társa
Ki valál, vitettél mert olly költsos várba,
Hol, nem lészen részed semmi változásba.

S. Pataki Sámuel; Coll. Assessora.

Sok változásoknak mezeje e' világ;
Mellynek a' parlagán noha sok szép virág
Nő, de szépségében nintsen állandóság,
Ennek ö lépése egy nyomba mert nem hág.
Ha ma egésséget és nagy kedvességet,
Mosolygó szépséget, bútól ürességet
Enged; de holnap hoz ránk kedvetlenséget,
'S édes örömünkhöz tóld keserü véget.
Én Bánffi Kristina, világ hivságának
Im' tüköre vagyok változó sorsának;
Ki kevés örömét kóstoltam javának,
De sokságát láttam bokros gonoszszának:
Mért utánnam vetett nyavalyák által lest;
Reám olálkodni bizony nem-is volt rest;
El-is esék hamar ez a' nyavalyás Test
Miatta, rút büzzel melly most koporsót fest.

Jól van! Jésushoz mentt testől megváltt Lélek.
Ez előtt nem éltem, de már vígan élek;
Soktól féltem eddig, de immár nem félek:
Élők ti veletek hát én nem tserélek.

Tatai A. János; Coll. Assessora.

Sok sohajtás könyhúllatás im' mindenütt láttatik;
Tsak jajgatás, panaszkodás, mindenütt hallattatik:
Vig múlatás, kedv folytatás, nagy fogságban tartatik;
Mert meg-válás, szabadúlás, haláltól nem adatik.
Ezt mutatja, bizonyitja e' Meghóltnak példája;
Ezt siratja, és óhajtja, gyászos Udvar Pompája;
Mivel tudja, szemmel látja, hogy oda hü Dajkája;
Hivek Attya, mert hivatta, 's lett már egek lakója.
Kegyességgel, szelídséggel, mivel éltében fénlett,
Emberséggel, szép hüséggel, Férjéhez viseltetett;
Termetével, erköltsével, mindenütt híresedett;
Igaz hittel, 's nagy reménnyel, most Istenhez vitetett.
Meg-ütközött, és meg-győzött, próbás háboruságot;
Bút el-üzött, le-vetkezett minden nyomoruságot;
El-költözött, 's fel-öltözött, végetlen bóldogságot;
Mert keresett, 's már meg-szerzett gyöngynél drágább jószágot.

Gyulai Ferentz, Coll. Assessora.

Megszólítása a' Meghóltnak: Mát. 16:24.

Nem felsőbb Tanítvány édes Mesterénél.
Kristina! Kristushoz kereszttel eredél,
A' nagy Kemény *kertbe* mikor helyhezttettél;
Mert világi jók köztt sok nyavalyát érél;
Valóság, mert neved magával azt hozta;
Ki *Keresztyén*, lenne Mártiromok társa,
Sok nyavalyák által jutna-is próbákra,
Kálvária hegyre Kristusnak útára.
Kristina! Kristusod három nap' volt halva;
Három esztendöt Tés töltél nyavalyákba:
Kristina! Kristusod osztán fel-támada,
Hogy halálod után vinne Mennyországba.

Ohajtás a' Keservesekért:

Hármas Egy-valóság! az Anna *Özvegyet,*
Ki Mára' vizében rég hogy már evezett;
Özvegy Férjt, ki Bánffi *Házzal* szövetkezett,
Uj örömmel töltsd-bé, 's e' két Ház *Seregét!*

Telegdi P. István; Coll. Assessora.

Valamíg bujdosnak hívek a' kék égnek
Alatta, mezején siralom völgyének;
Terhes gonoszokkal mind addig küszködnek,
Tsendes nyugodalmok nintsen életeknek.
Kiván ezek után Világ olálkodni,
Titkos hálójába öket keríteni,
Ezekben Isten-is magát meg-szentelni,
Szokta, 's tsapásokkal őket látogatni.

Méltóságos Asszszony! nagy példa vagy ebben,
A ki sok fájdalmat viseltél testedben;
Sokszor a' Márának keserü vizében
Teli töltt poharod' meg-ittad élttedben:
De már hóltod után Szentek Seregében
Vagy, Jésus Kristusnak egyesülésében;
Hol' az Istent látni, 's tisztelni lélekben
Nem fáradsz-el, annak buzgó szerelmiben.

K. Batzoni Gergely; Coll. Al. és Parv. Tanit.

Nem egyéb e' Világ, hanem egy kalitka,
Mellybe zárta embert Mennyei Ur titka;
Vígsága hol a' szivnek titka,
Mert érdekli bünnek sebes átka.
Ha víg nevetségre mostan nyílik szája,
Nem reménltt felhöbe majd borúl ortzája;
Ha ma hatja, holnap fordúl vakja,
Inában van gyakor veszély árja.
Ezért romlik hamar földből való tserép,
Tüs-gyökerű 's éles-törű Nemesi nép,
Bár légyen szép mintegy Angyali kép,
A' Halálnak de révére majd lép.
Illy változó sorsnak én vagyok példája,
Kit világnak ráza sok törös próbája;
Által-jára Halál megvontt íjja,
Lelkem' várát mellyel régen víjja.
El-hunyék éltemnek tündöklő fáklyája;
De Lelkem a' magas kék Egeket járja:
Sir-halmára, koporsó gyalmára,
Testem juta, 's méne nyugalmára.
Nem rémít már dölyfös Világnak dagályja,
Nem fenyeget Halál' haragos szablyája;
Mert bástyája, 's magas kősziklája
Én Lelkemnek az Egek' Királyja.

Tseprcgi T. Ferencz; Coll. Al. és Poét. Tan.

Nints embernek soha olly friss palotája,
Avagy téli füsttől kormos kunyhótskája,
Hova Dánieltől látott Kos példája
Ne menjen, 's ne légyen annak akadályja:
Mert hoszszabbik szarva, a' felsőbb rendeket;
Rövidebbik szegény sorsú embereket,
Nap nyugot' 's Északon az idős véneket
Rontja, s Nap-keleten a' kis gyermekeket.
De, jaj! nézd, szarvával dühösködik Délre,
'S ott-is minden erőst öklel ő tsak félre,
Nem hajtván sem poros, sem a' gyöngyös székre;
Mint ez *Méltóságos Aszszony* példa erre.
No azért, ki a' szép harczát meg-harczolta,
'S az ő Jegyesének lelkét im' meg-adta,
Testét ő Annyának földnek ajánlotta,
Ott már vigadozzék a' hová óhajta.

Tsélsi M. Mihály; Coll. Al. Thec. és Synt. Tan.

Uri termet, értek, 's világi ditsőség,
'S mindent felyül múló mesterség, 's vitézség
Koronázott, 's szépen fel-ruházott
Sok Urakat, 's földi Királyokat:
Ritka szeméremmel, 's drága jó erköltstsel,
Sok Szüz 's Aszszonyi rend fénlett hirrel nével,
Mint *Támiris*, avagy *Sémirámis*,
Vagy a' szép szüz Római *Praxédis*.
De ezeket Halál mind bé-zárta sírbe,
Mondj hát ollyan dolgot, mellyet ne zárjon-be?
Illyen *virtus*, melly zöld mint a' mirtus,
Illatozik mint jó szagú tziprus:
E' *virtussal* kivánt szépen illatozni
Gróf BÁNFFI KRISTINA Aszszony zöldelleni;
Ég tengelyi hát 's föld kerületi
Míg fenn tartnak, fenn áll ditséreti.
Détsei László, Coll. Al. és Etym. Tan.

Egyedül magában az Isteni Felség
Bóldog, ezenn kivül hervad minden szépség,
Mint füst el-enyészik világi ditsőség,
Szennyes gyászra fordúl Királyi ékesség.
Vigyázz hát, mert meg-tsal, hidd-el, e' rosz világ;
Meg-romlik, valaki ennek tőribe hág;
A' veszedelemre vezető útja tág;
Ha kisért, ha mit ád el-ne vedd, mert hivság.
E' romlandóságnak világos példája,
Jó emlékezetü Gróf BÁNFFI KRISTINA;
Világi éltében *virtus*nak Leánya,
E vólt, de véletlen lön Halálnak rabja.
Szathmári P. Sándor; Coll. Alum.

Számtalan gonoszink jajjal szaporodnak,
Gyászos esztendejink ím' nem újúlhatnak;
Nagy Isten! te tudod okát mind azoknak,
Diszét miért rontod rongyollott Hazánknak.
Haragod jeleit hatalmad mutatja,
Mint e' Méltóságos *Ház* ezt bizonyítja,
Midőn illy Aszszonynak szavát nem hallhatja:
Mondd meg *Eccho* azt, ki látogattya? *Ecch.* Attya:
Attya, mert ez így szól: Istenem, Szerettem,
Értte mindeneket tsak semminek véltem,
'S már fő méltóságra menybe helyhezttettem;
Jutalmat hát tőle ha szenvedtem; *Ecch.* vettem.
B. Szénás Ferentz; Coll. Al. és Rud. Tan.

Pályám meg-futottā, harczom' meg-harczoltam; *2. Tim.* 4 : 8.
Végig tusakodtam, hitem' meg-tartottam;
Jésusomért magam' híven meg-tagadtam, *Mát.* 16 : 24.
Testieket bátran értte hátra hagytam. *Fil.* 3 : 8.
Tudom, kiben hittē, azért letött kíntsem'. *2.Tim.* 1 : 9.
Meg tartotta nékem, mellyre őriztettem
Hit által; hát részem vagyon 's kies helyem, 1. *Pét.* 1 : 5
Nyilván örökségem szép jutott énnékem. *Sóll.* 16 : 6.

Teremtömnek lelkem', földnek adtam testem'
Mellyből vétettettem; de bizonnyal hiszem, *Préd.* 12 : 9.
Hogy fel-támad testem, mert él én *Goëlem*, *Jób.* 19 : 25.
Azzal vitézkedtem, ennél van hát részem. *Jel.* 3 : 21.
Gróf BÁNFFI KRISTINA magát így biztatta,
Méltán-is, Kristusa mert lött lelke árra, 1. *Pét.* 1 : 19.
Nintsen semmi kára, nem árt pokol zára, *Róm.* 8 : 11.
Mert Kristus kövára, kit-is hozzá vára. Sólt. 18 : 8.

Dési Ferentz, Coll. Alum.

A' Meghóltnak szavai:

Jaj melly véletlenül fáklyája kedvemnek
El-alvék', mert mikor közepit éltemnek
Élném, hát sujtoló veszszeje Istennek
Rám szálla, 's Tagaim oszlani kezdének:
De a Lélek bátor, semmit-is nem haboz,
Hartzol a Halállal készülvén útjához,
Siet ahoz a' ki néki zöld ágat hoz;
Nem múlatoz, de fut idvesség Urához:
El-érkezék, 's ottan Lelkemet el-telé
Nagy öröm, 's az Urnak bátran ezt felelé;
Gyözedelmeskedtem, ültess jobbod felé,
Mert véred nékem-is büneim el-törlé.
Akkor a' Völegény megfáratt lelkemnek
Jobb-kezet nyújt, 's helyt ád, mint saját hivének,
Ezt mondván, részese vagy ditsöségemnek,
Részese mert vóltál sok szenvedésimnek.

Szilágyi P. Mihály; Coll. Alum.

Romlandó éltünknek valamíg sátorát
E' földön viseljük, érezzük romlását;
Isten mert gyakorta haragjának borát
Mi reánk köszöni, 's itatja pohárát.
Ne tsudáld hát, ha nints itten állandóság;
Im' mindent elegyít méreggel romlottság,
Vigságunk' követi gyakran szomoruság,
Virágát éltünknek hervasztja sárgaság.
Példa lehet erre Gróf BÁNFFI KRISTINA;
Kinek egy idejig délben fénlö Napja
Homályba borula; de Jésus' markába
Lelkét ajánlotta, melly vólt egy fő tzélja.
Nem fél e' lelki Szüz e' lelki hartzában,
Olajja mert bövön vagyon lámpásában,
A' Bárányt követte a' lakodalomban;
Mellyért ékeskedik már koronájában.

Ertsei N. János; Coll. Alum.

Ámbár tisztasága tessék mindeneknek,
A' gazdag Ofirból hozatott ezüstnek,
Mellyet már hét ízben lángja köztt a' tüznek
Vas serpenyöje meg-frisselt az Ötvösnek.
Ámbár a' salaktól idegen aranynak
Tisztaságán szive kapjon a' bányásznak;
De ezeknél még-is, a' szent Mennyországnak,
Kintsét az igazak itélik tisztábbnak:

Méltán-is, mert a' ki éltében szert tészen
A' Mennyei kintsre, az ollyan egészen
Hólttakor-is kétség nélkül bóldog lészen,
Mivel öt' pálmája akkor várja készen.
Te-is, kegyes Aszszony, bóldog vagy éltednek
Végén-is; mert habján világ tengerének
Míg úszál, kereséd addig a' Mennyégnek
Kintsét, mellyhez nem fér szennye az időnek.
Bóldog leszsz már Lelked ott-fenn Mennyországban:
Hiredet-is nálunk addig a' kapukban
A' te ditsérőjid forgatják szájokban,
Míg szarvasúl a' Hóld havi forgásiban.

Verestói György; Coll. Alum. és Rhet. Tan.

Jóllehet embernek itten állapatja
Bóldogságban légyen helyheztetve útja,
Minden szándékának kivántt foganatja
Teljék, és szivének ne essék bánatja.
Mindazáltal végbe kinek-kinek czélja
Ugy mégyen, a' miként Isten parantsolja;
Mivel az ő titkát sziv fel-nem találja,
Sem emberi elme azt ki-nem gondolja.
Innen némellyekben több jóknak példáját,
Némellyekben pedig külső ábrázatját
Adja-ki; mindenek hogy ö akaratját
Tanúlják, 's ditsérjék mindeneknek Attyát.
Ennek szép példája ez Uri Aszszonyban
Böséggel ki-tetszett BÁNFFI KRISTINÁBAN,
Ki helyhezttetve vólt külsö 's belsö jókban;
De tzélját el-érvén, nyugszik Mennyországban.

Baló Pál; coll. Alum.

A' meghóltnak szavai.

Három ellenségem vólt míg földön éltem,
A' Sátán, e' Világ, és a' magam Testem;
Kikkel meg-harzczoltam, lévén én Vezérem
Kristusom, 's nyertesen gyözedelmeskedtem.
Már el-végeztetett futásom' pályája;
Kezemben van hitem' zöldellö pálmája;
Fejemet keríti élet Koronája;
Illatozom szépen, mint Sáron rósája:
Az Éden kertének vagyok már lakója,
Hol a nagy Istennek hatalmas jobb karja
Meg-fáratt Lelkemet igasságban birja;
Setét bóltotskában tetemim' nyugtatja.

Szigeti T. István; Coll. Alum.

A' *Bölts Férjfi* mondja: jobb minden dolognak
Vége kezdetinél; jobb napja halálnak
Születés napjánál, mert ez sok gonosznak
Kezdete, de ama' vége a' jajoknak.
Gondold életemet ha én elö hozom,
Bús esztendejimet hogyha meg-gondolom,
Kevés vólt világon jó izü lakásom;
Kereszt, sok nyavalya bántotta vígságom.

Már el-érvén végem' vagyon nyugodalmom.
Melly 'sólddal tartoztam azt meg-adtam, 's nyugszom,
Porból fel-kelésem' nagy örömmel várom;
Tudom kiben biztam, azért nem leszsz károm.

Radnólfái Sigmond; Coll. Alum.

Isten Dékrétoma meg-nem változhatik;
Halál által minden világból ki-múlik,
Valaki a' testi Atyától születik;
Tsak föld, azért földbe viszsza teríttetik.
Magán tapasztalja most ezt a' *Bánffi Ház;*
Mellynek ' *virtus*sai számosbak, mint sok száz;
Ereje sem olly vólt, mint tserépre kentt máz;
Nézd, egy ijjesztö váz illy eröst mint meg-ráz.
Ezen *Uri Háznak* egyik élő Ága
Erre légyen példa, Gróf BÁNFFI KRISTINA;
Kit Halál le-vága, de semmit nem árta,
Mert Kristus által lött Istennél váltsága.

Baróti Miklós; Coll. Alum.

Thália hárfáját szomorán zendíti,
Szomoru zengéssel nótáját tetézi;
Tetézi, mert búknak keserü árjai
Aradának reánk, mint tenger habjai.
Hab módra változik termet, pénz, gazdagság,
Gazdagsággal fénlő királyi méltóság;
Halál mérge ellen nem lehet orvosság,
Mert kedvezés nélkül mindeneket le-vág:
Le-vágá véletlen Gróf BÁNFFI KRISTINÁT,
Im' *KEMÉNY SIGMOND* Ur életének Párját;
Ki-is ez életben meg-futván pályáját,
Hitinek el-nyerte zöldelö pálmáját.

Görgényi Cs. Móses; Coll. Alum.

A' mi életünknek sietö órájі
Olly gyorsak, mint sebes Aeolus postáji:
El-futnak embernek mulandó napjai
Gyorsabban, mint tenger' nyargaló árjai.
Nem késik utánnunk, 's nem vár-meg bennünket,
Postán küld utánnunk Isten követeket;
Szabott kinek-kinek olly határt 's végeket,
Mellyen senki által nem léphet 's nem mehet.
Példa erre mostan Gróf BÁNFFI KRISTINA,
Kit Isten élete' közepin ki-vága;
El-szárada ugyan élete virága,
De Lelkének már van örök bóldogsága.

Losontzi István; Coll. Alumnussa.

Keresztfán kínomért kínt látott Kristusom,
Érttem halált kóstolt Megváltó Jézusom,
Ki által lett nékem meg-szabadúlásom,
'S a' bün alól való fel-óldoztatásom:

Hozzád siet Lelkem, veled kiván lenni,
Szentséges szinednek látásával élni;
Fogd kézen, engedjed országodba menni,
Kiért életedet sem szántad le-tenni:
Várván-is vártalak Felséges URamat,
Hogy vedd füleidbe én imádságomat,
Minthogy szent véred el-mosta rútságomat,
Lelki köszikíára állítsd lábaimat.

Pókai Bénjámin; Coll. Alumnussa.

Ollyan az embernek e' földön élete,
Mint béres el-futó idejének töltte,
Mellyben nints bóldogság, hanem ennek része
Munka, és fájdalom 's gyötrödés szélvésze.
Ne vágyjon hát senki e' Világban élni;
Hanem igyekezzék ebből ki-költözni,
Égi jóknak egyik részesévé lenni,
Szentek seregével együtt örvendezni.
Ez Uri Aszszonynak e' vala főtzélja,
Látván melly sok gonosz világ útát állja,
Inkább kivánt lenni fényes Ég lakója,
Mint világ múlandó javának birója.

Trintséni Pál; Coll. Alumnussa.

Jajjal jő bé ember Világ pusztájára,
Jajjal kitsinységből nevekedik nagyra,
Jajjal életének nagyobb részét birja,
Jaj viszontag ismét világát el-óltja.
El-óltatva vagyon Gróf BÁNFFI KRISTINA;
Ki, miként tudjátok, éltében vólt Mára;
Mára, mert nyavalya mint sebes viz árja,
[Rá todult] 's rontotta miglen el-oszlatta.
El-oszlatta bátor, 's koporsóba zárta;
De mivel a' Kristus vólt néki barátja,
Nem árthatott semmit nyavalyák fulánkja,
Hanem ezek által ment a' bóldogságba.

Vitkai László; Coll. Alumnussa.

Aszszonyi diszesség, lelki belső épség,
Kárbunkulust, sáfirt felyül muló szépség,
Ez Uri Aszszonyban, szent szemérmetesség,
Noha találtatott, kegyesség szelidség;
De, jaj! ékessége, tettetes szépsége,
Romlik, omlik, bomlik, oszlik ékessége;
Halál mérges szele fú, 's hervad zöldsége;
De hiti gyümöltse él jó reménsége.
Mert noha szent Attya eleve dorgálta,
Mint gyenge Leányát veszszövel sújtólta,
Hoszszu türö Lelke de meg nem útálta;
Mellyért ditsöséggel URa koronázta.

Kolosvári P. Sámuel; Coll. Alumnussa.

Megtérésedet ne halaszd vénségre,
Iffjuságodnak virágát hogy rendre
Aldozd Istennek, téged a' Bölts erre
Int félelemre.
Tudta bizonnyal e' dolgot jó renddel,
BÁNFFI KRISTINA, ki nagy kegyességgel
Élt e' világon, 's józan eszességgel,
'S jámbor élettel:
Iffjuságának virágát Istennek
Szentelvén, azért az örök életnek
Isten-is iffjan tévé részesének,
'S örökösének.

Déési K. Jósef; Coll. Alumnussa.

Életek végéről midőn elmélkednek
Sok erös Férjfiak, Haláltól rettegnek,
Illy bajnokkal szembe miként mehessenek,
Történik hogy sokszor kétségbe essenek.
De ki bizodalmát a' Kristusban veti,
Ez Halál erejét mintegy tsak neveti,
Mert ha eltelnek-is rövid esztendeji,
De örök bóldogság azonnal követi.
Ez Uri Aszszony-is mivel élt Kristusnak,
Semmit nem irtózott mérgétől Halálnak;
Mert halál útja vólt nagy bóldogságának,
'S Mennyei Hazába való jutásának.

Zilahi Dávid; Coll. Alumnussa.

Sokan hányták azonn régen elméjeket,
Talám még mostan-is futtatják eszeket
Némellyek, miképen nyújtsák életeket
Hoszszára, hogy halál ne érje végeket.
Irják *Paracelsus* felöl, azt mondotta:
Hogy ö halál ellen orvosságot tudna,
Tsetsemöt kezébe tsak valaki adna,
Ugy nevelné hogy az soha meg-nem halna.
De igéretinek ö meg-nem állhatott;
Ö-is mint a' többi, a' földbe dugatott.
Ugyan-is orvosság más nem találtatott
Halál ellen, hanem mellyet Kristus mondott;
Szent János ötödik része bizonyítja,
Holott Jésus Kristus beszéde azt tartja:
Ki Istenben hiszen, 's igéjét hallgatja,
Az idvezül, örök halál azt nem rontja.
Gróf BÁNFFI KRISTINA elég példa erre;
Kit a' testi halál keserüségünkre
Noha most el-ólta, de nem lőn vesztére,
Jésus Jegyesével mert már él kedvére.

Emlitett Néhai Aszszonya Nénnyét szánván, tsekély verseivel
igy tiszteli Gróf Széki *Teleki Mihály*, Urfi; Publicus.

Elejitől fogva a' serény okosság
Nem szünt-meg visgálni, miben a' valóság,
Kiben találtatik-fel a fő bóldogság,
Melly örökké tartna van-é olly gazdagság.

Nyilván van mindennél, olly érték és szépség
Nintsen, 's nem-is lehet olly fénlő tisztesség,
Betsület, Uraság, sem Tsászári Felség,
A' mellyért adatnék az örök idvesség;
Sem, hogy ezek által a' Halál fulánkját
El-kerülhetné, ki ne látná kapuját:
Ez emésztő féreg életünk virágját
Mind addig tsipkedi míg érzi nyers vóltát.
Nem nézi reggeli, sem déli nyílását,
Sem dél után késő estve virágzását,
Tellyes növésére való el-jutását,
Egyaránt le-vágja gyengéjét 's kóróját.
Imé előttünk van a' világos példa;
Világ szines javát ki alig kóstolta;
És mikoron jutna tellyes ki-nyílásra,
Juta nagy hirtelen sorsa hervadásra.

Néhai Aszszonya Nénnyét így tiszteli Gróf Széki *Teleki Ádám* Urfi; Rhetor.

Az elmés Sénéka régen tanátsolta:
Hogy bátran adhassad Lelkedet halálra,
'S nagy örömmel léphess révének partjára,
Mikor el-közelget éltednek határa;
Elmédet szüntelen függeszszed reája,
Forogjon előtted utólsó órája
Éltednek, hogy mikor érkezik postája,
Lelked magát bátran kezébe ajánlja.
El-ment a' halállal nagy lelki készséggel
Gróf BÁNFFI KRISTINA, ki szép kegyességgel
Tündöklött éltében, most lelke örömmel
Örvend az Angyali ditső szent sereggel.

Gróf *Bethlen Farkas*, Urfi, Syntaxista.

El-múlandó 's váltózandó e' rosz világ,
Minden dolga s leg-főbb java olly mint virág.
Bár szemléld-meg. Hányd-meg, vesd-meg,
Nintsen benne állandóság.
Igy hát mit tészsz, jaj! hová térsz ha rád talál,
A' tőrt vető, 's téged leső sárga Halál,
Ki mind vezért, Gazdát 's 'sellért,
Ha hol talál el-lekaszál.
Kegyességhez, szent élethez kell hát nyúlni,
Erős hittel 's reménséggel kell el-hinni,
Hogy életet, Idvességet,
Ama Sáfár kész meg-adni.
Im' ez *Uri Aszszonyt* hiti így biztatta,
Hogy Mennyekbe le-tőtt kintse van meg-tartva;
Bizodalma, Meg-nem tsalta,
Mert van része bóldogságba.

Rédei József, Urfi; Rhetor.

Beszéllgetés a' Lélek és a' Test között.

T. Jaj! minémü felleg fogá örömemet,
Melly nagy fekete gyász borítá kedvemet,
Mert látom hogy mindjárt meg-kérik lelkemet,
Tovább nem vihetem világon éltemet.
L. Felleg 's fekete gyász örömed mêrt fogja,
Hogy halál eltédet tovább nem botsátja?
T. Világnak is tovább mert szemem nem látja
Semmi ditsőségét, 's javait sem ádja.
L. Múlandó Világnak minden fényessége;
Nintsen a' Léleknek benne ditsősége;
Jóllehet, a' Testnek tetszik édessége,
De bizony néki-is tsalárd ellensége.
T. Ha így! Miért laknám én ellenségemmel?
Jer menjünk, holott nem lészünk félelemmel.
L. Nékem-is e' tetszik, oda siessünk-el,
'S ditsérjük az Istent mi-is több szentekkel.

Czegei *Vass Jósef* Urfi; Rhetor.

Oh, Halál! mêrt hozál illy szomoruságot
Közinkbe? mêrt mutatsz illy mostohaságot
Hozzánk? mêrt viszed-el kegyes Aszszonyunkot?
Kérlek! mêrt boritasz gyászba mindnyájunkot?

A' Halálnak szavai az Udvarhoz.

Hogy meg-maradhasson valaki életben
E' földön, épen nem kedvezhetek ebben
Senkinek; mert minden foganttatik bünben,
Bünnek pedig 'sóldja Halál, tudja minden.
Azért gyengék, ifjak, értt elméjü vének,
Nagy urak, közrenden lévők, és szegények,
Böltsek, tudatlanok, bátrak, erőtlenek,
Egyszeri halállal tartoznak Istennek.
Hát ne törődjetek, hogy ezt tselekedtem;
Mert parantsolatját Istennek követtem,
Hogy ez arany Ágat le-vágjam, küldettem,
Le-vágtam 's Istennek elejibe vittem.

Czegei *Vass Miklós* Urfi; Rhetor.

Mint virágos kertben szemnek tetsző virág,
Gyümölts-fákon bővebb gyümöltsöt termett ág
Le-vágatik, addig míg fene ott nem rág,
'S urának kertésztül adatik mint újság;
Szintén úgy e' szép Ág Gróf Ur *Bánffi Háztól*
Ki-vágatott mostan váratlan Haláltól,
És el-választatott *KEMÉNY SIGMOND* Urtól;
Azért ki tarthatná magát meg-sirástól?
Ág vólt ez, mert termett sok szép gyümöltseket,
A' mennyiben viselt drága erköltseket:
Innen mindenekhez igaz szeretetet
Mutatott, és viselt engedelmességet.

Czegei *Vass György*, Urfi; Syntaxista.

A' Paraditsomba ember tekinteni
Ne resteld, 's Szüléjink dolgát ott szemlélni,
Kik a' nékik szabott törvényt által hágni
Nem féltek, kivánván az almában enni.
Melly tselekedetért nagy átok követte,
'S romlandóság alá őket rekesztette;
Még Maradékit-is, mérge úgy sebhette,
Hogy ma nékik meg kell halniok érette.
Miért kivánnád hát Világnak pompáját,
Gyémánttal tsillagzó drága szép marháját?
Mellynek mint árnyéknak látod el-múlását,
Egy pertzentés alatt semmivé válását.
Jobb inkább magadnak szerezz barátokat;
Kik a' szoros útra vezérlyék útadat:
Lámpásodban-is tarts jó bőven olajat,
Hogy el-ne tagadják lelki hajlékodat.

Sztojka Sigmond, Nemes Publicus.

Nintsen állandó jó ember életében;
Hervad minden virág Világnak kertében;
Fák sem mosolyognak mindenkor zöldségben;
Gyakran borúl fényünk gondos fellegekben.
Gróf BÁNFFI KRISTINA példa lehet erre,
Ki kevés örömet ez életben ére,
Napjait *Lachesis* ottan el-metszette,
Feljebb kivántt napja fénye nem mehete.

Soos Ferentz, Nemes; Poéta.

Vigyázz *Utonjáró!* 's eszméld-meg magadat,
Mért Halál hálója füzte-meg utadat:
Im' BÁNFFI KRISTINA példázza sorsodat,
Kit Halál meg-lepe, mint gyenge madarat.
Minthogy jövevény vagy e' testi sátorban,
Készítsd Lámpásodat 's Olajt szerezz abban;
Lelki Vőlegényhez a' Lakadalomban
Hogy bóldogúl útazz a' szent Kanaánban.

Telegdi P. Sámuel Nemes, Publicus.

Kolosváratt, Nyomtatta Telegdi Pap Sámuel, 1718. Esztendőben.

II.

Életében És Halálában Győzedelmeskedő Pálmás Oroszlán Méltóságos Liber Baro Branitskai JOSIKA IMRE Úr Ő Nagysága, A' Felséges I. Leopoldus, I. Jósef, és VI. Károly Római Tsászároknak egy Lovas Regimentének Colonellusa; N. Torda-Vármegyének Fő Ispánnya; &c. etc. Ki-is nagy Nevű Uri Törsőkből, az Emberi Rendet meg-kůlőmbőztető Felséges Istennek kegyelmességéből, vévén természeti származást; úgymint, édes Attyától Méltóságos L. B. Josika Istvan Vrtól; Jobb Attyától pedig ugyan L. B. Jósika István Urtól, Nemes Erdély Országa akkori Fő Can-

celláriusától; kinek-is Édes Attya az-időben Tömösvári Bánsággal tisz-teltetett; édes Annyától pedig Méltóságos Szalánczi Mária Aszszonytól, kinek-is édes Attya akkorban Erdélyi Tanáts-Uraságot viselt. Jóllehet Ez Méltoságos Szüléjinek hüséges nevelő kezeik közzül, a' jóra mulató Nemesi és Uri Virtusnak akadályt vetö Halál által még gyenge korában ki-vétetett légyen; mindazáltal a' nagy Familiákra szorgalmatos szemek-kel vigyázó nagy Istennek igazgatásából, Fejedelmi irgalmas Tútorság alatt, olly híven és jelesen neveltetett, taníttatott, tanúlt 's nevekedett, hogy elevenkedni kivánó gyökerét a' kedvetlen 's nehéz terhek nem alább 's meg alább nyomnák, hanem pálmai természettel mind inkább inkább nagyobb tekintetü felsöségre emelnék. És noha Ifjantában huzal-kodni kivánó Nemes Pálmájának emelkedését a' sokféle nehéz terhek szintén meg-győzik vala; mindazonáltal a' kisértetek között Vitézkedni kezdett Isteni félelem, kegyesség, 's Uri Familiájának Pálmás Oroszlán tzimerére szorgalmatoson tekintgető Nemes elme annyira serénykedtenek benne, hogy Uri Törsökének hervadni kezdett Pálmáját Oroszláni jeles bátorsággal viszontag meg-elevenítené és zölditené: mellyeknek únhatatlan gyakorlási olly renden folytanak, hogy Naponként quà Togâ, quà Sagó, mind tanátstsal, mind vitézséggel mind inkább inkább tündökölné; és ugyan azokra való jeles tekintet mozdította az Uralkodó Felséges Király és Fejedelmet, hogy ez Nemes oroszlánnak nyertt Pálmául adná, mind a' Colonellusi Méltóságot mind a Tekintetes Nemes Torda Vármegyei Fö Ispánságot; melly Méltóságos Hivatalokat úgy igyekezett ékesíteni, hogy mind Istenének, mind Felséges jó Urának, mind édes Hazájának, használhatna. És noha Ősi Nemes nyertt Pálmáját Oroszláni bátorsággal tartotta, 's kezeiből ki-tekertetni és nyerettetni nem engedte légyen egész élete folytában; mindazáltal akkor vala leg Nemesebb 's Vitézebb, a' mikor leg-végsö hartzan a' Pokolbéli Oroszlánnak ütközetei 's hartzai közzül drága hite Pálmáját győzedelmesen ki-hozá, 's Megváltó Ura mellett-is mind halálig hív lön: mellyet-is Vég órája elött lett idvessé-ges beszédi, 's Virtussaihoz ragadott emberi botlásaitól nyilván lett Val-lástétele ki-fényesitnek. Ugyan-is tudta és hitte, hogy az Oroszlánok-is meg-halnak, és hogy az hervadhatatlan Pálma a' Győzedelmeseknek a' Kristusnál az egekben tartatik. Valóságos gyászba és mély keserüségbe borúlt, még nem vártt el-estén el-hagyatott igen kedves Párja, Méltóságos Bánffi Susánna Gróff Aszszony, a' bóldog emlekezetü Gróff Losonczi Bánffi György Erdélyi Országi Gubernátor ö Excellentiája édes Leánya: Kivel Isten Törvényében parantsoltatott Házassági tiszta életet élt Nyóltz Esztendők 's kevés napok el-folyások alatt. Keseregnek, elsö szerelmes Társa néhai Méltóságos Rátz Kristina Aszszonytól, a Néhai Tekintetes Nemzetes Rátz Péter Ur édes Leányától, Isteni Jó-akaratból adatott jeles reménségi, Josika Josef, és Josika Moses Ifjú Ur Fifai: Mélyen szomor-kodnak Méltóságos Uri két Ágon lévö Attyafiai: Szánakoznak az Ország-nak Nagy Rendei: Bánatos ortzával kiséri Tekintetes Nemes Torda Vár-megye: 's mint hajdan emlöjin neveltt jó Fiját, azután irgalmas Patro-nussát e' siralmas Versekkel tiszteli, a' Károly Várból Maros Vásárhelyre telepedett, és Isteni kegyelem alatt élö Nemes Collegium.

Hullnak az Oszlopok, 's reng az Isten Háza,
Ingadoz 's hanyatlik, mert a' bünnek mázza
Béfogta, 's erőssen az ellenség rázza;
Mivelhogy *fatumit* nints ki magyarázza.
E' dolog bizonyos, sok példa tanitja,
Báró Josika Ur' vége bizonyitja;
Fatuma melly rajta esett azt állitja,
Ez dolgot kétségtöl nyilván szabadítja.
Volt Ez igaz tagja Erdély Országának,
Kegyes Patronussa az Isten Házának,
Attya 's táplálója özvegynek 's árvának,
Nem volt meg-vonója kintse 's tanátsának.
Torda Vármegyének volt Ez Fö Ispánnya,
Urunk Vitézinek Ezres Kapitánnya:
El-hiszem, sok özvegy 's árva ma-is szánnya,
Hogy tovább igazat nem itélhet, bánnya.
Már Teste nyugoszik a' földnek gyomrában,
A' Lelke pediglen örül mennyországban;
Mert Mennyei kintset Isten országában
Szerzett vólt magának e földön jártában.

Besenyei Márton; Coll. Seniora.

Az Isteni Felség a' ki mindeneket
Semmiből ki-hozott, égi 's földieket, *Róm.* 4 : 17. Heb. 11 : 3.
Teremtés idején formálván ezeket,
Határt tett nékiek, hogy tudnák rendeket.
Ez Királyi Felség az okos embernek,
A' kit formált vala urává mindennek, *Gen.* 1 : 28.
Díszes Királlyává minden földieknek,
Hogy vétkezék, vete határt életének. *Gen.* 3 : 19.
Melly határt senki-is hatalmasságával
El-nem ront, fel-nem bont sok gazdaságával, *Jób.* 14 : 5.
Ékes termetével, fris ifjuságával,
Fejedelmi 's Uri nagy Méltóságával.
Ez hatalmas Urnak meg-változhatatlan,
Minden rendek iránt meg-oszolhatatlan
Végezését, mostan melly nem állhatatlan, *Jób.* 42 : 2.
Nézzetek, itt-is vólt meg-másolhatatlan. *Sól.* 33 : 11. És 14 : 27.
Mert az Uri Háznak egy erös Oszlopját
Halállal ki-döjté, mint égö fáklyáját:
Bánattal sebheté sokaknak víg napját,
Keserü jaj szóval bé-tölté most száját.
Méltán, mert ez vala az Isten Házának,
Oszlopa, 's Gyámola, a' *Respublica*nak,
Igasságot tévén özvegynek 's árvának;
Mellyért részese lett égi Koronának.

Albisi Tamás; Adsessor és Thecarius.

A' Méghóltt szavai:

Jaj kegyetlen Halál! Miért hogy még rám találál?
Kevéssé hátrább nem állál, Jó szándékomban meg-tsalál,
Életemnek mezejének Rétén jaj miért kaszálál?
Vólt még szándékomban, Hogy szolgáljak ez Hazában,
Az Ur Isten Sionában, Melly vagyon romladozásban,
Ha Istennek, Teremtömnek, Ugy vólna Dékrétomában.

Halál:

Eleget szolgáltál, Tisztedben híven el-jártál,
Prófétáknak Attyok vóltál, Hazádért sokat izzadtál:
Már bóldog vagy, Jutalmad nagy, Mennyégben mert fel-irattál.
Tudom hogy siratnak, Prófétak fijai szánnak;
Ország Rendei búsúlnak, Eléggé rám haragusznak;
Abdiások, Jósiások, Tölem hogy így el-hordatnak.
De nintsen mit tennem; Énnékem oda kell mennem,
Valahová küld Istenem: Nem lehet ebben kedveznem:
Szegény kóldús, Nagy kintsü dús, Király sem állhat ellene.
Te Istennek éltél, sok szegényekkel jól tettél,
Prófétákat segítettél, Mennyországba igyekeztél:
Hát eredj-bé az örömbe! Hová éltedben készültél.

Viszont a' Megholt szava:

Nohát tsak el-mégyek! Kérlek Isten, tijéd légyek!
Fényes ditsőségbe érjek, Hol soha sirást ne tégyek:
Jésusomtól, Meg-váltómtól, Élet koronáját végyek!
Nemes Erdély ország, virágozzál, mint pálma ág:
Kivánom, hogy ne légy tsúfság; Légyen benned öröm 's vígság,
Áldás, bövség, Jó békesség; Ne járjon a' szomoruság.
El-maratt Feleim, Feleségem, és Gyermekim,
Több egyéb Jóakarójim! Noha könyveznek szemeim;
De az Urnak, Jobb karjának, Hagynak utolsó szavaim.

Szathmári M. János; Coll. Assess.

Ember ez világon minden mesterségét
Meg-vesse, hogy lelje drága örökségét;
Világi kintsekben állandó épséget
Nem találja, maga örök békességét.
Mert világi kintsben nintsen állandóság;
A' fényes gazdagság azon múlandóság;
Erö, vagy hatalom, minden halandóság;
Semmi halandóban nints örök bóldogság.
Mert mind egy órában ezek el-vétetnek,
Kevés idejiglen itt gyönyörködtetnek,
Virágzó vóltunkban csak minket szeretnek,
Halál kapujánál tovább nem követnek.
Örök bóldogságot hát itt nem találunk;
Jézushoz járúlunk, tőle el-sem válunk;
Kintsnek 's gazdagságnak nem sokat órálunk;
A' mint erre példát itt előttünk látunk,
Gazdagság, Hatalom ez Uri személyben,
Vitézség, Méltóság, JOSIKA IMREBEN,
Egyszóval, sok Virtus, mint a' drága-kőben
Fénlett, 's hathatósan ki-tündöklött ebben.
De álló örömét ebben nem találta,
Minden ékességét háta-megé hagyta;
Jésusában nagyobb örömét tartotta,
A' kinek szerelme ám magához vonta.

Angyalosi K. Sigmond; Coll. Assesor.

Jaj! az ember melly halandó,
Halál által melly romlandó!
Ha ki azt jól meg-gondolja,
E' világtól magát ójja.
Ojd hát magad kegyes Lélek
Világ szerelmétől, kérlek;
És Istenednek igazán
Szolgálj, szüntelen vigyázván.
Mert jól látod, hogy az Halál
Akárhol mihelyt rád talál;
Eleted' tőled el-vészi,
'S tested' föld gyomrába tészi.
Látod, hogy nints olly Méltóság,
Szép Virtus, vagy drága Jóság,
Nints olly kints, vagy bölts okosság,
Melly itt lehetne orvosság.
Im példa JOSIKA IMRE,
Kit az Halál földre vere:
Nem nézé Kegyes jóságát,
Sem nagy Uri Méltóságát.
Kinek noha földben Teste,
(Mert ezt még Ádám kereste :)
De lelke Istenhez meg-tért,
Kitől nyert drága kintset 's bért.

Csernátfalusi Kis András; Coll. Assesor.

Az Idvezültt Urnak Árva Párjához való szavai;

Szövevény e' Világ, melybe a' ki bé-hág,
Szemlélvén el-látja, éltte nem Uraság
Míg a' testben vagyon; hanem azon fogság,
'S ő hazáján kivül való szarándokság.
Meg-esmértem vólt már világ praktikáját,
Lelkem vesztésére meg-vetett hâlóját;
E' végre kivántam Lelkem vádolóját
El-hagyni, hogy látnám Testem Formálóját.
El-hiszem! nem kétlem, hogy nagy keserüség
Szívbéli gyötrelem, félelem, epeség
Érdekli szivedet; mert ért véletlenség,
'S irántam-is, többé nem táplál reménség.
Ne félj; ébrezd szived! van nálad eszesség,
Gondold-meg; mert hivott a Mennyei Felség:
Hivott, el-is mentem; azért a' ditsöség
Meg-adatván nekem, már követ fényesség.
Tudom, gondja lészen reád-is Istennek,
Tsak követője légy a' kegyes életnek:
El-hiddjed meg-látván sirját ez életnek,
Lészen fedezője te árva fejednek,
Kegyes hüségedért az Isten meg-áldjon,
Szomorú szívednek vidámságot adjon;
Hóltod után téged Mennyekbe el-hozzon,
Hogy itt a' Szentekkel Lelked vígadozzon.

Lélzfalvi Jósef; Coll. Assessor.

Jaj! mert Nemzetünkkel az Úr hadakozik;
Mint erős Oriás, fel-költ, 's vagdalkozik:
Ki nem retteg azért, vaj 's ki nem irtózik?
Vagy, ki az, a' kiben vigaság lakozik?

Ordít az Oroszlán! 's kitsoda ne félne?
Haragszik az Isten, hát jót ki reménlne?
A' sok bünök között bátran ma ki élne?
Hogy mind ezek után büntetést ne vélne.
Földünk ellen bizony a' szép ég háborog,
Mellyért Isten átka rajtunk igen forog:
Mint a' sebes essö, szintén úgy ránk tsorog,
Végső veszedelmünk meg fog, mint az horog.
Talán az Ur minket egész Nemzetestöl;
El-akar törleni épen mindenestöl;
Vagy szép Nemzetünket földből gyökerestől
Ki irtni akarja egészen tövestől.
Mert a' mint im látjuk, erős Oszlopait
Széllyel döjtögetni kezdi Istápait,
Tövestől szaggatja magas Czédrusait,
A' kik igazgatják, 's viselik bajait.
Illy magas Czédrus-fa 's erős Oszlop valál,
Méltóságos *Baro*, a' mig meg nem halál,
Mind addig Hazádnak hasznoson szolgálál;
Még-is nem kedveze tenéked az Halál.
Jóllehet nagy Oszlop tőlünk el-távoztál,
Házadra 's Hazádra nagy bánatot hoztál:
De hired fenn marad mellyel illatoztál,
Virtusid-is élnek kikkel virágoztál.

Szokolyai A. István; Coll. Assessor.

Az Halál hol meg-száll, ott hijjába nem hál,
Szegényt és gazdagot mind egy rendbe kaszál:
Nints helye, 's ideje, hol 's mikor kit talál,
Kar, pais, sem pántzél ennek ellent nem áll.
Méltóságos Urnak JOSIKA IMRÉNEK,
Udvara jól tudja, karjok' erejének
Nints előtte haszna, fel-indúlt mérgének;
Ifjuság és Vénség nem áll mentségének.
Kitsoda, mitsoda, Isten végezését
Fordítsa, hárítsa örök rendelését?
Ég alatt nints állat, okos el-nézését
Ki meg-másolhassa ő végbe vivését.
Ur JOSIKA IMRE tudta ezt szívében:
Nints ki meg-másolná, hitte életében;
Nem vólt reménsége karja erejében,
Sem gazdagságában; hanem Istenében.
Illy hívnek, kész szívnek Teste föld gyomrában,
És lelke vitetik Istennek markában,
Nyugalom helyére Attya Országában,
Holott a' Szenteknek leszsz társaságokban.

Sárkány Pál; Coll. Assessor.

Protasis de Tripode.

Lemma.

ὅς σοφιεὶ πάντων πρωτώς τουτῷ τριποδά δῶς.

Arany széket, nagy szentséget, mellyen *Phoebus* bélyege,
Talál nyilván, örvényt járván, Halászoknak serege,
Kik' szívekre, mindjárt ére, villongások' fellege,
Kijé lenne? nem érthette, még Böltseknek-is ege.

Phoebus osztán felel, mondván: *Azé, ki Böltsebb lenne!*
Kérdik mindjárt, sokat költ 's járt, illy titulust ki venne?
Bölts csak egy nints. kível e' kints valóban egyet tenne,
Kétség nélkül, *Phoebus* kivül, nintsen-is hová menne.
Phoebus Templomában vitetik 's tétetik vígadásban,
Itt nyugodalom lészen, 's Isteni szóra készen.

Apodosis.

Programma:

BÁRO JOSIKA IMRE

Anagramma:

KÁR A' SOYOM BÉRI?

Más:

KÁROM-IS BE' YO ÁR!

Epigramma:

Kemény hálók, el-nem válók, a' mellyek meg-fogának!
Isten keze, bennem tetsze, mihelyt hozzám nyúlának;
Böltsek esze, serény keze, környülöttem forgának,
Tsak mustráltak, nem használtak, mert BŐLTSEBB nem valának.
KÁR A' SOYOM BÉRI, vagy sár, ezeket látván mondom:
Egtöl földig, földtől égig. mert nyughatatlan gondom,
Belöl kivül, mind hül 's hevül, ha igy hányattatándom:
KÁR A' SOYOM BÉRI, mondom, dolgom így ha látándom.
Ezen jajim, Siralmaim BŐLTSEBB magához vévén,
Meg-fordulnak, és vidúlnak, Templomába bé-vivén:
KÁROM-IS már BE' nagy YO ÁR Engem betsessé tévén:
Fénnyel tellyes, jajtól üres Egek disz*s*zévé lévén.
Itt vagyon olly nyugalom, mellyet soha nem borít álom:
Itt nintsen unalom, sem bánatos siralom:
Itt vagyon olly védelem, mellytöl alá nem menö délē:
Itt nintsen sérelem; sőt ditsöült szerelem.

Diószegi János; Coll. Assessor.

Romlandók 's múlandók Világi sorsaink,
Sok fárattságokkal folynak bús napjaink,
Esnek életünkben sok akadályaink,
Meg-nem lábolhatók mérges nyavalyáink.
Nyavalyájink esnek, mint tapasztalhattuk
JOSIKA IMRÉBEN, mérgeit láthattuk,
Furiák munkájit itt fel-találhattuk,
Ámbár sok virtusit ki-nem számlálhattuk.
Nem néz a *Párkák*nak virtust keménysége;
Jóságot 's szentséget mérges dühössége:
Adatott Istentől ennek erőssége.
Le-vág, meg-rág, nem szán békételensége.
Akadályt vete 's vázt Halál e' jóságnak,
Ada gyászt és szurkost, mikor igazságnak
Borítá fordítá napját vigasságnak,
Módjait el-vonván maradandóságnak.

Maradandóságot nyert immár magának,
Már látja jutalmát kegyes munkájának;
Meg-áll e' szent bajnok tenger sok árjának,
Segídséget látja mert Isten karjának.
Karjaitól néked adatott bóldogság,
Mennyei nem földi gazdag nagy uraság,
Hatalmas nagy erö, állandó vígasság,
Mert fénlik lelkedben mennyei igasság.

Gróff *Teleki László* Urfi; Publicus.

Mitsoda e' világ! talám szemfény vesztés,
Vagy éjjeli látástól való ijesztés,
Vagy mennyei jóktól való el-rekesztés,
Vagy pediglen épen talám tsak epesztés.
Mi dolog? itt nintsen személy válogatás,
Hanem mind egyaránt vagyon az osztozás,
Urnak és kóldusnak itt sírt mér a' kapás,
Itéli hogy sorsa itt az Urnak nem más.
Ah! miért születünk Nagyságos nemzetbül?
Hogyha gyenge testünk osztán eledelül
Adatik férgeknek fris kedves ételül,
A' földben mihelyen a' melegtől meg-hül.
Baro JOSIKA Ur e' dolog példája,
Verseim czéljának köves koronája;
Kit már változásnak nem terhel igája,
Mert az Ur Istennek nála *grátia*ja.
Már nyugszik a' földben, 's az Itélet napját
A' szent koronának meg-adattatását
Várja, a' Szenteknek fel-támasztatását,
Isten elejibe való állatását.

Gróff *Bethlen Gábor* Urfi; Poëta.

Az Élő szól:

Jaj, jaj! az Istennek haragja ki-omlott,
Jaj! az Eklésia Gyámola meg-bomlott,
Jaj! mert egy nagy erős Oszlopa le-romlott,
Jajra méltó bizony, mert törésen állott.
Állott, és sokakat okos tanátsával
Tanított, 's sokakat segéllett javával,
Jól tött az Istennek Eklésiájával,
És annak érdemes igaz Tagjaival
Mert nagy hit, reménség, ebben gyökerezett;
Kegyesség, nagy elme ebbe bé-férkezett,
Békeséges türés ezekhez férkezett,
Isteni félelem mellyekhez érkezett.
Ezek idvezült Ur JOSIKA IMRÉBEN,
Vóltak, mint *virtus*ok igaz tüköréhen,
E' Nemes Hazának egy igaz Hivében,
Mellynek igazgatta ügyét életében.
Életében Testét Hazája hasznára,
De Lelkét Megváltó Jésusa számára
Szentelte volt, még-is Halál nem sokára
El-jöve váratlan végső órájára.

Ah ah! sárga Halál, BÁNFFI SUSÁNNÁNAK
Mért töltél siralmat szivére Párjának?
Jaj! miért nevezéd nevét már Márának?
Mért irád közibe árvák táborának?

A Halál felel:

Igy kellett lennie, Isten így akarta,
Akaratja szerint magához hivatta,
Hivatván, általam már bé-is iktatta,
Iktatván mennyégben meg-koronáztatta.
Azért minden szájtól jaj szó már el-váljon,
El-váljon, és sirás szivébe ne szálljon,
Ne szálljon; sőt inkább nagy kegyesség szálljon,
Szálljon, mellyel kiki Jésusához álljon.

Angyalosi Balás; Coll. és az idvezült Alum.

Virtus lelki jóság örökké fenn marad,
Terhes gondban elme jóllehet el-fárad,
De ő ditséreti soha el-nem szárad.
Ágról Ágra marad, 's firól-fira árad.
Táblája vólt ennek Ur JOSIKA IMRE,
Régi *virtus*oknak mint fénlő czímere;
Okos tanátsoknak nála vólt nagy fészke,
Jótéteményinek nem lehet mértéke.
Sirhatsz romlott Haza, mert a' nagy Istennek
Pöri vagyon veled, ült az itéletnek;
Számlálja Tsillagid, kire szemid néznek,
Nagy Házakba száll-bé, példája itt ennek.
Hol vagytok *Juristák?* hol vagytok Urfiak?
Tanátsi Fő Rendek, Méltóságos Urak?
Hol van itélöje nehéz *Causák*nak?
Halva látjátok itt párját *Justinus*nak.
Azt itélem vala, hogy Uri Paloták
Halál 'sóldátitól lehetnek *exemták,*
*Salvus Conductus*sal ha *repellál*hatnák,
*Praeceptorium*mal vagy *apellál*hatnák.
De nagy Házakba-is *Praesidens*et szállít,
*Procurator*oknak serény vigyázásit,
*Protestatiok*kal *allegatio*jit
Nem tekinti semmi *inhibitio*jit.
Nem használ itt semmit Doktorok munkája,
Pésmás Patikája, 's mézes pilulája,
*Esculápius*nak drága orvossága,
Sem *Gálénus* pompás Doktori nagy Háza.
Többet használ itten Énoknak példája,
Istennel járása, 's mennyei Hazája;
Mert ez nem engedi, hogy Halál fulánkja
Senkit-is meg-sértsen; leszsz Oltalmazója.

Márkosfalvi András; Coll. Alumn.

E' világ állhatatlan tsalárd változandóságiról.

Uri Familia, Uri nagy Méltóság,
Uri Tekintetes, nagyságos Uraság!
Minden földi hivság, testi romlandóság
Egy spitzen el-fordúl, nézd-meg ez gyarlóság.
Jer. 18. *Péld.* 27. *Sirák.* 40 : v. 1. *Róma.* 7 : v. 24.
Edipus bölts király midőn észre vette
Az ember életét, hányván fel-vetette,
Tsak árnyéknak, szélnek lelte 's tekintette,
Melly miatt örömét mind el-felejtette. *lásd Euripid.*
Ez ember életét tsak *dieculá*hoz, *(a)*
Vagy pedig időnek végső *punctumá*hoz, *(b)*
Árnyék, vagy folyóviz, füst, álom, párához, *(c)*
Hasonlítván, szabta mezei virághoz. *(d)*
(a) *Eurip.* (b) *Demetr. Phaler.* (c) *Sólt.* 102 : és 90 (d) *Esa.* 40.
Igy e' Nemes Haza' betses fényességét,
E' Méltóságos Ur' Ország ékességét,
Mint Abnert, Amását, Hadak ditsőségét,
A' Halál meg-ölte, 's minden díszességét.
Jaj! miként e' világ bokros jajjaitól
Hánykódék gyakorta, jajos árjaitól:
Mint tengeri sajka árviz habjaitól
Süllyedezvén, de már mentt nyavalyájitól.
Ezek régi Pater Nazianzenus szavai.
Állj tovább, ne katzagd, világ hát sorsomat,
Ne siess el-tsalni mennyei jussomat!
Mert el-értem czélom, 's pállya-futásomat, *(e)*
'S hittel meg-is fogtam édes Jésusomat.
(e) 1. *Tim.* 4 : 12. *August.* 22. *Könyv. de Civ. Dei. Cap.* 1.

Sallai István; Coll. Alumn.

Isten végezése meg-nem változhatik,
Teremtett állatban gyakoroltathatik,
Emberben-is akkor ki-nyilatkoztatik,
Midőn Halál által éltte megfosztatik.
Példa lehet ide fénlő Uri Ágból
Fel-neveltt 's nagyra mentt dijadalmi Házból,
Méltoságos nagy Ur JOSIKA hogy abból
Származván, életét folytatta nagy jókból.
Elmondhatom bizvást, mig élete fénlett,
Hasonló volt *Jób*hoz ki élete mellett
Igasságot tartott mind maga 's más felett,
És igy példájával sokaknak tündöklett.
Bölts vólt, mint *Salamon,* ha jól meg-visgálod;
Okos vólt, mint *Dávid,* Ez, igazán vallod;
Ékes, mint *Absolon,* szent Irásból hallod,
Hallván, magadévá tennie javallod.
Ámbár sok időt élt igaz okos, 's bölts vólt;
De az Halál ötet ki-vágta, nem gondolt
Életével néki; ím' látod meg-is hólt;
Nyugodjék immár ott hol készíttett a' bólt!

Vajai Samuel; Coll. Alumn.

A teremtett dolgok múlandóságának tsekély le-rajzolása.

1.

Nosza ébredj-fel!
Visgáld ember böltsességeddel
Jól-meg e' világi dolgokat; 's nézd-el
Mit látsz, és valljon mit találsz azokban?
Nem által-menést-e? a' porban,
Setét halálban?

2.

Nagy Oczeánnak
Sok halai ugyan úszkálnak:
Liget erdők vadai játszodoznak:
Levegő-égben madarak repdesnek;
De idővel mind ezek esnek,
Tsak porrá lésznek.

3.

Nints állandóság
Mező füveiben tartóság,
Erdők fájiban maradó valóság:
Teremtett állatoknak állapatja
Múlandó, okosság láthatja,
Ezt taníthatja. *Róm.* 8 : 20.

4.

Ez nagyobb lehet:
Ember azok' ura nem lehet,
Hogy örök életet, 's hoszszan, nem élhet;
De Lelkét, ha ötven esztendőt bajjal
Vagy hatvant, hetvent élt sírással,
Botsátja kínnal. *Sólt.* 90 : 10.

5.

Példáúl légyen,
JOSIKA IMRE Ur, ma tégyen
Bizonyságot, kit Isten hogy már végyen
Magához, tetszett. *Ez* böltsességével
Nem tartatott kegyességével,
Drága kintsével.

6.

Életben Ez vólt
Tegnap, de ma, látod, im meg-hólt:
Lakó helyéül lészen a' setét bólt;
Holott nyugodalmat bádgyadt Testének
Itéletig végyen, 's Lelkének
Akkor adassék.

Marosi János; Coll. Alumn.

1. Miért akarsz király lenni?
   Titulust sok pénzen venni?
      Halál tisztet nem esmér.
2. Birodalmát sok terjeszti,
   Mert *Cupido* fel-gerjeszti
      Ha meg-hal, kis helyre tér.
3. Sok sokképen gyüjti pénzét,
   Szaporitja drága kéntsét,
      Mind ezek el-maradnak.
4. Melly sokan izmos karjokkal
   Országot győznek, kardjokkal;
      Halál előtt olvadnak.
5. Király tsontját koldusétól,
   Köz rendekét Urakétól,
      Ott esmérni nem lehet.
6. Mert ott semmi külömbséget,
   Mások előtt elsőséget,
      Sem fő sem kints nem tehet.
7. Kinek testét bibor fedte,
   Halál sirbe ha bé-tette,
      Kóldustól nem esméred.
8. Sok orczák fényesíttetnek;
   Mi haszna, ékesíttetnek?
      Színek sem leszsz, meg-éred.
9. Gyöngytől sok tagok nehezek;
   Alá, nem fel-húznak ezek;
      Hol a' szív, azt mutatják.
10. Gyöngy, pénz, jószág mind el-vesznek,
    Egy órában oda lésznek;
       A' dolgok úgy tanítják.
11. Ha jól étél, 's Istent féltél,
    Arra néznek, mit miveltél:
       Ez minden nyereséged.
12. Ha meg-halsz, mint hü barátid,
    Követnek tselekedetid:
       Tégy jól, leszsz idvességed!

Szathmári Pál; Coll. Alum.

---

1. Párkákkal perleni, az halandóknak sír!
   Sem szem, sem serénység, sem ész vélek nem bir,
      Halálos ír, sérelmet szerző hir:
         El-fáradnak
         Kezek, meg-száradnak,
   Kikre ez halálos vizek ki-áradnak.
2. Az élet mitsoda? álom, étel, árnyék,
   El-kél, megemésztjük, fút, nints fejében fék:
      Itt tsak játék a' gögös Uri szék;
         El-szaladnak
         Kintsböl ki-tagadnak,
   Fényes ékességid mind másra maradnak.
3. Kérdd, MIRE A' SIK JO, ha e' SOK JAJ IM ÉR?
   UR JOSIKA IMRE válaszolni így mér:
      Hozzád jaj fér, a' míg az Eg meg-kér;
         Itt akadnak
         Az erek, szakadnak,
   ÁROS ROSA szinü orczák el-hervadnak.

4. SOK JAJ MÉRI 's éri a' porból lett házat;
Ránczban elegyedik szem tsaló ábrázat;
Edény mázat, színt, veszt, a' ruházat;
Derekadnak
Láncz-szemi fonnyadnak,
A por felett állnak, mikor fel-támadnak.
5. Idétlen fijait a' Test akkor szánnya;
Igyen szól: nem kellök! magától el-hánnya,
Nagyon bánja, 's az Eget kivánnya;
Bé-fogadnak,
Szentek köztt helyt adnak,
Minden kivánságid ha tsak oda vagynak.

Paksi István; Poéták Praec.

Im ez Uri Háznak egy fényes Oszlopát,
Ország egy részének hív kormányozóját,
El-lövén az Halál méreggel kent nyílát,
Sebheti, 's el-üté kezéből zászlóját.
Mert Világ, mint hajó hánykódó tengerben,
Hánykódik szüntelen, 's nintsen tsendességben:
Ugy hogy valaki ül hajókázni ebben,
El-merül végtére Vizek mélységében.
Hol midőn hajósnak törik árbotz-fája,
Háborús tengerben le-merül sajkája,
Hol Halálban haboz élete bárkája,
Mivel zúgással fúj vitorlák bontója.
Igy ember kezéből életnek zászlója
Ki-dül, tsak egyet szól Czédrusok Rontója,
Hol Lelkét el-fogja kegyes Megváltója,
Ki vólt a Jésusnak hív Zászlótartója.

Marlonosi György; Coll. Alumn.

Jaj! melly szomorúan kezdem Verseimet,
Mivel nagy bú, bánat fogta-el szívemet,
Szomorúság árja borítja elmémet,
Vígaság szellője nem éri testemet,
Ne tsudáld, az Hívek hogy velem lankadnak,
Bánat fellegétől minden-nap' nyomatnak,
Vígaságra okot hogy nem találhatnak;
Mert Isten Házából az Oszlopok húllnak.
JOSIKA IMRE Ur az Isten Házának
Oszlopa vólt, Attya annak Fijainak,
Vólt kegyes Gyámola szenvedő Scholánknak,
Tanáts adásával használó sokaknak.
Sok dolgokban forgott, látott, hallott sokat,
A' mellyből tanátsolt okosan sokakat:
Hü fárattságával veszélyes dolgokat
Gátolt; azért lásson, hólta után jókat.
Többet nem szólok-is, ez egy lészen elég
A' megholtt díszére: hogyha tudna az Ég
Virtust, serénységet, eszet nézni; hát míg,
El-töltt életében nem lett vólna most vég.
De mivel a' *Párkák* siketek és vakok,
Könyörületlenek, kemények, és vadok,
Irgalmasság nélkül valók és szabadok;
Azért nem tekintett semmit szörnyü tagok.

A' míg életének evezett tengerén,
Az Urnak ereje viselte tenyerén;
Végre által kelvén az Halálnak révén,
Vitetett Mennyégbe ditsőség szekerén.

Bánkorváli Ferentz; Coll. Alumn.

Mit mondjak? mit szóljak kivánságtok szerínt?
Jajt szaporitsak-é, mint az állapat ínt?
Kék Aconitumot Halál közttünk ím' hìnt:
Tétovázzak még-is, fessek mitsoda színt?
Bizonnyal nem semmi ez Urnak el-este,
Mert régi Törsöknek idősbjét kereste
Az halálos féreg, ollyan ágát nyeste,
Udvarának mellyel díszült egész teste.
Ez betsület nehéz rögös útját vette
Magának pályául, s' arról le-nem tette
Lábait, míg a' mint hiven reménlette
Fárattsága, méltó gyümöltseit szette.
Ez vólt sokak felett tellyes áldott észszel,
Külsö avagy belsö szolgálatra készszel;
Forgatta a' fel-vett dolgokat két kézzel;
Vólt tanáts adása tellyes ízelt mézzel.
Sok dolgokban forgott látott s' hallott vólta,
Honnan hol tanátsát okossággal szólta,
Hol hü fárattsággal a' veszélyt gátolta;
Méltó azért, meszsze hogy haladjon hólta.
Magában az eszes vénség nem ártalom;
De Attyok tisztelő Fijakon jutalom:
Noha nintsen véle a kardos hatalom;
De követi észnek olly soka, mint halom.
No tehát egy részént illik tenni sirást!
Mert Szolgát küldünk-el tálentomost 's girást;
De tudván, hogy ebben nem lehet tenni mást,
Fordítsunk feléje hüséges halomást.

Szokolyai Ádám; Coll. Alumn.

Idegében mérges nyílakat az Halál,
Az Halál viselvén, harczon, vagy hol valál?
Hol valál? nem kérdi, hanem kit hol talál,
Kit hol talál ottan seregébe számlál.
Seregébe számlál, mert jussa mindenhez,
Mindenhez jussa van, úgy ahoz mint ehez,
Sándori felséghez, 's Codrusi szegényhez,
Szegényhez, akármi rendbéli személyhez.
Jaj! e' jussa szerént, JOSIKA IMRERE,
JOSIKA IMRÉNEK élete erére
Löve mérges nyílat ez Haza fényére,
Ez Haza fényének igy juta végére.
Jaj végére juta! sokan igy könyveznek,
Könyveznek, mert már-is nehezen eveznek
E' bajos időben, azért nem kedveznek
Szemeknek, mert nem vártt terheket éreznek.
Érezhetnek! mert nints vélek bátor szíve
Ez Uri személynek, 's óltalmazó íve:
JOSIKA, Jésusnak jól el-készült míve,
El-készült míve volt, 's hidd-el most is híve.

Bornemissza János; Coll. Alum.

Tekints e' Világra, nézd-meg melly múlandó,
Mint a' ki-nyíltt virág hamar el-húllandó;
Semmi szerentséje soha nem állandó,
Hanem enyészetre sietve hajlandó.
Hazug e' Világnak ö gyönyörüsége;
Kérlek! ne hidj néki, meg-tsal ékessége;
Meg-szégyenít ennek legjobb reménsége,
Világnak keserü minden édessége.
Mert kis öröm után hoz sürü bánatot,
Lépes mézeiben rejt mérges falatot;
Ha kit ditsöségnek székében állatott,
Halálnak porára hirtelen szállatott.
Imé e' Világnak állhatatlanságát
Mostan-is szemléljük el-mulandóságát,
Karika forgású változandóságát,
Ha idvezültt urat nézzük ö Nagyságát.
Fokadj-ki mi szemünk sürü siralomra!
Mert az Isten hívott szörnyü fájdalomra;
Fordúlt vígaságunk vén aggodalomra,
Mert rakatott Urunk Teste sir halomra.
Elégeld-meg Isten immár tsapásinkat,
Ne szedd-el közzülünk Uri gyámolinkat,
Ne tetézd bánattal megint bánatinkat;
Mennyei örömre forditsd siralminkat.

Szombati Gergely; Coll. Alum.

Kolosváratt Nyomtatta Telegdi Pap Sámuel. Annô 1726.

Közli: HELLEBRANT ÁRPÁD.

A CSOKONAIRA VONATKOZÓ IRODALOM ÉS A KÉZIRATOK

I. Csokonai műveinek kiadásai.

a) Önálló kiadványok.

Serkentés a nemes Magyarokhoz a mostani országgyűléskor. Cantata. Pozsony. 1796. (Wéber Simon Péter német eredetijével együtt. Zenéje Toszt Ferencztől).

Diétai Magyar Muzsa. 1796. (Nov. 1-ig összesen 11 száma jelent meg és egymaga állította ki részint kész, részint akkori események által előidézett iránykölteményekből.)

A nemes magyarságnak felülésére. T. n. Komárom vármegye rendeinek készítette és várbogyai Csepy Zsigmond urnak s hites társának Készely Klára asszonynak segedelmekkel kiadta ápr. 26. 1797. Komárom.

A haza templomának örömnapja. Nagym. gr. Széchényi Ferencz ō exjának a ns. Somogy vármegye főispáni székébe jul. 4-én 1798. lett beiktatására Bécs. 1798.

A szépség ereje a bajnoki szíven. Debreczen, 1800. (Borbély Gábor kapitány és Vay Zsanetta kisasszony mennyegzőjek alkalmatosságával.)

Óda m. Rhédey Lajos cs. kir. kamaráshoz. Somsich Lázár után latinból. (Bécs, 1802. Magyar Hirmondó mellett.)

Óda m. gr. Festetich Györgyhöz. (U. o. 1802. M. Hirmondó mellett.)

A szélhez. Óda. (U. o. 1802. M. Hirmondó mellett.)

Amaryllis. Idyllium Schraud kir. tanácsosné halálára. Trattner. Pest, 1803.

A tavasz. Irta Kleist, ford. Cs. V. M. Hozzájárulnak Kleistnak nemes apróbb darabjai. Komárom, 1802. (II. kiadás Nagyvárad, 1806.)

A pillangóhoz, egy óda. Muzsikáját készítette Haydn ur. A szemrehányás, egy dal, a muzsikáját készítette Stipa ur. Bécs, 1803.

Anakreoni dalok. Bécs, 1803. (Megjelent 1806.)

Dorottya, vagyis a dámák diadalma a fársángon. Furcsa vitézi versezet IV. könyvben. Nagyvárad és Vácz, 1804. (2. d. kiadás Nagyvárad, 1808. Ism. Szépirod. Figyelő, 1861. Salamon Ferencz és Irod. Tanulm. 3-ik kiadás Bpest, 1875.)

Halotti versek. Melyeket néh. mélt. Kohányi Kacsándy Therezia asszony, kisrhédei Rhédey Lajos ur házastársának eltemetésekor tartatott tisztességtételre készített és el is mondott ápr. 15. 1804. Nagyváradon.

Amintás. Tassónak eredeti meséje. Olaszból U. o. 1806.

Lilla, érzékeny dalok III könyvben. Nagyvárad, 1805. (2. kiadás. U. o. 1808. 3. kiadás Bpest, 1877. Olcsó könyvtár 42.)

Ódák két könyvben. Nagyvárad, 1805. (2. kiadás U. o. 1809. 3-ik kiadás Bpest, 1879. Olcsó könyvtár 65.)

Alkalmatosságra irt versek. Nagyvárad, 1806.

A pásztor király. Énekes pásztorjáték 3 felv., szerz. Metastázio Péter. U. o. 1806.

Galatea. Szerz. Metasztázio Péter. U. o. 1806.

Dorottyából német szemelvények a bécsi Literaturzeitung Int. Blatt 1814. évi 40. sz.

Csokonai V. Mihály poetai munkái. Kiadta Márton József. Bécs, 1813. Négy kötet.

Dorottya. Bécs (Pichler) 1816.

Csokonai Vitéz Mihály nevezetesebb poetai munkái. Kiadta Márton József. U. o. 1816. Két kötet. arczk. és életrajzzal.

Csokonai Vitéz Mihály élete s még eddig ki nem adott munkái Domby Márton által. Pest, 1817.

Schedel Ferencz: Blumenlese aus ungarischen Dichtern. Pesth und Wien, 1828. (26—31. l. Csokonai).

Anthológia Csokonai Vitéz Mihály munkáiból. Kassa, 1836. Arczképpel. (Zsebkönyvtár I. és II. kötete.)

Csokonai Mihály minden munkái. A szerző saját kéziratai s az első kiadásokhoz gondosan egyengetve, számos kiadatlanokkal bővítve, jegyzésekkel világosítva, s életrajzzal bevezetve kiadta dr. Schedel Ferencz.

Pest, 1843—1846. (Nemzeti Könyvtár II. 2—10 f. Összes kiadott és kiadatlan munkáinak repertoriumával.)

Csokonai Vitéz Mihály munkái. Közli Kelemföldy. Lipcse 1843—1845. Három kötet.

Csokonai válogatott munkái. Kéziratok s eredeti kiadások alapján Toldy Ferencz által. Pest, 1864. Három kötet. Arczképpel.

Csokonai Vitéz Mihály válogatott versei. Bpest, 1873. (Kis Nemzeti Múzeum 21. 2-ik kiadás. U. o. 1874.

Békaegérharcz. Irta Homer. Általöltöztette a Blumauer módja szerént (1791. U. o. 1881. (Olcsó könyvtár 300.)

Dorottya. Olcsókönyvtár, új sorozat. 1—2 Magyar könyvtár 10.

Ódák. Olcsó könyvtár, új sorozat 145, 146.

Lilla. Olcsó könyvtár, új sorozat 89—90.

Versei. Egyetemes könyvtár. 70., 71. sz.

Lilla. Olcsó könyvtár 42.

Ódák. Olcsó könyvtár 65.

Válogatott versei. (Magyar remekírók 6. Kis nemzeti múzeum 21.)

Válogatott munkái. Bevézette és jegyzetekkel ellátta Tóth Rezső, (Athenaeum kiadása 1901.)

Bánóczi: Csokonai V. Mihály munkái. (Magyar remekírók. Franklin kiadása. 8. k.)

Csokonai V. Mihály válogatott munkái. (Remekírók képes könyvtára. XXVII. k. Lampel kiad.).

Dr. Horváth Cyrill: Csokonai Mihály összes művei. I—II. Életrajzzal, Budapest.

Dr. Kardos Albert: Csokonai válogatott versei. Debreczen. 1905. A Csokonai-kör kiadása.

b) Műveiből és leveleiből közlemények.

Magyar Hirmondó. 1801. (Marosvásárhelyi gondolatok és egyéb közlemények.)

Magyar theátrumi Almanach 1815. évre. Czímlapjának belső oldalán Csokonai: »A békekötésre« cz. költeménye van nyomva.)

Almanach. Sáros Nagypatak. 1816-ból. (Nemes Vajda Juliánna névjegyével és több Lilla-dalokkal, virágfüzérekkel és képekkel.)

Zsebkönyv. 1821.

Szépliteraturai ajándék 1823—1824.

Hon. 1871. évi 269. sz.

Fővárosi Lapok. (1871. A magánossághoz és Vályi Klárához írt két verses levelet Beöthy Zsolt közölte. Helyreigazítás: Egyetemes Philologiai Közlöny, 1878.)

Egyetemes Philologiai Közlöny. II. 63. (Csokonai ismeretlen versei.)

Egyetemes Philologiai Közlöny. XX. 734. (Csokonainak egy állítólagos munkája: A magahitt kalmár, Dr. Kardos Alberttől.)

Irodalomtörténeti közlemények. V. (Diák korbeli vigjátéka. Lengyel S. névnapjára.)

Irodalomtörténeti közlemények. XI. (Csokonai latin nyelvű felségfolyamodványa.)

Nagyváradi Szabadság 1878. évi 226. sz. (Egy gőgös leányhoz.)

Figyelő X. k. (Ányos Lajos gyűjteményéből tizet.) XVI. (A pesti dicsőség). *XIX.* (Mi a csók? Közli Kabos Ede és Kanyaró Ferencz megjegyzése. XXI. (Abafi saját gyűjteményéből tizenhetet.)

Magyar Szalon 1884. (Mártonnapi gunár panasza.)

Arad és Vidéke 1884. évi 237. sz. (Ősz.)

M. Szemle 1890. évf.

Debreczeni Ellenőr 1890. évi 224. sz. (Hencse, Hencse .... kezdettel.)

Koszorú 1884. II. 45. (Mi a csók?)

Levelei:

1795. aug. 18. (Hon. 1871. évi. 269. sz.)

Lillához, Komárom 1798 márcz. 12. (Vasárnapi Ujság 1857. évi 38. sz. Hölgyfutár 1857. évi 216. sz.)

Arankához, Nagy-Bajom, Somogy 1798 aug. 4 (Új. M. Múzeum 1858. I. 394. Reform 1872. évi 190. sz. Vasárnapi Ujság 1872. évi 19. sz.)

Bizáki Puki Istvánhoz, Debreczen, 1799 márcz. 16. Pest, 1801. szept. 26. Debreczen, 1803 aug. 17. (Ország-Világ II. 1881. évf. 274. l.)

Tanügyi levele Csurgó 1799 jun. 25. (M. Paedagógiai Szemle 1882. évf. 346. l.)

Kazinczy Ferenczhez. 1801 jul. 11. Bagamér. 1802 decz. 26. és az év végén, vagy 1803 elején. Debreczen 1803 febr. 20. (Kazinczy Levelezése I. 434., 538., 541. l. M. Szépirodalmi Szemle 1847. I. 21., 22. sz.) 1801 jul. 19-én (Hortobágy, 1865. évf. 19. sz.)

Pap Szász Józsefhez, Debreczen, 1802 jun. 15. (Rozsnyói Hiradó 1881. évf. 28. sz.), az 1802. debreczeni nagy tűzvész alkalmából. (Vasárnapi Ujság, 1871. évf. 33. sz.)

Engel Jánoshoz, Debreczen, 1803 ápr. 27. (Akadémiai Értesitő, 1855. évf. 1. sz.)

Dr. Sándorffy Józsefhez, Debreczen, 1804 jan. 3. (Delejtű 1859. évf. 99. sz.) Debreczen. 1804 jún. 3. (Vasárnapi Ujság 1871. évf. 46. sz.)

Obernyik Józsefhez. Debreczen, 1804 decz. 4. (Figyelő IX. 1880. évf.)

Utolsó levele Papp József. Erős Gábor és Pethes Dávid togátus barátihoz. Debreczen, 1804 decz. 10. (Főv. Lapok, 1871. évf. 235. sz. *Igazmondó* 1871. évf. 42. sz.).

Verses levele Mátyási Józsefhez. Pest, 1795 máj. 10. (Magyar Könyvszemle, 1891. évf. 11. l.)

Emlékezetnek okáért .... (Csokonai levele, mikor bujdosásnak indult. Oláh Gábor közölte az Irod. tört. Közl. 1905. évf. I. f.)

Csokonai búcsúbeszéde a kollegiumi ifjúságtól. Közölte: Oláh Gábor (Debr. Prot. Lap, 1905. évf. 21. sz.)

II. Csokonaira vonatkozó művek és képek.

Magyar Mercurius, Bécs, 1794. II.

Magyar Hirmondó, 1794. II. 643. l. (Munkáira felhivás.)

Magyar Kurir az 1805. évre Dr. Décsi Sámuel és Pánczél Dániel által.

Hazai Tudósitások. 1806. II. 119., 252. l. 1807. I. 44., 52. l. (Sírkövéről Kazinczy.)

Catalogus bibl. Fr. Com. Széchényi. I. 241. II. 538. Suppl. I. 126. II. 102.

Magyar theátrumi almanach 1815. évre. (Czímlapjának belső oldalán Csokonai V. Mihály: »A békekötésre« cz. költeménye van nyomva.)

Domby Márton: Csokonai V. Mihály élete. Pest, 1817.

Tudományos Gyűjtemény 1817. III. (Kölcsey kritikája.) 1823. II. IV.

Németi Nagy János értekezése Csokonai V. Mihály életéről. Bécs, 1818.

Közhasznú esmeretek tára, III. (Csató Pál.)

Versek Ferenczi István úrnak, midőn az általa márványból faragott Csokonai mellképet a debreczeni h. v. kollégiumnak megküldötte. Irta: Vetsei József theológus deák. Debreczen, 1823.

Hébe cz. zsebkönyv. 1824. évi mellékletén kézaláírása.

Gr. Mayláth: Magyarische Gedichte. Stuttgart und Tübingen, 1825. 127—133. l. Mich. Csokonai.

Toldy Ferencz: Handbuch der ungarischen Poesie. I. Bd. 268—293. Pesth und Wien. 1828.

Péczeli József: Pallas Debrecina 1828. A 102—110. lapon Csokonait és Ferenczi szobrászt dicsőítő négy magyar, két latin költemény.

Blumenlese aus ungarischen Dichtern. Gesammelt v. Frantz Toldy. Pesth u. Wien 1828.

Debreczeni professorok felelete, röpirat a debreczeni síremlék ügyében 1832-ben.

Rajzolatok 1835. I. 6. sz. (Arczképpel.) 48. sz. (Gunyirat a debreczeni kollégiumról.)

Jelenkor Társalkodója 1835. év 101. sz. (Ugyanaz.)

Erdélyi Hiradó II. 36.

Regélő 1836. (Síremlékének képe.)

Honművész 1837. évi 9. (Emléke rajzzal).

Kisfaludy társaság évlapjai VI. 1846. (Életrajza és az 1794—1795-ben a debreczeni kollégiumban *Csokonai ügyében tartott vizsgálat jegyzőkönyve Sárváry Páltól.)*

Ungarische Volkslieder v. Anton Wilney. Leipzig, 1848.

Csokonai Lapok. (Szerk. Oláh K. és Orbán P. Debreczen, 1850 jul. 3—okt. 5.)

Pesti Napló, 1853. évi 116. 1862. évi 263. sz. (Jámbor Pál), 1871. év. 235., 236. sz.

Album Hundert Ungarischer Dichter. Durch C. M. Kertbeny. Dresden u. Pest, 1854.

Müller Gyula: Nagy naptára. 1855. (Kelemen Mór.)

Nemzeti Nagy Képes Naptár 1856. évi 143. l.

Mátyás diák könyvesháza. 1857. III. 109. l.

Kazinczy Ferencz levelei Szentgyörgyi Józsefhez, ifjú Szilágyi Sámuelhez, Csokonaihoz és Ercseihez. Pest, 1857.

Magyar Irók arczképei 1858. Arczkép.

Vasárnapi Ujság 1859. évi 34. sz. arcképpel. (Zilahy Károly.) 1866. évi 8. sz. (Varró Sándor: Csokonai mint szóújító), 1871. (Szász Károly, Csokonai szobrának rajzával.)

Kálmán Ferencz: Iskolai Kalandok. Pest, 1859. (Első darabja egy vers: Csokonai V. Mihály czímen.)

Képes Ujság, 1860. évi 8. sz. (Rácz Miklós.)

Csokonai Album 1861. évi 3., 220., 315. l. arczkép. (Kulini Nagy Benő.)

Csokonai síremlékének 1866. évi debreczeni kiadása.

Fővárosi Lapok, 1868. évi 3. sz. (Szana T. Csokonai és Lillája.) 1869. évi 163. sz. (Vajda Viktor: Csokonai mint füvész. 1883. évi 37—38. sz. (Endrődi Sándor: Csokonai és Lillája.) 1871. és 1876. évfolyam.

Szana Tamás: Csokonai életrajza. Debrecen, 1869. 2-ik kiadás 1871. és Vázlatok. Bpest, 1875. (Csokonai és P. Horváth Ádám.)

Hat magyar énekek. Csokonai dalokról. Pfeifer Ferencz, Pozsony.

Szász Károly ódája és *Imre Sándor emlékbeszéde* a szoborleleplezésnél 1871. és 1884. évi kiadás.

Igazmondó, 1871. évi 42. sz. arczkép.

Magyarország és a Nagyvilág. 1871. évi. 42. sz. képpel.

Budapesti Közlöny, 1871. évf. 235—236. sz. (Imre Sándor emlékbeszéde.)

Figyelő (Szana-féle) 1871. évf. (Molnár A. Csokonai emléke és Kazinczy), 1875. évf. *Ifj. Szinnyei József* Csokonai Vigjátékai.

Reform. 1871. évf. 281—291. (Dux Lajos.)

Hazánk és a külföld. 1871. évf. 41. sz. rajzokkal.

Akadémiai értesítő. 1871. évf. 232., 268. l.

Szücs István. Debreczen története. Debreczen. 1871. III. k.

Szinnyei: Repertorium. Történelem. I—II.

Figyelő. I. 1876. II. Szilágyi István: Csokonai síremléke és a debreczeni tanári kar.) III. IV. VIII. XIV. XVI. (Jakab Elek: Csokonai életéből. *Abafi.* Kazinczy Ferencz M. Pantheonja Csokonai nekrológjáról). XVII. XIX. (Haraszti Gyula: Csokonaihoz). XXI. (Baróti Lajos: Német költők hatása Csokonaira). XXIII. (Illésy János. Adalékok Csokonai munkásságához). XXV. (Székely György: Bürger mint lyrikus és Csokonai. Csokonai Lillája és Kölcsey birálata).

Ellenőr, 1877. évf. 270. sz. (Csokonai legatiója.)

Népzászlója, 1877. (Viharos Albert: Gvadányiét Csokonai).

Délibáb. Debreczen, 1877. évf. 36. sz. (Géresi Kálmán megnyitó beszéde a Csokonai-ünnepélyen.)

Budapesti Szemle, XVI. 1878. évf. 26—270. sz. (Imre Sándor.)

Szabadság. Nagvárad. 1878 decz. 25. renk. sz.

Kazinczy Ferencz: Pályám emlékezete. Bpest, 1879. 52. 205. l. (Nemzeti Könyvtár III.)

Magyar Pantheon. 213. l. (Nemzeti Könyvtár XXXVI.)

Hon. 1880. évf. 240. sz. (Reviczky Gyula.)

Haraszti Gyula: Csokonai Vitéz Mihály. Bpest, 1880. (Nemzeti Könyvtár XIV. Ism. P. Napló 230. Ellenőr, 434., 436. sz. Hon. 240. Revicky Gyula. Főv. Lapok. 232. Ambrus Zoltán. Koszoru. 4. sz. Ország-Világ. 1881.)

Borsodmegyei Lapok. 1881. évf. 29—33. sz. (Simon Pál.)

Dr. Zelizy Dániel: Debrecen sz.-kir. város történetének leirasa. Debrecen, 1882.

Magyar Helikon. Pozsony. 1883. I. oszt. 2. k. (Badics Ferenc). arck. és rajz.

Ungarische Liriker von Gustav Steinacker. Lipcse. u. Budapest.

Egyetértés. 1884. évf. 108. sz. (Jakab Elek: Csokonai élete és jelleméhez),

Gondüző és Szarvasi Lapok. 1885. (Szana: Csokonai Lillája.)

Endrődi Sándor: Költők világa. Nagyvárad, 1887.

Csurgói ev. ref. főgymn. értesítője 1888. Kondor József: Csokonai Somogyban).

Äz 1887. évi csnrgói Csokonai ünnepélyről: Nemzet 1887. évf. 297. sz. Budapesti Hirlap 296., 300 sz. Dunántúli Prot. Közlöny 43. sz. Iskolai Szemle 19. sz. Somogy vármegye 19—24. sz. (Kondor József).

Budapesti Hirlap. 1888. évf. 316. sz. (Tempefőinek, Rákosi operettjének ism.)

Egyetemes philológiai közlöny XVI. 188. l. (id. Szinnyei József: Csokonai V. Mihály: Csokonai V. Mihály és Lillája). XVIII. 629. l. (Csokonai és a classicus irók). XVIII. 387. l. (Kraut Győző: Csokonai mint ódaköltő.) XX. 734. l. (Kardos Albert: Csokonainak egy állítólagos munkája: A magahitt kalmár.) VII. 665. l. (Csokonai mint műfordító.) XVII. 370. l. (Csokonai V. Mihály.) XVII. 603. l. (Csokonai V. Mihály.) X. 355. l. (Petz Gedeon: Cs. A haza templomának örömnapja, összehasonlítva Pyra: Der Tempel der wahren Dichtkunst. cz. allegórikus költeményével.) XIII. 483. l. (Csokonai: Dorottya.) XVI. 151. l. (Csokonai: A szépség ereje a bajnoki sziven.) XVII. 634. l. (Csokonai: Az estvéhez.) XVIII. 636. (Csokonai: A reményhez.) XVIII. 637. (Csokonai: Anakreoni dalok.) XVIII. 637. (Csokonai: Ajánlás.) XVIII. 639. (Anakreoni dalok előtti jegyzet és Horatius.) XVIII. 645. (Csokonai: A csikóbörös kulacs.) XVIII. 730. (Csokonai: A mostani háborúban vitézkedő magyarokhoz.) XX. 735. (Csokonai; A szépség ereje a bajnoki sziven cz. alkalmi költeménye és az Arany-féle Éjféli párbaj két sora). XVI. 149. (Csokonai és a bécsi Mercurius.) XIX. 24. (Csokonai Dayka verseiről.) XIX. 311. (Csokonai és Kazinczy Ferencz.) XVIII. 654. (Csokonai és Kölcsey a komikumról.) XII. 733. (Haraszti Gyula: Csokonai és Kotzebue.) XV. 236. (Csokonai és Matthisson.) XVIII. 882. (Szőcs Géza: Csokonai és

az olasz költők.) XVIII. 628. (Csokonai és Ovidius.) XVIII. 685. (Csokonai és Petőfi). XVIII. 634. (Csokonai: Párhuzamos idézetek). XVIII. 723. (Csokonai: Az ég és a csillagok, párhuzamos idézet.) XVIII. 726. (Csokonai: A reményhez, párhuzamos idézet.) 1905. évf. 353. l. (Haraszti Gy: Csokonai százados ünnepén.) U. o. 336 – 368. l. (Siegescu J. Csokonai V. Mihály Békaegérharczának latin és oláh fordítása.) U. o. 362. l. (Váczi János: Egykorú itélet Csokonairól.)

Petrik: Könyvészete és Bibliogr. I.

Beöthy Zsolt: A M. Nemz. Irod. Tört. Ism. I. II. *Széppprózai elbeszélések.* I. *Magyar irodalomtörténete.* Képes kiadás.

Székely György: Bürger költészete és hatása Csokonaira. Bpest. 1888.

Erdélyi Hiradó. 1890. 247—250. sz. (Szőcs Géza.)

Kazinczy Ferencz levelezése. I—II—III. k. (Szerk. Váczy János. Kazinczy több levele Csokonaihoz.)

Képes Családi Lapok. 1891. (Tolnai Lajos.)

Csokonai V. Mihály élete I. k. (A Révai-féle Nemzeti könyvtárban.)

Gaál Mózes: Csokonai V. Mihály élete és költészete. (Nemzetünk nagy költői. Szerk. Gaál Mózes 7. sz.)

Csokonai kör évkönyve 1890—93. Jelentés a Csokonai Kör 1894. évi működéséről. U. a. az 1886/7. évről. 1903. és 1904. évi jel. Az 1884. évi 29,032/VII a.) sz. belügyminiszterileg jóváhagyott »A Debreczeni felolvasó körből alakult« »*Csokonai kör*« *alapszabályai.* Debreczen, 1890. U. a. 1895. Debreczen.

Székesfehérvári főreáliskola Értesitője. 1891. (Wolff Béla: Kölcsey itélete Csokonairól.)

Magyar Könyvszemle. 1891. (Dr. Sebestyén Gyula: Csokonai kiadatlan versei a M. N. Múzeumban.)

Budapesti Látogatók Lapja. 1891. évf. 6. sz. (470. l. a Csokonai szobor és siremlék rajzával.) U. o. 1892. jun. 20-iki füzet. *Komlóssy Arthur: Debreczen irásban és képben.* Három nyelven: magyar, német, franczia, 4 képpel, nagy alak.

Debreczeni Képes Kalendárium. 1901. és 1902. évf. (Hamar László: Csokonai Lillája. 3 képpel.)

Kúnos Ignácz: Csokonai nyelve. (A Simonyi-féle »Tanulmányok az egyetemi magyar Nyelvtani Társaság köréből« cz. sorozatban.)

Marosvidék lap. 1896. máj. 2. sz. (Csokonai-közlemény.)

Ungarischer Dichterwald. Übersetzt. v. Irene H. Cserhalmi. Stuttgart, 1897.

Budapesti Hirlap 1899. ápr. 2. (Szendrey Imre: Csokonai kulacsa).

Komáromi polgári fiúiskola 1898/9. évi értesitője. (Szendrey Imre: Csokonai Komáromban.)

Tolnai Vilmos: Csokonai V. Mihály verstani nézetei. Bpest, 1899.

Rácz Károly: Csokonai induló. Debreczen.

Csokonai Naptár 1900. és 1904. évf.

Koncz Ákos: Debreczeni Útmutató. Debreczen.

Komlóssy Arthur: Lilla arczképe. (Felolvasás a Csokonai Kör 1901. nov. 16-iki ülésén.) Debreczen. Lilla arczképével.

Körmöczbányai állami főreáliskola értesítője 1901. (Teveli Mihály: Csokonai »A lélek halhatatlanságáról« irt tanítóköltemény*e*.)

Ország-Világ 1901. decz. 1. sz. (Csokonai V. Mihály és Lilla arczképe).

Szalay Pál: Komikus eposzaink. Irod. tört. tanulmány. Gyöngyös, 1902.

Dóczy Lajos: Csokonai élete. (Magyar Könyvtár 300.)

Oláh Gábor: Csokonai és a latin költők. Budapest, 1904.

Csokonai Lapok 1904. és 1905. évf.

Budapesti Hirlap 1904. nov. 17. (Egy magyar költő házacskája. Magyar Szó 1904. nov. 18. és Magyar Hirlap 1904. nov. 18.)

Csokonai lakadalmi felköszöntője. Eredeti olajfestmény Jankó Jánostól és: Csokonai lakadalmi felköszöntője. Élőkép a Csokonai kör megnyitásakor. 1890. jun. 1. (Id. Komlóssy Arthur gyüjteményében Debreczen.)

A csurgói ref. főgimnáziumban: Csokonai olajfestésű arczképe Aggházi Gyulától. A csurgói gymn. első helyiségének fényképe. (A hagyomány szerint Csokonai lakhelye.) A csurgói gimn. régibb épületének képe. 1796—1799. A csurgói gimn. új épületének képe.

A Csokonai kör birtokában: Sárközy Imre nagybajomi házának fényképe, a hol Csokonai 1798. jun. végétől 1799. május végéig Sárközy Istvánnál tartózkodott.

Aranyosi Pál: Csokonai V. Mihály. (Tolnai: Világlapja 1905. 5. sz.)

Móricz Zsigmond: Csokonai V. Mihály. (Az Ujság 1905. 31. sz.)

Havady Barnabás: Csokonai halálának századik évfordulójára. (Magyar szemle 1905. 6. sz.)

Kálmán Dezső: Csokonai V. Mihály emlékezete. (Barsi Hirlap 1905. 9. sz.).

Móricz Zsigmond: Csokonai V. Mihály. (Uránia 31. sz.)

Knyaskó Lajos: Csokonai. (Torontál 59. sz.).

Szatmári Zoltán: Csokonai V. Mihály. (Pesti Hirlap 1905. 44. sz.)

Balog Pál: Csokonai. (Pesti Napló 139.)

Divényi Gyula: Csokonai V. Mihály. (Miskolczi Napló 117. sz.)

Horvát József: Emlékbeszéd. Csokonairól. (Nagykőrösi Hirlap 1905. 6., 8. sz.)

Kálmán Dezső: Csokonai V. Mihály emlékezete. (Tolna m. 1905. 8. sz.)

Oláh Gábor: Ál Csokonai versek. (Bpesti Hirlap 1905. 141. sz.)

Szendrei Imre: Csokonai Lillája. (Csokonai Lapok 1905. 2—4. sz.)

Dr. Kardos Albert: Csokonai Maecenásai. (Csokonai Lapok 1905. 2., 4. sz.)

Dr. Kardos Albert: Csokonai dallamok. (Csokonai Lapok 1905. 9. sz.)

Nádasdi Sárközy István arczképe, kinél Csokonai Nagy-Bajomban tartózkodott és Sárközy Istvánné sz. Chernel Eszter arczképe. (Csokonai kör tul.)

Csokonai fája, a kisasszondi u. n. csikényi erdőben, melybe a költő nevét belevéste és melynél: A maganosságoz cz. költeményét irta. (Csokonai kör tul.)

Lilla sirjának fényképe 1905. máj. 14. a duna-almási temetőben. Lilla sirjának a duna-almási hölgyek és a komáromi Múzeum-egylet által való megkoszorúzásáról 1905. máj. 14-én fényképfelvétel. (Csokonai kör tul.)

Debreczeni Független Ujság 1905. 50. sz. (Id. Komlóssy Arthur: Csokonai picziny könyvét Lillának ajánlja.)

Debreczeni Prot. Lap. 1905. évf. 4. sz. (Dr. Barcsa János: kollégiumi élet Csokonai korában.)

Budapesti Hirlap 1905. jan. 28. (Hirlaptud. Csokonai haláláról.)

Szinház és élet. Szerk. Lenkei Lajos 1905. évf. máj. 14. sz. (Csokonai szám.)

Vasárnapi Ujság 1905. febr. 19. sz. (Csokonai és Lilla arczképével.) U. o. Csokonaihoz: Irta és a Kisfaludy-társaság közülésén felolvasta Kozma Andor.

Egyetemi Lapok. 1905. márcz. 5-én tartott Csokonai ünnepély műsorával. 1905. évi 15. sz.

Szalon Ujság 1905 ápr. 8. sz. (Id. Komlóssy Arthur: Csokonai arczképe, élete és jellemrajza.)

Uj Idők 1905. jan. 29. sz. Csokonai és Lilla arczképe és Csokonai életrajzaival.

Vasárnapi Ujság 1905. évi 8. sz. (Szathmári Zoltán: Csokonai halála.)

Pesti Hirlap 1905. febr. 9. sz. (Szatmári Zoltán: Csokonai V. Mihály.)

Vasárnapi Ujság 1905. évi 8. szám. (Beöthy Zsolt emlékbeszéde Csokonairól, a Kisfaludy-Társaság 1905. febr. 12-iki ülésén.) U. o. Csokonai emlékezete. Tanulmány. Irta és a Kisfaludy-Társaság közülésén felolvasta Dr. Ferenczi Zoltán. Ismertetés. U. o. Csokonai vőlegény. Elbeszélés. Irta és a Kisfaludi-Társaság közülésén felolvasta Pekár Gyula. Ismertetés.

Kolozsvári »Napló« 1905. jan. 29-iki száma. (Egy százéves irodalmi pör. Csokonai halálának századik évfordulóján.)

Budapesti Hirlap 1905. febr. 15. sz. (Csokonai zsurnaliszta évei.)

Pesti Hirlap 1905. febr. 25. (Egy nevezetes ereklye.)

Debreczeni Prot. Lap. 1905. évf. máj. 21. sz. (Oláh Gábor: Csokonai búcsúbeszéde a kollégiumi ifjuságtól és: Dr. Barcsa János: Csokonai kollégiumi pöre.)

Csokonai V. Mihály: A reményhez és: A tihanyi ekhóhoz cz. költeményei. Férfikarra alkalmazva Szügyi Józseftől. Békés, 1905. jan. 28.

Szávay Gyula: Csokonai köszöntése és más beszédek. Debreczen, 1905.

Egyetemes philologiai közlöny 1905. évf. IV. f. (Haraszti Gyula: Csokonai százados ünnepén. Váczy János: Egykorú itélet Csokonairól.

Szegescu József: Csokonai V. Mihály Békaegérharczának latin és oláh fordítása.)

Irodalomtörténeti Közlemények. XV. évf. (1905.) I. f. 103. l. (Zoltai Lajos: Adatok a Csokonai család életéhez.) I. f. 112. l. (Dr. Barcsa János: Két nő birálata Csokonai Dorottyájáról 1804-ben.) II. f. 247. l. (Emlékezetnek okáért... Közli Oláh Gábor és Dr. Barcsa János: A debreczeni Csokonai síremlék és Péczely József). III f. Csürös Ferencz: Csokonai kollégiumi pöre. 1906. évf. I. f. (Oláh Gábor: Csokonai két ismeretlen verse.)

Magyar Nyelvőr 1905. évf. V. f. 225. l. (Rubinyi Mózes: Csokonai és a magyar nyelvtudomány).

Akadémiai Értessitő XVI. k. (1905. évf.) VI—VII. f. 353. l. (Jelentés a debreczeni százados Csokonai ünnepről a M. Tudományos Akadémiában.)

A százados Csokonai ünnepélylyel kapcsolatos kiállításra vonatkoznak: Budapesti Hirlap 1904. évf, 350. sz. Debreczen. 1905. év. febr. 15. sz. Debreczeni Független Ujság 1905. évf. 99. 112. 114. 115. 118. 129. 132. sz. (A kiállítási tárgyak ismertetése.) Debreczeni Ujság 112. sz. Debreczen 85. sz.

Az 1905. évi jan. 28-diki ünnepélyről (a debreczeni síremléknél). Debreczeni Független Ujság jan. 28. sz.

A budapesti tudományegyetem százados Csokonai ünnepélyéről: Budapesti Hirlap 1905. évf. 65. sz. Debreczen 56 sz. Debreczeni Független Ujság 65 sz.

A Kisfaludy-Társaság százados Csokonai ünnepélyéről: Debreczeni Független Ujság 1904. évf. decz. 13. sz. Budapesti Hirlap 1905. évf. febr. 13. sz. Szabadság (Debreczen) 1905. febr. 14. Debreczeni Független Ujság 1905. évf. 45. sz. Debreczen 1905. évf. febr. 15.

A budapesti Bethlen Gábor-Kör százados Csokonai ünnepélyéről; Debreczeni Független Ujság 1905. febr. 17.

A nagybecskereki Szabadlyceum Csokonai ünnepélyéről: Torontál cz. lap 1905. évf. 59. 60. 61. sz.

Az 1905. május 21-diki ünnepély alkalmából a már említetteken kívül alkalmi számokat adtak: Debreczeni Protestáns Lap 1905. évf. 5., 6., 21. sz. Vasárnapi Ujság 1905. évf. 21. sz. Nagy-Kálló és Vidéke 1905. évi máj. 21. Kisujszállás és Vidéke 1905. évf. 12—17. sz.

Az 1905. május 21-diki ünnepély előkészületeire és magára az ünnepélyre vonatkoznak: Debreczeni Független Ujság 1904. decz. 8. Debreczen 1904. decz. 1. Debreczeni Független Ujság 1904. nov. 30. (Szávay indítványa). és decz. 13. 1905. jan. 10. (az ünnepély elhalasztása). Debreczeni Ujság 1905. máj. 20—21—22. sz. Debreczen, 1905. évf. 119. sz. (az ünnepély leirása.)

III. Csokonaira vonatkozó kéziratok és Csokonai kéziratai.

a) A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában.

Magyar Irodalom (Levelezés) negyedrét. 155. sz. *Csokonai V. Mihály levelei pártfogóihoz és barátaihoz, ezekéi hozzá* (Eredetiek.)

Csokonai V. Mihály eredeti levelei jóakaróihoz és barátaihoz. 16 db a—9.

* a) *Puky Istvánhoz.* 1800. decz. 20. Debreczenből és 1800. jan. 13. Debreczenből (kettős levél).

* b) *Gróf Festetich Györgyhöz.* 1801. máj. 16. Debreczenből.

c) *Márton Józsefhez.* 1801 . . . 19. Debreczenből.

* d) *Kőrösi Jánoshoz.* 1801. szept. 26. Pestről. (Ingyen szoba és koszt) 16 oldal.

Fogalmazványok:
e) *Gróf Széchényi Ferenczhez.* 1802 szep. 16. Debreczenből.
f) » » » » » 18. »
g) » » » » » 19. »

h) *Kulcsár Istvánhoz* (kelet nélkül), fogalmazvány.

i) *Egy kamaráshoz* (kelet nélkül). *)

k) *Valamelyik könyvkiadóhoz* 1803. márcz. 1. **)

l) *Borbély Gábornéhoz* 1800. szept. 18.

*** m) *Gróf Czindery Lászlónéhoz* (keltezés nélkül).
n) *Egy grófhoz.* (Tartalmából itélve gr. Festetich Györgyhöz.)

**** o) *Egy grófhoz.* » » » » »

***** p) *Kazinczy Ferenczhez.* (Dayka munkái bírálatáról.)

* q) *Institoris Gáborhoz* 1803. márcz. 3. (leghűbb kiadójához).

Jelmagyarázat: *) Fogalmazás, valószínüleg Rédey Gáborhoz, a 100 Rhénes frtot kevesli és a megb. mélt. asszonytól valami emléket kér. **) Fogalmazvány, körlevélszerű, mit megküldött öt könyvkiadónak egyformán. ***) Fogalmazvány, töredékben. ****) Fogalmazvány, kis füzetke alakjában. *****) Fogalmazvány.

b) A Magyar Nemzeti Muzeum könyvtárában.

Csokonai Vitéz Mihály versei: Végbúcsú Rózsitól és Rózsi bucsúzálogai. 1803. pag. 14. in 8°. Poët. Hung. Oct. Széch. 336.

Csokonai Vitéz Mihály: Istenek osztozása. In 8°, pag. 26. M. S. Hung. (Széchenyi.) Poët. Hung. Oct. Hung. 28.

Csokonai Vitéz Mihály: Tolvaj Isten. Vide, Burger. Tolvaj etc. in 8°. Poët. Germ. Oct. Hung. 29. 4., Csokonai Vitéz Mihály: Amaryllis. Idyllium etc. Debreczen. 1803. m. 8°. pag. 16. M. S. Hung. (Széchényi.) Poët. Hung. Oct. Hung. H.

Csokonai Vitéz Mihály ajánló levele gróf Széchényi Ferenczhez, munkája elibe 1802. son. 9., pag. 15. in 8 . M. S. Hung. (Széchényi.) Poët. Hung. Oct. 151.

Csokonai Vitéz Mihály: Nmtgu Vázsonköi gróf Zichy Károly úrnak és Nmtu nagykárolyi gróf Károlyi József úrnak, mint Szathmár vármegye instellálandó főispánjának. M. S. Sec. XVIII. (cum notis musicis). Pag. 18. in 4°. M. S. Hung. (Musei.) Poët. Hung. Quart. Hung. 512.

Különféle versek gyüjteménye Csokonai V. Mihály és mások műveiből: M. S. Hung. Saec. XIX. fol. 164. in 8°. Napló 18/1898. Oct. Hung. 568.

Csokonai V. Mihály: Lengyel József senior úr nevenapjára irott versek. M. S. Saec. XIX. fol. 2. in 4°. Quart. Hung. 1337.

Csokonai V. Mihály hálaéneke: gr. Széchényi Ferenczhez. 1802. M. S. Saec. XIX. pag. 3. in fol. M. S. Hung. (Széchényi.) Fol. Hung. 333.

Csokonai V. Mihály: Az istenek osztozása. Ms. hung. Saec. XIX. fol. 38. in 8°. (Jankovics Antal ajándéka 1881. jun. 7.) Oct. Hung. 492.

Csokonai V. Mihály: Istenek osztozáza, s egyéb kisebb költemények. (Másolatok.) 1809. pag. 24. in 4°. (Széchényi.) Quart. Hung. 962.

Csokonai V. Mihály: némely versei, egyrészben saját kézirata. Cod. Sec. XVIII. pag. 646—693. in fol. (Széchényi.) Fol. Hung. 893.

Csokonai V. Mihály: Egy jótevőjéhez, Gáspár Pálhoz, Debreczen, 1795. aug. 18. Censurai példány. (Megjelent az 1844-iki Schedel-féle kiadásban, újra a Hon 1871. nov. 22. tárczájában, mint kiadatlan.)

Csokonai V. Mihály Kazinczyhoz: Debreczen, 1803. febr. 23.

Csokonai V. Mihály Nagy Gáborhoz 1794: »Az Eschenburgot holnapután«; 1794: »Szivességeddel lekötelezve vagyok«; 1795: »Én hozzád menni nem kivánok«, »Pest, 1801. szept. 16.; 1803: »Én a Dömét azokkal együtt«; 1804: »A Vámostól hozzád«; 1804: »Az estve jött hirtelen egy...«, »Már talán a postára is...«, »Küldöm a kétfnocharsist...«; Debreczen, 1801. febr. 28.; Böszörmény, 1801. jun. 16.; Onga, 1801. jul. 19.; Bagamér, 1802. decz. 26,; 1804. decz. 6.; »Édes Barátom! Én még tavaszra.« »Barátom! Kötelességemnek esmértem.«

Csokonai V. Mihály: Gr. Széchényi Ferenczhez, Komárom, 1798. jan. 23.

Csokonai V. Mihály: Gr. Széchényi Ferenczhez Rév-Komárom, 1802, febr. 13. (Ajánlás cz. versével.)

Csokonai V. Mihály: Gr, Széchényi Ferenczhez Rév-Komárom, 1802 febr. 16.

Csokonai V. Mihály: Gr. Széchényi Ferenczhez. Debreczen, 1802. szept. 24.

Csokonai V. Mihály: Gr. Széchényi Ferencznéhez, Debreczen, 1802. szept. 25.

Csokonai V. Mihály: Gr. Széchényi Ferenczhez, Debreczen, 1802. decz. 19.

Csokonai V. Mihály: Gr. Széchényi Ferencznéhez, Debreczen, 1803. jul. 17.

Csokonai V. Mihály: Gr. Széchényi Ferenczhez, Debreczen, 1803. jan. 19.

Csokonai V. Mihály: Gr. Széchényi Ferenczhez, Debreczen, 1804. jun. 15.

Csokonai V. Mihály ódája: A Széllhez. Irodalmi analecták közt Földy János halála alkalmából irott versének (megjelent Magyar Hirmondó 1802. évfolyamában) másolata.

c) A debreczeni kollégiumi anyakönyvtárban levő kéziratok.

1. *Versezetek, bucsuztatók.* (Széll Farkas ajándéka.)

2. *Méla Tempefői,* vagy az is bolond, a ki Magyarországban poetává lesz. Leirogattam Debr. 1826. jun. 5. Onódy Cz. Péter. (E kéziratban több olyan mű van, mely Csokonai műveinek kiadásaiból hiányzik.)

3. *Emlékezetnek okáért...* a bujdosásnak induló költő önigazolása. 1798. jun. 18. 4°, bk.

4. *Az 1741-ki dieta.* 8°, bk.

5. *A tavasz.* 8° bk.

6. *Thirsis, Milon és Melitesz.* 4° bk.

7. *Még egyszer Lillához.* 8°, bk.

8. a) *Dorottya eredeti compositiója.*
   b) *Az: Oh Tihanynak ...* vázlata.
   c) *Az eleven rózsához.* 8°, bk.

9. *Ujesztendei ajándék.* Keszthely, 1797. decz. 24. 8°, bk.

10. *Ne felejts el óh leányka ...* 8°, bk.

11. *Uj esztendei gondolat.* 8° bk.

12. a) *Már se hintó, se szánka ...*
    b) *Rózsám sirja felett.*
    c) *Az emberiség és a szeretet.* 8°, vk.

13. *A tolvaj Isten.* 8°, vk.

14. *A nap innepe.* 8°, vk.

15. *Csokonai Békaegérharcz.* Koncz Józsitól oláhul. 1816. 8°, vk.

16. Csokonai kéziratai:
    a) *Rhedey Lajoshoz.*
    b) *Gr. Festetich Györgyhöz.*
    c) *A szélhez.* 8°, vk.

17. Csokonai-Lugossy ereklye, Lugossy másolata:
    a) *Mihálynapi köszöntő.*
    b) *Csokonaiádok.*
    c) *Csokonai levele Sándorffihoz.* 1804.
    d) *Csokonai keresztlevele Révész Imre debreczeni lelkésztől kiadva* és Lugossy által másolatban mellékelve. 8°, vk.

Csokonai sajátkezű kéziratai:

18. *Kibujdosása a főiskolából.* Két iv négyrét hajtva.

19. *Gerliczeként nyögdécselek ...* kezdetű költemény. Én szenvedek és pedig miattad. Csendes este légy tanúja. Debr., szept. 20. 1800. 4 levél. 8-rét. Papir fedélben.

20. *Fazekas Druszámnak,* márcz. 15. 1804. Kerekhajnal sugároddal, kezdetü költemény. 4 levél, kis 8°.

21. *Csokonai V. Mihály irásban található munkái, tartalma:*
1. *Crimen raptus*, vagy Európa elragadtatása.
2. *Az Istenek osztozása.*
3. *Az állatok dialógusa.*
4. *A szerelmes vénleánynak.*
5. *Melyik a legjobb csók?*
6. *Egy individuale dalum az asszonyok álhatatlanságáról.*
7. *Hunyadi Ferencz nevenapjára.*
8. *1789-ben Francziaország változásaira.*

22. *Csokonai V. Mihály halálára egy vers*, melyet Sárvári Pál saját jegyzésében Fazekas Mihálynak tulajdonít.

23. *Csokonai V. Mihály levélmásolata* Sárközy István b.-somogyi segédgondnokhoz, melyben jelenti, hogy a csurgói gimnáziumban tanári működését megkezdte. Csurgó, jun. 2. 1799. A csurgói ref. gimn. levéltárából másolta Nagybajomban, 1883. aug. 21. Csire István ref. lelkész, 1 iv.

d) A debreczeni Csokonai-Kör birtokában levő Csokonaira vonatkozó kéziratok.

Csokonai levele pesti kiadók vagy színjáték rendezőkhöz. 1793. (Másolat.)

Csokonai latinul irt eredeti kérvénye a debreczeni ref. egyháztanács bizottságához iskolai tisztségtől való felmentése ügyében. 1794. decz. 18. (Magyarra fordította Jánosi Zoltán ref. lelkész.)

Szomorú halotti bucsuztató versek (iratott 1794. febr. 17.) Csokonai József (Mihály atyja) és Csapó Mihály felett.

Csokonai Lillájának esketési kivonata 1798. márcz. 30. és halálozási kivonata 1855 febr. 20. (Eredetiek.)

Csokonai V. Mihály levele Csépán Istvánhoz Csurgóról, 1799. (Másolat.)

Csokonai V. Mihály 1799. jun. 25-én Csurgóról Sárközy Istvánhoz irt levele. (Másolat.)

Csokonai által kiállított *Quietantia* 1799-ből. (Másolat.)

Csokonai *felségfolyamodványa* I. Ferencz királyhoz; latin másolata és magyar fordítása ifj. Komlóssy Arthurtól.

A XIX. század elejéről maradt *kéziratos könyv*, a kiadó előszavával; Csokonaitól is van benne vers.

Facsimilék a Magyar Tud. Akadémiában levő eredetiekről: 1. Csokonai V. Mihály levele 1800. szept. 18. Debreczenből keltezve, Borbély Gábornéhoz.

2. Csokonai 1801. jan. 13-án Debreczenben kelt levele Puky Istvánhoz.

3. Csokonai 1801. május 16-án Debreczenben kelt levele gr. Festetich Györgyhöz.

4. Csokonai 1801 szept. 26-án Pestről kelt levele.

5. Csokonai 1800 okt. 20-án Debreczenben kelt levele.

Csokonai levélfogalmazványa Kövy Sándor sárospataki tanárhoz 1800-ból. (A csurgói gymn. eredetijéről másolat.)

Facsimilék a Magyar Nemzeti Múzeumban levő eredetiekről:

1. Gróf Széchenyi Ferencznéhez, Rév-Komárom, 1802. febr. 6.

2. Hálaének gr. Széchényi Ferenczhez 1802-ben, melyben könyvtárnoknak ajánlkozik.

3. Csokonai Mihály: kétsoros kotta gr. Zichy Károly és nagykárolyi gr. Károlyi Józsefnek.

4. Gr. Széchényi Ferenczhez 1802. szept. 24-én irt levele.

5. Levél Széchényi Ferenczhez. 1802.

Csokonai V. Mihály levele Papszász Józsefhez: Tisza-Igarra, 1802. jun. 15-éről.

Csokonainak: A pillangóhoz, Szemrehányás és *A reményhez* cz. költeményei hangjegyre téve. Bécs, 1803. Csokonai sajátkezű dedicátiójával.

Csokonai V. Mihály levele a baradlai (aggteleki) barlangról édes anyjához Debreczenbe (egy ex tempore írt vagy mondott verssel.) Ugyanazon füzetben Csokonaitól Verstöredék 38 strófa. Folytatva: Militat omnis amans et habet sua castra Cupido. 29 strófa. Néh. nagyváradi püspök Kondé Miklós epitáphiuma. Budai Ferencz szováti predikátor sírverse és egyéb versesközlemények.

Füsüs Ilona és Jámbor Mária 1804. ápr. 4. és szept. 29-én Dorottya miatt támadó leveleinek másolatai.

Csokonai V. Mihály 1804. decz. 4-én Debreczenben kelt levele rektor *Obernyik Józsefhez.* (Másolat a fejérmegyei és székesfehérvári városi tört. és régészeti egylet eredetijéről.)

Csokonai V. Ferencz. h. nótárius által kiadott *bizonyságlevél.* Igar, 1811. nov. 24-ről.

1814-ből verseskönyv, melyben Csokonai több költeménye be van írva.

Lilla Almanachja 1816. Vajda Juliánna névjegyével, festéssel és rajzokkal.

Az Istenek osztozása és *a tolvaj Isten* cz. satirikus költemények másolata.

A magahitt kalmár cz. vers kézirata. (Ismertetése a Debreczeni Ellenőr 1896. évi aug. 1. számában.)

Kéziratos könyv 1824-ből, többek közt Csokonaitól is több költeményt tartalmazó könyv.

Öspörös Végh Mihályné Vajda Juliánna (Lilla) *felségfolyamodványa* 1844. jul. 1-ről, fogalmazvány. Ugyanannak sajátkezűleg aláirott örökös nyilatkozata első férje, Neszméli Lévai István hagyatékára vonatkozólag 1847. aug. 1-ről.

Ábrányi Emil Csokonai emlékére írt s 1871-ben dicsérettel kitüntetett *költeményének* kivonata. Eredeti kézirat.

Karap: Különb-különbféle magyar versek. Somosi Mihály jegyzésével. (Több Csokonai verset tartalmaz.)

Csokonai háza cz. költemény. Ismeretlen kézből eredő kézirat.

A Debreczeni Emlékkert-társulat jegyzőkönyve, melynek 291. lapján az 1871. okt. 11-iki Csokonai szoborleleplezési ünnepély és az alapok átadására vonatkozó feljegyzések vannak.

Rákosi Jenő: Csokonai Tempefői cz. szindarabjának első tervezete. (Eredeti kézirat.)

Csokonai emlékezete. Illyés Bálinttól.

Oláh Gábor: Csokonai emlékezete. Szinjáték 1 felvonásban 1905 Debreczen. (Eredeti kézirat).

Kozma Andor: Csokonaihoz. 1905. jan. 28. (Eredeti kézirat.)

Pekár Gyula: Csokonai vőlegény. Elbeszélés. (Eredeti kézirat).

e) Kéziratok más gyüjteményekből:

B. Széll Farkas debreczeni táblai tan.-elnök tulajdonában levő kéziratok:

Elegyes dalok. Összeirta Győry Mihály 1825.

Pliuii Caecilii: Panegyricus. (Hátsó lapján a gyermek Csokonai kézaláirása.)

Pope essay sur l'homme. (A czímlapon Csokonai kézaláirás.)

Kovács József verseskönyve.

Csokonai: Gerson du Malheureux. Vígjáték. 1793. Debreczen.

Darnay Kálmán tulajdona; Sümegen: Csokonai eredeti levele *Györgyfalvi Csépán Istvánhoz,* melyet 1799-ben Csurgóról irt. Egy levélmásolat *Sándorffy Józsefhez.*

A fejérmegyei és Székesfehérvár városi tört. és régészeti egylet tulajdona: Csokonai levele *Obernyik József* derecskei rektorhoz, 1804. decz. 4-ről. (Eredeti.)

Több gyüjtő közreműködésével összeállította:

DR. BARCSA JÁNOS.

ADATOK KÉT KÖNYV TÖRTÉNETÉHEZ A XVIII. SZÁZAD UTOLSÓ NEGYEDÉBEN.

Két protestáns theológiai munkáról van itt szó, így tehát a közlendő levelek és okiratok a magyar protestáns egyházi irodalom parlagon heverő történetéhez szolgáltatnak adatokat. Igaz, hogy csak a külső történetéhez, de ennek az ismerete szintén nélkülözhetetlen s az ezen a téren való sok mulasztásnak a helyrehozása immár alig halasztható tovább. Az egyik munka a népszerű Osterwald János Frigyes svájczi franczia ref. theólogusnak a maga idején híres műve: a »*Biblia tárháza*«, melyet 1780-ban fordított magyarra Németi Sámuel, akkor patasi lelkész, s a mely két kötetben összesen 1415 lapon

jelent meg Győrben. A másik munka 1791-ben hagyta el a sajtót Lipcsében a következő czímmel: »*Egy katholikus keresztyénnek vallástétele*«; latinból fordította »A. M. E. H. F.« s csak 72 lap az egész. Amaz a biblia tartalmának részenként való kivonata és magyarázata, az utóbbi voltaképen vitairat a transsubstantiatio tana ellen, s habár — mint a közlendőkből kitünik — pár év múltán elkoboztatott, mégis meglehetős számú példányban maradt fenn.

A rájok vonatkozó adatokat külön csoportosítva, időrendi sorozatban közlöm az alábbiakban.

I.

1. *(Beleznay Miklós levele Szalay Sámuelhez, Pest 1781. szept. 18.)*

Főtisztelendő superintendens uram!

Még a mult alkalmatossággal, hogy Tiszt. professor uraimék nálam valának, megajánlották, hogy az urnak, Főtisztelendő superintendens uramnak nevemmel referálják, miképen egyedül a publicun hasznára nézve, nem a magam hasznát tekintvén, Osterwaldnak az egész sz. irásra tett reflexióit magyarra fordittatván, kinyomtattattam a magam költségével és Biblia Tárházának neveztettem a könyvet. Ez a könyv micsoda hasznos légyen mind a tanitókra, mind az hallgatókra, de kivált az árva eklézsiákban lakókra nézve, a ki felőle tud gondolni, megvallja, de mégis, a mint látom, a mi publicumunk csak a nincsent szokta óhajtani, ha pedig az az óhajtott nincs egyszer meglészen, osztán mint vant nem böcsűlik. Eddig az volt a panasz, hogy ha patronusok volnának, elegen lennének Cicerones, Marones; most én abban a czélban jöttem, hogy én ha ebben a könyvnek distractiójában boldogulok, tehát az investiált capitalisommal együtt több előadandó hasznos könyveknek kiadattatásokra pro fundo denominálnám, ha mi fructusocska lenne is rajta, de a mint látom, már a fructusból semmi sem lészen, mivel már az árát is alább szállitom, mégsem vevődik, minthogy a könyv csak az előljáróknak opiniójoktul függ, azok pedig még eddig nem igen szokták subordinatusaiknak commendálni qualitasukra nézve, holott annál szükségesebb cselekedet sem volna, azzal igen sok métely fojtódnék el.

Ezekre s több, Főtiszt. superintendens uramnál esmeretes okokra való nézve kérem egész confidentiában, hogy valamely medius terminust találjon ezen könyvnek distractiójában, — vagyon még 1600 exemplar; jó volna T. senior urak által publicáltatni és recommendáltatni, vagy pedig ha a Ven. superintendentia a maga számára elvenni, vagy a N. collegium, tehát által adnám, vagy mennyi exemplárt kivánna: ezekrűl kérem szivesen a barátságos tudósítást, ezen czélomban való cooperatiót, mert a papirosból fundatiót nem tehetünk.

. . . .

2. *(Őri F. Gábor levele Szalay Sámuelhez, Sárospatak 1781. decz. 14.)*

. . . .

Mi nézi a Méltóságos generalis ur ő Nagysága költségével nyelvünkön kinyomtattatott Osterwald Biblica Reflexióit, rector uram közönséges névvel irt ő Nagyságának, instálván alázatosan az exemplumoknak hozzánk lehető általtétetések aránt. A mikoron megtudván a conditiókat, melyek alatt parancsolja ő Nagysága az eladattatásokat, mi semmit abba el nem fogunk mulatni, a mi kötelességünkben s tehetségünkben fog lenni, azon exemplumoknak mind mennél hamarább, mind mennél nagyobb accuratióval leendő distractiójokban. A Pilisre menendő deákunknak instructiójában adtuk, hogy mind menet, mind ugy parancsolván Főtisztelendő nagy jó uram jövet Miskolczot el ne mulassa. Reménylem, hogy eddig alázatos kötelességét tette is Főtiszt. superintendens uram iránt.

. . . .

3. *(Vay István levele Szalay Sámuelhez, Csege 1781. decz. 16.)*

. . . .

Az Osterwald magyarra forditott munkája iránt a Méltóságos generalis urral keveset beszélhettem ugyan, s akkor másszorra halasztván, valóságos gondolatjárul bizonyost nem is irhatok, de csak ugy tartom, hogy a Főtisztelendő superintendens uram bölcs gondolkodása az ott való czéllal is meg fog egyezni, csupán csak az árát kellene megtudni, a melyen ő Nagysága eladatni kivánná. Maga Főtisztelendő superintendens uram jobban fogja tudni, circiter mennyinek eladattatását vállalhatnánk magunkra. Fogok magam is T. professor uraiméknak irni az iránt.

. . . .

4. *(Beleznay Miklós levele Szalay Sámuelhez, Pilis 1781. decz. 27.)*

Főtisztelendő superintendens uram!

Hozzám bocsátott levelét T. uramnak kötelesen vettem. A mi Osterwald munkáját illeti, mivel most alkalmatosság nincsen általküldésére, azért ugy határoztam meg magamat, hogy mivel ugy is reménlem, hogy az ur Vay István uram a jövő janiariusban Pestre fog jőni, akkor mind az ára, mind általküldése iránt az urral fogok végezni, mely végezésünket tudom fogja T. urammal is közleni; én semmi nyereséget sem kivánok, megelégszem, ha az typografus bére megtér, annak hasznát akár V. superintendentia s akár az N. collegium forditthatja, a mire tetszik. . . . .

5. *(Beleznay Miklós levele Szalay Sámuelhez, Pest 1782. szept. 4.)*

Főtisztelendő superintendens uram!

Az urral Vay István urammal már még a mult esztendőben ugy beszélgettünk s abban is maradtunk, hogy az Osterwaldnak a szentírásra való reflexióit, melyet a publicum kedvéért magyarra for-

'dittattam, vagy a collegium számára, vagy a Venerabilis superintendentia számára elvitetik az urak ugy, hogy annak distractiójával osztán valami hasznot lehetne forditani, a cassát véle segiteni. Kétezer exemplart nyomtattattam, 500 már distrahálva vagyon belőle, még maradt 1500, de abbul is 400. százat *(igy!)* Debreczenbe kérettek, még 1200, ezerkétszáz maradt.[1] Az árat limitáltam idegeneknek 3 flra, de osztán, mint feljebb irom, Vay István urral lett beszélgetésemmel a Vener. superintendentiáért vagy a collegium kedvéért két: 2 Rhforintokra hagytam; de azonban most az ur Vay István uram azt irja levelében, hogy elfelejtette, miben maradott vélem a könyvek eránt, és igy én mindeddig in suspenso voltam.

Arra való nézve most de dato praesentium az urat is reflactáltam *(igy!)* és az urat is Főtisztelendő uramat kérem az eránt, hogy ezen drága munkát, melynek csak a Hebdomadalis Bibliorum Resolutio mely drága haszna légyen, nem lehet tagadni, ne hagyják az urak a molynak és pornak adni; azért méltóztassanak az urak eránta rendelést tenni, hogy mennyit kivánnának az urak és mimódon rendelnék elvitelét. Én csak a duobus florenis kivánom az árát és a kocsibért, mert én oda nem vitethetem. Az árát azért kivánnám, ha sommáson, kivált ha hova hamarább kezemhez vehetném, hogy más jó haszonban kivánnám ismét forditani. Ez eránt továbbra is kérem az urat Főtisztelendő uramat nagy bizodalommal, méltóztasson engem mentűl hamarább tudósitani, hogy tudjam mihez tartani magamat, mert mások is kérnek, de ha tudom, az urak megtartják, másnak belőle nem adok többet annál, a mennyi az uraknak kelletik.

. . . .

6. *(Vay István levele Szalay Sámuelhez, Berkesz 1783. febr. 11.)*

. . . .

Az Osterwald munkájának az pataki collegiumban való befogadásáról irtam én is a Méltóságos generalisnak, s ebben mutatott kegyességét megköszönvén, recommendáltam, hogy az egyéb rendelések iránt Főtisztelendő superintendens urammal correspondeálni méltóztasson.

. . . .

7. *(Szalay Sámuel levele Szentgyörgyi Istvánhoz, Miskolcz 1783. márcz. 29.)*

Tisztelendő professor és rector uram, különös bizodalommal való nagy jó uram!

Az Osterwald bibliára való reflexiói, melyek magyarul Biblia Tárháza titulus alatt jöttek ki, már kezemhez küldettek a Méltóságos generalis ur ő Nagyságától 500 exemplumokban, most a pesti vásár alkalmatosságával. Irtam vala ő Nagyságának T. Gál István uram által,

[1] A számitás téves, valamelyik szám hibás.

és kértem, hogy ha ő Nagyságának az a tetszése vagyon, abba megnevezett f.-zsolczai formányosra bizodalmasan reá lehet bízni. Ki is adatta ő Nagysága. El is hozták becsőlettel és kár nélkűl. Itt megmázsáltatván az egész terhet, ment 17 mázsára és 75 fontra. A pesti mázsálás szerént ment 18 mázsára. De az itt való mázsálás szerént a formányos elengedvén egy mázsának és 75 font tehernek az árát, fizettem 17 mázsáért[1] két-két Rforintjával 34 Rforintokat, hátra levén még Patakig vecturáztatásának az ára. Soknak tartom és mások is ugy tartják két-két Rforintot egy-egy mázsáért, de az utnak mostani szörnyü terhes volta miatt olcsóbban semmiképen nem alkhattam velek, különben is az utazásban sokat kellett keringeni, vizeket kerűlni, hogy a könyvek fel ne ázzanak. Én eddig kerestem volna alkalmatosságot, hogy ezen könyveket beküldhessem Patakra, de a vizeknek áradásai miatt tartván attól, hogy ha gondatlanabb szekeresre találnám bízni, kár nélkűl el nem vihetné. Azért egy kevés ideig várakozzon az utnak alkalmatosabb volta után. Addig is méltóztassanak Tiszt. professor uraimék oly rendelést tenni, hogy a könyvek hová tétessenek, azoknak manipulatiója kire bízattassék, mind kezéhez való vételére, mind eladására és a könyvek árának incassatiójára és annak idejében számon való adására nézve. A könyvek árát csupán csak a diákokra nézve meghatározta ő Nagysága, és abbúl egy krajczárnak sem lehet elmaradni, de hogy mindeddig Miskolczig tett és Patakig teendő vecturáztatásnak az ára is kiteljen, szükségesképen kelletik az árát feljebbecske rugtatni. Mint fog a dolog meghatározódni, megirom Tiszt. uramnak, mikor a könyveket be fogom küldeni, addig is lehet az ifjuságot praemoneálni, hogy ugy gondolkozzanak, hogy husvét után kiki közűlök egy könyvet megvehessen. A mint már ezelőtt is irtam, fogok irni Tiszt. esperest uraiméknak is ezen könyvek felől.

. . . .

8. *(Szalay Sámuel levele Szentgyörgyi Istvánhoz, Miskolcz 1783. ápr. 8.)*

Most közelebb irtam vala Tisztelendő uramnak kegyelmednek, hogy a Mélt. generalis ur Beleznay Miklós ur ő Nagysága pesti vásár alkalmatosságával küldött hozzám »Biblia tárháza« nevezet alatt való könyvek közűl 25 kötésben levőket, egy-egy kötésben lévén 20 könyvek. Ezek közül én öt kötést, melyben száz: 100 exemplarnak kell lenni, in omnem casum itt hagytam, ha azokat itt a városban, vagy ezen borsodi V. tractusban lehetne distrahálni. Husz kötést pedig, amelyben vagyon 400 exemplar, ime Patakra küldök Nemzetes Bakos Mihály uram által, hogy ott distraháltassanak a már megtett publica determinatio szerint. Minden kötés nyom 71 vagy némelyik 72 fontot, amint megmázsáttattam, mikor Pestrűl ez a teher ide hozattatott; és nyomott 17 mázsát és 75 fontot. Tizenhét mázsáért vecturában fizettem 34 Rforintokat, mert a szekeres a 75 fontot elengedte. Ezen calculus szerint 20 csomó

[1] Itt is hibás a számvetés.

71 fonttal számlálván, tészen 14 mázsát és 20 fontot. Ennek a tehernek innen Miskolczrul Patakig való szállitásáért alkudtam Bakos Mihály urammal 10 Rfrtokban, mely summát pataki senior uram fizessen meg ő kegyelmének. Senior uram a könyvek árának rugtatásából veszi ki a maga 10 forintját és az én költségemnek is némely részét. Mely igy lészen meg, ha egy-egy könyvet 8 máriásokon adnak el. Igaz dolog, hogy a Méltóságos generalis ur ő Nagysága azt irta, hogy csupán csak a deákoknak oda enged egy könyvet két Rfrtokban, de ha a deákokra nézve 2 Rfrtokra szakasztatik az ára, ugy fogják azt mások is kivánni, és igy a vecturának az ára örökre oda vész, mert ő Nagysága 500 könyvekért egyáltaljában megkivánja a két-két Rfrtokat: hát a vecturának 44 Rfrtokbul álló ára honnan telik ki? Ő Nagysága 8 forintokat adott Pesten a szekeresnek, de nekem megirta, hogy azt is ő Nagyságának megküldjem. E mellett azt is fel kell tennünk, hogy Debreczenben ezen könyvek közűl egy-egy exemplart, a mint hallom, 4 rforintokon adnak, ha pedig mi két Rfrton adjuk, félő, hogy az ne mondassék. hogy csak elvesztegettük az ő Nagysága jószágát, de ha 8 máriáson adódnak el a könyvek, ugy a vecturának ára is kárunk nélkűl kitelik és a könyvek summás ára is valamivel fog szaporodni, és talán nem mondattathatik, hogy csak elvesztegettük ezt a tetemes jószágot. Megvallom, sajnálom, hogy influálnom kell ebben a dologban, de már mit van mit tennünk, csak menjünk ebben a dologban, a mint mehetünk; ha többecskét administrálhatunk ad fundum librarium, talán nem leszen kedve ellen ő Nagyságának. Itt egyikünk is maga gyalmának nem áldozik, elég nyereségnek tartván, ha a publicumnak valamely hasznára szolgálhatunk.

Tiszteletes Szőke Ferencz uram Vatts Izsák Erkölcsi Catechesisét magyar nyelvre forditotta és Tekintetes Kácsándy Lászlóné asszonyom költségével ki is nyomtattatta Pesten. Ez a könyv a dunamelléki oskolákban, amint hallom, bevétettetett és a tanuló gyermekeknek inculcáltatik. Hozzám is tegnapi napon érkezett egynehány ezen munkábul, elhiszem oly véggel (mert levél hozzá nincs adva), hogy mi is az oskolai gyermekeknek kezekben adnánk azokat. Nem ártana Patakon is avagy csak még most először pro privata informatione adolescentiae ezt a könyvecskét kezekben adni a tanulóknak. Ez is hasonló czéllal vagyon kinyomtattatva, mint a Biblia Tárháza: hogy ebbűl kikerülő pénz legyen a publicumé pro ratione fundi noviter impremendorum librorum.

9. *(Szalay Sámuel levele Beleznay Miklóshoz. Miskolcz 1783. máj. 8.)*

A közelebb mult pesti vásári alkalmatossággal a mely 500 könyveket 25 kötésben méltóztatott Nagyságod hozzám küldeni, azon szekeres emberek azokat kár nélkűl hozzám el is hozták, mely teher tett 18 mázsát 25 font hijával, és az akkori terhes uthoz képest Miskolczig minden mázsátul kellett fizetnem 2 Rforintokat szekérbérben, egy mázsának terhét elengedvén; azon 8 Rforintokkal együtt, melyeket Nagyságod Pesten a szekereseknek méltóztatott adatni, magam fizettem

26 Rfrtokat, és igy 34 Rforintokra ment Pesttűl fogva eddig való fuvarnak az ára. Itt Miskolczon hagytam 100 exemplarokat, hogy itt a város népe között és a környékben distrahaltatnának, — 400 exemplumokat pedig Patakra beküldöttem, és a collegium annak innen Patakig s az való terhes utban való vecturázásáért fizetett 8 Rfrtot és 30 krt. Igyekezem, mentűl elébb lehet a 8 Rforintokat Nagyságodnak visszatériteni. Hogy mind a könyvek ára két Rforintjával kijőjön, mind a vecturának ára kiteljen, és még valami kevés ezeken felűl ad fundum librarium maradjon, én gondolkoztam vala ugy, hogy a könyv 8 máriásokon adódjon el, de már a példa mutatja, hogy azon az áron nem fog kelhető lenni, mert a deákságnak Nagyságod kegyes gratiájából engedtetett 2 Rforintnak az árához akarják más vevők is magokat alkalmaztatni; azért mind a collegiumbeliek, mind mi azon igyekezünk, hogy a könyvek szabott ára fogyatkozás nélkűl bejőjön és a vecturában is, ha lehet, kárt ne valljunk. Mikor az Isten a reménylett költséget kezünkben adja, mi is minden hűséggel fogjuk Nagyságodnak megküldeni. Az Ur Isten a köz jóra és az Isten házának vigasztalására tartsa meg Nagyságodat a Méltóságos asszonynyal és Mélt uri házával egyetemben, szivembűl óhajtom, és magamat nagyméltóságu kegyes uri gratiájában alázatosan ajánlván állhatatos tisztelettel maradok. . . . -

10. (Szalay Sámuel levele Szentgyörgyi Istvánhoz, Miskolcz 1783. jun. 19.)

A Biblia Tárháza nevezetű könyveknek distractióját én egyenesen Tisztelendő professor uraimék dispositiójokra bízom, akár 8 máriásokon, akár valamivel alább adódjanak el, csak a vecturának árában kárt ne valljunk, mely a collegium és az én részemrűl is 44 Rh. forintokra mégyen a könyvek kirendelt árán felűl. Megirtam a minap okát, miért gondolkoztam én 8 máriásokrúl, de ha az ugyan nem subsequál, arrúl nem tehetünk. Mi már 100 exemplart majd többire distrahaltunk itt a városon, kit 8 máriáson, kit alább való áron, de többnyire hitelbe, és még annak árábúl csak a sem jő ki felébe is, a mit énmagam fizettem a vecturáért, Azok között az itt letétettetett 100 exemplarok között, a mint még eddig tudjuk, 3 exemplar hibás; némelyikbe a Zsoltárok könyve egészlen kimaradt, némelyikbe pedig a Királyok könyve kétszeresen is abundál; megeshetett ez a hiba a Patakra küldettetett exemplarokban is, és talán vagy azokat ezekbűl, vagy ezeket azokbúl lehet kipótolni. Csudálkozom én azon, hogy errűl a valóba hasznos könyvrűl oly csekélyen gondolkodnak némelyek, és azt annyira ócsárolják, hogy a vevőknek elméjeket is igyekezetektől kivánják elforditani. Nem mondom én, hogy a commentariusokkal biró és meditatióhoz szokott emberek e nélkűl el nem lehetnének, de az a csuda, hogy többire azok az emberek ócsárolják, a kik a könyvekhez nem szoktak, és magok meditatiójokból csak egy helyes porismát is a sz. irás szavaibúl alig tudhatnának kihozni, a melyet ebben a könyvben készen találnak, — és csak az elöljáró beszéd megéri azt a pénzt, melyet az egész könyvért tar-

toznának fizetni. Ezeket én csak azért irom, hogy már mink az ilyen praejuditiosus emberekkel eléggé küzködtünk.

. . . .

II.

1. (A helytartótanács leirata a tiszáninneni ref. egyházkerülethez.)

Sacratissimae Caesareo-Regiae et Apostolicae Majestatis Consilii Regii Locumtenentialis Hungarici nomine: Superintendentiae Helveticae Confessionis Cistibiscanae. Eo Consilio huic Locumtenentiali Regio relato, certum libellum, cui titulus »Egy katholikus keresztyénnek vallástétele« in collegio reformatorum Patakiensi actu distrahi, superintendentiae huic hisce committi, ut super eo: Ubinam libellus iste impressus? et an? ac per quem praevie censuratus fuerit? — relationem suam horsum praestet... (1793. márcz. 12. — 6059. sz.)

2. (A helytartótanács leirata a tiszáninneni ref. egyházkerülethez.)

Sacratissimae Caesareae et Regio-Apostolicae Majestatis Consilii Regii Locumtenentialis Hungarici nomine Superintendentiae Helveticae Confessionis Cistibiscanae. Ex relatione superintendentiae hujus sub 11-a a. c. horsum praestita eo apparente quaestionaeum librum sub titulo: »Egy katholikus keresztyénnek vallástétele« per constitutos religionis ejusdem censores revisum haud esse, eidem huic superintendentiae hisce committi, ut dijudicet, an liber hic ad classem illorum librorum, quorum censura vigore articuli 26-ti 1791. censoribus penes hanc superintendentiam constitutis delata habetur, spectet, ac comperto eo, quod libellus iste ad classem illorum librorum, quorum intuitu citatus articulus conditus est, pertineat, eundem juxta praescriptum articuli hujus revideri faciat, ac ita dein ulteriorem suam relationem horsum praestet, an non aliqua in religionem catholicam scomata complectatur... (1793. jul. 19. — 17155. sz.)

3. (A tiszáninneni ref. egyházkerület 1793. aug. 25-én tartott közgyülése jegyzőkönyvének 7. pontja.)

Lectum est benigne-gratiosum excelsi consilii intimatum datum 19-a Julii a. c. sub nro 17155 ad superintendentiam in eo dimissum, ut libellus sub titulo »Egy katholikus keresztyénnek vallástétele« an ad classem librorum virtute Articuli 26. 1791. censendorum pertineat? et an non scommata quaedam adversus religionem catholicam contineat? Superintendentia haec desuper opinionem suam depromat ac relationem excelso consilio regio praestet.

Articulo 26. 1791. de illorum duntaxat librorum censura, quos evangelici imprimi vellent, sonante, superintendentia vero haec reimpressionem hujus libri nolente eundem ad classem librorum censendorum neutiquam pertinere, sequaciter superintendentiam pro dispensatione sua ab hujus libri censura humillime supplicare sub B.

4. (A tiszáninneni ref. egyházkerület felirata a helytartótanácshoz, 1793. aug. 25.)

Serenissime Regie Haereditarie Princeps, Archidux Austriae, Regni Hungariae Palatine! Excelsum Consilium Regium Locumtenentiale Hungaricum! Domine Domine, Domini Benignissimi, Gratiosissimi!

Dignabatur Celsitudo Vestra Regia et Excelsum Consilium R. L. H. in benigno-gratioso dato 19-ae Julii ac sub numero 17155. ad nos dimisso intimato ratione libelli sub titulo »Egy katholikus keresztyénnek vallástétele« superintendentiae huic benigne gratiose praecipere, ut eadem dijudicet, an liber hic ad classem librorum virtute Articuli 26. 1791. censurae subjiciendorum spectet? eundemque revideri faciat, ac desuper relationem praestet. In cujus sequelam humillime insinuamus:

Articulus quidem 26. 1791. censuram librorum illorum, quos evangelici utriusque confessionis excudi vellent, iisdem injungit, cum autem libri quaestionati impressio citra annutum vel influxum superintendentiae hujus evenisset, sed nec novam ejusdem reimpressionem eadem desideret, a censura ejus per se instituenda gratiosam sui dispensationem demisse expetit. In reliquo benignitati, gratiis et favoribus jugi cum veneratione devoti, constanter perseveramus Celsitudinis Vestrae Regiae, Excelsi Consilii R. L. H. servi humillimi obligatissimi obsequentissimi: Superintendentia Helv. Conf. addictorum Cistibiscana.

Datum e superintendentiali nostro concursu Megyaszoviae die 25-ta mensis Augusti 1793. celebrato.

5. (A helytartótanács leirata a tiszáninneni ref. egyházkerülethez.)

Sacratissimae Caesareo-Regiae et apostolicae Majestatis Consilii Regii Locumtenentialis Hungarici nomine Superintendentiae Helveticae Confessionis Cistibiscanae ex officio intimandum:

Erga relationem hujus superintendentiae sub 25-ta Aug. a. c. horsum praestitam hisce reintimando committitur, ut ulteriorem declarationem super eo, an quaestionatus liber sub titulo: »Egy katholikus keresztyénnek valástétele etc. etc.« ad classem illorum, qui virtute articuli 26-ti 1791. per censores penes eandem superintendentiam constitutos censurari deberent, spectet? — quantocius horsum submittat, una vero ipsum librum eidem sub 19-a Julii a. c. abhinc communicatum remittat..... (1793. okt. 29. — 25629. sz.)

6. (A tiszáninneni ref. egyházkerület 1793. nov. 25-én tartott közgyűlése jegyzőkönyvének 1. pontja.)

Exhibuit Ven. dominus superintendens benigno-gratiosum ex. Consilii intimatum ratione libelli »Egy katholikus keresztyénnek vallástétele« in eo ad superintendentiam dimissum, ut eadem declaret: an liber ille ad classem virtute Articuli 26. 1791. censendorum pertineat?

Memoratus libellus ad classem illorum, qui censeri debuissent, pertinere agnoscatur, simulqne declaratur dogma in eo contentum esse conforme utriusque confessionis evangelicae religioni, terminos vero quosdam duriores et expressiones in eo occurrentes juxta relationem dominorum censorum neutiquam approbari sub A.

7. (A tiszáninneni ref. egyházkerület felirata a helytartótanácshoz, 1793. nov. 25.)

Serenissime Regie Haereditarie Princeps, Archidux Austriae et Palatine! Excelsum Consilium Regium Locumtenentiale Hungaricum! Domine domine, domini benignissimi gratiosissimi!

Ad benigne gratiosum Celsitudinis Vestrae Regiae, Excelsi Consilii dato 29. octobris a. c. sub numeris 25629 ad superintendentiam hanc dimissum intimatum, quo mediante eidem committitur, ut suam declarationem super eo; an liber sub titulo »Egy katholikus keresztyénnek vallástétele« ad classem illorum, qui virtute articuli 26-ti 1791. per censores penes eandem superintendentiam constitutos censurari deberent, spectet? — eidem Excelso Consilio una cum libello secum communicato submittat, humillime insinuamus:

Memoratum libellum esse theologici argumenti, sequenter, antequam imprimeretur, si per hominem evangelicum fuisset scriptus et in gremio hujus superintendentiae et denique post legem latam impressus, de quibus tamen nobis nihil constat, virtute praecitatae legis censurae debuisse subjici.

In consequentiam itaque antecedenter benigne gratiosorum intimatorum in hoc merito interventorum eos posuimus ordines, ut censores per nos constituti eundem revideant, censurae subjiciant, desuperque relationem praestent successive Celsitudini Vestrae Regiae Exc. Consilio submittendam, prout etiam examinantes in continenti talem nobis fecerunt de eo relationem, videlicet:

Materiam praedicti libelli hanc esse: Hostiam in sacramento eucharistiae non esse adorandam, quod evangelici utriusque confessionis et credunt ferventer et profitentur. Si igitur toties memorati libelli auctor communem hanc evangelicorum fidem in omni sinceritate tantum proposuisset et cum debita moderatione argumentisque probare intendisset utique sensa tantum religionem evangelicam profitentium expressisset. Verum non diffitemur eundem saepius tales etiam terminos atque expressiones in opere suo adhibuisse, quales adprobare et ratihabere non possumus.

In reliquo penes libelli hic adclusi remissionem Benignitati et Gratiositati devoti constanti cum cultu manemus Celsitudini Vestrae Regiae servi humillimi, obligatissimi, obsequentissimi: Superintendentia H. C. addictorum Cistibiscana.

Datum e consistorio nostro superintendentiali Miskolcini, die 25-a Nov. 1793. celebrato.

8. (A helytartótanács leirata a tiszáninneni ref. egyházkerülethez.)

Sacratissimae Caesareo-Regiae et Apostolicae Majestatis Consilii Regii Locumtenentialis Hungarici nomine Superintendentiae Helveticae Confessionis Cistibiscanae opusculo, cui titulus: »Egy katholikus keresztyénnek vallástétele,« altissimo loco ad classem librorum prohibitorum relegato, eidem superintendentiae hisce committi, ut exstantia adhuc attacti opusculi exemplaria per denatum ministrum helveticae confessionis Komaromiensem Josephum Péczeli Patakinum missa, illico horsum transponat... (1794. febr. 28. — 4398. sz.)

9. (A tiszáninneni ref. egyházkerület 1794. ápr. 14-én tartott közgyülése jegyzőkönyvének 5. pontja.)

Felolvastatott a nagyméltóságu királyi magyar helytartótanácsnak abeli parancsolatja, mely szerint az »Egy katholikus keresztyénnek vallástétele« nevezetü könyv, amely a megtiltatott könyvek közé számláltatottnak jelentetik és még néhai Tiszt. Péczeli József ur által eladás végett Patakra küldettetett, minden található s el nem adattatott nyomtatványaira nézve felküldettetni hagyattatik. Melyre nézve coadjutor curator Tekintetes Szemere Albert és esperest Tiszt. Palóczy György urak a pataki collegiumba oly rendelés mellett kiküldetnek, hogy az emlitett könyvnek eladó hátralevő nyomtatványait beszedvén, Főtisztelendő superintendens urnak felküldés végett szolgáltassák kezéhez.

A tiszáninneni ref. egyházkerület levéltárából közli:

ZOVÁNYI JENŐ.

KÖNYVISMERTETÉS.

I.

Petőfi. Irta Barabás Ábel. Budapest. 1907. Franklin-Társulat.

Sokszor felhangzott a panasz, hogy Petőfinek még mindig nincs méltó élet- és jellemrajza. Zilahi és Fischer munkája sok tekintetben elavult, Ferenczy Zoltán 3-kötetes nagy műve pedig inkább eredeti kutatások alapján összegyűjtött anyaghalmaz, mint művészi életrajz. A Petőfiről szóló irodalom nagyrészt kisebb részlettanulmányokban és hirlapi czikkekben merül ki. A legtöbb ilynemű dolgozatnak Gyulai Pál egyetemi előadása az irányítója, a minthogy a legtöbb újabb irónk értékelésében az ő szava birt eddig legnagyobb súlylyal. Ferenczy művének megjelenésével a költő életének minden mozzanata előttünk állt s így sokan óhajtották, hogy a meglevő anyagból Gyulai Pál szerkeszszen egységes, a költő szellemi arczképét híven tükröző életrajzot. A mivel Gyulai — sajnos — késik, azzal Barabás — sajnos — sietett. Egy vaskos könyvben értekezik Petőfiről, de oly sovány invenczióval, hogy mondanivalója 20 oldalon is elfért volna. Végtelen bőbeszédűséggel, bosszantó ismételgetéssel s szintelen frazeológiával mondja el újra mindazt, a mit már Gyulaitól és Ferenczytől tudunk. S a sok banalitás annál inkább bántó, mert szerzőnk az önteltségnek szokatlanul magas hangján úgy adja őket elő, mintha »új szókat« mondana. Pedig Barabás legtöbb »eredeti« gondolatát kalaplevéve üdvözöljük, mint régi ismerőst s legfölebb az érint kínosan, hogy utolsó találkozásunk óta annyira megöregedtek, hogy bőbeszédűen fecsegnek tele 286 oldalt.

Azt hiszszük, nincs költőnk, kinek annyira átlátszó lenne az egyénisége, mint Petőfié. Nála igazán semmi nincs abból a sfinxszerűségből, a mit Péterfy Keményben talált. Életében, költészetében egyaránt őszinte volt. Hogy tőle vegyünk hasonlatot: minden tette nyitott könyv, melyben cselekvésének rúgói, szándékai, tervei tisztán olvashatók. Mindent elmondott magáról; még halálát is előre elbeszélte. Költészete, följegyzései, kalandjai, a kortársak nyilatkozata: oly adatok, melyek tökéletes vonásokban tükrözik szellemi arczképét. Hogy fejlődését megérthessük, egyéniségének ismeretén kívül, valóban nincs szükségünk egyébre, mint a kor tanulmányozására, mely rá hatással volt és neveltetése körülményeinek

ismeretére. A buzgó psycholog elmehet addig, hogy szülőiben nyomozza az örökbe hagyott vonásokat, e feladatot azonban megnehezíti az, hogy nem ismerjük őket eléggé. S hogyan magyarázza költőnk egyéniségét Barabás? Talán visszamegy Petőfi nagyatyjára, vagy dédapjára? Nem. Ez nem lenne eléggé tudományos eljárás. A honfoglaláson kezdi. Olvasóm valószínűleg hitetlenül rázza fejét s ezért a könyv első fejezeteit ide jegyzem. »A magyar nép honfoglalása.« »Az új haza néprajzi áttekintése.« »A nép psychologiája.« »A földrajzi fekvés és éghajlat befolyása.« »A magyar nép erkölcsi felfogása.« »A magyar nép szívós kitartása az eszmék szolgálatában.« Minthogy ily messze út után elfáradtunk, nézzük meg, hol tartunk ez utolsó fejezetben. Itt a következő pontok készítik elő Petőfi jellemrajzát. »A reformáczió. — A lutheranus, kálvinista és unitárius vallás térfoglalása. — A vallási viták hevessége. — Rákóczy szabadságharcza. — A kurucz költészet jelleme. — A csüggedés korszaka. — A magyar gondolkodni kezd. — A filozófia behatol az irodalomba. — A forradalmi eszmék csirája. — Az irodalom megújhodása.« — Mit akar e mérhetlen kitéréssel Barabás? Történelmi kalandozásait azzal indokolja, hogy Petőfi költészetében a magyar lelket keresi. »Nem csak arról van szó, hogy milyen volt Petőfi képzelő ereje, hanem arról is, hogy milyen a magyar ember képzelete. Nem csak arról van szó, hogyan szerette Petőfi szüleit, hanem arról is: hogyan nyilatkozik a szülők iránti szeretet a magyar embernél« stb. Épp így kutatja Petőfi szerelmét, filozófiáját, hazaszeretetét a magyar lélekben. Petőfi költészete tehát olyan növény, »mely ott csirázott valahol a Don és Volga folyamok közt elterülő végetlen rónákon, míg aztán húsz és egynehány emberöltő mulva a Duna és a Tisza alföldjén virágzott ki a maga pompájában.« Barabás a fiatalosság irigylésre méltó tüzével hőse számára foglal le minden vonást, mely a magyar természetet valaha csak jellemezte. Petőfi nála mintegy kizárólagos és egyetemes tulajdonosa a nemzeti sajátságoknak. S itt eszünkbe jut: vajjon mit csinálna szerzőnk, ha Aranyról rajzolna »szellemi arczképet«? Fájdalommal gondolunk a Petőfiével teljesen ellentétes természetű nagy költő sorsára, a kit Barabás elmélete érdekében kénytelen lesz kihagyni a »csodás magyar virágok« közül. Hát többi nagy költőnk? Vörösmarty, Tompa, Kisfaludyak? Szerzőnk mindezekkel nem törődik, mert egy korábbi munkájában nem velök, hanem Vas Gerebennel foglalkozott. Természetes tehát, hogy Petőfi mellett legfölebb Vas Gereben és Jókai magyarsága jöhet számba.

E gondolatért valóban nem volt érdemes a Don és Volga partjára elfáradni. Igaz, hogy ez az egyetlen új dolog a könyvben. De ha szerzőnkben tényleg lenne valami a »filozóf«-ból, úgy őseink honalapításának szemlélése helyett a költő közvetlen elődeire vethetett volna mélyebb pillantást. Mennyivel érdekesebb lett volna kutatni azt, hogy a szláv származású Petrovicsok hogy alakultak át jó magyarokká? Aztán: Petőfi természetének szokatlanul jellegző sajátsága az indulatosság, a hirtelen szenvedélyesség. Hogy nem gondolt szerzőnk arra, hogy a magyar ember általánosan ismert típusa eddig a méltóság, a nyugalom vonásait egyesítette inkább magában. Még a »hirtelen haragú« Toldi is mennyi

mindent eltűr, míg »iszonyatosképpen« megharagszik. Mindenesetre tanulságosabb lett volna annak fejtegetése, hogy az öröklött szláv temperamentumra mennyiben hatott átalakítólag a magyar földnek, népnek és szokásnak az az izzó szeretete, mely szinte perzsel Petőfi költészetében. Taine milieu-elméletét annyira kiszélesíteni, hogy egy író lelki életének vizsgálatánál egy ezredév előtti időkre menjünk vissza igazán, meddő dolog.

A könyvnek hosszú bevezető része tehát elmaradhatott volna. Az ez után következő három fejezet a költő életét, jellemét és költészetét tárgyalja. Szívesen elismerjük, hogy Petőfi élet- és jellemrajza szabatos s a források ügyes felhasználásával készült. Többnyire Ferenczyt, az Utileveleket, a költeményeket s Szendrey Julia naplóját értékesíti itt szerzőnk. A könyvnek ez a része lelkesen irott s bár új szempontja nincs, érdeme, hogy középiskolai tanuló, vagy egyetemi hallgató számára könnyebben hozzáférhetővé tette a szétszórt anyagot. A Petőfi életéről szóló négy fejezetben a lángelméről, a szülőkről (igen röviden és fölszínesen), a fejlődésről és a költőnek a nemzethez való viszonyáról találunk elmélkedéseket. A jellem »egyik fejlődési folyamatában« a fiúi szeretet, baráti szeretet, a szerelem és hazaszeretet érzelmeit elemzi, a másikban különböző »rétegeket« bont le a költő egyéniségéről s a rétegek alatt mutatja fel a lélek tulajdonságait. Az első réteg alatt pl. merő külső vonásokat csoportosít. A költő »különczségeiről, nagyzolásáról, állítólagos korhelységéről, gorombaságairól az elvek harczában« stb. emlékezik meg. A második réteg alatt rátalál gyermeteg szívére, mértékletességére, egészséges becsvágyára, őszinteségére, látnoki tehetségére stb. A harmadik réteg alatt Petőfi önzetlensége, áldozatkészsége, elvhűsége, önérzete stb. rejtőzik. Látnivaló, hogy ez a »réteg elmélet« fölösleges ékítés csak s nem egyéb, mint egy theoriává felfújt metaphora. A második és harmadik réteg alatt felsorolt egyéni »jellemvonások« önkényesen fölcserélhetők s mi sem indokolja egyik, vagy másik »réteg« alá tartozásukat. Szerzőnek — ismételjük — itt az az érdeme, hogy a Ferenczy-gyüjtötte óriási anyagot megrostálta s egy kötetbe foglalja azt, a mi Ferenczy előadásában három kötetet tesz ki.

Barabás, könyvének utolsó részében a költőről, mint művészről is megemlékezik. De észrevételei itt annyira kézenfekvők, köznapiak, hogy nem méltók különös figyelemre. A helyett, hogy a költő alkotásmódját vizsgálná, vagy összefoglalná azokat a jellemvonásokat, melyeket kiválóbb elmék Petőfi költészetében észrevettek: többnyire színtelen szólamokban dicsőíti költőnket. Nem az olvasót, hanem a régi gondolatokat melegíti fel. S teszi ezt az önérzetnek oly hangján, melyet úgy látszik, költőnktől tanult el. Vörösmartynak Petőfire írt emlékezetes epigrammját: »Légy buzgó, de szerény, birónak még te kicsiny vagy« — a minden salaktól megtisztult költő valóban joggal nyújthatná át a vele foglalkozóknak.

—*nn.*

II.

Sully Prudhomme. Eine psychologisch-literaturgeschichtliche Studie von Dr. Ludwig *Karl.* Leipzig, Chemnitz 1907. 8° 126 l.

Karl Lajos a győri főreáliskola tanára. Mikor ezt a könyvét német nyelven írta meg, valószinüleg az a gondolat vezette, hogy így szélesebb olvasókörre számíthat. Talán úgy okoskodott, hogy bizonyosan tud nálunk németül, a ki *Sully Prudhomme* iránt is érdeklődik. Távol van tőlünk, hogy ezt hibájául rójjuk fel, hiszen a tudománynak nem a nyelve, hanem az eredménye érdekel inkább bennünket. Mindenesetre a német nyelv helyett a franczia választása logikusabb lett volna.

Sully Prudhomme a *Parnasse* néven ismert költői kör egyik legtehetségesebb tagja volt. Ezek a költők arra törekedtek, hogy a költészet tartalmát új hódításokkal növeljék. Így pl. *Heredia*, kinek teljes költészetét megismerhetjük *Vargha Gyula* szép fordításában a Kisfaludy-Társaság Anthologiájából, történelmi tanulmányait vonta be a költészet mázával. *Sully Prudhomme* pedig a metafizika problémáit és más filozófiai kérdéseket vont be költészete keretébe. Ifjúságának szomorú napjai nagyon korán kifejlesztették benne a gondolkozó hajlamot. Finoman érző lelke pedig még gondolatait is érzelmekkel szőtte át és megfordítva. Érzelmi világának teljes szabad szárnyalását megakadályozta a töprengő érzelem, s e kettő küzdelméből fejlődött bámulatos finomságú, szelid hangú költészete.

Ennek a vonzó hatású életpályának a leirását találjuk *Karl* könyvében. Egy általános jellemzést és a költő külső életét tárgyaló bevezetés után három fejezetben foglalkozik a költővel, a gondolkodóval és a művészszel. Az első fejezetben ügyesen állítja szemünk elé a költő tehetségének ébredését, majd érzelmeinek küzdelmét a mindinkább túlsúlyra jutó gondolati elemmel, majd ez utóbbi teljes győzelmét. Akkor azután elfordult *Sully Prudhomme* a költészettől, hogy teljesen filozófiai munkásságának éljen. Ezzel foglalkozik a második fejezet, míg S. P. előadó nyelvi művészetét és aesthetikai nézeteit és hatását a harmadik tartalmazza.

E könyv lapjairól érdekes élet elevenedik föl az olvasó előtt. Benne a költő megrontja a gondolkodót, a gondolkodó pedig folytonos akadályokat gördít a költő útjába. De így is egész ember marad, a ki külső elismerésben is részesült. A Franczia Akadémia tagjává választotta, 1902-ben pedig a Nobel-díjjal is kitüntették.

Ez a könyv franczia íróról német szellemben készült. Míg a frank szellem egy író megítélésénél, lelki világának rajzánál folytonosan a kritikus szubjektiv érzelmeit tolja előtérbe s maga a kritika szellemes irodalmi termékké válik, addig a német »Gründlichkeit« elmerül a tények halmazában és nem valami nagyon kellemes olvasmány. A franczia író többet beszél magáról mint a tárgyról és mellette föltétlenül szükségesnek tartjuk még a megbírált író olvasását. A német újra elmondja mindazt, a mit a költő, a kiről szó van, énekelt, saját személyét pedig

csak néha-néha mutatja. *Karl* szintén így tesz. Czélja volt *Sully Prudhomme* lelki fejlődését vázolni. Ezért elmondja bőven munkáinak egész tartalmát s rendesen a fejezetek végén összefoglalja psychologiai szempontból a fejlődés mozzanatait. A mit ilyenkor mond, az nem új dolog. Elmondták már előtte tekintélyes franczia kritikusok: *Brunetière*, *G. Paris*, *Coquelin* stb.

Leszámítva a sokszor bő lére eresztett tartalom-elmondást, *Karl* érdemes munkát végzett. Ügyesen tudta vázolni költőjének fejlődését. A czímben szereplő »psychologisch« daczára nem merült el a bőven kinálkozó lélektani analysisben, mely pedig nálunk már szinte betegséggé kezd itt-ott fajulni. Ha eredményei nem is újak, mégis szolgálatot tett azoknak, a kik *Sully Prudhomme* egész pályájának összefoglaló rajzára kiváncsiak.

A mostaninál azonban még sokkal szebb munkát alkothatott volna, ha a nagy angol essay-írók eljárása lebeg szeme előtt könyve irásakor. Teszem *Macaulay* vagy a mi *Péterfynk* sok szép példát mutathat arra, hogyan kell lelki analysissel általános vonásokban, de mégis világosan és vonzóan megrajzolni egy költő pályáját és kimutatni helyét korának szellemi mozgalmaiban. Az ilyen alkotáshoz, igaz, az olvasónak jobban kellene ismerni *Sully Prudhomme* munkásságát, mint az a *Karl* könyve megértéséhez szükséges. De ne feledjük, hogy az irodalomtörténetírónak, a ki sok tekintetben alig több a kommentátornál, érdeme, ha a szellemóriások munkáinak tanulmányozására kedvet ébreszt az olvasókban. Ez egyszersmind jutalma is. A *Karl* monografiája után alig lesz még valakinek kedve *Sully Prudhomme*-ot elővenni, mert azt hiszi, hogy ebből a könyvből már tökéletesen megismerte a költő minden gondolatát. Pedig *Sully Prudhomme*-nak egy szép verse többet ér ennél az egész kötetnél. Szerzőnkben nincs meg az a tulajdonság, mely soh' sem felejti, hogy csak csatlósa a költőnek és az ő kötelessége érdeklődést kelteni írójának szellemi világa iránt. Ha angolosan jár el, ez mindig eszében lesz és könyve bizonyosan rövidebb, de jobb lett volna. És ez nem utolsó érdem. No meg úgy még teljesebb lenne a nemzetközi konczert, mert magyar tanár franczia költőről angol szellemben írt volna német könyvet.

De írását így is figyelmébe ajánlhatjuk az érdeklődőknek.

n.

REPERTORIUM.

Araló Frigyes. Kazinczy mint író és szabadkőműves. Kelet 10. sz.

Balásházy Péter. A nővérek. Glória. 1907. Ism. Sebestyén Károly. Budap. Hirl. 1908. 4. sz.

Balásházy Péter. Egy kis leány gondolatai és egyebek. 1907. Ism. Sebestyén Károly. u. o. 1908. 4. sz.

Barabás Ábel. Petőfi. Budapest, 1907. Franklin-T. (8.-r. 286 l.) 4 K. — — Ism. v. p. Neues Pest. Journ. 279. sz. — m. j. Budap. Szemle. 1908. 133. köt. 150—153. l.

Barcsa János dr. Az első Magyar Füvész-könyv és Debreczen. — Debrecz. Képes Kalendárium 1908. 58—60. l.

Biró Sándor. Vallásos gondolatok. Arany költeményei alapján. Székelyudvarhelyi ref. kolleg. 1906/7. értes. 44—64. l.

Darnay Kálmán. Megemlékezés Kisfaludy Károlyról, halálának 77-ik évfordulójára. Darnay Muz. 1908. naptára 36—40 l. (K. K. levelei atyjához.)

Dóczy, Ludwig. Petőfi's Selbstgefühl. Neues Pest. Journ. 1908. 23. sz.

Erdős Károly. Emlékezés Szenczi Molnár Albert zsoltárfordításának háromszázéves megjelenése alkalmából. Közlöny (Debreczen) 38. évf. 3—5. sz. (Önállóan is megjelent 8.-r. 20 l.)

Farkas Emőd. Petőfi és Tarczy Lajos. Budapest 291. sz.

Ferenczi Sári. Argirus királyfi széphistóriájának muzeumi csonka példánya. Könyvszemle 376. l.

Gálos Rezső. A csikóbőrös kulacshoz. Philol. Közl. 970. l.

Gárdonyi Géza. Átkozott józanság. 1907. Ism. Vasár. Ujs. 1908. 1. sz. — R—a F. Neues Pest. Journ. 21. sz.

Györe János. Abonyi Lajos irói elvei. Abony 20. sz. Abonyi Lajos pályája. U. o. 4. sz.

Hanvay Zoltán. Tompa Mihály emlékezete. Az Ujság 305. sz.

Hartmann János. Petőfi tájképei. Budap. Szemle 132. köt. 345—355. l.

Heinlein István. Takáts Raphael. Magy. Nyelv 447—454. l.

Illyés Bálint költeményei. 1907. Ism. f. Budap. Szemle 133. köt. 146—149. l.

Janovics Jenő. A magyar dráma irányai. Tanulmány. Budapest, 1907. Benkő Gy. 7 K. Ism. r. p. Neues Pest. Journ. 279. sz.

Kanyaró Ferencz. A Batthyányi-kódex mint unitárius Graduál. Philol. Közl. 897—911. l.

Kardos Albert. Kazinczy Ferencz és debreczeni barátai. Debreczeni képes kalendárium 1908. 50—53. l.

Kardos Albert. Diószegi Sámuel és Fazekas Mihály. Debreczeni Függetl. Ujs. naptára 1908. 65—70 l.

Katona Lajos. A Nyelvemléktár befejezése. (Kivonat.) Akad. Értes. 1908. 5—12. l.

Kóbor Tamás. Kiss Józsefről. Aradi Közl. 291. sz. Pester Lloyd 297. sz.

Kolosvári Aladár. Arany János élete 1907. Ism. Császár Elemér. Philol. Közl. 1908. 52. l.
Londesz Elek. Fazekas főhadnagy. Tolnai Világlap 46. sz.
Loósz István. Zalán futása és az Iliász. Philol. Közl. 1908. 6—20. l.
Lukácsy Sándor (1834—1907.) ő. Budap. Hirl. 268. sz.
Melich János. Révai Miklós nyelvtudománya. Akad. Értes. 716—733. l
Melich János. A magyar szótárirodalom. 1907. Ism. Tolnai Vilmos. Philol. Közl. 1908. 47—52. l.
Mezey Sándor. Tüzek. Bdp. 1907. Ism. Vasár. Ujs. 1908. 2. sz.
Mikes Lajos dr. Szőllősi Zsigmond. Budap. Hirl. 1908. 24.
Négyesy László. Kazinczy Ferencz szobránál. Akad. Értes. 709—715. l.
Oláh Gábor. Sámson. Költői elbeszélés. 1908. Ism. Sebestyén Károly. Budap. Hirl. 1908. 7. sz.
Oláh Gábor. Petőfi. magyarjai. Budap. Hirl. 305. sz.
Palágyi Menyhért. Kiss József. Az Ujság 298. sz.
Pálffy Aladár (Tarcsafalvi). Kisfaludy Sándor Etéden. Udvarhelyi Hiradó 45. sz.
Pálos Ede. Révai Miklós és rajziskolája. Ism. Nyilasi Lajos. Philol. Közl. 1908. 76. l.
Palágyi, Ludwig. Der Geist der ungarischen Dichtung. Die Karpathen 99—102. l.
Pap Mariska. A rög. 1908. Ism. R—a F. Neues Pest. Journ. 1908. 21. sz.
Patai József. Bajza és Lessing. Philol. Közl. 1908. 33—47. l.
Payr Sándor. Históriás ének Dévai Mátyásról. Protest. Zeneközl. 15—19. sz.
R. V. Gy. Arany János néhány nőalakjáról. Részletek egy felolvasásból. Munkácsi Hirl. 1908. 1. s. kv. sz.
Révész Béla. A nagy börtön. 1907. Ism. Londesz Elek. Pesti Napló 287. sz. — R—a F. Neues Pest. Journ. 1908. 21. sz.
Sas Ede. Desdemona leánya. 1908. Ism. R—a F. Neues Pest. Journ. 1908. 21. sz.
Sebők Zsigmond. Maczkó úr 1907. Ism. Lovik Károly 300. sz.
S—i A—l. Arany János. Egyetértés 256. sz.
Simonyi Zsigmond. Révai Grammatikájának III. kötete. Akad. Értes. 743—746. l.
S. Szabó József. Diószeghy Sámuel. (Képpel.) Debreczeni Képes Kalendárium 1908. 26—33. l.
Szabó Péter. Adalékok Gauss és Bolyai levelezéséhez és Bolyai Farkas életrajzához. Math. Term. tud. Értes. XXV. köt. 326—338. l.
Szabolcska Mihály. A magam ösvényén. 1907. Ism. Vasár. Ujs. 51. sz.
Szent-Imrey György. Tompa Mihály. Budapest, 1907. Kókai L. (8.-r. 80. l.) 1 K 50. — Ism. Lengyel Miklós. Philol. Közl. 950. l.
Szőllősi Zsigmond. Palma di Palma. 1907. Ism. Vasár. Ujs. 51. sz.
Takáts Sándor. Balassa Bálint védelme. Budap. Hirl. 288. sz.
Váradi Antal. Petőfi ellenségei. Az Ujság 301. sz.
Váradi Antal. Elfelejtett írók. Az Ujság. 245., 252. sz. (Balázs Sándor.)
Viszota, Julius dr. Széchenyi und Metternich Pest. Lloyd. Abendbl. 284. sz.
Werner Gyula. Forgách Simon. Ism. Londesz Elek. Pesti Napló 287. sz. R. Pester Lloyd 267. sz. — r. p. Neues Pest. Journ. 279. sz.
Zöldi Márton. A nagy bonvivant. 1907. Ism. Londesz Elek. Pesti Napló 287. sz.
Zuboly, Salamon Ferencz, a kritikus. Pesti Napló 305. sz.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelent IRODALOMTÖRTÉNETI MŰVEK:

Ábel Jenő dr. A bártfai Szt.-Egyed temploma könyvtárának története. Egy fametszettel. Ára 2 kor. 40 fill.

Analecta nova ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia. Jussu Acad. Scient. Hung. ex scriptis ab Eugenio Abel relictis cum commentariis edidit partimque auxit Stephanus Hegedüs. Ára 8 kor.

Analecta recentiora ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia. Jussu Acad. Scient. Hung. ex variis fontibus hausta cum commentariis edidit Stephanus Hegedüs. Ára 8 kor.

Bayer József. A nemzeti játékszín története. 2 kötet. Ára 14 kor. — Egy magyar Eszther-dráma. Ára 60 fill.

Békefi Remig. A népoktatás története Magyarországon 1540-ig. Ára 12 kor.

Bogisich Mihály. Cantionale et passionale Hungaricum societatis Jesu, residentia Turocensis. XVII-ik századbeli kath. énekgyűjtemény. Hangjegyekkel. Ára 60 fill. Szegedi Ferencz Lénárt egri püspök énekes könyve. 1674. év. Ára 1 kor.

Coelius (Bánffy) Gergely. Szent Ágoston reguláinak magyar fordítása. (1537.) Bevezetéssel ellátva kiadta Dézsi Lajos. Ára 2 kor.

Császár Elemér. Verseghy Ferencz élete és művei. Verseghy arczképével. Ára 6 kor.

Emlékkönyv, Akadémiai — Kazinczy Ferencz születése évszázados ünnepéről október 27-én 1859. Ára 1 kor.

Hegedüs István. Dicsének Jacobus Antonius Marcellusra. Irta Janus Pannonius. Ford. Ára 1 kor. 80 fill. — Petrarca »Szózatja« és egyik latin költői levele. Ára 50 fill.

Heinrich Gusztáv. Kudrun. A monda és eposz. Ára 80 fill.

Hellebrant Árpád. A M. T. Akadémia könyvtárában levő ősnyomtatványok jegyzéke. Ára 4 kor.

Irodalomtörténeti emlékek. I. kötet: Két magyarországi egyházi író a XV. századból: Andreas Pannonius. Nicolaus de Mirabilibus. Közzéteszi *Fraknói Vilmos* és *Ábel Jenő*. Ára 7 kor. — II. kötet: Olaszországi XV. századbeli íróknak Mátyás királyt dicsőítő művei. Közrebocsájtja *Ábel Jenő*. Aurelius Brandolinus. — Ludovicus Carbo. — Galeottus Martius. — Naldus Naldius. — T. Alexander Cortesius. — Ugolinus Verinus. — Jo. Franc. Marlianus. Ára 7 kor.

Irodalomtörténeti közlemények. Szerkeszti az I—II. évfolyamot *Ballagi Aladár*, a III. évfolyamtól *Szilády Áron*. Tartalomjegyzék minden évfolyam végén. (Eddig 17 évfolyam 1891—1907.) Minden évfolyam 4 füzetben. Egy-egy teljes évfolyam ára 10 kor. Egyes füzet 3 kor.

Jakab Elek. Az erdélyi hirlapirodalom története 1848-ig. Ára 1 kor.

Katona Lajos. Temesvári Pelbárt példái. Ára 1 kor. 20 fill. — A Teleki-codex legendái. Ára 1 kor. 60 fill. — Alexandriai Szent Katalin legendája középkori irodalmunkban. Ára 1 kor. 60 fill.

Kazinczy Ferencz levelezése. Közzéteszi dr. Váczy János. I—XVII. kötet. 1763—1821-ig. Minden kötet ára 10 kor.

Budapest, 1908. Az Athenaeum r.-társ. könyvnyomdája.

ARANY A COMPOSITIÓRÓL.

A magyar költészetben Arany a *compositio* legnagyobb mestere.

Ha a szerkezet szabályairól, a művészi egységről s ezek fontosságáról beszélünk, Arany neve szinte önkénytelenül eszünkbe jut s szabályaink megvilágítására az ő műveiből tudunk legtöbb példát idézni.

Költészetének a művészi compositio kétségkívül egyik legfőbb jellemző vonása. Maga is jól tudta ezt s barátaihoz írt leveleiben szól is róla az őt jellemző öntudatossággal. A Toldi »derekára« vonatkozólag írja Petőfinek (1848. ápr. 22.): »Meglátom, tudok-e repülni az Illosvai Péter diák szárnyai nélkül. Ha lehet, teszem, de ha nem lehet, elhagyom, mert nálam *főleg* a compositióban van a poezis, ha t. i. van; és ha a compositiót már előre gyöngének sejtem, soha sem vesztegetem rá a mindennapi költészet tarka szalagbokrát.« Még jelentősebb e tekintetben egy Csengeryhez írt levelének (1854. márcz. 30.) következő pontja: »Tudom, hogy számosan meghaladnak geniuszra nézve — Zrinyitől Petőfiig; — csaknem mindnyáján természeti könnyűség s termékenységben; sokan a nyelv s dictio bájában. Az én érdemem ama — félig sükerült — törekvés: formát és tárgyat öszhangzásba hozni: egészet alkotni. E tekintetben tudom, hogy áll régibb költészetünk; tudom, hogy én itt még a kezdők, úttörők közt állok. Ezt Greguss is kiemelte, de úgy, minha már én elértem volna a netovábbat, s mintha ez út, melyre léptem, egészen sajátom volna. Oh nem! Minél jobban tágult látköröm, minél több műremekkel ismerkedtem meg a világirodalomban: annál jobban meggyőződtem, mi hiányzik a mi költészetünkben. Forma — nem jambus és trochaeus — hanem ama benső forma, mely a tárgygyal csaknem azonos. Érezni kezdtem, mi az, a miben a mesterek — Homertól Bérangerig — *egyeznek:* bár külsőleg — kor-, nemzetiségi stb. viszonyok szerint — oly különbözők. Ezt a *valamit* megfogni, magyar viszonyaink közt reproducálni, vala törekvésem, s hogy nem egészen jártam tévúton, mutatja a legilletékesb tekintélyek egyhangú elismerése. De hányszor maradtam előképem megett! hányszor

adtam töredéket az öszhangzó egész helyett! Azt csak én tudom s érzem.«

A tökéletes compositióra törekvés egyik fő oka lassú dolgozási módjának s elkedvetlenedésének munka közben .Tervet tervre halmoz mindig elégedetlenül önmagával, folyton javít készülő munkáján s a tárgygyal való küzdelem vége sok esetben a kimerülés. A munka töredék marad. »Egyik skepsisből a másikba esem: fúrok, faragok, igazgatok = rontok, bontok, megsemmisítek stb. Persze aztán sokszor az első talán jobb volt mint az utolsó: de hiába: nem tudok magammal megelégedni. Innet az én meddő*ségem*! Innet, hogy már nekem *végem!*« — írja Lévaynak (1852. okt. 16.).

A Hunyadi balladakör tervét azért ejti el, mert előre látja, hogy *egység* nem lesz benne,[1] a Toldi Szerelme lassú készülésének az az egyik oka, hogy nehezen tud olyan mesét componálni, melynek *eleje* és *vége* legyen, a népies elbeszélés pedig ilyent kíván.[2] A Buda Halála előszavában mentegetőzik, hogy a költemény »speciál egysége« azért nem kifogástalan, mert mint egy tervezett trilogia első része, egy »magasabb egységbe« kell olvadnia. Ezért nem örül neki, hogy mutatványt akarnak közölni a *Murány ostromá*ból, mert az csak mint *egész* ér valamit.[3] »Én nem egyes helyekért, hanem compositióért dolgozok« — írja Szilágyinak 1848-ban.[4]

Az Elveszett alkotmány mint egész »kiállhatatlan valami« előtte, mert nincs benne »kerekdedség, nincs a kellő emelkedés és elfogyás; episodjaiért látszik élni.«[5] A Toldi elejét nehézkesnek tartja s nem tetszik neki, hogy »sok helyett igen elszélesedik.«[6] Mások műveinek megítélésében is az egység, a compositio a legfőbb szempontok egyike nála.

Zrinyi és *Tasso*-jában sokat foglalkozik az eposzi compositióval. Ebből s egyéb töredékes jegyzeteiből látjuk, hogy milyen aprólékos gonddal bontja részekre a nagy epikai alkotásokat, hogy a compositio titkait mintegy ellesse. *Tinódi* »alaktalan eposza« nem tetszik neki,[7] *Gyöngyösi* és *Gvadányi* méltatásában is kiemeli alakító tehetségük csekély voltát.[8] *Szász* Károly költészetének is ebben leli egyik fő hibáját,[9] *Fejes* István lyrájában a »tárgyi és alaki határozatlanság,« a versek »épségének« hiánya bántja legjobban.[10]

*Hebbel*nél viszont dicséri a »részek arányos, tervszerű beosz-

[1] Előszó az Elegyes darabokhoz.
[2] T. Szerelmének előszava.
[3] Lev. Petőfihez 1848. jan. 8.
[4] Jan. 27.
[5] Levele Szilágyi Istvánhoz 1846. febr. 22.
[6] Levele u. ahhoz 1847. nagypéntek.
[7] Hátrahagyott prózai dolgozatai. 149.
[8] Irói arczképek és H. pr. dolg. 279.
[9] H. pr. dolg. 47.
[10] U. ott. 162. 170.

tását,«[1] az *Ember tragédiájá*ban is a compositio tetszik neki[2] s Tompa költői haladásának is a compositioban való tökéletesbedését mondja: »...különösen tárgyiasságod s tehetséged »műegészet alkotni« — írja neki 1854. jun. 23.-iki levelében — nem szórni képeket pazarul hanem oda tenni az erőt, a hova kell; szóval az egészet és nem a részeket ajándékozni meg főbb figyelemmel: az, a mit én művészi haladásnak mondok.«

Arany szerint a benső forma, compositio iránti érzék nem egy vagy más népfaj tulajdona, hanem az összes emberiségé: természetünkben gyökeredzik.

»Tudva van, hogy a nép sehol sem tanulja formáit; a mint a költemény eszméje megfogant: vele terem egyszersmind a benső forma egész teljességében.« A népköltés alkotásaiban nyilatkozó »benső teljességgel« a műköltészet csak versenyezhet.[3] Az »alkotás egységét, formabeli teljét és kerekded voltát« a népköltészet mutatja a legszebben.[4] Fájdalom, műköltőink éppen ezt nem tanulták el a néptől, melynek kerek compositióját »laza terpedtséggel« váltják fel.[5] »Jó beszédes elbeszéléseket«[6] írnak s olyan dalokat, melyeknek« »vége ott van és azért van, hol és mert nincs mit olvasni tovább,«[7] »itt az egység, ott a hangulat törik ketté.«[8] »Mikor lesz nekünk oly epicusunk, a ki componálni tudjon! — írja Szilágyi Istvánnak 1854. márcz. 9. én — Az egy Zrinyin kívül még eddig nincs, az is merő utánzat. Vagy a mesét a nép phantasiája képes alkotni csupán, s az íróköltő csak a készből csinálhat valamit? Különben miért volna — semmi népi monda-alapra nem támaszkodható — Arpádiásaink és Lászlódiásaink szervezete oly iszonyúan szegény?« Rendkívül boszantja, hogy forradalom után költészetünkben akkora a formátlanság s hogy műveiből semmit nem tanulnak.[9]

Lapja, a *Figyelő,* ezért akar »a benső forma szóvivője lenni.«[10]

*Naiv eposunk*ról szóló jeles tanulmányát is a compositio kérdésére alapítja s szinte kifogyhatatlan az erre vonatkozó terminusokban. Ime néhány; ***műalkat, műalak, benső idom, műalkotás,***[11] ***költői idom, műszerkezet, idomitás, műegész, teljes idom, benső alkotás, idomosság, gömbölyités, kerededség, idomteljesség.*** Lássuk már most, hogy mit ért Arany ezen a sokat emlegetett s szerinte oly fontos compositión.

[1] Birálata H. Mutter und Kind cz. költeményéről.
[2] Lev. Madáchhoz 1861. szept. 12. és nov. 5.
[3] H. pr. dolg. 14. V. ö. még 25. és Irói arczképek. Szabó Dávid.
[4] Irói arczk. Gyöngyösi.
[5] A m. nemz. versidomról.
[6] H. pr. dolg. 132.
[7] U. ott. 140.
[8] U. ott. 92.
[9] Lev. Tompához 1860. márcz. 30.
[10] Lev. Szász Károlyhoz 1860. aug. 27.
[11] Compositio értelemben.

Ha prózai dolgozatait áttanulmányozzuk ebből a szempontból, kérdésünkre kielégítő és érdekes feleletet nyerünk. Főleg bírálataiban, de másutt is elszórt megjegyzéseiből meglehetős világosan kialakulnak előttünk a compositióról alkotott nézetei.

E nézeteit nem foglalja szabályokba, nem formulázza egészen pontosan, nem adja a compositio elméletét, hanem inkább gyakorlati szempontból tekinti a kérdést s megjegyzéseit mindig valamely mű elemzéséhez fűzi s így egyszersmind valamely műfajhoz is.

Rendesen nem *a* compositióról, hanem a dalnak, az eposznak, a balladának compositiójáról szól. Megjegyzései az egyes műfajokra nézve általános értékűek.

*A dal compositiójá*ról aránylag keveset találunk prózai dolgozataiban.

A dal alapeszméje, alapgondolata Arany szerint legyen jelentékeny, legyen olyan, mint az élesztő. »Semmi mással nem bírom oly érthetően kifejezni — úgymond — az alapeszme jóságának föltételét, mint ha azon darab élesztőhöz hasonlítom, mely áthatja az egész süteményt: erőt, emelkedést, gömbölyűséget s úgy szólva, életet adván neki. Minden attól függ, hogy az élesztő jó legyen: ne *régi*, ne *gyönge*, ne *kevesebb,* mint szükséges.«[1]

A mellékgondolatok csoportosuljanak a főgondolat alá, ez ad »formai egységet« a dalnak.[2] A dal azzal a hatással legyen ránk, mintha folyvást emelkedő halmokról jutnánk a tetőre, ne pedig azzal, mintha lapályon haladva végre felállnánk a — határdombra.[3] *A dalban legyen fokozatos emelkedés versszakonkint s ez az emelkedés végül a főgondolatban nyerjen hatható befejezést.* Petőfi dalai legszebb példák erre.[4]

A formai egységen kívül »*az érzület egységének*« is meg kell lennie a dalban. (Ma hangulategységnek nevezzük). Ezt minden oda nem illő gondolat, kép stb. megzavarja.[5]

A dal legyen rövid, ne legyen benne sok részletezés és leíró elem.[6]

A versszakok utolsó sora nem lehet pusztán toldalék, hanem bensőleg össze kell függenie a megelőzőkkel, különben »lemállik.«[7] Mindössze ennyit találunk a dal compositiójára vonatkozólag, ezt sem így szabályokká formulázva. A formulázást magam végeztem a lehető leghívebben, Arany intentióihoz, sokszor a szavakhoz is ragaszkodva. Arany tudatában pontosan kialakultak ezek a szabályok, melyeket ritkán mellőzött, ha dalt írt. Néhány futó pillantás dalaira azonnal meggyőz bennünket állításunk igazságáról.

[1] H. pr. dolg. 233.
[2] U. ott. 237.
[3] Irányok.
[4] H. pr. dolg. 96.
[5] U. ott. 220.
[6] U. ott. 17.
[7] U. ott. 74.

Az *Enyhülés*ben a lelki vihar utáni nyugalom boldogító volta a főgodolat, mely alá a mellékgondolatok szépen sorakoznak s mind a főgondolatot világítják meg. Elrendezésükben kellő arány és fokozatosság. A tengeri vihar hasonlatát gyönyörűen fűzi tovább a második versszak. A harmadik új hasonlattal, a negyedik ismét újjal, az előbbieknél érzelmi tartalmánál fogva még hatásosabbal fejezi ki a főgondolatot, melyet az utolsó versszak a két fő hasonlattal együtt mintegy összegez.

Juliska leányához írt kis dalában ugyanezt a gondos compositiót látjuk. Az ősz hervadása bús, de természetes, míg a tavasz bimbóié fájdalmas: légy hát derült, korán volna elhervadnod. Ha így a vázát tekintjük, szinte a syllogismus formáját juttatja eszünkbe, ez a merev forma azonban észrevétlenül felolvad az érzelemben s a kis dal báját meg nem zavarja. Éppen ez az a művészet, melyet Arany a dalköltőtől követel s melyet maga is inkább csak érez.

Még csak *Epilogus*át hozom fel például. A kezdő sor (Az életet már megjártam) háromszoros ismétlése három egészen egyenlő részre osztja a költeményt (5—5—5 szak), ez a compositiónak mintegy külső kerete, melyen belül a gondolatok művészileg vannak elrendezve. Mindenik részben van fokozatosság s mindenik rész emelkedés az előbbihez képest főleg az érzelem remek fokozódásánál, a költő érezhetően fokozódó megindultságánál fogva, mely a végső fájdalmas sóhajban éri el tetőpontját.

Talán szükségtelen külön kiemelnem, hogy az érzület »egysége« ellen nem vét Arany s részletezéssel sohasem zavarja meg dalainak gyors menetét és tömörségét. Henye szó, vagy sor nincs az ő verseiben. E tekintetben ő a legtakarékosabb gazda költőink között.

A *balladára* vonatkozó nézetei oly érdekesek és jól formuálzottak, hogy szószerint idézem őket.

»Költői mesét kell alkotnunk, — mondja Arany — melynek formája legyen, *bizonyos kerekdedsége: kezdete, fordulata, vége.* S a balladánál ez nem könnyű. Ott *egy alaphangból fakad fel a forma,* minden egyes balladában *máskép* fejlődve, úgyhogy balladai formát *utánzani nem lehet.* Feladatunk megkapni a balladai *tárgy* azon *magvát,* azon csirát mintegy, melyből az egész egy díszes virággá fejleszthető ki. Ha csak versbe szedjük, dialogizáljuk a történeti vagy mondai *anyagot:* ezzel nem megyünk sokra.«[1] Másutt is mondja, hogy hiba, ha a ballada nem »belülről kifelé« fejlődik s a költő balladai külsőségekkel akarja eltakarni a »benső (t. i. költői) cselekvés hiányát; a krónikai szerkezetet«.[2]

[1] H. pr. dolg. 221.

[2] U. ott 130. — Érdekes, hogy Aranynál a compositióra milyen nagy hatással volt a ritmikus forma. Szemere Pálhoz írt levelében ezt mondja: »balladáim fogamzásakor is, az első, még homályos eszme felködlésénél már ott volt a rhythmus, a dallam, rendszerint nem eredeti, hanem valamely régi népdalhang, mely, nem tudom micsoda sympathiánál fogva, éppen a szülemlő eszméhez társult, illett, és semmi más. Ezért esett meg rajtam nem egyszer, hogy

Második fontos nyilatkozata a balladáról a következő:[1] »Természete a balladának, (s annál inkább, minél népiesb), hogy *nem a tényeket,* hanem *a tények hatását* az érzelem-világra, *nem a szomorú történetet,* hanem *annak tragicumát* fejezi ki, mennél erősebben. Magokból a tényekből s járulékaikból, mint idő, hely, környület, csupán annyit vesz föl, a mennyi mulhatlanul szükséges, *csupán annyit a testből, amennyi a lélek feltüntetésére okvetlen megkívántatik.*«

Az *alapeszmére* vonatkozólag pedig azt jegyzi meg, hogy a balladában *érzéssé kell mintegy olvadnia,* mert a ballada »tanulságszerűen elvonható maximákat« meg nem tűr.[2]

Aranynak mindenik balladája mutatja, hogy ezek a szabályok élénken éltek alkotó lelkében. Az alkotáskor tán nem is tudatosan, csak mint titkos alakító erők.

Valóban mindenik balladájának megvan a maga különös alaphangja, mindenik önállóan, mintegy önmagából fejlődik, kis magból alakul csodaszép virággá, melynek formája, színe, illata más, mint egyéb virágoké. Sokan megkísértették utánozni, de az eredmény csak csinált virág lett. Nem szükséges arra utalnom, hogy balladáiban milyen hatalmas a tragikum s hogy nem a szomorú történet a fő nála, sőt ez a legmellékesebb (V. László, Ágnes asszony), s hogy csak annyit ad a »testből«, amennyi a lélek feltüntetésére kell. Az alapeszmének az egészet átható érzéssé olvadására elég, ha a Szondi két apródjára, vagy a Walesi bárdokra hivatkozom, melyeknek minden sorában ott lüktet a ki nem mondott, érzelemmé olvadt alapeszme, melyet ha formulázni akarunk, csak erejéből veszít.

A *nagyobb epikai költemények* compositiója a legnehezebb, Arany is leginkább ezzel foglalkozik. Több megjegyzése természetesen ráillik egyéb költeményekre is.

Arany egy nagyobb elbeszélő költeményben nem elégszik meg az események némi csoportosításával s az egyes részletekben mutatkozó egységgel, mint Gyöngyösi[3] nem elégszik meg az »útleirási«, vagy »életrajzi« szerkezettel, a minőt Gvadányinál talál,[4] hanem a tények összefüggéstelen egymásutánja[5] helyett »a mese és cselekvény fejlődetes kerekségét«[6] követeli. E tekintetben Vergilius lebeg előtte ideálként, mint a compositio nagymestere. »Régi hibája epikusainknak, — úgymond — hogy nem dolgoznak terv szerint. Lyrai fölhevüléssel ragadának tollat még legjobbjaink is, mintha egy ódába kezdtek volna. Nagyjában körülgondolák a

ha a fölvett dallam formáit, rhythmusát a nyelv később nem birta, noha az eszmével már tisztába jöttem, mégsem tudtam azt más, talán kényelmesebb formába önteni, hanem az elkezdett mű töredék maradt«.

[1] H. pr. dolg. 115.
[2] H. pr. dolg. 132. V. ö. 113.
[3] Irói arck. Gyöngyösi.
[4] U. ott. Gvadányi.
[5] Naiv eposzunk.
[6] Irói arczk. Gyöngyösi.

történetet; minden egyéb a pillanatra, az ihlet perczére lőn bízva. Innen az áradozás, a descriptiók iránti nagy előszeretet, a lyrai ömlengés, mihelyt alkalom van rá; ellenben pedig a mesének zilált-sága, az egész és részek közti aránytalanság, a sok *inepte molitur*, mely semmi méltó eredményre nem visz. Egy nemzet sem nyögte hosszasabban a latinság jármát, mint mi, mindazáltal epikusaink (Zrinyit kivéve) azt nem tanulták el Virgiltől, a mi legméltóbb vala eltanulásra: a compositiót. Nem vették észre, hogy az Aeneisben helye van minden sornak, szónak, hogy a költő nem áradoz tet-szés szerint jobbra-balra, hanem bölcs kiszámítással, mondani, fukar ökonomiával rendeli a részeket az egész alá, a csekélyebb fontos-ságút a lényegesb alá, minden részecskét külön kikerekít, hogy aztán a kerek egészbe olvaszsza s több efféle. Majd azt kell hin-nünk, hogy a mi klassikai műveltséggel kérkedő embereink Virgilt sohasem olvasták egészben, hanem csak egyes részeit ismerték, másként alig lehetséges, hogy a compositio iránti érzékök három hosszú század folytán föl ne ébredt volna«.[1]

Lássuk már most, hogy mit tart fontosnak Arany az elbeszélő költemény compositiójában. Az író előtt az elbeszélés minden moz-zanata világos, mindennek tudja indokát, következményét stb., de nem így az olvasó, ki előtt mindez éppen nem olyan világos. *Az írónak az olvasó helyzetébe kell beleélnie magát.* Ez Arany szerint »nem csekélyebb szerepet játszik, mint maga a költés, a phantasia«. Úgy kell eljárnia, mint a festőnek, a ki képét különböző távolság-ból, mintegy idegen szemmel próbálja nézni, hogy másokra való hatását lássa. »Szükséges, hogy a költő biztos kiszámítással meg tudja határozni *a világosság azon mértékét, mely éppen elég arra, hogy az olvasó nagy fáradság nélkül képes legyen felfogni, átérteni művét* (mert csak így élvez); de *sem igen sok,* a mi untat, — *sem igen kevés,* a mi homályt szül«.[2]

Az írónak erre már az *expositióban* nagyon kell ügyelnie.[3] *Az expositiónak nem szabad vázlatosnak, sietősnek lenni,* mert ez homályt okoz s nem gerjeszt figyelmet a következő ese-mények iránt.

Az előzményeket s indokokat figyelemgerjesztőleg előre kell bocsátani. Ha az esemény után jó későn tárgyalja ezeket az író, nem ér velük czélt, mert addigra már az eseménynek magának az érdekessége is elhalványult. Szász Károlynak Bánfi Dénes csókja cz. ismert balladájában pl. a kegyelemhozó követ későn érkezése nem kelt hatást, mert elindulása nincs már előre jelezve, a mi az olvasó érdeklődését felkeltené s bizonyos feszültségben tartaná.[4]

Az elbeszélő költemény első éneke *ne csak előzménye, hanem*

[1] Hátr. pr. dolg. 136—7.
[2] U. ott. 49—50.
[3] H. pr. dolg. 49—50. A hibás expositióra tanulságos példákat hoz fel Szász Károly *Trencséni Csák*-jából 50—54.
[4] U. ott. 130.

indoka is legyen a következőknek.[1] *Az expositiót nem szabad személyekkel és eseményekkel túlterhelni.* Általában *mérsékletre van szükség, nehogy a fokozatos emelkedés lehetetlen legyen.*[2]

Arany a saját költeményeiben mindig nagy gondot fordít a világos és érdekkeltő expositióra, úgy hogy az adott szabályoknak legszebb illustratiói az ő mintaszerű első énekei.

Egy nem igen nagy terjedelmű elbeszélő költemény *nem bírja el az események és szereplők nagy tömegét,* mert bajos amazokat cselekvénynyé, emezeket jellemekké fejleszteni.[3] Tasso pl. eposzában az Ilias egyik episodját bonyolultabbá tette, de jobbá nem.[4] Abban viszont művészi tapintata nyilatkozik meg, hogy a keresztes hadak küzdelmeiből csak kb. negyven nap eseményeit tárgyalja Jeruzsálem bevétele előtt, mert ezzel »az egység törvényeinek« hódol.[5] Tehát Arany szerint szabad az *események concentrálása,* ső kívánatos is, ha a történelem szolgáltatta anyag igen nagy és bonyolult. Tudjuk, hogy ő is összevonja Nagy Lajos két hadjáratát egybe a Toldi Szerelmében. Különben bármily bonyolult legyen is a cselekvény, *minden tagot »kellő evidentiába kell helyezni«,* ezért nincs helyén hosszabb lélekzetű műben a balladaszerű elnagyolás.[6]

A »kellő evidentiát« pedig a részletező figyelem adja meg, ez által minden határozottan, világosan terem képzeletünk elé. »Hely, csoportok, egyének ily módon nem zavart bizonytalanságban felhőznek az olvasó előtt, mint akárhány hazai eposznál megesik; hanem otthonossá leszünk a térben és tisztán kivehetjük a rajta mozgó tömbeket úgy, mint egyes alakokat«. Igy pl. az Iliasban a harcz terét szinte nyomról-nyomra ismerjük, Dante is mestere a részletező megvilágosításnak, nálunk pedig Zrinyi.[7]

A mestermű egyik ismertető jele az, hogy meséje, alakjai önkénytelenül emlékezetünkbe vésődnek, a történet kereken áll előttünk, az alakok megelevenednek.[8] Ez az említett részletező figyelem eredménye.

Arany nálunk maga legnagyobb mestere ennek, innen van műveinek rendkívüli realitása, innen van, hogy meséi élénken élnek emlékezetünkben s alakjai húsból, vérből való emberek s mindnyájan jó ismerőseinkké lesznek. Nemcsak az expositióra, hanem a költemény további folyamára is vonatkozik az a szabály, hogy *a cselekvény indokait vagy újabb mozzanatait úgy kell odaállítani, hogy érdeket gerjeszszenek a további fejlődésre.*[9]

[1] U. ott. 136.
[2] U. ott. 48.
[3] U. ott. 47.
[4] U. ott. 473.
[5] H. pr. dolg. 459.
[6] U. ott. 48.
[7] U. ott. 431.
[8] Bírálatok: Wittgenstein: Had-i-Jurt.
[9] H. pr. dolg. 54.

»*Egymás mellett történő* s mintegy versenyt futó *eseményekről lerántjuk a leplet*, hogy a néző tisztán lássa, s remény s kétely közt hánykodjék, melyik lesz a győztes«.[1] Igy tesz Arany a Toldi Szerelme V. énekében, a hol Toldi sorsát a cseh földön s Piroskáét Budán szép párhuzamossággal meséli s éppen ez által fokozza érdeklődésünket.

A meglepetés rossz, ha igen váratlanul jő.[2] Hogy a *művészi* előkészítés nem von le semmit a következő események érdekességéből, sőt meglepő voltából, arra szép példa a prágai kaland Toldi Szerelmében, melyet kellően előkészít a költő s az egész mégis gazdag meglepő fordulatokban. Igy készíti elő Toldi estéjében Toldi megjelenését a viadal helyén. Nem váratlan s mégis a legnagyobb mértékben érdekes.

Nem szabad »vak lármával« figyelmet kelteni.[3] Ez legjobban boszantja a figyelmes olvasót, mert érdeklődését semmi sem jutalmazza. Ilyen valamely kis eredménynek nagyon előtérbe állított indokolása, mely utóbb »az inepte molitur lehangoló érzelmével hat az olvasóra«.[4] Tasso pl. az Armida cselei által elvont ötven bajnok episodját fontosnak tünteti fel, pedig végeredményében nem az, úgy hogy csalódunk várakozásunkban.[5]

Ebből a szabályból következik, hogy *jellemet hiában rajzolni nem szabad.* Fölösleges olyan alakokat, bár futólag is, jellemezni, kik többé nem szerepelnek a költeményben. Ha a költő ezt teszi, megint csak az »inepte molitur« vádja éri.[6] Az eposzírók különösen harczleirásokban sok nevet hoznak fel, de mindig művészi czélzattal, hogy pl. a hőst annál jobban emeljék, vagy hogy a vívásnak, elesésnek valami új képét ragaszszák hozzájuk.[7]

Episodot sem szabad hiában közbeszőni, mert az is hiában kelt érdeklődést. *Legyen kapcsolatban a főcselekvénynyel,* mert különben ha csak hozzá van *ragasztva,* lemállik.[8]

Sok episod se legyen, mert akkor a fáktól nem látjuk az erdőt.[9]

Az episodoknak, vagy mellékcselekvényeknek nem szabad a főcselekvényt dominálniok, hanem *arányos terjedelemben kell szorosan összefonódniok a főcselekvénynyel.*[10]

A tárgygyal kapcsolatban nem lévő, oda nem illő dolgok ne legyenek a költeményben, ha magukban véve szépek volnának is (»sed non his erat locus«).[11]

[1] U. ott. 130.
[2] U. ott. 130.
[3] U. ott. 130.
[4] Bírálatok: Wittgenstein költeménye.
[5] H. pr. dolg. 473.
[6] H. pr. dolg. 55—7.
[7] U. ott. 56.
[8] U. ott. 136. és Bírálatok: Wittgenstein költeménye.
[9] U. ott 136. és Bírálatok: Wittgenstein költeménye.
[10] U. ott. 58.
[11] U. ott. 131.

Az utóbbiak a compositiónak általánosan ismert szabályai.

Fontosabb s Arany költészetére is jellemzőbb az a megjegyzése, hogy »*a kézzel-lábbal működést nem nevezzük költőileg cselekvénynek,*«[1] vagyis *a cselekvénynek nem külső* (pl. történeti), *hanem benső lelki motivumokon kell előrehaladnia.*[2] Ennek a szabálynak következetes követése teszi oly nagy értékűekké Arany epikai műveit.

Ezekben iparkodtam kifejteni Aranynak nézeteit a a compositióról. Látjuk ebből a kis összeállításból, mely teljesnek mondható, hogy mennyire fontosnak tartotta s mennyiszer s mily nyomatékkal hangoztatta fontosságát, hogy a költőkkel megértesse, hogy milyen sarkalatos hiba költészetünkben a compositio hiánya. Iparkodtam összeállítani elszórt megjegyzéseiből az ő compositio-elméletét, lehetőleg formulázva főbb szabályait, hogy lássuk, mily behatóan foglalkozott Arany ezzel a kérdéssel s mennyi gyakorlati útmutatást adott költőtársainak s hogy maga is mennyire megvalósította ezeket műveiben.

Azoknak, kik alaposan akarnak foglalkozni Arany költeményeinek művészi szerkezetével, ez a kis elméleti útmutatás hasznukra fog válni.

[1] U. ott. 55.

[2] U. ott. 56., 58., 131. Kiegészítőleg megemlítem, hogy Vas Gereben egyik regényének bírálatában (Bírálatok) azt fejtegeti, hogy *az adoma egysége* az, hogy *a történet egy pointbe fut össze.* A *regényben* ilyen egységre törekedni hiba. Hiba továbbá az egység túlzása, a túlságos *kimértség.* — Hátrahagyott prózai dolgozatai közt az »*eposzi szerkezetre*« vonatkozó töredékében szintén van egy-két odavetett szó, a mi szabály magvát rejti magában, pl. az enumeratio ne legyen nagyon számszerinti, legszebb cselekvés alakjában; nagyobb hősök későbbi felvezetése; a költői erő későbbi kifejtése stb.

SZINNYEI FERENCZ.

BUDA HALÁLÁRÓL.

Arany költészetének legjobb kommentára Arany prózája. Buda Halála rejtett vonatkozásait főképen azok a töredékes jegyzetek derítik föl, melyeket Arany a tervbe vett, de soha el nem készült értekezéseihez sebtiben papirra vetett. Megértetik a szerkezetnek sok csinját-binját, világosságot vetnek az előadás mysteriumaira; egy helyütt az epikai műfogásoknak egy hosszú, klasszikus példákkal illusztrált lajstroma tűnik elő. Mekkora tudásnak a bizonyságai! Megvallom, a mennyire örültem, ha a nehéz problemák közül, melyek Buda Halálában lépten-nyomon fölbukkannak, némelyiknek itt a nyitjára akadtam, ép annyira elcsüggedtem, ha arra gondoltam, mennyi mindent tudott még Arany, a mit sehol meg nem írt. Kinek van akkora tudása, hogy kritikai tévedésektől megóvja? Eszembe jut Erdélyi János esete, a ki ellenmondást nem tűrő alapossággal mutatott ki az Egri Leányban egy bonyolult dactylicus versmértéket, míg aztán fölvilágosította Arany, hogy a »Rozgonyi püspök palotája nyitva« kezdetű szakasz strófáit a »Búsul a lengyel« egyszerű nótájára írta.

Buda Halála forrásaihoz is útba igazítottak Arany prózai dolgozatai. Nem a Nibelungen és hún monda úgyis szembetűnő nyomaira gondolok, hanem a klasszikus eposzokra. Arany jól ismerte az Iliast, Odysseát, az Aeneist, a Megszabadított Jeruzsálemet, gyakran idéz belőlük, sőt a Zrínyiászról írt akadémiai székfoglalójában olyan hasonlatokat tárgyal, a melyek Buda Halálában is előfordulnak, olykor talán csak öntudatlan reminiscentiaként.

Ime, a mire majd hivatkozni fogok: Arany prózai művei és a bennök említett források. Elfogulatlanul, aprólékos gonddal rájuk akarok visszavezetni lehetőleg minden jelenséget. Jól tudom, hogy az ilyen adatgyűjtés a kezdet kezdete, de hát nem volt más czélom, mint csupán útját egyengetni egy tárgyához méltó, tartalmas kritikának. Buda Halála rengeteg kommentárirodalmában ugyanis kétségbeejtő adatinség van. Futó benyomások és erőszakolt ötletek, vadonat új szempontok és pókhálós aesthetikai elméletek, jobbára ebből áll a kritikai apparátus. Első a rangosztás fejedelmi joga, s a szerint hol földicsérték, hol legyalázták a költeményt, de soha el nem maradt a nagy sententia. Aranynyal szemben az efféle

felületesen sommázó »szépirodalmi« kritika boszantó tapintatlanság, Buda Halálával szemben kegyeletsértés is azonfelül.

Az eposz a népek szent könyve, bibliája volt mindenkor, valamint a biblia a zsidó nép eposza. És annál jobban megbecsülte minden nép, mivel oly igen ritka ereklye. A költészetnek ez a virága, mint a mesebeli lótusz, évszázadok alatt egyszer ha nyilik. Az egész világirodalomban alig egy tuczat nemzeti hősköltemény akad, magyar valójában csak kettő van: a Zrínyiász és Buda Halála. Az egyik magában áll, előzmény nélkül az irodalomban, a másik egy száz évig fejlődő költői irány betetőzése, a nemzeti mondának ez idő szerint legtisztábban kikristályosodott formája.

Elegyes darabjait útra bocsátotta Arany Goethe szavaival. Buda Halála elé is odaillett volna Goethének egy mondása, hogy értsenek belőle a kritikusai:

»Ich schreibe nicht euch zu gefallen,
Ihr sollt was lernen.«

I. Mythologia.

Lenyugodtak a daliák, elhamvadtak a tábor tüzei, de szerte ragyog az ég nagy sátra és virraszt az öreg Isten, világ szeme, napja. Sátrában ül, aranyos karszékben, hallgatja a halandók pihegését, vizsgálja az egek megnyiladozott kárpitjai közül a kerek földet mélybeható aczéltükörszemmel. Végre megnyugszik Etelének álmán és komoly öreg arcza földerül. Lám, Etele hős ma is diadalt ült Ármányon, megmentvén bátyja életét. Itt az idő, hogy már birodalmát bírja, mikép meg vagyon írva fönn a Világfáján. Így szólván, Hadúr befordul fegyveres házába, hogy legjobb pengéjét kiválaszsza, szolgái befogják a tűzlegelő szélparipákat, maga gyeplőt ragad és fénylő hadszekerén leszáll az égen Etele sátra elé. Halkan bemegy a földnek urához, álmában derekához köti a kardot és úgy, a mint jött, ismét tovanyargal szekerén.

Buda Halála nyolczadik énekének végső jelenete ez. Egyszerű, keresetlen az előadás, világosan és határozottan kidomborítva minden mozzanat, úgy hogy hamarjában nem is látni, mi a magyarázni való benne. Pedig hát akad bőven, a mi abból is kitűnik, hogy az idevágó irodalomban található értelmezések egymással összehasonlítva, merőben ellentmondók. Egy népies bevezetésből való például a következő idézet: »Hadúr megjelenése Etele álmaként tűnik föl.«[1] Más magyarázat szerint: »Hadúr Aranynál cselekvő személy, ki leviszi kardját Attilának és derekára övedzi... Ez a Hadúr is az eposzi conventióból való, még pedig nem ép a javából. Az eposzi apparatus teljesen indokolt a régi klasszikus köl-

[1] Moravcsik Géza, Magyar Könyvtár 137—9. VI. lap.

tőknél, mert náluk még nem gépezet, hanem a közmeggyőződés kifolyása; ők hittek bennök, mi csak akkor folyamodunk hozzájuk, ha hexaméteres nagy mű van íróasztalunkon. Arany Haduránál is mintegy hallani véljük a színpadi tológép és sülyesztő recsegését.«[1]

Most már észrevetted, türelmes olvasóm, miről van szó. Az a kérdés: álom-e vagy valóság az említett jelenet? És mivel látatlanra nem vagy hajlandó aláírni azt a szigorú ítéletet, kikeresed a könyvtáradból Buda Halálát, elolvasod a nyolczadik ének végét, meg a jelenet folytatását a következő énekben és — kénytelen vagy belátni, hogy Hadúr cselekvő személy. Hiszem oly körülményesen, valószerűen van leírva minden: hogyan készülődik Hadúr, majd útra kel, felövezi Etelét a karddal, Etele érzi nehezét, derekán a szíjja nyomását és mintha pillanatig »imett'« volna, tapintja is a kardot. A valóság mellett szól továbbá a lehetetlenség. Lehetetlen elgondolni, hogy valaki megálmodja álmának az ismeretlen okát, Etele tehát ilyesfélét álmodjon: Hadúr most hiú álmomat jobbra cseréli, végzetes álomba ejt, azért álmodom!

És a mikor ebben, türelmes olvasóm, már megnyugodtál, akkor újból figyelmesen elolvasod Arany strófáit és másodszorra ilyenformán okoskodol: A nyolczadik ének czíme is jelzi, hogy »Etele álmot lát«. Álmát elbeszéli reggel az udvarába hívott jósoknak és habár más álomképeket is említ: hogy háborúsdit játszott Aëtiosszal, hogy szárny nélkül szállt a levegőben és kardja minden csapásával egy-egy várost levágott, azért az álomképek között mégis csak ott van az a nyolczadik énekbeli jelenet: az ősz öreg ember és a kard, melylyel derekát övezi. Aztán meg, hol az a kard reggel? Hagyján, ha Etele derekán; de kint a mezőn találják, a mi egymaga elég bizonyiték arra, hogy Hadúr nem cselekvő személy.

Látnivaló, hogy Buda Halála mythologiáját akár álomnak, akár valóságnak kijelenteni, korai ítélet volt. Kijelenteni könnyű sor, de nehéz indokolni. A kérdés megoldását Arany irataiban kell keresni, főképen az akadémiai székfoglalójának következő passzusában: »Eposzi használatban a csodás majd nyilt, midőn semmi kétség, hogy természetfölötti erő munkál, majd elfátyolozott vagy félcsodás, midőn a költő oly halaványan színezi a rendkívülit, hogy csupán beszédképletnek (tropus) is gondolhatni; néha maga sem dönti el, természetes úton vagy isteni erő által történt-e a szóban forgó esemény. Az álom, a látvány, természeti tünemények rendkívüliekké színezése, többnyire a klasszikai epopeia modorában kezeltetik; épen úgy a végzetes bajnok, fatalis ló, fegyver s egyéb hősi szerszám, mely utóbbiak szintén bírnak saját történettel, úgy hogy gyakran némi kis epizódot képeznek.«

Ez az epikai műfogás, igaz, hogy nem szokatlan »a klasszikai régiség ismerője« előtt, de a magyar irodalomban új, tudommal Arany hozza be. Többször ír róla, terminusai: fátyolozott, fél,

[1] Riedl Frigyes, Arany János, 3. kiadás 222—3. lap.

halvány vagy rövid csodás, a szerint, hogy a különböző esetekben melyik kifejezés van inkább helyén.[1]

A »klasszikai régiségből« valószínűleg Vergilius álomjelenetei lebegtek szeme előtt. Az egyikben jövendő sorsát látja Aeneas, akárcsak Etele a maga világhódító hivatását. A két jelenet külsőségeiben is van némi hasonlatosság.

Vergilius: »Éjszaka volt, s nyugodt már minden földi teremtmény:
A főbb s kissebb isteneim szent képei, kiknek
A gyúlt városból kihozójuk voltam, előttem
Állani látszottak, nyugtomban fénybe borulva,
Ahol az ablakomonn a hold bényomta világát...
S nem volt álom, hanem tisztán szemléltem előttem
Képeiket s fedezett bajukat.«[2]

Arany: »Csillagok a földön csillámlani szüntek:
Zárva le minden szem, tüzek is eltüntek;
De az ég nagy sátra, a magosan mélylő,
Szerte ragyog...
Akkor pillanatig mintha imett volnék,
Tapintom a kardot, derekamon volt még.
Fényben az ősz ember ágyam előtt álla,
Megláttam a sátor mennyezetét nála.«

Álomnak és valóságnak a misztikus összefonása tehát szándékos Aranynál, öntudatos követése a klasszikus példáknak. A csodás valóság csak látszólagos. Az a nyolczadik énekbeli jelenet úgy van megírva, hogy igazi csodának lássék, de azért még se legyen az, hanem a minek Arany az Aeneis előbb idézett jelenetét minősítette: »álomlátás, mely tisztább az álomnál.«[3] Erre vall a külső sceneria, a lélektani indokolás és néhol maga a szöveg, a mint kissé behatóbb elemzéssel kimutatható. A kilenczedik ének 5—21. strófái alapján az említett jelenetet körülbelül így kell értelmezni:

Etele sátrában nyugszik, »álomban« gyermekkorát éli és Aëtiosz pajtásával háborusdit játszik. Egyszerre éles kard van a kezükben, igazándi harczba kezdenek, folyik a vér, nagy üvöltés támad, szörnyű mennydörgéstől és villámlástól kísérve.

A hirtelen változásra fölébred Etele. Az álomnak egy váratlan fordulatára, nagy zajra, ijedségre rendszerint így történik. Most már nem álmodik, most »álmot lát«. Ezt a kifejezést Arany az összetett főnév jelentésében használja, álomlátás pedig a psychologia nyelvén: visio. Kétféle visiót szokás megkülönböztetni: a

[1] Arany összes munkái V. 1884. 17. 54. 89. lap. Hátrahagyott iratai II. 1889. 440. 457. lap. Tüzetesebben fejtegeti a félcsodás elméletét Richard Heinze, Vergils epische Technik, Leipzig 1903. 305—8. lap.
[2] Aeneis III. 147. — Baróti Szabó Dávid fordítása.
[3] H. I. II. 445. lap.

ritkábban előforduló nappalit, mely azonnal eltűnik, mihelyt szemünket félre fordítjuk és az igen gyakran, mély álom előtt vagy után jelentkezőt, melynek az a sajátsága, hogy nehéz megkülönböztetni a valóságtól, a normális érzéki benyomásoktól.[1] Az elsőre (»látás« Szent László Füvében) példa Ármány, a másikra (álomlátás) példa Hadúr. Etele valónak veszi a visiókat, a költő és krónikás naivsággal, élénken kiszínezve úgy beszéli el a történteket, a hogy hőse látta. Hadúr megjelenéséről kétszer esik szó. Arany nem ismétel mint például Homeros, a ki szóról szóra másodszor is elmondat egy üzenetet. A kilenczedik énekbeli változat reservatio mentalis a hitetlen olvasóval szemben, kiegészítője és ellensúlyozója a valószerű első előadásnak. Burkoltan ugyan, — a »félcsodás« elméletéből kifolyólag nem lehet másként — de megőrzi a jelenet visionalis karakterét. Álomképek közé van illesztve, azoktól csak annyiban különbözik, hogy Etele világosabban, »imett'« lát mindent: magát álomba merülve, Hadúrt az égben; Hadúr elhatározza, hogy Etelét mai tette jutalmául végzetes álomba fogja ejteni és kardjával felövezni; leereszkedik, az ágy előtt áll, Etele derekán a kard.

Azután »borult az álom«. Ez már nem az első, »hiú« álom, hanem a »végzetes« álom, melyben Isten hírül adja a jövendőket. Etele magasan fönt jár a levegőben és le-leszállva, tőből kicsapja a nagy városokat.

Ellenmondásnak tűnhetik föl, hogy másnap reggel valóban megkerül a kard, holott csak visio volt. Ez gondosan előkészített véletlen Arany compositiójában. A hadisten kardja ugyanis eltűnt hajdan, de 777 esztendő mulva ismét napfényre fog jönni. Mikor Etele elbeszélte álmát, az öreg-táltos az esztendők folyamát követi elméjében és kiderül, hogy épen betelt az idő, a kard Eteléé lesz közvetlen isteni beavatkozás nélkül.

Az epikai csodásságnak Arany idejében sokat hánytorgatott, kényes kérdése így a lehető legjobb megoldását találta. Az ötvenes évek irodalmi kritikája váltig hangoztatta, hogy az eposznak már nincs jogosultsága, korunk ideáljának nem felel meg a mythologiai apparatus által mozgatott eposzi hős; ez a műfaj kihalt, helyét elfoglalta a regény. Arany az értekezéseiben, bírálataiban többször rátér a kritika kifogásaira. Elismeri, hogy »az epopoea, a hősköltemény, úgy, mikép Virgil hagyta, gépeivel, csodáival, isteneivel« nem korszerű. De azt kérdezi, hogy »vajjon a több-kevesebb romantikai vegyülettel modernizált eposz szinte lehetetlen-e?«[2] Buda Halálában megmutatta, miképen lehet a mythologiát úgy beleilleszteni az eposz szerkezetébe, hogy a kor aesthetikai fölfogásával ellenkezésbe ne jusson. Ármány megjelenése káprázat, visio, Hadúré nem-

[1] Wundt, Grundzüge der physiologischen Psychologie, 4. Auflage, II. 529. lap.
[2] Ö. M. V. 237. H. I. II. 304. lap.

különben. Ez a megoldás fölötte áll Vörösmarty technikájának, a ki Zalánjában Hadúrt és Ármányt közvetlenül, gépiesen lépteti föl; elfogadhatóbb és művészibb, mint a Voltaire Henriade-jának annyira csodált és utánzott allegoriái. A magyar eposznak, ha a jövőben még fejlődhetnék, ezen a csapáson kell haladnia.

De valamint a formájában modernebb, úgy tartalomban is új némiképen Arany mythologiája és azért helyén való lesz itt — futólagosan bár — kitérnem az eredetére.

Ismeretes, hogy Hadúr és Ármány nem ősmagyar istenségek. A magyar hitregékből csupán nehány népies szólás maradt ránk, mint a magyarok istene, öreg isten, isten nyila, gönczöl szekere. A hagyomány hiányait azonban pótolta nyelvészeink és történetíróink fantáziája. Otrokocsi Fóris Ferencz a magyar nyelvet rokonnak hirdette a keleti nyelvekkel, Istent például a héber és-ből származtatja, ármányost (ármány) az Armenus, örmény szóból.[1] Cornides Dániel már a magyarok és perzsák vallásában fedezett föl rokon vonásokat. 1791-ben megjelent a »Commentatio de religione veterum Hungarorum« czímű munkája, melyben azt vitatja, hogy a magyar Isten és a perzsa Jisdan egy és ugyanazon szó; hogy mindkét nép imádta az örök tüzet; hogy lovakat áldozott istenének, még pedig szabad ég alatt, magas hegyeken; hogy végre úgy a magyarok, mint a perzsák, a plátói szentháromsághoz hasonlónak vélték istenségüket, a mi nyilvánvaló abból, hogy »Déés városát a'ról nevezték vólt a mi Scythiából ki-jött régi Magyar eleink Deusnak, Istennek, mert ott kiáltották vólt háromszor az Istent Romai nyelven: Deus, Deus, Deus«.

Cornides föltevéseit elfogadja Beregszászi Pál és Révai Miklós, tovább fejti Horváth János veszprémi kanonok, az 1817. évi Tudományos Gyüjteménybe írt értekezésével: »A régi magyaroknak vallásbeli 's erkölcsi Állapottyokról«. Egyik fejezete »A jó és gonosz főbb alkotású Lelkekről« szól, az utóbbiak között szerepel Ármányos. »Az Ármányos név — mely Ármánytól származik, vagy Arimanius, régi magyarosan írva — még a Községnél is ismeretes. Első tekintettel szembetűnik, hogy azt Eleinknek a Perzsáktól kellett kölcsönözniek. Abból pedig még hihetőbbé lészen, hogy az ördöngős s ármányos nevezetek mai napiglan is egy értelműek,... valamint az ördög egyenlő hatalmú az Arimánnal«. A következtetés kiinduló pontja az ármányos melléknév és a perzsa Ahriman rokon hangzása és ennek révén lassanként becsúszik a perzsa dualismus.

Horvát Istvánnak egy elbeszélésében, melyet »Árpád Pannonia hegyén« czímmel az 1822 évi Aurorában közölt, már Ormosdhoz imádkozik a fő táltos, miután »a' helyet és oltárt, mint tisztát, alkalmast, foganatost, Ármánytól és Zaklától mentet, megszentelték.«

[1] Ármány állitólag középfelnémet arman, arme mann-ból ered. L. Kertész Manó: Ármány, Magyar Nyelvőr, 1907. X.

Vörösmarty Horvát István tanítványa volt a pesti egyetemen, jó barátja a későbbi években és kalandos eszméinek lelkes híve. Átvette a perzsa-magyar mythologiát, tovább fejlesztette, a mennyiben Ármányt valóságos ellenistennek tüntette föl és népszerűséget teremtett e dualismusnak. Ormosdot Hadúrnak nevezte el Aranyas-Rákosi Székely Sándor példájára, a ki avval az önalkotta névvel magyaros színezetet akart adni »A székelyek Erdélyben« czímű eposza mythologiájának. Székely Hadúrja egyébként elszigetelten áll a fejlődésben, semmi köze a perzsa dualismushoz. A kis eposzban szerepel ugyan Nemere, »a rohanó szél, melly Nemeréről vette nevét rossz éjszaki rémről,« de az éjszaki rém csak nehány sorból álló metaphora és nem ellenisten.

Zalán Futásában Ármány és Hadúr rendes csatákat vívnak egymással. Ragyogó képzelettel színezte ki Vörösmarty ezeket a jeleneteket. Magasan a nap fölött Hadúr, a nagy eget befogja iszonyú termete; az ég alján Ármány, sötét felhőbe burkolva. A rém megindul, zúgó denevér-szárnyaival és tompa üvöltésével a magyarok hadsorait rettenti. A hadisten ezt látva, népe segítségére siet, villámkardja csapásai alatt szertefoszlik a rém köddárdája, tagjait összezúzza és bosszúsan széttapossa.

Arany, a mikor csak alkalma nyilt, mindig hangsúlyozta az eposzi hitel fontosságát. A mythologiában nem támaszkodhatott népi hagyományra, tehát fölhasználta azt, a mit az irodalomban czéljára alkalmasnak talált. Ármánya egyben-másban a Vörösmartyéra emlékeztet. Nem szükséges ezt bővebben fejtegetni, csak össze kell vetnünk a két eposz szövegét.

Vörösmarty: »Ármány jő s a harcz moraiát csikorogva hasítja.
Itten Etét, a mint ellenségére halálos
Vágást tenne, setét, rémítő képpel ijeszti,
S tornyos szikla gyanánt szakadólag elébe vetődik.
... Itt hős Ete bátorodottan,
Mint lecsapó sólyom, megrándult jó lova hátán,
S a szellemképet könnyű rohanással elérvén
Sujtva derékon üté vasazott dárdája nyelével.
Megbomlott a kép, s szakadozva terült el az úton,
Majd kénkő lángban s füstben fölnyúlva magasra
Hirtelen elszállott csúfos röhögéssel előle.«[1]

Arany: »De szörnyü jelenség, rút ördögi Ármány
Ott terme, király és öccse közé állván,
Torony módra meredt a bajnok elébe,
Irtózatós annak, szemlélni a képe.

[1] Zalán Futása, II. III.

Agyara lóg hosszan, szeme vérben ázik,
Nyelve, miként villám, tüzesen czikázik,
Üstöke lángot hány, övig ér szakálla,
Vértajaros kígyó minden egyes szála.

Paizsa, mint kőszál, hegy elő fokszirtja;
Iszonyú pallosát egyik keze tartja,
Buda fejét csonkán rengeti a mással,
Hogy Etelnek dobja *szörnyü vigyorgással*...

De legott markolván somfa gerely végét
Támadja meg Isten gonosz ellenségét:
Ármány! riad a hős — emberevő Ármány!
Nehogy magad elbízd, Etelét bevárván.

Megölni nem öllek: nem szült anya dögre;
Nyomorítlak sebbel és kínnal örökre! —
Szólott, iramodván a rettenetesnek;
Eltünt az, a fegyver találta üresnek.«

A mit Buda Halála szövegében aláhúztam, az Vörösmarty hatása. De van ebben a jelenetben több olyan részlet, a melynek semmi nyoma Zalán Futásában. Alig hihető, hogy Arany saját inventiója, mert ez — leveleiből tudjuk — cserben hagyja, ha tapasztalatain kívül eső tárgykörben kénytelen dolgozni; neki, ha építeni akar, »tégla kell és mész.« A csonka fejet Tasso Megszabadított Jeruzsáleméből hozta Ármány:

»Ijesztő alakban megjelenik neki
A szörnyű fúria s szivét rettegteti,
Felső emberi test előtte ott terme,
Melynek feje és jobb karja le van szelve;
Levágott fejét bal kezében szorítja,
Sápadt arczát aludt vér s szenny undokítja.«[1]

Tasso maga is kölcsön vette ezt a motivumot, még pedig, a mint épen Arany kimutatta, az Aeneis második énekéből.[2]

Hasonló leírást talált költőnk Ipolyi Magyar Mythologiájában, »téglának és mésznek« föl is használta. Sorjában következnek itt Ármány attributumai: »Nagy mint a hegy, arcza fekete... két vadkanfog áll ki szájából, szemei hasonlók a vérforrásokhoz.« »Szája mint a repedt ég, midőn a tüzes istennyila szalad ki belőle.«

[1] Tasso, Megszabadított Jeruzsálem, ford. Jánosi Gusztáv. VIII. 59. 60.
[2] Ö. M. V. 30. 31. lap.

»Vörös lángoló szakállal, melynek minden szála egy-egy taréjos kígyóvá változik, üstökéből tűzparázs hull.«[1]

Arany nagyra tartotta Ipolyi könyvét, gyakran hivatkozik rá Buda Halála jegyzeteiben, említi leveleiben is. Gyulai Pálnak írja 1854. szept. 25-én: »A Magyar Mythologiát drágasága daczára meghozattam. Igen érdekes, jó könyv; sok hasznát lehetne venni, ha volna kinek. Pár év óta várok rá.«

Feltűnően érezteti Ipolyi hatását még Hadúr alakja. Ebben semmi sincs Vörösmarty leírásainak a szertelenségéből, ám annál több személyesítés és népmesei fantázia. A tisztes fehér szakálú, jóságos arczú öreg férfi, az emberek segítője és erényeik jutalmazója nem egyéb, mint a népmesék jó istenkéje, a melyből Ipolyi kihámozta a magyarok istenét.

A lelkes főpap tudós reconstructióinak legtöbb hasznát azonban akkor látta Arany, a mikor az istenkard mondáját kellett feldolgoznia. A krónikák előadása vajmi sovány, ott mindössze annyi van, hogy a pásztorfiú egyik sántáló üszőjének a vérző nyoma után indul és megtalálja a kardot. Arany előadása színesebb és új részletekben bővelkedő. Új részlet mindjárt, hogy Etele előtte való éjjel álmában magától Istentől kapja a kardot. A mondának ezt az eredeti változatát Ipolyi jegyezte föl, Oláhra és Bonfiniusra hivatkozva: »cum ille per quietem armari a Marte se vidisset« etc.[2] A nyolczadik ének záró jelenetéhez tehát Vergiliustól a formát, Ipolyitól a tartalmat kölcsönözte Arany.

Érdekes új vonás, hogy a kard kinő a földből. Ipolyi adaléka ez is. A népmesében, melyet idéz, egy kis fiú »guggon ülve« lesi a kard növekedését, míg Arany bojtárja lábujjhegyre ágaskodva bámulja a csodát. Később hozzá akar nyúlni és láng csap ki belőle: Ipolyi szerint ugyanis »idegen méltatlan kézbe jutva, halált s vészt hoz tulajdonosára.«

Meglepő azután, hogy ennek a gondolatnak milyen mély értelmet, messzeható jelentőséget ad Arany az eposzi conceptióban. Mint a Nibelungok átkozott aranya a germán mondában, úgy kísért itten az istenkard. Buda királynak balvégzete. Azt hiszi, hogy őt illeti, csak a húnok elsője, királya méltó rá és — ellopatja. De máris bánja tettét, rettenetes kétség aggasztja, hogy »így orozott kardban, vajh, lesz-e segítség.« A nemesis utoléri, mikor Etelével összecsap:

»Ott nem az istenkard által Buda vívik,
Kezében aczélja csak aczél tudnillik.«

Etele megölte testvérét, már ő is méltatlan Isten kardjára és a végzetét nem fogja kikerülni. De ez nem elég, Arany még tovább

[1] Ipolyi Arnold, Magyar Mythologia, 49, 50. lap.
[2] Az istenkardról Ipolyi M. M. 509. lap.

fonja a szálakat. »Mint az istenség jelképe, úgy a hős kardja is ekkép a nemzet jelvévé és palladiumává, védszerévé lesz.« Ipolyinak ez a fölfogása tükröződik vissza Buda Halála következő soraiból:

»Nem adta Hadúr, nem! egynek ajándékul,
Se hiú asszonynak gyermeki játékul,
Adta egész ország fényére, javára.«

Az egész ország javára adta és az egész nemzet romlását fogja fölidézni. Buda Halála csak homályosan sejteti, hogy »népe jövendői számlálva Etelnek«, a végzetes katasztrófát tervezett trilogiája hátralevő részeiben akarta Arany megénekelni.

Igy bontakozik ki a jelentéktelen tudós jegyzetekből egy hatalmas költői conceptio.

Vannak írók, kiknek a műhelyébe betekinteni félő, mert ha egyszer ellestük a mesterfogásukat, vége az illusiónak. Arany költészetének épen akkor villan föl sok rejtett szépsége, mikor az anyag és eszme küzdelmét, a költői forma kialakulásának egyes phasisait nyomról nyomra követjük.

LOISCH JÁNOS.

KISFALUDY SÁNDOR MINT DRÁMAKÖLTŐ.

(Második közlemény.)

Kisfaludy Sándor előszót is írt drámájához, melyben elmondja, hogy »A' Hunyadyak« czím alatt egy nagy magyar »Históriai Drámát« akart írni két részben, úgymint: Hunyady János és Hunyady László.« Drámát akart írni, úgymond, epopéa helyett, mert azt csak a Tudósok olvassák, emezt pedig mindenki, még a »Hazának Leányai« is. Az első részt most adja ki, s reméli, hogy »ezen legnagyobb Magyarnak rajzolattya kedves lészen minden Magyar előtt«. Ezek után munkájának forrásait említi fel. Palmát, Heltayt és Fesslert. Ez utóbbiból, mint írja, egész Dialogusokat átvett, de hát Shakspere nem használta-e fel a krónikákat? »Ezt arra az Olvasóra nézve mondom« — teszi hozzá — »a' kiről előre feltehetem már, hogy róla szót fog tenni.« Itt Kazinczyra gondol Kisfaludy Sándor, mert Kazinczynak az ő munkáiról szóló recensiója 1814-ben jelent meg. Kisfaludy nagyon megharagudott rá azért is, mert Töviseiben és Virágaiban Himfyjét úgy »kibökdözte«. Ehhez járult még a Mondolat, melyről Kazinczy azt a hírt kapta, hogy Kisfaludy terjesztette el a Dunántúlon. Mindezek miatt Kisfaludy hevesen kikelt Kazinczy ellen a Ruszek József keszthelyi apáthoz írott leveleiben. Mindjárt a legelsőben, 1816 ápril 17-éről, ezt írja: »Hunyadym már kész. Előre tudom, hogy Kazinczy nem fog vele megelégedni. De ki tehet eleget az ő elkülönösödött finynyás ízlésének. Csak azért sem fog megelégedni vele, hogy a' szabad Jambusok' mechanismussában Verseghy' módgyát követtem.« (8. k. 291. l.) Azután azt írja az előszóban, hogy azt feleli annak, a ki drámája ellen szól, hogy ő azt nem úgy írta, mint poéta, hanem, mint Hazafi. S Hunyadyja mindenkor hazafiságra buzdító Dráma lesz, mert Hunyady oly nagy hazafi volt, hogy nemcsak magyart lelkesített az ő példája, hanem más nemzetbelit is, még akkor is, ha ő és az ő neve felejtve lesz is. Kisfaludy főczélja tehát hazafiságot ébreszteni, azért még a költészet követelményeit is feláldozza. Félünk azonban, hogy a dolog úgy áll, hogy Kisfaludy érezte drámájának fogyatékosságait s ezt enyhítendő a hazafiság palástjával takarja be. E kis előszó Kazinczynál s másoknál

is megütközést keltett. Általában érdekes, hogy a kortársak hogy ítéltek a műről. Helmeczy írta Kazinczynak 1816 ápril 10-én: »Tumida ubertas, egymásra halmozott synonymusok és a' felette szabad jambus a munka gyengéje, jobb oldala pedig a' ragyogó Nationalismus, mint regéjiben.« 1816 május 15-én pedig azt írja Kazinczy Pápay Sámuelnek, hogy: »A feleségem bátyja 's Gróf Csáky Antal ma nálam ebédlének feleségeikkel. Ezek Kisfaludy Hunyadiját már olvasták, 's nagy magasztalással szólának felőle. Én még nem láttam, de Szemere egészen közlé velem az Előbeszédet egyik levelében. »Ezt a részt azért idéztem, mert jellemző az általános felfogásra; tetszett bizony Kisfaludy darabja a közönségnek, ezt a róla megjelent recensió a Tud. Gyűjt. (1817. I. 103—107) is igazolja, mely megmondja ugyan hibáit, de azért »felséges költeménynek« nevezi. A pesti jurátusok pedig felbuzdulván hazafiságán, elő is akarták adni, de hosszúsága és egyebek miatt nem sikerült. Nem így gondolkodtak azonban a hozzáértők; 1816 máj. 16-án Kazinczy levelet ír Döbrenteinek, melyben elmondja, hogy gróf »Dezsőffy« József nála volt s ő megmutatta neki Szemere levelében Hunyadi János előbeszédét, mire az nevetett. Szemere ezen időben írt levelének a végére Kazinczy máj. 25-én ezeket írta: »Virág le van verve Kisfaludynak Hunyadija által. Ez nem azt teszi, mint ha Virág érezné, hogy olly jót írni ő nem tud, hanem hogy oly rossznak tartja, hogy szégyelli, hogy Kisfaludy olyat íra.« 1816 június 9-én Horváth Endrének írt levelében beszél általában az ő viszonyáról Kisfaludyval szemben, s Hunyadiról annyit mond, hogy recenseálni nem fogja. (Egy egészen közönyös hangú jelentést ugyan írt róla a Hazai és Külf. Tud. 1816. évf. 44. sz.-ban.) Azt teszi hozzá, hogy drámát csak úgy kell írni, ha valaki Poeta, a csak hazafinak nem szabad »az az nempoeta Hazafinak nem szabad«. Ő Kisfaludyt Poetának tartja. Hogy nem sokat tartott Kisfaludy e művéről, mutatja megjegyzése, melyet Kisfaludy Sándor leveléhez írt, ugyanis lemásolja Kisfaludy Sándor Ruszek apáthoz írt első levelét, s ezt német megjegyzésekkel kíséri; ezt írja Hunyadym már kész stb. mellé 1817 márcz. 28-án, hogy: »Nálam a darabnak nem abban áll a vétke, hogy jambusai közzé spondeusokon kívül anapestusi lábakat is veve, noha én nem pirulok megvallani, hogy az olly tarkás jambéont a' tragoediák' gravitásával ellenkezőnek ítélem, hanem egyéb.« A levélben tovább azt írja, hogy Szemere, Prónay, Gróf Majláth, Schedius úgy ítélnek Hunyadiról, mint ő. Horváth Endre és Takács sem kedvelték Kisfaludynak ezt a darabját, Döbrentei azonban »a gondolatok nagyságára nézve nem ismer jobb munkát drámairodalmunkban, mint Bolyai tragediáit és Kisfaludy Sándor Hunyadi Jánosát«. (Gyulai: Katona és Bánk bánja 106. l.) Gróf Desewffy József véleményét erről a darabról Kazinczyhoz írt levelében fejezte ki. (1816 okt. 28.) »Hunyadit olvastam, fagyos, jeges termény, ha az egészet, mint Drámát nézed, de itt amott tűzzel tellyesek rész-

lettyei (Details), azt mondja a bevezető beszédben, hogy tsupán hazafi érzelmeket kivánt gerjeszteni; mintha jó Drámában ezt véghez nem vihette volna? egynehány Jelenések nagyon tetszettek; a Characterek is alkalmasint jól vannak rajzolva és végig megfelelnek rajzolattyoknak; tsudálkozom, hogy a' gyáva és habozó László Királyt úgy merte kitálalni a' mostani Uralkodó alatt, és hogy meg engedték a' kinyomtatást, a' hasonlatosság nagyon szembe tűnő, de talán abban állott az udvariság, ezt észre nem venni.« — Meglepődünk, ha e végső sorokat olvassuk. Tehát László király és Ferencz közt hasonlóság volt? Desewffy bizonyára nem tévedett. Kisfaludy az uralkodóra gondolt, igen, de nem úgy, mint Desewffy mondja. Kisfaludy maga megírta erre vonatkozó nézetét Desewffynek 1817-ben írt levelében: nem a király gyengeségét akarja feltűntetni, hanem azt a gondolatot kifejezni, hogy nem mindég a király a hibás az ország romlásában, hanem a tanácsadók. Ez határozottan Voltaire gondolata, melyet a Mahomedben is megtalálunk. Hogy azonban a darab mégis a jelen eseményeinek hatása alatt készült, mutatja Kisfaludy levele József főherczeghez, melynek kíséretében Hunyadit annak megküldte. Ez a levél bővebben megvilágítja a költő felfogását, mely őt a Hunyadi János élettörténetének dramatizálásánál vezette és irányította. Azt mondja Kisfaludy a levél elején, hogy a vihart, melyet Napoleon hóditási vágyával keltett s a mely alatt az emberiség megvonaglott, csak a nemzetiségek fellobbanó hazafisága csillapíthatta le. Hasonló vihar volt, mely Európát fenyegette a XV. században II. Mohamed részéről, ki az egész világot le akarta igázni. Európa és a Vatikán reszketett, midőn Hunyadi János, a ki pedig királyától és tiszttársaitól félreismert és üldözött kormányzó volt, kis seregével és Kapisztrán János által összegyűjtött kis csapatával ellene állott. Harczolt és győzött. S ezt a csudával határos győzelmet csak Hunyadi és a magyarság egy kis részének lángoló hazaszeretete tudta kivívni. Azután így folytatja: »Ich wagte die Catastrophe dieser Geschichte in meinem historischen Drama darzustellen. Es ist das erste ungarische Original Werk in dieser Gattung, treu nach der Geschichte behandelt. In einer Zeit der Noth worinn nur unlängst alle Nationen sich befunden, würde es seine patriotische Wirkung nicht verfehlen.« Majd elmondja, hogy ha sikerült neki a haza jámbor hősét és korának legnagyobb emberét méltóképen rajzolnia, úgy ezt a nádornak köszöni, mert, mint az ő adjutánsa az Insurrectióban naponként szemtanúja volt, milyen önfeláldozó, fáradhatatlan buzgalommal törekedett az a közjóra. Ő királyi erényeket látott a legnagyobb polgári erényekkel egyesülni — s egy olyan embert akart rajzolni, a ki a haza kormányánál állva Magyarországot boldogította. — (Irod. tört. közl. 1896. 206. l. Dr. Illéssy János). — Ez az adat tehát azt bizonyítja, hogy Hunyadi alakja a magyar insurrectió vezére után van rajzolva; nagy a gyanum azonban, hogy ezt csak utólag

magyarázta bele Kisfaludy, bár az tagadhatatlan, hogy a felkelés igen nagy hatást tett a költőre.

Kisfaludy erről a munkájáról azt mondja, hogy az első magyar eredeti munka ebben a nemben híven a történet után írva. Ha végignézünk az eddigi magyar történeti drámákon, látjuk, hogy Bessenyei Buda és Attilája és Hunyadi Lászlója után Dugonics adaptácziói következnek, melyekben csak a hely és a hős neve, no, és a ruhája magyar, egyéb semmi. Szentjóbi Mátyás királya (1792) írásánál egészen a történelem rabja, drámája nem is egyéb, mint három történeti kép, beleviszi az akkor divatozó érzelmességet és rhetorikát (ebben is borzasztó hosszú beszédek vannak). Szentjóbi önálló és kezdő volt abban, hogy valóban megtörtént eseményt vitt a szinpadra, tehát nincs egészen igaza Kisfaludynak, mikor Hunyadiját nevezi első ilyen munkának, nem övé az elsőség, de ő valószínűleg nem ismerte Szentjóbi darabját, ő egészen önállóan jutott el ehhez a gondolathoz. Bessenyeit ismerte Kisfaludy. Bessenyei, Dugonics és Szentjóbi darabjaiban vannak lerakva a magyar történeti dráma alapelvei, melyek minden drámaírón, még a kezdő Katonán is meglátszanak, megvannak ezek Kisfaludynál is, ki azonban nem az egyes művek, hanem a kor dramaturgiai viszonyainak hatása alatt áll. Kisfaludy olvasta Schillert, Kotzebuet, Shaksperet, de ezeknek a hatását bizony nem igen veszszük észre; hol van Schiller korfestése? hol Kotzebue leleménye? Iffland érzékenységére is csak a könnyhullató Hunyadi emlékeztet, Shaksperere itt-ott egy-egy erőteljesebb hang mutat. Kisfaludy nem tanult a nagy drámaíróktól semmit, ez mutatja, mennyire nem volt drámai tehetség. Dramaturgiai ismeretei épenséggel nincsenek, de nem volt korának sem tiszta fogalma a drámáról, ha gyönyörködni tudott Dugonics darabjaiban, meg a német érzékeny játékokban és rémdrámákban. Hunyadinak épen érdeme, hogy ilyen elemet nem találunk benne, ez Kisfaludy józan, világos, egyenes gondolkozására mutat, a mi a magyar lélek tulajdonsága, de hibái is épen ebből a forrásból származnak: a szónoklási kedv és a túlzott hazafiság. Hogy nem voltak tiszta képzetei a drámáról, nem róhatjuk fel neki, mert nem volt senkinek az eddigiek közül, még Csokonaynak és Berzsenyinek sem, de még Kisfaludy Károlynak sem, ő is inkább ösztönszerüleg alkotja drámákká meséit. Ezt látjuk abból, hogy Kisfaludy Károly Kemény Simont drámának nevezi, mert neki az áldozat nem nehéz, ellenben Iréne szomorújáték, mert neki az áldozat nehéz. (!) Egész Kölcsey Ferenczig nem akadt senki, a ki helyes szempontból ítélte volna meg a drámát, az első igazi drámabírálat az ő kritikája Körner Zrinyijéről 1827-ben.

Hunyadi a régi hazafias dráma képviselője s azok közt az elsők közé tartozik. Kiemelkedik a vele egykorú drámák közül s ez tiszta magyarsága, folyékony nyelve s ennek helyenként igazán költői lendülete. De ha elgondoljuk, hogy ez a darab 1816-

ban jelent meg, megértjük, hogy miért nem hathatott. Katona már minden ifjúkori darabját megírta, 1814-ben Bánk is elkészült, 1817-ben jelent meg Bólyai Farkas öt szomorújátéka, ugyanekkor Gombos Esküvése is. Ha ezeket az adatokat egymás mellett látjuk, be kell látnunk, hogy az említett művekkel szemben Kisfaludy Hunyadija háttérbe szorúl drámaiság tekintetében. Ezt talán a laikusok nem vették észre és szerették Kisfaludy lelkes jambusait, de Kazinczy és hívei s az irodalmi férfiak általában, kik ítéletüket Shakspere, Lessing, Molière művein élesítették, bizony nem elégedtek meg Kisfaludy páratlan hazafias lelkesedésével és könnyen ömlő nyelvével.

Hogy Kisfaludy mennyire járatlan volt a színpadi dolgokban, a szereplők számára írt utasításai is bizonyítják, pl. a harmadik felvonásban Gara levelet kap, melyből megtudja, hogy Czillei leánya meghalt, ezt mondja:

»Hamar halál ez?
Hervadni látszott régen szegényke.« (4. k. 159. l)

Az utasítás ehhez így szól: »Mintegy kivervén fejéből egészen az előbbi gondolatot, tudniillik, hogy a' Cziliai talán maga segétette volna Leánya' halálát, csakhogy ő általa a' Hunyady-házzal atyafiságba ne keveredjék.« Igazán kíváncsiak volnánk tudni, hogyan csinálja ezt a színész? — Jellemző még a IV-ik felvonásban, midőn Rozgonyi hírül hozza, hogy nyakukon a török. Utasítás: »Közönséges rémülés, ámulás, háborodás, zajgás. A király szembetűnőképpen megretten; szólani sem tud. A' Cziliai Gróf, Ujlaky, Giszka kevesebbet ijednek meg a' többinél. Hunyady legkisebbet sem változik. Bátory haragra gerjed.« (4. k. 214. l.)

A dekorácczióra vonatkozó utasítások is hosszúk, részletesek, úgy, hogy a leíró, tájképi elem sem hiányzik ebből a darabból; az epikus előadás minden kelléke megvan tehát ebben a műben, természetesen így színszerű formában. Bayer József (A magy. drámairod. tört. I.) ebből azt következteti, hogy Kisfaludy gondolt darabja előadatására. Erre nemcsak ez mutat, hanem az is, hogy azt képzelte, hogy öt óra alatt elő lehetne adni művét, ez hosszú idő ugyan, de a kihagyás nagyon elcsúfitaná Kisfaludy nézete szerint. Hozzávetőleg számítva 12 óra kellene eljátszására, hiszen 317 lapra terjed.

Ami Hunyadijának előadatását illeti, maga Kisfaludy így nyilatkozik: »Tudom én, mert ha nem tanultam volna is, legalább sok fő Városok' Játékszíneiben forogván több esztendőkig, tapasztalásból is ragadhatott volna valami reám — tudom én, hogy Hunyadymban a' személyek számossága, több Scénáknak és az egész darabnak hosszúsága a' Drámának két esztendei történet összefoglalása, a' helynek többsége, maga a' Dialogus a' Drámá-

nak közönséges theoriája ellen van, de szántszándékkal írtam én ezt úgy, hogy semmi játékszínen meg ne jelenhessen.« (8. k. 333. l.) A dolog nem egészen így van, ezt nemcsak a színésznek szóló bőséges utasítások, dekoráczió leírások bizonyítják, hanem az is, hogy Kisfaludy egyenesen azért gondol a drámaírásra, hogy a színészet ügyén segítsen. Elképzelte, hogy hangzatos szónoklatai mennyire hatnának a színpadon, milyen elérzékenyülést támasztanának ünnepélyes tableaui! Szép reményei nem teljesültek, s Kisfaludy megvígasztalta magát azzal, hogy nem is volna jó, ha ilyen izzóan hazafias mű a színpadra kerülne, mondván: »Illyen könyvnek jó a' Nemzet között forogni és pedig olyan formában, mely a szívhez szól, azaz dráma formában.« (8. k. 333. l.)

Hunyadi Jánoshoz írt előszavában azt mondja a költő, hogy ennek folytatásaképen még egy Hunyadi Lászlót is szándékozik írni; de ezt sohasem írta meg Kisfaludy. Dessewffy Józsefhez írt levelében azonban elmondja, hogy miképen gondolta volna. Ulrik megöletésével kezdődött volna a darab, azután Hunyadi László kivégeztetése történt volna, majd, hogy »a nemzetek felett uralkodó Nemezist is belehozza tanuságul és ijedelmül«, a darab talán V. László halálával s Mátyás királlyá kiáltásával végződött volna. Hunyadi Lászlót nem írta meg, mert már a Hunyadi János is, mint crimen laesae maiestatis adatott fel Amade és Sümegi által, kikkel Kisfaludy czivódott is e miatt. (Erről a dologról ennyit említ Kisfaludy idézett levelében, bővebbet a dologról nem mond. De mi talán e kis vázlatot elolvasva, nem sajnáljuk, hogy Hunyady László sohasem készült el?)

Hunyadival kapcsolatban nem hagyhatom szó nélkül, hogy Bayer József A magy. drámairod. tört. I. k-ben azt mondja róla, hogy ez az első kötött formában írt magyar dráma. Nem is kell bizonyítanom, hogy ez nem helyes, mert már Bessenyei Ágisa is kötött formában, azaz versekben van írva; hanem feltétlen helyes lesz, ha úgy fogalmazzuk a mondatot, hogy ez az első jambusokban írt magyar darab.

A kortársak ítélete Hunyadi Jánosról, de különösen Buczy Emil megjegyzése (Erdélyi Múzeum 7. füzet), »Némelyek Drámát mernek írni a' nélkül, hogy a' Dráma' theoriáját jól megtanulták volna, 's mégis hiszik, hogy ők felette jól írnak«; nagyon bántotta Kisfaludyt, nem is nyugodott bele ebbe az ítéletbe, épen azért újra kísérleteket tett a dráma terén s 1820-ban már hat darabja volt készen. Mindamellett, hogy Kisfaludy erősen kikel a »theoria« ellen, s Buczynak szemére hányja, hogy ő aligha többre nem becsül egy marok iskolaport a legemberségesebb magyar szív érzeményeinél és hazafiságánál, mindamellett a recensiók meggyőzték őt arról, hogy Hunyadija nem igazi dráma s ő ezután iparkodik mélyebben belátni a dráma szövevényeibe. Erről a törekvésről tanúskodnak azok a darabjai, melyeket 1825-ben Eredeti magyar Játékszín czím alatt ki is adott.

Ezek közül legközelebb áll Hunyadihoz *Kún László*-ja, mely ép úgy históriai dráma, mint ez. Tulajdonképen nem dráma, történeti képek sorozata ez is, de mégsem olyan szétfolyó, nem oly hosszú, mint az első, ennyiben mondhatjuk talán jobbnak, máskülönben haladást nem mutat.

A darab 1290-ben játszik. Kisfaludy itt sem akart valami tragikus összeütközést elénk állítani, hanem festeni az ország állapotát Kún László idejében, Kún László jellemét s halálát akarta elénk tüntetni. Az első felvonás mindjárt korrajzi vonásokkal kezdődik. Budur, Erzsébet királyné kincstartója pénzt hozott, melyet azonban nemcsak a királyné birtokain gyűjtött, hanem mindenütt, a hol csak magyarok laknak. A pénzt ő olyanoktól vette fel, kik hivatalt szeretnének, vagy igazukat keresik. — Albert osztrák herczeg a Németujvári grófok ellenében csatát nyert, a magyarok pedig elkeseredésükben a királyt okolják mindenért, mert ő Izabellát, első feleségét, is elzárva tartja s a kún Éduával kelt egybe. Az özvegy királyné ifjúságával és szenvedélyességével menti a királyt, ki pedig most is a nogárok közt van, hol három szép leány kötötte le figyelmét. (Nogároknak a nogáji tatárokat nevezi Kisfaludy a latin alak után: neugerrii, l. Szilágyi S. Magy. orsz. tört.) Magyarok és kúnok várnak kihallgatásra, a királyné csak Alpár és Uzú fejedelmeket fogadja, kiket megró kún ruhájukért, de ezek csak a király példáját követik. Panaszkodnak, hogy a király tőlük elfordult s térítők háborgatják őket, de a királyné megnyugtatólag felel. Majd magára maradva Erzsébet elmondja, hogy a foenni gyűlésen, úgy képzeli, a magyar főrendek hatottak a királyra, hogy a kúnoktól elfordult. Izabellát ő sem szereti, dícséri a fiát, ki »Remekje a férfiúi szépségnek« s szereti Éduát is és nincs ellenére fia törvénytelen házassága. Jön Édua, kit a költő 14 évesnek mond. Panaszkodik, hogy László oly soká késik, kétségbe van esve, mert Miklós bátyjától hallotta, hogy a király három nogár leánynyal mulat, nem országos dolgok foglalják el. Hiába vígasztalja a királyné, Édua zokog, hogy ő is Izabella sorsára jut. A király sebesen belép »Kún viseletben, nyirett hajjal; lankadt és halavány«, üdvözli anyját és Éduát, s bemutatja az új nádort, Mizét. Magukra maradva Édua szemrehányást tesz a királynak, ez őt megnyugtatja. — Mize és a királyné visszatérnek, s Erzsébet a magyarok, kúnok és nogárok közt uralkodó elégületlenségről szól és Albert előnyomulásáról. Mize elmeséli Kőszeg ostromát. A király sajnálatát fejezi ki, de minél előbb szabadúlni akar az országos gondoktól s elmegy Éduával.

Ezután Ilmur János Érsek házába visz bennünket a költő, hol a magyar urak beszélgetnek az ország állapotáról. Egyszerre megjelenik a király; az érsek megmutatja neki a pápa levelét s elkezdődnek megint a leczkéztetések, hasonlóan, mint Hunyadiban, itt is nagy általánosságokat mond az érsek, de a hangulat mégsem oly elkeseredett, mint amott, de nem is oly emelkedett.

Szemére hányja a királynak, hogy a magyarokat elhanyagolja, a király érvei evvel szemben gyermekesek, kivéve azt, hogy be akarja olvasztani a kúnokat a magyarok közé. Az érsek utal arra, hogy gyűlölség harapózott el a két nemzet között, mert a király túlságosan kitüntette a kúnokat. A király megigéri, hogy ezután minden hivatalt a magyar uraknak ad. Majd házasélete kerül szóba s az érsék kifejti, mily rossz példát ad László nemzetének s kéri, emlékeztetve őt dicső őseire, hogy vesse le a kún ruhát, hisz ő a magyarok királya. A király mentegeti magát, hogy a gonosznak nem ő a kútfeje, hanem a »veszett idő«, mely most a nemzetek felett jár.

A második felvonás megismertet minket Izabellával. Czelláját kis mécs világítja, setétség, mennydörgés, villámlás. Izabella monológjában kitárja előttünk szívét: szereti Lászlót, bár az így bánik vele. Gunda »jó, középkorbeli nemes Asszony«, mint Kisfaludi jellemzi, vígasztalja Izabellát; egészséges felfogása látszik abban a tanácsában, hogy Izabella menjen vissza hazájába. De ez restell szégyenszemre hazatérni. Gunda dicséri Uzdot, ki szerelmes Izabellába s neki a királyról hírt szokott hozni. Most is jő és hírül hozza, hogy a király megint kún öltözetben jár s a magyarok közt nagy az elégedetlenség, leírja a király feslett életét. A királyné megizeni férjének Uzd által, hogy mennyit szenved.

Ezután Éduát látjuk reggeli öltözetben s halljuk a bizony nem 14 éves naiv leánykához illő beszédet. Testvére, Miklós, mérsékletre inti őt s kéri, hogy titkolja el féltékenységét. Alpár és Uzu jönnek s kérik Éduát, tegyen nemzetsége javára, mert a magyarok ellenük vannak. Édua lefesti a kúnok romlottságát. Majd jő a király s megigéri a kúnoknak, hogy törvényt tenni majd utánuk megy. Ezek eltávoznak. Édua ekkor megint indulatosan követeli a királytól, hogy koronáztassa királynévá, László ekkor kitárja egész lelkiismeretlen s útálatos romlott szívét egy nyegle monológban. Csapodár a természete, hát mit tegyen? — és nem is akar megváltozni. — Uzd lép be s átadja Izabella izenetét, de László gyűlöli nejét, hogy miért, közelebbről nem tudjuk. Felháborodunk, midőn Uzdnak három falut ígér, ha őt Izabellától megszabadítja. Valóban teljesen romlott és ostoba ez a király s a mellett oly telhetetlen! Izabellát sóvár, ragaszkodó olasz Kollancsnak nevezi s a maga hites feleségét kész volna Uzd ölébe tenni! Nem hisz ez a király semmiféle női erényben, még a maga feleségét sem tiszteli, mint királynét nem becsüli meg s ezzel önmagát is teljesen lealacsonyítja. Uzd tudja, hogy a király tanácsát meg nem fogadhatja, mire a király haragra lobban, Uzd büszkén távozik, László őt erre lelkes, derék Ifjúnak nevezi (!) s bánná, ha megsértette volna. Ezt hiába teszi, inkább szégyelhetné magát előtte! Majd elolvassa Rudolf császár levelét. Ennek tartalma ugyanaz, mint az érsek beszédének. László belátja, hogy ő rossz király, de nem rossz ember, természetén uralkodni nem

bir, mindenesetre meg fogja próbálni, hogy bölcsebb legyen. — Mize hírül hozza, hogy Iván testvérét, a veszprémi püspököt, megölték. Majd Lize jő, ez a király meghittje, épen olyan korhely, kicsapongó, mint László. Lize Izabella elcsábítására volt kiküldve, de kísérlete nem sikerült. Hogy mit akarna elérni László Izabella elcsábíttatásával, nem tudjuk, mert magát olyan gonosznak nem mutatja, hogy talán ezt ürügyül használná fel az elválásnál? Érthetetlen ennek a királynak az erkölcstelensége.

Eddig még mindig beszélgetést hallottunk, most a harmadik felvonásban cselekvést is látunk. Visegrád környékén az erdőben, nem messze az országúttól, Sipos, a pásztor kesereg felesége után, kit rabló kúnok hurczoltak magukkal. Három kún rabló lopózik elő a sűrűből, Sipost megkötözik s juhait elhajtják. Segélykiáltozására az erdőből kilopózik Endre, egy öreg, elszegényedett nemesnek, Zongor Péternek fia s megismervén, hogy magyar, kiszabadítja Sipost, ki elmeséli, hogy miként rabolták el feleségét és most meg juhait. Endre is elbeszéli, hogy az ő húgát is elragadták a kúnok. Eltávozik, de nemsokára visszatér apjával egy talyigát húzva, mert ők nemes létükre fát szednek az erdőben, olyan nagy a nyomor az országban. Így mutatja be a költő Kún László szekerét s ez igen sikerült gondolat. Endre felszólítja Sipost, menjenek el együtt s keressék meg az elragadott testvért és feleséget. Kürtszó hallatszik, félrevonulnak. A király jön vadászkíséretével, észreveszi Zongort és társait s előszólítja őket, de ezek őt nem ismerik s Zongor előadja minden bajukat s a kúnok rettenetes visszaélését a király elé tárja, ki magát udvari diáknak mutatja, Zongor kimondja, hogy a »megveszett erkölcsű« király nyomorúságuknak az oka. Sipos is elpanaszolja esetét, mire a király lovasokat küld a rablók után. Mize jön, megszólítja a királyt, s Zongor, bár meglepődik, nem vonja vissza szavait. Egy kún ifjút találtak. az erdőben, ez Lauka, Zongor Péter elrablott leánya. Zongor kétségbeesik, mert leánya ártatlansága veszélyben forgott. Lauka elbeszélte, hogy megölte elrablóját, úgy menekült meg tőle. A király ezt a tettét megbocsátja, mert máskép nem cselekedhetett és megparancsolja Mizének, hogy szigorúan büntesse meg a kúnokat. A király egyedül maradván, igazán megindultnak látszik országa állapotán s fáj neki, hogy:

»— a' Magyarnak ellene
Átok, szitok, minden lehellete
Hát szent Igazság!« —

Kemény bírója akar lenni a bűnösöknek, de csak akar, mert csakhamar felülkerekedik benne csúf természete s Lauka szépségére gondol s hogy e szerelmét felejtse, a nogár rózsák közé indul. — Ez a felvonás élénkségével, határozott korfestő vonásaival még a hosszú dialogusok mellett is leköti érdeklődésünket. Most azt

várnánk, hogy a király szemével látván országának szomorú viszonyait s a kúnok garázdálkodását, igazán magába térne, vagy legalább is tusát vívna benne jó elhatározása és romlott természete. Nem, ő innen egyenesen a kún és nogár lányokhoz megy.

A negyedik felvonásban csakugyan a tatár sátorok közt vagyunk. Holdvilágos estén Ajda énekel egy furcsa kis dalt, mely az ő érzéseinek alacsony voltáról tanuskodik. Mandula nem oly érzelmes, mint Ajda, ez a csapongó szerelmet dicsőíti. Borzasztó ellenszenvesek ezek a leányok, nem is leányok, mert hiszen nem szemérmesek egy csöppet sem. Miklós, Édua testvére jő, most is itt kémkedik a király után. Lize jő s Miklós tudtára adja, hogy a pápától újabb levél jött, a királynak Budára kellene mennie.

Ezután a kún táborban lefolyó dolgokat látjuk. A kúnok látják, hogy László tőlük elfordult a nogárok felé, Éduát is elhagyta, azonkívül a keresztyén vallással háborítja őket; leányaikat, nőiket elcsábítja, a Hódtónál őket haddal is megverte, ezért halálát határozzák el. Uzu, Alpár nem javasolják ezt, de Árbucz szerint még a magyarok gyűlölete is enyhülni fog irántuk, ha ezt megteszik.

Miklós elmondja Éduának, mit látott a nogár táborban, jellemzi Ajdát, Kupcsát, Mandulát. Édua haragszik és siránkozik sorsán; elhatározza, hogy rokonaihoz megy. A királyné hivatja fiát, kire az ország főrendei is várakoznak. A király beleegyezik Édua elhatározásába, s ígéri, hogy ő is utána megy. Erzsébet kéri őt, változzék meg, mert a magyar türelmes ugyan, de imitt-amott kitört máris elnyomott indulata. A király erre azt mondja, hogy a magyarok ismerik az ő jó szívét. S mégis, midőn az országnagyok jönnek, Lizét maga mellé rendeli: »Ha kellene?« t. i. védelem. — Megkezdődik a gyűlés, melyben leginkább a király s az érsek beszélnek, csak néha szólnak bele a többiek. Trencsényi Máté pusztítja az országot. Erre van a királynak gondja. Németújvári Ivánt visszaverte Albert. A király már intézkedett, hogy Albert foglalásait visszaszerezze. Milutin, Szervia királya, László húgát a klastromból elragadta s nőül vette. László szerint húga bizonyosan inkább szeretett asszonynyá lenni, mint apáczává. Tehát ez sem baj. A brebiriai és korbáviai grófok Dalmácziát rabolják. Erre a király azt tanácsolja: »Borzadjatok fel ellenek«, ő vezére lesz a seregnek, de azt szervezni nem hajlandó. Az érsek most azt mondja, hogy a kúnok és nogárok pusztításának maga László az oka, kéri, változtassa meg életét, kormányát s az emberiség és vallás nevében szabadítsa ki Izabellát s Éduát hagyja el. László hajlandó a kúnokat megbüntetni, Izabellát sem hagyja fogva, Éduára nézve meggondolja magát. A pártoskodás okozta az ország sanyarúságát; a gyűlésre bízza a tanácskozást, ő mindent nem tehet, segítsenek neki az urak. Ő most elmegy törvényt látni. — Az urak kijelentik, hogy nincs többé királyuk. Andrásra (II. Endre) gondolnak és zúgolódva országgyűlésbe vonulnak.

Az ötödik felvonásban Uzd tudatja Izabellával küldetésének hiábavalóságát. A királyné még sem megy haza, itt akar meghalni. — A következő jelenetben az érsek lakásán vagyunk, Loránd hírül hozza, hogy Albert felégette Sopron megyét. Az érsek siránkozik. — Ezután sűrű erdőben Turtul és Kemencse várják Árbuczot, mind a háromnak személyes oka van, hogy a királyt gyűlöljék. Már Édua is be van avatva tervökbe. Árbucz jön, elhatározzák, hogy megölik a királyt. — Édua sátrát látjuk ezután, hol Édua Miklóssal arról beszél, hogy a király több kúnt kivégeztetett, s most mégis ide jön a magyar rendek ellenére. Édua küszködik magában: szereti és gyűlöli Lászlót, tudja, mi fog történni. A király jő, majd Éduával a sátorba megy. A nádor és Lize gyanakszanak a kúnokra s elhatározzák, hogy őrködni fognak. Édua kilopózik a sátorból, a három kún összeesküvő is jön. Édua elájul, azok azalatt behatolnak a sátorba, de Édua kiáltani kezd, a három kún megöli a királyt és elmenekül. Lize, azt hivén, Édua a bűnös, megöli őt. A gyilkosokat elfogják s a nádor irtóztató halált mond rájuk, s kijelenti, hogy a királyt jó és gonosz közt csapongó élte juttatta ide. Volt szívében jó is, de csak a gonosz gyümölcsözött, ez hatalmasodott el s ez fogja még félszázados nyavalyába dönteni a magyart.

Kún László sem dráma, cselekvés nincs benne, állapotok és érzések ábrázolása csupán. László életének vége van elénk tüntetve széles vonásokkal rajzolt korkép keretében. Tulajdonképen a darab hosszú expositió, mi várunk folytonosan, de csalódunk az egész darabban. Csak a király megöletése a cselekmény, a többi ennek előkészítése. — Az események legapróbb mozzanata is a történelemből van véve, pl. Rudolf császár levele, melynek mi a darabban semmi fontosságot nem tulajdonítunk, igaz. A személyek is csaknem mind valóban éltek. Kisfaludy csak a harmadik felvonást költötte hozzá a történelemhez, s ez a felvonás határozottan kiemelkedik a darabból. (Toldy Ferencz is, midőn mutatványt közöl Kisfaludy drámáiból A magyar irod. tört.-ben, innen szakít ki egy részt.) Itt cselekvést látunk, érdekes fordulat előtt állunk s ez a fordulat meg is történik, bár nem olyan mértékben, mint mi szeretnénk. Ez a felvonás a kor viszonyainak feltüntetése szempontjából igazán haladást mutat Hunyadihoz képest, mert míg ott, különben itt is, a darab első felében, rendkívül sokat beszélnek az ország állapotáról, nem látjuk azt magunk előtt, itt megjelenik az öreg elszegényedett, tönkrement, de keserüségében bátor, nemes és annak földönfutó családja, sőt Siposnak, a juhásznak alakjában a nép körülményeit is feltünteti a költő. Az országban uralkodó romlott erkölcsi viszonyok is határozott képet öltenek Lauka esetében. Jellemző az, hogy az egyik kún azt mondja, hogy László király minden »ékesebb kún és nogár asszonyt, leányt magának ejt«, tehát ők ezek helyét a magyar nőkkel akarják pótolni. Így világos az, hogy csakugyan a király oka a romlás-

nak. Mi várnánk, hogy a király ezután a határozott vád után megjavul, vagy küzd önmagával. De nem. Ő a régi marad. Rendkívül ellenszenves ez a László előttünk, korhely, kicsapongó, tehetetlen, nem bír magán uralkodni, nem tud megjavulni, de nem is akar; a sok korholást egykedvűen tűri s mindent ígér. Nincs benne erkölcsi érzék, állhatatlan s életmódját nem is szégyelli, nem is takargatja. Bevallja őszintén, hogy azért szeret király lenni, mert így szabadon töltheti kedvét. Nagyon visszataszítók monológjai s jelenetei Éduával, hol csúf természete annyira kirívó színben áll előttünk. Hajlandók volnánk őt betegnek (Kisfaludi úgy is lankadtnak mondja), érzékei tehetetlen bábjának tartani, ha a negyedik felvonás tanácskozási jelenetében bizonyos bátorságot s erélyt észre nem vennénk benne. László érzékiségétől utálattal fordulunk el, de még jobban visszataszítanak bennünket a kún Édua és a három nogár leány, kikben semmi nemes nőiesség nincs. Édua féktelen, vad, nagyon féltékeny Lászlóra, szemrehányásokat tesz neki minduntalan, de vele szembeszállni nem mer s eszébe se jut, hogy őt kicsapongásaiban hogyan akadályozhatná meg. Édua lehetne tragédia hősnője, ha a költő elénk állítaná lelki küzdelmét s az indító okokat akkor, mikor beleegyezik László megöletésébe. Azonban így is megsajnáljuk őt, mert a szerelem mégis erősebb benne; a gyilkosokat látva, segélyért kiált. Nem igazságos halála pedig valósággal megborzaszt bennünket. Édua szereti Lászlót s a király őt viszont, mert nem hajlandó elhagyni, így tehát érthető az ő ragaszkodása, de Izabella lelkét nem értjük. Izabella felolvad bánatában, nincs benne semmi királynői méltóság, nincs büszkeség, mert azt mondja, hogy hajlandó volna a királynak akármi alacsony szolgálója lenni, csak hogy közelében lehessen. Rendkívül alázatos, érzelgős, s vonzalmát László nem érdemli meg, mert ennek egyetlen érdeme az, hogy szép férfi. Izabella minden jog szerint Magyarország királynéja, ő is fejedelmi származás s mégis oly kevés a büszkeség benne, nem is gondol az uralkodásra. A hatalom elvesztése eszébe se jut, csak mindig László szerelme után epekedik. Erzsébet királyné szereti fiát és mindig mentegeti. Szereti a kincseket, ezt mindjárt az első jelenet mutatja. — A többi szereplők már nincsenek ily határozott s világos vonásokkal elénk állítva, kivéve Zongornak és Síposnak az alakját, melyek typusok. A magyar urak közt az érsek visz legfőbb szerepet, ki nem olyan tüzes hazafi, mint Hunyadi érseke, de épen olyan optimistikusan bízik abban, hogy jóra fordul minden. Mize hűséges, komoly ember. A kúnok kapzsik, mindig a maguk hasznát nézik, az összeesküvők alakja sincsen kidomborítva; sokszor halljuk, hogy milyenek a kúnok, de egy valóságos kún jellemet nem látunk sehol.

Visszagondolva Lászlóra, Izabellára, Éduára, kénytelenek vagyunk beismerni, hogy ezek a jellemek teljesen megfelelnek a történetből ismert jellemeknek; László épen ilyen lehetett, az ország állapotának rajza is találó, el kell tehát ismernünk, hogy Kisfaludy

képet tudott rajzolni a történeti személyekről, de azok az eszközök, melyekkel bennünk a királynak épen ilyen képét ébreszti fel, nem drámaiak, nem cselekvésből, hanem monológokból ismerjük meg a hőst. S ennek oka az, hogy túlságosan ragaszkodott a történethez, nem mert, nem tudott bonyodalmat alakítani. Mennyivel erőteljesebb ott, a hol történeti források nem kötik, a hol szabadjára engedi képzelőtehetségét!

Mi a darabot nagyon kellemetlen érzéssel tesszük le, s ennek oka először az, hogy tisztán csak a testi szerelem a vezérlője a főalaknak, másodszor, hogy a darab nyelve nemcsak, hogy nem drámai, de nem is szép; nem finom, sokszor durva, sőt parasztos is, bár a költő iparkodik magát a lehető legfinomabban kifejezni. Felemelkedés, pathos nincs benne; Hunyadi Jánost rokonszenvessé teszi a költő hazafisága, itt semmi lelki szépet nem látunk sehol.

Ebben a darabban is megvan a dekoráczió részletes leírása, kivált a harmadik felvonás elején.

Kún Lászlónak fennmaradt két prózai kidolgozása is és Kisfaludy jegyzetei ehhez a darabhoz. A két prózai kidolgozás közül az első rövidebb, a második hosszabb, de lényeges változásokat nem mutatnak fel, egyedül csak azt, hogy Tolon alakja a végső verses formában nem szerepel, itt pedig igen. Jellemzők ezek a vázlatok abból a szempontból, hogy hogyan dolgozott a költő. Kisfaludy röviden meghatározta a kéziratban a szereplők jellemét, de ez nagy általánosságban történt, csak annyit jegyez meg: jó hazafi, középkorú derék ember stb. és röviden a dialogust is megcsinálja. Hunyadyjának is van prózai kidolgozása, itt több eltérés van a végleges alakban, ezekre az eltérésekre Angyal Dávid, az ő kitünő kiadásának jegyzeteiben rá is mutat.

Kún László története épen olyan kedvelt tárgya volt a drámaíróknak, mint Hunyadié. Kisfaludy darabja előtt keletkezett Boér Sándor IV. Lászlója, melyről szerzője azt mondja, hogy »valósággal megesett történet«, de bizony Boér benne a történetet is összezavarja és megtoldja olyan részekkel, melyek a drámai szükségszerűség szempontjából feleslegesek. Ezután Dugonics: Kún Lászlója következik, mely tulajdonképen Bertuch Elfridája után készült, nem is eredeti tehát, mint Boéré s nem is magyar. Nem Kisfaludy volt tehát az első, a ki e tárgyakat feldolgozta, de az ő érdeme, hogy megérezte bennük a drámaiságot, bár tévutakra tévedt s nem sikerült neki igazi drámát alkotnia. A Hunyadiban és Kún Lászlóban rejtőző problémák izgatták későbbi íróinkat is, Vörösmarty megpróbálkozott az elsővel, újabban Dobsa Lajos, majd Bakonyi Károly a másodikkal, de egyiknek sem sikerült. Kún Lászlóra nézve Arany tett egy rendkívül sokat igérő kísérletet Éduájában, bár ez nem dráma, sajnos, hogy töredék maradt.

Eddig tárgyalt két darabjában a tárgyválasztásra nézve Kisfaludy nem volt eredeti, a harmadik históriai drámájában az volt. *Bánk* történetének dramatizálására előtte egy magyar író sem

gondolt. Bacsányinak írja 1808. aug. 6-án, hogy egy »eredeti« hazai szomorú-játékot Bankó Nádorispányt tervez, de mert a versnemre nézve nem tudta magát elhatározni s »hogy talán a' tárgy magában is botránkozást okozhatott volna«, elnyomta kedvét. 1820. aug. 28-án írja gróf Majláth Jánosnak: „Seitdem die ungarische Schaubühne anfängt Fortschritte zu machen, verwende ich meine von Wirtschafts-und Lebenssorgen freie zeit auf Dramen: Ich habe drei Trauersgiele, als Kún László, *Bánk*, Maróthy Kálmán... Lauter Originals, theils in Jamben, theils in Prose bereits fertig.“ Tehát 1808-ban gondolt először a tárgyra, de elejtette, 1820-ban pedig már készen volt a darab. A kérdés az: hogyan fogta fel Kisfaludy Bánk bánt? és vajjon ismerte-e Katona darabját?

Eddigi történeti darabjaiban láttuk, hogy Kisfaludy mindig szorosan a történethez ragaszkodott, az igazságot nem áldozta fel azért, hogy cselekményét drámaibbá tegye. Bánkban is ugyanezt látjuk: színpadra viszi azt, a mit Bonfiniusban talált, a költött részek csak a korrajz szempontjából nevezetesek. Mindenesetre érdeme Kisfaludynak, hogy észrevette azt, hogy ez a tárgy alkalmas a drámára s belőle olyan darabot alkotott, mely ugyan nem remekmű, de kora színvonalán alul nem áll s az ő történeti drámái közt első helyet foglal el.

Első felvonás. Lóra, Bánk felesége és ennek rokona Etelka, beszélgetnek a városi és falusi életről. Lóra viszszavágyódik a város zajából a szabad természetbe, Etelka épen ellenkezőleg, a szüntelen változó mulatságokban leli örömét. Bánk érkezik Bor Endrével, Lóra kitörő örömmel fogadja, csak az fáj neki, hogy Bánkot hivatala tőle elvonja. Bánk kijelenti: »Ketté van osztva szívem, egygyik felét te birod, gyermekimmel; másik felét a' Haza és a' Nemzet.« Majd hosszú beszédet tart öcscsének és magát állítja fel követendő például. Bor szerelmes Lórába, de lemond. A hazafiság nemcsak Bánk legelső szavaiban látszik, hanem abban is, hogy itt a legszorosabb családi körben is Lóra így köszönti el a billikomot: »Éllyenek a' jó férjfiak, jó Hazafiak!« Mire Bánk ezt mondja: »Éllyenek a' jó Asszonyok, a' jó Hazaleányok!« Bánk elmondja, hogy milyen a királyné: beleavatkozik a kormány dolgaiba, pénzt gyüjt s »betyár testvéreit« hivatalokba emeli s ezáltal »gyenge szívű« férjét vádaknak teszi ki. Csakhamar megismerkedünk azután a királynéval is. A palotában udvarnokok és Kongó várják a királynét, a ki jön Ottóval s a tárnokmestertől pénzt kér, mire Kongó elmeséli álmát, hogy egy sereg magyart látott, kik nagy, sós könnycseppeket sírtak, ezek a könnyek a tárnok kezében körmöczi aranyakká váltak. (Meglepő és erőteljes kép.) Majd egy kis dalban jellemzi a tárnokot és Ottót. Vialka, a tárnok bejelenti, hogy kevés pénzt hozott, mert az ország már utolsó zsírját izzadja és mert a nádor megtiltotta, hogy a kamara pénzt szolgáltasson be a király megérkezéséig; továbbá elmondja, hogy a nádor és barátai »toroktátva« kárhoztatják, hogy a királyné testvéreit

főhivatalokba helyezi. A királyné kijelenti, hogy méltóságán alul van háborúba keveredni a nádorral, de a királyi udvarban mindenki az ő parancsát kövesse, az ország dolgaiban intézkedjék a nádor. Bánk jő és elmondja, hogy zűrzavar van az országban s ennek oka a királyné, a ki a törvényekkel ellenkező rendeleteket bocsát ki a jövedelmekre nézve. A királyné kész ezért a királynak megfelelni és gőgösen elbocsátja őt. Gertrúd nem törődik az ország szegénységével, az őt megilletőt megköveteli, mert gyermekei és testvérei közelebb állanak szívéhez, mint a nemzet. Megtudjuk még azt is, hogy Ottó szemét a nádornéra vetette; a királyné fél, hogy »zabolátlan, tudatlan, szilaj« testvérei miatt sok baja lesz. Itt sejteti velünk a költő, hogy ez lesz a tragédia alapja.

A második felvonásban csakugyan látjuk, hogy Ottó Lóráért lángol. Kongó is dicséri Lórát, pedig ő a királynét és a tárnoknét sem kíméli. A királyné jön Lórával és Borkával (a tárnokné) s megfeddi Kongót »mérges« beszédeiért, de ez csak folytatja czélzásait Ottó érzelmeire; majd ezek eltávoztával a királyné inti Ottót Bánktól; kéri, felejtse baját s menjen Kalocsára testvére után. Ottó azonban még erőszakot alkalmazni is kész.

Bánk pedig törvényt tenni jár a Dunántúlon. Hosszan festi az izmaeliták elhatalmasodását s az ország nyomorát. S ennek oka az, hogy a király az ország határán kívül a lengyel koronáért harczol s a királynét erős szíve, éles esze és asszonyi kellemei mellett még fényt űzni, pénzt zsugorni és rokonait emelni »vonszák veszedelmes ingerei«. Tury és Kendy, nemesek, panaszra jönnek, a nádor indul, hogy törvényt lásson.

Csontos és Borzók, két paraszt, kalodába zárva panaszkodnak sorsukon és Bárdyné esetén. Bánk jő kíséretével s kiszabadítja őket s meghallgatja Orsolya-Bárdyné panaszát, ki pénzt vett kölcsön Kaján kamaraispántól s ez hamis volt s midőn vissza akarta neki adni, nem vette vissza, hanem még törvénybe idézte őt a hamis pénz miatt, minden földjét lefoglalta, leányát pedig elrabolta s mikor fia tőle húga szabadonbocsátását követelte, poroszlói által félig agyonverette. Csontos és Borzók is azért ítéltettek kalodára, mert a fiú mellett szóltak. Bánk megkötözteti Kajánt s az özvegyet visszaiktatja birtokaiba. Ez a jelenet a legdrámaibb az egész darabban, cselekvés van itt, nem csupán referálás.

A harmadik felvonás elején a királyné nyíltan megmondja Ottónak, hogy távozzék, mert erkölcstelensége megmételyezi az udvart. Ottó gúnyolódva szól az előítéletekről, azonban a királyné kívánságára elhatározza, hogy elmegy. A királyné pedig búcsúünnepet fog rendezni. Hírül hozzák, hogy a parasztok és szegény nemesek Bertholdnak, a kalocsai érseknek udvarát és a káptalant feldúlták. Bezzeg most szeretné a királyné, ha az erős lelkű, tüzes eszű nádor jelen volna! Kongó gúnyolódik, Kaján berohan, mentegeti magát és a királyné pártfogását kéri, majd elmeséli az esetet: A királyné azonban helyesnek találja a nádor ítéletét. Ottó pedig

mindenáron el akarja érni czélját vagy Borka vagy a királyné segítségével, ki, mint ő mondja, szolgálhat neki nem akarva is.

Budához közel az erdőben táborozik Bánk, híveivel együtt. Várja a hírvivőt, kit nagy és fontos kérdéssel az érsekhez küldött. Jő a posta a levéllel, melyet Bánk elolvasván, felszólítja barátait, hogy a ki nincs elszánva mindent tenni a hazáért, még ha vérnek kellene is folyni, vonuljon vissza. Mindenki ott marad, mire Bánk felolvassa az érsek válaszát: »A' királynét megölni nem kell félni jó ha mind megegygyeztek ebben én nem ellenzem.« (Annak a furfangos mondásnak a fordítása ez, melyet a krónikában is megtalálunk s melynek értelme a vesszők felrakásától függ.) Elmennek, hogy erről tanácskozzanak. Itt tehát nincs összeesküvési jelenet, itt maga Bánk intézkedett; csupán az érsek véleményét kérte ki, elhatározását azután készen terjeszti hívei elé.

A következő jelenetben a polgárok elmélkednek az ország állapotáról. Lampárt és Lábos találkoznak este a vár alatt Buda egyik utczájában; Lábos, a szűcs, panaszkodik, hogy a szegény ember nyers bőröket hordoz testén, nem megy a mestersége, Lampárt, a varga, hasonlóképen beszél, de azt hallották, »a nádor emberséges ember«.

Ezután a királynét látjuk, ki Ottónak azon a kérelmén töpreng, hogy az négyszemközt akar búcsúzni Lórától. A királyné megengedi, mert Lóra erényét ingathatatlannak tartja s reméli, hogyha öcscse visszautasíttatik, kigyógyul szenvedélyéből. Lóra jön, a királyné hívására, nemsokára Ottó is, Borka a háta mögött, az ajtó bezáródik, Ottó ostromolni kezdi Lórát, ez menekülni próbál, de az ajtó zárva, Ottó eloltja a gyertyát és eközben a kárpit sebesen lefordul.

Negyedik felvonás. Lóra hazaér öszszetépett ruhában, szétbomlott hajjal, magán viseli Ottó viszszataszító erőszakosságának minden nyomát. Bánk lép be s Lóra szenvedélyesen eltaszítja magától férjét és elmondja, mi történt vele; azt hiszi, hogy a királyné zárta rájuk az ajtót, kéri Bánkot ölje meg őt, azután álljon bosszút gyermekeinek anyjáért. Bánk kétségbeesik, Péter és Simon, kiket Bor Endre értesített, besietnek. Bánk így szól: »Még ifjúkoromban, hogy Róma történeteit olvastam, Lucretiának sorsa nagy kínnya volt szívemnek; 's most nekem kell azon szerencsétlen Magyarnak lennem, ki a' megsértett római férjnek kínnyait szenvedem. Brutusok! hol vagytok?« (6. k. 143 l.) Ez a rettenetesen megbántott férj hangja? Vajjon képes-e az fájdalmában római reminiscentiákkal vesződni? Bánk nem az erős szenvedélyes férfi, ki az eseménynek borzasztóságát felfogni képes volna, nem is gyűlöl annyira, hogy gondolkozás nélkül a tettre sietne; nem, ő, úgy tetszik, elhatározásában nyugodtan indul a palotába a királyné ellen. Bor Endre »a gonosztévőnek életét vette czélba«, Ottó után siet, ki az országúton vár a pénzre, melyet érseki hitre Konrádtól, a kalmártól kicsikart. Ez az a pénz, melyet nénje gyüjtögetett gyermekeinek.

Ottó nem sajnálja; szerezzen újra. A nádorné sem érdekli már, de Bánktól fél, azért menekül el, nénjét, ki »noha tüdejét néha a dorgálásban elfulasztotta« sajnálja, mert gyanúba keverte, de vigasztalja magát, hogy ez csakhamar szétfoszlik, mint a köd a nap előtt. Bor Endre megtámadja Ottót, de ennek fegyveresei agyonszurkálják. Talabor, a kalocsai várnagy hozza a pénzt, Ottó gyorsan elmegy, Endrét felismerik, kocsira teszik s Budára szállítják.

A királyné nagyon nyugtalan. Raskay hírül hozza, hogy a városban milyen hír kering s hogy a nádor hazajött; majd Gothárd fut be, jelentvén, hogy Bor Endrét holtan vitték a nádor házába. Ekkor Bánk és hívei rontanak be fegyvereikkel, a királyné ijedten hátrál és így szól: »Urak! talán csak nem emelitek gyilkos kezeiteket felszentelt Királynétokra?« (Emlékeztet ez ismét Imre és Endre jelenetére.) Bánk: »Tisztelet a' királyi méltóságnak, míg az a' kegyelmeknek kútfeje, — az igazságnak osztója, — a' közjónak szerzője, — az erkölcsnek példája, az ártatlanságnak Védője. — Tisztelet addig a' Királyi méltóságnak! — De neked, Nemzetemnek nyomoríttója! Inségünk szerzője! — ártatlanságnak Sátánnya, gyalázatos öcsédnek keríttője!« (6. k. 156. l.) A királyné sír és könyörög, hogy ártatlan, de Bánk »által döfi« kétszer, egyszer feleségéért, egyszer hazájáért. A királyné újra ártatlanságát említi és meghal. Bánk pedig »büszke elszánással« indul a király elé, hogy magát és tettét feladja. Az ötödik felvonás elején a király Budától nem messze táboroz, egy fa alatt ülve gondolkozik arról, hogy a korona sok nehéz terhet ró viselőjére; megbánta, hogy bátyjától ő is menynyire iparkodott azt megszerezni s most fején a korona nem sugárzó, éltető nap, »hanem a' nemzetnek javát, szerencséjét sanyargató, emésztő csípős köd«. (!) Most elhatározza, hogy maga veszi kezébe a kormányt, mert mindenütt nagy elégedetlenséget tapasztalt. »Az asszonynak szava az Udvarnak körén kívül ne hasson többé.« A királyban itt nem a győztes hadvezért látjuk, hanem egy megtört férfit, kit régi erőszakoskodásai bánattal töltenek el, tudja, hogy gyengesége az országot milyen helyzetbe sodorta s ő még egy bágyadt kísérletet akar tenni, hogy az állapotokon változtasson. Bántja őt a kalocsai eset s midőn tudtára adják, hogy sokan a királyné ellen háborognak, ezt meglehetős egykedvűséggel veszi, mert az »asszony« sokat tett maga. Csekély kísérettel váratlanul szeretne Budára érkezni, de épen jön Bánk az urakkal. Bevallja a királynak, hogy megölte a királynét. A király elszörnyedve csak ennyit mond: »Bánk! Bánk! lehetetlen.« Bánk nem sajnálja tettét, mert anynyi gonosznak kútforrását elfojtani nem lehet bűn, csak az fáj neki, hogy ezzel a király szívét megsértette. A király csak akkor fakad ki, mikor Bánk felesége sérelmét meséli el: »Hazudsz gyilkos! Egy olly istenfélő, olly jó erkölcsű, olly okos Asszony, a millyennek a' Királynét esmertem, azt nem tehette.« Péter állítja, hogy Bánk neje, véresen, összetépve siránkozott, Ottó meg Bertholddal együtt elszökött, Bor Endrét pedig, ki meg akarta bosszúlni

Lórát, összevagdalták. Bánk most nagy bőbeszédűséggel, azonban annál kevesebb bensőséggel, azt mondja a királynak, hogy döfjön szívébe, ha vétkesnek gondolja őt s hozzáteszi: »Ezen emberséges Urak és hív Barátaim kérlelni, csillapítani fogják a' háborgó Nemeseknek nagyobb részét, hogy halálomat meg ne bosszúllya.« Ezekkel a szavakkal megfélemlíti a királyt s így ítéletében befolyásolja, de mi még e mellett nem tudjuk elhinni, hogy Bánknak olyan nagy pártja volna, vagy olyan erős a hozzá való ragaszkodás az urak közt, hogy a királylyal szemben az ő halálát megtorolnák. Ha a király Bánk véres bosszúját igazságosnak találja, mentse fel őt minden vádtól. A király elbocsátja Bánkot azzal, majd ha hazaér tesz törvényt felette.

Ezen egész jelenet alatt végtelen kellemetlen érzés uralkodik rajtunk, hiszen mi tudjuk, hogy a királyné hibája csak az, hogy megengedte, hogy Lóra és Ottó egyedül maradjanak, Ottó és Borka ármányáról sejtelme sem volt. Egészen hamisak tehát a vádak a királyné ellen, hamisak Bánk bőbeszédű mentegetőzései, hamis a páthos, melylyel a királyné gonoszságát festik. Hogy Borka miért követte el gyalázatos tettét, azt csak bizonyos kis irígységgel motiválja a költő, mi úgy érezzük, hogy vele csak a királyné hibáját akarja enyhíteni. A királyné jóhiszeműleg cselekedett — Bánk is. De Bánk nem az első felindulásban öli meg Gertrudot, hanem elhatározásból; csekély utánjárással megtudhatta volna az igazat, ezért jobban illetheti őt a gyilkosság vádja, mint Katona Bánkját. Ez a Bánk .nem esik gondolkodóba a királyné szavain, nem érez lelkifurdalásokat. Nem, szinte tetszeleg magának ebben a helyzetben, nagy lelki örömmel szónokol a király előtt, de hiába halljuk sérelmeit panaszolni, lelkét a sok szótól nem látjuk.

Lóra elvesztette eszét. Egy fekete kányától fél, ki szívét marczangolja. Határozottan drámai hatású ez a jelenet, de hol van az az érzékeny szív, a mit Melindában látunk!?

A király összegezi azt, a mit már sokszor hallottunk, a királyné hibáiról s az ország állapotáról. Bánkot elítéli magában, de nyilván nem meri, mert veszedelmet hozna vele gyermekei és a maga fejére. A királynét Lóra dolgában ártatlannak tartja s vétkének csak azt gondolja, hogy hét ezer márkát helyezett el titokban Kondárnál, de ezt a pénzt most Berthold vitte magával. A király tehát világosan lát: a nemzet ellen vétett a királyné, de Bánk ellen nem. Azonban ezt a meggyőződést Endre nem mondja ki, nem indít vizsgálatot az ügyben, hanem felszólítja az urakat, hogy nyilatkozzanak. Csak a tárnok szól a királyné mellett, de őt azonnal elhallgattatják. Simon a királyné tettét nem erkölcstelenségből magyarázza, hanem bosszúból, mert a nádor »pénzt zsarló« vágyait akadályozta. »Bánk köszönetet érdemel és nem büntetést« ezzel végzi szónoklatát. Raskay hivatkozik a királyné utolsó szavaira, de senki sem ad rá semmit. Simon dicséri a Nádorné erényeit, Etelka rohan be azzal a hírrel, hogy Lóra tébolyodásában kisebbik

gyermekével együtt levetette magát egy magas csarnokból és meghalt. Bánk elkeseredve így szól: »A' nap alatt nincs igazság. Azt tartom barátomnak, jóltevőmnek, a ki életemtől megszabadítt. Most már tehát koronás ember! döfj kiürült Szívembe. Bosszúld meg rajtam kényed szerint a' Sátánt, ki életemnek minden érdemét, becsét, erejét tőlem istentelenül kicsikorta.« A királynét nevezi Sátánnak, de azért a király kezét nyujtja neki, mert a sors őket »irtóztatóképpen« egymáson bosszúlta meg. A vétkeseket eléri isten büntetése, Bánk »éllyen s vígasztalódjon vele együtt a' mint lehet.« Most pedig készülődjenek országgyűlésre, ő a nemzetet boldogítani akarja, hogy »E' rendkívül való szörnyű szerencsétlenségekből, a' most omlott drága vérből a' magyar Nemzet boldogságának egy olly arany Fája teremjen, mely sok századokig virágozzon«. »A királyi hatalmat meghatározó törvényekből egy olly arany oltárt akar állítani, mely a nemzetnek legdrágább kincse, imádott Bálványa, legszentebb nemzeti ereklyéje, oltalom fegyvere lehessen.« Valamennyien áldják a jó s' igaz Királyt.

Így tárgyalja Kisfaludy Sándor Bánk bán történetét. Katona darabjának se felfogás, se ízlés, se előadás tekintetében még csak távolról sem léphet a nyomába. Pedig Kisfaludy és Katona ugyanazon források után dolgoztak. Kisfaludy elolvasta Bonfinius munkáját, Palma Notitia Rerum Hungaricarum czímű művét és Virág Benedek Századait, ezekből jegyzeteket is csinált, melyek a Kisfaludy-társaság kézirattárában meg is maradtak. Ugyanitt van meg a dráma első tervezete is, melynek a czíme II. András, magyar király. Ebben Béla királyfi a trónörökös, Ugrin, a győri püspök is szerepelnek; a végleges kidolgozásban ezeknek és néhány jelentéktelen mellékszemélynek a szerepe kimaradt, de különben a tervezet mindenben megfelel a kész drámának. A nevekben van azonban néhány eltérés; a nádor feleségét Ilonának hívják, Ottó helyett Ekbert szerepel, Etelka neve mellett zárójelben Ágnes van, a darabban Ágnes néven fordul elő.

Kisfaludy teljesen a források nyomán indult, nem alakított az eseményeken semmit, a jellemrajzot sem tette drámaibbá, sőt annyira ragaszkodott forrásaihoz, hogy egész dialogust is átvett Bonfiniustól, ilyen a negyedik felvonásban a Bánk és felesége közti jelenet. Kisfaludy Sándor darabja egészen a kor színvonalán áll, hazafias, szentimentális és nem tragikus. Mennyiben? Hazafias már tárgyánál fogva is, de hazafias benne a szereplők beszéde is. Bánk mindjárt első megjelenésekor kijelenti, hogy szívének fele a nemzeté. Kongó, a bolond, pedig csípős tréfáiban mindig az ország állapotára tesz megjegyzéseket s ezeken átcsillog az ő őszinte hazafiúi fájdalma az ország romlásán. Az ország állapotáról különben igen sokat hallunk beszélni az egész darabon keresztül, elkezdve Bánkon, végezve a budai vargán, mindenki elsírja a maga hazafias könnyeit előttünk. Szentimentálisnak neveztem ezt a darabot, mert bár ilyen elem kevés van benne, de van mégis, ilyen Lóra és

Etelka beszélgetése a darab elején. Lóra szentimentális, az igaz, hogy nem annyira, mintha német darabban szerepelne. Szentimentális Bor Endre szerelme is; Bánk maga sem ment ettől: a negyedik felvonásban, midőn Péter és Simon hozzásietnek »egygyik kezével könnyekre fakadt szemeit fedezi el«, másikat barátjának nyujtja. Az ötödik felvonásban pedig épenséggel barátai vállára borul. A lovagdrámákra emlékeztet a darab vége: a királyban nincs semmi erő, semmi igaz fájdalom és Bánk beszédeinek hamis páthosa s barátainak nagyképűsködése is ezeket juttatják eszünkbe.

Legfőbb hibája azonban a darabnak, hogy nincs benne tragikum. Csak Lóra siralmas sorsa borzaszt meg bennünket s talán sajnáljuk a királynét, kit elvetemült, romlott öcscse juttatott erre a sorsra. Bánk azonban nem tragikus. Bánk itt is a büszke nádor, mint Katona darabjában, de hol van ennek lelki élete amazétól? Hol van Gertrúdis hatalmas egyénisége, hol Melinda kedvessége? Hol vannak az összeesküvők? és az ő igazi hazafiságából származó elkeseredésük? Mindennek nyoma sincs Kisfaludynál. Bánkban nincs lelki nagyság, egészen közönséges, kissé nagyszájú, nagyképűsködő ember, kire a két budai polgár is csak ennyit mond: »hallottuk a bán emberséges ember«, (meglehetősen homályos, hogy mit értenek ezen; ez különben kedves jelzője Kisfaludynak.) Bánk nagyon ellenszenves előttünk, roppant sokat beszél, önmagát mindig nagyon fontosnak akarja feltüntetni. Folytonosan halljuk a panaszokat a királyné ellen, de semmi nyomát se veszszük észre az urak között az összeesküvésnek, azt pedig nem is képzeljük, hogy Bánk, a ki felhozta nejét Budára, hogy a királyné udvarában megjelenjen, hogy épen ő fog az összeesküvés élére állani. Úgy tűnik fel, hogy ő maga intézte az egészet, ő kérdezi meg az érseket, hogy mit cselekedjenek s csak a válasz olvasása után szólítja fel az urakat, hogy készek-e még vért is ontani. Nincs itt sehol elfojtott indulat s izzó gyűlölet az idegenek ellen. Kongó is nagyon nyíltan teszi czélzásait, legnagyobb csodálkozásunkra a királyné előtt. Nemcsak az urak tehetetlen bábok, hanem maga Bánk is, az események sodorják őt, nem lelke kétségbeesése. Lóra vallomása után is csak átkozódik, siránkozik, bensejének megrendülését nem látjuk s az esetnek rettenetességét csak hangoztatja, de mintha nem tudná felfogni. Társai hasonlóképen tesznek a király előtt, például Péter ezt mondja: »Uram királyom! vedd méltó tekintetbe az illy gonoszul megsértett embernek, szerető férjnek igazságosan fellobbanható bosszúját, a' baromul tapodott emberiségnek, szentségnek vért kiáltó iszonyúságát.« (6. k. 178. l.) Ezek csak szavak s tragikai érzést bennünk nem ébresztenek. Katonánál mesterien van motiválva, hogy Bánk miért öli meg a királynét, itt nincs Bánkban lelki vihar, nem féltékeny; elhatározza, hogy megöli Gertrudot s egy pillanatig sem ébred fel benne a gondolat, hogy talán a királyné ártatlan, hogy talán tette igazságtalan, lelkiismeretével nem küzd; elhatározta, hát át is döfi a

királynét. S a haldokló végszavai sem ébresztenek gyanut lelkében, feltétlenül hisz felesége szavainak, (6. k. 139. l.) később is ezt hangoztatja s daczosan védi igazát. A királyné megölése nélkülöz minden hősi vonást, s a mennyire utálatos ez előttünk, ép oly visszatetsző Bánk magaviselete a királylyal szemben is, magát mintegy hatalomnak tartja a királynál, s nincs benne semmi tisztelet, hódolat, a királynét itt is a legborzasztóbb gyalázó czímekkel és szidalmakkal illeti. Életéhez ragaszkodik s mintha tettének igazságában sem bízna, körmönfont módon ráijeszt a királyra, hogy neki megbocsásson. Ilyen ez a Bánk, ilyen a darab hőse.

Bánk ellenfele: a királyné is elveszti itt minden méltóságát, minden erélyét. Katonánál egy igazi, hatalmas, uralomra vágyó, heves, okos királynéval állunk szemben. Itt egy közönséges asszony van előttünk, a ki pénzsovárságában minden okosságát, belátását félreteszi. A bolond őt sarkantyús, lovas, nadrágos asszonynak mondja, jelezni akarván férfias uralkodói hajlamait. Mi azonban nem látjuk az ő uralomvágyát, csak pénzt szerezni minden törekvése, s az a kívánsága, hogy az udvarban mindenki elfogadja az ő parancsait, az országban pedig intézkedjék a nádor. Bosszantja őt a bolond csipkelődése, még sincs benne annyi erély, hogy elhallgattassa. Katona Gertrudisa pedig Melinda első sértődött szavára azt mondja: »A kis majom harap — Negyednapig előmbe nem bocsájtatik.« — Milyen más az, a mint Gertrudis és Ottó beszélnek egymással s milyen sértődéssel rezzen vissza a királyné, midőn Ottó tanácsát kéri, miként lehetne Melinda szíve az övé. Kisfaludy királynéja végig hallgatja Ottót, oktatja, feddi, végre nem bírván ellenállani öcsése kívánságának, hivatja Lórát, s egészen hamis érvekkel akarja menteni tettét. Hibás a királyné, hogy a találkozást lehetővé tette, de ártatlan a következményekben, mert nem ő, hanem Borka csukja az ajtót a szerencsétlen Lórára. Miért teszi ezt Borka? Nem tudjuk, őt egyáltalán nem ismerjük, egyedül a bolond szavai jellemzik őt. Bánkkal szemben a királyné az első felvonásban még gőgös, megfogadja, hogy az ő sípja után fog az ország tánczolni, csak jöjjön el annak az ideje; majd gondolkodóba esik, hogy Bánk: »Férjfiúnak remek ember. Mit nem adna érte, ha ilyen volna az ő gyáva férje.« Itt annak a tragikus konfliktusnak a csírája van meg, mely alapja Lilló darabjának, t. i., hogy a királyné szereti a nádort s feleségét meg akarja semmisíteni. De ebből itt semmi sem fejlődik tovább. Ez a hatalmaskodó királyné a negyedik felvonásban már gyáván hátrál Bánk elől, királyné voltára hivatkozik, de hiába, mert Bánk eddig is s ekkor is tiszteletlenül bánik vele. Katona Gertrudisában látjuk, hogy van tehetsége arra, hogy beleszóljon az ország dolgába, ez a királyné itt híjával van minden észbeli felsőbbségnek, nem rossz, nem erkölcstelen, hiszen van benne igazságérzés, mert az izmaelita ügyében helyesnek mondja a nádor ítéletét, csak gyönge, erélytelen, gyermekeit és öcscsét szerető asszony, kit mi mégis meg-

sajnálunk, látván, miként hal meg és hallván, hogy halála után is gonosz sátánnak nevezik, pedig csak gyönge és ostoba volt.

A királyné öcscse: Ottó pedig minden, csak nem jellem. Utálatos a szó legszorosabb értelmében. Gyáva, élvhajhászó, ostoba; Katona Ottóját némileg szánni tudjuk, ezt nem; megvetéssel és ijedten fordulunk el romlottságától, mikor halljuk, hogy erőszakra is képes lenne s látjuk, hogy utálatos tervébe beavatja Borkát is és a királyné gyöngeségét miként használja ki. Katona Ottóját megbűvölte Melinda szelídsége, ártatlansága, ez az Ottó csak Lóra szépségére éhes. Mikor pedig kedvét töltötte, nem is érdeklődik többé iránta, nem törődik nénje sorsával sem, csak Bánktól tart még; meg akarja menteni életét s ezért Bor Endrét is lekaszaboltatja, ezzel fejezi be gyalázatos szereplését és fut.

És milyen Lóra? áldozata ennek a beteges indulatnak, áldozata a királyné együgyűségének? Lóra szereti férjét és gyermekeit, egyszerű, ártatlan lélek, egy kicsit közönséges is, erre mutat monologja a harmadik felvonásban, és sejtelme sincs Ottó indulatáról. Rettenetes látnunk azt, hogy ott marad bezárva Ottóval egy szobában. Rettenetes aztán viszontlátnunk őt összekarmolva, összetépve. Igaza volt Kisfaludynak, midőn azt írta levelében, hogy a tárgy maga talán botránkozást keltene. Igen, azt kelt bennünk, a legnagyobb felháborodást, nemcsak Ottó iránt, hanem a költő égbekiáltó ízléstelensége iránt is. Nem értjük, hogy a finomkodó Kisfaludy hogyan tudott ilyen jelenetet színpadra vinni! És Lóra vallomása! Csak a legnagyobb erőfeszítéssel vagyunk képesek végigolvasni, minden pillanatban szeretnénk a könyvet messzemessze dobni magunktól s elfelejteni a történetet egészen, elfelejteni azokat a szavakat, melyek a szépséges Lóra szájából ömlenek. Katonánál csak Izidóra szavai sejtetik velünk, hogy mi történt, Melinda vallomását sem halljuk, Katona ezt a legfinomabb költői tapintattal kerüli; itt azonban látjuk Lórát, ki szelídségéből egészen kivetkőzött, dühöng és átkozódik a legközönségesebb módon; igazán fel van háborodva, de hol vannak a bánatnak és szégyennek szivettépő kifejezései? Róna Béla, ki a Phil. Közl. 1894. évf. 309. l. szól erről a darabról, többek közt azt mondja, hogy Lóra tragikumának nincs semmi alapja, a téboly nincs megokolva, mert Bánk hisz neje szavainak: hogy a királyné oka mindennek, s Lóra, kit Kisfaludy naivnak, gyermetegnek tüntet fel, épen azért tiszta tudatára sem jöhet annak, a mi vele történt. Hogy Lóra nagyon is tudatában van ennek, vallomása is bizonyítja, hogy nem oly naiv és gyermeteg, szavai mutatják. Tragikumának alapja pedig a rettenetes ijedtség, mit benne, a teljesen gyanútlanban, Ottó magaviselete támaszt. Midőn Lórát az ötödik felvonásban viszontlátjuk, összeszorul a szívünk, elfeledjük rémes vallomását, s csak a szerencsétlen tönkretett fiatal asszony áll előttünk.

A szereplők közül még Endre király alakja vonja magára figyelmünket. Első megjelenésekor búsnak, megtörtnek látjuk, nem

királynak, hanem meglehetős gyönge embernek; ilyennek mutatkozik később is, felesége halálán nem is meri fájdalmát kimutatni. Érzi, hogy a királyné nem bűnös, de nincs benne erély a cselekvésre, elbódítja őt Bánk nagyhangú beszéde és intelme. Látván, hogy a többiek is Bánknak adnak igazat, nem meri őt elítélni, s mikor hírül hozzák, hogy Bánk neje és fia is meghaltak, megnyugszik Isten büntetésében. Ezzel bevégződik Bánk sorsa, de ezt bizony nem nevezhetjük drámai végnek.

A többi szereplők hasonlók a főalakokhoz abban a tekintetben, hogy mindben sok az emberi gyöngeség, annál kevesebb a drámai nagyság. Hogy mennyire hiányzik az egész darabból a drámai emelkedés, arra jellemzőül csak azt akarom felemlíteni, hogy a királyné Bánktól családja felől kérdezősködik úgy, mintha ma egy ismerősre akadunk. A király is a táborban híveivel kis fiáról beszélget. A magyar urak Péter, Simon: Bánk hívei és elégedetlen hazafiak, nincs is ennél több jellemvonásuk, tenni semmit sem tesznek. A tárnok és Hubert, meg Gotthárd udvarnokok a királyné hívei, de nem sok vizet zavarnak. Erőteljesebb vonásokkal van rajzolva Bárdyné és az izmaelita alakja, természetes és nagyon sikerült a két paraszt, Borzók és Csontos. Az a falusi jelenet, melyben ezek szerepelnek, a kor viszonyait tünteti fel, épúgy a budai polgárok beszéde is, e mellett az ország állapotának feltüntetésére szolgál Kongónak, az udvari bolondnak alakja is. Ez a három dolog pótolja Kisfaludynál Tiborcz alakját s meg kell vallanunk, hogy ez így sokkal valószínűbb és drámaibb is, mint Tiborcznak a palotába lopózása. Kongó határozottan Lear bolondjának a testvére: keserű bolond. Nem az a nevettető fecsegő figura, mint Kisfaludy Károly Beczkója, ő érzi a nép elnyomattatását, látja az udvari népek hibáit s ezeket ostorozza is. Okos, mély érzésű bolond, meséje a magyarok könnyeiről költői. Tréfái azonban, ha találók is, épenséggel nem finomak. Kongó alakja, a budai polgárok beszéde Shaksperere emlékéztetnek; erre a hatásra mutat az is, hogy csaknem minden jelenet máshol történik. Drámai szerkezet, felépítés tekintetében Kisfaludy darabjai közt az elsők között áll a Bánk; históriai drámáinak sorában pedig a legjobb. Határozott drámai erő van benne, előttünk kezdődik a bonyodalom s előttünk fejeződik be, nem oly hosszadalmas, mint Hunyadi, s a cselekmény menete sem oly vontatott, mint Kún Lászlóban. Mindezt természetesen a drámára sokkal alkalmasabb tárgy hozta magával.

Kétségtelenül ez a legérdekesebb históriai darabja Kisfaludynak, melynek már a czíme is magára vonja érdeklődésünket. Bánk ugyanaz a téma, mint Katona Bánk bánjáé, de láttuk, mivé lett Kisfaludy kezében, míg Katona darabja mestermű. Ugyanazon időben keletkeztek, most az a kérdés, van-e közöttük hasonlóság? van-e közöttük kapcsolat? Katona 1814-ben kezdett Bánk bánba, de csak 1821-ben jelent meg a darab. Kisfaludy drámája végső

alakjában 1820 előtt keletkezett, de csak Angyal Dávid kiadásában jelent meg. Róna Béla a Phil. Közl. 1894. évf. 309. l. felveti a kérdést: vajjon ismerte-e Kisfaludy Katona darabját? S erre a kérdésre igennel felel. Érvei a következők: Kisfaludy Bánkjának első tervezetében Bankó nevet találunk, Ottó helyett Egbertet, e mellett Béla királyfit és Ugrin püspököt is szerepelteti Kisfaludy. Czíme a tervezetnek II. András magyar király, melyből Róna Béla azt következteti, hogy ez azon kor zavaros állapotainak rajza akart lenni, melynek mintegy háttere lett volna Bánk bán tragédiája. Ezt mi a tervezetből épen nem vehetjük ki, mert Bánk története itt a fő mindig s Béla királyfi szerepe is igen csekély. Kisfaludy a tervezetet megváltoztatta. Mi kényszerítette őt erre? Katona darabja, így felel Róna Béla. Másik bizonyítéka meg az, hogy miért hevertette Kisfaludy Bánkját, miért nem adta azt ki a Magyar Játékszínben? Azért, mert Katonáé után a magáét nem akarta kiadni, vagy az is lehet, hogy drámájának tervezete volt csak készen s ezt most Katona hatása alatt dolgozta ki. Végre Róna Béla a jelenetek csoportosítására, az alakok hasonlatosságára, Lóra és Bánk tragikumának kifejtésére, a király engesztelékeny szerepére, s a darab végjelenetére utal, mint olyanokra, melyek meggyőzhetnek bennünket arról, hogy Kisfaludy ismerte Katona darabját. Tiszta átvételnek tartja azt, hogy épen Bánk öli meg a királynét, hogy Lóra megőrül, s hogy Bor Endrét lekaszabolják ép úgy, mint Biberachot leszúrja Ottó.

Mindezen érvekre felelt Angyal Dávid a Phil. Közl. ugyanezen évfolyamában 410. l. Elmondja, hogy Kisfaludy Bacsányinak 1808 aug. 6-án írt levelében említi, hogy egy hazai szomorújátékot Bankó nádorispányt akar írni, de mivel a versformára nézve nem tudott megállapodásra jutni, különben a tárgy is botránkozást okozhatna, tehát elnyomta kedvét. Mi ebből azt következtetjük, hogy Kisfaludy ekkor már tanulmányozta Bánk történetét, ekkor készítette jegyzeteit, s minden valószínűség szerint a dráma tervezetét is. Ezután az insurrectio foglalta le érdeklődését, s csak 1812—13—14-ben fordult ismét a drámairodalom felé. És ekkor írta meg Hunyadiját. Tehát feltevésem szerint Bánk lenne az első önálló drámája, nem Hunyadi, hogyan van az mégis, hogy Hunyadi szerkezete szétfolyó, semmi drámaiság nincs benne, holott emebben van kerek compositió, van drámai élet? Lehetséges volna ez a visszaesés? Igen. Mert Kisfaludyt nem az öntudatos költői alkotó erő vezette, hanem a tárgy maga, a történet. Hunyadi élettörténete nem alkalmas a drámára, Bánk igen. Bánkot elejtette Kisfaludy, mert tárgyát botránkoztatónak gondolta s Hunyadit dolgozta ki előbb. Majd ismét elővette s megváltoztatta, Róna szerint Katona hatása alatt. Ha ez állana akkor Kisfaludy bizonyára nem ragaszkodott volna annyira a történethez, melyen semmi lényeges változtatást nem tett. Gál Györgynek többször is ír drámáiról s ekkor 1820-ban azt is megírja, hogy darabjai tisztázásához kezd, tehát

ez is mutatja, hogy nemcsak a tervezet, hanem maga a darab volt készen. Hogy a régi Bankó helyet Bánkot ír, az sem Katona hatása, mert kétségtelen Kisfaludy Majláthnak írt leveléből, hogy darabja már 1820-ban készen volt s czíme: Bánk. [A Bankó név a latin Bankus, Bankius, Bankó-ból eredhet s közönségesen el lehetett terjedve, mert Lakfalvy Ede is 1793-ban Schillerhez írt levelében Bankót emlit. (Heinrich Gusztáv: Bánk bán a német költészetben) Kisfaludy a latinból könnyen rekonstruálhatta a magyar formát]. Ha tehát 1820-ban készen volt a dráma jelenlegi formája, akkor kutatnunk kell, hogy miért változtatta Ekbertet Ottóra? Kétségtelen, hogy valamely olvasmány késztette őt erre. Katona Müller-Cséry regénye alapján szerepelteti Ottót. Lehetetlen-e, hogy Kisfaludy is ismerte ezt a munkát? A történeti könyvek közül, melyeket Kisfaludy ismerhetett, csak Katona István História critica regum Hungariae 1779—1817 czímű művében fordul elő Ottó. Ez a könyv pedig elég elterjedt volt, könnyen feltehetjük, hogy ismerte, mindamellett, hogy nem említi sehol. Hogy pedig Béla és Ugrin szereplése kimaradt, s a korrajz szűkebb körre szorult, megmagyarázható abból, hogy Kisfaludy Hunyadiját a kritika hogyan fogadta. Epikusnak, túlságos hosszúnak s a drámai teória ellen valónak mondták; ezeket az ellenvetéseket szem előtt tartva alakította most Kisfaludy a drámára sokkal alkalmasabb tárgyat.

Érvül azt sem fogadhatjuk el, hogy Kisfaludy a darabot nem adta ki a Magyar Játékszínben. Erre rámutat Angyal Dávid is; a Magyar Játékszín három kötetre volt tervezve, de csak kettő látott napvilágot; valószínűleg a harmadikban jelent volna meg a Bánk és Az elmés özvegy. Erre nemcsak az említett, Majláthnak szóló levél bizonyíték, mely szerint már ekkor mind a hat drámája készen volt, hanem a Gaál Györgynek írott is — 1821. jan. 27-én írja Kisfaludy: »Ich bin mit meinen 6 original ungr. Dramen bis zur Abschrift in's Reine fertig. Aber ich muss mit dem Drucke derselben noch warten: denn mit meinem jetzigen Einkünften muss ich froh seyn, mein Haus ehrlich zu erhalten und meine Wirtschaft fortzusetzen. Geld ist nirgends auf längere Zeit aufzutreiben.« A darabok tehát készen voltak, de kiadatásuk pénzbeli akadályokba ütközött és e mellett félt Kisfaludy a censura szigorúságától is. Érdekesek azok a sorok, melyeket Kisfaludy erre nézve ír, ezek egyszersmind megvilágítják azt is, hogyan ítélt darabjairól a költő. Szintén Gaál Györgynek írja 1821 márcz. 19-én: »Nun verzweifle ich schon vollends, dass mein Kún László und Bánk, obschon historisch wahr, und das Allerhöchste Schlechte nicht nur nicht grell, sondern entschuldigend geschildert und wie der Ungar sagt, mit mézes madzag gestrichen, doch je das einseitige Gesetz aushalten werde, wovon man bei Beurtheilungen auf eine Nation wirkender Geisteswerke auszugehen pflegt.« Ugyanebben a levélben, később azt mondja Kisfaludy, hogy ezen említett két darabját

valószínűleg nagyon meg fogja nyirbálni a censura. E mellett a könyvkiadó is keveset igért darabjaiért. Mindezen akadályok miatt késett tehát a Játékszín, s ezek voltak az okai annak, hogy a harmadik kötet végkép elmaradt, de hogy Kisfaludy ki akarta adni, az bizonyos. Ezek voltak az okok, amiért Bánk nem jelent meg, nem pedig az, hogy Kisfaludy Katona után ugyanazzal a tárgygyal nem akart fellépni. Az az eshetőség tehát, hogy a darabnak csak a tervezete lett volna meg 1821 előtt, így lehetetlen. Hogy később átalakította volna Kisfaludy Katona hatása alatt, erre nem mutat semmi bizonyíték.

Hogy olvasta-e egyáltalán Katona darabját, erre nézve sehol sem találunk feljegyzést. A Magyar Nemzeti Játékszínhez írt előszavában, melyet 1824-ben a censura eltiltott, de melyet 1831-ben újra átdolgozott, említi a nevetlen »Erdélyi Dráma költőnek öt Szomorú Játékát«, de Katonát nem. Leveleiben sem tesz erre czélzást. Nagyon valószínű, hogy Kisfaludy később sem ismerte meg Katona darabját, mert ez a mű épenséggel nem keltett feltűnést; az akkori lapokban sehol még egy rövid czikkecskét sem találni róla, hogyan vonhatta volna magára Kisfaludy figyelmét, ki visszavonulva élt sümegi magányában; nagyon ritkán ment Pestre s az itteni írókkal is úgyszólván semmiféle összeköttetésben nem volt. Katona darabját nem olvasta senki, sem az írók, sem a közönség, sem a színészek. Kölcsey sem ismerte még megjelenése után 6 évvel, midőn Körner Zrinyijéről írt kritikájában az akkori drámairodalmi viszonyokról szól. De tegyük fel, hogy Kisfaludy figyelmét magára vonta azzal, hogy ugyanazt a tárgyat dolgozta fel, mint ő, tegyük fel, hogy ismerte, ennek nyomán 1821 után átdolgozta darabját, sőt át is vett belőle, mint Róna Béla mondja, nézzük tehát, hogy feltevésünket igazolja-e a darab.

Róna Béla szerint sok a hasonlóság a két darab között. Igen, de ezek kimagyarázhatók a tárgy azonosságából is, nem »tiszta átvételek.« Először az egyes jelenetek csoportosítására, alakjainak hasonlatosságára mutat rá Róna. Ha egymásután elolvassuk a két darabot, a jelenetek csoportosításában sehol se látunk hasonlóságot, a darab egészen másképⁿ indul meg. Katonánál már a búcsúestélyen vagyunk, mely itt csak a harmadik felvonásban következik. Ottó és Melinda még az első felvonásban találkoznak, Ottó és Lóra csak a III. végén, s akkor is hogyan? Katonánál Ottó érzelmeit már a prológusban látjuk, Kisfaludynál csak az első felvonás végén sejteti ezt a királyné. A második felvonást itt Ottó monológja, Kongó csipkedései és Bánk igazságszolgáltatása foglalja el. Katonánál a második felvonás az összeesküvők jelenete. Kisfaludynál a harmadik felvonás a királyné intelmeivel s a búcsúestély elhatározásával kezdődik, azután a már említett összeesküvő jelenet következik, utána a budai polgárok s végre Lóra és Ottó. Katonánál Melinda és Bánk jelenete, Tiborcz, majd Ottó és Biberach és ennek halála. A negyedik felvonást itt Lóra vallo-

mása, Bánk kétségbeesése s a királyné halálának elhatározása, Ottó szökése, végül pedig a királyné halála foglalják el. Katonánál itt Izidóra vallomása van, majd Melinda, utóbb Bánk és a királyné halála. Tehát a két negyedik felvonás közt az a hasonlóság, hogy mindegyik a királyné halálával végződik. A csoportosításban tehát ez az első hasonlóság. Az ötödik felvonásban Kisfaludy szorosan ragaszkodott a történethez annyiban, hogy a király nincs Budán s először nem is ítél Bánk fölött, hanem későbbre halasztja az igazságtételt. Bánk kétszer lép tehát a király elé, e két jelenetet Lóra megőrülése választja el. Katonánál a király fájdalmával kezdődik a felvonás, majd Bánk jő, hogy méltóságát letegye s tettét igazolja. Solom szándékozik megvívni Bánkkal, de Myska bán hírül hozza Biberach vallomását, hogy a királyné ártatlan volt, Bánk pedig orozva gyikoló, annak mondta őt Petur is. Hozzák a meghalt Melindát, Bánk összeroskad. A király megbocsát. Itt a megegyezés az, hogy Bánk magát igazolja és hogy Lóra is, Melinda is meghalnak, Bánk megtörik erre a hírre; de milyen daczos mégis Kisfaludynál, hibáját itt nem látja be, míg emitt vétkének súlya nyomja le. A királyt bocsánatra itt is, ott is a nádorné halála indìtja és a félelem is, mert Katonánál is ezt mondja Endre: »Büntetni nem tudtam (magában) nem mertem is — — — —«, de itt nem azért, mert őt Bánk zendüléssel fenyegette, hanem mert azt maga előtt látja. Nem tudjuk hát, hogy ezeket az utolsó jeleneteket miért tartja Róna Béla majdnem mindenben hasonlóknak. Egy sor emlékeztet Katonára Kisfaludynál; az, a midőn a király azt mondja: »A' kit a' nép egyszer gyűlölni indult, annak vétkesnek kell lenni, ha szent is.« Bánk bánban is azt mondja a király: »Ő hibás; hiszen — Máskép nem ölte volna meg magyar.« — Összehasonlítva a két darabot, az elrendezés tehát vajmi kevés hasonlóságot mutat, az a körülmény pedig, melyre legutóbb utaltam, nem fontos, lehet egészen véletlen találkozás is, és arra épenséggel nem elég, hogy átvételnek mondjuk. S vajjon, ha csakugyan ismerte Kisfaludy Bánk bánt, csak ennyit vett volna át belőle? Vajjon nem vette volna észre, hogy az, a mit ő botránkoztatónak tartott a maga darabjában, itt milyen finoman el van kerülve? Vajjon nem tett volna kísérletet, hogy kihagyja azt, a minek az ő ízlése is ellene szólt? Vajjon nem próbálta volna követni Katona erőteljesen rövid nyelvét, s megelégedett volna ama jelentéktelen gondolat átvételével? Nem, nincs itt kapcsolat, csak az események hasonlók.

A mi az alakok hasonlóságát illeti, a különbségre már a jellemek tárgyalásánál rámutattam, s rámutat erre Róna Béla maga is. Hogy a királyné uralomra vágyó, hogy Ottó romlott, Lóra ártatlan! hisz ezek mind megvannak a történeti forrásokban. A király engesztelékeny szerepe is benne van a történetben, nem kellett ezt átvennie Katonától. Lóra megőrülése pedig benne van már a tervrajzban is. Hogy miért öli meg épen Bánk a királynét? Mert

Lóra vallomása erre utalja Bánkot, s különben is az összeesküvők közt nincs senki, ki ezt elkövethetné, no és mert a történet így mondja el az esetet. Hogy Bor Endre is orozva öletik meg, mint Biberach? Ez azért van, mert Kisfaludy úgy akarta, a tervrajzban is azt mondja, hogy a »fegyveresek Bort megölik.« Arra pedig utalnom sem kell, hogy a két Bánk jelleme és szerepe merőben ellenkezik. A két darabnak egész felfogása, beosztása, a szereplők jelleme, a nyelv, az előadás mind-mind annyira eltérők, hogy nem képzelhetjük el, hogy köztük kapcsolat lehessen.

A külső okok, melyeket már érintettem, okozták, hogy a darab Kisfaludy életében nem jelent meg. Kisfaludy 1821 után egészen más dolgokkal: Hattyúdalával, az Insurrectio történetével, az Akadémiával, s a balatonfüredi színház ügyével foglalkozott, valószínű, hogy többé elő sem vette Bánkját. Midőn 1835-ben Katona darabját a Nemzeti színházban előadták, akkor sem vett erről tudomást, hiszen a mű értékét még akkor sem ismerték fel. Maga Bárány Boldizsár is, ki pedig csak ismerte a Bánk bánt, elfordul 1836-ban s többre tartja Grillparzer: Ein treuer Diener seines Herrn-jét; tudjuk, hogyan ítélt a darabról Vörösmarty, Toldy. Csak 1845-ben nyert a Bánk bán teljesebb elismerést; ha ezt elgondoljuk, hogyan kívánhatnánk mi akkor Kisfaludytól, hogy 1820 előtt szervesen fejleszsze ki Bánk tragikumát, ezt erőteljes, de ízlést nem sértő módon színpadra vigye, mikor Kisfaludy nem volt drámai tehetség s annyira korának gyermeke volt! Kisfaludy nem gondolt ezen darabjának előadatására, mert itt nincs meg a díszletek bő leírása, mint Hunyadiban és Kún Lászlóban. Érdekes ez a darab, mert ugyanazt a történetet dolgozza fel, mely legnagyobb tragédiánk tárgya, érdekes, mint Kisfaludy Sándornak egyik legsikerültebb drámája.

BITZÓ SAROLTA.

ADATOK SZENTJÓBI SZABÓ LÁSZLÓ PRÓZAI MUNKÁIHOZ.

(Második és befejező közlemény.)

5.

Első Mária magyar királynak élete.

A szentimentális Gessnernek és a logikus, higgadt Rousseau-nak, a ki csak irányt jelöl a szentimentálizmusnak, közös hatása összeolvad Szabónak abban a munkájában, a mely, ha befejezi vala, leginkább megőrzi nevét a magyar próza fejlődésében. Eddig tárgyalt munkáiról kimutattuk, hogy vagy szószerinti fordítások, vagy idegen hatás reminiscentiái. Az *Első Mária magyar királynak élete* minden esetre eredeti conceptio töredéke. Sajnos, hogy töredék.

Bajos róla eldönteni, hogy milyen műfajhoz tartozik. Toldy Ferencz eleinte, bizonyára czíméből (vagy épen a Kassai Magyar Museum közléseinek főczíméből: RÉGI MAGYAR TÖRTÉNETEK) indulva ki, történeti munkának nézte. Utóbb, Szabó munkáinak kiadásában, már novellának mondja, és ehhez a föltevéséhez a Szabóról szóló irodalom is hozzájárult. Részünkről azonban, a szélesen festett alap miatt, a melylyel Szabó e munkáját kezdi és alábbi részletezéseink alapján inkább az első magyar történeti regények egyikének töredékét látjuk benne. E tekintetben pedig kétszeresen érdekes ma ez a mű.

Mert a modern irodalom, a festészet módjára, műfajaiból kezdi a történeti vonásokat kiküszöbölni. Úgy a mint a hősi eposz ma már csak az irodalomtörténetnek szeretettel ápolt emléke, a melynek szakembereken kívül többnyire csak kegyeletből ha akad olvasója, lassankint más epikai válfajok is letünnek. A hősi eposzt — minden jel rávall — máris követni fogja a vele többé-kevésbbé analóg [1] prózai műfaj, a mely nálunk a XIX. század eposzával közös talajból virágzott ki, de jóval túlélte azt: a történeti regény.

[1] *Herberger Béla, A regény.* 12. és köv. ll. Csíksomlyói főgimn. értesítő progr. értekezése 1903—1904. 1—66. l.

Jókai történeti regényei — a melyek messze távolodtak Eötvös schémájától — legélénkebb bizonyítékai ennek a föltevésnek. Ezek az egy századnál alig tovább virágzott műfajnak már olyan alkotásai voltak, a melyek mind jobban közeledtek a társadalmi regényhez.

Nálunk az eposznak ezt a szerencsés vetélytársát (Toldy Ferencz nevezte így) tudvalevően Dugonics András alkotta meg. A XVIII. század végének, de sőt a XIX. század elejének [1] Dugonics regényei kedves olvasmányai voltak. Ezek a regények, a melyeknek — Eötvös József hasonló munkájával szemben — a történeti multhoz édes-kevés közük volt, csakugyan »epochalis hatást gyakoroltak«.[2] Jelentőségükhöz szó sem férhet. Ha a mi történeti regényeinkben több vonás van is Scott vagy Chateaubriand műveiből, mint ezekből az első kisérletekből, Dugonics regényei mégis fontos adatok több évtized művelődése történetéhez, mert hosszú ideig megtartották népszerűségüket és korszerűségüket.

Ha egyéb nem, a kegyelet is megőrzi Dugonics regényeinek emlékét. Szabó László regénytöredékét azonban, — ennek a kornak egyik érdekes torsóját — csakhamar elfeledték. Pedig, ha szabad e hasonlattal élnünk, egy halódó életnek szépek az emlékei, és Szentjóbi Szabó Lászlónak az a töredéke, a melyet a Magyar Museum 1789—1790. évfolyamának második és harmadik negyede és Toldy Ferencz kiadása [3] tartott meg, a történeti regénynek nálunk első gyermeklépései közé tartozik.

A kis, alig egy nyomtatott ívre terjedő töredék is, mint munkáinak legnagyobb része, költőnk nagyváradi tartózkodásának idejéből való és alig egy évvel Dugonics Etelkája után jelent meg. A Kassai Magyar Museum folytatásokban kezdte közölni. Azonban, sajnos, csak két folytatás jelent meg, azután szerzője abbahagyta. Az 1789—1790-iki évfolyam negyedik negyede már egyéb munkát közöl Szabótól. Épen ezért valószinű, hogy a mű további része kéziratban sem volt meg. Ugy vagyunk ezzel is, mint majdnem mindennel, a mi Szabó Lászlóra vonatkozik: itt-ott fölmerül egy adat, itt-ott legalább valószinű, néha biztos következtetéseket vonhatunk le valamiből, a mi költőnkre nézve fontos volt, nagyjában azonban a kutató csak tapogatózhatik; a mennyire ez a kritikai irodalomtörténettel megfér. Világosságot csak kéziratainak lappangó része meg levelezései deríthetnének rá, ha előkerülne belőlük valami.

Irodalmunk határozott kára, hogy ez a megkezdett munka töredék maradt. Nagy munkának az aláfestését és első, már jellemző vonásait őrzi ez a töredék. Sok részlete emlékeztet ugyan

[1] Az *Etelka* harmadik kiadása 1805-ben jelent meg.

[2] *Toldy Ferencz,* A magyar nemzeti irodalom története. Pest, Emich, 1864—1865. 131. l.

[3] A magyar nemzet classicus írói. Negyedik folyam. *Szentjóbi Szabó László költői munkái.* Összeszedte *Toldy Ferencz,* Pest, Heckenast, 1865. 196—212. l.

korának érzékeny regényirodalmára, de az egésznek impressiója olyan műnek az emléke, a mely egyéni vonásokat őriz, mert önállóan készült. Már benne van az az erős hazafias érzés, a mely később Szabó László hazafias drámáját, a *Mátyás király*-t legjobban jellemzi [1] és a mely megvan Dugonicsnak minden munkájában. Van stilusa: folyékony és cziczoma nélkül való. Tud elbeszélni: sohasem unalmas, mert ért a meseszövéshez és figyel a korrajzra. Alkalmazkodik saját korának hangulatához is. Csupa olyan tulajdonság, a mely őt, korának viszonyaihoz mérten, minden tekintetben kiváló regényíróvá tette volna.

De relative tekintve is fontos Szabó László töredéke. Dugonics fantasztikus históriái mellett Szabó László regénytöredéke — nálunk először, mert hiszen közvetlenül az *Etelka* után jelent meg — azokat az elveket tartja szem előtt, a melyeket később Eötvös körvonaloz. A történeti hűségre való törekvés a kis töredeknek minden sorából kilátszik. A történeti eseményeknek ugyan nem egy helyen nem egészen hű a képe; a jóhiszeműséget azonban nem szabad költőnktől elvitatni. Egyetlen adat, — Czilley Borbála szereplése — az, a mely öntudatos változtatásnak látszik. De épen ez a változtatás egyik bizonyítéka annak, hogy regénytöredékkel van dolgunk, mert ezt a változtatást a munka meséje kivánta meg. Minden másban Szabó híven ragaszkodik korának történeti tudásához és más kérdés az, hogy e tudás milyen viszonyban van a történettudomány mai állásával.

A korrajz, mondottuk, igen széles alapon nyugszik. Mária királyunk életében csakugyan vannak tragikai vonások. Ezeket azonban csak úgy lehet a maguk valójában megrajzolni, ha az író Mária egész életére kiterjeszkedik. Szabó László ennél is tovább megy: Nagy Lajos végső napjaiig. A történeti események, a melyekre rövid bevezetésében kiterjeszkedik, a következők: 1. Nagy Lajos hódításai: Veres-Oroszország, Podolia, Moldva, Bolgárország, Bosznia és Dalmáczia; Velencze adófizetése. 2. A királyi székhelyet Budára teszi át Visegrádról. 3. Pécsett egyetemet állít. 4. Lajos öcscse, István, Erdély, Szepesség és Sáros vezére, majd ennek fia is, János meghal. 5. Ifjabbik leánya, Hedvig, Jagellóhoz megy férjhez. 6. Máriát magyar királynak szánja és IV. Károly fiával politikából eljegyzi.

Mindez adatokhoz — különösen Lajos király koráról — Szabónak bőséges följegyzések voltak rendelkezésére. Nagy Lajosnak még a *Hármas kis tükör* [2] is elég sok hadjáratáról tud. Említi az oláh vajda megfékezését, Podolia, Bosznia, Servia és

[1] *Gyulai Pál* előszava a *Mátyás Király*-hoz, Id. kiad. III—XX. l.

[2] Dolgozatunkhoz a következő kiadást használtuk: *Hármas Kis Tükör*, mely I. A' szent Históriát, II. Magyar Országot, III. Erdély Országot annak földével, polgári-állapatjával, és históriájával, gyenge-elmékhez és a' mostani időkhöz alkalmaztatott módon summásan de világosan elő-adja és kimutatja. Ovid. Nescio, qua natale solum dulcedine cunctos / Ducit et immemores non

Bulgária elfoglalását és a nápolyi hadjáratot.[1] Való is, hogy a jó magyar tankönyvecske legközelebb állott Szabó Lászlóhoz, a váradi »falusi oskola« tanítójához. De a töredék ennél mélyebbreható történeti kutatásokról is tanuságot tesz.

Küküllei János, vagy inkább az e néven ismert Tótsolymosi Apród János küküllei főesperes munkája alapján[2] és Turóczy krónikája meg a budai és dubniczi krónika révén Lajos élete és családi viszonyai elég részletesen jutottak el a későbbi történetírás kereteibe, Katona, Pray munkáiba. Szabó Lászlónak pedig Küküllei munkája ekkor új magyar fordításban is rendelkezésére volt; a jó pálos P. Orosz Ferencz,[3] a ki Turóczy 1488-iki augsburgi kiadásából fordítja le »Ennek az Authornak Krónikájá«-t[4] és könyvecskéjét 1760-ban, ugyancsak Lajos hadjáratait emeli ki előszavában: »Óh melly sok és nagy Hadakozásokat vitt ő véghez tellyes életében!« Munkájában Lajosnak mindazon hadjáratai megvannak (V. VI. VII. VIII. X. XXVII. XXIX. XXX. XXXIII. XXXIV, XXXVIII. czikkely), a melyekre Szabó kitér. De akár ezt, akár a krónikák valamelyikét, talán közvetlenül Turóczyét, használta is, minden esetre Küküllei valamelyik változata volt forrása. Erre vallanak a Lajos király családi viszonyairól írott részletek. (LII. czikkely.[5]) Megvan itt Mária gyermekkori eljegyzése Nagyszombatban, Hedvig *(Adviga)*, az ifjabbik királyleány férjhezmenetele, a jegyzetben Zsigmond magyarul-tanulása. Lajos életének végső éveiről, mint Szabó László is, kiemeli, hogy »Országi és Birodalmi, minden-felől, vagy-is környös-környül nyugodalmas és csendes állapatban lennének,« — s evvel szemben, mikor meghal, »ezt a' sok nyomorúság alá vettetett életet« hagyja el — olyan contrast, a mely Szabó Lászlónál is a kép első vonásait adja.

Hogy Küküllei munkáján kívül másét is — talán Katona István hatalmas művét — használta Szabó, az nincs kizárva. De Orosz Ferencz fordítására rávall az a részlet, hogy Szabó, Lajos korának jellemzésében, azt írja: »akiket ma iródeákoknak hívunk, azok akkor *titoknokok* voltak.«[6]

sinit esse sui. Posonyban és Komáromban. Wéber Simon Péter' költségeivel, és betüivel. 1793.

[1] Id. kiad. 128—129. l.

[2] L. erről újabban: *Dékáni Kálmán*, Küküllei János műve Nagy Lajosról. Az E. M. E. első vándorgyülésének emlékkönyve. Kolozsvár, 1906. 78—94. l.

[3] Első Lajos Magyar Királynak dicsőséges országlásárúl, élete fogytáig viselt dolgairúl, Ugyan ő Felsége János nevű belső-titok-tartó Nótáriussától (ki üdővel osztán Erdély-Országban Kiküllői Fő esperes vala, és ugyan ottan az Esztergami Érseknek Lelki dolgokban Generalis Vicariussa) szerzett rövid krónika, mellyet azon Királynak frissebb Emlékezetére, és a' Magyar Nemzetnek Dicsőségére Deákbúl Első Remete Sz.-Pál Szerzetebéli *Pr. Orosz Ferencz* most újonnan magyarra fordított, 's némelly rövid magyarázatokkal meg-világosított és bővített. Budán, Landerer Ferencz Leopold által, 1760-dik Eszt. 16.-dr.

[4] Id. kiad. 100. l.

[5] Id. kiad. 93—96. l.

[6] V. ö. *Orosz Ferencz* művének a czíméve'.

Szabó regényének az a töredéke, a mely ránk maradt, még Lajos életében játszik. Hódításainak végén van, Hedviget férjhez adta. Öcscse István és ennek fia, János is elhúnynak. Károlylyal — egykor ellenségével — békében él. A regénytöredék tehát »az egész magyarországi történeteknek« egyik legnagyobb és legszebb korszakába vezet vissza bennünket. Majdnem Dugonics terjengősségével, de hihetőleg nem az ő hatása alatt, igen részletesen beszéli el nagy királyunknak alkotásait. »Nem elégedett meg úgy, Szent Istvántól fogva, egy királyával is Magyarország, mint Lajossal.« Ismerte ő, ugymond, a magyaroknak nemzeti lelkét. És értett hozzá, hogyan kell szeretetüket megnyerni és megtartani. Az ő idejében volt a legnagyobb Magyarország. És talán ezért időzik hosszasan és kedvvel ennél a kornál a költő, noha tárgya már továbbvinné őt. Ismeri Lajos uralkodásának, mint mondtuk, minden eseményét, és látszik, hogy olvasóira is rá akarja késztetni azt a szeretetet, a melylyel ő e korhoz ragaszkodik. Általában csak igen nagy emberek vonzzák Szabót. II. Józsefről tudja, hogy

— — — nagyobb volt az egész századnál,

Mátyás királyról »ki még egyszer nagyobb az atyjánál,« Vergilius szavaival fennen hirdeti, hogy: hic vir, hic est... Lelke egész melegségével fordul Lajos király korához,[1] a mikor »boldog volt a haza, — csak maga Lajos volt boldogtalan«. Mert tudta, hogy fiutód hijján lányainak uralma alatt megdől Magyarország hatalma, hogy a belső egyenetlenség megemészti majd a külerő által legyőzhetetlen népet. Öcscsének, Istvánnak és ennek fia, Jánosnak, a horvát bánnak halála után két leánya, Mária és Hedvig egyedül maradt.[2] A fiatalabbikat, Hedviget, Jagelló lengyel királyhoz adta feleségül a gondos apa. Az idősebbikre, Máriára, várt a magyar trón minden fénye, minden gondjával.

Ez az a helyzetrajz, a melyet Szabó László a cselekményhez bevezetésül ad. Kiegésziti ezt a háttérül szolgáló rajzot néhány szó IV. Károly római császárról, a kit, ha hatalomban nem ért is föl Lajossal, mint a római császári korona birtokosát, az uralkodók közt elsőnek tekintettek. Fia, az ifjú Zsigmond, hírnévre szinte az apját is fölülmúlta, mert már gyermekkorában igen nagyeszűnek tartották. Ezt a kiváló ifjút választotta Lajos leánya férjéül; választásába az ország rendjei is beléegyeztek.

Ezt a helyzetrajzot, a mely egy-egy közbevetett megjegyzésével érinti csak az eseményeket, de a cselekmény fejlődésére nem hat, hangulatkeltő bevezetésnek tekinthetjük. — Láttuk, mik

[1] Érdekes, hogy Nagy Lajost Mátyásnál is jóval többretartja: még ama hatalmas Mátyás király is csak halavány holdvilágban jelent meg az elmúlthoz képest.« Ed. Toldy, 198. l.

[2] Lajos legidősebb leányáról, Katalinról, úgy látszik nem tud Szabó. Munkája legalább nem említi.

benne Szabó történeti adatai; láttuk, mit tud ezekről a kor főkrónikása, Küküllei; lássuk most, hogy az újabb történeti kutatásokkal szemben mint állja meg helyét Szabó László korrajza?

Pór Antal és mások kutatásai óta világosan áll előttünk a terv, a melylyel Nagy Lajos élete végén két leányának Magyarország és Lengyelország trónját biztosítani, de ezzel együtt politikájuk további irányát kijelölni is akarta. E szerint Máriának jutott volna a lengyel trón, férje pedig Zsigmond brandenburgi őrgróf lett volna, azért, hogy ekként Lengyelország a Keleti tenger felé nyerjen utat a terjeszkedésre; Hedvignek pedig a magyar korona, férjűl meg Lipót osztrák herczeg fia, Vilmos jutott volna, hogy így Magyarországnak Ausztriára való befolyása biztosíttassék. Hogyan tette tönkre e századokra szóló terveket Erzsébetnek, Lajos özvegyének az ambicziója, nem tartozik tárgyunk keretébe. Az eddigi adatok is megczáfolják azt, hogy Zsigmondnak és Máriának a magyar trón volt szánva.

Megfelel viszont mai történeti tudásunknak is az az adat, hogy Zsigmond a magyar udvarban nevelkedett és magyarul is tudott. Lajos terve azonban az volt, hogy Zsigmondot azután Lengyelországba küldi, az ottani szokások elsajátítására. Való az is, hogy Mária nevelése az ursuliták nagyszombati zárdájában fejeződött be, noha Szabó meg arról nem tud, hogy a visegrádi várban, János esperes vezetése alatt kezdődött. Nagyszombatba vezet a cselekmény voltaképpeni kiinduló pontja.

Mert az eddigieken még nem volt meg a kép jellemző színezete, és a hátteret csak odavetett ecsetvonások jelezték. De árnyalataiban — ha megmaradhatunk hasonlatunknál — únos-eleget mutat a rajz ahhoz, hogy végre a cselekmény főszemélyével megismerkedjünk, a ki a már vázolt vagy jelzett csoportoknak a középpontja lesz. Eddig az ő alakját is csak néhány egyszínű vonás jelenti, a mely semmiben sem külömbözik a többi személyéitől. Most vezet bennünket környezetébe a költő.

A környezet a ragyogó, viaskodó lovagkornak egyik regényes szürkeségű, rejtett klastroma, fönn, Nagyszombatban. A nevelési módszerökről híres Orsolya-szűzek sürgölődnek ott Magyarország jövendő királyának [1] oktatása körül. Udvarában Gara nádor felesége a »fő gondviselő asszony;« társai közül Czilley Borbárával mulatgat legtöbbet.

Czilley Borbála szereplése — noha, mint látni fogjuk, az egész regénynek váza ezen alapszik — mai fölfogással vizsgálva mindenesetre meg nem engedhető poetica licentia, olyan anachronismus, a melylyel szemben áll az a részletekre kiható tudás, mely Szabó egész művéből egyébként kiviláglik.

Regénytöredéke Lajos élete végét, tehát az 1379—1382.

[1] Természetesen Szabó álláspontjára, illetve az ő történeti tudásának alapján állva.

közötti éveket vázolja. Mária 13 éves. — Zsigmond, helyesen mondja Szabó, 15 éves (* 1368. febr. 14.) — Mária 1395-ben hal meg mint áldott állapotban levő fiatal, 25 éves asszony (* 1370.) és hat év mulva 1401-ben jegyzi el az ekkor 33 éves Zsigmond Czilley Ulrik *kilencz éves* leányát, Borbálát. Mária és Czilley Borbála közt legalább 22 év korkülönbség van, és Czilley Borbála 1382-ben, mikor Szabónál már mint Mária játszótársa szerepel, még nem is él (* 1392.), Mária halálakor pedig mindössze három éves.

Gara István ekkoriban szintén nem nádora Magyarországnak. Ellenben az Garay Miklós, az előbbi makai bán, a kinek utóbb Mária uralkodása alatt oly fontos szerep jutott. Az ő feleségére gondolt-e Szabó László, az mellékes. Mindenesetre Garáné az egyetlen költött alak, a ki szerepel; mint látni fogjuk, igen sikerülten rajzolt alak. Ő és Czilley Borbála a töredéknek Mária mellett legjelentékenyebb alakjai.

Az ő társaságukban, a »kies völgyben, egy suhogó víz partján, szép kilátású termékeny határban« épült kolostorban jelen meg az olvasó előtt Mária. Nem szép leány. De igen kedves arcza van, nyílt, tiszta tekintete, méltóságos megjelenése. Társaságban csöndes természetű. Jellemzését mintegy a maga egészében előtanulmánynak tekinthetjük a *Mátyás király* Katalinjához; minden vonása egyezik vele; de Máriában költőnk egyúttal — úgy lehet — előttünk mindmáig ismeretlen menyasszonyát is megörökítette. Legalább ilyesmit sejtet az, a mit Máriáról meleg szeretettel jegyez meg, hogy: »*a legjobb, legáldottabb feleség, s legkedvesebb háziasszony lett volna,* ha egyszersmind — fejedelemnek is nem kellett volna lennie.« És ha Máriának (egyébként mai történeti tudásunkkal is megegyező) rajzára gondolunk, eszünkbe jut Szabó egyik költeménye [1] is, a melyben ezt írja szerelmeséről: [2]

— — szelídségét, jámborságát,
Tiszta szíve' erányosságát,
Ártatlan szeme' tekintetét
Ember-szerető természetét
Mind az imádásig tisztelem.

Vele (Máriával) ellentett természetű a csinos, de hiú, tetszelgő, pajkos Czilley-leány, a kit apja nagy befolyása miatt választottak a királyleány játszótársáúl. (Természetesen ez a befolyás is anachronismus. Czilley Ulrik először 1396-ban, Zsigmond havasalföldi szerencsétlen hadjáratában tűnik ki s nyeri meg Zsigmond — nem Nagy Lajos — kegyeit, a ki a siklósi fogsága alatt szerzett új érdemeit jutalmazza meg Czilleynek, mikor leányát eljegyzi. Szabónál azonban Borbála, úgy látszik, később a királyné vetélytársa.

[1] *A' szerelmes pásztor.* Ed. princ. 54—55. l.
[2] V. ö. Erdélyi Múzeum. XXIII. 122. l.

A töredék legalább így mutatja.) A mennyi gyötrelmet okozott később Máriának, annyiszor derítette föl pajkosságaival gyermekkorát. A kertben csörgedező patak partján sokat járkáltak együtt. Ott csevegték el egymásnak színes leányálmaikat, oda fűződtek a legszebb leányévek visszahozhatatlan ábrándjai. Szabó rajzában abban a korban voltak mind a ketten, mikor a leányszívben az első sejtés ébred a szerelemről, megjelennek az első rózsaszínű fellegek, az első álmok — ezúttal jogosan: a királyfiúról.

A királyfiú meg is jelent. De nem a maga jószántából jött. »Elmúlik a szerelem sokszor — írja Szabó, — midőn az első kedves képnek visszatért emlékezete a csalárd szívet mégis gyönyörködteti. Zsigmondnak éppen nem tetszett Mária.«

Zsigmond, mint említettük, IV. Károlynak, a hatalmas német-római császárnak a fia, a ki hírnévre szinte apját is felülmúlta, mert — regényünk szerint — már gyermekkorában igen nagyeszűnek tartották. Ha Máriában Katalin előzőjét látjuk, még több joggal hihetjük Zsigmondról, hogy Szabó benne az ifjú Mátyás alakjához adott sok vonást. Nem csupán egy-egy jellemvonásból következtetjük ezt, hanem több részletből is. Legérdekesebb és a legbiztosabb adat erre nézve a következő két részlet közt vont párhuzam:

[A kor] kedves ízű gyümölcsöket esküdött e fakadó bimbóról, mely még az őszi megérésig az egész esztendő bizonytalan változásainak alájok volt vettetve. *Első Mária élete.*[1]	*Vitéz:* Ah, de mi édesebb még is a reménységnél? és egy ilyen jól indult fából nem várhatunk-e méltán áldást, a ki magát már most is oly gazdagon mutatja, életének tavaszába a legszebb termést, nyárra és őszre a legjobb ízű gyümölcsöket igéri? *Mátyás király.* I. felv. 6. jel.[2]

Van még néhány közös vonás a két műben. Az a czélzás, a melyet Gyulai Pál a *Mátyás király* III. felv. 5. jelenésében lát,[3] a melyben, mintha Gara nádor Mátyás helyett I. Ferenczhez szólana: »Kegyelmes király! csak egy kérésem vagyon hozzád a haza nevében — — — Válaszszad Buda várát lakóhelyedül; stb.«[4] megvan a *Mária Király*-ban is, midőn elmondja, hogy Lajos ott hagyta Visegrádot, mely pedig atyjának nagyon kedves volt, és Budára tévén székhelyét, ezt a várost nagyon fölvirágoztatta.

De Mátyás, ha öntudatos is, szerény. Zsigmond öntelt és hiú. Mikor a két leányt meglátja, a szelid, méltóságos, királyi Máriát és a kaczér, szép Borbárát, szíve ez utóbbi felé hajlik. »Édesdeden szítta bé azon sugárokat, melyek annak kellemetes

[1] Ed. Toldy, 200. l.
[2] Ibid. 109. l.
[3] *Gyulai Pál,* Előszó a *Mátyás király*-hoz. (Id. m.)
[4] Ed. Toldy. 168. l.

arczáiról tündöklöttek.« De egyúttal volt benne annyi politika, hogy nem mutatta szerelmét, hanem Máriának hódolt. Mária szíve pedig eltelt Zsigmonddal. Naív gyermekes vonások azok, a melyekkel költőnk Mária szerelmét rajzolja. A valónak talán megfelelhetne, mert eljegyzésekor (1379.) Mária csak kilencz éves, Zsigmond tizenegy. Szabó azonban egyebekben Máriát idősebbnek rajzolja és tizenhárom évesnek mondja is. Ehhez képest pedig megjegyzései igen naivok. De megvan bennük a XVIII. század végének az az eszményi életfölfogása, a mely a német romantika álmaiban éri el tetőpontját, s a melyet Szabó Rousseautól tanult. A szabad természetben nevelt gyermek, a ki tíz éves korában tanul olvasni s a kinek az életről olyan képe van mint Emilnek, tizenhárom éves korában csakugyan gondolkodhatik még madárfészekről: »Alig várta — úgymond — öszvekeléseket, hogy együtt keressék a madárfészkeket; hogy szűntelenül együtt üljenek valamely magános hárfa hangjai mellett.« Belejátszott ezekbe a mondatokba a költő gyermekéveinek meg-megujúló emléke is; eszünkbe jut Szabónak a gyermekkorát többször ujra fölidéző költészete:[1]

Ó mint örültem lelkembe,
Ha fészekre akadtam
Mint vert szívem keblembe
Ha másnak mutathattam![2]

Ezeknek az emlékeknek visszatérése Mária jellemzésében újra megtalálható. Nem véletlen, hogy mindez legjobban meg is felel a Máriáról alkotandó képnek. Zsigmond ezt az igaz, naiv ártatlanságot nem ismeri föl Máriában. Gondolkodása — ha Máriáé fiatalítva van — tulságosan meggondolt, nyugodt, számító egy tizenötéves ifjuhoz. Szinlelni tudja a szerelmet Mária iránt. Szerencséjére szerelmében nem is kételkedik senki; csak Garáné veszi észre, hogy a közeledő tavasz nem a Mária tavasza.

Zsigmondot a Máriának oly boldog napok után Lajos Budára vitte magával, hogy a magyar udvar levegőjében szokásainkat könnyebben elsajátítsa. Máriát Garáné alig tudta megvigasztalni. Az a barátnő pedig, a kinek szívét kiöntötte, de a ki nem volt már gyermek, hogy »Zsigmondnak iránta való kedvező figyelmetességét észre ne vette volna,« Borbára, az ő andalgásait elébb kinevette, majd pedig megúnta. Vágyott az udvar mulatságaira, a zárdáénál szabadabb életre, lármásabb vigasságokra. Atyja, Czilley befolyásának sikerül kivinnie, hogy leányát hazavihesse, Budára.

[1] L. a *Debreczeni Kalendárium* 1825-iki kötetében *Sz. L.* jelzéssel megjelent költeményét: *A' Gyermekkori idők' emlékezete.* (Ujra közöltük a Philol. Közl. 31. kötetében.)

[2] *A' Tavasz* cz. költeményében. Ed. princ. 45—48. l. V. ö. még a föntebb elmondottakat *Egy szép Leányhoz* cz. költeményével. (U. ott, 26—27. l.)

Annál is könnyebben megkapta rá az engedelmet, mert Lajos Máriát is csak félesztendeig akarta még a kolostorban hagyni.

Ez a regény expositiója és ez az egész, a mi ránk maradt. A regény további fejleményét sejthetjük ugyan: mikor Mária félév mulva Budára kerül, már Borbára szíve a Zsigmondé, az álmok királyfiát, a serdülő gyönyörű ifjut pedig Borbárához köti egy félév mulatságainak ezernyi kedves emléke. A nagyszombati kolostor kertjében, szürke falai között hullatott könyeket Mária nem ok nélkül sirta. Azt hiszszük, ez lett volna a regényben az összeütközés, a regény veleje. Mégis, a további menetet találgatnunk hasztalan volna, épen mert minden csak találgatás maradna. Egy-egy odavetett czélzásból, meg a három főalak jellemrajzából is — mint egy vázlat valamely alakjának tartásából, mozdulatából — csak annyi következtetést vonhatunk, hogy Zsigmond és Borbára szerelme titokban tovább nő, és hogy Máriának anyján kívül Garáné marad egyedüli hű társa. A házasság nem teszi őt boldoggá, Lajos sejtelmei, növekvő nyugtalansága beteljesednek halála után. Zsigmondban pedig »a rendetlenségre hajló indulatot az idő természetévé változtatta« és Mária továbbszenvedi mellette mindazt, a mi nőnek a szenvedésből kijuthat. Szenvedésre született.

Ismételjük, mindez csak néhány halvány reflex. Az irodalomtörténet csak arról itélhet, a mi megvan. Ez pedig két érdekes rajz csupán. Az elsőnek merev, komor, de éles vonásai Lajos korának végét ábrázolják. A másodiknak regényes háttere a kolostori élet rajza. Az előtérben a suttogó, kedves két gyermekleány, a kikben egyszerre ébred az első szerelem: az egyikben az öntudatlan, fájó vágy, a mely a szép királyfiúnak egy kézszorítására, egy ábrándos pillantására emlékezik egyre,[1] és örömet lel az elmúlt perczek emlékeiben; a másikban a kaczér, öntudatos szerelem, a mely játszani és uralkodni akar, a melynek a mult sohasem elég, a jövő reménye nem ád táplálékot, csak a jelen élvezete kell. Oldalt a képen van a királyfiú. Könnyelmű, élvhajhászó. Nem fejlett karakter, mert még gyermekifjú; a míg tekintete az ábrándos Máriára néz, másik pillantása már Borbára kacsintásait keresi és Mária szerelmével tudatosan visszaél.

Ez az alapjában véve egészen poétikus rajz. A napfény rajta az a melegség, a melylyel költőnk Máriát rajzolja. Hatalmas birodalom királya lett, pedig szerelemre, boldogságra, nem hatalomra született. És ez tragikuma: hogy nőnek, helyesebben nőiesnek született, a kinek vágya nem a trón hatalma, fénye, nem királyi jogar, csak a királyfiú szerelme. Nem országon, csak egy sziven akar uralkodni és ezt nem éri el. Párhuzamos evvel a rajzzal talán az a megjegyzés, a melyet Szabó Nagy Lajosról tesz, a ki szintén hatalmas birodalom királya és egyénileg mégis boldogtalan. Minden esetre ez lehetett a terv irányeszméje.

[1] Ed. Toldy, 206. l.

A munka tehát nagy aláfestésű, és erős kézzel van rajzolva. Dugonics regényei mellett minden esetre úgy állt volna, mint a *Mátyás király* a kornak németből fordított vagy átdolgozott drámái mellett; sőt, a hogyan Szabó Lászlót egész költészetéből ismerjük, ez a tárgy jobban megfelelt volna lelkületének, írói tehetségének a drámáénál és leányos, gyöngéd lelke, a melyet épen nagyváradi tartózkodása idejében fog el a szerelem, bizonyára finom érzékkel oldotta volna meg a föladatot.

Igy csak töredék maradt. Tanuságot tesz arról a hatásról, a melylyel költészetére a göttingeniek és Rousseau voltak. Fejlett, szép stilusa nem jelentéktelen pont a magyar széppróza fejlődésében, épen abból az időből, a melyben szépprózánkat Barczafalvi Szabó Dávid, vagy Mészáros Ignácz képviseli. Kettős érdeke e töredéknek, hogy a történeti regény új irányát kezdi meg: a történeti hűségnek a regényben nagyobb szerepet biztosít mint Dugonics. Hogy lélektani vonások is vannak e kis töredékben, hogy — különösen a két gyermekleány szereplésében — a jellemrajz is tudatosan szép és élénk, azt talán sikerült megmutatnunk.

*

Toldy Ferenczen és Gyulai Pálon kívül irodalomtörténeteink sem e regénytöredéket, sem Szabó László egyéb prózai munkáit nem említik. Toldy és Gyulai is csak novella-töredéket látnak a *Mária király*-ban, a melyben [1] »a történeti és novellisticai tárgyalás küzd«. A többi prózai munkában pedig nem ismerték meg Rousseau hatását és így e munkáknak igazi jelentőségét.

Pedig, a mit Szabó László regénytöredékében ad, az, talán bebizonyítottuk így is — si licet parva componere magnis — egy Van Dyck-vázlat barna tónusához hasonlítható, a melyen még csak néhány vonás jelzi, hogy értő kéz alkotása. De mert ennyi meglátszik rajta, nem érdemli meg a mellőzést. Többi munkája pedig Rousseau közvetlen hatásának első, és mindmáig egyetlen igazi nyoma irodalmunkban.

Szentjóbi Szabó László prózai munkáinak a magyar széppróza, és különösen *Mária király*-ának a magyar regényirodalom történetében nem szabad nyom nélkül maradniok.

[1] Ed. Toldy, Bevezetés.

GÁLOS REZSŐ.

A POLITIKAI KÖLTÉSZETRŐL.

I.

A magyar politikai költészet bővebb elemzésével irodalmunkban eleddig egyedül Arany László foglalkozott abban az értekezésében, melylyel az akadémiában székét elfoglalta. Ha azonban ezt az értekezést megvizsgáljuk, nyomban kiderül, hogy tartalmának jó háromnegyed része nem felel meg a czímnek. Mert a politikai költészet elméletének fejtegetése helyett a magyar költészetnek szembeszökően hazafias jellegét olvassuk abban, bizonyítva bő hivatkozással a XVI. századtól kezdődőleg. Azt hirdeti Arany, hogy a magyar költészet mindig egy csapáson járt a nemzet politikai történetével. Vagy előtte villant fel világító tűz gyanánt, vagy a politikai események nyomán csendül meg harsogó vagy elhaló visszhang módjára. Hogy költészetünk kiválóan hazafias s a legszorosabb összefüggésben jelentkezik politikai történelmünkkel, szóval költészetünk legállandóbb s meghatározó tulajdonsága immár köztudatunkba belegyökerezett.

Ámde világos, hogy a hazafias költészet és politikai költészet nem azonos fogalmak. Mert pl. Kisfaludy K. *Mohácsa* vagy *Rákosi szántója*, Kölcsey *Zrínyi dala* vagy *Zrínyi második éneke* vagy Bajza *Apotheosisa* teljes mértékben hazafias költemények, de a politikai költészet keretébe épen nem illeszthetők. Egészen más elemekből alakult ki ezek tartalma, a hatásuk is egészen más irányú, mint a »Ne higyj magyar« kezdetű kurucz versnek vagy Bacsányi egyik-másik forradalmi jellegű költeményének. Arany László ezekre, mint egyenlő jellegű bizonyítékokra utal s így nem tesz külömbséget hazafias költészet s politikai költemény között. Annyi bizonyos, hogy a határvonalat élesen s mégis biztosan kihúzni nem lehet. De az is kétségtelen, hogy habár a hazafias jelleg s a politikai színezet nem egymást kísérő vonások, lényeges különbség van a hazafias és politikai költészet között. A határvonal biztos kipéczézése épen azért nehéz, mert a kétféle jegy a mi irodalmunkban rendszerint együttesen jelenik meg. Maga Arany is felveti s próbálja megfejteni említett értekezése rendjén (Arany L. összes művei II. k. 273—280. l.) azt a kérdést, hogy meddig

mehet a költészet a politika terén, meddig van joga a politikának helyet kérni a költészet keretei között?

Okoskodásának főbb eredményei a következők:

A puszta politika (Code Napoleon) versbe szedve se költemény. A költészet akkor se hághat túl az érzelmek körén, ha a politika terére lép. Ez az érzelem lehet magáé a költőé, lehet egy párté, lehet az egész nemzeté vagy lehet valamely egyetemes társadalmi irányé is. A politikai költészetnek a lírában van helye s leggyakoribb és legtisztább formájú a dal, az óda, a himnusz. Elbeszélő és drámai költemények is átvághatnak a politikába, különösen lírai kitérések s politikai czélzások közbeszövése által, sőt lehet, hogy az egész műnek politikai irányzata van. Az elbeszélő és színköltészet tehát még kevésbbé szólhat egyenesen és objektíve a politikába, mint a líra. Csak elrejtett tendencziákban nyilatkozhatik s ez is csak annyira terjedhet, hogy az olvasó politikai felfogása bizonyos emócziók által befolyást gyakorol. Általában az érzelmek szabják meg a határt, melyen túl a politikába a költészet át nem mehet.

A határvonal megjelölése végett szem előtt kell tartanunk a hazafias költészet jellemző tulajdonságait. Mert annyi kétségbevonhatatlanul áll, hogy a politikai költészet a hazafias költészet kiágazása.

Valamely költői alkotás az által válik hazafias költeménynyé hogy benne oly érzések nyernek kifejezést, a melyek az egész nemzet szívedobbanásával összecsengenek, a nemzet lelkét fejezik ki. Azon érzelmek művészi megszólaltatása kell, hogy a költemény tartalmát alkossa, a melyek egy nemzet lelkében a hazával, a nemzeti jellemmel s a nemzeti állam egész létével kapcsolatosan fakadhatnak. Vörösmarty a nemzet majd ezer éves történelmének hatalmas képekben való feltüntetésével a rendületlen hűséget köti szívére minden magyarnak. Kölcsey Hymnusza az egész nemzet imádkozó érzelmeinek s vágyainak a kifejezője. A mit Vörösmarty a nemzet minden fiának keblébe akar írni, a mit Kölcsey az egész nemzet nevében Istenhez imádkozik: az akkori egész magyarság lelkébe beíródott, az egész nemzet imája volt. Nem csupán az akkori nemzedék, de a mostani és mindenkori magyar felemelő és tökéletes kifejezését találandja e két költeményben hazájához való viszonyának. Épen ezért lett mindkettő nemzeti énekünkké.

Zrínyiben százada nemzeti lelke szólal meg. Előtte verselőink egész sora, maga az országgyűlés kifejezi, hogy romlásunk oka a széthúzás, a pártoskodás, a felekezetekre való szakadás, hogy az igaz hitnek nincsen közöttünk se becsülete, se kelete. A szigeti hős martiromsága váltság nemzetünk föllendüléséért, országunk megszabadulásáért.

A példák felsorolását a temérdekségig lehetne szaporítni. De a végső következtetésre elég a legismertebbekre való hivatkozás. Mert ezekből is megállapítható, hogy az igazán hazafias költe-

ményben kifejezett érzelem egyetemes jellegű, az egész nemzeté s czélzata hasonlóképen egyetemes, a haza általános léte, az állam egyetemes érdekeinek az előbbrevitele. Természetes, hogy czélzatról csak annyiban lehet szó, a mennyire a művészetekben a czélzatosság egyáltalán helyet foglalhat.

Ennek következtében nem mehetnek hazafias költeményszámba a XVIII. század azon költői termékei, a melyek valamely vidék kiemelkedőbb férfiainak a dicséretét tartalmazzák. Ezekben a vidékiesség nyilatkozik meg s a közízlés helyesen bírálta meg ezek értékét, mert egyszerűen elfeledte őket. Nem tartozhat e csoportba Petőfinek néhány költeménye se, mert bennük nem a magyar nép egyetemének érzése szólal meg, hanem egynéhány forradalmi természet vágyakozása. Az azokban kifejezett czélzat sohasem volt az egész magyar nemzet czélja.

A valóban hazafias költeményt az érzelemnek és czélzatosságnak ez az egyetemes volta különbözteti meg s választja el a politikai költés alkotásaitól. Újabb költői irodalmunkban Bartók Lajos és Kozma Andor írtak ilyen természetű költeményeket. Az utóbbi örökösen a hatalmon levő párt érzéseit és czélzatait dalolta valóban sok szellemmel s előkelő formában. Bartók Lajos meg a maga pártjának volt kobzosa s az érzés mélységét, a hazafias hevület aggódásait tekintve megérdemelte, hogy műveit széles körben ismerjék. Úgy Kozma, mint Bartók verseinek a czélzatossága a végeredményben a haza jóléte. Csakhogy ehhez a jobbléthez más út nem vezethet felfogásuk szerint, mint épen az, a melyet ők hirdetnek, a melyet a saját pártjuk javalt. Az eszményhez vivő ösvénynek ilyen kizárólagos megfelelőséget s jóságot tulajdonítni: többé-kevésbbé a pártállás egyedül üdvözítő voltának a követelése. S az ilyen jellemű alkotások a politikai költés termékei. E szempontból a XVI—XVII. század vitatkozó költészete, a bibliás elbeszélések nagy része inkább politikai, mint hazafias költészet. Valamely felekezetnek egyedül boldogító erőt adni, elfogultság egyrészt, másrészt pedig politika. S a XVI. és XVII. század elbeszélései valóban többnyire az egyik vagy másik felekezet politikai hivatásának az igazolására szolgáltak. Még a jó Tinódi is politizál néha. Bolondságnak tartja, hogy a nemzet a *magyari királyt* nem igen szokta megbecsülni. Pedig az ilyenek országlása alatt viruló erőben élt. Nemde a János-párt politikájának az igazolása ez?

A kurucz költészet jobbára hazafias költészet. Azok a dalok, a melyekben a szegény nép száz baja van panaszos hangon előadva, hol az idegen katonaság garázdálkodása, a hivatalnokok kínzó zsarnokoskodása nyer kifejezést, azok a költemények az egész nép, az egész nemzet panaszkodó érzéseinek a sirámai. De már a kuruczt vagy labanczot pellengérre állító gúnydalokról vagy a Ne higyj magyar a németnek kezdetű szózatról nem állítható, hogy azok nemzeti közérzést fejeztek ki. Ezek egyszerűen szólva

pártpolitikai színezetű költemények, mert bennök egy pártnak, az egész nemzetből csak egy résznek (igaz, hogy a nagyobb résznek) a hangulata nyilatkozik.

Jól tudjuk azonban, hogy a nemzetek politikai felfogása, vágya, reménye az idők folyamán módosul. A mi egykor tömegeket indított lelkes elhatározásra, évtizedek vagy épen évszázadok múlva halvány emlékezéssé szűrődik le. Viszont egy egyénnek vagy néhány embernek az állami életre vonatkozó gondolata az idők rendjén oly általános elismerést és tekintélyt vív ki, hogy az egész nemzet magáénak vallja, az egész nemzet hevül érette. Így járnak a költemények is. Ott van pl. a Rákóczi nóta, a melyik kezdetben keletkezésekor csak a vezérlő fejedelem odaadó híveinek volt serkentő éneke. S ma már egy egész nemzet érzését villanyozza fel, ma már szinte nemzeti közénekünkké idomult át. Vagy ott van Bacsányinak egy pár forradalmi jellegű költeménye. Akkor csak egynéhány ideálista reformer érzett együtt ezekkel a merész szabadságra hívó sorokkal. Csoda, hogy egyáltalán nyomda alá kerülhettek. Ma pedig a tiszta fenkölt s korát megelőző hazafias tárgyú alkotásokként élnek nemzetünk szellemi világában. E költemények tehát kezdetben, keletkezésük napjaiban, nélkülözték az egyetemes vonást vagy érzésben, vagy a bennük kifejezett eszményben. De a haladó idő a részleges értékű eszményt s a töredékes hatású érzést általánosította s ezzel maguknak a költeményeknek értéke is fokozódott, hatása kiszélesedett. Kezdetben inkább politikai költemények voltak s ma már a tiszta hazafias költészet műalkotásai.

Néha azonban tisztán hazafias költői alkotások politikai természetűvé változnak át. A franczia forradalom vért és ideget felrázó indulója a Marseillaise ma sokkal több millióban dobogtatja meg a szivet, mint száz esztendővel ezelőtt. E kezdetben franczia nemzeti költemény világkölteménynyé lett; a benne kifejezett hazafias (és egyetemes nemzeti) érzés és czélzat ma már nem hazafias, hanem világérzés és az összes munkások czélzata. Többé nem egy nemzetet kapcsol össze dallama, hanem a legkülönbözőbb anyanyelvű szoczializmust. Akárhol hangzik fel, Angolországban vagy nálunk, egy társadalmi osztály, az állampolgárok egy töredékes részének jelszava és indulója s nem hazafias, hanem politikai eszmény szolgálatában áll. Ugyanez mondható a Wacht am Rein-ra is. Az osztrák-német ajkán, ha úgy tetszik, épen hazaellenes czélzata van e dalnak, mert a nagynémet egység ellenkezik az osztrák hazafisággal. Az ausztriai német a Wacht am Rein ütemeivel Ausztria ellen s a nagynémet egyesülés mellett tüntet.

Politikai ízűvé s ennek következtében partialis eszmények hordozójává válhatik továbbá valamely költemény, ha szándékosan olyan körülmények között adatik elé, a melyek keletkezésének hátterével homlokegyenest ellentétben állanak. Elég itt utalnunk

arra, hogy a Kossuth-nóta még ma is igen sokszor politikai tüntetések eszközévé fokozódik alá. S így az eredetileg erők egybefogására, együttes cselekvésre buzdító ének épen az ellenkező vágyakozás kifejezője: a megoszlásra, a szétválásra törekvésnek a hangoztatója.

Érzésben és eszményben részleges jellemű költemények teszik a politikai költészetet. Ha az érzés, a költemény hangulata csak kevesek érzése és hangulata a haza iránt, ha a czélzat, az eszmény nem az egész hazának, csak egy bizonyos pártnak vagy társadalmi osztálynak az eszménye és czélzata, a mely sokszor épen ellenkezik a haza egyetemes jólétével: az a költemény nem a hazafias költészet, hanem a politikai költészet műalkotása. Ám az érzés és eszmény, mely kezdetben szűkkörű volt, általánosulhat vagy ha egyetemes értékű volt, részlegessé válhatik. Így maguk a költemények is változhatnak, különösen az által, ha megszólaltatásuk körülményei ellenkeznek a keletkezéskor fennállott viszonyokkal. A hazafias költemény politikai jelleművé alakulhat át.

II.

Nyilvánvaló, hogy ezen értelmezés szerint a politikai költészet termékeinek kivétel nélkül van valami határozott czélja. Annak a társadalmi osztálynak vagy a polgárok egy rétegének eszköze a kimondott eszmény eléréséhez. Pedig a költészetnek is, mint a többi művészeteknek közvetlen czéljuk nincs s így eszközi szerepük se lehet. Kérdés tehát, hogy a politikai költészet termékei belesorozhatók-e a költészeti, a művészeti alkotások csoportjába?

Annyi bizonyos, hogy a kortes-nótáknak, a napi politizálást kifejező ritmusoknak ép oly kevés köze van a költészet művészetéhez, mint a mennyire nem jogtudomány valamely röpirat s a mennyire távol van a szónoklattól a társalgás. Ám a kérdés itt azon fordul meg, hogy a költészet a maga keretében megtűrhet-e czélzatosságot, avagy l'art pour l'art szigorú elve szerint a gyakorlati érvényesülésnek minden igényét ki kell belőle zárni? E tekintetben az elmélet és gyakorlat meglehetősen eltérnek egymástól úgy nálunk, mint az idegen irodalmakban. Nevezetesen az aesthetikusok s az aesth. hagyományokhoz szigorúan ragaszkodó theoretikusok a művészetek gyakorlatiasságát, gyakorlati czélzatosságát elismerni vonakodnak, még mindig ***kedves játéknak*** állítják a művészeteket, az aesthetikai érzés kielégítőit. (Lásd Pekár: Pos. aesth. 10 s köv. lapokat.) Az evolutionista aesthetikusok pedig a czél fogalmát egyenesen a szép alkotó elemének tekintik. S a napi költészet, korunk művészete a gyakorlatban inkább ez utóbbi iránynak ad igazat. Nap-nap után hódítanak és szaporodnak az oly művészi alkotások, melyek a l'art pour l'art elve ellenére hatnak és pedig a szépség erejével. Az irány-regényekről ki mon-

daná, hogy nem divatosak? S nem szólva a lírának olykor a nyerseségig gyakorlatias voltáról a drámák, a színművek jó nagy része nem ú. n. irányszínművek közé tartozik-e?

A politikai költészet termékei is ilyen irány-műalkotásnak mondhatók. S ha az irányregénynek van jogosultsága, ha a Takarodó s más színművek az aesthesis törvényeit szét nem szaggatják, akkor a politikai költészetet is bátran benne hagyhatják a művészet keretében. Ha nem sértik ezek a közízlést s nem tagadnak meg a hazaszeretet, állami élet s nemzetiség, a faji sajátság történetileg kifejlett becses kulturkincseiből semmit, hanem ellenkezőleg erősítik ez eszméket — habár közvetett úton is — akkor igen is költői, művészeti alkotások. Mert bármily irányú az elmélet, bármennyire alá vannak vetve az idő hatásának s a fejlődő élet nyomásának a haza fogalmának értelmezése s az iránta való kötelességek megnyilatkozásának és teljesítésének módja, maga a hon, az otthon az emberiségnek, a nemzeteknek örökké szép elve marad s az érzés, mely az egyes és a hon között buzog kapocsként, tiszteletreméltó kell, hogy legyen.

Dr. Kristóf György.

ADATTÁR.

ADATOK GYÖNGYÖSY ISTVÁN ÉLETÉHEZ.

(Első közlemény.)

Gyöngyösy István életét főbb körvonalaiban már volt alkalmunk tisztázni e folyóirat hasábjain, de ezek az adatok is szűkszavuak voltak, csak igen óvatos következtetéseket lehetett belőlük vonnunk. Élete körülményeire vonatkozó kutatások még koránt sincsenek befejezve. A levéltárak homályából innen is onnan is előkerül egy-két adat, de ez a dolog természeténél fogva lassu és fáradságos munka.

A következő okiratok közlésével azonban véleményem szerint sok minden megerősítést nyer, a mit eddig csak sejtésképen koczkáztattunk. A költő a közéletben is igen kiváló ember volt. Nagy jogtudása, bámulatos munkabirásával, a megyei közigazgatásban való jártasságával, alkudozó ügyességével, a melylyel megyéje érdekeit főurakkal, nádorral, s a mi a legnehezebb volt abban az időben, mindenható és pusztító katonáékkal szemben képviselni és védeni is tudta. Nagy tevékenységével, tudásával tört előre, s a hol megfordult, nevének tiszteletet, becsülést tudott szerezni.

1652-ben már házasember volt, mint ez felesége *Baranyay* Ilona osztálylevelén bizonyítva van. Hogy ebben az évben házasodott-e meg vagy még előbb, arra nincs adatunk. Mindenesetre ekkor még fiatal házas volt, korára nézve 26—30 évesnél nem lehetett több. Hiszen *László* nevű bátyja még 1656-ban is a külföldi egyetemeket járta; 1657-ben *Utrechtben* adta ki egy munkáját: »*A keresztyén vallás fundamentomi*« czímen. A könyv most lappang, de *Bod* Péter ebbéli tanusága teljesen hiteles.

Már 1652-ben Nógrád megye esküdtje volt (Tabulae judiciariae assessor.) A megyék ez esküdteket korlátlan számban választották, a kik fizetést nem kaptak, de a rendes fizetésű szolgabírákkal (Judlium), a kiknek száma 3—4 volt, ezek felhívására napidíj mellett a peres

dolgokban eljártak. Hamarosan megválasztották *Gömör, Abauj, Pest* vármegye esküdtjének is, a mi hírének, tehetségének bizonyítéka. De egyébképen is rendszeres ügyvédséget folytatott. Az eddigi adatok szerint is tudjuk, hogy már 1653-ban Nógrádban *Galambos* Zsófit egy *penczi* zálogos perben védelmezte.

Már ez időben Nógrád megyében időzött, később pedig, mikor *Koháry* István főkapitány füleki seregbíróvá nevezi ki, 1658-ban a várban lakott. De mint seregbíró is eljárt a megyék ügyeiben, a mire egyenesen rá is volt kényszerítve, mert bár hivatala után három lótartásra volt joga, tehát századosi rangban állott, a királyi kassza sehogy se fizette a magyar vitézeket. A füleki végház vitézei, olvassuk az egykorú jelentésekben *kilencz éven* át egy krajczár *»bért«* se kaptak. Gyöngyösy maga keservesen panaszkodik a főkapitány Kohárynak: »Immár arra jutottam, hogy egy cselédemet se sustentálhatom.« A krónikás még sötétebb képet fest arról, hogy bánt el a bécsi udvar a magyar vitézekkel: »Ruhátalan, éhel van a vitézlő rend. Éhel haló a hajdú, tarisznyájába kér kenyeret háza népe táplálására, de nem kap, mivel a vármegye végezte: ha császár fizetésén való szolga, van fizetése, éljen azzal.« A fontos végvár maga is düledező, nyomorult állapotban volt, s a vég éhes hada a föld szegénységére vetette magát... De mit törődött ezzel a bécsi udvar? Neki Magyarország csak arra való volt, hogy a török dúlást, a magyar terület átengedésével, az örökös tartományokról elhárítsa.

Pedig a füleki vár nemcsak fontos véghely, de nevezetes közigazgatási központ is volt. A török hódoltság miatt kiszorult Pest, Nógrád és Heves vármegye is itten tartotta a gyűléseit, innen kormányozta még a behódolt népet is.

A költő maga, a mint előbb említve volt már, ekkor mint *advocatus* is működött. Annak hívták ez időben és később is, a kik magánfelek védelmét vállalták. Ez azonban nem volt kötelező. A megtámadott fél úgy védhette magát, a hogy tudta. De Gyöngyösy *Heves* vármegyének *fiskálisa* is volt. *Fiskálisnak* nevezték, a megye kiküldött jogtudósait, a kik a megyei pénztárból kapott díjért, a bűnösöket, árvákat, a szegény népet védelmezték. Ezért a felektől semmi díj se járt. Gyöngyösy, a mint az alább közölt okiratokból látszik, igen sokszor védelmezte a szegény népet, a nádornál, a német generálisoknál is járt ilyen küldetésben. De *procurator* is volt, ma prókátornak mondják, t. i. nagy urak birtokjogi pereiben is eljárt. Az eddigi adatok is bizonyítják, hogy *Zrinyi* Ilona és *Andrássyak, Wesselényi* Ferencz, *Széchy* Mária ügyvédje

procuratora is volt; az alább közölt okiratok bizonyítják, hogy a »véres kezű« Rákóczy Györgyné, vagy ismertebb nevén *Báthory* Zsófia ügyében eljárt 1664-ben a megye megbizásából.

Az alább közölt okiratoknak, a melyeknek eredetije Heves vármegye levéltárában *Egerben* van, fontossága nyilvánvaló. Fájdalom, az eredeti jegyzőkönyvek, a megyeszékhelynek *Fülekről Egerbe* való átköltözésével elvesztek, csak az *elenchus* tartalmi kivonatai maradtak meg.

De e szükszavú feljegyzések is tanuskodnak a költő nagy közéleti tevékenységéről, a mit 1653-tól kezdve 1682-ig, a mikor öregsége miatt is minden idejét *Gömör megye* ügyei foglalták le, a megye szolgálatában vitt véghez. E száraz adatokból is kiviláglik, hogy alig akad fontosabb ügye *Heves megyének*, a miben részt ne vett volna, a kényesebb dolgok, a nádorhoz való járás, a német generálisokkal való alkudozás, a szegénység védelme, a szepesi kamarával való kinos és nehéz tárgyalások, a nemzeti kizsákmányolás e sötét korszakában, a különféle fontos gyülésekre való járás, majdnem teljesen a nyakába szakadnak. Előttünk nő Gyöngyösy egyénisége, a mint a megye a személyében és tehetségében való bizalommal legfontosabb ügyeit rábizza és tehetsége szerint jutalmazza is fáradozásait. Meg kell még azt is gondolnunk, hogy más megyék ügyeiben is eljárt, főurak ügyeit intézte, füleki seregbíró, balogvári kapitány is volt ez időkben . . . E bokros, sőt súlyos teendői mellett, hogy érhetett reá, hogy a költészet mezején is értékes munkákkal ajándékozza meg nemzetét, az valóban bámulatos tevékenységre és tehetségre vall. Nemcsak közigazgatási tehetsége, de diplomatája is volt egyszerre több megyének is.

Már 1653-ban 53 magyar forintot és 76 denárt fizet ki néki a vármegye; bizonyosan meg is szolgált érte.

Ez az első adat Gyöngyösy heves vármegyei működéséről; ezentúl sűrűn beszélnek az iratok Gyöngyösy működéséről.

1657-ben, mikor Rákóczy György romlása következtében a bécsi udvar fegyverkezni kezd, először őt küldik a német katonáékhoz a táborba, takarmánynyal, pénzzel, élelmiszerekkel. Véle megy *Mocsári* János szolgabiró is.

1660-ban Montecuccoli megkezdte gyalázatos sétahadjáratát Erdély felé. Gyöngyösyt a *kassai* követségbe a hadak élelmezése és ellátása ügyében, és még ebben az évben a *tokaji* gyűlésre is elküldik az elrendelt insurrectio dolgában, mert Montecuccoli hadjáratának a föld népe kirablásánál egyéb eredménye nem volt és a török támadásától tartani lehetett. Ugyanilyen ügyben *Szepsiben* is megjelenik a gyűlésen, Homonnai

Drugeth Györgygyel is tárgyal a megye nevében. 1661-ben a német katonasággal folytatott tárgyalásáról számol be megyéjének.

1661-ben Homonnai *Drugeth* Györgygyel *Ónod* megerősítéséről tárgyal, a hol a megye ingyenes munkálatra volt kötelezve. Jelenti is, hogy *Ónod* véghely nincs rossz karban. Közbe kezességet vállal *Kiss* István fogolyért és a váltságdíjat, 40 frtot érte le is fizeti 1663-ban.

1663-ban magával a nádorral tárgyal, mert a megyére sok ingyenes robotmunkát róttak. Ugyanebben az évben hasonló ügyben tárgyal a nádorral. 1664-ben megyei bíróvá, esküdtté választják. (Pro officio *judicatus* eligitur.)

1664-ben a nemesi felkelés ügyében, a hol a király nevében *Rottal* János is megjelent, Kassán gyűlés volt. A megyét újra *Gyöngyösy* István képviselte. *Rottal* a király nevében minden jót igért, pedig akkor már Erdély tönkre ment, Magyarországon pedig teljes dühvel folyt a protestánsok, vagy más szóval és igazán mondva a magyarság üldözése. Ekkor már csak négy protestáns főúri család volt és ekkor fogtak a vármegyék, városok katholizálásához: így akarták lehetetlenné tenni a magyarságnak, hogy a rajta elkövetett erőszakosságokért elégtételt nyerhessenek.

1665-ben tudjuk, hogy a költő *Fülek* várát és a seregbíróságot otthagyta, *Murány várában* lakott. Az előző évben Kassán megjelent »Murányi Venus«-a is. Wesselényi nádor saját költségén kiadta; ekkor már e főúr komornyikja lett, valamint maga a nádor »Ő felsége komornyikja« volt, vagy a mint most mondják kamarása. Gyöngyösy bizonyos commenciót kapott a nádori udvarban, urának rábizott ügyeiben eljárt, tehát, mint jogtudós egyik *procuratora* volt a nádori udvarnak, azonban e mellett a mások és a saját ügyeit is elláthatta. A nádor komornyikját Heves vármegye újból szolgabirónak választja.

Ebben az évben tiltakozik a nádor a *vasvári* gyalázatos béke megerősítése ellen a pozsonyi káptalannál, a mire ügyet se hajt a bécsi udvar. A magyarság rettentő üldözése folyik, a vérengző *Báthory* Zsófia végtelen jószágainak minden lakójára rá akarja kényszeríteni a katholikus vallást.

Az ország állapota egyre válságosabb lesz. Gyöngyösyt elküldik a zempléni *Terebesre* a 13 vármegyétől hirdetett gyűlésre. A kedélyek lecsillapítására szánt királyi üzenetet írásban hozza haza megyéjének, de ez az érdekes nyilatkozat elveszett. Ezután megint *Ónod* vára megerősítésének ügyében küldetik ki. Még ez évben katonáékkal a szegény nép keserves panaszai dolgában is alkudozik.

1667-ben újra Zemplém községbe megy a megye nevében részleges országgyűlési követnek. A Wesselényi-féle összeesküvés feje, a labancz-érzésű, de tüzes magyar nádor meghal. Az összeesküvés vezetése az állhatatlan és kapkodó *Zrínyi* Péterre és *Nádasdy* Ferenczre marad. Hogy Gyöngyösy István az összeesküvésről ne tudott volna, azt szinte képtelenség elhinnünk. Sógora *Szepessy* Pál, tudjuk, főembere volt e tanácskozásnak, a mi sűrűn folyt a nádori udvarban, Murány várában. Hogy azonban Bécs előtt gyanuba került a költő is, bizonyítja az a körülmény is, hogy a következő évben már belekerült a »rebellio« hívei névsorába. *Széchy* Mária ebben az esztendőben árulja el az összeesküvést Bécsnek, a költő is kegyvesztett lesz nála. Száműzik a murányi udvarból. *Balog* vár kapitányának rendeli asszonya, de egyúttal *Babaluska* falut is kezére adja. Kedves emberét, a mikor egyik kezével sujtotta, a másikkal, nem állotta meg, hogy meg ne czirógassa.

A következő évben különösen az *ónodi erőditések* ügyeit intézi, 1670-ben mint megyéjének követe részt vesz még a *kassai gyülésen* is, a hol egyuttal Széchy Máriát is képviselte. E gyűlést az udvar tudvalevőleg eltiltotta, s az összeesküvés egyúttal ürügyül szolgált néki arra, hogy »cseh saruba« próbálja szorítani a nyakas magyart. Ki akarták irtani a még udvarivá nem lett főúri világot, a protestánsokat, vagyis a magyarságot, mert a magyarok legnagyobb része még akkor is azt a hitet vallotta. A rettenetes vértörvényszékek ekkor kezdték meg működésöket, az elfogatások egymást érték. *Spork* tábornok rablóhadának kényre-kedvre kiszolgáltatták e szerencsétlen országot, *Báthory* Zsófia versenyt irtotta, fogdostatta a némettel véreit. Gyöngyösy maga is fogságba került nyolcz nógrádi társával, a füleki vár tisztikarának kezessége és Szelepcsényi kegyelme mentette ki onnan. Ekkor lett katholikussá, hogy bántódása ne legyen. Idős ember volt már ez időben, ötven év körül járt.

Ez évben és a következő esztendőben többnyire Bécsben tartózkodott Széchy Máriával, a kit a hű ember ügye eldőltéig el nem hagyott, mégis 1671-ben újra szolgabírónak választják *Balog* Mihálylyal, *Ebeczky* Menyhérttel, *Jó* Mihálylyal együtt. Alispán régi szolgabírótársa *Mocsáry* Ferencz lett. Ugyanebben az évben a kirótt hadi adók ügyében *Spankau* tábornokkal Kassán alkudozik. E rettenetes időkben, a kit el nem fogtak a török földre menekült, s az ország szabadsága már csak a »*bujdosók*« táborában élt, a kik »az ágak zöldelésekor« minden évben megújították küzdelmöket a német zsoldosok ellen.

Az 1672-iki feljegyzésekből látjuk, hogy *Mocsáry* Ferencz igen rövid ideig viselte az alispánságot, ez évben már *Tasy* Mihály volt az alispán.

Gyöngyösy István ez időben állandóan *Csetneken* lakott, pártfogójától *Andrássy* Miklóstól nyert zálogos ház és földek élvezetében, Gömörben különben is több részbirtoka volt felesége *Baranyay* Ilona után. Fiatalos merészséggel 1674-ben a jó ötvenes férfiu elvette feleségül Andrássyék pártfogoltját, a fiatal *Görgei* Juditot. 1674-ben újra megválasztják Gyöngyösyt szolgabírónak, hivataltársai voltak: *Ebeczky* Menyhért, *Mocsáry* György, *Dévay* János, alispán *Melczer* János. Hivatalnok társai folyton változtak, de ő 1657-től kezdve állandóan szogabírája volt a megyének. Ez évben újra a terhes hadiadók ügyében tárgyal a királyi biztosokkal. Mily keserves állapot volt ez, kitűnik abból, hogy mily emberekkel kellett tárgyalnia. A bécsi udvar a legelvetemedettebb személyeket küldte Magyarországba — rendet csinálni. *Volkra* Ferdinánd nemcsak tudatlanságáról volt ismeretes Bécsben, de hivatalosan megállapították róla, hogy *lopott* és *sikkasztott*. Mégis őt nevezték ki a szepesi kamara *elnökének*. Tehát ő volt Magyarország pénzügyminisztere. Mellette *Draheim* Vilmos *egykori kutyapeczér* lett a fiskális javak igazgatója. Egymással versenyeztek az »égbekiáltó bűntények« elkövetésében. *Walseg Regele* báró fiskális igazgatót »rabló despota«-nak minősítette a magyar kanczellária, de hiába volt minden panasz, »a visszaeső bűnösökre«, a magyarokra a legelvetemedettebb embereket zúdította a bécsi udvar. Ilyen emberek kezében voltak az ország pénzügyei. Mennyit raboltak kiséretökkel együtt ezek az emberek és mégis mily óriási értéket tudtak Bécsbe is szállítani! Hozzá kell vennünk még a német zsoldosok égbekiáltó féktelenségeit, hogy az ország rettenetes helyzetéről fogalmat szerezhessünk. Gyöngyösynek pedig folyton ez alakokkal és az adóügyekkel kellett bajlódnia; bizonyosan ez ügyekben kifejtett alkudozó ügyessége miatt választották meg újra és újra szolgabírónak. 1676-ban Mocsáryn kívül, a kinek helyébe *Dobay* Jánost választották a régiek hivataltársai. 1677-ik évben szállított 500 frtot s már előbb elvitt 1000 tallért a szepesi kamarának. Ugyanez évben *Straszaldo* levelét mutatja be a vármegyének, a melyben a »rabló *Regele* kassai pénzügyi praefectus követeléseinek« kielégítését követeli.

1677-ben *Gyöngyösy* István és *Sipos* János az elviselhetetlen adók ügyében újra követségbe mennek a szepesi kamarához, a nyugtákat is viszik az eddig tett befizetésekről és természetben beszolgáltatott adókról. Mind a két követet *Kassán* börtönbe vetették, s a megye kénytelen volt sürgősen elrendelni a követelt természetbeli adók beszolgáltatását, mert a rettenetes katonai végrehajtást másképen el nem kerülhették. Ekkor már *Cobb* Farkas volt a »generál«, a ki vérbe

mártott pallost, nyársat, kereket hordatott szét és a föld népét is biztatta, hogy »Ő felsége intencziója« szerint öljék, vágják a gyanusokat, maga persze annál jobban serénykedett a végnélküli elfogatásokban.

1678-ban *Gyöngyösy Ebeczky* Tamással, mert *Sipos* János többé nem vállalkozott e veszedelmes útra, újra elindult, hogy *Cobbal* alkudozzék, noha a mult évben már megízlelte börtöne keserűségeit. A vármegye nevében a saját veszedelmökre ki kellett jelenteniök: 1. hogy a követelt összeget nem fizethetik meg; 2. az ingyenes munkában és az eddigi kivetéseknél nagyobb természetbéli adót vállokra nem vehetnek; 4. a »generál«-nak adnak hat kocsit és lovat, »a sereg részére« 14-et és lovakat; 4. Lochinszky Mihály kamarai titkár részére *egy* gyorslábú paripát igérnek.

A további alkudozásokból kiderül, hogy már addig egy év alatt 6752 köböl gabonaneműt adtak és még 3151$^{3}/_{4}$ köblöt követelnek, azonfelül 600 forintokat. A további alkudozások végett újra *Ebeczky* Tamást küldték el. Gyöngyösy már nem ment el véle. Az elviselhetetlen adóügyben *Leslie* generálhoz az egész vármegyei tisztikar, többekkel együtt Gyöngyösy is elmegyen.

1679-ben a vármegye bizalmából Gyöngyösyt *Pápay* Péter helyére helyettes alispánnak választják; ez bizonyosan inkább megtiszteltetés számba megyen, mert állandóan úgy se lakott a megyében.

1680-ban a többek közt a *bekölcziek, csányiak, kápolnaiak, aranyosiak, domonkosiak* ügyeiben jár el, a kiknek marháit a katonaság elhajtotta, s a rájok vetett adót nem voltak képesek megfizetni.

Gyöngyösy ez időben már a gömöri ügyekben is erősen kezd szerepelni. *Laczkovics* Istvánnal 1681-ben kiküldik a gömöriek *Heves*megyébe, hogy a katonák élelmezési ügyében tárgyaljanak.

Ugyancsak őket sürgősen megbízza Heves vármegye, hogy a katonaságnak szállítandó adók ügyében sürgősen tárgyaljanak a katonasággal, mert a katonai végrehajtás veszedelme fenyegette a vármegyét. *Laczkovics* küldetése bizonyítja, hogy a vármegyék más megyék kipróbált embereit is megbízták ügyeik elintézésével.

Tudjuk, hogy ebben az évben *Gyöngyösyt* Gömör vármegye a híres *soproni* országgyűlésre követévé választotta, s épen azért, mikor Hevesvármegye e siralmas ügyben *Kassára* is követeket küldött *Laczkovicscsal* ez újabb útra *Borsicz* János ment, biztosan azért, mert Gyöngyösy a soproni országgyűlésre sietett.

Az utolsó bejegyzést Gyöngyösy hevesvármegyei működéséről 1682-ben találjuk, a mikor *Gyürky* Pállal a megyei porták össze-

írásában fáradozott. Ez igen fontos küldetés volt, mert ez az összeírás az adókivetés alapjául szolgált. Ezentúl Gyöngyösy *Gömör vármegyében* szerepel, bizonyosan öregsége is akadályozta, hogy nagy utakat tegyen, de hiszen Gömörben is talált elég foglalatosságot, az Andrássyak jogügyeit is ő intézgette, jószágaik ügyes-bajos dolgait is a veszedelmes időkben »még élete veszélyeztetésével« is, mint maga *Andrássy* Miklós írja róla, végezte. De 1686-ban Gömörmegye végre, mert már azelőtt egyszer megbukott, alispánjává választotta. Ott működött tehát, mint alispán és a megyének országgyűlési követe.

Ezekből látszik, hogy a legnagyobb tevékenységet *Heves-* és *Gömör* vármegyékben fejtette ki. De Gömörbe már hajlott korában került, férfikorának tehetségeit *Heves vármegye* részére gyümölcsöztette. Mindezek alapján legyen szabad egy feltevést koczkáztatnom, a mely szerintem a legnagyobb valószínűséggel bír. Én azt hiszem, hogy Gyöngyösynek a családja Heves vármegyéből *Gyöngyösről* való. Ezt a családi hagyomány is úgy tartja. A nemességszerző *Horváth* György, testvére *Mihály*, költőnk nagyapja, sőt *János* is Gyöngyösy István édesapja *Gyöngyösön* születhettek. Igaz, hogy *György* a nemeslevelet Zemplén vármegyében hirdettette ki, tehát ekkor odavaló lakos volt s ott akart élni nemesi jogaival, de ő, mint katona ember oda csak elszármazott. Mihálynak fia *János*, a ki zemplémi birtokos is lett, nemességét csak 1619-ben hírdettette ki Ung megyében, sőt *Homonnay* Drugeth Györgytől eredő zálogos birtokára királyi beleegyezést (regius consensust) is kért és kapott. Itt neve már: Joannes *Horváth* aliter *Gyöngyösy.*

A királyi beleegyezés fáradságos megszerzése két okból történhetett, mert máskép nem magyarázható. Az óvatos János, a ki a mint a gyér adatokból is kitűnik, nagy vagyonszerző volt és *Eperjesen* is prókátoroskodott, biztosítani akarta a hatalmas főúrral szemben ungvári házát, szabad, dézsmamentes szőleit és földjeit, de nemességét is, mert ez oklevélből látszik, hogy nevét nyomatékosan *Horváth alias Gyöngyösy*nek iratja. Az akkori szokás szerint, a máshonnan jött embereket származása nevéről is hívják; így egy Gyöngyösyt, a ki *Kassáról* került Csíkba, *Kassaynak* neveztek el, mert Kassáról jött oda. Jánost is így nevezhették el, mert *Gyöngyösről*, Hevesből került Ungba, Gyöngyösynek pedig tulajdonképen Horváth lett volna a neve. Hogy ez általánosan elterjedt másféle nevéből nemesi jogain csorba ne essék, eszközölhette ki a királytól azt az oklevelet 1630-ban, a hol *Horváth aliter Gyöngyösy*-*nek* van mondva királyi szóval is. Ettől fogva a család csakis Gyöngyösynek írta magát. Gyöngyösy Jánosnak nagy vagyona, de sok

gyermeke is volt. *Pál* Csíkba került le és mindenesetre az erdélyi nemes Gyöngyösyek őse lett. *János Eperjesen* az apja kőházában maradt és élt. *László* pappá lett volna, de korán elhalt. *Ferencz* Ungban maradt a *jenkei* házban és birtokban. »Istók«, ahogy az apja legkisebb fiát végrendeletében is nevezte, noha »Istók« már ekkor a harminczadik éven túl volt, nem maradt *Ungban* vagy *Eperjesen*, hanem *Fülekre* Nógrádba ment, mint törekvő fiatal ember szerencsét próbálni. Nemcsak arra számithatott, hogy ott ez időben három vármegyének központja volt, hanem arra is, hogy épen *Heves* vármegye is ott tartotta gyűléseit, s ő mint hevesi származású családból való ott a megyei szolgálatra is könnyebben bejuthat. És csakugyan úgy is történt. Élete legszebb éveit valóban e megye szolgálatában töltötte el. Mindez olyan feltevés, a mit csak az ezután előkerülő adatok igazolhatnak teljesen. Azonban valószínűségök igen nagy.

Még egyet kell kiemelnem: Gyöngyösy neve ez okiratokban *háromféle képen* van írva: Gyöngyösi-nek, Gyöngyösy-nek és Gyöngyössy-nek is. A királyi okirat 1630-ban csakis és következetesen *Gyöngyösy*-nek írja. Különben a közölt okiratok szóljanak magokért.

Heves vármegye levéltárában Gyöngyösy Istvánra vonatkozólag talált regesták:

1653. évi 1. jkl. Gyöngyösi Stephanus: ab isto super levatis 53 florenis Hungaricalibus Denariis 76. qua pecunia Coronali Nikolaus Belevári Cottum quietat 30. 8bris.

1654. évi 8. jkl. Gyöngyösi Stephanus cum Lelesiensibus nomine Sigismundi Nyári protestatur intuitu invasionis Praediorum Ráczfalu, Rosnoki, Keőkút, Nagy Bereg, Tarnócza, Kompolt sic dictonum.

1656. évi 35. jkl. Gyöngyösi Stephani nomine Joannes Zolnai alias Gombkötő senior causam erectam intuitu repetitionis fugitivi coloni post mortem Dni Terrestris Andreae Radai in Helenam Rádai consortem Joannis Darvas transfert cuius translationis paria cum protestatione extradari petit Franciscus Libercsei: pariter ratione eadem erectam causam ob mutuationem officii Sigismundi Zugor Eppi Vaciensis in Joannem Pálfalvai Eppum Varadiensem transfert.

1657. évi 5. jkl. Gyöngyösy Stephanus, Joannes Mocsári, et Franciscus Libercsei Cottuum Notarius penes Diurnum 15 Taller. ad C. Palatinum iuxta tenorem mandati praeceptorii C. Palatini seriem causae per Catharinam Rőthi viduam Stephano-Fáyanam contra C. Emericum Balassy de Gyarmat intuitu actus potentiarii in loco *Péntek Völgye* patrati motae scriptotenus repraesentaturi ablegantur, qui simul eundem instabunt, ne similia mandata ob respectum quorumvis nobilium expediat.

1657. évi 13. jkl. Gyöngyösi Stephanus ac alii in Prothocollo denominati pro exigendis rationibus Cottensium Officialium deputantur.

Gyöngyösi Stephano et Joanni *Mocsári* Judlium cum Annona ac aliis Naturalibus ad castra *Neosoliensi* ablegatis ad 12 florenos per eosdem in hospitalitatem expensos adduntur flor. 18.

1658. évi 29. jkl. Gyöngyösy Stephanus ac alii in Prothocollo denominati pro exigendis rationibus officialium Cottensium eliguntur.

1660. évi 51. jkl. Gyöngyösy Stephanus Alexandri Semsei militiae ductoris quietantiam melioraturus, item, coronalem pecuniam qua duor. Annor. Cottus hujus restantiam administraturus, nec non tam super hac administratione pecuniaria, quam super annonario subsidio quietantiam petiturus, prius tamen Michaele Podlellári administrationis Cassoviensis consiliario super extradatione dictarum quietantiarum literatorie requisito penes viaticum flor. 12. *Cassoviam* ablegatur.

1660. évi 58. jkl. Gyöngyösi Stephanus et Stephanus Vámosi de Kürt V. Comes ad literas suae Maiestatis Generalem Insurrectionem promulgantes, ad alias vero C. Palatini pro consultatione certos ablegatos *Tokainum* expediendos praecipientes, ac simul loco personalis insurrectionis ordinatam summam et administrationem naturalium adurgentes ablegantur.

1660. évi 58. és 60. jkl. Gyöngyösy Stephanus et Stephanus Vámosi de Kürt V. Comes ad C. Palatinum ablegati legationis suae seriem referunt. Gyöngyösy Stephanus ad exigentiam literarum C. Palatini pro consultatione ad oppidum *Szepsi* penes viaticum flor. 20 instructione munitus ablegatur. Gyöngyösi Stephanus ex ablegatione redux produxit instructionem Petro Bosnyák, et Martino Boncsi ad suam Maiestatem per Regnicolas expeditis datam, ac simul plurium naturalium administrationem desiderari retulit: hinc ut eadem administratio pecunia exolvi possit, dictorum militum officiales medio Lucae Szerémi requiruntur.

Gyöngyösi Stephanus ad literas C. Georgii Drugeth de Homonna administrationem naturalium in proxima Diaeta ad hos Comitatus impositorum adurgentes in locum Lucae Szeremi qua impediti ablegati ad militum officiales pro hoc negotio complanando ablegatur.

1661. évi 71. jkl. Gyöngyösy Stephani, qua ad militiam Germanicam ablegati, rationes per deputatos exactae hic leguntur, item eodem ablegato conferuntur pro fatigio flor. 12.

1661. évi 74. jkl. Gyöngyösi Stephanus ad literas C. Georgii *Druget* de *Homonna* supr. Generalis ad praesidium *Ónod* quemdam hominem ablegandum pro oculata certor. palor. praecipientes, ac administrationem gratuitorum laborum adurgentes ablegatur viatico flor. 20. et credentionalibus Cottus munitus.

1661. évi 75. jkl. Gyöngyösy Stephanus, ac alii rationum exactores deputantur pro defuncti Stephani Vámosi antea V. Comitis rationibus exigendis apud ejusdem relictam Elisabetham Aszalay remansis. Gyöngyösi Stephanus ex praecedenti Congregatione ablegatus refert ob absentiam caeterorum Comitatuum nihil esse decisum, declaratque non adeo esse praesidium Onodiense ruinatum.

1661. évi 85. jkl. Gyöngyösy Stephanus pro Stephano Kis Captivo sub onere flor. 40. fidejussorem se obligat.

1663. évi 103. jkl. Gyöngyösi Stephanus penes viaticum flor. 12. ad C. Palatinum respectu onerosae praetensionis Sigismundi Petheő V. Generalis in puncto administrationis gratuitorum laborum formatae ablegatur.

1663. évi 107. jkl. Gyöngyösi Stephanus ad C. Palatinum ablegatus redux seriem suae legationis refert.

1663. évi 117. jkl. Gyöngyösi Stephanus, et Stephanus Dorogffy pro C. Palatini in supr. Generalem installatione requirente supr. hor. Cottuum Comite qua Regio pro hoc actu commissario penes viaticum flor. 40 ablegantur.

1663. évi 120. jkl. Gyöngyösi Stephanus et Stephanus *Dorogffi* ad Installationen supr. Generalis ablegati seriem suae legationis referunt, simul Ladislaum Rákóczi in Stephani Káli negotio iuxta resolutionem supr. Comitis deliberari velle declarant, pro cujus negotii continuatione Cottus Advocatus cum viatico flor. 50 expeditur item iidem ablegati Pauli Szepesi qua partium Regni Hung. super ablegati legationis seriem scriptotenus repraesentant neč non eundem C. Palatinum *in puncto oppressionis miserae plebis* mutuam cum Cottibus inire velle correspondentiam declarant.

1663. évi 121. jkl. Gyöngyösi Stephanus pro Stephano *Kis* Captivo susceptam fidejussionem deponit.

1664. évi 134. jkl. Gyöngyösi Stephanus, Stephanus *Joó* Michael *Balog*, Georgius *Kozári*, in locum Pauli *Némethi*, Stephani *Dorogffy*, Joannis *Kanisay*, Joannis *Nádudvary* aliter Deres officiis suis sponte valedicentium *pro Officio Judicatus eliguntur* Ladislao Báthory de Gagy in Offo V. Comitis permanente.

GYÖNGYÖSY LÁSZLÓ.

EGYLEVELES NYOMTATVÁNYOK A XVIII. SZÁZADBÓL.

(Második és befejező közlemény.)

III.

Kegyességgel 's Vitézséggel Nyertt KORONA: Melly nem költött, vagy költsön kértt, hanem valóságos fénnyel, vitézi mezökben nyilván mutatott Virtusokkal ragyogván, Fejébe tétetik, Marosnémeti Meltosagos Groff GYULAI FERENCZ Urnak ő Excellentiajanak. A Felséges VI. Károly Római Tsászár' Mezei Vicze-Mareschallus Vitéz Generalissának, és egy hires-neves Gyalog Regimentnek Fő Colonellusának. Kinek fényes származása, a nagy Istennek kegyelmes és független rendeléséből, ama nagy Nevű Gyula Magyar Főkapitány régi Törsökéből tündöklött-ki: Uri Eleji Gyula Várát Zaránd Vármegyében szakadatlan Linea szerint sok száz esztendőkig birván, 's még ma-is az örökös Jusra az Unokák figyelmezvén. Nem tselekedhették azt régi diszétöl meszsze esett Nemzetünknek sok rendbéli változásai, hogy ezen Méltóságos Háznak választtott Fijaiban a

Vitéz vér vizzé változzon; sőt a Felséges Tsászároknak, királyoknak, Méltóságos Fejedelmeknek Hadi dolgaikban, a Gyulai Uri Ház népből álló Tanátsos és Vitéz Férjfiaknak Neveik s Viseltt dolgaik elő-adattatnak, Öszve ágazott vala hajdani [. . .] Ház Nagy Generalisi embernek Székely Antalnak Házával; kihez Maximilianus Felséges Tsászárnak saját kezeivel iratott három Leveleit a Méltóságos Familia emlekezetre ma-is meg-tart. Nagy hirü és tanátsú Vitéz Gyulai Ferentz Ur, nagy Emlekezetü Rakoczi Fejedelmek idejekben Váradi Fö Kapitány, és a Partiumnak 's minden Hajdu-Városoknak Méltoságos Fö Generálissok, úgy Jenö és Déva 's több Váraknak Fö Kapitánnyok, Tekint. N. Bihar, Zaránd, Arad és Békés Vármegyéknek Fő Ispánnyok, 's egyszersmind a Méltóságos Fejedelmeknek Tanáts-Ur Hívek, jelesen fényesítette a Méltóságos Gyulai Háznak emlékezetit. Ki-is Pétsi Simon, abban az idöben Ország Cancelláriusának, Kornis Susánnától Méltóságos Kornis Farkas Ur kedves Leányától született Pétsi Margit édes Leányát, szeretettel és hittel magához házassági szent életre kötvén, vött Istentől két Fijakat, Istvánt, (kinek Ága el-száradott) és Méltóságos Gyulai Ferencz Gróff Urat, Méltóságos Apafi Mihály Fejedelem belső Tanáts-Ur Hivét, Tekintetes Nemes Küküllő és Közép-Szolnok Vármegyéknek Fö Ispánjokat, és Tekintetes Nemes Udvarhely-Szék Fö Kapitányát: Ki-is Isteni parantsolat szerint, Hites-Társul maga mellé vévén, Magyar Országban, nagy és jó hirü, sok Jószágú Uri Vitéz Férfinak Barakonyi Ferencznek édes Leányát, Barakonyi Kalárát (más nagy Familiák-is bé-folyván a Gyulai Uri Házba,) öszve ágazott a' Méltóságos Gyulai Ház a' két Hazákban elsö tekintetű Rákoczi, Lorándfi, Kornis, Bethlen, Kapi, 's több fényes Familiákkal: Illyen Uri kútfejekből lett eredete, ditsöséges emlekezetü Méltóságos Maros Németi Gróff Gyulai Ferencz Vitéz Generalis Urnak ö Excellentiájának Születése pedig lett Nagy-Attyának Barakonyi Ferencznek Tornai felső Vár [. . . .] eleve lett jeles Jellel, 1674. Esz-ben. Augustus Hónapnak 11. Napján: De édes szülö Anyjától a' halál által megfosztattatván még neveletlen korában; idvezültt Méltóságos édes Attya kegyes szorgalmatossága által a' szép tudományokban és kegyességben idejének nevekedése szerint gyarapíttatott, és osztán Ifjui időre jutván Isteni vezérlés által, a természet-is úgy készítvén, 's Vitéz Elejinek meleg Vérek benne szökdétselvén, a Hadi igen terhes, s puha testnek kedvetlen állapatra adta magát 1703-dik Esztendöben: melly Esztendö után mennyi hevet, hi [. . . .] vigyázást, fáradtságot, próbát, ostromot, ütközetet látott 's viselt légyen, ez egész papiros bé nem ſoghatná: Ugyan-is, noha a' véle született szelidség, s modestia, mint-egy, a külső szemnek, Vitézi sok virtussait el-titkolták légyen; de azok belöle, mikor a Mezö és Tsat [. . . .] kivánta, ki-rohanva szikráztak-ki, a' Martialis Embereknek álmélkodásokra; mellyeket inkább tudnának elö-számlálni, Olasz-Ország, Frantzia-Ország, Helvetia, Pedemontium, 's Méltóságos Hertzegi, Fejedelmi, Gróffi, Generalisi, s. a. t. Vitéz Társii, Pátronusi, Gavalléri, Baráti, mint a' mi Nemzetünknek-Oratori. Noha pedig többire fegyvere hijában nem járt; mindazáltal Juria nevü Erösség, Pedemontiumban a Frantziától igen sok embere kárával meg-vétetvén rabbá esett, és Frantzia Ország-

ban 21 hónapokig raboskodott vala. Sok jeles [...] dolgaira illendőképen emlékezvén a' Felséges három Romai Tsászárok, Leopoldus, Josephus, és mostan Uralkodó Felséges Carolus Kegyelmes Urunk, garâditsonként meg-nevelték Méltóságát, a magok kegyelmes Decretumikban nagy érdemeit fényessen fel-tétetvén. Hogy pedig Uri Familiájában maga után szövétneket hagyna; jegyzette vala el magának Isten törvénye szerint való Társúl, tündöklő emlékezetü Mélt. Erdélyi Gubernátor Losontzi Bánffi György Gróff Ur ő Excellentiája, kedves Hites Társától, Méltóságos Bethlen Kalára Gróff Aszszonytól született édes Leányát, Méltóságos Losontzi Bánffi Mária Gróff Asszonyt, 1709-ben, Junius Hónak 7-dik napján: Kivel példás, tiszta szeretetben, egyességben, Isteni félelemben élvén, vett Istentöl szép Uri Fiakat és Leányokat; a kik közzül négyen hagyattak-meg; úgymint Mélt. Gyulai Kalára Gróff Iffju Aszszony, Mélt. Bethlen Imre Gróff Ur ő Nagysága kedves Hites-Társa; Méltóságos Gróff Gyulai Ferencz Urfi; Mélt. Gyulai Kata Gróff Kis-Aszszony; és Gyulai Samuel neveletlen Gróff Urfi, kiknek gondjokat az Árvák' irgalmas Attyára, Istenre, és siralomba merültt erös Débora hitü kegyes özvegyére bizván; e' világi sok hartzai, sátánon 's bünön lett györedelmei után, naponként el-fogyató nyavalyáji, de töredelmes s ható könyörgései között, élő erös hittel, hatalmas és kegyelmes Megváltójának markába Lelkét le-tette, 1728-ban, October 13-dik napján, közel Mántuához egy nyári mulató-udvar-házban; hagyván nagy szomorúságot, de édes emlékezetet minden Uri Vitéz Társainak, maga Méltóságos Regimentjének, Uri Attyafiainak, s' Jóakarójinak; el-felejthetetlen keserűséget, igaz belső és külső gyászt Szerelmesseinek, 's e' diszes koronának el-készíttetését töle sokszor meg-vigasztaltatott, Maros-Vásárhelytt Isteni Kegyelem alatt élő Nemes Collegiumnak.

Az igaz Vitéz név soha egyre sem fér,
Kinek fegyverére nem tseppent Isten' vér:
Tolvaj, nem Katona, a' ki Istent nem nyér:
Fonákul fordul-fel az ollynak le-tött bér.
Tsak pusztít az illyen, 's dúlja földnek népét,
De nem nyér, mert rontja a' nagy Isten' képét;
Prédál, de belőle szent Oltárt nem épét:
Hamar meg-kóstolja halál' mérges pépét.
De kinek mindenkor Istenre néz szíve,
'S Isten ditsősége tzélul van fel-téve,
Sem jobb sem bal felé nem hajlik kézíve,
Soha szerentséje nints tőle el-véve.
Meg-nyeri Istenét, ki vólt fő fel-tett tzél,
Kivel semmiféle ellenségtől nem fél,
Mert Szenteltt Vitéze leszsz, 's érette fel-kél,
Leszsz paisa, mellynek nem árt semmi tör-él.
Istenét az illyen, ha öl, dúl, sem bántja,
Ellensége hátát nem tolvajúl szántja;
Azért ítéletre senki nem-is rántja:
Sokkáig tart éltte kerekének pántja.
Gróff Gyulai Ferencz Excellentiája,
Urunknak Néhai hűséges Szolgája,
Méltán a' mostani Magyarok' tsudája,
Ez (mondom) az igaz Vitézek példája.

Mars alatt pesdült-fel ennek ifjú vére,
Mikor életének tavaszára ére;
Azért-is tsak vágyott Katona kenyérre,
Tudván hogy még végre laurus lenne bére.
Istenét még akkor hogy ő meg nyerhesse
Azonn vólt, 's dolgait véle követhesse,
Egyedül szándékát oda intézhesse;
Hogy Isten' országát szentül terjeszthesse.
Mit-is nem tett erös hittel Istent nyervén?
Tudják, mert sok Népek mondhatják keservén:
Hogy, töle tetétöl talpig vóltak vervén;
De ö feje nem volt a' porban hevervén.
Mit nem használt édes Magyar Hazájának?
Mit nem szerte-széllyel az Isten' Házának?
De mit nem a' Magyar hires Koronának?
Tudja, kinek nem tök tsontja az agyának.
De hogy sok próbáji zöldellök pálmával,
Azért lett, mert hartzolt Bibliás Kardjával;
Járt, költ, 's hartzolt hittel, megfogott Urával;
Meg vólt festve Kardja vére húllásával.
Már próbáji után el-is ment Urához,
Hü Vitézségének egy fel-tett tzéljához
A' gyözedelmesek' Lelkek Hadnagyához:
Igy jár, kegyességet a' ki köt Kardjához.
Vitézi Seregek Őt' tudom fájlalják;
Irígy Egek tölök hogy el-fogták, bánják:
Scholák, Eklésiák bizon méltán szánják,
Mindenek egy szájjal halállal károlják.
Mert nagyon érzették magokhoz hűségét,
Példa nélkül való hasznos kegyességét;
Mellyért-is nevelık terjedt ditsőségét,
Nem furják 's faragják hire kissebségét.

Szatmári Pál, Senior. Theol. Pr.

A' Terheknek természet szerint szokások;
Sokká nem állanak bár tartsák Átlások;
Hanem romlással mentöl feljebb hágások,
Annál közelebb van siralmas bomlások.
Mint Argus szemekkel, virtusok' terhével
Ragyog Gyulai Ferencz, széles elmével;
Jósué mezőben vólt győzedelmével;
Udvarban Jósef, vólt de jó Istenével.
Mint Ábraám hittel, Jákób erővel repült,
Isten' Házának, Haza javának épült
Vitézsége, gyümöltse hitinek terült,
Mennyen, földön, Méltósága igen szépült.
De ím' Égig ható virtusoknak halma
Lásd! Ars Marsnak nemes és fényes hatalma
Szelétől Clothónak lengedez, mint szalma
Meg-tört, oszlott, jaj! mint ágról szakatt alma.
Szívünk olvad, szemünk könyvez, midőn halljuk;
Terhek módjára le-esését találjuk,
Az Eklésiák, mint Annák, sirnak látjuk;
Éltében Márjával mert zengett, úgy tudjuk!
Sir Mántua, jajgat Vitézek Tábora!
Mert el-esett tőlök Bárák és Débora:
Vetik talám már, jaj! mindenek kapóra.
Nem talált ellenség, hidd, illy vár rontóra.

Halál király még-is mint voná kaszára!
Testi sátorát, lásd, akasztá horgára,
Gróff Bánffi Márának keserves kárára:
Kit el-hagya sirva gyermeki hasznára.
Nyugodjál-meg ebben, Isten fő mindenben,
Kegyes Jóbbal háládást, jobb, tégy szivedben!
Teste nyugszik földben, Lelke örvend Mennyben,
Míg trombita zendül mindennek fülében.

Martonfalvi András, Adsessor, Sid. Pr.

A' Tegzes Ajáxot erös bajvivásban,
Valaha életben roppantt táborában;
Generál Gyulai Ferenczet Várában
Mántuának mondd-meg, láttad-e az hartzban?
Koporsóban hogyha láttad, életének,
Díszes fénnyel fénlő szép ditsősségének
Meg-motskolója lön, 's karja erejének
Az halál, Ki Hive vala Felségének.
Istenének Hive vólt; hát országolni
Bajos bajvívási után, meg-oszolni
Lelke sár-házának kellett, 's le-romolni:
Oskolánk, és Haza kit-is fog gyászolni.

Esztergomi Sigmond, Adsess.

Sas szárnyan repülő Királyi Méltóság,
Akármelly szerentsés világi valóság,
Hevet, telet próbáltt fő vitézi jóság,
El-múlnak, el-húnynak, mert nints állandóság.
Gróff Gyulai Ferencz sírhalma tanítja:
Meg hólt; de mint élő példa bizonyitja,
A' kegyes Lelkeknek hiteket indítja
Olly helyre, hol öket szent vér igazítja.
Éltében egy Nemes Fő Sas' szárnyain járt,
Kinek a' régiség igen keveset árt,
Iffijuságának aggság nem tehet kárt,
El-érte ez által kit sok elme nem várt.
Mihelyt ez hatalmas szárnyakon repüle,
Homályos Egének fellege derüle,
Elrejttett vitézi tolla öregbüle,
Meszszire repülö szárnyokkal épüle.
Mint illik Nemes Fö Sashoz, meg-próbálta;
Bátor szivü, serény Fijának találta:
Mellyért szárnyaira vette, 's nem utálta,
Idegen Nemzet köztt, szemének tsinálta.
Méltán; mert élesen Sas módra vigyáza,
Szárnya erejével tsapdosa 's tsatáza,
Véle hadakozó Oroszlánt aláza,
Tollait érdeklő nyilakat le-ráza.
Valamerre fordúlt, szárnya erejében
Meg nem tsonkúlt, mivel bizott Istenében:
Kegyes vitézi vér folydogalt szivében;
Jósuét követte minden életében.
Eleven példája Vitézeknek lehet,
A' ki illy' tsatákat ütközeten tehet,
Szenteltt Vitézekkel az hartzra el-mehet;
Végre az Egekben Koronát-is vehet.

Bornemisza János, Adsess. Gör. Pr.

Az Égnek forgásit kik böltsen szemlélik,
Tsillagok járásit visgálva nézélik,
Hol támadnak, 's hová mennek, meg-itélik,
Azoknak futásit illy móddal beszéllik:
Napkeleten ha melly tsillagok derülnek,
Nem a' szomszédságos Éjszakra térülnek;
Hanem Délen által Nyugotra kerülnek,
Az hol enyészeti-homályba merülnek.
Igy vagyon embernek világra jövése,
E' földön tsak kevés tsillagi fénylése;
Mert ennek-is lészen majd el-enyészése,
Mihelyt tellyesedik Isten rendelése.
Generalis Gróff Ur egész életében
Fénylett tsillag módra, Europa Egében:
Virtusoknak halma nött kegyes szivében;
Istennek kegyelme mert munkás Hivében.
Keresztyénség benne vólt egyik fényesség,
Mellynél mi lehetne diszesebb ékesség?
Kristusénak lenni leg-fövebb nyereség;
Ehez képen minden goromba szelesség.
Fényesitette vólt az hasznos kegyesség,
Istenéhez való hü engedelmesség,
Felséges Urához hüséges szivesség,
A' szükölködökhöz ritka kegye'messég.
Fényessé tette vólt a' Vitézi erő,
Sok izben sokféle ellenséget verő:
Nem gyözetett mástól, vólt mindenkor nyerő;
Esze és ereje mert nem vólt heverő.
De jaj! imé szemünk elöl el-vétetett
Mi fényes Tsillagunk, kit lelkünk szeretett,
Enyészetre tölünk véletlen sietett:
Oh! tovább szemlélnünk miért nem lehetett?
El-ment; de ne keresd a' Tsillagos Égben,
Nem-is találhatod Földi kerekségben:
Fel-ment a' mennyei fényes Ditsőségben,
Hogy éljen Szentekkel ditső fényességben.

Szombati Gergely, Assess. Mét. Pr.

Régi közbeszéd már: hogy, e' két ékesség.
A' Fegyver viselés, és buzgó Kegyesség
Nem ülnek egy székben, 's nints közttök egyesség,
Nem férkez hozzájok állandó békesség.
Még a' Poéta is ezt így tanította:
Nints hit, és Kegyesség, bátran el-mondotta,
Hol villag a' Fegyver; fel-is állította,
'S mélyen elméjekbe sokaknak óltotta.
De mindazonáltal kik így álmodoznak,
Együvé Kegyesség 's Kard nem találkoznak,
Együtt ezek soha nem-is múlatoznak:
Ertelmekben, mondom, hogy meg-tsalatkoznak.
Ime' itt e' kettő jól meg-szövetkezett,
Kegyesség 's Vitézség egyben ölelkezett;
Ördög súgallása ide nem férkezett:
Ellensége romlott az hová érkezett.
Mind a' kettőnek bets jutalmát-is vette;
Földi Ura, mint hü szolgát, betsültette,
Ritka Méltóságban Kardjáért helyhette;
Hazánk-Fiját még illy korban nem ültette.

Igy : Kegyességének Mennyei Urától
Vette nagy jutalmát, Egek Királyától :
A' kik tehát függnek ez Urnak szájától,
Nagy békesség nékik adatik sajától.
Sok ellenségi köztt földön vólt óltalma ;
Mellyért gyakran rajtok vólt szép díjadalma.
Kegyességnek, im' ládd, van haszna 's jutalma ;
Mert ezzel együtt jár Istennek hatalma.
Végre lába alá a' Sátánt rontotta :
Lelkét, minthogy Isten számára tartotta,
Teste sátorából mihelyt szólította,
A' vártt ditsőségbe menten szállította.

Berkes István, Adsessor.

Tábori sok portól Vitézeknek torka
Bé-reked, 's életek el-is fogy gyakorta,
Színek, szívek nehéz mint a' rakott bárka :
E' Márs mezejének veszedelmes árka.
Változás, el-oszlás, földön minden mívre,
Kivált bünnel terheltt emberi bús szìvre,
Böltsekre, Vitézre, 's akármelly jó hívre
Száll, ha talál gyorsan az halálos ívre.
Egy szölö magotska Sophocles Poétát,
Kitsiny bogaratska Adriánus Pápát,
Gyenge haj-szálatska Fábius tsillagát
Meg-oltá, 's el-bontá mindeniknek tagját.
Láthattál 's hallhattál sok Salomonokat,
Koronát viselő ékes Királyokat,
Ezeket követő Generálisokat,
Fegyverben felkészült roppant táborokat.
A megnyilt Koporsó mind ezeket várja ;
Hogy gyomrát tölthesse, erössen akarja,
Mellyel sokasodik kivánsága árja ;
Nem szánja, söt földdel örömest takarja.

A Meghólttnak Szavai :

Ezeket ne tsudáld ! mert hasonló sorsom ;
Lelkem' kérésére érkezett Jésusom ;
Kedvellett, 's azért lett bátorító társom :
Bátran el-is mégyek ! mert Menyben van jussom.
Vitézkedésemet fogta sok féle gond ;
Hittem Istenemben, nem mint ama' bolond : *Sólt. 14.*
Végső hartzomon-is szívemet hozzád vond :
Édes Jésus, mostan hü szolgám bizzál ! mondd.
Töletek egy setét bólt noha el-zára ;
De Lelkemnek vagyon drága árra, vára,
Könyörgésem gyakran éltemben ott jára ;
Vigyáztam végemnek e' főbbik javára.

Ardai István, Adsessor.

Mennyei bölts Tanáts trombitát fúvallott !
Vitézeket gyüjtet ; kit minden fül hallott :
Tetszésén meg-állott,
Jó reménségben szégyent nem-is vallott.
Gyulai Ferencz Ur, Isten keze míve ;
Viseltt dolgairól híres bátor szíve,
Állhototos hive,

Mutatja Frantzia vérrel festett íve.
Thébást hogy meg-vette ditsérték Nagy Sándort;
Jóllehet még Ifjú volt, 's nem ért ember kort:
Annibál-is nagy tort
Tett, Aemiliusra köszönvén mérges bort.
Hát még halhatatlan hirü Lysimachus,
Oroszlán ölésben nem volt Archilochus;
Sőt vitéz Troilus,
Bátor szívet tarto Hector, vagy Pompéjus:
Érték-é végeket ez Hatalmas Karok?
Nékünk nem mondották a' Mennyei Karok;
Szólni sem akarok
Szólok, 's ítéletet titokban takarok.
Gróff Gyulai Ferencz, tudom érte végét
Vitéz szíve lévén, nyerte kivántt egét;
Győzte ellenségét:
Sátán, világ 's testnek nyomta veszettségét.
Méne nyereségről előbb nyereségre,
Eröröl eröre; el-is jutott végre
Fényes ditsőségre,
Sionra, Mennyei várára az Égre.
Ditsőült Szenteknek ott légy seregekben,
Mig tested Múlatoz a' föld rejtekében:
Onnan ditsőségben
Elfel-vitettessél, Szentek' örömében.

Paksi András, Adsess. Log. Pr.

E' Világ' kényes fényes ditsőssége
Mint gyenge szárú virágnak szépsége,
Kerekdéd forma tojásnak épsége:
Változik java.
Nézd-meg bár ember minap' ép testének,
Méltóságos Gróff Gyulai Ferencznek
Mostani vóltát; végét életének
Halál okozta.
Jeles Virtusi életét ez Urnak,
Hadi rendek köztt Fő Generálisnak,
Meg nem menthették; gyomra Koporsónak
Lett teste' ágya.

Koporsó meg-szóllittatása.

Kietlen hideg fenyves Havasokon,
Rengeteg magas *Echózó* Halmokon
Nött Koporsó fája; méltán ez okon,
Készülj vígságra!
Hogy szállást adtál ez UR Kedvesének,
Három tisztekre felszentelt Hívének:
Világon sokban megpróbáltt testének
Légy nyugotója.
Im' az UR Isten veled meg-osztozott!
Lelkét magára, kit maga okozott;
Testét pediglen, melly meg-romladozott,
Te reád bízta.

Benkö Ferencz, Adsess. és Rét. Tan.

Játszodozó szerencse nyilai sebessek,
Protheusi ezer formára fényessek;
Sikamlók ösvényi, búval elegyesek,
Sík jégen épülttek, hegyesek 's lejtössek.
E' miatt hanyatlik Király', Gróf Ur' teste,
Serény karja vérrel ha szintén-is feste
Minap' sok földet, de minthogy fel-kereste,
Szomorú halomnál esik gyászos este.
Grófí Gyulai Ferentz Fő Generális vólt,
Olasznak féltében soha meg-nem hódólt;
Ingyen sem gondolná, ellensége a' bólt,
Fegyverét fel-húzván meg-ölé, s ím' meg-hólt,
Melly, szomorú látás! de valljon ki vélte?
Éjjeli látásban vagy hogy ki eszmélte?
Jaj siralmas dolog! fogyatkozott éltte;
Holott a' nagy Istent szíve szerint félte.
Hajdan Deiphobus szép kegyességéért
Halhatatlanságot nyert, hozzája nem fért
A' halál, börivel nem-is fizetett bért:
Grófí Gyulai Ferencz még-is téged el-ért.
Fel-öltöztél vala igazság vasában:
Lábaid az Ige készültt sarujában,
Hitnek paisában, élet sisakjában;
Ugyan tsak bé-estél Halál' hálójában.
Meg-ne rettenj! mert tsak egy út van az égre;
Ha ki kivánkozik boldog ditsőségre,
Halált kell kóstolni, 's osztán fényességre
Mégyen, örül, holott te-is örvendj végre.

Rétyi István, Gyulay Ferentz Gróf Urfi' *Ephorussa*.

A Napnak a' Meghólt Emblemájának Hesperiához nyújtott I. Panaszsza:

Fébus, mint Királyné ülék szekeremen,
Járék tsillagokkal fénylő kerekemen,
Oceánus gyakran tisztán én fejemen
Le-folya; jaj! már most zavart személyemen.
Déli tzifra házam mint juta oszlásra,
Tzimeres falakkal hanyotlott bomlásra,
Gyöngyözött oszlopi készek az omlásra;
Mert *Hesperus* tsillag jött hozzám szállásra.

Hesperiának I. Felelete:

Ne tsudáld Méltóság, hogy illy múlandó légy!
Nézd-el a' vizeket, bár jó példákat végy;
Mellyek nem egy formán folynak, ekképen mégy
Változandóságra, hogy többekkel sort tégy.
Méltóságos Grófí Ur Gyulai Ferenczre
E' változást tudtam, kit *Márs* éles értzre
El-készített vala; de nem ért olly pertzre,
Mint tőlem érkezett Istenhez egy bértzre.

II. Panaszsza:

El-esék Magyarok' ékes Koronájok,
Kegyes vitézséggel próbált Generáljok,
Tündér szerentsének adatott bárkájok,
Hogy *Hesperiá*ban érkezett hibájok.

Melly-igen rengedez Sionnak kis vára!
Honnét ugyan omlik Bánffi Máriára
Szomorúság árja, hogy kegyes Párjára
Halál mérges nyila szálla, 's ajtajára.

II. Felelete:

Hesperia tudom hires vitézségét,
Gyakran próbán esett győzedelmességét,
Hazája, Kristusa mellett kegyességét,
Frantzia Országra kimentt erősségét.
Hesperus alatt vólt hires birodalma,
Birodalma után tódúltt-is jutalma;
Változandó sorsa után, már nyugalma;
Kristus szárnya légyen, ó [.....] oltalma.

Jósvai András, Alum. Poét. Tanít.

Szomorú zokogást *Márs Pallás*sal tésznek;
Melly miatt magukra gyász ruhákat vésznek,
Vésznek 's siránkozók' társaivá lésznek,
Könyhullás záporát szemekbül eresztnek.
Márs méltán kesereg; mert oda egy híve,
Még pedíglen ollyan, a' kinek kézíve
Hijjában nem jára; minden egyéb míve
Ditséretes vala oroszláni szíve.
A' honnan *virtus*át ditsöség követte,
Generálisságra végtére emelte,
Ellenség' vérével sok mezöket feste;
De ötet-is Halál alattomba leste.
Gróff Gyulai Ferencz, ha kérded? nem más vólt
Ez az erös Vitéz, tsak vólt, nints már; meg-hólt;
Keresztyén Világban e' bizony nem vólt fólt;
Kár hogy meg-hólt! tőlünk el-zárta setét bólt.
Meg-epedett *Pallás* valljon miért ültél
*Cupressus*od alá? 's bánatban merültél,
Keserved tüzétől néhánykor meg fültél;
Néhánykor félelmed jegétől el-hültél.
Mert kegyes Abdiás, a' ki vigasztalta
Próféták' fijait, gyakorta táplálta
Kenyérrel és vizzel, gondjokat vállalta
Magára; ím' tölök léve már el-váltta.
Hogy e' dolog így lett, az Isteni Felség
Rendelte; ki ellen nints semmi erösség;
Nem-is találtatik sohol olly Nemesség,
Kinek a' haláltól adattassék mentség.
Azért bóldog lélek! minthogy vitézséget,
Földi és Mennyei Uradhoz hüséget
Hóltodig tartottál; nyertél örökséget,
Meg-maradó károst, Mennyben ditsőséget.

Sámbeki István, Alum. és Synt. Tan.

Minap' *Márs* Hiveit indúl látogatni,
Akarván jó kedvét nekik mutogatni,
Hada szemlélését tovább halogatni
Éppen nem akarja, meg-nem válogatni.

Bé-jár mint nagy király minden országokat,
Szemléli azoknak sok hadi dolgokat;
Látja mint mindenben igen bóldogokat,
Lát sok Vitézeket gyalog 's lovagokat,
Carolus Császárnak menvén táborában;
Mihelyt bé-jut ennek Királyi Házában,
Mindjárt jő nékie az gondolatjában,
Hogy látná kik vagynak ő társaságában.
Sok Vitéz Emberek hirtelen gyülének
Márs Palotájába, szép renddel ülének;
Látván Királyjokat igen örülének:
De tsak hamar szörnyü búban merülének.
Mert ugyan-is midön régi barátjait
Szemléli, forgatván gyors gondolatjait:
Nem látja közöttök sohol-is Gyulait;
Mellyen meg-neveli szörnyü bánatjait!
Fel-kiált! 's ezt mondja felforrott mérgében:
Hol vagy szerelmesem: kinek seregében?
Ki lopott-el tőlem? mert ditsőségében
Soha meg-nem marad, jó egésségében.
Sok erős Népeken te hatalmaskodtál:
Frantzián, Olaszon dijadalmaskodtál;
Még-is sok sebekben nem nyavalyáskodtál,
Ambár Királyodért vitézül forgódtál.
Elő-áll az Halál, *Márst* szépen biztatván,
Meg-fáradt Gyulaid (dolgaid folytatván)
Ugymond, ment Istenhez, ki ötet oktatván,
Magához vette már, meg-koronáztatván.

Szathmári Mihály, Alumn.

Nintsen e' Világon sohol olly drága kints,
Melly kegyességgel ér, olly tárházas kilints:
Noha lábát fogja kegyesnek a' bilints;
De bizony olly gazdag világon, mint ő, nints.
Gróff Gyulai Ferencz Ur ennek példája;
Kiben-is szüntelen kegyesség fáklyája
Ragyogott, 's kegyesség volt egész Pályája,
Mig világon forgott élete sajkája.
Gyulai Ferenczet, midőn minden látna,
Hogy Istenes vólna, 's kegyességben járna,
Értse-meg; jól tudta, hogy éltte el-fogyna,
Mert ÉLTÉIG minden IFJU olly mint CZÉRNA.
Minthogy vólt éltében szent, Istenét félő,
Minden dolgaiban kegyességgel élő;
Azért vólt gyakorta vitézséggel fénylő,
Sokszor hartzaiban erővel tündöklő.
Mert dijadalmakat nem tsak világon ért:
Sőt mikoron Lelke e' sár házból ki-tért,
Ott-is a' Koronát el-nyerök közzé fért;
Ördögöt meg győzvén, nyert Mennyben örök bért.
Itt is a' Kegyesség szerzett gazdagságot
Ollyat őnékie, a' melly hervadtságot
Soha-is nem láthat, vagy rút fonnyadtságot;
Hanem örökké bir ez állandóságot.
Mivel immár Isten adott olly jutalmat,
Hogy örökké élne, olly ditső hatalmat,
Mellyben szemlélhetne örök nyugodalmat,
Minden ellenségin kedves birodalmat.

Gróff Bethlen Gábor, Urfi, Publicus.

Oh! melly hirtelenül múlik-el e Világ,
Miként a mezőben illatozó virág,
Mellyet mihelyt féreg gyökeréből ki-rág,
Ottan el-asz, 's minden szépségébül ki-hág.
Igy szintén embernek élete változik;
Holott az Halállal szembe találkozik,
Sebet ejt ő nyila-ott, nem várakozik,
Hanem mind meg-öli kikre szándékozik.
Ugyan-is Világon ez a' nagy ellenség;
Mert ez ellen semmi Sámsoni erősség
Nem használ itt semmit, Absóloni szépség;
Porrá váló minden világi ékesség.
Gróff Gyulai Ferencz, im' ennek példája,
Hol most balúl fordúlt szerentse kotzkája,
Mert ö reá talált az Halál kaszája,
Bé-is nyelte reá-tátott mérges szája.
De fel-támad ismét ő koporsójából
Krístusa szavára, setétes sirjából;
Viszont ki-szabadúl halál hálójából,
'S a' lészen a' mi vólt testének sárjából.
Mert ő kegyességben életét töltötte,
Magát Kristusának éltében szentelte;
Pályáját meg-futván már el-is végezte:
Hiszem, hogy Krístusa magához fel-vette.

Gróff Bethlen Dávid, Urfi, Pub.

Tedd-le vidám kedvet nemző tziterádat
Thália! 's ne kövesd szokott víg nótádat:
Polymnia pedig hogy tégyed munkádat,
Szomoru versekre vegyed-fel pennádat.
Unszold a' *Dryades* nevü Leányokat:
Hogy a' ki viselt vólt eddig *Laurus*okat,
Annak készitsenek már *cupressus*okat,
Vagy egyéb szomorú okokat, sokakat.
Mert ihòl *Hercules* vitézi karjának.
Tapasztalt *virtusi* el-fogyatkozának;
Éli a' *Lachésis* szörnyű ollójának
Tsorbát adván a' Márs köszörűltt kardjának:
Ugy hogy hüvelyében jobb hogy már bé-zárja,
Ha a' vitéz *Hector Andromache* párja,
Mikoron ez által szép *laurus*sát várja,
Akkor rajta újjúl *Byblis* könyve árja.
Mellyel az *Hymen*-is háborodást vészen,
Meg-tsonkúlt örömet szolgáltat egészen;
Mert íme két szivet kötött vólt mérészen
Egybe; de az Halál ott szakadást tészen.
Ezen hát Nénia sírván könyved húlljon!
Mig nem az Istennek jobb kedve járuljon
Hozzánk; hogy más illyen *Phoenix*ünk újúljon:
Mellyel siralmunknak zápora el-múljon.

Gróff Teleki Lajos, Urfi, Poeta.

E' Világ állapatját valóban meg-esmérttnek Szavai:

Világ változása, óh melly tsudálandó!
Mellyben tapasztaljuk, nints semmi állandó;
Söt az ö végére siető 's hajlandó,
Mind Iffju 's mind Koros egyaránt mulandó.

Múlandó; mert éltét halál mérge járja,
Gyakorta rá tódúl szomorúság árja
De tellyes örömét Istenétől várja,
Midön e' világtól az halál el-zárja.

A Meghólttnak szavai:

A' szomorúságtól már én-is meg-váltam,
Vetett hálójára Halálnak találtam;
Az én napjaimat tsak eddig számláltam;
Tagaimra nézve koporsóba szálltam
Már nints semmi gondom; mert az én halálom
Lett énnékem kedves, mint a tsendes álom:
Mert a' Bárány Kristus' Uj Énekét hallom;
Azért e' világtól örömest meg-válom.
A' kegyes Léleknek mert e' tsak únalom,
A' Kristust óhajtó, szivnek nagy siralom;
Nintsen tsak egy óra, mellyben nyugodalom
Vólna; de van bánat, gond, bú és fájdalom.

A' Meghólthoz!

Kegyesség, nagy hüség követett éltedben;
Vitézség, eszesség tselekedetedben;
Keserüség, inség nemtett kárt Lelkedben:
Ékesség, ditsőség követ már az Égben.

Daniel Lörintz, Urfi, Poëta.

Változás' Sátora.

Oh! mi fényes Napunk borula homályban,
Minden ékességet nagy szomorúságban
Merite; 's nem lehet látnunk ez órában,
Mert bánat' fellege ellenkező abban.
Nints hát víg éneklés a' mi szájainkban,
Mert a' szomorúság bé-köszönt Hazánkban;
Melly miatt mindnyájan lankadtak tagunkban
Vagyunk, 's nem lehetünk erössek magunkban.
Mert gyásznak fellege elönkben kerüle,
A' nagy szomorúság szívünkre terüle,
Minden ékességünk homályban merüle,
Bánat 's keserüség szívünkre derüle.
Hazánk egy nagy Fiját Halál nyilaival
El-ejté, sebheté mérges karjaival,
Életét el-metszé éles kaszájival;
El-is késérteté nyugott postájival.
Örvendező szível Lelke már a Menyben,
El-vett jutalmával ditsőültt seregben,
Vígadsz, 's van része fényes ditsőségben,
Teste-is hozzá tér a' nagy itéletben.

Datzó Jósef, Nemes, Poéta.

Boldog Isten! melly sok sírás hallattatik,
Keserves nótára öröm fordíttatik,
Homályjal a' Napnak fénye boríttatik,
Sok jaj mindenfelé, hallom, kiáltatik.

Most éneklö *Musák* siralmas verseket
Mondjatok a' mikor szomorú híreket
Hallunk, mindenfelé bokros veszélyeket,
Élttünk bóldogságát bontó sérelmeket.
Három Sereg vagyon ez árnyék világban
Olly keserves, mellyhez szomorú vóltában,
Hasonlót nem látott senki bujdostában,
És nem hallott soha Eg alatt jártában:
Az Árvák Serege édes Attyok nélkül,
Özvegyek' Serege Kedves Férjek nélkül;
Tsetsemök Serege jó Dajkájok nélkül
Ez a három Sereg vigasztalás nélkül.
E' Világban tölti keserves napjait,
Kőnyve forrásival mossa nyoszolyájit,
Nyomorúságinak nézi esztendejit,
Forgatja elötte elmultt vég-órájit.
Ez három Sereget terhes homály nélkül
A' Nap alig nézi nagy borulás nélkül,
Az embernek szeme sok könyvezés nélkül,
'S szánakozó szíve meg-hasadás nélkül.
E' gyászos Seregbe én, bé-irattattam,
Reméntelenségre világban hagyattam,
Az árva kenyérnek savát meg-kóstoltam,
Mellyért magam' hóltig szives gyászra szántam.
Bóldogtalan tsillag melly alatt születtem,
Mikor mindenfelöl sok jót reménlettem,
Napomnak világa homályban felettem
Enyészék, a' mellyet ingyen sem véllettem.
Talám el-merülünk a' keserüségben,
Jó idöt nem látunk világ tengerében,
Mind örökké úszunk ennek örvényében,
Míglen el-érkezünk a harmadik égben.
Oh szomoru nóta! a' siralom árja
Belsö részeimet éppen által járja,
Bús szívemnek felét koporsóba zárja,
A' más részit hamar maga után várja.
Árvák' Seregei ez hellyre álljatok,
Hármaztatott jaj szót égre botsássatok,
Keserves sirással ontsátok mossátok,
Az én fájdalmimat ti-is fájlaljátok.
Oh Arvák Istene! szegény Árvájidra
Vigyázz, 's nagy terhünket végyed vállaidra;
Hogy Napunk ne mennjen még-is több homályra,
Derüljön-fel inkább egek' világára.

Gróff Gyulai Ferencz, az URban bóldogúltt Urnak keserves Árvája, édes Attyát igy kesergi.

Kolosváratt, Nyomtattatott Telegdi Pap Samuel által, 1730. Esztendőben.

Közli: HELLEBRANT ÁRPÁD.

SZENCZI MOLNÁR ALBERT LEVELEI CAMERARIUSHOZ ÉS LEODIUSHOZ.

Szenczi Molnár Albertnek kevés levele maradt reánk. Ő a hozzá írt levelek nagy részét gondosan megőrizte, de az ő leveleinek nem tulajdonítottak hasonló jelentőséget s így azok nagyobb része elkallódott. Az itt közölt hét levelet a müncheni királyi udv. és állami könyvtár kézirattárából közöljük. Különösen abból az időből vannak benne Molnárra vonatkozó életrajzi adatok, a melyben legkevesebbet tudtunk róla. Az első levélből megtudjuk, hogy Bethlen Gábor könyvek fordítása és kiadása végett hívta őt haza, segítőtársakat is igér neki s e végett a gyulafehérvári nyomdát is rendelkezésére bocsátja. Egy másik leveléből kiderül, hogy családjával nem ment el Gyulafehérvárra: ezt a fejedelem zokon is vette tőle s ekkor Gyulafehérvár helyett Kassát jelölte ki működése helyéül. Ismét egy másik arról értesít, hogy 100 forint honorariumot kapott Bethlen Gábortól a Kálvin Institutiója magyar fordításának ajánlásáért, tehát kétszer annyit, mint Rudolf királytól a Dictionariumért; több levélben leplezetlenül nyilvánul az öröm és várakozás, melylyel különösen a külföldiek Bethlen Gábornak Brandenburgi Katalinnal kötött házasságát nézték; egy levél olyan kassai kiadványt emlit, a miről eddig nem tudtunk stb. De beszéljenek maguk a levelek.

I. Sz. Molnár levelei Cameriushoz.

1.

Hanau. 1624. márcz. 3.

Salutem in Christo Servatore et laetissimum communis exilii exitum praecor. Perscripsi sub exitu anni superioris ad nobilissimum Blarerum, Vir Magnifice, Domine Camerari, patrone mi suspiciende, non caruisse pondere suo serenissimi Regis Friderici literas mea causa, ad illustrissimam materteram Honoviensis huius comitatus gubernatricem scriptas. Ea enim in maxima hac rerum caritate meam meorumque necessitatem XII. Impp. thaleris et tribus saccis frumenti levavit benignissimè, ac imposterum quoque suae erga me benignitatis spem fecit clementissimè. Postmodum die 23. Januarii allatae mihi sunt ex Ungaria literae, quibus me serenissimus Princeps Gabriel revocat in patriam, promittens se clementer de me prospecturum, nullumque aliud officium mihi injuncturum, quàm ut libris vertendis et edendis operam dem, additurum ad rem hanc mihi amanuenses: Esse iam in Transsylvania Albae Juliae typographiam commodam satis ad imprimendos libros necessarios, etc.

Haec est vocationis summa, quam perscripsi quoque Argentinam duobus meis magnis et dilectis compatribus Magnificis domino Brederodio

et domino Lingelshemio, qui eam ambo mihi gratulantur: ut etiam hîc alii fautores mei ambabus manibus arripiendam censent. Perplacet equidem vocatio, sed itineris pericula et longitudinem reformido et sumptus necessarii defectus me terrificat. Nam Princeps meus tantum XVI. aureos mihi misit hac vice, quorum pars iam exposita est ad necessaria, reliqui vix sufficient creditoribus. Migrandum erit cum conjuge et 4 liberis. Privignarum maximam, quae prius domino Brederodio, post dn. Lingelshemio famulata fuit Haydelbergae, hic elocavimus juveni calceario, caupensis nautae filio: mediam rapuerunt Bavari extra Heidelbergam, de qua nihil audivimus et an supersit, ignoramus. Privigna minima matri ancillatur, filiorum major duodennis, minor septenis est, filia in Ungaria nata prope novennis est. Hi sunt itineris gravamina et aliquanta supellex libraria. Viatici aliquanti spem jam fecerunt duo venerandi ecclesiarum ministri. Amplissimus dominus Brederodius svadet, ut hoc meum ad Principem Serenissimum Gabrielem migrandi institutum, scriptis ad Tuam Magnificentiam literis etiam Serenissimo Regi Friderico significem, quod hisce brevibus facio, Vir Magnifice, inter continuas operas typographicas. Nunc enim pluribus adhibitis operariis strenue cuditur Nostra Christiana Institutio Ungarica. In qua hodie correxi sectiones capitis XVI, libri 4-ti. Spero intra decendium finitum iri totum opus. Indices confeci, errataque noto, dedicationem scribere cras aut perendie incipiam Deo volente. Via quaenam mihi ineunda sit, nondum statuere possum. In nundinis proximis captabo consilium. Mercatores nostri navigandi commoditatem mihi commendant. Magnarius noster Abraham Wolf, affirmat, posse pro ventorum qualitate Amsterdamo per mare Balthicum, dierum 4. 5. 6. 7. 8. novem vel decem dierum spacio navigari Dantiscum; unde adverso flumine Vistula non deesse navigandi occasiones Craccoviam, quae urbs 20 tantum milliaribus distat à terminis Ungariae. Ingentes sunt ambages, quas tamen minus horresco, quam terrestris itineris sumtus et pericula. Navis enim aestivo tempore continuum est diversorium, ubi exiguo vivere licet. Fieri itaque poterit, Vir Magnifice, ùt vos denuò visam in Hollandia animo meo dilectissima, et Illustrissimorum Ordinum opum pro itineris necesitate implorem: quemadmodum quum ibi versarer, mihi persvaserat vir eximiae pietatis et humanitatis dn. Joh. Van Berchen. Nisi diversum obtingat consilium in nundinis imminentibus. Audio Illustrem Comitem Turrensem adventare ad vos à Serenissimo Gabriele. Si quid mihi demandare forte velit Serenissimus Rex Fridericus apud compatrem Suae Maestatis conficiendum faciem fideliter. Bene et feliciter, Patrone mi sus[ci]piende, et festinae scriptioni et tamen vel quinquies interruptae ignosce benignè.

Hanoviâ 3. Martii 1624.

Vestrae Magnificentiae servus et cliens fidelis

Mitto pagellam occupationis meae specimen. Albertus Molnar.

Külczim: Viro Magnifico DN. Ludovico Camerario, Serenissimi Regis Boh. etc. Cancellario, Dno patrono suo suspiciendo. Hagam Comitis Hollandae.

(Papirpecséttel.)

2.

Danzig. 1624. jul. 29.

Salutem in Christo Jesu et perennem felicitatem. Magnifice et Clárissime domine Camerari, mi fautor suspiciende. Mirabile et varium vitae meae et itinerum curriculum ipsemet ego miror maximè, et Ductorem profectionum mearum debitis laudibus concelebro. Haga Comitis Hollandiae reversus Amsterdamum meae sarcina(e) maximam partem Bibliothecam Coloniae incognitam detineri à domino factore Johanne von den Enden: cui descriptionem dolii mei librarii et arcae meae claves mittere jussus sum: et dum intelligerem mea illinc non percepturum ante 4. hebdomadas, commoda navigatione trajeci in Angliam: unde cum nobilissimo domino Anstrutero legato regio redij Ultrajectum, tandem postridie ad meos Amsterodamum, hinc post 8-tiduum navi conscensa dierum 8. spatio pervenimus Dantiscum: ubi literas Serenissimi Regis Friderici nostri exhibui propraeconsuli domino Johanni Speymanno orthodoxo, qui tunc in absentia praeconsulis domini Bodeck Lutherani praesidis vice fungebatur: perendie ☽. reverso Bodeckio negotium meum in senatu in medium prolatum est, egressus dominus praeses Bodeck jussit ut supplici libello summam petitionis meae ipsi tradam, quam quum à me accepisset, reversus domum cum amica sympathias commemoratio(ne) dedit mihi nomine totius senatus, XX. thaleros, precans mihi felix et faustum iter, itinerisque successum optatum, simulque dixit mihi datum iri salvum conductum in epistolari forma, quem recte accepi in tempore. Porro quum appellarem et cl. dn. doctorem Georgium Pauli pastorem et professorem salutassem, hospitium mihi è vestigio praebuit et familiae meae amicissimum: tandem à suis cognatis opulentioribus honestum mihi solatium subinde impetravit. Tandem etiam domini Speymanni consulis gener dominus Petrus Henricus apud magnarios hujus loci 50. florenos mihi collegit, et ex suo quoque X. addidit. Hic dùm prope per 3 hebdomadas expecto navigandi occasionem, vix ulla dies abijt, quo non aliquid honorarii nobis contribueretur. Fruimur coenis prandijsque saepius hilarati opiparis, et piissimis votis fidelium Deo commendati, hodie vesperi vel cras summo mane Thuronium sumus navigaturi, literis commendaticijs instructi etiam ad Cracovienses. Plura addere nequeo, scribam Deo volente ex Ungaria prolixius.

Dantisco 29. Julii. 1624. Tuus omni officio et fide
Albertus Molnar.

Venerabilis hospes meus pastor primarius dominus doctor Georgius Pauli professor Ss. Theol. in hoc illustri gymnasio officiose et amanter salutat Vestram Amplitudinem et faustissimaquaque precatur.

Bene et feliciter vale, Vir Magnifice et saluta fautores meos quos nosti. Dominum Rumphium, dominum Mauritium secretarium, Philibertum Du boyss. Serenissimo Regi Friderico gratias immortales habeo pro commendaticijs: Sicubi ad Nobilissimum et pientissimum dn. Rusztorfium

in Angliam scripseris ex me salutabis ipsum officiosè et amanter, ac significes me ejus monitorum fideliter memorem fore. Iterum vale, vir Maxime.

Külczím: Magnifico Amplissimoque DN° Ludovico Camerario, Serenissimi Regis Bohemiae Consiliario Intimo, domino fautori meo suspiciendo. Hagam Comitis Hollandiae.

(Papirpecséttel.)

3.

Kassa. 1625. apr. 1.

Salutem ab autore salutis domino nostro Jesu Christo.

Magnifice et amplissime Vir, scripsi Vestrae Magnificentiae per dominum Kostnerum, quem meas recte curasse spero, à quo item res nostras probe intelligere potuisti. Serenissimi Nostri Gabrielis consilia ipsemet novit et Deus. Ipsum in sanctis consilijs perpetuo constantem fore credo. Suae Serenitatis frater Stephanus Bethlen, filium secundo genitum Petrum in Germaniae academias promovet, jamque Francofurtum ad Oderam mittit, per illustrem Baronem Lisztium. Commendavit hunc Petrum Serenissimus patruus etiam Electori Brandenburgico. Et propositum proficiscentium est Bresla Berlinum prius proficisci, postea diverti Francofurtum ad Viadrum. Ad hos postea Berlino Francofurtum migrantes illicque degentes, si quid ad me literarum exaraveris, recte percipiam Deo volente, et Principi meo transmittam monita tua ad Suam Serenitatem. Inclytus juvenis Petrus Bethlen, (frater Stephani, qui nobiscum Heidelbergae vixerat,) nudius 4-tus ad nos venit, hodie Deo volente abibit Leutschoviam versus et Silesiam. Per eius familiares hasce Berlinum mittam, ad dominum Füsselium, ut perferri ad te procurentur. In Austria Ferdinandus pergit in persecutione Evangelicorum, ex Germania miranda ad nos nuntiantur, de motibus ingentibus. Hodie audivimus referentes nonnullos, rumorem spargi de Electo Franciarum Rege in Imperatorem Romanorum. Utinam Deus exaltaret Fridericum Suum in Imperatorem Germanorum! Voluntas Domini fiet. Bene et feliciter Vale Vir magnifice et saluta ex me Amicos nostros et fautores in loco exilij tuj degentes, et Lugduni Batavorum. Scripsi raptim Cassoviae 1. April. 1625.

Vestrae Magnificentiae
addictissimus
Albertus Molnar.

Külczím: Viro Magnifico DN. Ludovico Camerario, Serenissimi Regis Bohemiae Friderici etc. Consiliario intimo, fautori meo magno et plurimum colendo Hagae Comitis vel ubi fuerit.

(Papirpecséttel.)

II. Sz. Molnár levelei Leodiushoz.

1.

Thorn. 1624. aug. 23.

S. P. Magnifice et Amplissime Vir, scripsi Dantisco vestrae Amplitudini prolixiùs, unde (laus rerum Domino) salvus et incolumis, cum meis perveni Thorunium: ubi venerabilis domini Superintendentis Johannis Turnovii eam quàm mihi praedixisti luculentam experior benignitatem. Sed quemadmodum ipsius Reverentiam occupationes in scribendo breviorem effecerunt, sic et ego addere plura nequeo.

Bene et feliciter vale unâ cum tuis charissimis et saluta ex me fautores meos.[1]

Albertus Molnar
qui te suspicit.

2.

Kassa. 1625. jan. 29.

Salutem in autore salutis Jesu Christo.

Magnifice et Amplissime Vir, Domine et fautor amande. Literas tuas, quas ad dominum doctorem direxisti mihi perferendas, nondum accepi; sed domino Kostnero traditas mense 8-bri, heri recte accepi sub vesperam; responsioni hanc horam destinatam matutinam; qua ecce admonet me filius antistitis ecclesiae Ungaricae Cassoviensis, ut statim apertis urbis portis, cum ipso ad Synodum Szepsini hodie celebrandam me conferam. Doleo me respondendi tempore exclusum, hoc tantum breviter adscribo; Me Serenissimo Princi(pi) meo multis rationibus svasisse, ne blanditijs Ferdinandinorum se patiatur dirimi à confoederatione Evangelicorum; in posterum quoque instabo, ut quod sua sponte facit, nunquam desit orthodoxi Principis officio fido.

Manifeste deprehendi ejus Serenitatem vehementer laetari et foedere unitorum Evangelicorum et prospero successu Hollandorum apud Indos. Plura scribere non possum; Viva epistola nostra erit dominus, Johannes Costnerus, qui de nostro statu Vestram Amplitudinem edocebit. Mihi petenti Serenissimus Noster Cassoviae locum assignavit; Annuum salarium floreni 170. Cubuli frumenti 32. Vini dolio 4. Agni 10. porci 2. panni Anglicani ulnae12. ligni plaustra 10.[2]

[1] Molnár e rövid izenetet Turnovius Jánosnak Leodius hagai kir. cancellariai quaestorhoz intézett levele végére írta, mely után Turnovius ismét írt nehány sort. A Turnovius levele elején Molnárra vonatkoznak a köv. sorok: »Literae Haga Comitis missae 1/11 April. mihi ante octiduum sunt traditae. Commodum vero accidit, quod ad nos Torunium dn. Albertus Molnar sub idem tempus advenerit, ad suos remeaturus, qui Leodium quaestorem Ludovicum Camerarium esse asserere non dubitavit.«

[2] V. ö. B. Radvánszky B. Udvartartás és számadáskönyvek I. 197. 203. l. és az Országos Levéltár »XIX. csomó 125/d. 1.«-ben levő kiadatlan okmánynyal:

Pro dedicatione Calvini Ungarici honorarii accepi florenos C. et aliorum procerum patriae sentio in dies benignitatem et munificentiam. Proxima occasione plura scribam Deo volente. Saluto amicos Hagienses, dominum Rumpfium, dominum Mauritium secretarium et alios. Bene et feliciter vale, Vir Magnifice, una cum tuis Charissimis.

Cassoviâ. 29. Anno 1625.

Vestrae Magnificentiae addictissimus
Alb. Molnar.

Külczím: Amplissimo Magnificentissimoque domino Leodio Quaestori, Amico et fautori meo plurimum dilecto. Hagam.

(Fekete pecsét nyomaival.)

3.

Kassa 1625. febr. 4.

S, P. Amplissime et Magnifice domine, fautor mi observande.

Quum tuas $\left.\begin{matrix}21\\12\end{matrix}\right\}$ octobr. 1624. scriptas mihi reddidisset 28uo superioris Januarij, postridie Reverendus dominus Petrus Alvinci primarius pastror Cassoviensis ecclesiae Ungaricae me secum bene mane curru suo Szepsinum oppidum 3. hinc miliaribus dissitum abduxit ad Synodum particularem, ubi prope 100. pastores orthodoxi erant congregati, ad ordinationem aliquot ministrorum ecclesiae et decisionem nonnullorum casuum conjugalium, ad censuram item morum et laborum scholasticorum. Isthinc quatriduo post reversus, Dn. Costnerum adhuc hic reperi, ex cujus sermonibus crebris percepi, literas quoque Tuas priores, quas D. Turnovio dedisti curandas non periisse, sed pervenisse ad manus Serenissimi nostri, qui eas detinuit una cum signis res arcanas scribendi. Imo has etiam more suo, quas postremas ad me dedisti resignatas ad me misit. Serenissimi nostri consilia secretissima sunt, quae ne vaferrimi quidem Lojolitae Austriaci exhaurire queunt. Aegre tulit nonnihil, quod cum familia mea in Transsylvaniam non sum ingressus, sed praesagivit mea mens

CONVENTIO Clarissimi viri Alberti Molnar de Szencz etc. à die prima Decembris Aõ: 1624: computanda.

Numerabuntur eidem in paratis lor. Hungar.	No: fl.	170 //
Cubulos Tritici Cassovienses habebit	No:	32:
Vasa vini Geöncziensia	No:	4:
Sues mactabiles	No:	2:
Agnos	No:	10:
Panni Failondis Ulnas	No:	12:
Ligni plaustra	No:	10:

Praeterea liberum eidem hospitium, in libera Civitate nostra Cassoviensi designabitur.

Et hanc quidem annualem pensionem, cùm Camera nostrae Cassoviensis Perceptor, tùm bonorum nostrorum cis et ultra Tibiscanorum Praefectus, angariatim praelibato Alberto Molnar assignare et reddere debeant.

Gabriel m. p. (P. H.)

hospitij Albensis incommoditatem: Unde auditis meis rationibus ad tempus mihi locum et salariolum Cassoviae destinavit, ubi nunc demum dispono Bibliotheculam meam. Alias plura Deo volente perscribam lubens ad dilectissimos meős fautores et benefactores etiam Argentinenses, Hanovienses. De rebus nostris viva erit nostra apud vos epistola fidissimus dominus Kostnerus, cui has trado. Bene et feliciter vale Vir, Amplissime et fautor animo meo charissime, una cum tuis charitatibus. Scriptum Cassoviâ 4. Febr. 1625.

Tuus omni fide et Studio
Albertus Molnar.

Saluto officiose amicos Magnos, et praecipue Dn. Philibertum Du Boys. etc.

Külczím : Amplissimo Magnificoque domino Leodio Quaestori, etc. fautori meo plurimùm dilecto. In Belgio Amsterdami, vel ubi fuerit.

(Fekete pecsét nyomaival.)

4.

Kassa 1626. márcz. 15.

Salutem plurimam et perennem Christi benedictionem ac gratiam sempiternam. Quamvis sciam Vir Magnifice Domine Camerari, tibi jam rationes res nostras intelligendi expeditiores innotuisse et suppetere, meis literis, nolo tamen committere, ut vestri oblitus videri possim, gaudij mei scintillam ad vos jaculabor et ad nobilissimum dominum Ruszdorfium, qui primus mihi nominavit et vovit Serenissimo Sponsam Brandenburgicam Serenissimam, quâ jam (Dei gratiâ) potitur Serenissimus Gabriel et gaudet in utroque regno natio orthodoxa. Finitis svaviter nuptijs Serenissimis, ante octiduum in regio sacello Serenissima Sponsa, seipsam gratam Deo declarans, cum ardenti pietatis zelo sacram Domini Coenam accessit ritu orthodoxo administratam per Cl. doctorem Wolfg. Crellium in Academia Viadrina theol. professorem et per futurum ecclesiasten aulicum Serenissimae Principis Catherinae, dominum Hagium Honoviensem. Quibus utinam adlubescat Transsylvania. Faxit Iehova ter maximus optimus, ut faustissimus adventus sit omen literaturae in nostra quoque patriae propagandae juxta illud Pontificium:

Sancta Catharina,
Juva nos in doctrina!

Serenissimus sponsus cum Sponsa Serenissima et hospitibus affinibusque Marchicis ante septiduum hic profecti jam finibus Transsylvanicis appropinquare creduntur. Festum Paschatis Albae Juliae celebraturi, fortassis et Saxonicas ibidem urbes visitaturi. Tandem Deo volente circa festum Pentecostes hâc in Marchiam cognati et Marchiaci hospites in patriam revertentur et ad vos nuptiarum exitum ac itineris perscrituri. Serenissimi Regis Friderici restitutionem et exaltationem omnes ubique exopta(n)t orthodoxi. Fraterculum Serenissimi nostri Petrum Bethlen, ex academia Marchica ad

Batavos profecturum spero. Saluto reverenter Magnificum Dn. Plessenium, Blarerum, Serenissimorum Regulorum praefectos in academia Lugduni, Rev. dominum Altingum, Festum Hommium, cujus chartaceum munus, Catechismum Maraixianum Maleaca Indica et Belgica lingva Hagae impressum Ungarice typis evulgavi hic Cassoviae. Clarissimo domino doctori Rumpfio, reverendis Hagiensis ecclesiae ministris, à quibus bene ficium accepi, ago gratias etiamnum et salutem nuntio ut et Amplissimo domino Philiberto Duboys, domino Laurentio de Syllae Iurisconsulto fiscali ord. Conf. Necnon pientissimo viro Vinnaeo scholae rectori in me benignissimo.

Bene vale Vir Magnifice et subitae scriptioni ignosce.

Cassâ. XV. Martij. Anno. 1626. Tuus ille Alb. Molnar.

Külczím: Amplissimo ac Magnifico DN. Ludovico Camerario, Regis Friderici etc. Cancellario, domino fautori meo magno plurimumque dilecto. Hagam Comitis Holland.

(Papirpecséttel.)

A müncheni udv. és állami könyvtár kézirattárából közli

DR. DÉZSI LAJOS.

ZVONARICH ISTVÁN ÉS GYÖRGY ÉLETÉHEZ.

I.

Generosi ac circumspecti viri, domini observandissimi etc. Salutem et paratam semper nostri commendationem. Kivánsági szerént való sok jókkal áldja meg Isten Kegyelmeteket.

Kegyelmeteket egész városul levelünk által jámbor szolgánk instantiájára kelleték requirálnunk, kinek minemü gondviselő ügye legyen erőtelen attyafiai mellett Kegyelmeteknél, maga leveléből bőségesen eszébe veheti, nem szükséges, hogy mi declaráljuk Kegyelmeteknek és talám (!) nem is volna szükséges minekünk Kegyelmeteket ez dologban megkeresnünk, tudván azt, hogy Kegyelmetek az közönséges igazságot és törvény folyását considerálván, vagy csak a maga levelére is kedve szerént való választ veszen Kegyelmetektől, de ex superabundanti, hogy mind jámbor szolgánk kivánságának eleget tegyünk s mind penig Kegyelmetektől az mi reánk való tekintetből hamarébb való kivánatos válasza legyen ez jámbor szolgánknak, ugymint Zvonaricz Györgynek, ugy kelleték irnunk mellette Kegyelmeteknek, elhivén tökéletesen, hogy ha valami exceptióval diferálhatna is Kegyelmetek más időre kezétől plenipotentiariusoknak kiadni azt az testamentom szerént való pénzt és marhát, az mi vagyon, de az mi tekintetünkért Kegyelmetek nem fogja azt csele-

kedni, ebbeli jóakaratját Kegyelmeteknek mi regratificáljuk Kegyelmeteknek és jó alkalmatossággal az miben tudunk, megis szolgáljuk Kegyelmeteknek. Ezzel Isten áldja Kegyelmeteket. Datum ex Német-Uyvár 20. Januarii Anno 1633.

Generosarum ac circumspectarum Dominationum vestrarum
addictissimus

Comes Adamus de Batthyan.

Czím: Generosis ac circumspectis viris, domino Michaeli Vas iudici primario totique senatui liberae regiaeque civitatis Cassoviensis etc. dominis nobis plurimum observandissimis.

(Eredetije Kassa város levéltárában 6499. sz. a.)

II.

Generosi, nobiles ac circumspecti domini nobis observandissimi.

Salutem ac officii nostri paratissimam commendationem. Az Uristen áldja meg Kegyelmeteket kivánsági szerint való jókkal.

Találja meg Kegyelmeteket az mi udvari praedicatorunk Zvonarich István uram öccsével egyetemben levelek által néminemü attyokfiainak képekben, kiknek az néhai Keöszöghy Márton nevü attyokfia ott Kassán testamentomában hagyott volna javaiból mindeniknek, az mit akart; mivel penig ez atyafiak ő Kegyelmekre bizták gondviselését és ő Kegyelmek az mi füzéri gondviselőnk által akarják Kegyelmetek kezétől kivenni. Kérjük mi is Kegyelmeteket, hogy ez dologban az mi személyünk tekintetéből is, cselekedje azt Kegyelmetek, hogy absque dilatione az testamentom szerint adja mind éppen kezihez Zuonarich uraimék plenipotentiariusának. Mely Kegyelmetek jóakaratját hasonló dologban meg igyekezünk szolgálni Kegyelmeteknek. Ezzel Isten áldása legyen fejenként Kegyelmeteken. Datum ex castro Keresztur die 4 Aprilis, anno 1633. Generosarum, nobilium ac circumspectarum dominationum vestrarum
amicus ad officia paratissimus

Paulus de Nadasd m. p.

Czím: Generosis, nobilibus ac circumspectis dominis N. N. iudici, necnon coeteris liberae regiaeque civitatis Cassoviensis civibus et senatoribus etc. dominis amicis observandissimis.

(Eredetije Kassa város levéltárahan 6498. sz. a.)

III.

Anno *1633.* 8 die Octobris.

Én Zvonarits István és Zvonarits György, adjuk emlékezetül mindeneknek, hogy az néhai Küszögi Márton testamentoma szerént legáltatott pénz felöl biztuk volt rajta az nemes, nemzetes és vitézlő Török András uramat, hogy ő Kegyelme az nemes cassai tanácstól az mi és azon Küszögi Márton anyja és attyafiai nevével vegye ki, mind az, kinek mit testamentomában hagyott, melyről ő Kegyelmének plenipotentiát is adtunk volt. Török András uram is azért az mi attyafiú-

ságunkért hiven eljárván ebben, nemcsak kezéhez vette, de mi kezünkhöz is szintén ide kiküldötte, ugymint nevezett szerént az megholt Küszögi Márton anyjának 90 tallért, az hugának Annának tallér 90, Csonka Szabó Jánosnak tallér 25, Mihálynak tallér 10, Bus Jánosnak tallér 10, in toto taller 225. És ezenkivül Papai Mihály deák öccsének is aranyat numero 60; de az vörös bársonynyal boritott aranyas szablyát ő Kegyelme ott tartotta magánál, mig más jobb alkalmatossággal kiküldheti kezünkhöz. Mely ilyen dolgokról s főképpen az 225 tallérról és 60 aranyról, melyeket éppen kezünkhöz vettünk, quietáljuk Török András uramat, hogy senki ő Kegyelmét erről többül ne kereshesse, mindazáltal az szablyát még ő Kegyelmétől megvárván. És noha mindezekről az egész atyafiak nevével az pápai város pecséti alatt generalis quietantiát kell vennünk az cassai városnak, de mivel ez mostani posták annyit nem késhetnek, mig azt ennyi megszerezhetnénk, azért ezt is bizonyosan megszerezzük és más bizonyos alkalmatossággal Török András uram kezébe beküldjük, hogy se ő Kegyelmének, se az cassai városnak ez testamentombeli jók felől soha senkitől semmi bántása és busitása ne legyen. De coetero addig adjuk ez levelünket, pecsétünkkel megerősitvén. Anno et die, ut supra. Iidem, qui supra.

Stephanus Zvonarits	Georgius Zvonarits
(P. H.)	(P. H.)

Kívül: Török András uram quietantiája az néhai Küszögi Márton javai felől.

(Eredetije Kassa városa levéltárában, 6464. szám alatt. Az egész Zvonarits István kezeírása.)

IV.

Generosi nobilissimi, prudentes item ac circumspecti domini, fautores mihi summa observantia colendissimi.

Salute servitiorumque meorum semper paratissima commendatione praemissa, cumulatissimum divinae benedictionis favorem precatus, me totum eisdem consecro, dedico. Az Kegyelmetek november utólja felé énnekem irott levelét circa 15 decembris, az mint illett, nagy becsülettel vettem vala, az mellyre eddig is, ha Török András uram itt való késése haladékomra nem lett volna, választ tettem volna Kegyelmeteknek és annyival serényebben, az mely nagy affectussal igyekeztem szivem szerént az Kegyelmetek parancsolatját effectuálnom és abban az itt való atyafiakkal Kegyelmeteknek kedveskednem. És bizonyosan elhiggye Kegyelmetek, hogy valaminemü nagy óhajtozással várta Kegyelmetek egy jámbor egyházi személynek mi közülünk az Kegyelmetek böcsületes nemes királyi városában való bocsáttatását, sokkal följebben való szorgalmatossággal gondoskodtunk annak idejében való elküldettetésében. De valahol Christus templomot épit, szoktuk mondani, ott mindjárt az sátán is kápolnát rak mellette; soha oly jó igyekezet nem lehet s főképpen

az lelki dolgokban, az melynek sok számtalan akadéki ne találkozzanak, mint lett az Kegyelmetektől nekünk parancsoltatott dologban is, mivelhogy az a mi Fábrink, kit ultimarie csak egyedül kíván vala Kegyelmetek maga szolgálatjára mi közülünk elbocsáttatni, halogatván mostani patronusának kemény magaviselése miatt ez elmult esztendejének terminusáig s az mellett ajánlván magát, eltöltvén idejét, az ecclesia engedelmességére. De mi lesz, mikor immár szintén azt vélnénk, hogy az Kegyelmetek sok fogyatkozásival való várakozása után eleget tehetünk az Kegyelmetek kivánságának, szintén akkor önti ki minden epéjét; vakmerő keménységgel engedetlenné levén az ecclesiának, és az Kegyelmetek, érdeme fölött való ily becsületes vocatióját megvetvén, mely nem kevés lelki fájdalmunkra következék. De nemzetes főuraim, ez dolgon meg ne ütközzék Kegyelmetek, se az mi Kegyelmetekhez való igaz hüséges szolgálatunk felől ne kételkedjék, mert nem hogy ebben kedveskedni nem akarnánk, sőt én magam is, mint az Kegyelmetek tavalyi nálunk levő becsületes követi előtt resolváltam magamat, ugyan egyéb dolgaimban való fogyatkozásommal és Kegyelmetek szolgálatjára elmenni kész lettem volna, ha az itt való nagy szükség azt megengedhette volna, mert az minemü kötelességben mostan vagyok, az gyönge vessző szálacskáknak, az jó erkölcsök és igaz mennyei tudomány egyenességében való neveltetésekre, mintegy istápnak Isten után, idegen helyekről is haza költetnek jönnöm. Mindazon által egy s két személyről ugy ne gondolkodjék Kegyelmetek, mint ha ez vagy amaz, és bár harmadikunk is nem lévén, már ugyan semmibe kellene mulni az Kegyelmetek parancsolatjának, sőt inkább azt elhiggye Kegyelmetek, hogy Istennek Kegyelmes áldásából ugy vagyon meg ecclesiánk állapotja, hogy csak Kegyelmetek egy valamely személynek kivánásában ne inhaereáljon, Fábrinál értelmesb egyházi emberrel kedveskedhetünk Kegyelmeteknek, az minthogy Kys Bertalan superintendens urunk utolszor csak minapiban Kegyelmeteknek küldött levelében ugyan denominált is egy Johannes Pathi nevü atyánkfiát, kinek csak hirtelen való extemporanea contióját az Kegyelmetek becsületes követi hallották is. Jo resolutus ember, tisztes személy, in controversiis ecclesiasticis bene versatus, noha tót nemzet, de igen főmagyar, hogy ugyan keveset impingáljon szólásában, erkölcse és külső magaviselése tökéletes és külső conversatiója, mint ki ily nevezetes helyben ekkoráig nem szolgált, ha egy elsőben mintegy magában való tartóztatással lehetne is netalántán, mindazonáltal ratio loci et personarum cum quibus conversandum erit, rövid napokon ugy utba igazitja, hogy minden állapotjával igen contentus fog lenni Kegyelmetek. És merem mondani, hogy Fábrit és őtet egyszersmind bár elbocsátanánk is Kegyelmetekhez, nem sok napok haladván, tovább való esztendőkre maga is inkább választaná Kegyelmetek Pathit, hogy sem azt az Fábrit. Mindezeknek utánna Istennek ő szent Felségének mind lelki s mind testi dolgokban való Kegyelmes áldomását kivánván, szivem szerént fejenként Kegyelmeteknek magam vékony tehetségem szerént való minden időbeli kész szolgálatomat ajánlom Kegyelmeteknek. Datum ex Keresztur 28 januarii anno 1637.

Generosarum ac nobilissimarum dominationum vestrarum ad serviendum paratissimus

Stephanus Zvonarits
illustrissimae comitissae dominae dominae Judithae de Reva aulae concionator m. p.

Kivül: Generosis ac nobilissimis dominis domino iudici caeterisque senatoribus regiae ac liberae civitatis Cassoviensis etc. dominis fautoribus mihi summa observantia colendissimis.

(Eredetije Kassa város levéltárában.)

V.

Mi Nyeregjártó András, Kállai Eőtueös Mihály és Károli Lőrincz adjuk tudására minden rendbeli embereknek, de legkiváltképpen az kiknek illik, hogy az néhai Erdéli Andrásnak megmaradott árva hajadon leányának per novam donationem megadatott szőlő örökségeinek megmunkálkodtatására kértünk kölcsön Zuonaricz István pap uramtól és feleségétől Sagodi Orsik asszonytól ugymint hetven magyar forintokat id est fl. 70, d. (=denár). Az mely pénzt adtunk és engedtünk Cassán lakozó Ruszkai Györgynek és feleségének kezekben, hogy fölvegyék és az árva szőlőit munkálkodtassák ilyen conditióval, hogyha Isten életünket megtartja, ezen 1649 esztendőbeli szőlő termésebeli borából megelégitetjük Ruszkai Györgygyel ő Kegyelméket avagy hogy az nemes város contentálja pénzül az mi tisztelendő urunkat Zuonaricz István pap uramat avagy az ő Kegyelme megnevezett feleségét. Melynek nagyobb bizonyságára adjuk mi felül megnevezett személyek kezünk irásával megerősitetett levelünket. Actum Cassoviae die 8 Mai Anno 1649.

Nyeregjártó András	Károly Lőrincz	Kállai Eöttuös Mihály
(P. H.)	(P. H.	(P. H.)

(Eredetije Kassa városa levéltárában 7716. szám alatt.)

Közli: KEMÉNY LAJOS.

BÁRÓ KEMÉNY ZSIGMOND LEVELEI BR. KEMÉNY FERENCZHEZ.

Nem régen még általános volt az a hit még a br. Kemény család körében is, hogy a nagy szerepet játszó báró Kemény család levéltára az 1848.t-évi szabadságharcz alkalmával az oláhok barbárságának áldozatul esett. A megmaradt töredék a Magyar Történelmi Tárban jelent meg, a melyből következtetni lehetett az elpusztult nagy levéltár becsére.

Az 1903. év nyarán, a mikor Maros-Torda vármegyében, Malomfalván a br. Kemény Pál úr szíves engedélye folytán átnézhettem az

ott lévő terjedelmes levéltárt és könyvtárt, arra az örvendetes meggyőződésre jutottam, hogy a család egyik ágának levéltára meglehetős épségben maradt korunkra, a mely hivatva van arra, hogy Erdély történetét több becses adattal kiegészítse. Annak becsére felhíván tehát a tulajdonos báró úr figyelmét, kívánságára az Erdélyi Múzeumban leendő elhelyezésében is szerencsés valék közben járhatni. Igy megnyilván a kutatók előtt az eddig lappangó levéltár, történeti és irodalomtörténeti becsét meg fogja határozni a későbbi kutatás. Én ez alkalommal az irodalomtörténeti becsű levelek közül a Kemény Zsigmond leveleit közlöm, a melyek bepillantást engednek a jeles író magánviszonyaiba és irodalmi működéséhez is adatokat szolgáltatnak.

Br. Kemény Zsigmond br. Kemény Ferenczhez. Pest, 1858. júl. 14.

1.

Kedves Urambátyám!

Mélyen tisztelt levelére halasztottam a választ, mig bizonyost irhatok állapotomról, és a' lapnak, mely annyi költségemben került, jövendőjéről.

A' lóverseny alkalmával, az Emichel kötött szerződésemhez *társaknak károsodásban és nyereségben* fölvettem a' következő urakat: Gróf Károlyi Istvánt, gróf Apponyit, báró Jósikát, gróf Andrássy Gyulát, Andrássy Manót, gróf Andrássy Aladárt, b. Podmaniczky Frigyest, gróf Károlyi Györgyet, Gyulai Menyhértet, B. Eötvös Jósefet, gróf Wenkheim Bélát.

Ezek együtt háromezerhatszáz p. forint évi veszteségnek, mint maximumnak, hordására kötelezték magukat. Ezer forintot különböző fiatal urak — Orczyak, Szapáriak stb. — vettek át.

Rajtam maradt évenkinti 400 pengő forint veszteségnek, mint maximumnak, hordozása.

A nyereségben, mint részvényesek, azon arány szerint fogunk osztozni, a' mely arányban köteleztük magunkat a' veszteség hordására. Továbbá: szerkesztőt kinevezni nekem van jogom s nem Emichnek, ki csak nevét adja a felterjesztésre.

Én ügyelem föl a' lapot.

Fizetem a' tagokat.

Emich a szellemi kiállitásra fizet nekem évenként 12 ezer pengőt, melyből, mint az előleges számitások mutatják, magamnak megtarthatok fáradságaimért évenként 2500 pengő forintot. Lévén pedig oly egyénem, ki a szerkesztés puszta mechanismusát vezeti, időm marad még évenként legalább 1000 pforint ára regényt irni.

Tehát a' krisis kiállása után végre oly állapotra jutottam, a' melyben diametraliter véve, eddig voltam.

Irodalmi vállalataimból megint kijöhetek, föltéve, hogy egészségem nem bomlik meg.

Ha bátyám olyan kegyes lesz, hogy mindennemű kárpotlást, mely engem illet, kezéhez fog venni, s hozzám elküldeni méltóztatik; akkor

teljesen meg leszek sorsommal elégedve, s' gond nélkűl nézek a' jövő elébe; mert Úrbéri kötelezvényeimet cautzioul teszem le, 's 9 procentet vonok belőle.

Az osztályt halaszthatom ezen esetben. S meg fogok elégedni mind addig, mig az irodalomból tisztességes jövedelmet szerezhetek azzal is, ha hazunnan semmi jövedelmet sem kapok. De csak az istenért méltóztassék, kedves Urambátyám, attól el nem állani, hogy mindenféle *engemet illető kárpótlás a' kezéhez küldessék;* valamint arra is figyelmeztetni Jánost, hogy a' kisenyedi részemért, melyet eladtak — s melynek pénzét magánál tartotta, az illető öszveg erejéig saját kárpótlásából indemnizáljon engemet.

Nem vagyok képes eléggé meghálálni kedves Urambátyám eddigi fáradozását ügyemben; de miután ismerem magamat, ezentúl is a' bátyám bölcsességében és energiajában kell keresnem támaszt: különben megint zavarba jövök.

Méltóztassék nem venni indiscretionak kérésem megujitását, ki változatlan tisztelettel maradtam

Kedves Urambátyámnak

Pesten jul 14.-kén 858.

alázatos szolgája, rokona

Kemény Zsigmond.

2.

Br. Kemény Zsigmond Kemény Ferenczhez. Pest, 1858. okt. 8.

Kedves Urambátyám!

Bocsánatot kérek, hogy megint saját ügyemben alkalmatlankodom. János arról értesitett, hogy a' kis enyedi és kapudi kárpótlás már a' Grundent-lastungs-Commissiohoz átiratott; de azon *fölhatalmazás*, melyet Urambátyám kegyes volt tőlem elfogadni, a' pénz fölvételére nem elégséges.

Én eziránt megtudakolám ügyvédemet, s az ezen specialis kérdésre nézve is elégségesnek állitja. Azonban, hogy fölakadás ne történhessék, egy kiegészítő fölhatalmazást vagyok bátor levelemhez csatolni. Nem utalhatánk benne a földtehermentési bizottmányhoz történt átirat számjára és keletkezése napjára; mert János azt nem közlé: ha tehát a' kiegészítő fölhatalmazás ezen hiány miatt érvényes nem volna: alázatosan esdeklem méltóztassék Urambátyám erről engem értesíteni, hogy más fölhatalmazással cserélhessem be.

Hálás köszönetem mellett, mély tisztelettel maradok

Kedves Urambátyámnak

Pesten október 8-kán 1858.

alázatos szolgája és rokona

Kemény Zsigmond.

Kívül: M., gyerőmonostori L. Báró Kemény Ferencz úr ő nagyméltóságának.

3.

Báró Kemény Zsigmond br. Kemény Ferenczhez. Pest, april 30-kán.

Kedves Urambátyám!

Épen azután való nap, hogy bátyámhoz levelet irtam, kimentem Budára, hol a félrevonulásra egy kis szobám van — mert Pesten vendégeim miatt lehetlen dolgoznom. Reggeli 6-óra lehetett, midőn budai szállásomra érkeztem, 's ott folytonosan irtam féltizenkettőig: ekkor reszketni kezdettem az átfázás miatt. Kimentem tehát a' kertbe, hol igen verőfényes nap volt, 's pistolyommal egy pár verebet lőttem a' fáról le, 's később czélra szintén tettem valami húsz lövést. Ekkor tapasztaltam, hogy megint reszketni kezdek; de már nem a hideg miatt.

Fejem igen égett. Ezen megijjedve hirtelen egy fiakkert hozattam. Midőn bele ültem, az az érzés lepett meg, mintha fejemmel a' meleg fördőbe buktam volna. Pestre érkezvén már nem igen tudtam a szekérből kiszállani, 's a lépcsőken is mások is vezettek.

Mi bajom volt! bizonyosan nem tudom.

Kovács doktor előbb guttaütéstől tartott, aztán hagymáztól. Borogatták a' fejemet, berakták a nyakcsigámat mustár kovászszal, temérdek laxativát itattak meg velem és ipecakuanát. Tegnapelőtt már jobban voltam. Tegnap Kovács kibocsátott a' szobából egy előttem csodálatosnak látszó oratzió mellett melynek röviden a' tartalma ez volt: Az én halálom nem csak barátaimnak és számas tisztelőimnek, de az egész hazának nagy csapás volna '*stb.* Én tartozom az egészségemre ügyelni, nekem mások iránt oly kötelességeim vannak, melyeket könnyelmüen nem veszthetek el szem elől.

Ezen litania után Kovács következő utasitást adott: hogy, mig egészen helyre állva nem leszek, csak levest és compótot egyem 's a nélkül, hogy magamat nagyon elfárasztanám, egész nap a' szabadba üljek. Továbbá: ne gondolkozzam ne afficiáltassam magamat semmi által, minél kevesebbet olvassak és irjak. Ha lehet menjek falúra. Ne igyom kávét, theát, bort 's minden jóllakástól tartózkodjam.

Kovács ezen oratzióján Deák Ferencz is jelen volt, 's ugyan azon dolgokat még érzékenyebben előadta.

Annyit tehát veszek észre, hogy veszélyesen beteg voltam, de, hogy voltaképpen mi bajom volt, nem tudok utánna járni. Csak arra emlékszem, hogy a' szerkesztőségi legény, Ferencz, bönkölt az ágyam előtt, 's mig kihajitották, mind azt beszélte, hogy haldoklam: pedig eszemen voltam minden szót hallottam, 's jól emlékszem, hogy a forróság miatt tátottam a számat ki, s csak azért fuldokoltam; mert a' tüdőmből (hihetőleg gőrcs miatt) nem jött ki elég levegő.

Miután kedves bátyámnak betegségemet előadtam, mely miatt e levelet is csak sok megszakitások közt irhatom, áttérek finantziális ügyeimre, melyeknek intézését bátyám kegyes volt általam eléggé meg nem hálálható közremunkálásával segélni elő.

A szerkesztésben, mint tegnap a könyvivőmmel fölvettetém, a folyó félévig 1950 forint körül veszithetek.

Ezt fedeznem kell — kölcsön utján.

A mennyi egybeköttetésem van az aristokratiánál és a pesti polgárságnál, egy óra alatt akar tiz háztulajdonost kaphatok, ki a takarékpénztári váltóra kezesül aláirja nevét, 's igy, a mikor tetszik, kezem közt lesz az 1950 forint 5 procentes kamat mellett.

De minél több *személyes* hitelem van; annál óvatosabbnak kell lennem.

Ha a' kitüzött órára nem fizetek, politikai hatásomat teszem semmivé! Azonban a pontosságra legrosszabb garantia számomra az én öcsémnek, Jánosnak a' zsebe. Ő nyolcz hónap olta ma irt nekem legelőször levelet.

A nyolcz hónap előtt irt levelében azt mondja, hogy igaz ugyan, hogy ő nekem harmadát sem küldötte el (t. i. 1847 olta) az évi jövedelemnek; de mind a mellett én is jól megéltem, ő is.

Ez tökéletesen akként van. 'S én nem neheztelek reá; annyival kevésbé, mert munkás, jó gazda és szorgalmának gyümölcsét minden nyomon lehet látni. Azonban igen rosszúl esett az, hogy éppen azon idő alatt, mig én criticus, vagy legalább igen alkalmatlan helyzetbe jöttem; sem levelet nem irt, sem meg nem látogatott, sem egész kerek év alatt egyetlen garast sem küldött a' jövedelemből. A miolta az úrbéri kamat foly, ebből is tőle csak 300 forintot ('s Monostorról a' Kemény Imre részéből egy uraságtól, kinek neve most nem jut eszemben, 200 forintot) kaptam.

Kis Enyedet tudtam nélkül eladták, minden testvér kikapta illetőségét; az enyimet János elvette 's maig se hallám a' pénz hirét.

Isten mentsen, hogy én ezért haragudjam reá. Én őt éppen úgy szeretem, mint az előtt; de ily előzmények után magam iránti kötelességgé vált, hogy dolgaimat vele tisztába hozzam. Különben megvénülve, elerőtlenedve, még az sem lesz, hová csendesen meghalni visszavonuljak.

Urambátyám családunk feje, mély belátású és köztiszteletben álló férfiú; éppen ezen tekintet és irántam mindig mutatkozott szivessége bátorít arra föl, hogy a köztem és öcsém közt fenforgó differentziák elintézésében közbenjáróúl kérjem fel.

Én a' következő dolgokat akarom elérni.

1. Hogy az úrbéri kárpótlásból és kamat hátrálékból engemet illető részt valósággal kikapjam.

Háládatos lennék különösen azért; ha kedves bátyám, e' kàrpótlási kötelezvényeket (az alább emlitendő eset kivételével) mind úgy, a mint vannak és a mint kiszolgáltatnak, időnként nekem elküldeni kegyeskednék. Rám nézve azok semmivel sem rosszabbak, mint a vert ezüst pénz. A journalistáknak t. i. cautiót kell tenni (10 ezer forintot); ezért a' kormány a *Widmungot* tevőnek 5 procent kamatot ad. E Widmungolók többnyire bankárok, kik a' journálistától 4 procent proviziot vesznek. Ez a' bevett szokás. Igy kap Eskeles és Műller (a' Pesti Napló, cautióját letevők) a' kormánytól 5. százalékot 's tőlem 4. százalék provisiót.

Már ha én a magam úrbéri kötelezvényeit cautioba fektetem, minden 1000 forinttól évenkint 90 forint hasznom van. Rám nézve

tehát minden úrbéri papir eladása nagy kár, sőt ha volna pénzem azzal egyenesen úrbéri papirokat vásárolnék be; mert csak itt Pesten 3 cautios lap van, hová a' pénzt 4 procentes provissióval befektetni lehet.

2. Elakarnám azt érni: hogy jószág illetőségemet akár Detrehemben, akár Kamarást *egy helyt kapjam ki.* Válassza János a' melyiket tetszik; válassza magának a' nagyobb részt; vessen az én részemre terűt: csakhogy *egy helyt* legyen nekem saját birtokom, hová házat épittessek, hol egy kis kertet teremthessek magamnak. Egy pár regényem árából mindezt elérhetem, 's legalább lesz hol vénségemre a fejemet lehajtsam.

De ha János mind az én fekvő birtokomat, mind pedig magáét okvetlenűl meg akarná tartani; akkor kivánom:

3. hogy biztositott *vitalitiumot* adjon; ha végre ettől is vonakodnék, úgy:

4. fizesse ki a' birtokom árát úrbéri papirokkal. Szóval, nem fogom többé azon helyzetet tűrni, hogy halott embernek tekintessem, kinek vagyonát a' successorok már kezökhez vették: nem türöm pedig azért, mert betegségem, s tehetetlenségem esetében nem szeretném közsegélyezésre szorulni.

Esdeklem tehát, kedves bátyám, méltóztassék: az úrbéri kötelezvényeket átvenni, 's rendre nekem elküldeni; továbbá a' fekvő birtokokra nézve *a' kijelelt pontok közül valamelyik szerint* előleges accordát csinálni Jánossal. Midőn pedig a dolog az eldöntésre megért, kegyeskedjék pár sorral engem tudósitani, hogy tüstént Kolozsvárra menjek. Szégyellem, hogy urambátyámat ennyi alkalmatlansággal terhelem, de sorsom függ ezen intézkedésektől.

Most az ideiglenes pénzszükségemre térek át.

Mondottam, hogy 1950 forint félévi veszteségem van a' Naplóban, melyet Takarékpénztári kölcsönből fedezhetek.

De mostanig a' *Rajongók* czimü és sajtó alatt lévő regényem honoráriumából pénzeltem. Ezentúl nincs semmi pénzforrásom. Méltóztassék, Urambátyám, egész energiájával azon lenni, hogy János a közelebbi május és junius hóban küldjen több rátákban legalább 400 forintot. Ha ez lehetetlen, akkor elfogadom János ajánlatát, hogy Kemény Domokostól, ki már megkapta a' kárpotlást — vegyek cserébe úrbéri papirt, — de csak 1000 forintig.

Belőle 5 száz forinttal szükségeimet fedezem, 5 száz forintot a' redactiói deficit számára szentelek, 's ekkor aztán a' takarékpénztárból csak 1450 forintot veszek kölcsön.

Nagy incommodum lenne, hogy úrbéri papirt adjak el, 's hogy *egész év alatt egy garast se lássak hazunnan*: de, mint mondám, kénytelenségből ráállok még erre is. Csakhogy akkor hát igazitson János úgy Kemény Domokossal, hogy az 1000 forintos kötelezvény hamar pénzzé tétethessék 's küldettessék el Pestre.

Ezer bocsánat kérés és ezer köszönet mellett maradok.

Kedves Urambátyámnak

hű rokona és szolgája
Kemény Zsigmond.

Közli: Kiss István.

CSOKONAI RELIQUIÁK.

A debreczeni ref. kollégium könyvtárának kéziratrendezése közben néhány értékes Csokonai-reliquiára bukkantam, a melyeknek ismeretlen voltuk mellett még az ad különös becset, hogy jórészt Csokonainak a kollégiumból való távozásával vannak kapcsolatban. Sajnos, nagyobbára töredék irások; de a fakult sorok megől érdekesen bontakozik ki ezekben is a szegény költő halovány arcza, a mint megrendült lélekkel, de magában való rendíthetetlen hittel védi igazát.

Az egyik tanáraihoz, biráihoz intézett, latin nyelvű levele így szól:

»Clarissimi Domini Professores,

Honorata Sedes Scholastica!

Cum nec de actionibus, quarum ratio reddi a me iubetur, quidquam certo sciam, nec post tot poenas ulteriori plagae locum in me dare valeam: hoc a Vobis peto, ut privatim prius mihi cum Clarissimis Dominis Professoribus colloqui liceat; aut si hoc non, totum me possum ire, vel nodum qui solvi nequit, ense recidere permittatis; quanquam nunc quoque sum

Clarissimi ac Honoratissimi Vestri Nominis

cultor sincerus

Michaël Csokonai.«

*

Egy másik, magyar levele a kollégium széniorához szól. Hosszúkás papirnyelvre van írva; a felső része nyírott, nem lehet tudni: egész-e vagy töredék? Megszólitás nincs, az egész in medias res indúl azért valószínű, hogy csonka.

»Az Olasz Dictionariumot én Bethleni Uramnak hamar be vittem, miért? mert némettel vagy frantziával magyarázta, 's tsak ollyan vólt, mint a' Vocabularium Malabarico-Sinicum. Obscura per obscura! azomba tsonka vólt tsak az M betűn kezdődött, és olly régi, hogy talám eggy idős vólt az Olasz Nyelvnek a' Deákból való elromlásával. Leg alább a' kötése is vólt eggynéhány 100 esztendős, mert ollyan tzimerek vóltak a tábláján, h. az Akadémiákba sok pénzt adtak vólna a' fedeléért a' Heraldicum gazophylaciumba!

Ha tsak ugyan ezért is nekem kell jót állani: ám legyen! mindenér állok, míg magam állok. Minden szájból ki veszem a' panaszt, tsak értésemre adódjon, és a' Collegiumba ne kelljen menni.

A papir másik oldalán:

Fel — nem megyek: sokkal hathatósabb fogadásom tartja, mint sem felmehessek. Első Novemberig tsak meglehetett vólna azt a' tizeneggy forintott rajtam venni: ha olly Országos Huntzfut rámájára nem húztak vólna is; könyveimet letartóztatván. Ez szomorított meg engem

annyira, hogy többé tsak felé is irtózom menni Collegiumunknak. Tselekedjék tehát kedves Sénior Uramék azt, a' mít jónak lenni látnak: minthogy már a' keresztűl menésnek első lépését megtették; és hidjék el, hogy mindenre elkészűlt az ennél nagyobbakat is szenvedett és még egésszen fel nem áldoztatott — szerentsétlen Csokonai mk.

*

A harmadik egy beszéd töredéke.

»De a' mikor sok hányattatásim után eggy jóltévő hab, ha idegen partra is de tsak partra ki vetett vólna: úgy jártam énis mint ama' régi Filozofus, ki hajótörése utánn eggy esmeretlen szigetbe vettetett vólna, láta annak partjánn rajzolva mathesisi képetskéket és figurákat, mellynek első megpillantására, a' nem várt Öröm megtsókoltatta vele a' főldet, 's így kiáltott ki belőle: Semmi baj sints, édes társaim, emberek nyomdokait szemlélem! 's örömmel fogadta el ennyi bajai utánn ez idegen főldnek barátságos bíztatását. Ha nem fejtegetemis hosszasann, általlátjátok tudom tzélozásomat. Mert énis hányattatván az én gondolatim között eggyfelé más felé bizonytalan tévelygéssel, eggy tőlünk idegen, tudjátok mellyik, partra vetett ki az akkoris nem kedvező szél, körűl néztem bámúló szemekkel ez esmeretlen vidéket, megláttam a' reá irt Mathematika rajzolatokat, örűltem, megéledtem, 's ezt kiáltván: Semmi baj sints, emberek nyomdokait szemlélem! elfogadtam e' partot, mint nyugtató helyemet. A' Mathesis, Uraim; minden Vallásba, minden Országba, minden rend és gondolkozás formájába eggy. Láttál é olly ostoba babonást vagy olly vakmerő Eretneket, a' ki valamelly ágazatját tagadta vólna? Tudsz é olly külömböző rendtartású Országot, mellybenn a' Mathesis igazságairól ártikulusokat hoztak vólna, és vagy ez, vagy más tzikkelye változást vagy tilalmat szenvedett vólna? Se Klima, se Temperamentum, sem Társalkodás, sem Nevelés, sem Praeiudicium nem fonhat olly látást változtató ködöt ennek mindenfelé kiderűlt Egén, mint a' millyennel barnúl a' Vallásnak, a' Böltselkedésnek, és a' Törvényezésnek, néha vékony homállyal néha feketés felhőkkel borongó horizonja. Ezért megérdemli ő a' tiszteletet, minden bizonytalanságot, visszálkodást és tilalmazott elmélkedést kerűlni óhajtó Léléktől. Ezért lettem énis az ő felemelt gondolkozású híveinek, a' kételkedésen kivűl tétett igazságokonn, az értelem rendes nyomain, követője.«

*

A negyedikben tanítványaitól búcsúzik:

»Nemes szívű Nevendékek! kiket fórrón szeretek,
Miólta megesmertetett a' Poësis Veletek.
Óh legkedvesebb Barátim! beh édesenn képzelem
Mi örömmel sétáltatok tavaly a' Tempén velem.
Melly jól esett ha játszódva lépvén utánnam nyomba
Kis koszorúkat raktatok tiszteletűl markomba.

Ah olvastam ortzátokonn azt a' hév indúlatot,
Mellyet az igaz szeretet azokba lobbantatott.
Viszont való szívességem', a' mint megérdemlétek,
E' valódi szívességgel halmazva megnyerétek.
Mellynek tüze most is lángol, meg nem aludtt azólta,
Sőt tüzét a' szenvedések edző tüze pótolta.
Égni fog míg el nem alszik fáklyája életemnek,
Nevetek ragyogni köztte fog közepén szívemnek.
Rólatok jól emlékezem már mikor meg váltamis
Ah, ah, emlékezzetek jól, Kedvesim! én rólam is.
Bennem hív barátotoktól váltok most meg; de hiszem,
Szerelmem véletek marad, szívemet el nem viszem.
Örömem lessz örömötök, szerentsém szerentsétek,
Díszt ád nékem 's tiszteletet mindenkor a' tiétek.
Ezért Nemes Lélek legyen bennetek, melly sem sorba
A' büszkékkel ne repdessen, sem ne másszon a' porba.
Ember társát ki szereti és híve Hazájának,
Még e' mellett a' Tudományt tartja főfő javának:
A' tsendes megelégedés 's boldogság azt vezeti,
Ha késő maradéktólis érdemét tisztelteti,
Mert az áldott Emberiség a' Tudomány 's a' Haza
Még minden hív tisztelőjét bőven meg jutalmaza.
E' kis intést szíveteknek táblájára írjátok,
Hogy jövendő futástokba legyen Cynosurátok.
Mellynek mikor rátok nézve lesznek majd bőv hasznai
Éledjen fel a' titeket szerető Csokonai.
Én el megyek, a' jóltévő Eg vigyázzon reátok.
Ah szeretett kedves Lelkek Isten, Isten hozzátok!«

Az ötödik egy kis pajkos nóta. Hat versszaka van meg, azonban valószinű, hogy több is következett még utána; de másik levelen. Ez nyolczadrét papirlapnak a két oldalára van irva:

A' szerelem' tilalma.[1]

Minden érez gerjedelmet:
S' én kerűljem a' Szerelmet?
És tsak én legyek hideg?
Hát a' szépet
S' a' faképet
Nem különböztetni meg?

Mért adott ízlést a' szemnek,
'S költsönös bűbájt a' Nemnek
E' Világnak bölts ura?
Hogy szeressük,
'S félre vessük? —
Ej, az ám a' ha-ha-ha!

Még az Ifjuság szememben
Tsillog, és virgontz eremben
Véremet jól érezem:
Hát ha ennek
Lángba mennek
Zsúrolási: vétkezem?

[1] Három első versszakát Csokonai kiadta az Odák közt. (I. 4.)
Közlő.

Három ember volt, barátom,
Mind a' hármáról a' fátom,
Hogy ne éljen, már teve.
Hókus, Bókus,
Pellidókus
Ő Kegyelmeknek neve.

Ők az ifjaknak tüzéről
És ledér természetéről
Szüntelen tsorváltanak,
A' Világnak
Dámaságnak
Kantsukái voltanak.

Szint' a' hatvant érte Hókus,
Hitvesét féltette Bókus,
És magáról egy se hitt.
Pellidókus
Mint a' mókus
Játsza önnön farka ... tsitt!

Közli: OLÁH GÁBOR.

MAGYAR IRÓK LEVELEI.

Gróf Teleki Sámuelhez és nejéhez, sz. Bethlen Zsuzsannához.

1769—1818.

(Pataki Sámuel, Péczeli J., Verseghy és Márton J. levelei.)

Pataki Sámuel Teleki Sámuel grófhoz.

Méltóságos Gróf Úr! Méltóztatott jó Patronus Uram.

Alázatos Instantiánkra méltoztatott válaszát, és abban kegyes igéretét Nagyságodnak, alázatosan, örömmel, és nagy háladatossággal vettük. Nem szününk meg magunk is azt dicsekedve emlegetni, de a késő időkre is nyomtatásba érdemlett praeconiummal mindannyiszor által botsátjuk, valahányszor azon fundusból új könyv nyomtatódik. Most a mint Nagyságodnak igértük, azt nem változtatjuk, ezután is örökös törvénnyé tévén azt Typográfiánknak,[1] minden Benefactorok iránt. Úgy látszik első tekintettel, hogy ha tsak egy Sidó grammatikátska eleibe, (melyre azon pénzt instáltuk) lészen Nagyságod neve függesztve, tsak egy nehány umbraticus deákok kezébe forogván azon könyv, nem tudják eléggé Nagyságod munificentiáját betsülni. Oly közönséges haszon nem is fog azon fundátioból származni, a mint Nagyságod buzgosága kivánná. De Méltóságos Gróf Úr! Az azon Grammatica, mellyet az egész Europa latinul, mint a maga nemébe remek munkát betsül. És minden Erdélyi

[1] Pataki Sámuel 1769-től igazgatója a kolozsvári könyvnyomdának. Úgy látszik a Telekiekkel való ismeretségét arra használta fel, hogy irodalmi czélokra adóztassa őket; ebbeli buzgólkodásában írta itt közölt levelét is, mely XVIII. századbeli irodalmunknak kivált teknikai állapotaira igen jellemző.

s Magyar Országi collégiumokban bévitetvén minda két magyar hazába levő tudosok esmerheségére jut Méltóságod munificentiája. Sőt Hollandiába is az Auctornak, és más Philologiae Professzoroknak szándékunk lévén küldeni egynehány exemplárokat (mint küldöttenek volt Schultens Grammaticájából) oda is el fog hatni az által Nagyságod érdeme.

Nem is szokatlan dolog, hogy a féle könyveket nagy uraknak dedicáljanak. Schultens [1] is az Arabs Grammaticáját Deutmelnek ajánlotta, a ki legnagyobb úr Hollandiába. Azon kivül ámbár most elsőben tsak deákok számára való könyv nyomtatodik azon pénzből, distrahaltatván tsak esztendő alatt is azon könyv, minthogy mindenünnen, kivált Magyarországról sürgetik, az abból kerülendő pénzzel, mely már több lesz az originális capitálnál, mindjárt más, és nagyobb könyvhöz fogunk és ollyanhoz, mely minden embernek szükségére alkalmaztatott legyen.

Ha pedig most először más könyvre fordittjuk, nem olyan szükséges scholasticus könyvre, az sok esztendők alatt kél el, és annál későbbre fog más könyv kijönni azon capitális fructusából. Ez kiváltképen való oka, miért kivánjuk olyan könyvre fordítani, először az első capitálist. Mert most nascente quasi typografia, arra kell főképen vigyázni, hogy a mellyikre a pénzt elköltsük, mindjárt visszaforduljon cum lucro, különben nem lehetne coneducálnunk a typográfiát. Mindazonáltal a mire Nagyságodnak tetszik, arra fordittjuk, tsak maga tetszését méltoztassék ezirànt kijelenteni.

Gondolom ezen kivül egy hasznos dolgot, melyre fordíthatnók azon pénzt, amely Nagyságodhoz is illendő volna. Akarnák t. i. néhai Tiszt. Szathmári Sigmond [2] uramnak az Innepekre való némely Prédikátióit is, és azután a Halotti Prédikátióit is, a papok, és más keresztények számára világosságra bocsájtani, mellyek hogy Nagyságod költségével és neve alatt jőnének ki, illendő volna, avagy tsak azért is, hogy Nagyságod idvezült T. Szathmári Uramnak különös Patronusa volt. De erre többetske pénz kivántatnék, és oly hamar, mint a Sidó grammatika el nem kelne, nem lévén senki kénytelen vele, hogy megvegye, mint a Sidó grammaticát. Nem is foghatnánk mindjárt ahoz, szükségesképen a scholasticus könyveknek kelletvén előbb kijönni a Supr. Consistorium mandátuma szerént. A Grammaticához Pünköst tájba hozzá fognánk. De mivel papirosról és Typusokról (mivel nincs ahoz a munkához elégséges) idején kell provideálnunk, a papiros iránt penig még Magyarországból félesztendőre előre, különben nem kapunk; instálunk alázatosan Nagyságodnak, méltoztassék Nagyságod, mikor módja leszen benne, azon gratiose igért pénzt, avagy tsak felét beküldeni, hogy tehessünk az által praeparativákat. Obligáljuk irás által magunkat, hogy ha arra nem költenők, a mire fogadjuk, visszaadni tartozunk. Mint hogy penig a Méltóságos Supr. Consistoriumtól egészen reám bizatott a Typografia moderátiója, csak magam neve alatt, de ex consensu reliquorum irok mostan Nagyságodnak. Hosszan

[1] Schultens Albert lejdai egyetemi tanár, hires hebraista a XVIII. században.
[2] Kolozsvári ev. ref. püspök, 1760-ban †.

alkalmatlankodtam irásommal, midőn Nagyságodat alázatosan követném, a sz. Innepeknek idvességes eltöltését, és az Uj Esztendőre örvendetes általmenetelt Szivemből kivánok, és maradok állandóul

Méltóságos Gróf Úr Nagyságodnak
Kolozsvár 1769 die 19. X bris

alázatos szolgája
Pataki Sámuel,

Pétzeli József Teleki Sámuel grófnéhoz.

Méltóságos Grófné Kegyes Drága Asszonyom!

Az el mult napokban irtam Pozsonyba Weber Urnak, hogy az én új munkáimból t. i. a Herveyből [1] küldjön négyet szépen bé kötve Excellentziádnak az én nevemmel. — Ha már felérkeztek méltoztasson Excellentziád helyt adni egynek a maga kies Magyar könyvtárába a hármat pedig ugyanazon három Méltóságoknak ugymint M. G. C. Pálfy Károly M. G. Hadik András és M. G. Károlyi Antal uraknak Eő Excellentziájoknak legalázatosabb tiszteletem mellett elküldeni. — Szeretném tudni M. Grófné Kegyelmes Asszonyom mitsoda haszna légyen az én Excellentziád életéért gyakran fel nyujtott Fohászkodásomnak. Ha ezen tsekély levelem frissen találja Bétsben a mi magyar nyelvünknek s Litteráturánknak nagy szeretőjét énnékem az nagyobb örömömre szolgál mint a Belgrád meg vétele. Az Isten adjon sokakat a mi magyar Dámáink köztt Excellentziádhoz hasonlókat!! *Örvendezve irhatom hogy a Magyar nyelv kezd fel emelkedni a porból.* — Nincs száma az áldásnak mellyet kiván az egész F. Cancelláriának s az olyan nagy lelkü Férfiaknak mint a mi Mentorunk. — Itt közönséges a hir hogy Máiusban ország gyülése lesz, szeretnék ott pap lenni; de gondolom, hogy nálam jobbat választanak. — Ha a Gyüjtemény valamikor el találna maradni méltoztassék Excellentziád a Bétsi Postán kerestetni; mert itt soha legkisebb fogyatkozás sincs benne. Alázatosan tisztelem a M. Grófot Eő Excellentziáját minden Kedveseivel magamat pedig Excellentziád kegyességébe ajánlván, vagyok [2]

11. Febr.—790;

Méltóságos Grófné Kegyelmes Asszonyom!
Excellentziádnak

alázatos tisztelő szolgája
Pétzeli József.

Verseghy Ferencz Teleki Sámuel grófnéhoz.

Kegyelmes Grófné, kiváltképen való tiszteletre méltó Asszonyom!

Megértvén Excellentiádnak nemes szivü méltoztatását mellyel magában Nemzetünknek boldogitására tzélozó forditásomnak [3] kiadását kegyel-

[1] *H.* Siralmai cz. művéből.
[2] A levél dátuma nem teljes, keltezési hely hiányzik.
[3] E levél iratásának évében jelent meg Verseghy Millot fordítása, (›A világnak közönséges tört.‹) Teleki grófné támogatásával.

mes adakozása által gyámolitani eltökéllette: a bennem buzgó háladásnak kötelessége szükségesnek tette elöttem azt a merészséget, mellyel Excellentiádnak kezeit illendő tisztelettel tsókolom és hazafiságos jó voltyát háláló levelem által köszönöm.

Én ugyan sokkal kissebb és sokkal jelentéktelenebb vagyok, hogy sem fogytomigvaló legbuzgobb háladatosságom Excellenziádnak tsak azzal a kegyességével is felérhessen, mellyel e közjóra intézett munkámat fogadni méltóztatott: de ha Excellentiád megengedi, állitok minden hizelkedés nélkül való jeleket tiszteletére, melyekre tekentvén nem tsak a mostani Magyar világnak józanabb része, hanem még derültebb elmére jutandó és egymást örökké felváltandó Maradványink is, az én tehetetlen háladatosságomnak fogyatkozásait buzgó áldásaikkal kipotolni fogják.

Excellentiádnak kegyelmes jótéteményessége nélkül Millot-nak magyar kiadása minden bizonnyal félbeszakadt, vagy legalább oly időkre halasztatott volna, melyekben talán már késő orvosság leendő vala. A mi Könyvárosaink nem annyira a magyar nyelven irt könyveknek megitélésére való tehetetlenségjek miatt, mint inkább abból az előitéletből, hogy a tudománybéli szép sem a Magyar könyvszerzőktől nem esmértetik, sem a vevőktől nem kedveltetik; ennek a Nemzetnek boldogságáért oly annyira nem buzganak, hogy még az olyan Iróknak is, a kik munkájikat saját költségeikre kiadják, a helyett, hogy egyébb darabjaiknak közrebotsátására szükséges pénzeiket mennél hamarább visszaszolgáltatni igyekeznének, tsufolodó halogatásokkal fizetnek. Tapasztalásból szóllok, Kegyelmes Asszonyom! és tsupán tsak panaszképen eggy olyatén hazaszerető anyához, a kiről meggyőzve vagyok, hogy valamint a Haza boldogságának előmozditásában N. Méltóságú Maradványinak jövendőbéli boldogságát, ugy ezeknek boldogitásában a Hazának közönséges javát szivére venni, és igy bármelly bizodalmas mondásimat is, mihelyt a közönséges jót illetik, kegyelmes tekéntetével megméltoztatni tudgya.

Semmikép sem reménylhetem tehát hogy Excellentiád énnekem vétekül tulajdonitsa, ha megpanaszlom, hogy a Millotra kitett költségből, melyet édes anyámtól egy beteges és a szükségen fellyül semmivel sem bővelkedő özvegytől költsönöztem vala, a Könyvárostól mindeddig semmit nem láttam, a mivel annak megtérittését, annál kevésbbé a többi részeknek folytathatását reményleni kezdhettem volna, sem azt nem várhatom, hogy Excellentiád hizelkedésnek véllye, mikor azt mondom, hogy hazafiságos jótéteményessége nélkül e munka hova-hamarább félbe szakadt volna.

Egyébiránt mélly alázatossággal egész bátorkodásomról ugyan botsánatot, arra pedig kegyelmes engedelmet kérek, hogy magamat mig élek nevezhessem Excellentziád legalábbravaló szolgájának

Budán, 7ik febr. 1791

Verseghy Ferencz.

Márton József Teleki Sámuel gróf hoz.

Nagyméltóságu Gróf és belső Titkos Tanátsos Úr,

Kegyelmes Uram!

Némely Tek.-es Vármegyékből vett kegyes kinyilatkoztatás és tanátsadás szerént, hogy tudniillik a Deák-Magyar-Német Lexiconra [1] való Előfizetésbeli Időhatár, melly a Tudositásban November végére volt téve, igen rövid lett légyen, és hogy azt a jó czélnak annál bizonyosabban való elérésére szükséges volna meghosszabbitani; bátorkodom Excellentiádnak egész alázatossággal jelenteni, hogy azon Tudositás, mely tulajdonképen a Tanuló ifjuságra nézve adatott ki, általam csupán tsak bővebb világositásul szerveztetett azon Esedezésemhez, melyet die 15 September volt szerencsém Excellenciádnak a Tek. Karok és Rendek eleibe való terjesztés véget alázatos kérésem mellett megküldeni, nem pedig oly végből, hogy a Munkára való Előfizetés diját kiszabja és hogy én a Tes. vármegyékhez nyujtott esedezésemben önként nem akartam a praenumeratio idejét meghatározni, mivel azt sem a tek. Státus és Rendek eránt tartozó tiszteletem meg nem engedte volna, sem pedig azt a Tek. Nsáos Vgyékben tartatni szokott közgyülések bizonytalan ideje meghatározni nem hagyná.

Melyre nézve a Lexiconra és a Magyar Atlásra [2] való praenumeratio elintézését egészen Excellentiád kegyességére és bölcs rendelésére bizván, egyedül azon esedezem, méltoztassék az én valóban közhaszonra tzélozó igyekezetemet kegyes pártfogása által a Tes. Karok és Rendek hazafiui jóltevőségekbe ajánlani.

Ámbár pedig az Előfizetésbeli segedelmet az a környülállás, hogy a Lexicon II-ik Darabja is már szünet nélkül nyomtattatik, mindinkább szükségessé teszi, mindazáltal azt siettetni nem bátorkodom, tsak azon esedezem Excellentiád elõtt, hogy mivel a Lexicon IIik Része is Mártiusban elkészül, méltoztassék ugy rendelni a dolgot, hogy a praenuneráns Hazafiak neveit, melyek a Lexicon végén ki fognak nyomtatodni, a jövő februárius végéig kezemhez vehessem.

A ki egyébiránt magamat és igyekezetemet Exellentiádnak kegyes indulatiba ujra is alázatosan ajánlván, mély tisztelettel vagyok

Excellentiádnak alázatos szolgája

Bétsben Dec. 28án 1818

Márton József
professzor.

A Teleki nemzetség levéltárából közli: SZÁSZ BÉLA.

[1] »Lexicon trilingue.«
[2] A M. Atlás 1811-ben jelent meg.

EGY ISMERETLEN MAGYAR KATALIN-LEGENDA.

A Nemzeti Muzeum könyvtárában van egy csupa apró-nyomtatványokból álló vallásos ének-gyüjtemény (I. Var. 1891 8⁰), mely *Mátyus Péter* neve alatt van felvéve, mivel a gyüjtemény első darabja az ő *Vándorló levelek* stb... 1785 czímű műve. A kötetnek 34-ik darabjában van az ismeretlen Katalin-legenda. Nem érzem hivatásomnak, hogy a legcsekélyebb véleményt is megkoczkáztassam a munkáról, hanem e helyett betühiven közlöm:

Két Szép Uj/ Istenes Énekek/ Az Első/ A' Szent Szűz, és Mártyrom/ Catharináról,/ Ugymint:/ Egész ő szent életéről, Márty-/ romságárúl, és halálárúl./ Melly/ Minden hivő Keresztényeknek vigasz-/ talásokra elő-adattatott./

(Itt Katalin képe van, utána a lap alján:)

Második:/ Mint Isten küldi el-veszem, örö-/ mest el-szenvedem, 's a' t./ Nyomtattatott ebben az Esztendőben./

(Ez a második semmi összefüggésben nincs az elsővel, azért mellőzzük. Az első itt következik. Versben közlöm. Az eredetiben a versszakok ugyan meg vannak számozva, de a versek prózában vannak szedve nagy kezdőbetük nélkül.)

Első.

1. Mindnyájan keresztények örvendezzetek,
És nagy figyelmetességgel ti most légyetek,
Hadd beszéljem-el Catharina szép életét,
És melly örömmel Krisztusért ki-ontá vérét.

2. Catharina Pogányné Cipperbűl való vólt,
Tizen-nyóltz esztendeje szép ábrázatú vólt,
Mesterségbe 's tudományba éles elméjű vólt,
Mert Isteni természettel meg-áldatott vólt.

3. Midön Costus Király ő Attya meghala,
Azután Szűz Cipperből hamar el-ment vala,
Egyiptomban, hol pogány nép akkoron laka,
És lakó helyet ott Catharina választa.

4. Szűznek Alexandriában jövetelében,
A' Szűz Mária jöve, szeme eleiben,
Kisded Gyermek JÉsussal kit tarta kezében,
Ide Catharinának nem nézhete szemében.

5. Catharina meg-ijedvén, 's mellette örülvén,
Életét Istenessen viselni ígérvén,
Más nap reggelre kelvén szalada sietvén,
'S magát a Kristusban megkereszteltetvén.

6. Catharina ő magát Kristusnak ajánlja,
És már véle szentül vetekedjen kívánja,
De hogy illy' tsudálatos dolgot ő formála,
Ottan egy arany gyűrűt az újján talála.

7. Maximinus Tsászár pogány férjfiú lévén,
Ki Keresztényhez magát keményen viselvén,
Parantsolt Bálványainak áldozni, 's tisztelvén,
A' ki pedig nem akart életét el-vesztvén.

8. Catharina nagy vígan keresztényi hitben,
Nagy bátran megy Tsászárnak szeme eleiben,
Meg-mutatást víg szájjal teve ő vétkében,
Tsászárnak rá felelni nem vólt erejében.

9. Erre Tsászár parantsola egész országában,
Sok tudós embereket gyüjtvén udvarában,
Gondolván Catharinat hitének útában,
El-téritni lehetne nagy discursusában.

10. Azontúl ötven Böls Doktorok el-jövének,
Catharinát eleikbe hivatni sietének,
Első ő tudományát kérdezé hitének,
Catharina felelvén nem hisz' már senkinek.

11. Igy mikoron elsőnek száját bé-töltötte,
Minden Tudósnak szivét szava meg-rettente,
Annyira hogy mindenik Kristust meg-ismérte,
Azt-is hogy három személy légyen Istenségbe.

12. Kiért Tsászár keseregve igen haragudott,
Nagy hamar-is boszszúja reájok ki-omlott,
Mint egy ötvent elevenen tűzbe hajtatott,
Mert mind az ötven igaz Istennél maradott.

13. Tsászár az Hóhérnak mindjárt parantsolá,
A' Szüzet mind véréig ott ostoroztatá,
Jól meg vervén, 's tömlötzbe úgy bé-taszíttatá,
Egész tízen egy napig őtet ott tartatá.

14. Onnét fellyül tömlötzbe Angyal jöve hozzá,
Sebét Catharinának mindjárt meg-gyógyítá,
Minden nap egy fejér Galamb mellé szállott,
És mennyei eledelt nékie hozott.

15. A' Tsászárné magát-is látni kivánta
Catharinát; a' tömlötzben látogatta,
A' keresztényi hitet tőle meg-tanulta,
Két-száz katonáival magát hozzá adta.

16. Tizenegy nap végtére mi történt meg-tartá
Ítélő székből kinzót akkoron meglátá,
A' Szűz hogy fél-hólt légyen magába gondolá,
Es annyi szenvedését Kristusért tsudálá.

17. Szép szín tettetéssel hizelkedvén Szűznek,
Mondván Isten Aszszonya lészeszsz ezen földnek,
Tagadd meg tsak a' Kristust, 's áldozz Istenemnek
Ha nem tehát el veszni kelletik fejednek.

18. Catharina mennyei lánggal meg-gyújtatván,
A Tyrannus Tsászárnak illyen szókat mondván:
Óh ne gyötörj már sokat illy rútúl kínozván,
Mert Kristushoz sietek hozzá óhajtozván.

19. Ezen szóra a' Tsászár kívána Hóhértúl
Két kereket késekkel tellyeset kínzótúl,
Mellyre szép Catharinat hogy kötnék azontúl,
Az Alexandriai Hívőknek példáúl.

20. Midőn pedig e' dolgokat a' Tsászárné látta,
Tsászárt akkor meg-inté néki azt mondotta,
Hogy ő-is örzőivel keresztény már vólna;
Két százzal, és mindenik e' gyötrelme várja.

21. Erre Tsászár dühössen el-fel-háborodék,
Hogy a' Catharinátúl Társa meg-tsalaték,
Parantsola hogy Társa jól meg-kinoztassék,
Es hogy a' többiekkel feje el-vétessék.

22. Midön Catharinára a' szer jutott vólna,
Ő semmi gonosz szókat ez ellen nem szólla,
Kért teste kerékre Hóhértúl fordúla,
De mégis JÉzust hiván ezzel nem gondolna.

23. Catharina el-sárgúlván de még-is kész szivvel,
Mondván hogy JÉzus többet szenvedett békével,
Kiért-is e' gyötrelmet fel-vészem örömmel,
Ha mindjárt száz darabra metélnek-is késsel.

24. Óh jaj szó! óh gyötrelem! óh jaj nyomorúság!
Könyörülj óh Szent Isten, már kereket hajtják,
Az égből nagy mennydörgés lett 's tsudálatosság,
Kegyetlenűl el-esett sok ezer Pogányság.

25. Tsászár a' félelemtől remeg 's retteg vala,
Kerekek-is sok részre hányattattak vala,
Catharina meg-kötve ő mellette álla,
Gondolván az Úr Jézus hatalma le-szálla.

26. Midön ezen tsudákat a' Tsászár szemlélné,
Ő mindjárt ezen dolgot ördögségre vélé,
Más okot-is találá Szüzet el-vesztené,
Parantsola Hóhérnak hogy fejét elvenné.

27. A' Poroszlók 's Hóhérok a' Szüzet megfogván,
Igen kegyetlen módon kinzó helyre húzván,
Kiért is sok Matronák könyveket húllatván,
Siratták de a' Szűz vólt örömben vigadván.

28. Midön már víg szivvel kinzó hellyre méne,
Időt a' rút Hóhértúl imádkozni kére,
Kit-is áhítatossan hamar végbe vive,
A' mint e' sok könyvekbe vagyon bé-tétetve.

29. De hogy ő imádságát el-hagyta jelt ada,
És azontúl rút Hóhér a' fejét el-vágtą.
Kiből téj, a' vér helyett magassanfel-folya,
Mint Szent Pálnak történék régentén Rómába.

30. Győzedelmes lévén Szűz Mártyromságában :
Poklot 's világot győzvén az ő hatalmában,
Drága testét Angyalok tették koporsóban,
Lelke pedig vitetett a' mennyei karban.

31. Igy midön az Angyalok hólt Testét felvették,
A Sinai nagy hegyre ő magok el-vitték,
A' Szűz mind mái napig rothatatlan fekszik,
És kimondhatatlan békeségbe nyugszik.

32. Immár jöjj-el tüköre a' szép Rosmarinnak,
Óh ékes koszorúja minden Mártyromnak,
Légy könyörületes nékünk mindnyájunknak,
Légy kegyelmes mindennek leg-főkép' magamnak.

33. Egy napot adok néked óh drága Mátronánk,
Kristusnak édes szivet maradj mi Pátrónánk,
Mindeneknek pedig kik szent nevedet vallják,
Kivánom hogy a' mennyet te általad birják. Ámen.

Közli: BAJZA JÓZSEF DR.

ARANKA GYÖRGY ÉLETÉHEZ.

Az alábbiakban Aranka Györgynek Gr. Bethlen Pálhoz a borgói birtokperben intézett két levelét közöljük, melyek irójuk személyeért figyelemre méltók. Mindkettő eredetije a gr. Bethlen család keresdi levéltárában található.

1.

Borgó, 17. Aug. 1783.

Kegyelmes uram!

12-dik praesentis hozzám eresztett levelét Exellentiádnak alázatosan tiszt ltem; minél tovább kezdem Borgót egészen esmérni, annál inkább látom, hogy Excellentiátok érette soha eléggé nem szorgalmatoskodhatik és a commissió is elég accuratióval nem lehet annak vizsgálásában. Mindazáltal Excellentiád bizonyos lehet róla, hogy valamit a katona accuratio s az hazafiúi igaz hűség elkövethet, semmi el nem marad. Nem győzöm Excellentiádnak dicsérni elébb a major Heydendorf úr szorgalmatosságát, azután az Pervik úr engedelmes és értelmes jóságát és a Gál uram figyelmetességét. A sietség nem fog ártani kegyelmes uram a dolognak, mert az időbe vagyunk fösvények nem a munkába. Én megvallom, hogy a nevezett urak szorgalmatos jósága minű alkalmatosságot enged nekem, részemről is az én hűségemet bizonyítani: mindazonáltal kivált ezen alkalmatossággal kívánom megmutatni, minemű kötelességem szerint való alázatos tisztelettel vagyok Excellentiádnak alázatos szolgája

Aranka György mp.

Excellentiád engedjen meg mindenről, mert igen sietve reggel, mikor szinte fogtunk a commissióhoz, öt órakor írtam.

Külön borítékon: A Son Excellence Monsieur le Comte Paul de Bethlen etc. à Marosvásárhely. (Zárópecsét.)

2.

Borgó 21 Septembris 783.

Kegyelmes uram!

Mikor elsőbben ezen comissioban rendeltettem vala, ámbátor mind magam gyengeségemtől féltem, mind a dolognak sulyos terhit képzeltem, mind az ilyenforma dolgokkal egybeköttetett kedvetlenségeket és ijesztő következéseket meggondoltam: mindazáltal egyfelől biztattam magamat mégis a jó kimenetellel, vékony tehetségem mellé kötvén mind egyenes és jó szivből származott igyekezetemet, melylyel közönségesen az egész Mlgos familiához és nevezetesen Excldhoz köteles vagyok, mind pedig az ilyen dolgokban megkivántató vigyázást, serénységet és hallgatni nem tudó bátorságot; és másfelől hizelkedtem magamnak, hogy bár kötelességem szerint való, de hű és igazságos szolgálatom jutalmául az Excltok teljes hitelit s hozzám eddig mutatott kegyességeknek nevekedésit megnyerem. Azután is a dologban belémenvén, jóllehet néhány külömbségek és akadékok adták magokat elő, azokban meg nem botránkoztam, hanem némelyikét reménységem szerént igazítottam, s némelyikének, melyet igazítani lehetetlen volt, olyan utot csináltam, hogy jó módjával menjen feljebb. Ilyen volt az: Hogy némely a conscriptioban ős-jobbágyoknak írt nevezeten lévő emberek most selléreknek irattak; mely iránt külön columna fog iratni és hogy a régi urbariumok szerént jobbágyoknak találtatnak béiratni. És azért reménységemet el nem vesztettem, hanem mint mintegy puskás, csak lesben tartottam magamat, lesvén és várván, mikor fogja magát a dolog előadni.

Azután pedig meg meg beljebb menvén, annyi apróság, de a szivemet érő és éjjel-nappal gyötrő, irásban vagy protokollumban nem mehető érdeklések adták elő magokat, hogy minden kedvemet elvették volt és azután érkezvén a nagyobb s kárban forgó külömbségek, mikor láttam, hogy hozzá nem férhetek, egészen elvesztettem minden kedvemet és reménységemet, a mint a közelebb írt levelemből láthatni. Most megjárván a havasokat, melyeknek és benne levő Pojánáknak becsüjében vagyon a legnagyobb és kárban forgó külömbség és azon igen sokat gyötrődvén, úgy tetszik, látom a vadat hozzám közelíteni, a dolgot és igazitását kézrejőni. Gál uramot magamhoz hivatván megmondottam, hogy válaszszon, azt cselekedje, a mi jobb, Excellentiád is méltóztassék meglátni. Ha mostanra valónak itili Exceltok, én hidegbe sárba való fáradságomat nem sajnálom és a kezemből ki nem eresztem az igazságig, ha meg nem fordíthatom, separata opiniot küldök. Ha pedig másszorra jobbnak itílik Exceltok, legyen az Exceltok bölcs itilete. Csak igen szégyenleném, hogy valaki méltán azt mondhassa, hogy az Excelltok kenyerit, szalonnáját, borát ettem-ittam, sőt étettem s itattam azért, hogy Excellentiátoknak kárt tegyek. Gál uram mint emberséges ember gyak-

ran jelenvén meg memorialissaival és azokat végre a commissio megunván, kénszerítette arra, hogy mondja meg, megelégedik-é a commissio munkájával és declarálván magát, hogy a conscriptioval nem volna megelégedve, azt adván ki, hogy mutasson hát módot megigazítására, itten találtam nagyrészt a szóllásra, de még csak Gál uramnak mondottam és Excellddal teszem hirré. Én nekem úgy tetszik, hogy a lévén a főbb külömbség, hogy az esküdtek, mint idevalók és az urak ellen praeventusok, nem igazán adták volna fel sem a Pojánák proventusát in curribus foeni, sem az havasok hasznát in pascibus. Most mikor a commissio önként kérdi, hogy mi a jobb mód az igazság kitalálására, s mikor azt igéri, hogy kész fáradtságának nem kedvezni, hanem mindent véghez vinni. N. B. Ez az utóbbszori declaratiója a commissionak, ennél többet kivánni nem lehet, csak utot kell mutatni s mellé szorítani igéretének. Az Major ur reménlem kész is magát nem kimilleni. Lehetne kivánni akár a Pojánák felméretésit, mivel fel nem mérette a thesauralis commissariatus semmiképpen, vagy pedig mindazoknak, mind az havasoknak másunnan hozandó esküdtekkel megbecsültetésit ujra.

Ha még az idő megengedné, talán meg is engedi. Én hozzá nem tudok semmiképen, de Gál uram azt erősíti a több tisztekkel, hogy csak harmadát adták fel az emberek mind a szénának, mind a legelésnek. Ez nékem úgy tetszik, megérdemli az utánna való járást. Ha Gál uramnak úgy tetszik, Exelltok parancsolatjából vagy addig is én segélleni fogom. És most legjobbnak is tartom, jóllehet semmi kedvem nincsen karácsonig itt ülni. Egyebekben is kegyelmes uram csekély tehetségem szerént igyekezem segélleni, kivált ha volna nekem is, ki segéljen valamit. Mert nem érkezik kglmes uram Gál uram; bárcsak egy cancellistát adott volna Excellentiád melléje, megérdemlette volna. Még mi Isten tudja, meddig leszünk itt; ezek az emberek külömben perseverálnak a szófogadatlanságba, itt az ember nem is eszik, nem is iszik, ha hozva nem hoznak az országból, megköszöni, ha fát visznek, azt is erővel. A restantiakat nem fizetik; ma a guberniumnak irt relatiomban eléggé exponáltam mindent. Még most is nem késő, de minél hamarébb, annál jobb volna, ha valaki jőne, akár a mlgos familiából, akár mint Máté Izsák uram, csak minél hamarébb. Excellentiádnak méltóztassék megengedni, hogy terhelem és azt is, hogy légyek

Excellentiádnak alázatos szolgája

Borgó. 21 Septembris 1783, Aranka György.

Külön borítékon: A Son Excellence Monsieur le Comte de Bethlen etc. etc. à Marosvásárhely. (Zárópecsét.)

Közli: Lukinich Imre.

KÖNYVISMERTETÉS.

I.

Ányos Pál versei; bevezetéssel és jegyzetekkel kisérve kiadta Császár Elemér. Régi Magy. Könyvtár 23. sz. Franklin.

Ányos rövid, de lelki izgalmakban gazdag költői pályáját a kortársak őszinte csodálattal dicsőítették. A rövid, de gyötrő élet elmúlta után az utókor, az irodalomtörténet meleg érdeklődéssel igyekezett Ányos életét és működését megérteni. De a megértés helyett a zavar, az ellentmondó állítások és feltevések szaporodtak. Minél többször s minél többen nyúltak az Ányos-kérdéshez, annál bonyolultabbá vált a kérdés maga a nélkül, hogy az állítások és vélekedések a meggyőzés ellenállhatatlan erejével hatottak volna. Miért lett Ányos szerzetes? Széchynek van-e igaza, ki az Endrődi közölte családi hagyomány értelmében dacznak s az ifjúi csalódásnak tulajdonítja e lépést? Vagy valóságos hivatásérzet vezette e pályára, mint Gellért és mások vélekednek? Azzal sem igen vagyunk tisztában, hogy a szerzetes ajakán fel-feltörő gyötrődés szava az életpályában is csalatkozott lélek megnyilatkozása vagy csupán a fiatalos elme öntépelődése. Szerelmi versei valódi érzésnek vagy képzelt helyzetnek visszhangjai? Bánata vajjon egyszerűen csüggedező reflexio vagy pedig reménytelen pessimismus? A betegségről szóló ellentétes vélekedésekről nem is szólva: ime mennyi vitás körülmény, mennyi döntésre váró ingadozás!

Azt hiszem, ehhez a döntéshez Császár az első helyes lépést megtette. Nevezetesen jelzett művében a gyakorlott philologus éles és szigorú kritikájával kiadta Ányos verseit — az eredeti fogalmazásban. S azt hiszem, a megbízható szöveg alapján most már biztosabb alapról lehet megállapitani az eddig ingadozó jellegű körülményeket. Idáig a kutató a Bacsányi-féle kiadást használhatta, mert más nem volt. Vagy ha volt is: a Bacsányiét követte. Már pedig Bacsányi az Ányos verseit az akkori sajátságos kiadói elv szerint rendezte sajtó alá a Magyar Minerva I. kötete gyanánt. Kijavította a — szerinte — hibás helyeket és tetemesebb fogyatkozásokat; megegyengette a verseket s könnyű kézzel megváltoztatta. Szerinte az Ányos kiadójának poétának kell lenni. S mint a Császár közölte variánsokból látható, Bacsányi alaposan meg is

mutatta, hogy ő poéta és nem kiadó. Az Abafi-féle kiadás ennek a hibás kiadásnak puszta lenyomata. Pedig legalább ott lehetett volna jobb, a hol Bacsányi a censura miatt tett változtatásokat vagy kihagyásokat.

Császár a szövegközlésben lelkiismeretesen felhasználta a kéziratokat: a család birtokában levő esztergárit, az akadémiait, mit Bacsányi használt, a Kreskay-féle gyűjteményt stb. Pontosan közli a kézirati variánsokat is a nyomtatott szövegváltozatokkal együtt. A Bacsányi javításait, egyengetéseit visszaigazítja. Eredeti szöveget közöl ott is, hol Bacsányi nem esztétikai vagy nyelvészeti meggyőződése és felfogása alapján, de a censorra való tekintetből változtatott vagy épen törölt. Az egyes költeményekhez fűzött könyvészeti és irodalomtörténeti jegyzetek teljesen megfelelők s a kiadó bőséges tárgyi ismeretéről tanúskodnak. Egyszóval a Császár Ányos-kiadása kiállja a legszigorúbb kritikát is.

A gyűjteményt a kiadó rövid életrajzzal vezeti be, a mely azonban az előszó szerint egy nagyobb, sajtóra kész Ányos-monographia kivonata. Igy ebben az életrajzban részletekig ható elemzést s irodalomtörténeti bizonyítást nem találunk. Az Ányos életében vagy költői működésében felmerült s még nem tisztázott körülmények (olvasmányai, összeütközése hivatásával, szerelmi költészete, melancholiája) mint a részletes vizsgálat eredményei vannak említve. Ezek természetesen a monographiában részletes bizonyítást fognak nyerni. S most már érdeklődéssel várjuk a kiadó igéretét: az Ányos-irodalom teljes és kritikai ismeretével megírt Ányos életrajzot. Ennek megirására bizonynyal Császár a leghivatottabb, ki Ányos verseit philologiai gondossággal és szeretettel úgy adta ki, hogy az a mai követelményeket teljesen kielégíti.

DR. KRISTÓF GYÖRGY.

II.

A magyar népdal hatása műköltészetünkre Pálóczi Horváth Ádámtól Petőfiig. Irta *Galamb Sándor*, Budapest. Stephaneum-nyomda. 1907.

Ezzel a kérdéssel általánosságban többen foglalkoztak már. Szerző arra vállalkozott, hogy részletesen, költőről költőre haladva kimutatja, melyik mit tanult a népdaltól. Kár, hogy nem kapcsolódik e munka Arany János »A magyar népdal az irodalomban« czímű tanulmányához, a mely négy részre volt tervezve; belőlük azonban csak az első, »az öntudatlan népiesség kora« készült el, a többi háromnak csak vázlata maradt. Nem azt kivánjuk, hogy jelen munka egyszerű folytatása lett volna Arany töredékének, hanem, hogy eredményeit bevezetésében megemlítvén rajzolta volna röviden a XVII—XVIII. századot, a melyek már nincsenek meg Aranynál és a továbbiakban is hivatkozott volna Arany vázlatára, idézte volna találó kifejezéseit s ne intézte volna el rövidesen, egy apró jegyzetben Aranynak úttörő szerepét. Ennyit megkövetel Arany Jánosnak e téren való tekintélye, meg az irodalmi hagyomány.

Ha ezen az úton indul el, most nem nélkülöznénk bevezetésében a népi és műköltészet viszonyának kifejtését. Nem lehetne még az a

kifogásunk sem, hogy a népköltészet XVIII. századbeli megbecsüléséről szólván, a külföldi irodalmakkal egy kalap alatt tárgyalja le a magyart is; pedig nálunk egészen külön oka is volt a műköltészet népiestől való eltávolodásának: a latin, majd a német műveltség uralkodása vezető köreinkben.

Részletes tárgyalása során kevésbé ismert adat, hogy az első népköltészeti gyűjtésre felhívó szózat a Rát Mátyás Magyar Hírmondójának 1782-iki ötödik »levelében« van. A szerkesztő bevezető sorai után Révai Miklós veszi át a szót. Az ő gondolata volt a gyűjtés, de nem lett belőle semmi. Őket a népköltészet még nem is önmagáért érdekelte: Rát a népdalok régiségét, Révai pedig »különböző szó ejtéseket« hangoztatja.

Pálóczi Horvát Ádám versein már a Holmiban megérzik a népies hatás; gyűjtővé azonban csak negyedszázaddal később lesz. A Magyar Árion előszavában (1814) szól a »régi kurta versek« értékéről s ajánlja a nemzeti versformát, a melyet maga is szinte kivétel nélkül használ. Azonban az ő népiessége még csak a kifejezésekben és a népiesnek vélt leplezetlen szókimondásban nyilvánul, de hangját ritkán találja el a népdalnak. Azonfelül efféle költeményei elnyújtottak és nevetésre szántak. Legjobban azok a versei sikerültek, melyekben egy-egy régi töredéket kiegészít, tovább költ. Közülök kettő Thalyt is megtévesztette. Az egyik, a »Telekes bocskor, gyöngyös kapcza«, melynek csak az első sora régi a másik az »Amott kerekedik egy fekete felhő«, melynek a Vitézi Énekekben közölt nyolcz sorából a négy utolsót Horváth toldotta hozzá. Ez az adat teljesen új.

Horváth Ádám debreczeni deák volt. Debreczenből származott a vele egy időben működő s népies hajlamú Csokonai is. Róla azt a találó észrevételt olvastam valahol, hogy származásánál, nevelkedésénél fogva lelkében magyaros és népies volt, de az iskola, az uralkodó irodalmi ízlés eltérítette természetes hajlamától. Szépen igazolja ezt jelen tanulmány is. Lelkesen emlegeti »az Árpád szerencsi táborát«, s költészetében mégis idegen hatások, idegen irányok érvényesülnek. Megírja a Parasztdalt, — de Kazinczy és Kölcsey tetszését nyeri meg vele, tehát nem népies. A nép csak a Szegény Zsuzsi két első sorát s a Csikóbőrös kulacs első szakát vette át tőle. Hogy mily nagy különbség volt a népdal hangja és az ő lyrájáé között, arra szép példa a Lilla-dalok között a Habozás czímű, a melynek többsorú versszakaiban négy-négy sor mindíg népdal s a többi velök ellentétes sor a Csokonai sajátja. Első népdalát a Tempefői végen, nem ártott volna egybevetni a Népdalok és Mondák első kötetének 306., 307. népdalaival.

Horváth és Csokonai — Arany kifejezése szerint — a népdalt, mint *genre*-t, objective akarták művelni. A XIX. századbeli népies irányú haladás okait tüzetesen elmondván, a szerző áttér Kölcseyre, a ki — Arany szerint — *emelni* akarta a népdalt. Ki akarta belőle küszöbölni a Csokonaiban megrótt »gyöngyalak« és »kincsem«-féle »köz expressiókat«, festő sorát csak »üres, ízetlen rímjátéknak« nézte. Keserves műgonddal »találgatta a parasztdal tonját« s a népiesből finomított dallal akart nemzeti tartalmat adni költészetünknek, melyet idegenszerűvé tettek Pán

sípja és Tytirus rigmusai. Finomított népdalai: *Bú kél velem . . , Hervadsz, hervadsz . . , Búsan csörög . . , Csolnakon*, Kölcsey ízlésénél fogva nem népiesek, elhibázott törekvésénél fogva mesterkéltek.

Közelebb jutott a népdal lelkéhez a szerb származású s a szerb népköltészettel sokat foglalkozó Vitkovics. Jól alkalmazza a festő sort, utánozza a népdal formáját s el-eltalálja a hangját is, bár elterjedt népdalát nem ösmerünk. Utána Kisfaludy Károlylyal foglalkozik terjedelmesebben a szerző, bár népies dalait — szerintünk — kelleténél többre becsüli. Lehet, hogy sok sajátságát elleste a népdalnak, azért még sincs több nép szájára átment dala ennél a négy sornál:

»A ki szeretőjét ' Igazán szereti,
Legyen bármi sötét Mégis felkeresi.«

Ő is még emelni akarta — Kölcseyvel, Bajzával — a népet, a népdalt, sőt Bajza egy újabban kiadott levele szerint még azt is szerette volna, ha Kisfaludy metrumban írta volna dalait!

Előzőinél sokkal jobban sikerül a népdal Czuczornak, bár ő is sokat elhibázott. A finomítás és nemesítés helyett nála néha a nevettető vagy tanító szándék bánt bennünket. A sikerültebbek közé soroznók a szerző által említetteken kívül a Heckenast-féle (1858-iki) kiadás II. kötetében a 14., 25., 32., 53., 55., 121., 161. lapjain levőket, részben vagy egészben; ellenben nem tartjuk sikerültnek a Csaplárosnét és a Kedvest látogatót, bármennyire drámai menetűek, — sem a Bordalt. S nem mondanók azt Czuczorról, hogy *nem költő;* hiszen maga mondja szerző, hogy 39 dala átment a nép ajkára. S nem írnók alá ezzel ellentétben azt sem, hogy Kölcsey és Kisfaludy Károly meg *nagy költők.* Ha Czuczor *semmi*, akkor ez a kettő is legföljebb *valami.* Az ilyen rövid, viszonyítást követelő ítéletekkel csínján kell bánni!

Vörösmarty népiességét ismét túlbecsüli szerzőnk. »Legszebb népdala«: *A szeretők* szép, de nem népdal; a *Bús legény* sem az. Erdélyi Jánosnak

»Nem panaszlok, nem szokásom,
De panasz könyhullatásom«

kezdetű dalának van a szerzőtől idézetten kívül másik népies párja is:

»Nem átkozlak, nem szokásom,
De sűrű könyhullajtásom
Felhat a magas egekre . . .«

Döbrentei katonadalai után egy alig ösmert, igazán népies költőnket veszi sorra a tanulmány: *Szentiványi Mihályt,* kinek népdalait a Vadrózsákban is megtalálhatjuk. *Beteg szerető* czímű dalának első szaka emlékeztet a *Kis kertemben rozmaringot ültettem* kezdetű népdalra, a mi szerző figyelmét elkerülte.[1]

Igy emelkedünk a népies költészet szelíd lejtőjén mind magasabbra szerzővel, midőn egyszerre csak egy sziklafal mered előttünk:

[1] Szentiványi már, akárcsak Petőfi, — Arany kifejezése szerint — önmagáért míveli a népdalt; se *le nem száll* a néphez, se nem akarja *fölemelni.*

Petőfi. »Büszkén magasan kiemelkedve tekint társaira, a környező eltörpülő dombokra«. Ezzel a hasonlattal magyarázza szerző viszonyát elődőihez. Egy másik csinos hasonlattal pedig — befejezésül — megjelenésének hatását festi. Tanulmányával ismerkedvén, csaknem teljesen bejártuk az ő útját, sorra vettük a tárgyalt költőket, idézeteket. Ez a magyarázata, hogy aránylag sok apró kifogásunk volt ellene. De végezetül hálásak vagyunk neki az élvezetes, tanulságos útért, a melyen bennünket vezetett, tanulmányát igen érdemes munkának ítéljük, itt-ott mutatkozó felületességét megbocsátjuk, hiszen nagykiterjedésű mezőn kellett vizsgálódnia. A népdalkisérletek részletes elemzése tudtunkkal egészen új próbálkozás, és ha az eredmény nem mindig elfogadható, ennek oka az elemzés természetében van. Bajos annak hatását, a mi a maga egészében szép, ízekre szedett részeiből kimagyarázni — különösen a népdalban.

A munka elolvasásra érdemes, élvezetes, tanulságos; irodalomtörténeti, poétikai kérdésekben jó segítség is lehet.

FÜLÖP SÁNDOR.

REPERTORIUM.

Ady Mariska. Sok ború, kevés derű. 1908. Ism. Vasárn. Ujs. 8. sz.
Alba Nevis. Bolti leányok. Ism. Vasárn. Ujs. 5. sz.
Arany János egy kiadatlan levele. Közli Fenyő Miksa. Nyugat 47. l.
Bársony István. Titkos veszedelmek. 1908. Ism. R—a. F. Pest. Journ. 21. sz. — Keve. Uj Idők 3. sz.
Berze Nagy J. Népmesék Heves és Jász-Nagykun-Szolnok megyéből. 1907. Ism. Gálos Rezső. Philol. Közl. 228—230. l.
Berzeviczy Albert. Pulszky Ferencz emlékezete. Budap. Szemle 133. köt. 321—356. l.
Berzeviczy Albert. Régi emlékek. Ism. Váczy János. Századok 264—267. l.
Berzeviczy Albert. Gróf Széchenyi István. Ism. G. K. Századok 272. l.
Bleyer Jakab. Toldy Ferencz levele Goethehez. Philol. Közl. 324. l.
Bodola Gyula, »Kincskeresők«. Függetl. Székelység 1907. 95., 96., 98., 99. sz. (Vörösmarty.)
Bodon József. (1845—1908.) (Nekr.) Gömör-Kishont 7. sz.
Bodor Aladár. Döbrentei Gábor erdélyi szereplése. 1907. — Ism. Sallay Géza. Philol. Közl. 1907. 951. l.
Bobi. A vicsok. (Emlékezés Tóth Bélára.) Tiszafüredi Ujs. 4. sz.
Buday Barna. Derült égbolt alatt. Ism. R—a. F. Pest. Journ. 21. sz. — Keve. Uj Idők 3. sz.
Császár Elemér. Ein Plagiat Nestroys. (Nestroy und Szigligeti.) Pester Lloyd 73. sz.
Dézsy Lajos. Arany János irodalomtörténete. Philol. Közl. 257—269. l.
F. J. Petőfi Rimaszombatban. Budap. Hirl. 51. sz. és Gömöri Hirl. 11. sz.
Fabó Bertalan dr. A magyar népdal zenei fejlődése. 1908. Ism. Balogh Pál. Pester Lloyd 69. reg. sz.
Farkas Pál. Ádám és Luczifer az Ember Tragédiájában. Ism. Császár Ernő. Philol. Közl. 320. l.
Ferenczi Zoltán. Jelentés a Péczely-pályázatról. Akad. Értes. 1908. 21 l.
Ferenczi Zoltán. Csokonai. 1907. Ism. kf. Budap. Szemle 133. köt. 475—480. l.
Fóris Miklós. Toldi Ferencz. Ism. Császár Ernő. Philol. Közl. 1907. 964. l.
Gellért Oszkár. Petőfi-reliquiák. Nyugat 109. l.
Gyulai Aladár. Kossuth Lajos mint drámafordító. Budapest 23. sz.
Gyulai Pál. Dramaturgiai dolgozatok. 2 köt. 1908. Ism. Viator. Az Ujság 59. sz. — Hatvany Lajos. Nyugat 257—271. l. — Vasárn. Ujs. 8. sz.
Harsányi Lajos. Uj vizeken. 1908. Ism. (sz. l.) Kath. Szemle 478. l.
Heinrich Gusztáv. Jelentés a Kóczán-pályázatról. Akad. Értesítő 1908. 13—21. l.
Horánszky Lajos. Bacsányi János és kora. 1907. Ism. Ruttkai-Rothauser. M. Pester Lloyd. 1907. 303. sz. Takáts Sándor. Budap. Hirl. 1907. 299. sz. — *d.* Budap. Szemle 134. köt. 145—151. l.

Ignotus. Petőfi-leletek. Nyugat. 108. l.
Ignotus. Hagyomány és egyéniség. Nyugat 103—106. l. (Kiss Józsefről.)
Inczinger Ferencz. Vége a meséknek. Ism. (sz. l.) Kath. Szemle 477. l.
Isaák Márta. Bilincsek. Ism. R—a. F. Pest. Journ. 21. sz.
Janovics Jenő dr. A magyar dráma irányai. 1907. Ism. Vértesy Jenő. Philol. Közl. 286—289. l.
Jókay Lajos. Ötven év előtt. 1908. Ism. Vasárn. Ujs. 7. sz.
Kárffy Ödön. Tinódi Sebestyén halála. Századok 273—276. l.
Kassai Lajos. Zágoni Mikes Kelemen. Uj székely naptár 1908. 26—34. l.
Katona József válogatott munkái. Szerk. Bayer József. 1907. Ism. Császár Elemér. Philol. Közl. 293. l.
Kiss János dr. Pázmány Péter szelleme. Alkotmány 45. sz.
Kiss József. Levelek hullása. 1908. Ism. Vasárn. Ujs. 4. sz. — Számadó János. Uj Idők 5. sz.
Klauber Frigyes. Legnemzetibb tragédiánk és tragédiairónk. Hevesmegy. Hirl. 12—13. sz. (Önállóan is megjelent 8.-r. 23 l.) (Katona J.-ről.)
Kolosvári Aladár. Arany János élete. 1907. Ism. Császár Elemér. Philol. Közl. 52. l.
Kőrösi Sándor. Petőfi a Dante nyelvén. Budap. Hirl. 66. sz.
Kosztolányi Dezső. Négy fal között. Ism. Fröhlichné Kaffka M. Nyugat 45—47. l. L. Huszadik Század XVI. 1092—94. l.
Köveskuti Jenő. Mult és jelen. Ism. Vasárn. Ujs. 8 sz.
Krüzselyi Erzsike. Örök csendben. 1907. Ism. Györe János. 1907. Abony 13. sz.
Kürti Menyhért. Mikes Kelemen kiadatlan munkái. Ism. Császár Elemér. Philol. Közl. 242. l.
Lengyel Miklós. Tompa Mihály élete. 1906. Ism. S. Szabó József. Sárosp. Reform. Lapok. 7. sz.
Loósz István. Zalán futása és az Iliász. Philol. Közl. 6—20. l.
Molnár János. Vörösmarty emlékezete. Fejérmegyei Napló 1907. 145. s köv. sz.
Melich János. A magyar szótárirodalom. 1907. Ism. Tolnai Vilmos. Philol. Közl. 47—52. l.
Miklós Elemér. Versek. 1907. Ism. Z. Budap. Szemle 133. köt. 303—306. l. (sz. l.) Kath. Szemle 477. l.
Nagy Endre. A misokai földkirály. Ism. R—a. F. Pest. Journ. 21. sz.
Oláh Gábor. Sámson. 1908. Ism. Vasárn. Ujs. 4. sz.
Pálos Ede. Révai Miklós és rajziskolája. Ism. Nyilasi Lajos. Philol. Közl. 76. l.
Papp Mariska. Rög. 1908. Ism. Fröhlichné Kaffka Margit. Nyugat 290. l.
Patai József. Bajza és Lessing. Philol. Közl. 33—47. 205—223. l.
Pécsi Ottmár. Szemere Pál mint költő. Ism. Nyilasi Lajos. Philol. Közl. 77. l.
Pekár Gyula. Vitézi románczok. 1907. Ism. r. p. Pest. Journ. 1907. 279. sz.
Petőfi ismeretlen művei. Közli Kéry Gyula. Budap. Hirl. 1908. 6. sz. és Vasárn. Ujs. 1908. 2. sz.
Pintér Jenő. Petőfi Sándor. Ism. Császár Ernő. Philol. Közl. 321. l.
Pitroff Pál. Kemény Zsigmond. 1907. Ism. Papp Ferencz. Philol. Közl. 224. l.
Pogrányi József. Tudós Hetényi János és kora. 1908. Ism. P—r. I. Neues Pester Journ. 46. sz.
R. B. A márcziusi napok költészete. Délmagy. Közl. 63. sz.
Révész Béla. A nagy börtön. 1908. Ism. W. Ö. Huszadik Század. Jan. 91—93. l. — Szini Gyula. Nyugat 165. l.
Riedl, Fr. History of the Hungarian Literature. Ism. Morvay Győző. Budap. Szemle 134. köt. 151—156. l.
Rudnai Győző. Csoór Vilma. 1908. Ism. Vasárn. Ujs. 7. sz.
Sebestyén Ede. Sebök Zsigmond. Uj Idők 10. sz.

Sörös Pongrácz. Egy és más Kultsár Istvánról. Komáromi Ujs. 1908. 2. szám.

Sörös Pongrácz. Brodarics István. Ism. *ó.* Kath. Szemle 1907. 1086. l.

Szabolcska Mihály. A magam ösvényén. Ism. Gellért Oszkár. Nyugat 45. l. — (sz. l.) Kath. Szemle 476. l. — Keve. Uj Idők 6. sz.

Szalay Mihály. Az utolsó Bátori. (Jósika Miklós báró.) Kalazantinum XIII. 6.

Számadó János. Öt kötet Gárdonyi. Uj Idők 2. sz.

Szécsényi István műveiből gyöngyszemek. Magy. Állam 82. sz. *Szén.* Novellisták és Gárdonyi Géza. A Kor. 388—390. l.

Szent-Imrey György. Tompa Mihály. 1907. Ism. *r.* Sárosp. Reform. Lapok. 7. sz.

Szini Gyula. Trilibi. 1908. Ism. Fenyő Miksa, Nyugat 43. l.

Szöllösi Zsigmond. Palma di Palma. 1908. Ism. Fenyő Miksa. Nyugat 110. l. — Neues Pest. Journ. 70. sz. — F. P. Uj Idők 3. sz.

Töttössy Miklós dr. Pázmány Péter mint hitszónok. Religio 11—12. sz.

Tőkés Lajos. Arany János és a természet. (Az Arany János társ. Könyvei. III. köt. 19—40. l.)

Váradi Antal. Apróságok Petőfiről. Egyetértés 13. sz.

Vértesi Arnold. Fölfelé. 1908. Ism. R—a F. Neues Pest. Journ. 1908. 21. sz.

Vikár Béla. A magyar népköltés remekei. 1907. Ism. *ró.* Huszadik Század. Jan. 96—98. l.

Viszola Gyula. Gróf Széchenyi István a gymnasiumban. Századok 1907. 912—920. l.

Vöröss Sándor. Képek az eperjesi magyar szinészet multjából. Eperj. Lapok. 10—13. sz.

Wéber Artur. Nestroy »Umsonst«-ja és a Liliomfi. Philol. Közl. 323. l.

Zemplén Árpád. Bosszú. 1908. Ism. Vasár. Ujs. 12. sz.

Zöldi Márton. A pápai gróf. 1908. Rövid ism. Neues Pest. Journ. 70. sz.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelent IRODALOMTÖRTÉNETI MŰVEK:

Ábel Jenő dr. A bártfai Szt.-Egyed temploma könyvtárának története. Egy fametszettel. Ára 2 kor. 40 fill.

Analecta nova ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia. Jussu Acad. Scient. Hung. ex scriptis ab Eugenio Abel relictis cum commentariis edidit partimque auxit Stephanus Hegedüs. Ára 8 kor.

Analecta recentiora ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia. Jussu Acad. Scient. Hung. ex variis fontibus hausta cum commentariis edidit Stephanus Hegedüs. Ára 8 kor.

Bayer József. A nemzeti játékszín története. 2 kötet. Ára 14 kor. — Egy magyar Eszther-dráma. Ára 60 fill.

Békefi Remig. A népoktatás története Magyarországon 1540-ig. Ára 12 kor.

Bogisich Mihály. Cantionale et passionale Hungaricum societatis Jesu, residentia Turocensis. XVII-ik századbeli kath. énekgyűjtemény. Hangjegyekkel. Ára 60 fill. Szegedi Ferencz Lénárt egri püspök énekes könyve. 1674. év. Ára 1 kor.

Coelius (Bánffy) Gergely. Szent Ágoston reguláinak magyar fordítása. (1537.) Bevezetéssel ellátva kiadta Dézsi Lajos. Ára 2 kor.

Császár Elemér. Verseghy Ferencz élete és művei. Verseghy arczképével. Ára 6 kor.

Emlékkönyv, Akádémiai — Kazinczy Ferencz születése évszázados ünnepéről október 27-én 1859. Ára 1 kor.

Hegedüs István. Dicsének Jacobus Antonius Marcellusra. Irta Janus Pannonius. Ford. Ára 1 kor. 80 fill. — Petrarca »Szózatja« és egyik latin költői levele. Ára 50 fill.

Heinrich Gusztáv. Kudrun. A monda és eposz. Ára 80 fill.

Hellebrant Árpád. A M. T. Akadémia könyvtárában levő ősnyomtatványok jegyzéke. Ára 4 kor.

Irodalomtörténeti emlékek. I. kötet: Két magyarországi egyházi író a XV. századból: Andreas Pannonius. Nicolaus de Mirabilibus. Közzéteszi *Fraknói Vilmos* és *Ábel Jenő.* Ára 7 kor. — II. kötet: Olaszországi XV. századbeli íróknak Mátyás királyt dicsőítő művei. Közrebocsájtja *Ábel Jenő.* Aurelius Brandolinus. — Ludovicus Carbo. — Galeottus Martius. — Naldus Naldius. — T. Alexander Cortesius. — Ugolinus Verinus. — Jo. Franc. Marlianus. Ára 7 kor.

Irodalomtörténeti közlemények. Szerkeszti az I—II. évfolyamot *Ballagi Aladár,* a III. évfolyamtól *Szilády Áron.* Tartalomjegyzék minden évfolyam végén. (Eddig 17 évfolyam 1891—1907.) Minden évfolyam 4 füzetben. Egy-egy teljes évfolyam ára 10 kor. Egyes füzet 3 kor.

Jakab Elek. Az erdélyi hirlapirodalom története 1848-ig. Ára 1 kor.

Katona Lajos. Temesvári Pelbárt példái. Ára 1 kor. 20 fill. — A Teleki-codex legendái. Ára 1 kor. 60 fill. — Alexandriai Szent Katalin legendája középkori irodalmunkban. Ára 1 kor. 60 fill.

Kazinczy Ferencz levelezése. Közzéteszi dr. Váczy János. I—XVII. kötet. 1763—1821-ig. Minden kötet ára 10 kor.

Költők tára, Régi magyar —. Szerkeszti Szilády Áron. — V. kötet: (Radan Balázs, Dézsi András, Sztárai Mihály, 1542—1560.) Ára 4 kor. — VI. kötet. (Szegedi Kis István, Cziráki Balázs, Armbrust Kristóf, Mádai Mihály, Sarlóközi névtelen, Ráskai Gáspár, Gyulai István, Heltai Gáspár, Tőke Ferencz, Szegedi András, Paniti János, Szepetneki János, Szegedi Gergely, Pap Benedek, Barát István, Nagyfalvi György, Vilmányi Libécz Mihály, Békési Balázs, Névtelenek. 1545—1556.) Ára 6 kor.

Komjáthy B. Epistolae Pauli lingua hungarica donatae. Az zenth Paal leueley magyar nyelven. Krakó 1533. Ára 6 kor.

Magyarországi tanulók külföldön. Szerkeszti Ábel Jenő. — I. kötet: Magyarországi tanulók a jénai egyetemen. Összeállította Mokos Gyula. Ára 4 kor. 40 fill. — II. kötet: Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. Összeállította dr. Schrauf Károly. Ára 9 kor. — III. kötet: A krakkói magyar tanulókháza lakóinak jegyzéke. (Regestrum bursae Hungarorum Cracoviensis) 1493—1558. Az eredeti kéziratból közli és magyarázza dr. Schrauf Károly. Ára 3 kor.

Magyarországi tanulók külföldön. Szerkeszti Ábel Jenő. — IV. kötet: A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve. 1453—1630-ig. Közli dr. Schrauf Károly. Ára 12 kor.

Majláth Béla. Telegdi Miklós mester magyar katechismusa 1562-ik évből. Ára 20 fill.

Molnár Albert (Szenczi) naplója, levelezése és irományai. Jegyzetekkel ellátta Dézsi Lajos. Hasonmással. Ára 9 kor.

Nagy Sándor dr. Szombatos codexek. Ára 60 fill.

Pesti Gábor. Nouum Testamentum seu quattuor euangeliorum volumina lingua Hungarica donata. Gabriele Pannonio Pesthino Interprete. — Wy Testamentum magyar nyelven. Cum gratia & priuilegio Romanae Regiae Maiestatis ad quinquennium. 1536. Korhű kiadás, merített papiron. Ára 6 kor.

Pollák Miksa. Arany János és a biblia. Ára 3 kor. 60 fill.

Báró Radvánszky Béla. Rimay János munkái. A Radvánszky- és a Sajókazai-codexek szövege szerint. Ára 9 kor.

Szabó Károly. Régi magyar könyvtár. Az 1531—1711-ig megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. I. kötet. Ára 8 kor. Ugyanaz II. kötet: Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Ára 9 kor. Ugyanaz III. kötet: Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Irták Szabó Károly és Hellebrant Árpád. Első rész: 1480—1670. Ára 10 kor.

Szabó Károly. Második rész: 1671—1711. Ára 12 kor.

Szász Károly. A magyar irodalom újjászületése százados évfordulóján. Ára 40 fill. — A Nibelung-ének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. Ára 30 fill. — id. gróf Teleki László ismeretlen versei. Ára 20 fill. — Széchenyi emlékezete. Ára 20 fill. — Gróf Széchenyi István és az Akadémia megalapítása. Egy arczképpel. Ára 3 kor. Ugyanaz kötve 4 kor.

Megrendelhetők

a M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalában

Budapesten, V. kerület, Akadémia-utcza 2. szám.

Budapest, 1908. Az Athenaeum r.-társ. könyvnyomdája.

IRODALOMTÖRTÉNETI

KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA

✱

TIZENNYOLCZADIK ÉVFOLYAM

NEGYEDIK FÜZET

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1908

TARTALOM.

Az **Irodalomtörténeti Közlemények** a Magyar Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős.

Szerkesztő lakása: *Halas.*

TOMPA MIHÁLY A KASSAI HADITÖRVÉNYSZÉK ELŐTT.

Tompa Mihály hazafias költeményeiért hosszabb politikai üldöztetést szenvedett. Szilágyi Sándor *Magyar Emléklapjai*ban 1850 elején jelent meg a *Gólyához* cz. hazafias elégikus ódája, melyben mély hazafiui elborulással festi a nemzet pusztulását s felindulással ostorozza a vádaskodókat. E megnyitó költeményt számos nagy hatású óda és elégia követte (még Szilágyi lapjaiban, 1850-ben a *Magyar írók füzeteiben*, a *Pesti röpívekben*, a *Pesti ívekben* jelentek meg a *Madár fiaihoz*, az *Özvegy és fiai*, a *Huszárkaland*; az *Üres koporsó)*, melyek az elnyomott nemzet kesergő bánatának, méla lemondásának, halvány reménységének emelő kifejezést adtak. A nemzet a szíve mélyéből fakadt panaszokat gyönyörűséggel olvasta, a zsarló hatalom pedig egyelőre észrevétel nélkül siklott el felettük.

Azonban a költő a lebilincselt nemzet sóhaját megtorlás nélkül nem vehette lantjára. A vádaskodók, kiket a *Gólyá*ban ostorozott, az elnyomó hatalom figyelmét reá is felhívták.

Tompa 1852. május közepén nejével együtt Pestre utazott, onnan félnapra Arany Jánosékhoz Nagykőrösre rándúlt, hogy őket Hanvára látogatóba meghívja. Amint május 20-án Arany igéretével boldogan hazaérkezett, ugyancsak kellemetlen meglepetés várta. Távolléte alatt politikai rendőrök névtelen feladásra lakásán kutatást tartottak, irományait átvizsgálták, a *Gólya* után írt költeményeit, levelezéseit lefoglalták és Kassára vitték, az otthagyott irományokat pedig lepecsételték.

A dolog egyelőre függőben maradt. A lefoglalt iratok Kassán a cs. kir. haditörvényszékhez vándoroltak, hol azokat áttanulmányozták. Tompa, sorsa felől másfél hónapig bizonytalanságban volt. A függő helyzet természetes kellemetlenségén kívül nagyobb aggodalom nem bántotta. Gondolta, hogy ha annak idején a censura költeményein nem akadtfönn, a haditörvényszék még kevésbbé fog. »Semmi nagy história nem lehet belőle, írja 1852. június 2-án Aranynak, de mégis kellemetlen állapot, annyival inkább, mert

Virágregéim majdnem kész kéziratát is elvitték s így se ki, se be nem vagyok«.

Július 6-án kézbesítette három zsandár Tompának a haditörvényszék idézését s Kassára vitték. Mielőtt kocsira ült volna, Arany Jánosnak megnyugtatásul pár sort írt. »E pillanatban idéztetem a kassai cs. kir. haditörvényszék elébe; mikor és hogyan kerülök haza? isten tudja . . .«

Kassán a régi Fekete sas szálló épülete volt a politikai fogház, ebbe helyezték a költőt is. Különben fogolytársaival szabadon érintkezett, saját költségén élt, látogatókat fogadott s engedélylyel a városba is kijárt. Ferenczy József kassai ref. lelkész gyakran meghívta asztalához. Látogatói is akadtak, azonban legrégibb s egyik leghívebb barátja Szemere Miklós, noha Kassától csak három mérföldre lakott (Lasztócz) s többször igérte, egyszer sem látogatta meg, a mit Tompa nem vett rossz néven, tudván, hogy Szemere 1851-ben régi fegyvergyüjtemenyeiért több hétig szintén ült a Fekete sasban.[1]

Július 10-én állították haditörvényszék elé. Több hazafias költeménye terhelte, de leginkább a *Gólya*, melynek eme sorai keltettek legnagyobb megütközést:

> Mondd meg nekik, hogy pusztulunk, veszünk,
> Mint oldott kéve, széthull nemzetünk.

Azonban pörét egyelőre nem tárgyalták. »Már egy hónapja, hogy ide idéztettem, azóta hozzám sem szóltak, azt sem mondják, miért vagyok itt«, írja aug. 5-én Aranynak. Aggódott, hogy soká elhuzzák, míg odahaza neje az aggodalomtól betegen feküdt. Voltak vele 8—9 hónapos, sőt 1—2 éves kihallgatatlan foglyok is. A riasztó példák sem hiányoztak. Pákh Mihály ág. ev. lelkészt, Pákh Albert atyját, a ki a függetlenségi nyilatkozat kihirdetése alkalmából a lőcsei ev. templomban hazafias szellemű beszédet tartott, a kassai haditörvényszék kevéssel azelőtt, mint felségsértőt kötél általi halálra ítélte s az ítéletet csak legfelsőbb kegyelem változtatta át négy évi várfogságra. Nyugtalan leveleket írt ismerőseinek, főkép Szilágyi Sándornak, kinek lapjaiban közölte terhelő költeményeit s ki apja Szilágyi Ferencz, mint a hivatalos *Magyar Hirlap* szerkesztője révén némi befolyással birt. »Neked tán kötelességed is volna valamit munkálni, írja 1852. július 10-én, mert többnyire te adtad ki azon költeményeket, melyekért hadi törvényszék elé állíttattam. Ezek közt leg-

[1] A Fekete sas épületét (Fő-utcza 29. szám, mély átjáróház) a kassai premontrei főgimnázium ifjusági önképzőköre Petőfi látogatásának s Tompa fogságának emlékére emléktáblával jelölte meg, melyet fényes ünnepség keretében 1904. május 15-én lepleztek le. Az emléktábla fehérmárványkeretbe foglalt szürkés gránitból van, rajta Petőfi és Tompa egyesített medallionképe s e felírás: »Ebbe a házba szállott 1845. április 3-án egy éjtszakára Petőfi. Itt szenvedett a hazáért fogságot 1852-ben és 1853-ban Tompa Mihály. Megjelölte a kassai premontrei főgimnázium 1903—4. évi ifjusága.«

inkább terhel a *Gólya,* mint ezt a felsőbb parancsolatban saját szemeimmel olvastam. Azért rajta Sándor öcsém, most segíts, ha valaha! Választ hiába írsz, én már akkor Isten tudja hol és hogyan leszek!« Többi levelében sürgeti, hogy írja meg, ki volt a *Gólya* censora, azután kéri, hogy atyja Szilágyi Ferencz által vétesse ki a haditörvényszék jegyzőkönyvéből azt az ítéletet, mely őt, mint az *Emléklapok* szerkesztőjét felmenti, az talán majd segít rajta.

A bánatos költőt időközben némileg megvígasztalta egyik lelkész barátja, Újfalussy Endre, ki július 23-án Dossen tábornoknál, a katonai kerületi parancsnoknál járt s ott megtudta, hogy Tompa lefoglalt iratai között semmi kompromittálót nem találtak.

Augusztus 10. körül, pár napra a császár kassai látogatása (aug. 7.) után forma szerint kihallgatták s addig míg vallomása Bécset megjárta, hazaengedték. Hazabocsátása váratlanul történt. Mivel a császár látogatása alkalmából a kevésbé terhelt foglyokat szabadon bocsátották, Tompa írt Szemere Miklósnak, hogy küldje be érte kocsiját. Azonban a remélt kegyelem elmaradt s a kocsit visszaküldte. Pár nap mulva mégis hazaengedték. Kiszabadulása pillanatában Szentmiklóssy Antal bejei birtokos ismerősével találkozott, ki kocsiján hazavitte. Azonban szép szóval értésére adták, hogy hazafias költeményt jó lesz ezentúl nem írnia. »Ügyem még mindig függőben van, írja 1852. nov. 20-án Lévay Józsefnek,[1] s hegedűszóban csak annyit adtak értésemre a szép meséből, hogy jó lesz nem irogatni; sok versem, kisebb-nagyobb, fél és egész költeményeim, mindenek felett 12 ív *Virágregém* elvitetett, oda van s oda marad örökre, emlékezetem egynek leírására sem segítene.«

Mint látjuk lefoglalt költeményei között legjobban fájlalta kiadásra kész *Virágregéit.* Visszanyerésük ügyében Ferenczy József kassai ref. lelkész barátjához is levelet írt (1852. szept. 20.) s kérte, hogy a Vitális őrnagynál volt iratai közől *Virágregéit* kérje vissza, mert bár visszanyerésükről a csendőrkapitány és főszolgabíró aláírásával reversálisa van, még sincs reménye őket ezen úton visszakapni s inkább bízik lelkész barátja szivességében. »Csendesen megvagyok és éldegélek, végzi levelét, igen jól esik gyakran visszaemlékeznem a kassai napokra, melyek akkor olyan rosszaknak látszottak előttem.«[2] Valóban: iucunda est memoria praeteritorum malorum!

A nyár hátralevő részét s a tél előfelét Hanván töltötte. 1853. jan. 23-án született Géza fia. A várva-várt fiúcska megjelenésén való örömét nagyon megkeserítette neje súlyos betegsége. S hogy a keserű pohár egészen megteljen, jan. 31-én neje betegágyától ismét Kassára idézték. »Édes Jánosom, írja 1853. jan. 31-én Putnokról Aranynak, ismét Kassára idéztettem, ne írj, ne írjatok!

[1] Tompa Mihály levelei Lévay Józsefhez kiadatlanok, Lévay József birtokában.

[2] Tompa levele Ferenczy Józsefhez, a rimaszombati Gömörmegyei múzeum Tompa-ereklyéi között.

s ha talán hosszabb ideig nem olvashatnád soraimat, ne ütközzél meg! Sors mala, nihil aliud! Isten veled, Isten veletek!«

Tompa ez alkalommal némi megszakítással mintegy nyolcz hétig volt Kassán, hol sokféleképen zaklatták. Volt az abszolút kormánynak egy rendelete, mely szerint azon pap, kit a haditörvényszék elítél, hivatalát veszti. E rendelet, melyet szigorúan végrehajtottak, a költő-papot rendkívül aggasztotta. E tárgyban egy aggodalommal teljes levelet írt 1853. február utólján kassai fogságából Hanvay Károly hanvai egyházközségi főgondnoknak, a kinek papi hivatalától való megfosztása esetére erkölcsi támogatását kérte. »Tisztelt tekintetes úr!... Állapotomról még mind ez ideig sem tudok semmi bizonyost írni, függőben vagyok egy teljes hónap óta anélkül, hogy csak gyanítnom is lehetne valamit. Meglehet, hogy ismét komolyabb baj nélkül elmúlik az egész, de az is meglehet, hogy nem várt kellemetlenség fog érni; készen kell lenni mindenre. A halál a legnagyobb rossz, de még azt is el kell tűrnünk, ha a sors úgy parancsolja. Meglehet, hogy hivatalomtól csakugyan elesem. Most járt itt egy rendelet, mely az elmarasztalt papokat hivatalaiktól megfosztja, de káplánok ismét lehetnek s a császár engedélye mellett ismét nyerhetnek papi képességet. Bocsánatot kérek, hogy e tekintetben saját gondolatomat ide írom, mihez járúlván a tekintetes úr kegyes pártolása: a csapáson némileg enyhítni lehet. A főbb rendeleteknek ellenszegülni nem lehet, ezáltal az ember csak ront javítás helyett; tehát ha gyűlésig vagy akkor megrendeltetik helyem betöltése: méltóztassanak, mint erre igen sok példa van — azt kérni az egyházmegyétől, hogy építkezni akarván Hanva és pénze nem lévén, hagyassék egy évre üresen az egyház, két fizetendő káplán vivén a hivatalt; kétségem nincs, hogy gyanítván a dolgot az illetők, szó nélkül megadják a kívánatot, de ennek titkos rugóját kimondani a világért sem kell. Addig én különben is Runyába vonúlván koldús családommal, mint ottani káplán fogok existálni; egy év alatt remélem megkapom a papképességi engedélyt, a mikor a többi szó nélkül következik. Ezen eljárás csak azon esetben szükséges, ha sürgettetnék az egyház a papváltoztatásra; ha hallgatnak felülről, akkor ott is legjobb eszköz az egyszerű hallgatás — — —« [1]

Szerencsére e lépésre nem lett szükség, mert befolyásos barátai részére kegyelmet eszközöltek. Szilágyi Sándor egyenesen becsületbeli kötelességének tartotta egykori munkatársát megmenteni. Atyja Szilágyi Ferencz közbenjárására Albrecht főherczeg Magyarország katonai és polgári kormányzója a császár szerencsés felgyógyulása alkalmából a vizsgálatot magánkegyelemből abbahagyatta s a zaklatott költőt szabadon bocsáttatta.

Április 3-án adták kezébe a hivatalos felmentő levelet, mely

[1] Tompa levele Hanvay Károly hanvai egyházi főgondnokhoz a rimaszombati Gömörvármegyei múzeum Tompa ereklyéi között.

a következőképen hangzott: »In folge hohen Erlasses vom Militär- und Civil-Gouvernement von 28. März 1853 der weiteren Untersuchung enthoben und auf freien Fuss gesetzt.« A törvényszéki elnök jó indulatból tört magyarsággal megintette: »Most frei, hanem több *Gólya* nem csinálni!«

Tompát a politikai meghurczoltatás nagyon megviselte. Majdnem egy évig súlyos aggodalomban volt családjáért, állásáért, szabadságáért. »Ez esemény keserűsége tán örökre a számban marad, írja 1853. május 17-én Aranynak, mert érzem, hogy egészen ártatlanúl hurczoltattam meg s kellett annyi költséget tennem. Ne gondold azért, hogy magamat valami martyrnak tartom — — — mert hiszen mi ez ahhoz képest, a mi a multban történt?«

Zaklatásai felmentése után sem szüntek meg teljesen s rendőri felügyelet alá helyezték. »Rendőri felügyelet alatt lévén, olyan az állásom, mint az írás szavai szerént: a madárnak az ágon.« Azt pedig csak később tudta meg, hogy mint megjegyzett egyén, notatus, Hanvára van internálva. Egyszer a közelben egyik barátját akarta meglátogatni s útlevelet kért. Röviden értésére adták, hogy nem adnak, sőt hazulról sem engedik el. A csendőrök a falusbírónak szigorúan meghagyták, hogy vigyázzon reá s a faluból ne engedje el. »Passust nem kapok, írja 1853. nov. 1-én Lévay Józsefnek, csak postai úton járom a világot, a posta is pedig igen mulattat az ő pontosságának általa. Emlékszem rá Sárosnagypatakon, fiatal óriás és reménydús költő, azaz ifjú költő koromban, hogy levél által tudósítgattak a vacátióra ott maradt fiúk: mikor, melyik versem jött ki? Most accurat úgy vagyok . . .«

Nemsokára azonban engedtek a nagy szigorúságból s megengedték, hogy útlevélért folyamodjék. Először Kassára kellett a kerületi főnökséghez folyamodnia, azután a nyert útlevéllel Putnokon a szolgabírónál, Rimaszombatban a megyefőnöknél, továbbá mindenütt, a hol keresztűl ment, a csendőrségnél jelentkeznie. Egyszer Miskolczra utazott. Szeptember közepén folyamodott, az útlevelet leküldték deczember elején s szólott öt napra. »Miskolczon pedig, mint Aranynak panaszolja, csendőrtől csendőrhöz utaltak, vízáltak, stempliztek, superinspiciáltak, szóval mentsen Isten az ilyen utazástól.« Internálása valószinűleg 1854. május elsejével szűnt meg.

Kéziratait részben visszaadták, mint a *Virágregék*et, részben ott fogták, mint Arany János leveleit. Az utóbbiakat azután az alkotmányos korszak helyreállításával a haditörvényszék egyéb irataival együtt hivatalos úton megsemmisítették.

A Damokles kardja még egyszer a feje felett lebegett. Jókai *Délibáb*jának 1853. évi 17. számát (okt. 23.) Tompának *Barátim emlékezete* czímű Petőfire és Kerényire vonatkozó költeménye miatt elkobozták. Jókai gyöngédségből nem értesítette, hogy meg ne ijesszе, azonban a költő költeménye sorsát figyelemmel kísérte s a dolgot megtudta. Megijedt, hogy a szenvedések kálváriáját ismét végig kell járnia, neje egyenesen kétségbeesett. »Mondd meg, írja

1853. novemberében Aranynak, ugyan érdemes-e hát írni? és kenyeremet (szóljunk egyenesen) veszélyeztetni egy vagy más... vers miatt s általában az irodalmi jutalom és dicsőségért?« Aggodalma ez alkalommal szerencsére alaptalan volt; hanem hazafias érzései kifejezésére más formát keresett, melyet a nagy szeretettel művelt allegóriai formában meg is talált.

Kassai hányattatásaira mindig keserűen emlékezett. 1861. végén Arany János *Szépirodalmi Figyelő*jébe egy hazafias költeményt küldött. Arany gondolkodóba esett, hogy közölje-e. Egyszer kiszedette, majd ismét visszavette. Aggodalmát közölte Tompával. »Félreérthetnék a mostani sajtóvilágban s kivált neked kellemetlen volna a kellemetlenség.« Tompa a válaszszal azonnal kész volt. »Azt a verset, mely kellemetlenséget okozhatna, okvetlen hajítsd a tűzbe; bajos volna most nekem mindenképen a hurczoltatás (épen szemfájása volt), azután tudom, milyen az, próbáltam.« (Hanva, 1862. jan. 15.)

DR. NAGY SÁNDOR.

KLIVÉNYI KIADATLAN VERSEI.

A völgy mélyén rejtőző kis virág homályban, ismeretlenül maradna, ha a nap fényes világa rá nem vetné sugarait. Hány név került ki a sötét ismeretlenségből, mert viselője valamely nagyember környezetéhez, vagy barátai közé tartozott! Ez az ismeretség aztán oly tőke, mely kamatozik mindaddig, míg a nagyember neve az életben, a köztudatban, vagy a nevét megörökítő történelemben följegyezve marad. Akár rászolgált e megbecsülésre, akár nem, sütkérezhetik folyton a nap verőfényén. Xantippét ország-világ ismeri, mert Sokrates felesége volt. Veturia, Coriolanus anyja, s felesége, Volumnia neve örök, mert a nagy hőshöz tartoztak. Szilágyi Erzsébet nevét nem felejti el a történelem, mert Hunyadynk anyja volt, Kupis Vilmosét nem az irodalomtörténet, mert Petőfi bajtársa, Klivényiét sem, mert Vörösmarty barátja volt.

A fiatal Vörösmarty életében sok tekintetben fontos időszak az az 5 év, mit meg-megszakítva a Perczel fiuk mellett tölt el. Tanítja növendékeit, készül, s kiállja a jogi vizsgálatokat, megindul lirai, drámai, majd epikai költészete, rabja lesz a titkolt, de annál mélyebben érzett szerelemnek, s áldoz a barátság oltárán. Tárgyunkhoz lelkének e legutóbbi megnyilatkozása tartozik. Egyedüli, s legjobb barátai három katolikus pap volt: Egyed Antal, a bonyhádi plébános, Teslér László, ennek káplánja, s Klivényi Jakab, előbb pécsi növendékpap, majd nádasdi káplán. »Körükben találta magát legjobban, mondja Gyulai, könyvtárokból tanulta ismerni az újabb és régibb magyar irodalmat, általok ismerkedett meg a külföldi költőkkel, tőlök vett ösztönt költői pályája folytatására, s mert nevezetes költőt jósoltak belőle, önbizalomra ébredt félénk géniusza.«[1]

A három pap közül Egyed Antalnak maradt legtöbb nyoma irodalmunk történetében. Írt egy kötetnyi elégiát is, Ovidius fordítását pedig örömmel üdvözölte az akkor még a klasszikus költészet talaján fesledező irodalmunk, s fordítóját 1833-ban az Akadémia

[1] Vörösm. életrajza, 1879. 35. o.

is tagjai közé sorozta. Teslér is verselgetett, s mint Vörösmartyhoz írt leveleiből[1] tudjuk, néhány kisebb költeménye meg is jelent. Legkisebb szerep jut az irodalomban Klivényinek, a ki pedig Vörösmartynak legrégibb barátja volt, s a kiben szintén erősen buzgott a poétai véna. Legkevesebbet is tudunk róla. Gyulai[2] e pár sorban számol be Klivényi és Vörösmarty viszonyáról: »... Klivényi Pécsen lakott, de 1822 óta folyvást levelezésben állottak egymással. Az ifjú pap mindent elpanaszolt barátjának, s bánta, hogy pappá lőn. Vörösmarty vigasztalta, s egyszersmind megküldte neki nagyobb munkáit. Klivényi köszönte a vigaszt, köszönte a munkát, mely vigasztalóbb amannál. Ő is küldött viszonzásúl egy pár verset, kivált római epigrammokat. Panaszolt püspökére, ki nem szereti a költőpapot, kivált ha drámát ír. Lassanként kibékült sorsával, felhagyott a panaszszal, fel a költészettel is, de annál inkább lelkesítette ifjú barátját, kinek halhatatlanságot jósolt.« E rövid kis jellemzés teljesen Klivényinek Vörösmartyhoz írt és fennmaradt kilencz levele[3] nyomán készült. Az első levél dátuma 1821 július 16, a pécsi első éves klerikus írja a börzsönyi nevelőnek: Nemes és Tudós Vörösmarty Mihály Úrnak, az utolsót 1826 okt. 19-éről keltezi, mint nádasdi káplán Nemes és Tudós Vörösmarty Mihály Úrnak, hites ügyvédnek Budán. Ez öt évi időszak barátságuk virágkora. Hogy tovább is fenntartották-e az összeköttetést, nincs tudomásunk róla. Gyulai jellemző sorait egészítsük ki, s toldjuk meg néhány rövid életrajzi adattal.[4] Kis-Chlivényi Klivényi Jakab Szekszárdon született 1800 júl. 24-én. Gimnáziumi tanulmányait, a négy gramatikai s két humaniora osztályt a pécsi czisztérczi gimnáziumban kezdte, a philosophia osztályokat Pesten végezte el. Utána növendékpap Pécsett, ahol 1824-ben pappá szentelik; 1831-ig Nádasdon káplán, ahonnan püspöke Pécsre hívja s a liceumban a historia tanításával bízza meg. 37-ben Berkesden plébániát kap, honnan ismét Pécsre kerül. de már kanonoknak 55-ben. 64-ben Opori apát. 1866-ban Karlsbadban keres gyógyulást, de a porosz fegyverek zaja haza űzi, s Pécsett ugyanazon év júl. 11. napján meghalt. Életírója így jellemzi: »Summum totius cleri dioecesani cultum et reverentiam sibi emeruit; fuit enim vir maturi consilii, prudens, perspicax, humanus, parsimoniae studens, paucis contentus.«

Költeményes munkái ismeretlenek voltak mindeddig. Azt a néhány, mindössze 4 magyar és 1 latin epigramma-szerű versét, mit Gyulai említ, Vörösmartyhoz írt leveleiben találjuk. A véletlen azonban legújabban nyomára vezetett sajátkezüleg írt költeményei-

[1] Dr. Czapáry László: Vörösmarty Emlékkönyve 161. o.
[2] Vör. életrajza, 36. o.
[3] Kiadta Czapáry i. m. 282—294. o.
[4] L.: Recensio universi Cleri Dioecesis Quinque-Ecclesiensis per Josephum Brüsztle. 1876. II. köt. 217—18. l. Gyulai is közli életadatait Vör. összes munkái 1885. VIII. k. 386. l., de szerinte Pécsett született.

nek, s ezek alapján fogom a következőkben bemutatni rövid, jóformán Vörösmarty barátságával egyideig tartó költői működését.[1]

I.

A kézirat 22 félívre terjed s czíme:

Verseim gyüjteménye, mellyek
1816/7-dik esztendő olta készültek.

E kézirat már tisztázat, a versek egy része impurumban is megvan egy külön füzetben, melyben még más költői gyakorlatok, magyar, német és latin nyelven, jeles mondások »elmés mondatok a költészetből« foglaltatnak. A füzet felosztása évek szerint történik:

1817. Hatodik oskolás koromban. — 1818 Pesten. Hetedik oskolás koromban. — 1819. 8-dik oskolás. — 1820. 9-ik oskolás. — A következőket Pécsett Nevendék koromban firkáltam 1821—1824. — 1824 Nádasdon. — 1829. — 22 kisebb-nagyobb latin nyelvű, s mintegy 80 magyar nyelven írt vers van a füzetben. A verselést latin nyelven kezdi. Mivel sok jellemző vonást tárnak elénk latin versei is, elsősorban ezeket mutatom be.

1817-ben végezte Pécsett a második humaniora osztályt a cziszterczii gimnáziumban. Mint az évkönyvek mutatják, eminens diák volt valamennyi osztályban, s mint versei bizonyítják, a gimnáziumot ellátó rend, ennek apátja, Dréta Antal, tanárai, főkép Horváth Nep. János, nagy hatással voltak az ifjú lelkére. Közéjük vágyik, a rendbe szeretne lépni, úgy érzi, e pályára rendeli az isteni akarat. Első versei e hangulatának tükrei. A legelső: Deliberatio de eligendo vitae statu. Három pálya nyílik előtte: katonai, czivil s a papi. Három hónapja van még s aztán választania kell.

Aetas illa mihi teritur, quae pandit ad omnes
Ingressum status et ternis mensibus actis
Aut sacros coeli claves vestesque thalares
Aut saevos Martis gladios, galeasque minaces
Aut civilis opus coget me sumere durus
Ordo fatorum.

— A katonasághoz nem érez elég erőt:

Quid faciam? Properem trepidandus Martis alumnus
Laurea mortiferis in campis serta mereri?
Non mihi sunt vires madidas perferre ruinas
Non rabidum tolerare iubar boreamque furentem.

[1] Ez a véletlen Szentkirályi István pécsi theol. tanár kutató munkája. Ő találta meg a kéziratot s ismerte fel Klivényi kéziratául bold. Troll Ferenczinini v. püspök s pécsi kápt. nagyprépost hátrahagyott irományai között. Troll valószínüleg a végrendelet végrehajtója — testamenti executor — volt Klivényi hagyatékánál s így került hozzá a kézirat. Szentkirályi úr hívta fel figyelmemet a kéziratra, s adta át nekem ismertetés végett, miért neki e helyen is köszönetet mondok. A kézirat a pécsi káptalani levéltárban őriztetik.

A czivil élettől fél, hogy koczkáztatja másvilági életét. Pap lesz tehát és pedig szerzetes pap,

> Horreo sanguinei numerosa pericula Martis
> Horreo vesani facta nefanda fori.
> Religiosa sacrae gentis iuvat atque iuvabit
> Paupertas, pietas, obsequiumque probum.

Két kincse van, a mik erőt adtak e lépésre.

> ... Scythica sum stirpe creatus.
> Et splendent Christi dogmata diva mihi.

Ez a vágya sugallja Zircz akkori apátjához, Dréta Antalhoz írt verseit. Két latin verse van: Elegia ad Abbatem Dréta az egyik, a másik: Isitirion Abbati Dréta, cum gymnasium Quinque-Ecclesiense inviseret, oblatum. A harmadik magyar nyelvűt már Pesten írta 1816-ban: Dréta Antal Apát Urnak, de ezután is jelzi: nem adtam neki. Az elsőben szándékát ajánlja az apát jóakaró figyelmébe. Nem saját téveteg elméje, nem szülői intés vezeti ez útra, hanem valami belső sugallat készti a rendbe lépésre:

> Non propriae venio mentis dictata secutus,
> Paucula nam iuvenis pondera mentis habet.
> Non chari venio patris mandata secutus,
> Pace sua, nihil hic iussa parentis habent
> ... Internas veluti voces audire videbar
> Hic sacer est ordo, quem properes petere.
> ... En adsum mandante Deo, quem saepe vocantem
> Sensi, me socium scribere tende tuum.

A másik hosszú, 71 sorra terjedő dicsérő ének, melyben az apát áldozatkészségét, tanárai jóságát magasztalja s magát az apát szeretetébe ajánlja:

> Et me sub memori conserva mente clientem
> Qui tumidas huius pelagi vitare procellas
> Et Syrtes Scyllasque feras, vastasque Charybdes
> Atque tuas tutum cupio me ferre sub alas.

A harmadik, magyar nyelvű verset Drétára, mint említettem, már Pesten írja. Tehát szándékát nem változtatta be. Egyelőre mégis csak a czivil pályát választja s tanulmányainak folytatása végett a pesti egyetemi filozófiai kurzusára iratkozik be. De Drétát nem felejti el. Nevenapjára, ha nem küldi is el, megírja üdvözlő hexametereit. Nincs már bennük szó a rendbe lépésről, de annál őszintébb szeretettel rajzolja Dréta nemes tulajdonságait, jótékonyságát, hazaszeretetét, érdeklődését nyelvünk s irodalmunk iránt.

A többi latin versét rövidebben sorolom fel:

Assensus Filii de matre in agone constituta: anyja halálos beteg, a halált kéri, kegyelmezzen meg neki. Ad Faddy socium

meum, cui non arridere nec succensere carmina: Faddy[1] csodálkozik, hogy ő oly könnyen tud verselni, de neki barátja Phoebus, kit már gyermekkorában is így kért:

Phoebe fave, puero carmina cede mihi.

Ódát ír az élet tengeréről, melyben annyi a szirt és örvény, hogy azésznek, a navarchusnak, ugyancsak nehéz megállnia helyét.

Csattanós epigramma a következő:

Cur faustum ac felix, regnet si foemina regnum,
Et saepe infelix sceptra tenente viro?
Respondes quidem (nomen succurr(er)e tardat)
Hic agit uxoris velle, sed illa viri.

A jókedvű, de az ellátás miatt mindig morgó klerikusoknak panasza a Querela vini Clericis appositi. A klerikusok asztalán álló bor panaszkodik, mennyire leszólják a kispapok, pedig ő oly szívesen teremtene bennük jókedvet:

. . . Hic mihi naturam vini negat, ille saporem,
Iste merum perfert beczkoviense mihi.
Quod tamen in missa non vanus mente Sacerdos
Coelesti trepidat nobilitare prece.
Sunt, qui contendant, quidquid natura sinistri
Protulit, id mihi vel forte vel arte datum.
Non ego iam vinum dicor, non dicor acetum,
Sed medium quoddam inter utrumque genus . . .

Hat latin verset találunk Kloss Lajosra, a ki lelkiatyja volt az intézetben. A versek azt bizonyítják, hogy sok összetűzésük lehetett egymással. Klivényi is elég szabadszellemű volt ahhoz, hogy sok borsot törjön spiritualisa orra alá, a ki viszont elég érzékenyen éreztette hatalmát fölötte. Halálát kívánja verseiben, megírja epitáfiumát előre, melyben elég szeretetlenül így jellemzi Klosst:

Kloss Ludovicus ei nomen. Kloss nomine Truncus
Teutonico, quod erat nomen id ipse fuit,
. . . Dulcis erat vates, sed spiritualis amarus,
Aptus erat Rhetor, censor ineptus erat.

Vörösmartynak is küld egy róla szóló epigrammát: »Egy derék verset közlök az Úrral, melyet lelkiatyánkról fekete epém koholt:

Lacrymor egregios subito decedere letho,
Vivere pestiferos plurima lustra viros.
Kloss vivit, Bregovits moritur, proh numina! — verum
Mors quoque pestiferos horret adire senes.[2]

[1] Faddy József pécsi iskolatársa, később Kristóf néven a cziszterczi rendbe lépett.

[2] Czapáry i. m. 284. A kéziratban pestiferos helyett rixosos van mind a kétszer.

Végül néhány üdvözlő versén kívül még egy hosszabb latin verse van Elegia czímen, melyben Ovidiusnak lányához írt levelét parodizálja saját sorsára alkalmazva.

Főérdeme e latin verseknek a folyékony, hibátlan verselés. A képek, hasonlatok a latin klasszikusok utánzásai, míg kulinárisabb nyelve bizonyára a szemináriumi nyelv hatását mutatja. De így is bizonysága az alig 20 éves ifjú jeles tehetségének s poétai készségének. Jeles tanára, Horváth Nep. János, kire később is nagy szeretettel gondol, szívesen fejlesztette az ifjúban a klasszikai érzéket, s mint latin, s klasszikus formában írt magyar versei bizonyítják, fáradozása nem volt hiábavaló.

II.

A második csoportba magyar nyelven írott verseit sorolom. Tárgyuk szerint, tekintve szerzőjük tanuló, majd kispap voltát, eléggé változatosak. A mennyi mozgalmasságot, életet nyujtott a baráti kör Pesten, a szemináriumi élet Pécsett, annyi s oly erős visszhangot adott nekik verseiben. Mikor pedig kijutott a küzdő életbe, a hol szabadabban zenghetett volna lantja, változatosabb lehetett volna eszmékben, formákban, tárgyakban egyaránt: akkor már megtört önbizalma kivette kezéből a lantot. Mintha csak a lelkesedés, a bámulat, melylyel Vörösmarty múzsájának adózott, lett volna a poézisra buzdító vezére: a hogy az a barátság ellanyhul, akképen hervad el költészete is. Utolsó levelét Vörösmartynak, mint már említettem, 1826-ban írja Nádasdról, utolsó tíz versét szintén Nádasdon írja 1824—29-ig. 29-ben már a szórejtvények költőietlen mezején bolyong, s pusztul el múzsája.[1] A mily nehezen tűrte kezdetben — leveleinek tanusága szerint — a papi pálya bilincseit, oly hűséges ragaszkodással viseltetett később iránta. Talán hivatása vonta el a költészettől, talán a Vörösmarty-Egyed-Teslér baráti körnek megszünte oka elnémulásának, vagy, mint említém, költői vénájába vetett bizodalma fogyott-e el, ki tudná! Szépen s sokat igérőn indult a pályán, s még ha nem fűzné is nevét össze irodalmunk Vörösmartyéval, egyénileg is érdemes poétai munkáját vizsgálat alá venni. Nagyot nem alkotott, de verseivel munkás és törekvő fiául mutatkozik annak a körnek, mely telve lelkesedéssel, égve a munkavágytól, sokszor talán az egyéni tehetséget félreismerve, de annak minden atomját kihasználva munkált, épített a nemzeti nagyság fundamentumán, a jövő dicsőség templomának alapjain.

[1] Különben a rejtett szavak versbe foglalása divat volt azidétt. Még Vörösmartynak is van 1823-ból egy »Rejtett szó« cz. verse. Klivényi utolsó verseiből itt közlök egyet:

Esmeretes város híres bora s asszonyi által,
Azt teszi más szóval, mint mese, visszafelé. (Eger).

Lantja zeng baráti érzelmeket, hálás hódolatot tanítói, pártfogói s a nagyok iránt, hódol a nő eszményének s áldoz a szerelem oltárán. Dicsőíti a nemzeti nagyságot, s a klasszikai iskola hagyományaképen gyöngéd hangú idilleket s csattanós epigrammákat ír az egyhangú élet fűszerezésére. Ezek költészetének tárgyai.

1. Időrendben is első magyar versének czíme: Jakab s Vörösmarty Barátaimhoz. Pesten írta 1818-ban. Tekintve a költő királyhoz való viszonyát, de meg a költemény belső értékét is, a legérdemesebb költeményének mondhatjuk. Íme egész terjedelmében:

Ti már Barátim! messze haladtatok
Az égi ízlést s mennyei hangokat
Festő nemesb versek nemében.
Melpomene mosolyogva hallá

Pólyátok első jajjait és kegyes
Szemmel tekintvén rátok egy isteni
Vigság egész testét keresztül
Járta s öröm koszorúzta láttát.

Most már megáldott lelketek a világ
Hiú porából mennybe emelkedik,
Nő híre elmés lantotoknak
És közelít fejetekre zöld ág·

Vastag setétség fátyola bírja még
Csekély eszemnek nyers szüleményeit,
Midőn, dicsöült lelkek, a ti
Híreteket Zefirek beszéllik.

Ah! annak éppen nem vagyok én oka —
Nem, mert az égnek fő ura másokat
Bölcs értelemmel felmagasztal,
Másokat a butaságba hágy el.

De még is, ámbár köd lepi homlokom,
Némellykor odvas lanton enyelgek én
S midőn Apolló rám kacsingat
Porba merült czitharám szorítom.

Klivényi tehát e vers bizonysága szerint már Pesten jó barátságban volt Vörösmartyval. Együtt hallgatták a filozófiát az egyetemen, s a kis baráti kör, melyhez kettejükön kívül Sallay Imre, Jakab, s talán a leveleiben annyiszor említett Szalay Antal, később Pécsett kispaptársa, tartozott — egyszerre indult a költői pályán dicsőséget keresni. Csak egy jutott közülök oda, a többit letörte a sors útközben. E vers is éles világot vet az ifjú Klivényi szerénységére, önismeretére s tiszta baráti érzelmeire. Bár ekkor

még Vörösmarty poézisa is csak feslőben volt, — első érdemes kisérletét 1817/18 telén írja [1] — Klivényi már kiérzi ez első kisérletekből a jövő emberét s maga szerényen ismeri be kisebb tehetségét. Versén Berzsenyi hatása érzik. Berzsenyi és Virág lelkes ódáin hevült akkor a pesti ifjúság. Az egész versen valami kedves, lemondásában is nemes hang vonul végig. Mintha csak előre érezné költői működésének csekélyebb értékét, hamar elmulását: első verse is, mely költői dicsőségről zeng, másnak a fejét koszorúzza zöld ággal.

Ifjú vágya, hogy a czisztercziрендbe léphessen, nem tölt be, pedig oly élénken festi az ott remélt nyugalmat »Faddy Barátomnak, zirczi novitiusnak« cz. versében. Barátja boldog már, őt a sors hol ide, hol oda hányja, de a rény hatalmas Mentora, mely nem engedi csüggedni s a reménység biztatja, hogy egykor még barátja keblén megpihenhet:

A Szent magánynak csendeiben leled
Élted Szerencsés napjait Édesem!
S a mardosó gondok csoportja
Lábod alá lelapulva görbed.

S retteg barázdát szántani homlokod
Síkján s virággal kellemes arczodon,
Szived, midőn a nap sugárzik,
És mikoron lehanyatlik, örvend.

Gályád eléré a keresett arányt
Zircznek magányán. — Engemet a szelek
Most délre vetnek, most nyugodtra, *(így!)*
S tornyosodó habokat lövellnek.

Roncsolt hajómnak bús töredékein
A Rény hatalmas Mentorom énnekem.
Míg ez velem jár, dőlj rakásra
Földgomoly, én szabadon megállok.

Biztass, Reményem, látom, hogy egykor én
Kedves barátom karjai közt leszek,
Bízom, nem ülhet ködboríték
Minden időn az Egek körében.

Egyszer kirándul a nap is a komoly
Felhők borongós korma alól, s derült
Arczczal tekint a földgomolyra.
Várhatom ezt, felelé reményem.

[1] V. ö. Vörösm. összes munkái. 1885., VIII. k. 383. l. Gyulai jegyzete.

Ugyancsak az elveszett pályán sóhajtozik »Ballay Barátomnak, Benedictinus novitiusnak« [1] cz. költői episztolájában is:
Tudhatod, egy lélek lakozott kettőnkben, azért is ‖ A czél melyre törénk, egy volt. Én Zircznek eresztém ‖ Csónakomat, te ezen szent hegynek. Vajha szerencsénk ‖ Egy lett volna, midőn ki akartunk kötni, de máskép ‖ Végzé a Fátum.

... Faddynk Zircznek örül: boldog, mert csendesen élhet,
A gond, a szükség, a bú csak tréfa előtte.
Mégis, mint irá, szemeit könyzápor emészti,
Mert engem távol vete a sors dölyfös hatalma
Tőle, tehát ekkép énnékem dupla keservem
Volna, mivel keresett czélomtól s tőle elestem.
Sírnék, szüntelenül sírnék, ha az égi reménység
Tőlem szűz arczát elvonná csalfa barátként.

Ugyancsak lantjára veszi jópajtásait, klerikus társait. Egy-egy vidám distichonban pellengérezi ki egyik-másik gyöngéjét, a kispap élet nagy örömeit, kis bánatait. Tréfás köszöntővel lepi meg őket nevök napjára, duktor korában verssel felel növendékeinek üdvözletére.

2. Igazi lelki nemességre vallanak tanáraihoz, elöljáróihoz irott versei, s az ú. n. panegyricus versek is, milyenek kora szokása szerint az ő szerény lantján is megcsendülnek. Előbb volt már szó Dréta Apát Úrnak cz. verséről, mely lelkes tolmácsa a pesti tanuló nemes érzésének. Már lemondott szándékáról, hogy a czisztérczi rendbe lép, így egyéni érdek nem lehet versének motivuma. Mégis dallal köszönti Dréta nevenapját s ünnepli benne a főpapot, a jószívű embert, a lelkes hazafit:

Kell vala a nyájnak Daru, kell vala pajzs is, hogy őt ez
  Tudná védni, amaz tudna ügyelni reá.[2]
Lám mind a kettőt fellelték Dréta Tebenned
  Ebben czímednek pajzsa, darúja Tanú.
Te a többi között, mint Hesper csillaga álltál,
  Elme, tanács, tudomány kellete mások előtt.
... Hány nyomorult örvend éltednek? Senki ki nem lép
  Tőled üres kézzel — Zircz lehet ebbe tanú.
Mondjam-e, melly szeretet forr Benned Drága hazádhoz?
  Mondjam-e, melly buzgó vagy fejedelmed iránt?
Mondjam-e, melly lángok szökdösnek eredbe, ha gyermek-
  Kort haladó nyelvünk zengedezésre fakad?
Ilyeneket számlálna Hazánk: a pannoni földön
  Lenne Horácz, Virgil, lenne Tibullus, Ovid.

Még magasabban szárnyal az »István Herczegre, a Palatinus fiára, neve innepén« cz. óda. »Nem jött szem elé« — írja a czím

[1] Ballay Ferdinánd, a rendben Valér, szintén iskolatársa volt Pécsett.
[2] Czélzás a czisztérczi rend czímerére, a pajzs közepén álló darura.

alá. A pesti »9-ik oskolás« ifjú csak a maga buzdítására, kedvtelésére dalolja:

Kisded idvezlégy! örömünk alapja!
Két magyar honnak különös reménye!
Több rokon szívnek gyönyörű szerelme!
Pannoni főkincs.
Hallod a Buzgók dalait, s nem érted:
Látod a Buzgók örömét, s nem érzed:
Gyenge még mellyed, gyerek érzeményid
Másra hevűlnek.
Nem lesz így mindég: tetemid kinyúlnak,
Szíved, értelmed kiterül: Előtted
Pállya tűnik fel, hova jó szüléid
Tettei hívnak.
Lesz tehetséged, lesz erőd. Hunyadnak
Hőse Mátyást szűlt, s neki hagyta szívét.
Így dicső Nemződ kebeledbe rejtè
Bajnoki lelkét.
Merj, akarj, Gyermek, ha időd megérik,
Merj, akarj: pállyád köre messze terjed:
Vállaid fogják teherét atyádnak
Egykor emelni.
Merj, akarj, Szülőd az Egek leánya,
Erre int Nemződ vele s a magyar nép,
Erre int védőd, koronás királya,
Szente Hazánknak.
Ő igaz vallást hoza bé s közössé
Tette a nép közt: Te segítsd virágra
A magyar nyelvet, neved így azéként
Szent lesz örökké.
Öszve ront mindent az idő hatalma
Tébe, Kartágó, Babilon leomlott.
A való virtus maga nem hanyatlik
Sírba, homályba.
Rómulus népét koronák imádták,
Félvilág térdelt, remegett előtte.
S ime már nincsen. De nevét becsüljük
S virtusa ébreszt.

A költemény vége erős Berzsenyi-reminiszczenczia, s ez zavarja a lelkes pathosz hatását, de csak a szavak Berzsenyiéi, a gondolat itt egészen más: bár maga Róma, Karthágó, Babilon elpusztult, szellemük örök maradt.

Kedves tanárjához, Horváth Nep. Jánoshoz, a ki a pécsi gimnáziumban a költészet világát feltárta előtte, öt ódát írt. Mindegyik a hála, a szeretet hangja. Egyikben így zeng:

. . . Nem tudott elmém Helikon köréről,
Nem tudott semmit, fejemet nehéz köd
Lepte, ő aztat kinyitá előttem,
Eztet elűzé.
Ott hatott elsőbb füleimbe a bölcs
Verselők bájló dala, ott hevülék
Lángra, ott éré Pegazus patakját
Nyelvem először . . .
. . . . . . jeles érdemének
Halma, a míg Pécs kövecses vidéke
A szelíd múzsák követője lészen
El nem enyészik.
Ám hogy éltemnek feselő korában
Engemet Parnassz kies édenébe
Felsegélt, mellyem dagadó tüzével
Áldozom én is.[1]

Betegségében Horváthnak panaszkodik, hogy a halál ellen nem tudja megvédeni Apolló híveit, de vigasztalódik mégis, mert:

A nemes költő, noha égbe szállott
Lelke s már testét eke dúlja, él még
S a jövő század neki érdeméért
Oszlopot állít.

Íme az önbizalom nemes hangja is meg-megcsendül olykor lantján. Még erősebb hangot ád ennek ugyancsak Horváthoz írt másik ódájában:

Mihelyt kinőnek tollai, nyugtalan
A sasfi, készül tűrni az ég tüzét,
Készül, szülője repte gyújtván
Szárnyaival Szeleket haladni.
Lángokra gyútott engem is a Dicsők
Példája s lelkem vágyai a Nagyot
A Szépet, a Jót áhítozzák,
S volna erőm nyomokat követni.

Félénk lelke volt tanítójával szemben bizalmasabb, vágyait s költő-álmait csak neki meri bevallani. Csak hozzá írt verseiben mondja magát költőnek. Theologus korában legkedvesebb tanára Farkas József, ki az egyháztörténetet adta elő. Így ir róla Vörösmartynak: »A nemzeti ujságot Farkas, az Egyházi törvény és történetek oktatója közli velünk. Ez egy fiatal magyar pap. Valamint a szíve, úgy a feje is derék; ezt az ész s tudomány, azt a hazafiúi láng s felebaráti szeretet díszesíti.[2] Lelkes verssel köszönti nevenapján.[3] Magasztalja tudását, tanítói bölcseségét, majd így végezi:

[1] Horváth Nepomuk zirczi atyának, volt tanítómnak.
[2] Czapáry: i. m. 283. l.
[3] Farkas Józsefnek, az egyházi Történetek oktatójának, neve ünnepére.

De más csudáljon Téged ezért, dalunk
Azt áldja Benned, hogy magyar a szíved
S' a honni nyelvért, jó Hazánknak
Jó fia égsz s könyörülsz az árván.

Mint lantosinknak fénye az agg Virág,
Vagy mint Baróthink, a magyar Osszián,
És a dicsőség templomában
Izzadozó Faludyk, Fejérek.

3. Szerelmes versei is vannak Klivényinek. Költeményeiből s Vörösmartyhoz írt leveleiből az tűnik ki, hogy csak olyan deák-szerelem lehetett az, de mert első volt, erősen hatott amúgy is érzékeny lelkére. Ismeretsége még pécsi tanuló korában kezdődik, de végigkiséri ifjúságának legszebb éveit. A pesti baráti kör nem tudja feledtetni, nem még a szeminárium sem. Az első években nagyon kedvetlen kispap volt Klivényi. Leveleiben őszintén nyilatkozik. Bántja a szeminárium szelleme, mely nem felel meg annak az ideálnak, mit ő a papi életről magának alkotott, »Ezelőtt azt gondoltam s megesküdtem volna, hogy ez a rendeltetésem; de ha vagy hajlandóságaimat vagy állapotom rendszabásait vizsgálom, szomorún meg kell vallanom, hogy a természet szavát vagy nem hallottam vagy elismertem. De már későn jövök észre...« Bántja a közömbösség, sőt rosszakarat, a mit a litteratura iránt püspöke (Király József), egyik-másik elöljárója és társa mutat. »A böjtben minden vasárnap akaratunk ellen egy ilyen dühös szószólót kelle hallanunk, ki minden beszédében nemcsak a játékszín, román, költés és muzsika ellen okádá szentségtelen epéjét, hanem azokat is kárhoztatá, a kik nagyobb gyönyörűséget lelnek serdülő litteraturánk remek szüleményeiben, mint vagy az olvasó eregetésében, vagy a szentek életének olvasásában.« Kispap szájába nem illő nyilatkozat, mit csak heve, buzgósága menthet. Ilyen viszonyok között élve még a szerelem is meg-megdobogtatja szívét. De nem tüzes az érzés még czivil korában sem, annál inkább lemondó a reverenda alatt. Sokat panaszkodik Vörösmartynak, szívbeli bújáról, melyet talán az idő se tud megorvosolni, gyakor nyavalyáiról, melyek szívét emésztik. Persze, ha tán többi bajairól el-el panaszkodhatott is barátai valamelyikének, ez érzése csak az ő titka maradt. Innen van, hogy igazán mély s lélekből jött szavak hagyják el ajkát, ha szerelméről dalol. De lassankint megszünik a panasz, elalszik a szív lángja. Harmadéves korában két tanítója Vörös Mihály és Kolb Konrád hatása alatt teljesen megváltozik. Kedve támad a theologiához, a papi élethez, elcsendesül a zúgolódás, elnémult a szerelem, s lassan velök haldokol múzsája is. Megnyerte az oltár, elvesztette a poézis. »Terhesen esett ugyan először pappá lennem, osztán megmaradnom, de most már örülök, és pedig szívemben örülök, hogy azzá lettem«, így ír már 1823 februárjában.

Egy-egy jó barát nevenapja, egy-egy lelkes honleány dalra ihletik még, de mindjobban ereje vesztett már a dal.

Lássunk egy kis szemelvényt szerelmi s a nőknek hódoló verseiből.

1818-ban Pesten így ír:

Más dal.

Jer kies szellő, örömek barátja!
Illatot szóró ajakidra hintem
Csókomat, melyet gyönyörű Lidimnek
Szána szerelmem,

Pécs felé szárnyalj! Szomorú Barátném
Ott eped. Szívét fene bú borítja,
Fuss, akaszsz rózsás ajakára két száz
Csókot helyettem.

Érte ég keblem. Halavány világgal
Néze a bús hold, mikoron kezével
Jobbomat nyomván: te vagy, a kiért én
Lángolok, így szóllt.

Kétség, lemondás hangja hallik a következőben, mit már kispap korában írt:

Komoly érzés.

Lyánka! Könnyek reszketnek szememben,
Ha te hozzád szárnyal képzetem,
S gyilkos kínok dúlnak kebelemben,
Mellyek mérgét alig nyöghetem.
Hah! szétt tépett a sorsnak ércz karja
Két egybeforrt gyengéd szíveket.
Sírjunk tehát, a sors úgy akarja,
Sírjunk együtt véres könnyeket.

Ah! mi haszna menydörgünk szidalmat
A vad sorsra, melly lever minket,
Tűrjük inkább békén a fájdalmat,
A melly öli érzéseinket.
Túl a csillaglepte kék térségen
Sokan öröm kelyhet tartanak,
Kik itt, mint mi, az egy reménységen
Kivül másban alig bíztanak.

Előttünk állt a szép rózsa pálya
S a czél, mellyre jutni lángolánk,
Láttuk s égtünk, de a sors dagálya
Már felbontá, amit forralánk.

26*

Már felbontá, hijjában gyötrődöm,
Érzés nélkül állnak a falak,
Melyek között sírok s tépelődöm
Érted, csupán érted, gyöngyalak.

Lesz e balzsam a jövő években,
Sebeimre, mellyek vérzenek
Lesz e határ e nagy keservekben —
Jóslásaim arra nincsenek.
Csak ezt nyögöm: túl a kék térségen
Sokan öröm kelyhet tartanak,
Kik itt, mint mi, az egy reménységen
Kívül másban alig bíztanak.

Az érzés igazsága, a szép költői nyelv magosan kiemelkedik e szép elégiában. Még a formája is egyedül álló versei között.

Egy Poetriára cz. versében azt sejteti, hogy kedvese szintén szeretett a múzsákkal foglalkozni:

Nagy böcse van, ha szelid lelkű a lánynak előttem:
A természetnek szent szava erre tanít.
Kedvelem én a lányt, ha derék és kellemes arczú:
Erre az érzékek gerjedezése hevít.
És a lányt szeretem, ha nemét felmúlja eszével:
Ezt a bámulás míveli keblem alatt.
Kit jóság, szépség magas ész egyesülve ajánlnak,
Csókolom a lánczot, melybe az engem ütött.
Hát ha ezen lányzó, ki kezem békóba szorítá,
Egy jobb honnba mereng andalodási között,
S mennyei lángoktól eltelvén angyali dalt zeng,
A millyent Sappho, Graecia! zenge neked:
Ó e felséges tüneményt bámulva imádom,
Ah de hazánkban igen ritka ez a tünemény.

Még szebb, még csattanósabb a másik, szintén Egy Poetriára cz. verse. Ugyanezek a gondolatok, de sokkal szebb dikczióval s az érzelmek fokozásával:

Szép lány, azt mondám, mikoron rád néztem először:
S a szép lány tüstént tetszeni kezde nekem.
Jó lány, azt mondám, mikoron már szóba eredtünk:
S a jó lány csaknem lopva szívembe szökött.
Bölcs lány, azt mondám, mikor elméd lángja világolt:
S a bölcs lány engem már szeretetre ragadt.
Isteni lány, rebegém, mikor a lant szólla kezedben:
A szeretet nem elég ott, hol imádni szabad.

Mégis elégnek kellett lenni a barátságnak, sőt a lemondásnak is.

4. Leghosszabb verse a 162 hexameterből álló »Versezet a magyar hűségről.« Végigtekint a magyar történelmen s kikeresi amaz időket, mikor a nemzet hűsége kiválóan megnyilatkozott királyai iránt s époszi hangon zeng róluk dícséretet. Egyéb vegyes tárgyú versei közül kiválik még az »Óda. A magyar leczkéket kerülő ifjakhoz.« Mintha az agg Virág vesszejét hallanók suhogni, oly lelkesedéssel és hévvel támadja az egyetemet kerülő társait. Íme a befejezés:

Eldődeinknek átka fekszik rajtatok,
  Kik itt lerakták csontjokat.
Hah! a mit a múltkor dicső bajnoki
  Vitéz karokkal nyertenek —
Gyalázat! azt a törpe fajzatok puhán
  Emésztve feldúlják magok.

A »Mikon és Elek« cz. hosszabb vers idillszerű hangulatos versengése két ifjúnak Dafné szerelmeért. Végre van Klivényinek több fordított verse is. Nagyrészt epigrammok s bohó tárgyú, tréfás költemények. Czímük elég jellemzésükre: A hím lepke, Az asszonyok dicsérete, A kakas és a tyúk stb.

Különben már 1824 is rég elmult, Nádasdon vagyunk. Klivényi unatkozik, múzsája elhagyta, kedves íróinál keresne szórakozást, de könyvnek is nagyon szűkében van. Odajutott, hogy kis kutyája legfőbb öröme, kedvtelése:

. . . szomorún élek s unalomba merűlten,
Könyvem sincs, mellyel . . . töltsem időmet,
Egyre Vörösmartyt s Horváthot nyúzni ki győzné?
Jersze elő kis ebem! . . . Nézd ez maga kedvre derítőm.

(»Szalaynak írt levelem.«)

Klivényi versei, a mint a szemelvényekből láthatjuk, nem kevés poétai készségről tanuskodnak. Csak önbizalma volt kevés, s a baráti kör hiányzott, mely további működésre buzdította volna. Hivatása is más térre szólította s a múzsa papja szívvel-lélekkel az oltár papja lett. E kis megemlékezés szolgáljon bizonyságul arra, mennyire igyekezett a múlt század elején minden nemesebben érző szív a nemzeti nyelv s irodalom ügyét dülőre vinni és szolgáljon bizonyságul arra, hogy méltó volt Klivényink Vörösmarty barátságára, méltó, hogy irodalmunk történetében azt a kicsiny helyet, mely eddig neki jutott a költőkirály árnyékában, továbbra is megtarthassa.

Dr. Tordai Ányos.

MISKOLCZ SZÍNÉSZETE 1800-TÓL 1803-IG.

Midőn Kelemen Lászlónak 1801 augusztus 24-én beadott és a saját losonczi élményeit keservesen elpanaszoló kérvényére Pest vármegye a lehető legsürgősebben, azaz 1801 aug. 26-án 1519 sz. a, fölszólította a testvérvármegyéket [1] a játékszíni institutum országos pártolására és addig is »valami segedelmet« kér a Kelemen-féle »tehetetlenséggel tusakodó társaságnak«: Borsod megye volt az első, mely e levélre válaszolt. Ez eddig ismeretlen átirat szószerint így hangzott:

Nagyméltóságú, Méltóságos, Főtisztelendő és Tisztelendő Tekintetes Nemes Nemzetes és Vitézlő Rendek!

Azon több nemű hasznoknak lehető elérésére, mellyek a Játékszini Társaságoknak virágzásábul a' Közönséges Társaságra háramlanak, előre meg határoztuk Mi is, hogy ha az idő és környűl állások engedéndik, a Nemzeti Játszó szini Társaságnak meg állapítása, és illendően való fel állása el rendelése, a közelébb tartandó Ország Gyűllésére küldendő követeink által-is elő-adattasson, és másokkal tartandó köz-értelemben munkássan elő-vitessen, melly végezésünket Nagyságtoknak Kegyelmeteknek, múlt Kis-Aszszony Havának 26-ik napján hozzánk botsájtott betses levelére baráttságosan tudtokra adni, egyszersmind azt-is Attyafiságosan jelenteni kívántuk; hogy az említett Nemzeti Társaság mind tavaly, mind ez idén mig-itt Miskoltzon tartózkodott, alkalmas segedelmünket tapasztalta, és azt továbbá-is iránta gyakorolni akarjuk. Akik-is egyébbaránt Attyafiságos 's Baráttságos Szeretetekben ajánlottak illendő tisztelettel maradunk, Költ Miskoltzon Mindszent havának 7-ik napján 1801-ik Esztendőben tartatott Köz-Gyűllésünkbűl. Nagyságtoknak, Kegyelmeteknek kész kötelességű szolgái Attyokfiai s Baráti

Borsod Vármegyének Rendei.[2]

[1] Pest vm. levéltárában.

[2] Felolvastatott az 1801. évi deczember 9-iki közgyűlésen és 2209. sz. a. ez végeztetett: »Tellyes reménségel lévén ez Vgye, hogy a válaszoló Nemes Vgye jelenlévő ajánlását tellyesíteni fogja, ezen Levélnek az Archivumba lejendő helyheztetését elhatározták.« (Pest vm. levélt.)

E formaságával és tartalmával egyaránt érdekes levélből két dolog tűnik ki: 1. hogy Borsod megye maga is helyeselte egy, országosan gyámolítandó játékszín fölállítását s e terv keresztűlvitelére megigérte közremunkálását az egybehivandó országgyűlésen; 2. hogy Miskolczon nemcsak 1800-ban, hanem 1801-ben is már magyar színtársulat volt, mely a megye részéről hathatós pártolást élvezett.

Miféle társulat volt az, mely itt 1800-ban és 1801-ben megfordúlt, arról Kelemen Lászlónak memorandumszerű jelentéséből értesülünk, melynek előzményei a következők:

B. Wesselényi Miklósnak, 1798 június 19-éről Szombathy Istvánhoz, Debreczen főbírájához intézett leveléből [1] szomorú dolgokról értesülünk. Elmondja abban, hogy mily keserves vajudásokon megy keresztűl a magyar játékszín ügye. »A napról-napra tsoportosuló akadályoknak ostromait ki nem állhatván, már szinte annyira ment a dolog, hogy a Nemzeti Játékszín fentartásán való férfiúi törekvésünket: tehetetlenségünket feltüntető komorság váltotta föl.« Ennek az a magyarázata, hogy az erdélyi és a Pestről eltávozott magyar színtársulat tagjai sorából sehogy se sikerűl egy egységes társulatot megalkotnia, pedig elhatározta Wesselényi magában, hogy mindent »elprobál« és »ha ugyan enyészni kell ezen Nemzeti Játszó Színnek, betsületes légyen az, úgy, hogy mint Phoenix porából feléledhessen«.

Ebben az évben esett meg ugyanis az az eset, hogy »egy futó társaság a Játékszin betsét s fényét porba takarván elhomályosította« és úgy a debreczeni főbírónak mint a többi magyar érzésűeknek »a játékszín hasznairól elhitt várakozását s jóltevőségeket megtsalta«.

Géresi Kálmán azt állítja,[2] hogy ez a »futó társaság« Wesselényi levelének kelte előtt (1798 június 19.) fordúlt meg Debreczenben s nem azonos azzal, mely Sehy Kemény Ferencz igazgatása alatt 1798 augusztus 11-én kezdte meg játékjait. Tény az, hogy ez az erdélyi társaság — mint Kelemen László följegyzéséből megtudjuk — azzal a szándékkal jött ki Kolozsvárról, hogy oda soha többé vissza térni nem fog. A nyomorúság végre is megtörte egyes tagok ellenszenvét és 1799 végén Kotsi vezetése alatt egy csoport visszatért Kolozsvárra, a társaság aztán 1800 év április 6-áig játszott Kolozsvárott s onnan április 8-án indúlt el magyarországi kirándulására. Első állomásuk ezúttal is Debreczen volt, a hol 1800 június 17-éig tartózkodtak.[3] De ezzel az évvel megkezdi az erdélyi társulat további vándorlásait s most már Miskolczot is megálló-helynek szemeli ki. E miskolczi kirándulást azonban csupán három ízben merik megkisérleni s így

[1] Közölve A debreczeni színészet változatos története 1798—1898. Készítette Géresi Kálmán. H. és év. n. 8. és 9. lapon.
[2] I. m. 9. lap.
[3] V. ö. Ferenczi A kolozsvári sz. tört. Kolozsvár 1897, 112—113. lap.

annak egész jellege inkább csak episodszerűnek mondható, mert 1800, 1801 és 1802 után még 13 évig kell arra várni, hogy Miskolcz a magyar szinészet állandó megálló-helyei sorába lépjen.

Az 1800-ik évi kirándulásról a következő tudósítást őrizte meg a Magyar Kurír:[1] »Miskoltz 27. Juniusban. Az eddig Debretzenben tartózkodott Magyar Jádzó Társaság, nállunk (fájdalom!) keves időre le-telepedvén, tegnapi napon harmadikszor jádzott; és előll adta az úgy nevezett *Nap-számost* avagy *Az el-veszett Gyűrüt.*

Ezen érzékeny Darabnak készítése, a szerzőnek; Magyar Nyelvre való által-tétele, a' fordítónak; mostani elüladása pedig a' Nemes Jádzó Társaságnak a' mi Publicumunk előtt is örök betsületére vált.

Különössen örvendünk pedig egy felől azon, hogy közönségesebb sorsú lakósainkban is *a még ekkoráig általok soha nem látott Theatrum* iránt való jó izlést tapasztalhattuk; más felől pedig azon, hogy ezek a' jeles Magyar Nemzetnek érdemes tagjai, a' Magyar Theatralisták, az érzékeny Léleknek ezen egyik legnemesebb eledelét, 's az idő-töltésnek leg-tisztességesebb módját, a' Magyar Nemzetre nézve el-temettetni — annyi viszontagságok között-is, nem hagyták; hanem inkább annak ditséretes fel-tartásával magokat benne annyira tökélletesítették, hogy hiba nélkül való elől-adások által nyilvánságossá tészik, mennyire alkalmatosabb lészen sok más Nemzeteknél 's Nyelveknél a' Magyar, mind a' méltóságos, mint a mulatságos történeteknek 's dolgoknak tulajdon, avagy természetes 's rövid ki-fejezésekkel való elől-adására, 's a' Theatrumra is. — Mi a' kik most ennek szemmel látó tanúji lehetünk, és a kik már Német Theatrumokat is láttunk, 's más nyelvekhez-is alkalmasint értünk, minden magunknak való hizelkedés 's másoknak tzélzott kissebbítése nélkül, merjük azt állítani.«[2]

Jantsó Pálnak, ehhez a társulathoz legkésőbb szerződött színjátszónak úti jegyzeteiből aztán megtudjuk, hogy Debreczenből 1800 június 17-én indultak el és június 18-án d. u. 5 órakor már Miskolczra érkeztek. Ott maradtak augusztus 7-éig, tehát aránylag még se oly kevés időig, mint azt Szrogh Sámuel június 27-iki levelében gondolta. Eltávozásuknak is nem a jövedelem csekélysége volt az oka, hanem az, hogy a nagyboldogasszony-

[1] I. h. 1800, 702. 109—112. lap.

[2] E tudósítás után egy hosszabb vers áll ily czímmel: *Miskoltz Javai.* Vége felé e sorokat olvassuk:

> Az ártatlan Mulatságok fészket vertek ő benne
> A' nélkül, hogy a' nagy vétkek Theatruma is lenne...

A vers ezzel vegződik:

> El lehet hát ezt mondani: a' ki nem volt Miskoltzon
> Nem tudja a boldogságot hol ülhet a' fő polczon.

E levél és vers írója a később is Miskolcz színészetében szerepet játszó: Szrogh Sámuel.

napi vásáron Debreczenben akartak már lenni. A debreczeni vásár leteltével már augusztus 18-án újra visszamennek s 20-án előadásaik második cziklusát kezdik meg. Ezt nemcsak az eddigi, hanem a kilátásbeli siker is megokolja, mert Miskolczon a Sámuel-napi vásárra (aug. 26.) a vidékről Miskolczra beözönlő vásári közönség pártolására is számítottak. Ferenczi [1] abból a körülményből, hogy Debreczenbe csak a Dénes-napi vásárra tértek vissza (okt. 9.) azt következteti, hogy egész szeptember havát Miskolczon töltötték.

E miskolczi kirándulásnak történetét új világításba helyezik Kelemennek kézirati följegyzései és Pest megyéhez 1800 április 16-áról Nagyváradról keltezve benyujtott esdő levele. Ebben az esedező levélben Pest megye támogatását kéri. Terve az: hogy *Nagyváradról Szegedre, Kecskemétre*, majd *Pestre* menjen, onnan aztán *Egerbe, Miskolczra, Nagy-Károlyba* s végül Kállóba. Pest megye nem volt hajlandó arra, hogy ajánlóleveleket írjon a közhatóságokhoz, mert hiszen a folyamodó társulatát nem ismeri és így ajánlatainak nincs reális alapja. Ez ügy további hivatalos aktáit mellőzve csak a következő panaszát említjük meg Kelemennek. Szerinte ez a debreczeni társaság nemcsak az ő szinészeit csábította el, hanem a hozzájuk pártolt Láng Jánostól megtudván Kelemen szándékait, »annak eleibe vágott és a társaságot . . . Miskoltzra szállította.« A debreczeni színtársulat miskolczi kirándulása tehát egyenes következménye volt annak az ellentétnek, mely 1800 elejével mind élesebbé vált s elmérgesítette a jó viszonyt a magyarországi és erdélyi társaságok közt. Ez a kirándulás eldöntötte Kelemen társaságának sorsát. Ha Kotsi helyett ő kerülhet Miskolczra, bizonyára kikerüli a gyöngyösi és a még szégyenletesebb losonczi vagyon-bukást.

Kétségtelen tehát ez adatokból az, hogy Kelemen társulata helyett a Wesselényié került 1800-ban első ízben Miskolczra. Ott időzött 1-ször 1800 június 18-ikától aug. 6-ig és 2-szor aug. 26-ikától szeptember végéig.

Borsodmegyének fönt idézett átirata szerint Miskolczon 1801-ben is volt magyar szinészet. A Wesselényi-család levéltárának újabban felkutatott s 1900-ban közölt levelei megerősítik ez adatot. [2] Ezekből első sorban az tűnik ki, hogy Wesselényi nem hagyta szabadjára színtársulatát, hanem mint egyébütt, úgy itt is fölkért valakit, hogy vállalja el színtársulata felügyeletét. Miskolczon e tisztségre Miskolczy György szolgabíró vállalkozott. A miskolczi színház ügyében irott első levele Gyöngyösről 1801 május 31-ikéről van keltezve. Ebben Wesselényinek, hozzája irott »bötsös két leveléről« tesz emlitést, melyek a magyar szinészet multja szempontjából kétségkívül nagybecsű adatokat tartalmazhattak, de sajnos, ezek

[1] I. m. 113 lap. Ott közli Jantsó úti jegyzeteit.

[2] Szinészettörténeti adatok. Közli Ferenczi Zoltán. Első közlemény. Irodalomt. Közl. 1900 I. f. 59—66 lap.

mind máig ismeretlenek, s így nem tudjuk Wesselényi tervének közelebbi részleteit. Miskolczy e levele szerint 1801 május 28-án érkeztek Miskolczra s a tavalyi helyen játszottak. Ez alkalmatlan lévén, egy nyári színhely készítését tervezték és az ügy lebonyolítását Izdentzy Antal praefectusra bízták. Miskolczy azt az ajánlatot teszi Wesselényinek: küldene a maga híres méneséből egy csikót Izdentzy katona-fia számára. A hozzá irandó levélben egyúttal kérdje meg Izdentzytől, hogy hová és mikor küldhetné el fia számára a harmadfű csikót. Miskolczy mosolyra fakasztó őszinteséggel írja aztán Wesselényinek »hogyha Nagyságod praefectus úrnak lejendő írásával nem késne, úgy az új theatrum két hét alatt feláll« ezenfelül »féláron megkapjuk a játszó színt, ha csikkót fogunk eleibe«. Az új hely alkalmas és tágas, kétannyi néző fér el mint az előbbibe s így a társaságnak is nagy hasznára fog válni. Igazán mulatságos e levél befejezése is, melyben arra kéri, hogy neki is adja tudtára, a mit Izdentzynek méltóztatik írni!

Jellegzetes egy episod a régi magyar táblabíróvilág idejéből! Az emberek kitünően ismerik egymás gyöngéit s terveik sikerét erre építik. Izdentzy egyike lehetett azoknak, kiket ősi phlegmájukból ugyan senki — a közvetlen környezetből — ki nem vett. De e nagy úr közvetetlen kérelme, vagy ezúttal ajándéka: egy telivér csikó, mely a fiát tiszttársai közt irígyeltté teszi, ez levette Izdentzyt a lábáról! Miskolczy ugyanez év július 26-ikáról már azt írja Wesselényinek, hogy a theatrum derekasan épül és az idén okvetetlenül készen lesz. Valószínűnek tartja, hogy azóta kézhez kapta Izdentzy Wesselényi levelét is, »mert tízszerte is sebesebben dolgoznak a theatrum körül, mint eleinten« ...

Látható tehát e sorokból, hogy a theatrum elé fogott harmadfű csikó kitünő szolgálatokat teljesített. A dolog kedélyességét bizonyára nagyban emelte az, hogy egyik fél se árulta el, hogy minő része van a színházépítés körüli nagy buzgalomban.

Miskolczy ezen leveléből különben azt is megtudjuk, hogy a Wesselényi társulata 1801 május 28-ikától július végéig időzött Miskolczon. Anyagi sikerével teljesen meg lehetett elégedve. Minden fizetést és hazautazási költséget beleszámítva, reményli, hogy »egy-két forintjok marad is cassájokban«.

Ennek a levélnek még két figyelemreméltó részlete van. Először az: mivel a jövő tavaszra teljesen készen lesz a theatrum, Wesselényi parancsolja meg szinészeinek, hogy a jövő 1802-ik évben a Szent-György-napi vásár után egyenesen Miskolczra jöjjenek, mert, írja Miskolczy, »a mint fülhegygyel hallottam, talán Ketskemét vidékére szándékoznak. Nem jól jönne pedig ki azért is, hogy a camarát theatrum készítésére vettük, azért is pedig, hogy a miskolczi publicum, ha látja károkat, másképen is ki szokta pótolni.«

Ezt a kecskeméti tervet bizonyára ismét Láng János sugalmazta társainak. Ő ugyanis 1800-ban együtt volt Kelemennel

Kecskeméten, hol minden tekintetben fényes napokat éltek át. Kivitték-e tervüket, adatok híjában nem tudjuk eldönteni.

A második figyelemreméltó dolog az, hogy Jantsó Pál eltávozását engedélyezésre nem ajánlja, mert ha a jövő évben nem lesz köztük Jantsó, »rendkívül sokat fognak vele veszteni, mert az itt lévő publicum különösen szereti őtet, nem ismervén az ő makatsságát«. Általában az actorok mindnyájan emberül viselték magukat, mindenik dicséretet érdemel. Ezen becsületes actoroknak szemefénye Kotsiné. A kereset nagy részét neki lehet tulajdonítani, »mert a mikor az ő neve volt a napi tzédulákon, akkor mindig nevezetesen több jött be«. A többi asszony is mind játékra, mind erkölcsi viseletre »legnagyobb megelégedésig produkálták magukat«.

E sorok azt mutatják, hogy Wesselényi gondosságából szinészeink becsületet szereztek állásuknak. Miskolczon 1802-ben is voltak e szinészek. Ezt Dániel Sámuelnek 1802 július 15-ről Wesselényihez írt leveléből sejtjük, melyben szó esik 100 aranyról, melyet Wesselényi atyafiságos levelére Dániel megszerzett és átadott Kotsinak. Deficzit fedezésére? Más egyébre? E levél alapján nem tudjuk eldönteni. Valamivel közelebbit tudunk meg Miskolczy Györgynek 1803 márczius 24-iki leveléből. Ebben szó esvén az 1800. év kijövetelről, megemlíti Miskolczy, »könnyen meglehet, hogy mindenbe szerencsésen kijönnek, kivált *ha szélyel nem mászkálnak mint tavaly és igyekezeteket egészen a munkára fordítják*«.

Ebből nem minden alap nélkül arra lehet következtetni, hogy az 1802-iki színházi idény nem folyt le zavarok nélkül. A »szélyel mászkálás« alatt olyan apró kirándulásokat kell értenünk, melyeknek édes-kevés köze van a művészethez. A »munkára« féligyekezetet fordítani, ez magyarán kötelességmulasztást jelent. Nem lehetetlen, hogy 1802-ben Miskolczy nem gondozhatta őket. Ez évben Dániel Sámuel levelez Wesselényivel. E lazább felügyelet következtében a fegyelem is meglazulhatott köztük és ezért a közönség pártolása is megcsappant. Erre vallnak Miskolczy levelének ezen sorai, midőn az 1803-iki kirándulás eshetőségeiről tárgyal Wesselényivel: »Mi illeti azt, ha valljon ez idén szívesen fogadná-e Miskolcz a theatrumot vagy sem? nincs nála bizonyosabb, hogy a legtisztább szívvel fogadná kebelébe; de bezzeg, ki áll érte jót, ha kikeresik-e költségeiket vagy sem? Ugyanis a tehetősebbek csak a magok vagyonainak bálványoznak, a kik pedig örömest segítenének rajta, azok magok is más segítségekből élnek. Így tehát Nagyságos Uram nem merem biztatni a társaságot« ... Bevallja; gyalázatunkra válik, hogy a két magyar hazában, hol német társaságok tápláltatnak, egy kisded társaság azért nem boldogulhat, mert — magyarul deklamál! »Boldog Isten! mit fog a következendő világ a magyarokról mondani? mit fognak a literaturát kedvelők mondani? Azt, hogy még 1800-nak az elején is barbarusok voltak a magyarok« ... Hihetőleg e levél elriasztó kilátásai s az 1802. évi nyári rossz időszak deficzitje, mely az 1803-ik évi fizetéskárpótlást is

lehetetlenné tette Kolozsvárott,[1] meggyőzték Wesselényit arról, hogy a miskolczi kirándulás anyagi kárral jár s azért, midőn társulata 1803 május 26-án befejezte működését Kolozsvárott, azt nyárára ezúttal nem Miskolczra, hanem Marosvásárhelyre küldte.[2]

Így végződött a nagy lelkesedéssel 1800-ban megkezdett miskolczi kirándulás rövid 3 év alatt. Míg az újság ingerével hatott a magyar theatrum: 1800-ban és 1801-ben nagy lelkesedéssel karolják föl; 1802-ben a szinészek buzgalma, a közönség pártolásának fogyatékosságával arányosan hanyatlik; végre 1803-ban még azzal se merik már őket kecsegtetni, hogy »kikeresik-e költségeiket vagy sem?«

Miskolczy a magyar közönség közönyében és szegénységében keresi az okot. Azt hiszem, hogy szinészeink is hibásak lehettek e dologban. Ne feledjük el, hogy a vidéki jólét, a miskolcziak vendégszeretete, kik ha »látták károkat, másképen is kipótolták«, a szinészek között könnyen előmozdíthatták a fegyelemnek meglazulását. Ennek következményei érezhetőkké váltak a szinpadon is, a melytől az előkelőbb fele a városnak lassan elidegenedett. A beálló deficzit tekintélyükön csorbított s egyszerre idegenül érezte magát a szinész, kellemetlenül a közönség. Az eltávozás óráinak keservét nem enyhítette a viszontlátás kilátása, sőt mind a két fél örömmel gondolt a megszabadulás órájára. Valami ehhez hasonló hangulatban fejeződhetett be az 1802-ik évi miskolczi színházi idény, mert 12 évnek kellett letelni, míg Miskolcz újra magyar színtársulatot fogadott falai közé.

A nemz. játékszín tört. írásakor ez adatok ismeretlenek lévén, Miskolcz kezdő szinészetéről ezeket írtam Déryné Naplója első kiadására hivatkozva:[3] »Bármint álljon is ez adat hitelességének kérdése, annyi bizonyos, hogy a Murányi és Benke vezetése alatt 1815-ben megjelent ezen első színtársulat működésétől kell Miskolcz rendszeresebb szinészetének multját számítani.« Ferenczi Zoltán a föntidézett Wesselényi-levelek kiadásakor azt jegyezte meg, hogy én »bizonyosan más nézetben leszek most már e városban a szinészet történetéről, mint a mit művemben (I. k. 543 l.) írtam«. Ellenkezőleg. Ép ez új adatok bizonyítják a legjobban azt, hogy az 1800—1801—1802-iki miskolczi kirándulás teljesen episodszerű volt és 13 évnek kellett eltelnie egy új társulat megérkezéséig. Most még több joggal vallhatom előbbi »nézetemet«, hogy az

[1] Ferenczi Á kolozsv. sz. tört. 130. lap.

[2] U. o. 131—132. lap.

[3] Az általam kiadott Naplóban az illető hely némileg eltér a Törs Kálmán szövegétől s azért azt idézem: »Nagyon meg voltak elégedve minden következő előadással, mintha még soha se láttak volna színi előadásokat, pedig, mint mondák, már azelőtt játszott itt a debreczeni, v. a kolozsvári társaságnak egyik elszakadott része, mely sok jeles tagból állott vezérlete alatt.« Én már e Napló 1899. évi kiadásakor jegyzetben igazoltam Déryné állításának valóságát. (L. I. k. 315—6. lap.)

1815-ben megjelent színtársulat működésétől kell *Miskolcz rendszeresebb szinészetének multját számítani.* Amarról annyira megfeledkeztek már a miskolcziak, hogy Déryné szerint a pesti szinészeket úgy megbámulták, mintha még sohase láttak volna színi előadásokat. A Kotsi-féle színtársulat nem igen lendített a magyar játékszín ügyén Miskolczon, de a Benke—Murányi-féle nemcsak Kassát segíti a magyarság számára visszahódítani, hanem közremunkál abban, hogy ott épüljön fel az első magyarországi állandó színház. [1]

Bayer József.

[1] Miskolcz szinészetének története 1753-tól 1904-ig. Irta Keresztesy Sándor. Miskolcz, 1903. 8-r. 200 l. cz. munka főleg a régi szinészet szempontjából nagyon hiányosnak mondható. Az egész különben inkább adatgyüjtemény, mint történet.

KISFALUDY SÁNDOR MINT DRÁMAKÖLTŐ.

(Negyedik és befejező közlemény.)

A negyedik felvonás elején ugyanúgy találjuk a két öreget, de már elolvasták a verseket, melyek nagy tetszésre találtak náluk. Bodonyit még csak az aggasztja, hogy leánya csak »esküdtné asszonyom« legyen, Megyery azonban egészen Orday pártján van. Hivatják Ordayt, ki meglepetve látja verseit Bodonyi kezében, ki azután jellemzőleg ravaszul fog most dolgához. Először is haszontalan foglalkozásnak mondja a versírást, jobb lenne Verbőczyt forgatni inkább! Orday ismét feltárja hazafias érzelmeit s Lizához való szerelmét, melyet ő hősiesen némán tűrt eddig, csak azt akarta, hogy halála után nehány szánakozó könnycsepp jusson neki. Liza is bevallja, hogy szereti a lelkes ifiút s az apa meghagyja leányának a teljes szabadságot, hogy döntsön sorsa fölött. Nemes legények jönnek, hogy lovat kérjenek Bodonyitól; a szónoklási hajlam ezekben is benne van, mert egész beszédben terjesztik elő kérésüket. Egy csatadalt énekelnek, melyet Orday költött, ő lesz a hadban is elöljárójuk. Orday a dicsőséges halálról kezd beszélni, mire Liza »a' szerelemnek kitörő, fellengő hangjával« bevallja, hogy őt választotta atyja engedelmével férjéül. Ez elragadtatva csókolja Liza kezét s azt mondja: »Én ezt a boldogságot meg nem érdemlem. Hazafiságom szerzette! Hazafiságom érdemellye is meg utóbb!« Bodonyi még ígéreteket tesz a lakodalomra nézve a felkelőknek, azután a darab Bodonyi és Liza, »a' lelkes magyar leány« éltetésével és a legények csatadalával végződik.

Mi történt tulajdonképen ebben a darabban? Az, hogy Liza megszerette Ordayt, más semmi. A darabban nincs cselekmény. De talán pótolja ezt a lélektani rajz, előtüntetése annak, hogy Liza miképen hidegül el mindinkább Karvaytól s hogyan fordul Orday felé? Nem pótolja. Mert van ugyan törekvés arra, hogy a költő feltüntesse Liza lelkiállapotát, de főczélja nem ez, hanem a hazafiságra való buzdítás. A darab legszebb részei az I. felvonásban, Liza szavai az ő érzelmeiről és a habozás a levél felbontásánál a II. felvonásban, de a kiábrándulás csak egyetlen egy okból következik, abból, hogy Karvay nem lelkesül az insurrectióért. Ha több

ok, Karvay jellemének hibái idéznék elő a kiábrándulást, akkor a dolog sokkal érthetőbb volna előttünk. Sokkal érdekesebb volna, ha Liza régi szerelme küzdene a csalódással, ha lelke ragaszkodnék régi illuzióihoz s nem akarna megválni Karvaytól. De Liza nem habozhat, mert minden hazafias magyar leánynak gondolkodás nélkül el-kell fordulnia a hazafiatlan férfitól! Ez Kisfaludy nézete. S a darab czélzata bebizonyítani, hogy egy lelkes magyar lány csak egy épen olyan hazafias ifjút szerethet. Kisfaludy itt is a hazafiságot dicsőíti és megszégyeníti a közönyt. A darab cselekménye, mint mondtuk, rendkívül vékony, bonyodalom nincs, hacsak annak nem nevezzük azt, hogy Orday levelet ad át Lizának, melyet csak elmenetele után volna szabad felbontani, de Liza nem vár addig. A két verskötetet elolvasván, Liza szíve egészen Ordayé lesz, érzését bevallja atyjának, ki nem ellenkezik leányával. A leány és apa jelenete mindig nagyon természetes, minden mesterkéltség nélküli s ezek a jelenetek a darab díszére válnak. A kevés cselekményhez a darab hosszú is, tele van hazafias reflexiókkal, Megyery hangos kifakadásaival, s élettörténetének előadása teljesen felesleges, Orday és Liza is igen sokat szónokolnak, de azért a darab kerek egész s korántsem olyan vontatott, mint históriai drámái. Ebben is ott lüktet az igazi magyar szív, ott van a magyar élet a maga ilyen apró kis drámáival, ott vannak a tipikus magyar alakok.

Ott van az öreg Bodonyi, ki maga is tüzesvérű, hamar fellobban s azonnal kész nagy beszédet tartani, melynek eleje is, vége is az, hogy: Tűzláng égesse! Leányát szereti s megbízik belátásában; felvilágosodott is: nem bánja, hogy csak esküdt lesz a veje. Barátja, Megyery hasonlít hozzá, de nincs meg benne a nyugodt méltóság, sokszor igen vadul, sőt durván beszél, roppant lelkes, de jószívű is, Orday pedig mindenképen tetszik neki. Neki is van kedves mondása: Mord teregette! S nem egyszer nagyon komikus a két öreg beszélgetése a sok Tűzlánggal és Mord teregettével (ez utóbbiról nem is igen tudjuk, hogy mit is jelent hát?) Jellemző e két öregre, hogy mennyire szeretik a verseket: Liza odaadja nekik Orday füzeteit s ők azonnal az olvasásba merülnek. A két öreg mellett áll most a két ifjú alakja: Karvay és Orday. Orday nem elég plasztikus jellem. Ifjú, lelkes, félénk, s egy kicsit csodáljuk Lizát, hogy neki ez az úgyszólván csak hazafiságból álló ifjú annyira tetszik. Karvay sokkal érdekesebb. Ő nem olyan kiváló, nem lelkesül az insurrectióért, de azért nem rossz hazafi, kész volna pénzét feláldozni a haza védelmére, de életét nem. Nem nagyeszű, nem mélyérzésű ember, de Lizát szeretni látszik, bár nem nagyon, úgy hogy mihelyt Liza kijelenti, hogy nem megy hozzá, nem kéri őt kétségbeesve, bizonyítván szerelmét, hanem prózai módon a szerződésre hivatkozik s végül gúnyolódni kezd. Ekkor mi is elfordulunk tőle, bár eljárása nagyon is érthető és emberi. Eleinte szinte megsajnáljuk őt, midőn látjuk, hogy Megyery

támadásai elől Lizához akar menekülni, de ott is elutasításra talál. Szeretne kibékülni Lizával, keresi a találkozást, de makacssága nem engedi, hogy eltérjen álláspontjától. Bodonyi és Megyeri hevessége elől szeretne menekülni, szeretné a vitát elkerülni, de a szerencsétlennek minden szava újabb s újabb hazafias izgalomba hozza a két öreget. A költő nem szerette ezt az alakot, ép úgy, mint nem szívelhette Millát sem, azért minden adandó alkalommal megszégyeníti őt, ép úgy, mint amazt. Karvayban nem küzd meggyőződése és szerelme, ragaszkodik az elsőhöz, s menyasszonyát nem is látszik sajnálni, inkább haragszik rá. Érdekes az, hogy miképen ítél Karvay Napoleonról! Karvay szerint Napoleon nagy ember, mert magát alacsony sorsból a császárságig küzdötte fel. Orday szerint akkor lett volna nagygyá, ha mint első konzul békességet szerezve, a haza hív polgára maradt volna s nem tette volna magát császárrá, így nem nagy ember. Mint látjuk, Kisfaludy elég tárgyilagosan ítélte meg Napoleont, az ellenséges vezért, de mégis hibát követett el abban, hogy minden nagyságot megtagad tőle.

A darab legérdekesebb alakja azonban Liza, a lelkes magyar leány. Elüt a jelleme azoktól a nőkétől, kiket eddig Kisfaludynál megismertünk. Mindjárt az első felvonásban bizonyos erőt, határozottságot, erélyt veszünk észre benne. Legfőbb jellemvonása a hazafiság, e mellett azonban okos is. Az első felvonásban Gerendynével folytatott beszélgetése bevilágít a lelkébe. Liza sokat olvasott. Az embereket nem találta sem oly jóknak, sem oly rosszaknak, mint a hogyan azok a könyvekben le vannak rajzolva. Olvasta Himfit s szíve sok »szerelmes érzelmeken« ment keresztül, végre magába vonulva »szíve elhamvadván«, olyan leánynyá lett, a milyen a mindennapi férfiaknak kell. Irtózik a vénleányok sorsától, azért atyja javallására, szívének hajlandóságára, s eszének helybenhagyására Karvayval jegyezte el magát. Igen, de mi szívének hajlandóságát sehol sem látjuk, ezekből a szavakból inkább bizonyos elégedetlenség hangzik, mintsem szerelem. És később is Karvayval ugyancsak keményen bánik, bár eleinte Orday felé sem hajlik feltünően. Lizában van valami férfias vonás, szeretne is férfi lenni, szeretne harczolni is. Mennyire más ő, mint Milla, sőt nem hasonlít még Ilkához sem, bár hazafiság, önérzet közös vonásaik, de Ilkában van szentimentalizmus. Liza mindig tüzes, erélyes, szívének érzelmeivel is azonnal tisztában van, mikor Orday neki a levelet átadja, Liza megmondja nyiltan, hogy a lelkes ifjú érdekli őt, mikor pedig a hozzá írt Szívlángokat elolvassa s a vádat hallja, hogy csak »aranyok' pengésére Nyit ajtót a Szerelem«, akkor azonnal érzi, hogy égető, fájó láng csapott szívébe. Be is vallja, hogy Ordayt szereti minden szégyenkezés, húzódozás nélkül és úgyszólván maga kéri meg Ordayt. De melegséget, benső érzést Ordayval szemben sem látunk. S ez, Liza egészben véve nem ellenszenves alakjának a hazafias hév ellenére is valami hidegséget

kölcsönöz és valószínűtlenséget a mi szemünkben. Megkívánjuk mi is, hogy még a leány szivében is égjen a hazaszeretet lángja, de Lizában ez az érzés elnyom minden mást; épen azért Liza még egyoldalúbbá válik, mint Orday, mert ebben legalább hazafiság és szerelem van, Lizában csak az első.

A mellékszemélyek: Szegváry és a nemes legények egészen a háttérben maradnak. Szegváry csak arra szolgál, hogy kimutassa a költő, hogy mindenki kész életével adózni a hazának, csak Karvay nem. Gerendyné sem játszik jelentékeny szerepet, fontossága csak abban rejlik, hogy Orday szerelmére felhívja Liza figyelmét, de határozott tanácsot nem ad.

Már rámutattam arra, hogy Kisfaludyra mennyire jellemző az, hogy cselekményének hátteréül az insurrectiót választotta. Meghatározza, hogy 1809-ben történik a darab, s ezzel a darab lelkes hangulatát s Liza jellemét is érthetőbbé teszi. A költőre jellemző subjectiv vonás nemcsak ebben van, hanem úgy gondoljuk, hogy a maga életének egyik epizódját is feldolgozta itt, ugyanis ő maga mondja a Hattyúdalban, hogy az osternachi csata előestéjén Himfijét elküldte Szegedy Rózának. Itt meg Orday, mielőtt hadba menne, átadja verseit Lizának. De hogy talán Ordayban magát, Lizában pedig Róziját rajzolta volna Kisfaludy, ebben nem érthetünk egyet Császár Elemérrel. (Irod. tört. közl. 1898. 270.)

A darabban a hazafias hangulaton kívül mit sem látunk azonban az insurrectióból; a nemes legények csatadala van hivatva arra, hogy azt, a miről annyit beszélnek, végre szemünk elé varázsolja. Eddig még csatadal az eddigi színdarabokban sehol se fordult elő. Népdal igen, magánál Kisfaludynál is: pl. Lukács dala az Emb. szívnek örv.-ben; népies jelenetek is, pl.: a juhász Kún Lászlóban, parasztok Bánkban. A csatadal alkalmazása arra mutat, hogy Kisfaludy kezdte jobban ismerni a színpadot, s tudta, hogy a színdarabnak harsogó dallal vetni véget, hatásos, és ez az ő hazafias czélzatának is nagyon megfelelt, a hazafias menyasszony és hazafias vőlegény eljegyzése a csatadal hangjainál kétségtelenül lelkesítő, s a darab, mely különben is izgalmas levegőjű, itt az izgalom legmagasabb fokát éri el.

A lelkes magyar leány megismertetett bennünket az insurrectió idejének hangulatával, a darab személyei, egy kivételével, mind ebben a kissé túlságos hazafias hangulatban, ebben a nyugtalanságban élnek, ez uralkodik, ez nyomul előtérbe mindenütt; az a darab, a melylyel most akarunk foglalkozni, a XIX. század elejének magyar nemesi életét a maga megszokott nyugalmas levegőjével, a mindennapi élettel együtt mutatja be s mi mélyen belepillantunk az akkori magyarok szívébe, lelkébe.

A *Dárday-ház* Kisfaludy második nemesházi rajzolata azt a gondolatot akarja olvasói lelkébe vésni, hogy magyar leány csak magyar emberhez menjen feleségül. Láttuk, hogy Kisfaludy az Emb. sz. örv.-ben az ellen küzd, hogy magyar férfi ne hozzon

idegen asszonyt a házába, itt is az idegen házasság ellen irányul tendencziája, de megfordítva.

Lamarine Károly szereti Dárday Lórit, Dárday Miklós azonban tudni sem akar a házasságról, mert Károly nem magyar és nem nemes. Dárday Pál, Lóri testvérje, meg Lamarine Fánnit szereti, de az ő házasságukhoz is hiányzik az apai beleegyezés. Kérők jönnek a házhoz, de Lóri egyiknek se nyújtja kezét, staféta jő ezalatt s kiderül, hogy Lamarineék régi magyar, nemesi család, s így a két fiatal pár boldog lesz.

Az első felvonás Bánhalomra, Lamarineékhoz vezet bennünket, hol Lamarine a nyugalmazott generális a lugasban reggeli pipáját szívja, hűséges öreg szolgája, Kardos, szintén. A franczia háború emlékeit újítják fel s mostani életükkel mindketten megvannak elégedve. Fánni jő s nemcsak apjához, hanem a vén szolgához is szíves. Károly már Tengeri felé, a Dárday-birtok felé lovagolt ki, hova ma délbe ők is mindnyájan hivatalosak. Lamarine távozása után Fánni elgondolkozik azon, hogy Károly Lórit, ő meg Palit szereti. Jő Dárday Pál, hogy még egyszer meghívja Lamarineékat ebédre, de ez csak ürügy, hogy láthassa Fánnit; majd a vendégekről kezdenek beszélni, kik közül Lórinak Földyhez kellene feleségül menni, Palinak pedig Földy Manczit elvenni: Fánni folyton tréfál, végre Pali határozottan megkéri a kezét, mire a leány tréfásan, de biztatólag felel.

Lóri ezalatt mindent elrendezvén a vendégek fogadására, sorsán aggódik, mely nemsokára eldül. Dárday Miklós pedig tiszttartójának ad utasításokat; már első mondása is rokonszenvessé teszi előttünk: »Ura vagyok én Jobbágyomnak, nem nyomorgatója«. Erős, hatalmas, szilárd, de jólelkű öreg úr, ki vezeti a gyermekeit, kinek Lóri be is vallja, hogy neki egyik kérő sem tetszik. Fiának Földy Manczit szánta, de maga is belátja, hogy a leány nagyon kaczér. Lóri esze alighanem Károlyra veszett, gondolja magában, nem is volna ellene kifogása, volna csak magyar, »De ez a' mostani Nemzetség — nem is képes összekorcsosodása miatt a' házasságnak tekintetében Patriotizmust érezni.« Jönnek a vendégek: megismerkedünk itt mindjárt Rábodynéval, kire Kisfaludy azt mondja: közönséges, jó asszony, 62 esztendős, de e mellett fecsegő, hiú, tetszeni vágyó öreg asszony. A vendégek mind nagyon későn keltek a világ szokása szerint, kivéve Dombyt, aki nagy gazda, már korán reggel az istállóba ment. Földy nagy világfi, franczia szavakkal keveri beszédjét, Völgyi dicsekszik vetéseivel, de Domby mindjárt észreveszi, hogy hazudott. Jönnek Lamarineék, kölcsönös üdvözlések után a kertbe vonulnak. Érdekes tipus Dankó, egy mindenhez értő, tréfálódzó magyar nemes, ki hol itt, hol ott tartózkodik. Csatándy a ház ügyvédje is itt van.

Ebben a felvonásban tehát megismertet bennünket a költő a személyekkel, s a helylyel, a hol a darabja lefolyik. Az egész felvonás rendkívül kellemes hatást tesz ránk természetességével; a

szereplők emberek, azoknak erényeivel és hibáival, s ez itt nem sért bennünket, mert nem is várunk hősöket, mint a históriai drámákban. Kisfaludynak ott a diszletek bő leírásával nem sikerült a környezetet találóan elénk állítania, itt világosan látjuk a lugast, a tágas ebédlőt, s a vendégek mozgása tisztán rajzolódik a szemünk elé.

A második felvonás a kertbe visz bennünket a hársfa alá, hol a vendégek délutáni békességes beszélgetést folytatnak pipaszó mellett. Jönnek azonban a leányok s miután a férfiak eltávoznak, hogy a gyümölcsös felé egyet járjanak, egymásután megismerjük a fiatalok gondolkodását, nem valami' ügyesen szövött színpadi beszélgetésben ugyan, hanem monologokban. Manczi flirtölve jön (hogy így mondjam) Dárdåy Pállal, de a legény csak Fánni után eped. Földy már kitudta az ügyvédtől a környülállásokat, tetszik neki Lóri, mert belőle olyan feleség lenne, ki otthon ül, gazdálkodik, növeli a gyermekeket, míg ő a világot élné. Látja, hogy Lóri nem haragszik a kapitányra (Károly), de talán gróf Földyt csak nem utasítják vissza! Völgyi azon töpreng: Manczit vegye-e vagy Lórit, az első jobban tetszik neki, de Lórinak több értéke lesz, no, és még azután is lehet »engagement«-ja Manczival. Reméli, hogy elnyeri Lórit, hiszen ő nem alábbvaló akármi grófnál. Domby derék leánynak tartja Lórit: még kulcsárnét sem kellene mellette tartani, olyan gazdasszony, de kár, hogy nagy dáma, francziául is tud, s az ilyenek lenézik a csupa magyar nemes embert, akármilyen gazdag is. Bár Dombynak elég a tudományból annyi, hogy a levélre a franczia czímet rá tudja írni, s a kellnereknek Spitzbubét tud kiáltani, de Lóri kedveért még francziául is megtanulna. Elhatározza, hogy Dankót fogja szószólójává tenni. Csakugyan látjuk is a következő jelenetben, hogyan kéri meg Dankó Lóri kezét Rábodynétól. Mennyire jellemző ez a korra! Lóri jő, Domby elrohan, Rábodyné faggatja Lórit. Dárday is jön, s elmondja, hogy a három vendég csakugyan kérő, Lóri válaszszon. De Lórinak egyik sem tetszik, s »milyenek ezek Lamarine Károlyhoz képest!« Az apa erősen a leány szemébe néz: »Talán csak a' Huszár ruha bolondított el téged is, mint sok más hiába való Leányt?« Milyen természetes, egyszerű ez a jelenet! Nincs itt semmi felesleges szavalás! Dárday kijelenti, hogy Károly derék, emberséges, ritka karakterű ifjú, de szegény, nem nemes, nem magyar. Lóri nem mehet máshoz, mint magyarhoz és nemeshez és szemmel fogja leányát tartani. Lóri tudja, hogy Károly, ha származására nézve félmagyar is, de szívében igaz magyar. Sóhajtva megy Lamarineékhoz, hová az egész társaság híva van, mert atyja szemmel fogja tartani.

A harmadik felvonás elején Lamarineék kertjében vagyunk, a társaság már elment. Károly azon töpreng, hogy mi történhetett Lórival, mert az egész ottlétel alatt mindig elkerülte őt. Az öreg generális is ott sétálgat (természetesen ismét dohányozik!) és Károly

kéri őt, legyen kérője az öreg Dárdaynál. Lamarine azonban tudja, hogy milyen nehéz feladat ez, mert »Könnyebb meggyőzni a legvitézebb ellenséget, mint a' Világnak, 's az azt lakó emberi Nemzetnek Véleményeit, Előítéleteit, Szokásait, Rendtartásait.« De ő kész mindent megtenni, mert Lóri megérdemelné azt is, hogy a pokolba menjenek utána. Levél jő Lóritól, ki Károlynak találkát ad kertjükben a három hárs alatt. Jő Fánni, s most látjuk a nagy különbséget a két testvér között, Károly epekedésével szemben áll Fánni örökös jó kedve; úgy jellemzi a maga szerelmét, hogy ő ura érzésének, Károly szolgája a magáénak.

Dárday, Rábodyné, Dankó és Serény, tehát Dárday háznépe, kivéve a fiatalokat, együtt ülnek vacsora után az ebédlőben s kedvükre kibeszélgetik magukat a vendégekről. Rábodynénak sehogy sem tetszik, hogy a fiatalok a szép holdvilágos, langyos estén a kertben sétálnak, bezzeg őt leánykorában ilyenkor fonni küldték. Dankó jól megmondja, hogy »Bon ton most a' szabad gondolkozás, szabad beszéd, szabad viselet — s ennek természetes következése, a görcsök mindenben«. (Vajjon csak a XIX. század elején lehetett ezt mondani?) Megszólják a vendégek cselédeit is, hogy milyen rendetlen, tehetetlen népség. Rábodyné nyugalomra tér, a férfiak még pipáznak. A cselédek pedig elhordják az asztalt, panaszkodva szintén az idegen szolgákra. Ki ne látná ebben a jelenetben az igazságot! Ki nem ült még az egész napi vendégeskedéstől fáradtan az ebédlőben, s ki nem tett megjegyzéseket a vendégekre, sóhajtva, hogy bárcsak elmennének már!

Lóri és Vicza (a szobaleány) ezalatt a kertbe lopóztak, de Lóri már is megbánta tettét, meg is fogadja, hogy soha többé ez életben. Vicza is fél, valaki jön, a sűrűbe húzódnak. Manczi és Völgyi jönnek, látjuk, szépen megértik egymást. Manczi, ha Dárdayné lesz is, Völgyi barátnője marad mégis. Lóri bizony nem gondolta volna Manczit ily »megvesztegetettnek«. Ismét jönnek. Bábi (Manczi szobaleánya) menekül Domby elől. Károly jön s a sötétben közéjük ront, de kertésznek mondja magát s azok elmenekülnek. Csend lévén, Lóri előjön, s megmondja Károlynak, hogy atyja a Földy-házzal dupla házasságot óhajtana, de ő nem hajlandó, sőt már elő is hozta Károlyt, de atyja rossz néven vette, mert Károly nem magyar. Károly bejelenti, hogy apja másnap megkéri Lóri kezét az ő számára. Lóri nagyon nyugtalanul távozik.

Negyedik felvonás. Manczi szobájában vagyunk másnap reggel. Bábi és Manczi beszélgetnek. Rábodyné s a többi vendégek is jönnek s megindul a beszélgetés arról, hogy ki mit álmodott, végre Dankó meséli el álmát: tréfásan a tegnap esti találkákat mondja el. Mindnyájan eltávoznak, s Dankó elhatározza, hogy ha nem úgy folynak itt a dolgok, mint ő szeretné, »a' Sorsnak személylyét« ő fogja játszani. De erre nem kerül rá a sor. Lamarine teljes díszben megérkezik s megkéri Lóri kezét. Dárday nem akar felelni, majd felpattan, s arra a kérdésre, hogy mi kifogása lehet

Dárdaynak Károly ellen, azt mondja: »Magyar vagyok, leányom is Magyar; — legyen 's maradjon Magyar; — 's Magyarnak felesége lévén, szüllyön Magyarokat. Nemzetemnek káros korcsosodását én az én véremmel soha sem fogom előmozdítani«. Lamarine elérzékenyedik, s indulatosan, de mintha valamit mondani szeretne, elsiet. Dárday nagyon fel van indulva, fél, hogy elveszette barátját, hivatja Lórit, de ez hajthatatlan. Károly berohan, Lóri kéri, távozzék, ő senkihez sem megy férjhez. Dárday meglepi őket. Károly kiönti szívét, az apa megsajnálja, de nem enged, s csak ennyit sóhajt: »Kár, kár! hogy nem magyar!«

Ötödik felvonás: Ugyanaznap délután látjuk Dárday Miklóst, hogy ismét a hársfa alatt pipázik és sajnálja a történteket. Kardos jön, hogy meglágyítsa a szívét. Kardos igazi példája az elkapatott, szájas öreg szolgának. Nemsokára jön Lamarine, hogy Bánhalmot, mely nála volt árendában, visszaadja és búcsúzzék. Dárday ezt nem akarja, mindketten nagyon megindulnak. Károly levéllel siet hozzájuk, melyből kiderül, hogy a király engedelmével a Lamarineok felvehetik újra eredeti nevüket: Tengeryt. Dárday kitörő örömében, hogy barátja magyar, összehívja az egész házat s Lamarine elmeséli, hogy öregapja Rákóczival együtt Francziaországba bujdosott, majd vele együtt ment Rodosztóba s ott is halt meg. Jószágaikat azalatt konfiskáltatták, ők pedig Francziaországban a Lamarine nevet vették fel, ő tudta a titkot s azért vett el magyar leányt s egyetlen vágya volt hazájában halni meg. Dárday erre azt mondja: »Édes jó Barátom! egygyetlenegy bizodalmas szavad egészen más történeteket vont volna maga után. Miért? miért nem szóllottál előbb?« Hogy miért nem szólt, igazán nem tudjuk. De most jóra fordul minden: Károly és Lóri, Pali és Fánni egymáséi lesznek. A vendégek csodálkozva és fanyalogva szerencsét kívánnak, Dárday pedig ezekkel a szavakkal fejezi be a darabot: »Legyetek boldogok, édes Gyermekeim! Szűllyetek, nevellyetek jó és igaz erős és lelkes hazafiakat, kik ezer esztendős Anyánknak, édes Hazánknak, utánnunk hív gondját visellyék!« (Dárday Miklós az egygyik, a' Generalis 'a másik házas Párt ölelvén — a' kárpit lefordul.)

Ez a darab minden hibája mellett is, melyekről majd később szólunk, határozottan a színszerűség hatását teszi ránk s nem csodálhatjuk, hogy 1843 április 28-án, mint ezt Bayer József (A m. dr. irod. tört. I. 395.) mondja, elő akarták adni. Itt mindig tisztán látjuk a színteret, el tudjuk képzelni a szereplőket, mindig tudjuk, miért jönnek-mennek. Az Emberi szív örvényeiben mindig csodálkoztunk azon, hogy ezek az emberek vendégségben vannak ugyan, beszélnek is hétköznapi dolgokról: madarak, lovak, idő, vadászat, de nem látszanak élni mégsem, csak lézengenek a várban, néha elénk tévednek s elmondják érzelmeiket. Itt igazi családi kört, igazi vendégséget látunk, előttünk van a két pipázó öreg úr, a két ifjú, a két fiatal leány: lesimított hajjal, fehér ruhában,

melynek ránczos a szoknyája, szoros a dereka s kivágott a nyaka, egészen olyan, mint dédanyáink leánykori öltözete, melynek szélét ők maguk varrogatták ki díszesen lukacsosra, s a melyet mi néha elő-elővesszük, felpróbálunk, de aztán megint csak a szekrénybe teszünk. Ebben a darabban látjuk, milyen életet éltek a jámbor, tisztaszívű dédanyák, látjuk a gazdaságot, cselédeket, halljuk a gazda szavát, hogyan kormányozza őket. Ezt az életet Kisfaludy mindennap tanulmányozhatta, hiszen benne élt! s darabjának legfőbb érdeme, hogy ezt az életet, a magyar nemesi életet, a színpadra tudta vinni. És darabjának cselekvényét ebbe a körbe tudta beleilleszteni, s a szereplőket úgy megrajzolni, a mint azok éltek, mozogtak. De nemcsak a külsőségek igazak itt a legutolsó vonásig, hanem testestől-lelkestől magyarok a darab személyei is. Beletekintünk a szívükbe, hol a kedélyes nyugalom mellett lángoló, tán túlságos hazaszeretet lakik és szoros ragaszkodás a meggyőződéshez; ez a makacsság, ez a hevesség pedig a magyarok sajátossága. Belátunk az akkori szerelmesek leveleibe is, előttünk folyik le két leánykérési jelenet, s ez mind-mind épen úgy történhetett!

Kisfaludy Sándor egész lelkével magyar hazafi volt, ő maga mondja, hogy minden tettét hazafiság irányította, soha egy sort sem írt le, a melyről ne gondolta volna, hogy nemzetének javára szolgál vele. Lángoló hazafisága a Hunyadyban heves szónoklatban nyilvánul. Másik két történeti drámája visszariasztó példákat állít a nemzet elé: Kún László is, Gertrud is megbünhődtek azért, mert elfordultak a magyaroktól, az Emberi szív örvényeinek czélzata is hazafias, de talán egy darabja sincs úgy átitatva a hazaszeretet s az idegengyűlölet érzésével, mint épen a Dárday-ház.

A darab egész cselekményének alapja az az összeütközés, mely az öreg Dárday hazafiassága, s az ifjak szerelme közt történik. Az öreg Dárday nem akarja leányát idegenhez adni. És ettől nem tágít, még akkor sem, mikor látja, hogy leányát boldogtalanná teszi és látja, hogy Lamarine Károly mellett a többi kérő eltörpül. Miért? Azért, mert ő vérével a nemzet korcsosodását nem akarja elősegíteni, »az ő leánya«, mondja Dárday: »szüllyön becsületes Magyarokat, ne olyanokat, kiknek sem Országok, sem Hazájok; kik Nemzetemnek Országomnak elnyomására élő eszközül szolgállyanak, ha a' Sorsnak eszébe jutna ismét, mint már számtalanszor, a' Magyart ostorozni; kiket végtére mégis Nemzetségemnek kellene becsület okáért eltartani«. (140. l.) Ha ezeket a szavakat halljuk, igazat adunk Dárdaynak. És én hajlandó vagyok elismerni már is, hogy feltétlen igaza van az olyan apának, ki leányát idegennek nem adja, különösen akkor, ha az ifjú párnak külföldre kellene menni, de Dárdaynak az ő helyzetében nincs igaza. Mert Lamarine Károlynak már csak a neve franczia, nyelvében, szivében magyar, nincs benne egy idegen jellemvonás se, a mely ellenszenvessé tehetné; ritka karakternek mondja

őt maga Dárday is, atyja pedig testi-lelki jó barátja, nem is képzelheti tehát, hogy unokái félmagyarok lesznek! E mellett tudja, hogy leánya boldogtalan lesz. Az ifjaknak nem is kell eltávozniok, ott maradnak a hazafias apa felügyelete alatt, miért ellenzi hát mégis annyira a házasságot, mikor maga is látja, hogy születésüknél fogva magyarok, Földy, Völgyi milyen hitványak, romlottak? Ez a darabnak legfőbb hibája, ez a túlságos hazafiasság, mely ellen íme mi annyi ellenérvet találunk! Igaz, hogy ezt a hazafiságot mi érthetetlennek gondoljuk, de képzeljük bele magunkat Kisfaludy korába! Kisfaludy czélzata előtt, hogy az idegenházasságot faji tulajdonságunk megőrzésére kerülnünk kell, mindenesetre tisztelettel kell fejet hajtanunk.

Császár Elemér az ő különben igazán kiváló értekezésében Kisfaludy Sándor vigjátékairól (Irod. tört. közl. 1898. 385. l.) azt mondja, hogy Kisfaludy e drámában a születést, tehát egy akaratunktól független körülményt, nem pedig valami nemes érzelmet állít szemünk elé, mint ideált. Én ezt nem gondolom. Kisfaludy sehol sem dicsőíti a nemes születést; a magyar »születést« sem magasztalja; Dárday hazafiságát akarja példányképül felállítani, s tendencziája az idegen házasságok ellen irányult. Kisfaludy büszvévé akarta tenni nemzetét épen arra, hogy magyar. Hogy igaza volt-e, mikor a magyart minden más idegen nép fölé emelte, s azt hitte, hogy minden idegennel való érintkezés rontó hatású, más kérdés. De Kisfaludy korában a nemesség gőgös és elbizakodott volt nemzetisége tudatában, hiszen ő élvezett minden jogot, az ő kezében volt a földbirtok, ő képezte a nemzet zömét, mert mágnásaink kevesen voltak, és Kisfaludy még erősíteni akarta ezt a gőgöt, mert azt képzelte, hogy ez lesz a legerősebb válaszfal a nemzet s az idegenek közt, ezért mutatja be nekik Dárdayt, hogy íme ez az öreg nemes még a derék Lamarinenal szemben is megmarad álláspontja mellett, cselekedjenek ők is hasonlóképen. Császár Elemér mondja, hogy azon korban természetes lett volna, hogy a gőgös nemes megtagadja leánya kezét a kapitánytól, de az idegenektől való irtózás nem volt olyan általános. Hiszen épen ez fájt Kisfaludynak, ez ellen szól itt is, az Emberi szív örvényeiben is!

Császár Elemér azt mondja, hogy a darab cselekvényének alapja Dárday régi felfogása és az ifjak modern gondolkozásának összeütközése. Vagyis, hogy Dárday szerint csak az az igaz ember, a ki nemes és magyar, míg az ifjak vele szemben azt bizonyítják, hogy nem az a fontos, hogy magyar-e az illető, hanem hogy derék ember s mint idegen is, munkás, hasznos tagja lehet a társadalomnak. Nem. Kisfaludy darabjában ez nincs így kiemelve, s akkor Kisfaludynak hibául róhatnánk fel, hogy mégis Dárdaynak szolgáltat igazságot. Igaz, hogy Kisfaludy a nemes magyart mindenek fölé emelte, de hogy ennyire szűk látkörű és konzervativ nem volt, mutatja a II-ik felvonásban: »hogy az a nagy Uri Czím,

ha mindjárt ollyan is, mint egy férges üres dió, olly kapós! Ha mégis akár a törvényre, akár a, jusokra nézve egy nagy Úr többbet bírhatna egy szegény nemes embernél, kinek Eleji hajdan talán Országoszlopai voltak, és valamelyik Földy talán vagy Fegyvernekje, vagy Jobbágygya volt, de a' kinek törzsöke az idővel együtt megavulván, megromolván a változó Sors most porba tapodta és a szegény most bocskorba fűzött lábokkal keresi nyomoruságos kenyerét. Hogy a csillogó hiú fényen, 's füstön még egy ollyan ember is tud kapni, mint Dárday Miklós!«[1] Vajjon ez az író, ki üres czímnek, füstnek mondja a nemességet, olyan megrögzött konzervativ-e, vajjon ellene volt-e annyira a jobbágyság felszabadításának? A nemesség kérdésében Dárday sem olyan konzervativ, pedig ő a költő nézetének megtestesítője; azt mondja, nem baj, hogy Károly nem nemes, hiszen a derék ember azt előbb-utóbb megszerezheti királyától, de a baj az, hogy nem magyar. Lóri sem azt bizonyítja, hogy a nem magyar is becsületes tagja lehet a társadalomnak, hanem azt erősíti, hogy Károly lelke és nyelve úgy is magyar. Tehát Kisfaludy itt csak a magyar származás fontosságát emeli ki, de ideálként inkább Dárday álláspontját akarja olvasói elé állítani, vagyis, hogy zárjuk ki az idegent. Bemutatja a tiszta magyar életet s vele szemben az idegen befolyástól megromlott Földy-, Völgyi-féle felfogást. A magyarságot dicsőíti Kisfaludy még abban is, hogy bemutat egy névre idegen családot, mely minden tekintetben kiváló, de ez csak úgy lehet, hogy ők is magyarok. Kisfaludy határozottan ellene volt az idegenek beolvasztásának, ő kimondja, nem kellenek idegenek, mert bármilyen nemeslelkűek is, megrontják nemzeti sajátosságunkat. Hogy itt teljesen igaza volt-e, más kérdés; kétségtelen, hogy abban a korban nem ok nélkül szólalt fel, de gondolatát olyan mese keretében adja, hogy úgy, amint ott van, nem fogadhatjuk el igazságosnak. S ez a hibás motivatio, a legnagyobb hibája a darabnak.

Hibája a darabnak az, hogy sem Dárday, sem a fiatalok nem engedhetnek álláspontjukból jellemüknél fogva, s mi már az V-ik felvonásban teljesen reménytelennek látjuk a helyzetet, midőn a levél minden nehézséget megold. A darab tehát megoldódik mintegy deus ex machina által, a befejezés nem következik szervesen az előzményekből. Ha szervesen a jellemekből következnék, akkor csak tragikus lehetne a vég.

A harmadik kérdés pedig, a mely felmerül lelkünkben: miért nem szólt Lamarine az ő magyar voltáról? Ha ennek oka az, hogy a királyi engedelmet várta, miért nem czélzott rá, türelmetlenségének, reménységének miért nem adott kifejezést legalább egy monologban? Így érthetőbb lett volna magatartása, de így

[1] Tudom, hogy nem lehet az írót drámájának személyeivel azonosítani, de itt lehetetlen a költő meggyőződésének hangját észre nem vennünk!

olyan csudálatos, hogy ezzel a tudattal képes volna gyermekeit boldogtalanná tenni s maga is öreg barátjától és lakóhelyétől megválni? Érthetőbb volna akkor is, ha azt akarná, hogy fiát ne nemzetisége, hanem emberi jeles tulajdonsága miatt fogadják el, de erről nincs szó. Ha az öreg Lamarinenak magának is meglepetés volna a felfedezés, akkor magatartása természetes volna, de nem volna megmagyarázva, hogy miért jött Magyarországba s miért vett el magyar leányt. A mint Lamarine szól az ő származásáról, természetesen megoldódik a darab, ezért kellett tehát hallgatnia az V. felvonásig.

Ez a három hibája van a darabnak, hogy nagyok, mondanom sem kell. Azonban míg a darabot olvassuk, kellemes érzés támad bennünk, mely ha nem is feledteti velünk a hibákat, de legalább kárpótol értük. Négy főszemélye van a darabnak: Dárday, Lóri, Károly és Lamarine. Dárday méltányos ember, jó gazda, szereti gyermekeit, barátját, de szilárd a maga nézetében és heves egy kicsit. Lamarine, az öreg katona, épen ilyen, a jellemében levő következetlenségre már rámutattam. Károly és Lóri egy párt képeznek, mind a ketten érzékenyek, epekedők, szomorúságra hajlók, de okosak is. Fánni és Pali ellenben vígak, tréfálkozók és bíznak szerencséjükben. Különben az élénk Fánni rajza jobban sikerült, mint Lórié. Károly mellett Pali háttérbe szorul. A mellékszemélyek mind igen jól sikerültek, nem is csoda, hiszen őket Kisfaludy mind az életből vette. Rábodyné beszédes, hiú, szertartásos, de jólelkű jellemére már rámutattam. A három kérő is találó, élénk színekkel van rajzolva. Földy rangjában elbizakodott, hiú és önző, romlott, és kellemetlen ember; testvére Manczi is ilyen, az ő élénksége nem olyan, mint Fánnié, az övé kitanult, mesterkélt, s ezt nem is tagadja. Völgyi nagyzol, utánozza Földyt, tódít, hazudik, romlott és kapzsi. Domby otromba falusi paraszt, minden műveltség híján. Az ilyen elmaradt, parlagi földesúr rajza megvan Bessenyei Pontyijában. Később Kisfaludy Károly Mokányban örökítette meg. Kisfaludy Sándor Dombyban mutatja be, de teljesen önállóan, hiszen mindenütt találkozott ilyen urakkal! E négy alak ellentétbe van állítva a Dárday-Lamarine ház erkölcsi tisztaságával s itt Kisfaludy bemutatja, hogy ezek megőrízték műveltségük mellett magyarságukat, tisztaságukat, ilyennek akarja látni Kisfaludy a magyar nemességet mindenütt. Dankó érdekes alakját már említettem, olyan tipus lehetett ő, mely valószínűleg gyakori volt Kisfaludy idejében.

Míg mi a Dárday-házat olvassuk, önkénytelen is felmerül bennünk Kisfaludy Károly Kérők czimű vigjátékának emléke. Be kell vallanom, hogy még mielőtt Császár Elemér értekezését olvastam volna, a sok »mennydörgő vértte«, mely Dárday szájából elhangzik, Baltaffy »mennydörgő ráztá«-it juttatta eszembe Rábodyné pedig Margitot. Tagadhatatlan a hasonlóság Lamarine és Hősváry, Lóri és Máli és a két Károly között. Továbbá a külföldieskedő

nemesek, Földy-Völgyi és Szélházy közt. Megvan még a vén katona-szolga tipusa is: Kardos és Ferencz káplár. Ez a hasonlatosság nem lehet a véletlen műve, az a kérdés, milyen kapcsolat van közöttük? Körülbelül egy időben keletkeztek; valószínű azonban, a Kérők előbb. A Kérők 1819. júniusában készen volt, bár csak szept. 24-én adták elő Pesten, okt. 24-én pedig Székesfehérvárott. Nyomtatásban pedig 1820-ban jelent meg. A Dárday-ház pedig, mint a Gaál Györgynek írt levélből tudjuk, 1820. aug.-ában készen volt. Az nem valószínű, már csak a távolság miatt sem, hogy Sándor a Kérőket kéziratban olvasta volna, valószínűbb, hogy színpadon látta. Erre bizonyítékunk, hogy 1819 őszén Kisfaludy Sándor Pesten járt s ekkor meglátogatta Károlyt is; ekkor, vagy hazautazásában Székesfehérvárott láthatta a darabot, vagy Károlynál olvasta a kész darabot, mely már csak nyomtatásra várt. Tehát ekkor 1819 nov.-től 1820 aug.-ig írhatta Kisfaludy a Dárday-házat.

Kisfaludy Károly a jellemekre nem fordít olyan gondot, mint Kisfaludy Sándor, ez természetes is, mert ő helyzetvígjátékot teremtett, míg Sándor a jellemekből indítja meg az összeütközést. A Dárday-házat nem is nevezhetjük igazán vígjátéknak, bár természetes, sokszor humoros hang, tréfálkozások s a darab hangulata éreztetik velünk. A Dárday-házban az igazán nevetséges alakok, mint Földy, Völgyi, Domby, Bábi a háttérben állanak; a cselédek helytelenségéről is csak beszélnek. Károlynál a cselédek is megjelennek s hatalmas komikai hatást keltenek. Kisfaludy a Dárday-házban sem alkotott kifogástalan drámát, de a hangulattal, az igazi magyar élet képével, magyar alakokkal egy rég letűnt kort varázsol elénk s mi ezért hálával tartozunk neki.

Kisfaludy eddig tárgyalt darabjaiban mindig hazafias czélt tűzött maga elé. Most itt utolsó darabjában, »*Az elmés özvegy*«-ben aesthetikai feladat megoldásán fáradozott. Nem állított itt fel semmiféle problémát, melyet a nézők vagy olvasók lelkére szeretett volna kötni, itt csak a vígjáték cselekménye lebegett szeme előtt.

Az elmés özvegy az egyetlen darabja, melyet vígjátéknak nevezett. Vígjátéki hangot hallottunk a Dárday-házban is, de a hazafias hangulat elnyomta a komikumnak kifejlődését. A lelkes magyar leányban sincs vígjátéki elem, mert Liza és Orday alakja mindvégig komoly marad, csak a két öreg hevessége csal mosolyt ajkunkra. Karvay felsül ugyan, de nem félszegsége miatt. Az elmés özvegy sem igazi vígjáték, nem nevetünk egyszer sem. Csak Kénkövy az igazán nevetséges alak, ki csakugyan felsül komikus ferdesége miatt.

Nina, az elmés özvegy, próbára akarja tenni három udvarlóját. Ezért Milit, fiatal leányrokonát, kit magához kéretett, hogy tanuja legyen a próbának, süketnek mondja, hogy az udvarlók minden tartózkodás nélkül szóljanak előtte. Nina ugyanis gazdag özvegy, férje vagyonát, kivel csak három évig élt, ő örökölte. Fél,

hogy udvarlói inkább pénzét szeretik, mint őt, ezért próbát kell kiállniok. Az első jön is: Kénkövy. Azonnal bókolással, hízelgéssel kezdi. Nina a zongorához ül s egy franczia dalt kezd játszani. Ekkor belép a szobalány, Zsófi, s levelet ad át Ninának, ki elolvasván a levelet, egyszerre elszomorodik s a levelet Kénkövynek adja. Mili látva Nina kétségbeesését, hozzásiet s csaknem kiesik a süket szerepéből. Ez talán nevetséges hatást akarna kelteni, de bizony mi a költő ízléstelen gondolatáért: a süketségért sokkal jobban neheztelünk, semhogy ezen nevetni tudnánk. Kénkövy elolvassa a levelet, melyben az ügyvéd tudtára adja az özvegynek, hogy férje az örökség nagy részét »hazafiságos« intézeteknek hagyta, ő nem oly gazdag, mint képzelte. És az öreg úr testamentumát azért alakította így, mert észrevette, hogy egy Kénkövy úr udvarolt nejének. Kénkövy egyszerre megváltozik, nem a nyájas bókoló úr, hanem mérgesen szól a finomabb társalgástól hátramaradt magyar nemzetről, mert itt mindent komolyan vesznek, még a szépnemet illető tömjénezést is, mely pedig nem egyéb füstnél. Sajnálja, hogy ő volt oka a testamentom megváltoztatásának, ezért azzal bünteti magát, hogy száműzi magát az özvegy bájos társaságából örökre. Elmegy. Nina kineveti; nekünk úgy tetszik, ő már előre tudta, hogy így fog történni, azért nem is fáj neki a csalódás. Jön a másik udvarló, mint Nina mondja, ez már »jobb fajtú«. Hamvay komolyabb ember, szeret filozofálni, de mihelyt meglátja Milit, azonnal feledi Ninát. Mivel Milit süketnek gondolja, azonnal ki is mondja érzelmeit: úgy képzeli, mintha Milit már régen ismerné, s lángoló indulat vonja őt hozzá. Mili mindjobban megzavarodik, végre kimegy. Hamvay nyiltan bevallja, hogy mióta Milit látta, egészen megváltozott. Nina nem nagyon sajnálja Hamvayt sem, mert az ilyen örvényes szívben hamar tanyát verhet a bú. Nina leküldi őt a kertbe, várjon, míg hívni fogja. Milinek még egyszer süketnek kell lennie, mert íme jő a harmadik próbára tett: Alkonyi. Nina hozzá sokkal kedvesebb, mint a két elsőhöz, ebből következtetjük mindjárt, hogy ez az igazi. Alkonyi melegebben, igazabban szól, mint a többiek. Nina magyar fantáziát kezd játszani, mire ismét megjelenik Zsófi a levéllel. Alkonyi is olvassa a levelet, de nemhogy kétségbeesne, hanem örülni látszik s azt mondja, hogy pótolhatja a gazdagságot két szerető szív boldogsága s felajánlja szívét és kezét. Nina kezét nyújtja s hivatja Hamvayt s Alkonyinak felfedi az egész tréfát. Hamvay is megtudja, hogy Mili nem volt süket s Nina egymásnak adja őket, kezeskedvén boldogságukért, az övéért a levél kezeskedik.

Ez a darab tartalma. A gondolat: a három kérő próbára tétele se nem új, se nem kiváló gondolat. Már Kisfaludy korában is nagyon ismert volt. A levelekkel való combinatio is elég régi motivum. Az új gondolat az, hogy Mili — süket. S ez nagyon visszatetsző előttünk. Miért kell a szép fiatal leánynak, csak azért,

hogy a próbán jelen lehessen, süketnek lennie? Hiszen semmi szerepe nincs, csak ott ül, nála nélkül a próbák szépen lefolyhatnának. Azt előre nem tudhatjuk, hogy Hamvay még a próba előtt beleszeret Milibe, mert hiszen sohasem látták egymást! Nem is csodáljuk, ha Mili nehezen egyezik bele a tréfába s menekülni akar! A költőnek ezt az új gondolatát tehát épenséggel nem mondhatjuk ízlésesnek és geniálisnak. A mi a darabot magát illeti, alakításában nagy hiba van, ugyanis az özvegy tulajdonképen csak Alkonyit és Hamvayt akarja próbára tenni. Kénkövyről tudja, hogy csak pénzéért venné el. Hamvaynak örvényes érzelmei sem vonzzák nagyon, bár ez rokonszenves előtte, kétségtelen azonban, hogy ő is kiállaná a próbát; ezért a költő úgy segit magán, hogy beleszeretteti Milibe. Vajjon mi történne akkor, ha Mili közbe nem jönne? gondoljuk mi, mert Ninát elejétől fogva sem tartjuk olyan számítónak, hogy bármelyikhez hozzá tudna menni! Nina gondolt Hamvayra is; ezt abból látjuk, hogy mikor az beleszeret Milibe, sóhajtozik egy kicsit, hogy ő talán férj nélkül marad. Hamvay azonban beleszeret Milibe, de ez túlságos gyorsan történik, nem értjük egészen. Hamvay már régen udvarol Ninának s most azzal a szándékkal jön, hogy Ninát megkérje, hogyan változhatik meg egy pillanat alatt annyira, hogy nem is habozik, bevallja, hogy Milit szereti? Nina szaván fogja, többé nem szabadulhat. Nina nem búsul Hamvay elvesztésén, bár egy kicsit rosszul eshetik hiúságának, hogy ez, a mint Milit meglátta, rögtön feledte az ő szépségét. De mi csodálkozunk Milin is, hogyan lehet, hogy egy egész ismeretlen emberhez, kivel még egy szót sem beszélt, képes férjhez menni gondolkodás nélkül. De talán vígjátékot nem is szabad ilyen szigorúan bírálni! Valószínűtlen a darabban még az is, hogy az udvarlók, miután kijelentette Nina, hogy Mili igen nagyot hall, zavartalanul szerelmet vallanak s nem képzelik, hogy arczuk, mozdulataik elárulják még a süket előtt is, hogy miről van szó? De térjünk vissza a próbákra. Az első udvarló próbára tétele teljesen felesleges volt, itt az özvegy, mint maga is mondja, csak meg akarta tréfálni Kénkövyt s őt magától örökre elmellőzni. Hamvay és Mili története nagyon valószínűtlen, erre már rámutattam, s ezt maga Kisfaludy is érezte, s a végén az özvegy e szavaival akarja megmenteni a darabot: »Vak ember! hát nem veszi észre, hogy a próba dupla volt? hogy egy illy szép és jó Leány, mint Mili, egy olyan érzésű férfiú előtt, mint Hamvay, a Világ minden kincsenél többet ér? Hamvay az én próbámra nem is kerülhetett, minekutánna láttam, hogy Mili engem, ha egészen nem is, félig kitolt Hamvay szívének azon rejtekéből, hol a' szerelem' érzelmeinek forrása buzog — félig kitolt egygyik érzékének színlett hibájával is. És itt mindég kérdés fog maradni, Hamvay, vagy Alkonyi állott-e ki nagyobb tűzpróbát szerelmére nézve?« Mit olvashatunk ki e sorokból? Tudta-e Nina, hogy Hamvay Milibe fog szeretni? S őt is próbára

akarván tenni, azért mondta süketnek Milit? Nem. Nem tudta, az esemény a véletlen műve, s igaza van Császár Elemérnek, hogy a költő ezt valószínűleg később toldotta meg, hogy némileg motiválja Mili történetét, de bizony nem szerencsésen.

Kimondhatjuk, hogy ez a darab nem igazi vígjáték. Csak Kénkövy a komikus alak, először hizelgő, mézes mázos beszédével, azután begyeskedésével s gyors visszavonulásával. A többiek mind komoly alakok, kivált pedig Alkonyi. Nina jellemének érthetetlenségére t. i., hogy tulajdonképen komolyan csak Alkonyit, félig komolyan pedig Hamvayt akarja próbára tenni, már rámutattam. Különben Nina jó és okos nőnek látszik. Erényei sorából nem hiányzik a hazafiság sem. Kénkövy elmondja, hogy a magyar »theatrom«-ban volt, hol Körner Zrinyiét adták, de neki a darab jobban tetszett németül. Nina lelkesedve dicsőíti Körnert, ki a magyar hőst színpadra vitte, s most Zrinyit más nemzet is csudálni kénytelen s ő nem tudja megérteni, hogy egy lelkes magyarnak valami más nyelven is szívéhez tudna szólni. Alkonyi már máskép gondolkodik, így szól: »Az én vélekedésem szerint semmi sem hat úgy a magyar szívre, a magyar lélekre, magyar nyelvre, magyar nemzetiségre, mint egy lelkes, kivált históriai Dráma. Bár a' magyar jobb Elmék, szebb Lelkek, erősebb szívek eredeti magyar Drámák írására fordítanák idejeket és tehetségeiket! — csak ezek által nyerhetne a' magyar Játékszín közönséges kedveltetést«. (Ugyanezt a gondolatot fejezi ki Kisfaludy az Eredeti Magyar Játékszín előszavában is.) Igaz, hogy a magyar jobban szereti az idegen drámákat eredetiben olvasni, ennek oka pedig az, hogy a magyar sok nyelvet ért és beszél, pedig ez kárára van nemzetiségének. Neki kedvére van azonban, hogy Zrinyit épen a kellemes ajkú Szemere fordította. (Körner Zrinyijének az említése mutatja, hogy 1819 előtt nem keletkezhetett Kisfaludy darabja.) Ninának Alkonyi hazafias beszéde nagyon tetszik s épen azért a zongorán magyar ábrándot játszik, míg Kénkövynél egy franczia dalba kezdett. Ez finom és jellemző vonás. Nina és természetesen Kisfaludy hazafiságára jellemző még az, hogy midőn Kénkövy Alkonyit »par force« magyarnak mondta, Nina ezt azzal utasítja vissza, hogy ilyet nem tud képzelni, mert »a' Nemzetiségből akár mennyivel bírjon is valaki, nem lehet felesleg való, ha nem Magyarokban par force Franciákat, par force Németeket ismerek.«

Tehát nem hiányzik ebből a darabból a Kisfaludyra annyira jellemző hazafiság s nem hiányzik a reflexió sem. Hamvay elmélkedik két szív kölcsönös vonzalmán, Alkonyi és Nina azon, hogy egy özvegy asszony már meggondoltabban lép újra házasságra, mint egy ábrándozó leány. Szép mondása az Ninának, hogy ha ő most valakit megszeret, örökös bánatára fog szolgálni az a gondolat, hogy nem leányszívet adhat kedvesének. Kisfaludynak tehát nem sikerült vígjátékot sem írnia, ép úgy, mint nem tudott igazi drámát, vagy tragédiát teremteni; de ennek a darabnak is megvan

az a jelessége, mint többi darabjainak, a folyékony, sokhelyt igazán költői lendületű nyelv.

Bayer József (A m. dr. ir. tört. I. 387.) rámutat arra, hogy az Elmés özvegy tárgya hasonlít Kotzebue: »Die schlaue Witwe« czímű egyfelvonásos darabjához. Én azonban nem látok itt valami feltünő hasonlatosságot, csak annyit, hogy itt próbára teszi Frau Rosenhof négy alkalmatlan kérőjét, de csak azért, hogy megszabaduljon tőlük, olyan próbákat is ad fel nekik, melyekről tudja, hogy nem állják ki. A próbák alakoskodással, átöltözködéssel történnek. Georg, az inas, a főszemély, kiről kiderül, hogy báró s az özvegy hozzámegy. A kérők nagyon túlzottan, ízléstelenül tökéletlenek, míg Kisfaludynál az életből ellesettek és komolyak. Csak az özvegyek jelleme közt van rokonság: a könnyed életfelfogás, vidámság, de Nina e mellett hazafias, művelt, ez csak mulatni akar a kérők felsülésén. Kisfaludy erkölcsi alapra helyezi a próbákat. (Hasonlit még az, hogy Kotzebue nevetségessé teszi a Musenalmanachot, itt is beszélnek irodalomról, de egészen más czélzattal.) A két darab között tehát nincs szorosabb kapcsolat.

E két darabon kívül Kisfaludy Sándornak még két drámatervezete is maradt ránk. Az egyiknek a czíme *Kendy Sándor*. A személyek lajstromából látjuk, hogy a darabban csupa férfi szerepelt volna s az egész nagyszabású történeti darabnak készült; szerepelt volna benne Báthory Zsigmond és Boldizsár, Bocskay István fejedelem. A darab tartalmára csak a Személyek feljegyzése után következő Környülállások czímű jegyzetekből következtethetünk. Kendy Sándor, Báthory Zsigmond néhai nevelője, most másodmagával az ország igazgatója, Zsigmonddal ellenkezésbe jut, mert ez a török ellen háborút akar kezdeni. Ezért Zsigmond fejedelem elhagyja Erdélyt, Kővárra megy, mialatt a rendek vagy Báthory Boldizsárt, vagy Kendyt akarják fejedelemmé választani. Ezt meghallja Zsigmond és levelet ír a rendeknek, ezek aztán Kendy Sándorral együtt elébe mennek. A fejedelem szívesen fogadja őket, de csakhamar tanácsot tart Bocskay Istvánnal és másokkal, hogy miképen veszítse el Kendyt. Kendy megtudja, hogy Zsigmond ellene fordult, de nem menekül, hanem így szól: »Törvény alatt születtem, törvény alatt élek, és semmit sem vétettem, senkitől sem félek«. A darab azonban valószínűleg mégis Kendy bukásával végződött volna, mert a rendek mind Zsigmond pártjára állottak s a török hadat javasolták. Ez a darab valószínűleg épen olyan nagy páthoszú, hazafias dráma lett volna, mint Hunyady s benne Kisfaludynak az a nézete nyert volna kifejezést, hogy inkább a törökkel kell barátkozni, mint a némettel. Kisfaludy megérezte itt, hogy mennyire alkalmas Erdély története a költői feldolgozásra!

A másik tervnek czíme: *A magyar színjátszó-társaság.* Ebből a darabból fennmaradt az első felvonás terve főbb vonásokban, jelenetek szerint, egészen és a másodiknak egy része.

Színjátszók érkeznek egy vidéki kis városba, Hamvay »Földes úr, formált lelkű, nagy hazafi, nőtelen« igen örvend ezen s a színjátszókat ebédre hivatja: és megszereti Lillát, az első Színjátszónét, ki fiatal özvegy. Többet nem tudunk a darabból, de én azt hiszem, hogy boldog házassággal végződött volna, mert végre is diadalmaskodott Hamvay az előítéleteken, melyek Hamvay testvérében, az öreg Bükynében, Morgayban, Dobrayban stb. bizonyára kifejezésre jutottak volna. Kisfaludy itt a színháznak akkori állapotait, nyomorúságait akarta színpadra vinni s ki akarta fejteni a színművészetről, színdarabokról való nézeteit. Hamvay lett volna az ő gondolkozásának megszemélyesítője, mert ezt írja: »Hamvay legjobban ítél: a' Históriai Drámákat ajánlja«. Patay, a pedánt, a a színjátszásról beszél regulák szerint. Mások megint csak divatból pártolják a színészeket, s vannak, kik a német teátromot dicsérik. Beszéltek volna a terv szerint »A' magyar Teatrom' nehézségei, Akadállyairól«, darabok számáról, minőségéről, originálok fogyatkozásáról, sőt még a régi színműírásról és a jezsuiták darabjairól is. Ez a darab is tendencziózus lett volna tehát. Kisfaludy a színészeket, mint becsületes embereket akarta feltüntetni, nyomorúságaikkal együtt, hogy ezzel pártolókat gyűjtsön a színház számára. Cselekménynek itt sem sok nyoma látszik, sok lett volna az elmélkedés, vitatkozás, de azért mégis sajnálhatjuk, hogy ez a darab nem készült el; mindenesetre új és eredeti gondolat volt Kisfaludytól, hogy egy annyira aktuális kérdést akart tárgyalni s ilyen eredeti és hathatós módon akart segíteni nyomorúságos színi viszonyainkon.

Azt mondtuk, hogy a költői művekben megismerhetjük magának az írónak a jellemét s megismerjük az író korát is. Eddig végigmenve Kisfaludy darabjain, iparkodtam kimutatni azoknak jelességeit és hibáit is. Most azt vizsgáljuk, hogy e drámák öszszesége hogyan tünteti fel Kisfaludyt, mint drámaírót és mint embert.

Többször említettem, hogy Kisfaludy mindenben korának gyermeke volt, belehelyezkedett a XIX. század eleji állapotokba, úgy a politika terén, mint az irodalomban. Kisfaludy korszerű volt, mint tulajdonképen minden nagy író. Kisfaludy mindenekelőtt magáévá tette a II. József utáni reakczió hazafias hangulatát. Talán nincs költő a világirodalomban, kinél a hazafias érzés olyan erővel s annyiszor kifejezésre jutna, mint nála. Ő maga mondja, hogy minden tettét hazafiság vezette. Csak olvasnunk kell leveleit, látjuk, hogy a költő még magánleveleiben sem képes elnyomni hazafiságát, író barátaihoz írt levelei, Hattyúdala, beszédei, előszói, Regéi, sőt mint ő maga mondja, még Szerelmei is ebből az érzésből fakadtak. (Azt írja egyik levelében, hogy a Himfi-dalok úgy keletkeztek, hogy fogságában nem lévén, a kivel magyarul beszéljen, verseket írt édes hazája nyelvén.) Ebből a lángoló hazafiságból eredtek Kisfaludy drámái is. A színpadnak nemcsak nyelv-

ápoló szerepe van, hanem terjesztője a hazafiságnak is. A fordított és adaptált darabok nem felelnek meg e czélnak, lelkesítő, igazi buzgó hazafias drámákat kell írni, ezekkel felrázni a nemzetet közönyösségéből. Milyen darabok fognak legmélyebben hatni a nemzetre? Azok, melyek nagy magyar hősöket állítanak szeme elé, követendő például. Így keletkeztek a történeti drámák. És nemcsak Kisfaludy gondolkozott így, hanem számtalan kortársa. Az ébredező hazafiság egyrészt nyelvművelésben, másrészt a történeti mult felé irányuló érdeklődésben mutatkozott. Kisfaludy korában rengeteg sok történeti tárgyú darab keletkezett s ezek nem annyira a színészet számára készültek, mint inkább a történeti mult iránt való érdeklődésből fakadtak. Ezek a történeti drámák képviselik tulajdonképen azt a hazafias hangulatot, mely a jelen szomorú körülményei és sivár reményei közt a mult nagy alakjainak csudálatában, a régi dicsőségben keresett vigasztalást. Nem egyedül a Székelyek Erdélyben, vagy a Zalán futása képviselik ezt a Széchenyi előtti múlton való merengést, sokkal inkább a történeti drámák, melyek olyan nagy mennyiségben keletkeztek. Kisfaludy első darabjai ezeknek a sorába tartoznak. Kisfaludy itt is korának felfogását követi tehát. Követi — egy ideig. Azután maga is belátja, hogy az érdeklődést nem mindig kötheti le a mult, a jelenhez fordul tehát s korának eszméit, embereit viszi színpadra. S itt van jelentősége. Kisfaludy előbb belátta a mult dicsőségén való ábrándozás hiábavalóságát, mielőtt még azt Széchenyi gúnyjával ostorozta volna. Nem a mult, hanem a jelen társadalma a fontos, foglalkozzunk evvel, de ne téveszszük el szemünk elől a hazafias példaadás czélzatát. Így keletkeztek Kisfaludy társadalmi drámái.

Kisfaludy minden darabja tehát hazafias érzésből keletkezett. A hazafias tendenczia a fődolog előtte, nem a dráma szabályai. A dráma szabályaival, az általa annyira megvetett theoriával Kisfaludy nem igen volt tisztában. Mikor Hunyady-ját drámaiatlansága miatt kedvezőtlenül fogadták, Kisfaludy kijelenti, hogy tudja, hogy a darab a theoria ellen van, de hazafias czélzatával ezt menthetőnek tartja s épen az fáj neki, hogy magyar a magyar hazafiságot »bonczolgatja, fejtegeti, becsméreli, nevetségessé teszi.« Kisfaludy sokat utazott, sokat látott és sokat olvasott is, tudjuk, ismerte Schillert, Goethet, Wagnert, Kotzebuet, Müllnert stb. és ismerte Shaksperet is, és bizony mégis minden darabja a theoria ellen van. Kisfaludy nem tudott ezektől tanulni semmit, ő egészen önálló volt darabjaiban, sem külföldi, sem hazai írót nem utánzott; a magyar írók közül Bessenyeit ismerte, de nem tanult tőle. Kisfaludy a drámában csak azt érezte, hogy meg kell jeleníteni valami nagy eseményt s ez a dialogus által történik, de hogy nem csupán beszélő személyeket, hanem cselekvőket kell látnunk, azt nem tudta; nem tudta, hogy az eseményeknek a szereplők jelleméből kell következniök, fejlődésnek, bonyodalomnak kell előttünk,

állnia, mely előttünk indul meg, eléri tetőpontját s előttünk oldódik meg úgy, hogy mi azt máskép megoldhatónak ne is képzelhessük. Kisfaludy nem tudta azt, hogy a drámának egészen más a logikája, mint az életé, a mi az életben megtörténhetik, az még nem állhat meg épen úgy a színpadon is. Kisfaludy azt képzelte, a mi a történetben megesett, az végbemehet épen úgy a színen is és a drámában is épen olyan kényelmes lassúsággal történhetik, hiszen a dráma megjeleníti a mult vagy jelen életét. Kisfaludynak tehát fogalma sem volt a dráma mivoltáról. Ő a drámát olyan költői formának tartotta, mely a szívhez természetesebben szól (8 k. 833. l.) és hogy »A' Dráma költemény nehezebb és több időbe kerülő neme a' Poezisnak«. (4 k. 585.) Ebből láthatjuk, hogy Kisfaludy Lessing nézetét vallotta, vagyis, hogy a dráma a legfőbb műfaj s az érzelmek kifejezésére a legalkalmasabb, ez magyarázza meg egyszersmind, hogy miért választotta hazafias érzelmei kifejezésére épen ezt a műfajt.

Nem csodálhatjuk azonban, hogy Kisfaludy nem volt tisztában a drámával, nem volt tisztában azzal az ő korában senki, sőt jóval később sem. A drámát az írók is, a közönség is valami érzelmes tónusban, vagy szónoklatokban előadott eposzfélének képzelték, s ez alól csak Kölcsey képez kivételt, ki Körner Zrinyijéről írt bírálatában rámutat erre a hibára, s cselekményt kíván, nem szavalást és kardrántást, vagy könnyezést és ölelést. Kinél tisztázódott először a dráma fogalma? Katonánál. De őt nem ismerték. S nagyon jellemző, hogy halála után Bárány Boldizsár (pedig ő ismerte Bánk bánt) az Árpád-házról szólván, azt mondja: » . . . s ha Kálmán, Boruszláv nem tudtak bár oly tragikus Rembrandtok lenni, mint Othelló s Lear Király lélekrázó, szív metsző charaktereik, de legalább tárgya közelebbi az eposzhoz, mint a Lyrához« (!) Ezt a pár sort már csak azért is idéznem kellett szóról-szóra, hogy lássunk a szavakkal való dobálózásra is egy elrettentő példát: tragikus Rembrandt; ha e szót kimondjuk: Rembrandt, az ember mindennapi foglalkozásában áll előttünk nem pedig szívmetsző tragédiákban. Ezekből a sorokból láthatjuk, hogy még Bárány Boldizsár felfogása is milyen volt: nem tartja rossznak darabját, mert az eposzhoz közelebb áll, mint a lyrához! Érezték a drámában a cselekvő elemet, s ezt az eposszal azonosították! Kisfaludy is körülbelül így gondolkozott, mikor ő is drámai epikumnak nevezi Hunyady-ját, értvén drámain, hogy dialogokban van írva, epikus pedig, hogy eseményeket tárgyal. Csak tárgyal, de nem jelenít meg!

Kisfaludyban a kezdő drámaíró minden hibáját megtalálhatjuk: nincs egységes cselekmény, ezt rhetorika, bőbeszédűség, a szavak árja pótolja. Annyira nincs fogalma a drámáról, hogy még azt is elmondják előttünk, a mit már szemünkkel láttunk és nemcsak egyszer, hanem sokszor. Hunyadyban pl.: Czillei cselvetése. E mellett történeti drámáiban az ország állapotáról ugyanazt

ismétlik úntig. Hunyady eposznak való tárgy. Kún László inkább drámai, de cselekvésnek nyoma sincs benne. Bánk nagy haladást mutat e tekintetben. Az emberszívnek örvényeiben valóságos tragédia csiráit látjuk, s ha Kisfaludyt hazug tendencziája félre nem vezeti, ezekből a kezdetekből sikerült volna neki valóságos tragédiát alkotnia. A nemesházi rajzolatok meséje sem mondhatók drámainak, de ezekben legalább előttünk indulnak meg s fejeződnek be, nem úgy, mint a történeti drámákban, hol úgy érezzük, mintha valami nagy regényből elolvasnánk egy fejezetet. A lelkes magyar leány cselekménye, bár szegényebb, mint a Dárday-házé, egészen kerek, és itt nincs meg a kínos véletlen, melylyel az Elmés özvegyben is találkozunk. Kisfaludy nem tudott a történeti tárgyból drámai mesét alkotni, a történeti igazságon nem mer változtatni, csak megeleveníteni, és sokszor teljesen felesleges részeket fűz hozzá. Hogy Kisfaludy érinthetetlennek képzelte a történetet, kitünik abból is, a mit a franczia dráma hármas egységéről mond. A theoria ellen szólván, mondja: »de ha Boileaunak ez a' törvénye igaz:

»Nous voulons qu'avec art l'action se ménage
Qu'en un lieu, qu'en un jour un seul fait accompli
Tienne jusqu'à la fin le théâtre rempli«. (L'art poétique.)

»Akkor a legdicsőbb história tárgyak ki vannak zárva a drámák sorából«, már Kisfaludy szerint a históriai drámák szolgálhatnak leginkább a magyarok lelkesítésére, és mint ő mondja, »wo es auf patriotischen Schmerz ankommt, lieber derb, ja toll und wüthend zu seyn als aesthetisch — ist Tugend«. (8. 389.)

A mi pedig Kisfaludy Sándornak felfogását illeti a magyar színészet állapotára nézve, megtaláljuk ezt az Eredeti magyar Játékszínhez írott előszavában, melyet 1824-ben írt, de kinyomatását a censura nem engedte meg. 1831-ben újra átdolgozta azt. Az Eredeti magyar Játékszín három kötetre volt tervezve, de csak kettő jelent meg belőle 1825-ben. Az első kötet az Emberszívnek örvényeit és a Dárday-házat tartalmazza, a második Kún Lászlót és a Lelkes magyar leányt. Az első kötetet Székesfehérvármegye karainak és rendeinek, a másodikat Zalavármegyének ajánlotta a költő. Az elsőhöz prózai, a másodikhoz verses beköszöntőt csatolt, érdekes az utóbbinak vége:

»Fogadgyátok elmeművem',
Mellyet nyújt ím! magyar szívem
Bátyáim és Öcséim
Húgaim és Nénéim!« (5 k. 176 l.)

Milyen családias, bizalmas megszólítás ez! Milyen közeli viszony lehetett a költő és olvasói közt! Az előszóban aztán Kisfaludy kimutatja azokat az okokat, melyek a magyar színészetet

fejlődésében akadályozzák, fejtegetései közé beékeli egy francia embernek levelét, ki az insurrectiókor itt járt s tapasztalatait mondja el. Mondanunk sem kell, hogy a levél költött, s végtelenül jellemző Kisfaludyra, hogy akkor, mikor elmaradottságunkat, hanyagságunkat ostorozza, nem állhatja meg, hogy nagy nemzeti büszkeségét mégis ki ne öntse. Levelében a franczia elmondja, hogy milyen jeles constitutiója van a magyaroknak, vázolja a megyei közigazgatást, a parasztok helyzetét, a magyarok katonai erényeit, közben az irodalomra nézve megjegyzi, hogy e jeles nemzetnek nincs egy tökéletes szótára sem, s nincs nemzeti játékszíne. Miért nincs hát színészete Magyarországnak?

1. Mert nagy a »hiánosság Szomorú és Víg Játékokban«.

2. A nemzeti nyelv, nemzeti erények és az irodalom és a művészetek fejlődésének nagy akadálya az, hogy a magyarok idegen nyelveket tanulnak és tudnak. Inkább kedvelik az irodalomból az idegen könyvet, mint a magyart, épen azért nálunk az irodalomból senki sem élhet meg.

3. Azok, a kik gazdagságukkal elősegíthetnék az irodalmat, a mágnások, csak magyarországi birtokaik jövedelmével törődnek.

4. Akadály az is, hogy minden nemzeti terméket ócsárolnak, megvetnek, ezért talán magyar származású művészek megtagadják hazájukat, nevüket, ezért lett Száraz Albertből (!) Albrecht Dürer. (4. k. 556. l.).

5. Az ország főbb városait német polgárok lakják, kik a német színészeket pártolják.

6. A középrendű nemesség, mely egyedül maga tartja fenn a nemzetiséget minden tekintetben, elszórva lakja az országot.

7. A színészet most mégis lendületnek indult, de az irodalom nem fejlődhetik, mert a poéták munkáját nem jutalmazzák.

Érdekes összevetni Kisfaludy gondolkozásával Katonáét, ki, mint tudjuk, 1821-ben szintén értekezik drámai költészetünk akadályairól. Ő hat okot hoz fel:

1. Állandó színház hiánya: nincs a mi ösztönt adjon a színi irodalomra.

2. A drámák nyomtatásban meg nem jelenhetnek: nincs kapcsolat a színpad és irodalom közt.

3. A nemzeti dicsekvés.

4. A censura.

5. A kritika hiánya.

6. A jutalom hiánya.

Álljunk meg a nemzeti dicsekedésnél: Katona szemére veti a közönség ízlésének, hogy nem jó drámákat kíván, hanem zajos magyarsággal tele darabokat. Kisfaludy nemhogy hibásnak tartaná az ilyet, ő épen ellenkezőleg minél magyarosabb drámákat kíván, mert »a Tragyédiákban, Drámákban emberségünk a közönségesnél szebb, jobb, nagyobb, erősb, lelkesb embertermészet által gyönyörködve érdekeltetik, — noha egy magyar Hős a' Magyart

itt is természet szerint, mint rokonabb való erősben érdekelheti szívesebb részvételre gerjesztheti«. (4. k. 543.) Altalában Katona az irodalom szempontjából ítéli meg a drámairodalom akadályait. Kisfaludy társadalmi szempontból. Mindkettőnek igaza van.

Térjünk vissza Kisfaludy drámáihoz. A szerkezetre nézve annyit megértett Kisfaludy a drámaírás mesterségéből, hogy a személyeket be kell mutatnia, elő kell készítenie a bekövetkezendő eseményt; ezt kivált a nemesházi rajzolatokban látjuk. De már Hunyadyjában is mindjárt az első jelenetben bemutatja a gyönge királyt s a cselszövő Czilleit, majd hogy az urak közül ki áll Hunyady pártján, ki pedig Czilleién. Kún László a magyarok és kúnok viszonyának, s az ország állapotának feltüntetésével kezdődik, de azzal is folytatódik, sajnos. A lelkes magyar leánynak, Lizának Gerendynével való beszélgetése előkészít a történendőkre; a Dárday-ház személyeinek bemutatása már sokkal ügyesebb, az Emberszívnek örvényei-é pedig határozottan tragédiai hangulatú. A mi a felvonásokra való felosztást illeti, Kisfaludy rendesen egyenlő részekre osztja darabjait, minden darabja 5 felvonásos, kivéve az Elmés özvegye-t, mely egyfelvonásos, s a Lelkes magyar leány-t, mely négy felvonás.

A mint Kisfaludy nem volt drámai a kompoziczióban, úgy nem volt az a jellemzésben sem. Alakjai rendszerint elmondják egymásról, hogy milyen emberek, vagy monologokban tárják fel lelküket. Kisfaludy alakjaiban mindig van valami, a mi a földhöz hozza őket közelebb. Leglégiesebb alakjai: Gara Mária, Izabella, Lóra, Milla, Lóri, kiknek csak egy érzésük van: a szerelem vagy epedés. Mindegyiknek sajátsága az engedelmeskedés, a megadás. Tőlük eltér Liza, ez férfiasabb, szilárdabb; Fánni, Mili természetes vidám leányok. Ilka pedig egészen önálló nő. Édua és három társa pedig az érzékiséget tüntetik fel minden nemesség, önuralom nélkül, ezek a legkevésbbé rokonszenves alakjai Kisfaludynak. Az intrikus cselszövő nő typusa felé hajlik Ágnes alakja, de nagyon homályosan, nagyon bizonytalanul. Többi nőalakjai rendesen »közönséges jó asszonyok«. Kisfaludy férfikarakterei sem finomak vagy sokoldaluak; érzelemviláguk a hazafiságban csúcsosodik ki, mert még Czillei és Kún László is hazafiasak, ez alól Karvay sem kivétel, csakhogy benne kisebb mértékben van meg. Egyedül Ottóban, Malfortiban és Kénkövyben nincs hazafias vonás. A hazafiak különben mindig igen komolyak, méltóságosak, bátrak, nemeslelküek, szókimondók s nagy rhetorok. Ebben a tekintetben, kivált a történeti darabok mellékszemélyeinek rajzában nem nagyon változatos Kisfaludy. Sokszor sikerül Kisfaludynak egy-egy vonással plasztikus alakot kidomborítania, pl. Zarándy.

A milyen primitivek a jellemzés eszközei, épen olyan nem művészi Kisfaludy dialogja is rendszerint. A történeti drámákban nehézkes, szónoki hang uralkodik, mely csak a prózában írt darabokban vonul a háttérbe. Semmi szellem, semmi friss erőteljes mon-

dás nincs sehol. Költőiség szempontjából az Emberszívnek örvényei állnak első helyen, de élénkség tekintetében a Dárday-ház a legkiválóbb, ott a személyek dialógja nem válik elmélkedővé, mint a Lelkes magyar leányban, vagy históriai drámában. Az Elmés özvegy élénk hangú kis darab, s azok az elmélkedések, melyek benne a szívről, meg Körner Zrinyijéről előfordulnak, azt hiszem egészen a való életből vannak ellesve s épen nem válnak unalmassá.

Most végre a nyelvről kell szólnom. Kisfaludy könnyen folyó nyelvét már ismerjük a Szerelmekből s a Regékből. Darabjai is kiválnak könnyed, gyors és magyaros nyelvükkel. A bőbeszédűség hibájába talán épen az sodorta Kisfaludyt, hogy oly hamar talált szavakat gondolatai kifejezésére; sohasem durva a nyelve, mint pl. Dugonicsé, sohasem magyartalan, mint sok kortársáé. Kisfaludy sokkal fordulatosabban, választékosabban írt, mint Kisfaludy Károly és sokkal természetesebben is. Még históriai drámái is természetesebbek, mint Károly első darabjai.

Kisfaludy külsőségeiben megtanulta a drámaírás technikáját, de általában nem dolgozott színpadi hatásra. Csak néha jut igen naiv módon kifejezésre, hogy mivel gondolja ő a közönség figyelmét leköthetni. Hunyady-ban a szavalás, kardrántás, harangszó és a tableauk főeszközei a színpadi hatásnak. Kún Lászlóban a zivatar és villámlás, Bánkban a holdvilágos erdőrészlet számítanak a külső benyomás erejére. Többi darabjaiban ilyenekkel többet nem találkozunk; elhagyja a díszletek bő leírását, a színésznek való kimerítő utasításokat is. Kisfaludy eleinte igenis gondolt arra, hogy előadják darabjait, de Hunyady kedvezőtlen fogadtatása után csak könyvalakban akarta őket terjeszteni. Csak az Emberszívnek örvényeit adták elő igazi szinészek, a Lelkes magyar lányt pedig műkedvelők hozták színre Jászberényben 1837. február 8-án. A Dárday-házzal a Nemzeti színház tett kisérletet 1843. áprilís 28-án. Kisfaludy tehát nem hathatott a színpadon, de nem hathatott darabjaival könyvalakban sem. 1825—26 után a lelkeket Széchenyi reformjai, Vörösmarty költeményei foglaltak le, az öregedő Kisfaludyt elfeledték s ő visszavonulva sümegi magányába nem igen vett tudomást az újabb irodalmi áramlatokról, elmerült az insurrectió védelmébe, s a balatonfüredi színház ügyében fáradozott. Sziniirodalmunkban ezután a német hatás lassanként enyészni kezd, hogy helyet adjon a franczia romanticzismusnak. Természetes, hogy színpadunk ilyen körülmények között magyar élethez nem közeledett. Talán, ha Kisfaludy Sándor nemesházi rajzolatai feledésbe nem mentek volna, belőlük egy magyarabb színköltészet indulhatott volna ki. Igaz, hogy a Dárday-házat 1843-ban előadták Pesten, de ekkor magyarsága nem hatott, mert ezt a régi patriarkális világot már túlélték, de nem olyan sok évvel, hogy olyan elnéző gyönyörködő szemmel nézhettek volna rá, mint mi most; ők nagyon is világosan érezték félszegségeit, melyeket a

dráma, mint dráma nem feledtetett. Sohasem szabad elfelejtenünk. hogy Kisfaludy Dugonics után Szentjóbival és Bólyaival egy időben írta darabjait, hogyan hathatott volna tehát akkor, mikor Kisfaludy Károly Irénéje és vígjátékai és Vörösmarty Csongor és Tündéje is készen volt! Katonát is felismerték, Szigligeti is elkezdte drámaírói működését; a közönséget a színszerűség elkényeztette; Kisfaludy hosszas dialogusai, kicsi kis cselekvénye nem köthette le a figyelmet, mikor a legraffináltabb színpadi bonyodalmakat láthatta; hogyan tetszett volna a sok monolog, mikor a legmulatságosabb félreértések nevettették meg!

Kisfaludy azonban szerette a maga darabjait, kivált hazafiságukért, mutatja ezt levelezése. Gaál Györgynek ír leginkább róluk, megírja, hogy készen vannak, már tisztázásukba kezd, kijelenti aggodalmait a censurával szemben és sajnálatát, hogy darabjai rossz anyagi viszonyai miatt sem jelenhettek meg. Az eredeti magyar Játékszínhez írt előszava végén így nyilatkozik Kisfaludy a maga drámáiról: »Jól tudom én azt, hogy azon jobb szívű, igazabb lelkű Hazafiaknak szívességeket, helybenhagyásokat nem magam által is megesmertt csekély érdememnek, hanem csupán hazafiúi jó szándékomnak és jó czélra törekedésemnek köszönhetem. Magam sem tekintem színjátékaimat egyébnek, mint próbatételeknek; s ha hiános műveim által talán csak azt viszem is végre, hogy hibáim által mások tökéletesebbet szerezzenek, hát nem megvetendő törekvésem.« Kisfaludynak itt mindenben igazat adunk. Tisztelettel tölt el bennünket az ő önzetlensége, lelkesedése, a jóra való lankadatlan törekvése, bár színjátékait mi sem tekinthetjük egyébnek próbatételeknél, de ezeken át mi az ő egyéniségét és korának embereit, vezéreszméit vizsgáljuk s a belőlük vont tanuságért mindig hálásak vagyunk Kisfaludynak s elismerésünket nem vonjuk meg tőle.

Kisfaludynak, mint drámaírónak eddig három tulajdonságát emeltem ki: hazafiasságát, drámaiatlanságát és folyékony nyelvét. Nem szabad azonban említés nélkül hagynom, hogy a drámaíró nagy hibái mellett is az ember rokonszenves színben áll előttünk. A magyar faji tulajdonság: az egyenesség, a szókimondás, az elfogadott eszmékhez való szívós ragaszkodás látszanak benne. Csak Dugonics az, kiben az a gondolat szintén kifejezésre jut, hogy a cselszövés nem fér a magyar ember lelkéhez, Dugonicsnál az intrikusok mind idegenek. Kisfaludy nem is tud intrikust rajzolni! drámaiban nincs igazi fondorlat, annál több az egyenesen kimutatott, gyűlölet hevesség, harag. A lelkek Kisfaludynál mindenütt nyugodtak maradnak, önmagukkal nem küzdenek nem hasonlanak meg, csak Kálmán volna erre hajlandó; de ő is nyugodt, mert érzelmét jogosnak tartja. Az önérzet nyugalma van meg Kisfaludy alakjaiban, mert ez a költő subjektiv hangulata volt. Hősei nem nagyon magas röptű gondolkozásuak, józanok, nem nagyon finom érzésüek, de érzékenyek könnyen sértődők, mert hiúk és büszkék,

épen úgy mint maga a költő. Mindig nagyon emberiek ezek a hősök, hibáikat is azért bocsátjuk meg, mert emberi gyöngeségek. Kisfaludy a magyar nemesnek megtestesült ideálja volt. Külföldön mindenben résztvett, alkalmazkodott az ottani élethez, a divathoz, de lényéhez nem tapadt hozzá semmi idegen; mihelyt hazajött lefoszlott róla még az emléke is a külföldi eseményeknek, sehol nincs műveiben egy vonás, egy sóhaj, mely arra emlékeztetne. Nagyon jól látja az itthoni állapotokat, de nem tekintett mélyen a külföldiekbe, így a kettőt össze nem hasonlíthatja. S ha látja is, nem akarja elhinni, hogy a nemes dicső magyarok olyan mélyen állanak műveltség, tudós és gazdasági viszonyok tekintetében. Ezért talán szűklátkörünek lehetne mondani Kisfaludit, mert csak faját szereti, a külföldet megveti. Kisfaludyban van bizonyos optimizmus, hogy mindez meg fog változni, ő maga nem tudja miképen, nem tudja, miért hiszi, de hisz olyképen, mint történeti darabjainak érsekei. Kisfaludyra általános felfogás, hogy szerencsés természet volt, rendezett anyagi viszonyok közt, meglehetős jó egészségben boldogan élt. De vajjon boldognak, szerencsés természetűnek lehet-e mondani azt, a ki szenvedélyes és érzékeny, a ki oly hiú és dicsvágyó, mint ő volt? a kinek minden fáj, a kit az igazságtalanság legkisebb árnyéka is heves kifakadásra indít? a kinek a lelke egy pillanatra sem szabadul meg a gondoktól? Nem. Ne csodálkozzunk azon, hogy Kisfaludy írta meg a kesergő szerelmet, s öcscse Károly, ki pedig melancholikus szomorúságra hajló természet volt, vígjátékokat alkotott. Károly sokkal könnyebb természetű volt, lelke harmonikusabb, volt benne idealizmus és viszontagságai közben mindig bízott magában, s remélt mindig, nem volt olyan józan, mint bátyja, s épen ez mentette meg attól, hogy sorsán kétségbe essék. Sándor örökösen komoly, sokszor tépelődő, dicsőségre vágyó, nem naiv, sőt nagyon is realis, ingerlékeny, sokszor erőszakos volt, rendkívül szívósan ragaszkodott meggyőződéseihez, de kész is volt azokat nyiltan, egyenesen védeni mindenkor. Fájt neki, hogy egyedül érezte magát, kivált első felesége halála után, erősen vágyódott a szeretetre; leveleiben látjuk nemcsak feleségéhez, de barátaihoz való igaz vonzódását. Az élet apró gondjai épúgy elfoglalták, mint nagy eszméi, felületesen elsiklani valami felett nem tudott. Nem volt tehát művészlélek, míg Károly az volt.

És itt most felmerül még egy kérdés: Vajjon versenyzett-e Kisfaludy Sándor öcscsével, Károlylyal, a színműírás terén? Rendszerint ezt az okot is fel szokták hozni, midőn arról van szó, hogy mi indította Kisfaludy Sándort drámaírásra. — Kisfaludy Sándor és Károly is 1808-ban gondoltak először drámaírásra. Ebből az évből való Károlynak az »A gyilkos« czímű töredéke. Károly ezután egymásután írja drámáit: 1811-ben a Tatárokat, 1812-ben Zách Klárát, 1817-ben Széchy Máriát, a Kérőket, 1818-ban Stibort. Igen, de a Tatárokat csak 1819 áprilisében adták elő s

Károly drámaírói működése ekkor lesz nyilvánossá. Valószínű, hogy Sándor is csak ekkor tudja meg, hogy öcscse színdarabokat ír, ekkor, mikor már az ő históriai drámái, tragédiája, s a Lelkes magyar leány készen állottak, Hunyadyja pedig már régen megjelent. Azt is tudjuk, hogy a két testvér milyen ritkán találkozott s levélben sem érintkeztek. Az első darabja Károlynak, mely Sándort befolyásolta, a Kérők volt, ennek hatását észre is vehetjük a Dárday házon. Ezután az Elmés özvegyet írta meg, mely egyfelvonásos, de nem Károly hatása alatt lett azzá, mert Kisfaludy Károly első egyfelvonásos darabja: a Barátság és Nagylelkűség 1820-ból való, a többiek mind e darabokat nem is adhatták elő, hanem — zsebkönyvben jelentek meg. Én azt hiszem tehát, hogy Kisfaludy Sándort nem versenyzés vitte a drámairodalom terére, hanem pusztán a theatrom ügyén való segíteni akarás, a vonzódás az új és divatos műfajhoz s az egyéni hajlandóság.

De Kisfaludy nemcsak darabjaival akart segíteni a nyomorúságos theatromi viszonyokon, hanem belátva azt, hogy színészeink állandó színpad nélkül ide-oda kóborolva, ínséggel küzdve nem lehetnek hathatós támogatói, a nemzeti nyelvnek állandó menedékhelyet akar biztosítani legalább az év egy részére színészeinknek. — Ebben az időben a vármegyék vették pártfogásukba a színészet ügyét. Már 1790 után, midőn Kelemenék alkudoztak Unwerth gróffal, a pesti német színház bérlőjével, a megyék már akkor számos kérő felíratot intéztek a Helytartó-tanácshoz a színészet ügyében. Ezeknek azonban nem igen volt foganatja. A megyék hazafias felbuzdulásába vegyült egy kis önzés is, mert mindnyájan első sorban a maguk számára iparkodtak színpadot biztosítani; s ennek oka a nemzeti központ hiánya volt.

Kisfaludy sokszor megfordult Balatonfüreden, mely nyáron át a dunántúli nemesség rendes találkozóhelye volt. Itt látta Kisfaludy igazán a színészek rettenetes nyomoruságát. A színpad porhanyó, korhadt deszkákból volt összetákolva, hátul teljesen nyitott s függöny helyett nem egyszer a fürdőházi gyékények és ponyvák voltak az első gerendára akasztva. A színészek díszletei a sok vándorlás alatt rongyfoszlányokká lettek, ruhatáruk nem volt, s még annyi pénzük sem, hogy borult idő esetén gyertyával vagy olajmécscsel világíthattak volna. Ezeken az állapotokon akart segíteni Kisfaludy Sándor. S 1827 nyarán egy balatonfüredi színház építésének gondolatát népszerűsítette, terjesztette a fürdőközönség között. 1828 okt. 9-én Vasvármegye közgyűlésén fel is szólalt az eszme érdekében, hogy a régi félszer helyett becsületes színpadot építsenek, egyrészt, hogy menedékhelyül szolgáljon a dunántúli jobb színtársulatoknak, másrészt, hogy a fürdőközönség szórakoztatására szolgáljon. Vasvármegye Kisfaludy sógora Szegedy Sándor buzgólkodása folytán felkarolta az ügyet s a balatonmelléki megyéket arra birta, hogy egymásután áldozatot hozzanak a játékszín érdekében. (L. Váli Béla: A magyar színészet története.

344. és a köv. l.) Győr, Somogy, Sopron, Zalamegyék is felkarolták az eszmét. Kisfaludy ezalatt a színház építéséhez szükséges anyagok beszerzésével foglalkozott. Zalavármegye 1830 augusztus elején Zalaegerszegen tartott gyűlésében Kisfaludy ismét szóba hozta a színház ügyét. Kérvénye négy pontot határoz meg: a színházra vonatkozó szükséges intézkedéseket. 1. Hogy a benyújtott pénzek, melyek jelenleg nála vannak, ellenőriztessenek. 2. A megye is adja meg a segítséget. 3. A szentmártoni főapátot, mint Balatonfüred földesurát, szólítsák fel egy alkalmas teleknek kijelölésére. 4. A megye a színház ügyének vezetésével egy Főkormányzót bízzon meg. Különben az egész kérvény egyike a legbensőbb igaz hazaszeretet s a magyar nyelv iránti hűséges ragaszkodás legszebb kifejezéseinek. Igazán Kisfaludy tollára mutat. A gyűlés lelkesültségében kimondá, hogy kérvényt fog intézni a főapáthoz s a szinház főkormányzójává Kisfaludy Sándort választotta. Közadakozásból pedig azonnal 700 forint gyült össze. — A főapát ki is jelölte a helyet, több jólelkű hazafi épületanyag ajándékozásával járult a színház építéséhez. A színházból még azon az év őszén a falak két ölnyi magasságban fel is épültek. A következő év julius 2-án ünnepélyesen meg is nyitották a színházat.[1] A prológus itt is Kisfaludy Sándor műve volt, s a lelkes dal, melyet ekkor énekeltek, szintén. A színház ettől fogva a dunántúli színészet középpontja volt s nemcsak ezek a társulatok, de a székesfehérvári és pesti színészek is játszottak itt.

Kisfaludy a megnyitás után egybehítta azokat, kik a színházra adakoztak s előttük akart beszámolni sáfárkodásáról, de ezek sokkal jobban tisztelték és becsülték őt, semhogy meg ne bíztak volna benne s az átvizsgálásból mi sem lett. Kisfaludy ellenségei azonban irígykedvén a költő iránt megnyilvánuló bizalomért, 1836-ban a zalaegerszegi gyűlésen, hol Kisfaludy és hívei nem voltak jelen, határozatot hoztak, hogy Kisfaludy számoljon el a befolyt pénzekkel. A költőt a gyanu mélyen sértette s megtagadta a számadások benyújtását, újabb felszólítás következett, melynek Kisfaludy engedett is. De a lassan haladó megyei közigazgatás csak a költő halála után nézte át az iratokat s úgy találta, hogy azok a legutolsó fillérig rendben voltak. Ez azonban nem vígasztalhatta meg a sírjában nyugvó Kisfaludyt azért a keserűségért, melyet neki a bizalmatlanság okozott. Kisfaludy tehát sem darabjaival, sem színházépítésével nem nyert elismerést, a mi méltán fájhatott szívének, hogy mindent megtett, a mit becsületes igaz hazafitól várni lehet.

Kisfaludynak a színház építésével függnek össze néma-ábrázolat tervei. Ugyanis a költő azt az indítványt tette 1831-ben, hogy minden évben tartson a színtársulat egy-egy előadást, mely-

[1] Eötvös Károly: Utazás a Balaton körül. I. 109. l. leírja a megnyitás ünnepségét Váli Béla előadásához hasonlóan, de költőien kiszinezve.

nek jövedelme a játékszín fenntartására szolgáló alaptőkéhez csatoltassék s ő hajlandó egy-egy színdarabot, vagy legalább néma ábrázolatot erre az alkalomra írni. Ilyent alakított is Szigliget czímű regényéből, melyet Angyal Dávid kiadásának jegyzeteiben meg is találunk. A »némázat«-ban énekek is lettek volna. — Bayer József (A nemzeti játékszín története. II. 69. l.) említi, hogy 1833 november 28-án Budán Katona József Hédervåry Czecziliája után színre került Somló, néma ábrázolat, melynek tárgya Kisfaludy Sándor regéjéből volt véve. De hogy maga a költő alakította-e át, nem tudom.

Végre felemlítem a teljesség kedvéért, hogy a költő Kunoss Endréhez (VIII. k.) szóló levelében azt írja, hogy kérésére elküldi apróbb töredékeit, melyek meg nem született drámáinak »forgácsai«. Hogy mik lehettek e tervezett drámák, sehol sem említi részletesen.

És most befejezem dolgozatomat. Tudom, hogy a költő nem szerette a recensenseket; haragudna rám is bírálataimért, pedig én nem akartam őt Freronként töviskoszorúval megkoronázni, nem, én készségesen elismerem hosszú kritikám végén is, hogy »szerelmet, hazafiságot úgy énekelt, mint eddig kevés magyar«.

BITZÓ SAROLTA.

ADATTÁR.

IRÓK LEVELEI PRIELLE KORNÉLIÁHOZ.

Az 1906. év folyamán Prielle Kornélia levelezése a Magyar Nemzeti Múzeum birtokába került. E levelezésből közlöm ezúttal azon írói leveleket, melyek irodalomtörténeti érdekességgel birnak. Igen jellemző Szigligeti Ede két levele, mely egyaránt bemutatja az írót, a színigazgatót és az embert. Vadnay Károly levele ugyan a közelmult évekről van keltezve, de egy elmúlt világ érzése, hangulata szól belőle. A közlötteken kívül is akad egy-két érdekesebb levél a gyűjteményben, de ezek kiadása ma még nem volna időszerű.

1.

Tekintetes Asszony!

Ha tudtam volna, hogy »A bajusz« vígjátékom valakinek kedvetlen, komor perczeket okoz, vagy nem is írtam, vagy máskép írtam volna; főkép kegyednek, kit mindig tiszteltem, és nagyra becsültem. Azt még kevésbé sejtettem, hogy azon gondolatra jöhet, mintha benne az egyik szereppel művészetének akarnék ártalmára lenni; én, ki annak mind szóval, mind írásban magasztalója voltam, még akkor is, midőn szerződve nem volt, s így azon érdekem sem lehetett, hogy egyik vagy másik darabomat játéka által emelendi! Általában én soha sem akartam és akarok darabomban valamely szerepre valakit erőltetni, hogy azt kedv nélkül játsza; mert ez által csak magamnak ártanék. S azon meggyőződésben vagyok, hogy jobb barátom az, ki az ily szerepet visszautasítja, mint a ki kénytelenségből kedvetlenül játsza; mert a mi művészetünk nem tűr semmi erőltetést. Hogy ez mély és igazi meggyőződésem, tanusítám, midőn Szerdahelyi a gyűlésben felhozta, hogy a Thusnelda osztassék másnak, például Szathmárynénak; mert kegyednek hozzá kedve nincs, s nem tartja osztályába valónák. Én azonnal kinyilatkoztattam: hogy a szerepre kegyedet erőszakolni nem akarom; ha nem akarja játszani, vagy kedv nélkül játszaná, akkor kérem, a darabot ne adják, mert mással adatni, meggyőződésem szerint annyi, mint a darabot megbuktatni. De haza menve a darabot ujra átolvastam, s gondolkoztam

felőle, miért ez ellenszenv? s miért gondolhatja kegyed, hogy e szerep Szathmárynénak s nem kegyednek való? – s mi az oka, hogy Szerdahelyi plane a Lucza kisasszonyok közé sorolja? — holott midőn e darabot kigondoltam, s e szerepet írtam, folyvást azon hitben valék s vagyok most is, hogy ezt csupán oly könnyü, finom és szeretetreméltó módon lehet jól adni, mely kegyednek annyira tulajdona? — s azt hiszem, ha nehézkesebben s vastagabb szinekkel adják, nem csak visszataszító lesz, de a darab összes indokaival, s a személyeknek egymáshozi viszonylata is, hihetetlenné válik. Azt hiszem, rájöttem. Magamról tudom, hogy olvasás közben, a mily benyomást rám a jellemek az első jelenetben tesznek, később bajos attól szabadulnom. Azt hiszem, kegyedet az hozhatta tévedésbe: először, hogy nagynéninek mondják, másodszor Hugolinival találkozása, hol némely vastagabb kifejezések vannak. De helyesen jegyzék meg azt is, hogy a Thurmdreispitz, s a Thusnelda név is inkább bohózatba való. Én hát azon kitételeket kitöröltem, unokanénét csináltam belőle, s Thurmdreispitz helyett Hohenant — Thusnelda helyett pedig Augustát, Gusztikát teendek. Kérem, legyen szíves a darabot ezen igazítások szerint ujra átnézni, s ha még valahol oly kifejezéseket találna, melyek azon könnyü finom modorral ellenkeznének, mely szerint e szerepet előadva szeretném látni, méltóztassék hazajövetelemkor kijelölni — én a mennyire csak az egész összefüggése engedi, a legörömestebb változtatok rajta; mert ismétlem, én e szerepet következőleg gondoltam ki:

Finom, elegans, szeretetre méltó modoru dáma, ki folyvást a legmagasabb körökben forgott. Kissé könnyelmü; mindent vidoran, mintegy játszva tesz. De születésére büszke, s midőn erről beszél, fenségét éreztetni akarja. Teljes meggyőződése, hogy rokonit az udvarhoz bejuttatva, ő tesz velük jót; valamint azt is, hogy Klárit klastromba juttatva, a család tekintélyét emeli. Mindazt, a mit Koltaitól követelnek, hogy öltözzék divat szerint, hogy ő benne mentse meg a család tekintélyét s fizesse ki adósságait kölcsön gyanánt, elkerülhetlen szükségesnek tartja. A morálra nem sokat tart; nem abban a levegőben nőtt — XV. Lajos udvaránál erről mit sem tudtak: a külső elegancziára s finom modorú viseletre tartottak — de a galans kalandok napirenden voltak — úgy az intrikák is. Mikor hódítni akar, a szende kaczért játsza; de azt többször elmondják róla, hogy még hódító hadjáratait nem végezte be. Nagyon csak Hugolini levelére ütődik meg, megtudván, hogy az udvarhoz nem bocsátják — de Várközire gondolva, rögtön vigasztalódik, s a könnyelmü, gondatlan lesz, remélve, hogy ismét gazdag és hatalmas leend. Egyáltalában nem vala szándékom, hogy mint valami vén dáma hódító vágyaival legyen nevetségessé — nem személye, hanem ferde czéljai teszik azzá — a helyzetek — s az, hogy ellenintrikát fognak ellenek, s kijátszák. — Már most, hogyan egyezhetném én abba, hogy egészen felfogásom ellen, vén asszonynak, nehézkesnek, s vastagabb színezettel mutassák be? — Én mind becsülöm és jelesnek tartom művésznőinket a magok helyén, de e szinháznál jelenleg senkit sem tudok kegyeden kivül, ki ezt ily felfogással adni képes. A kik előtt a darabot felolvastam, e szerepet mind kegyednek szánták; azt hiszem azért, mert a kitörölt helyek és változtatott viszony

nem hozta tévedésbe, melyek véleményem szerint ellenszenvének is okai voltak.

Kérem tehát, legyen szíves e darabot — nem Szathmárynéra, hanem saját szeretetre méltó előadására gondolva, még egyszer áttekinteni, mert nem csak én — hanem minapi hallgatóim is — Szerdahelyit kivéve, mind abban a véleményben vannak, hogy ez kegyednek jó szerepe lesz. Legyen meggyőződve, ha darabom sorsát nem a kegyed játékától föltételezném, egy kedvetlen perczet sem okoznék kegyednek, azon esetben, ha véleményét nem sikerül megváltoztatnom. Ha pedig éppen azt véli, hogy e szerep nem kegyednek való, s ez művészi tekintélyének árt, legyen szives egész őszinteséggel tudatni — akkor félretesszük egy időre a darabot, s azalatt tán valamikép majd ujra át dolgozom, ha mostani eszméimtől szabadulni tudok. De arról biztosítom, hogy voltam és vagyok igaz tisztelője

Szigligeti.[1]

2.

Igen tisztelt Asszonyom!

Bocsásson meg, hogy becses levelére ez alkalommal oly részletesen nem válaszolhatok, mint magam is szeretnék. E helyett ide mellékelem az első enquête által hozott s a második enquête által szóról-szóra helybenhagyott szabályt, mely a nemzeti szinház irányát kijelöli. Én ezt annál örömestebb követem a műsor összeállításában, mert meggyőződésemmel is tökéletesen megegyező. E szerint a fősuly az eredeti és classikai irodalomra fektetendő. A középfajokat sem mellőzöm, mire nézve elég fölemlítenem, hogy egypár ily tartalmasabb s műbecscsel biró darabot betaníttattam, vagy fölelevenítettem, s szándokom többet is föleleveníteni. De némely frivol, léha irányu darabokat, melyeknek sem költői, sem művészi, sem erkölcsi becse nincs, s hatásuk is csak mulékony s a divattal változó, előtérbe nem tolhatok, s mint azelőtt történt, miattok egyáltalában nem mellőzhetem az eredeti s classicai műveket, annál kevésbbé, mert most már kopottságuk miatt amazok nem is jövedelmezők. Ezzel én nem a művészeket, hanem magukat az afféle darabokat mellőzöm, melyek különben már saját hazájokban is feledvék. Én azt hiszem, Kegyed ama jobb és nemesebb irányban is talált és találand művészetének elég hatáskört. Hogy most kevesebbszer játszott, annak az az oka, mert az ez idő szerint szinrekerült s ismételt eredeti darabokban a szerzők Kegyednek nem osztottak szerepet, s éppen így vagyunk a most szinrekerülendő három eredeti darabbal is. A tagok szünetelése Pesten nem az igazgatótól eredő mellőztetés, de a körülmenyek igen gyakran olyanok, hogy az igazgató másfélekép a legjobb akarat mellett sem intézkedhetik, főkép miután Pesten csak három napja van a drámának, holott a személyzet

[1] Kelet hiányzik, de a levél tartalma szerint 1868-ban íródott. Szigligeti a szerepen megtette az igért változtatásokat. A művésznő megjegyezte a levél hátulján, hogy ez volt egyetlen vitája szerep miatt.

két szinházra van számítva. Egyébiránt az én nézetem szerint az igazgatónak nem az egyesek érdekeit, hanem az ügyet kell szem előtt tartania, s a műsor nem az előadókért van, hanem az előadók vannak a műsorért. De legyen meggyőződve, hogy én minden alkalmat felhasználok — a nevezett irány szemmeltartása mellett, — hogy a közönség Kegyedet minél többször láthassa.

Végül meg kell jegyeznem, hogy a műsort és szereposztást illetőleg utasításom szerint meghallgatom ugyan a drámai ülés tagjainak véleményét, de az elhatározás egyedül tőlem függ, s e részben az egész felelősség rám esik, s éppen ezért a dráma vezetésében társas igazgatóságnak vagy követelésnek nincs helye.

Nagyrabecsülésem kifejezése mellett vagyok

Budapest, január 7., 1874.

őszinte tisztelője

Szigligeti Ede
igazgató.[1]

3.

Nápoly, Hotel de Russie 1872 jan. 20.

Tisztelt Nagysád!

Váratlanul távoznom kellvén hazulról, felhasználom az első szabad perczet, mely rendelkezésemre áll, hogy Nagysádat felkérjem darabomban Gabriela szerepét eljátszani. Ha sikerült az írói téren újonc létemre, oly művet írnom, melynek némi kilátása lehet a sikerre, ezt első sorban kétségkivül Nagysádnak köszönöm, kinek finom elbájoló művészete, midőn Pesten valék, megkedvelteté velem a szinpadot, Nagysádnak, kinek elegáns, megkapó alakja folyton szemeim előtt lebegett e darab s főkép e szerep megírásánál. Természetesnek fogja találni Nagysád, hogy ezután darabom sorsát szinte kizárólag Nagysád tartja kezében; s hogy meg vagyok győződve, miszerint azt ily kezekben biztosítottnak tekinthetem.

Ha mindennek dacára jelen soraimmal terhelem, teszem már azért is, hogy kérjem Nagysádat, nyerje meg kedves férjét is darabomnak, kit a főszerep elvállalására kértem fel, s kinek szerepe legfőbb volna a darabban, ha Gabriela nem Nagysádban találna személyesítőre. Nem kérek többet sem Nagysádtól, sem kedves férjétől, mint hogy játszák e szerepeket úgy, amint — mindent játszani szoktak — legfeljebb még engedelmet arra, hogy majdan személyesen fejezhessem ki köszönetemet.

Addig is maradok

Nagysádnak

alázatos szolgája

a »Jó hazafiak« szerzője.[1]

[1] Csak az aláírás Szigligeti kezeírása.
[1] Toldy István. A darab ugyanez évben került szinre.

4.

Hódolva tisztelt Barátnőm!

Hogy a hatvan éves művésznői »becsületes szolgálat« nyilvános izgalmaitól óvatosan félrevonúlt, s ugy szólván azt leparancsolta, az megint csak azt a páratlanúl finom ízlését és érzelmét bizonyítja, melyek ritka tehetségének eleitől fogva szárnyat adtak. Mi szüksége is lett volna külön jubilálásra, a túlzott divattá vált jubileumok idejében. Annak, a kinek igen hosszú időn át s egykor keserü időben is, ugy szólván minden föllépése valóságos szinházi ünnep volt!

De tiszteletreméltó, s nemes lényét, finom természetét jellemző akarata nem zárhatja ki azt, hogy kivált régi tisztelői, barátai, kik közé én is büszkeséggel számítom magamat, a hatvan évi fényes pálya évfordulója alkalmából meg ne közelíthessék pár néma sorral, melyek nem háboríthatják magányát és nagyon megérdemelt nyugalmát.

Engemet, a magát túlélt, beteges öreg írót nem csak a számtalanszor nyujtott művészi élvezetért való hő köszönet buzdít ez üdvözlésre; hanem egy ritkább nemü tartozásból eredő hála őszintesége is.

Félszázada már, hogy midőn mint beteg megtört ifjú, a lombard-velencei kínos besoroztatásból szülővárosomba, Miskolcra teljes csüggedtséggel haza kerültem, Nagyságod ott, első férje — volt derék honvédtiszt — társulatánál, a fiatalság bájával és a művészet ritka erejével ragadta el azt a jó és szenvedő magyar közönséget, melynek lelkületére a leveretés időszaka — egy akkori nagy költőnk szerint — »ólomsúlylyal borúlt«. Be kevesen hihették akkor, hogy: »megvirrad még valaha!« Én sem bírtam hinni, annyira megviselt a lealáztatás.

Két lelkesítő könyv: az Arany »Toldi«-ja és a Jókai »Csataképek«-je, meg a Nagyságod lelkesítő játéka kezdték visszaadni veszendő reménységemet. Éreztették velem azt a nevezetes mondás igazát, hogy a parlament nélküli nemzetek lélekemelő szónokai csupán a jó költők és a szinpadi nagy tehetségek. Aztán fel is buzdultam, hogy nem sokára a fővárosban a feltámadást váró magyarság szolgálatában az irodalom buzgó, hű napszámosa legyek.

Ezt a lélekemelő hatást akarom most Nagyságodnak hálás szívvel és hódolattal megköszönni.

A hely, ahol akkor játszott, a Korona vendéglő kertjében összetákolt szinkör volt. Szinpadja hirtelen egyberótt deszkákból, páholyai lécből, nézőtere gyalulatlan padok. De templommá vált azonnal, mihelyt az oltár igazi papnője, Nagyságod, kilépett. Emlékezik-e még az »Evangelium és családélet«-re?

Bizony, a végzet jó kedvében adta Nagyságodat nekünk, hogy a mi a magyarnál ritka adomány: a kellemet és ízlést hatvan esztendőn át a legteljesebben képviselje szinpadunkon.

A jó Isten meg is áldotta értte sok dicsőséggel és kivételes tehetségéhez mért valóban kivételes áldásokkal.

Emlékezem rá, hogy fiatalabb korában mily sokszor kellett szenvednie ideges fejgörcseitől, mely súlyos testi bajt az életkor haladása

rendesen fokozni szokta, míg Nagyságodnál a természet különös kedvezése mintegy jutalmúl, egészen megszüntette, midőn a korosbb mamák szerepkörébe lépett. Továbbá e földi életben rendesen ugy van, hogy a kik egyszer, lángoló szerelmük multával felbontják frigyüket: végkép elidegenülnek egymástól, míg Nagyságod megérte a kivételes boldogságot, hogy második férjének, szívben és művészetben méltó párjának, az én korán elhúnyt Kálmán barátomnak, ujra boldogító élettársa lehetett. Az is rendes dolog, hogy a színművésznők szerepkörét a gyorsan muló idő folyása egyre keskenyebbé szokta mosni s ime az önét kivételesen mindvégig terjedelmesebbé tette.

Nincs e okom remélni azt, a mit Nagyságodnak lelkem mélyéből óhajtok, hogy a gondviselés szaporítsa a kivételes kedvezményeket azzal is, hogy — amint érdemli — a dicsőséges »szolgálat« hetvenedik évében is mai nagy fogékonyságával örvendhessen a nézőtér föllelkesült tapsainak.

Ezt kívánja szivéből Nagyságodnak teljes hódolattal

régi hálás tisztelője:

Budapest, 1901. junius 17. Vadnay Károly.

5.

Pest, october 11, 1857.

Tisztelt Művésznő!

Fogadja Kegyed legőszintébb üdvözletemet azon magas műélvezetért, melyet eddigi nemesen egyszerü s még is valódi művészeti előadásaival nyujtott nekem, ki mind a hazai, minn a külföldi színészetet már több mint húsz éve tanulmányozom. Kegyednek a nemzeti szinpadon történt legujabb föllépése örök fényű tünemény, mit az igazi műértő soha nem fog elfelejteni. A rosszakaratú kritikát, melyet leginkább a pesti szinésznők iránti személyes vonzalmak szennyes rugói idéztek elő, vesse meg Kegyed fönsége érzetében, s vegye azt elégtételül, miként a fővárosi sajtó nagyobb s tekintélyesebb része, melyhez 2000 előfizetőmmel magam is tartozom, a nemzeti szinház titkárával egyetértőleg, az az, igazságosan nyilatkozott Kegyed művészete felől (az én bírálatom csak mához egyhétre fog megjelenni, ajánlom figyelmébe).

Engedje meg Kegyed, hogy halhatlan érdemei jutalmáúl, számos tisztelői rendkivüli örömére becses arcképét kiadhassam. Ha szíves lesz Kegyed beléegyezni, legcélszerűbb volna az, ha egy, netalán már kész s jól sikerült arcképét kőrerajzolás végett átadná nekem, mely célra photographiai kép is használható. Sajnos, hogy Barabás nem foglalkozik többé kisebb képek rajzolásával szembaja miatt; azonban jó képek után igen ügyesen tudnak dolgozni litographjaink.

Ez alkalommal van szerencsém Kegyednek »*Mária királyné*« című drámámat megküldeni, melyben a címszerepet Bulyovszkyné nagy tetszéssel adá színpadunkon. Ha ezen szerep, egyéniségénél fogva megnyerné Kegyed tetszését, szíveskedjék ezt vidéken eljátszani. Kegyednek jutalomjátékúl minden díj nélkül átengedem; azonban ha valamely színészigazgató meg

akarná azt tartani társulata részére — a leiratási költségen kivül csupán szerzői jogom fentartása végett, 10 pfrtot kivánok tőlük.

Valljon ismeri-é Kegyed *Zács Klára* című szomorujátékomat, melyet jelenleg azon ürügy alatt, hogy a mostani körülmények közt nem adható, az ármány leszorított színpadunkról.[1] E mű több vidéki társulatnak birtokában van s némi csekély kihagyások- s módosításokkal most is adható. Ugy vagyok meggyőződve, hogy Zách Klára szerepét, melyet azelőtt Lendvayné nagy hatással adott, — jelenleg szebben és jobban senki nem tudná játszani mint Kegyed.

Mindezek iránt személyesen is lehetne értekeznünk, ha t. i. szives volna Kegyed nekem megüzenni, hogy a délutánnak melyik órájában nem volnék alkalmatlan látogató.

Legőszintébb tisztelettel

Vahot Imre
a Napkelet szerkesztője.
(Országut, 5-ik sz. a.)

(M. Nemz. Múzeum kézirattára 1906/26.)

Közli: VÉRTESY JENŐ.

BAJZA JÓZSEF CSALÁDI LEVELEI.

(Második és befejező közlemény.)

XVIII.

Kedves Juliskám,

Én kedden szerencsésen megérkeztem. Itthon egy meghívót találtam egy ebédre a' nagy casinóba, hol a pestmegyei új tisztviselőség beavatási lakomát adott. A meghívó azonban 10-re délre szólt, melly napon én estve érkeztem meg s így nem mehettem el, ha akartam volna is. Csodáltam egyébiránt, hogy a megyei tisztviselőség engem meghív, holott feje, a két alispány nem barátom s a tisztújításban is semmi részt nem vettem.[1]) Oroszihól is várt egy levél Tónitól, ki azt jelentette, hogy 10-én Pesten lesz. Azonban csak 11-én estve érkezett meg s engem, mivel már ekkor nem vártam, nem találván itthon, fogadóba szállott és csak csötörtökön reggel 8 óra felé jött el, ma reggel pedig már visszautazott. Nagyon sajnálta, hogy sem téged, sem a gyermekeket nem láthatott. Zsófi néni ruhanemüek vásárlására kért meg, de mivel itthon nem voltál, az egészből semmi sem lehetett. Tóni az Ebeczkynél volt pénzt egészen meghozta, de az árendát nem, mert még mind eddig nem tudta eladni búzáját, borát. Én örültem az elsőnek is, hogy belőle Csapónét az ezüstért kielégíthetjük és talán a budai typographiát is s kitisztálhatok a kellemetlen adósságokból.

[1] E rémdrámát először 1846-ban adták, utoljára 1847-ben »Zács nemzetség« czímmel. Mindössze öt előadást ért meg.

Nekem egyébiránt semmi bajom, csak óhajtanám hogy rólatok hasonlót tudhatnék s kivált a szegény Jenőről, kinek javulása a te bajaidat is enyhítené. Lenke talán már meg is szabadult a köhögéstől. Azt a boldogtalan Zsuzsit, ha csak rekedt különben pedig dolgozhatik, jobb volna lehoznod, itt talán valami allopatha orvos hamarább segítene rajta, mint ott. Különben úgy tégy, a mint jobbnak látod. Ha valamit segíthetsz magadon, egy-két forintra ne tekints. Mikor baj van, akkor nem lehet takarékoskodni Különben légy víg, ne aggódjál rajtam legkevésbbé, mert nekem nincs bajom, kivált úgy nincs, ha tudom, hogy te is jó kedvű vagy. Egyébiránt tudósíts engem mindenről. Ha bajod volna és szükséged rám, én azonnal felmennék hozzád a gőzhajón. Ez utazás egy embernek nem is drága. Én most lejövet 2 ft. 30 kr. pengőt fizettem.

Isten veletek, csókollak gyermekeiddel együtt. Édes anyádat, Gáspárnét testvéreiddel együtt tisztelem, csókolom. Hű férjed

Pest, június 13. 1845. *B. J.*

(Sárközy itt van; találkoztam vele az utczán; hozzám akart jönni, de nem tudta lakásomat.)

XIX.

Kedves Juliskám,

Nekem ugyan jelenleg nincs mit irnom, de mivel leveledet épen ez órában (10 órakor) kaptam, s belőle azt értem, hogy még nem vettél tőlem levelet, tudósítlak, hogy én pénteken (jun. 13.) adtam postára levelet, mellyben megirtam, hogy semmi bajom sincs.

Igen örülök a gyermekek felől jó hirt hallani. A levegő talán mégis fog nekik használni. Hasznos volna egy pár hétig még elmaradnotok, de rád nézve nem bátorságos, mert nem tudod melly órában érhet a szülés.[1]) Én egészen rád bizom; mikor akarsz, akkor jőj, csakhogy megird bizonyosan a napot, mellyen jőni fogsz.

A mult pénteken Laczi is adott fel levelet a postára. Panaszkodik, hogy neki semmit sem irnak.

Csapóékról semmit sem tudok. Lórit megkértem, hogy ha bejőnek, adja tudtomra. Szeretném a 70 forintot nekik kifizetni. Az ezüst órát csak akkor fizetem, ha te is megjősz, mert még számolástok van együtt. Vörösmarty Bicskére ment Stulerrel és Tóth Lőrinczczel. Nálok a gyermekek betegek.

Vigyázz egészségedre s ne aggódjál. Isten veled édes Juliskám és gyermekeiddel!!!

Pest, jún 16. 1845.

Címzés:

Tekintetes Bajza Józsefné szül. Csajághy Julia asszonynak
Uj-Szőny felé

Rév-Komárom
Csepen.

[1]) A két alispán: Szentkirályi Mór és Nyáry Pál.

[1]) Bajzáék legkisebb gyermeke: *Irén* 1845 júl. 7-én született, de csakhamar elhalt.

XX.

Édes Julcsám,

Röviden értesítlek, hogy semmi bajom: csupán miattad aggódom, hogy megbetegszel, mert betegen útnak indulni nem volt okosság. Vasárnap mindjárt irhattál volna nekem, nincs-e bajod?

Kossuthot háromszor kerestem mióta elmentél s egyszer sem szólhattam vele. Vagy gyűlése van, vagy beteg. Ma ismét kéret, hogy látogassam meg.

Orosziból levelet kaptam. Tóni megküldte a pénzt s kérdezi nála hagyom-e birtokomat? Irja, hogy zselléreim kiköltöztek házaikból, mert nem akarnak dolgozni. Ez talán még nem nagy baj.

Reménylem édes anyádat jobban találtad s ti is mind hárman jól vagytok, ámbár miattad, mint mondám, aggódom. Mikor jöttök haza? Kérlek vedd rá anyádat is, hogy lejőjön.

Vörösmarty csak szombaton fog menni. Tegnap legalább úgy mondta.

Kérlek, ha jöhetsz, ne maradj el sokáig. Én nem szeretek magamban lenni nélkületek.

Az ég áldása legyen rajtad édes Julcsám! Csókollak a gyermekekkel együtt.

Pest, május 16. 1848.

Hű férjed.

XXI.

Édes Julcsám,

Ma vártam tőled levelet egész 12-ed fél óráig s mivel nem jött irok, néhány sort.

Leveledet megkaptam s örültem, hogy legalább rosszabbúl nem vagy: ha igazat irsz. Ha lehet jőj, de ha édes anyád folyvást rosszúl volna s nem jöhetnél, legalább tudósits.

Vörösmartyról ujra irok. Isten veled. Csókollak édes nőm, a gyermekekkel együtt; a többi rokonokat hasonlóképen.

Pest, május 18. 1848.

Férjed.

(Igen sietve irok.)

Kossuththal meg van minden egyesség.

XXII.

Édes Julcsám,

Én tegnap estve vártalak. A cselédeket a hajóhoz küldtem s a helyett, hogy jőnél, leveledet kapom, mely bajt s ismét betegséget jelent. Az a szerencsétlen szegény gyermek! az csak nem bir kigázolni a betegségekből. Ő bizonyosan ismét sokat evett; valaki tudtod nélkül tömte meg. Mert sokan azzal mutatják szeretetöket a gyermek iránt, ha

zabálásig etetik. Ebben a gyermekben pedig nagy hajlandóság van az evésre.

Ma reggel megjött másik leveled is, melly megnyugtatóbb! Hála istennek, talán nem lesz baja annak a gyermeknek. Ápolásában tudom nincs hiánya, mert hiszen vele vagy, te, ki az anyai szeretetnek példánya lehetnél.

Ne búsulj kedves Julcsám azon, hogy nekem aggodalmat okoztál. annak te oka nem vagy. Fiadat egészségesen vitted el. A sors úgy akarta, hogy megbetegedjék, te arról nem tehetsz. Én csak azt mondottam könnyelműségnek, hogy magad beteg lévén útnak indultál. S most már magad felől semmit sem irsz, pedig tudod, hogy a te hogyléted nekem legfőbb. Anyádról sem irtál.

Ma vett leveled után nyugottabb vagyok. Irj minél többször. Nincs-e valami szükséged? Van-e pénzed? Küldjek-e és hogyan?

Nekem magamnak nincs bajom. A zűrzavar ismét nagy Pesten. Bécsből elűzték Ferdinándot és most itt azon aggódunk, mért nem jött Pestre, mert ha más nép karjaiba veti magát, kárt tehet nekünk magyaroknak.

A ministerek felszólították a nemzetet, hogy álljanak be önkénytes seregekbe s adják be drágaságaikat, ékszereiket zálogúl és kölcsön. Nem tudom mi lesz a világból. A bankjegyeket ismét nem váltják. Én Horváthnéval váltogattatom el a mim van.

Isten veled édes jó nőm. Csókold meg beteg fiadat helyettem és Lenkét, kiről semmit sem irsz, hogyan viseli magát?

A rokonokat szivesen üdvözlöm

Pest, május 21. 1848

Hű férjed

(A cselédeknek nem parancsolsz-e valamit?)

XXIII.

Édes, kedves, jó nőm,

Mi nagy csapások érnek bennünket! mi nagyok téged, különösen szegény jó lélek! Ime elvesztendők vagyunk a gyermeket, kifelől mindkettőnknek azon reménye volt, hogy elmebeli tehetségeire nézve sem fog hátra maradni, becsületesség tekintetében pedig ki fog tünni kortársai között. Mert én nem hiszem, hogy e gyenge, gyakran betegeskedő gyermek az ideglázt megbirja. Azért el is vagyok készülve a legrosszabb hír hallására. Mondhatlanul sajnálom e gyermeket, de még inkább téged, szegény anyát, mert a te lelki fájdalmaid bizonyosan felülmúlják az ő testi szenvedéseit.

De ki tehet róla? Ember nem képes e villámot fejünk felől elhárítani. Eget, földet hiába ostromolsz, az elveszendőt nem mentheted meg, azért légy erős és készülj el reá a mi történni fog.

Multkori leveled már némi vigasztalást hozott. Azt hittem, hogy a szegény Jenő betegsége csak kis hideglelés, melly el fog múlni, de tegnapi leveled egészen levert. Mennyivel jobb volna most Pesten len-

netek! Hogyan győztök olly messziről orvost hordatni? S ki tudja micsoda falusi kuruzslók azok a ti orvosaitok! De hiába ezeknek már így kellett történni. Sorsát ember ki nem kerülheti.

Lelkemben a legnagyobb zűrzavar van; egyfelől a szinházi dolgokat készülök resignálni, másfelől Kossuth lapja rendezése foglal el, és ezen kivül a szinházi mindennapi bajok s végre hogy a pohár csordultig legyen keservvel, leveleid jőnek s hozzák a gyászhírt. Csak képes volnék, fölmennék hozzátok. De mit is segítek, ha felmegyek is?

Az ég vigasztaljon szegény, sokat szenvedő nő, én nem tudlak vigasztalni. Minden szó olly üresnek, izetlennek látszik előttem, mit vigasztalásodra mondani tudnék.

Irj, édes kedves Julcsám és irj valót, én el vagyok készülve mindenre. Isten legyen irgalmas velünk. Minden változásban

Pest, május 23. 1848.

Hű férjed.

(Zsuzsi is két nap óta fekvő beteg.)

XXIV.

Édes Julcsám,

Tegnap írt igen örvendetes leveledre sietve csak azt irom, hogy egy pár nappal maradj tovább, míg az a kis gyermek megerősödik és akkor hozd őt. De kérlek, ird meg, mikor jösz, hogy a gőzhajónál várhasson valaki, mert későn érkeztek meg. Lóri is 10 órakor éjszaka jött.

Szegény anyádat szivemből sajnálom. Isten áldjon meg hű férjed.

Pest, május 26. 1848.

B.

Cimzés:

Bajza Józsefné, született Csajági Julia asszonynak
Új-Szőny felé

Csepen.

XXV.

1849. febr. 19.

Édes kedves Julcsám! Szerencsésen eljöttem Pásztóra. Plathyiékhoz[1] szállottam, mert Hrabovszky nincs itthon. Itt a legnagyobb békesség van, csakhogy itt is félnek. Plathyék és Kaszab igen szívesek. Még nem szólhattam velek dolgaink felől, de még ma végzek és azután tudósítlak, talán a Mátrán keresztül. Ügyekszem neked itt helyet csinálni ha lehet. Tegnap este azon hir jött ide, hogy Gyöngyösről minden katona eltakarodott. Légy nyugott kedves Julcsám. Engem semmi sem aggaszt csak te. Vajha téged tudnálak nyugottnak! Mihelyt lehet, tudósítlak. Engem ne félts. Ha baj lesz, egy pillantat alatt a Mátrába lehetek. Csókollak édes kedves nőm és a gyermekeket is.

Cimzés:

Csajághy Julia asszonynak.

[1] Sic!

XXVI.

Pásztó, febr. 21.

Édes kedves Julcsám, ismét tudósítlak, hogy megnyugtassalak. Tegnap előtt este híre volt, hogy 3 ezer ellenség ide jön Terenyéről és én felmentem a Hutába, a bányákhoz egy óranyira és ott ebédeltem. Délután utánam jöttek Plathyék, hogy menjek vissza, mert az ellenség nem erre jön. Tehát ismét itt vagyok Pásztón; semmi bajom sincs, csakhogy te nem vagy velem és nem tudom, nem szenved-e egészséged a sok aggodalomban. Kedves édes Julcsám, mi lesz te belőled, ha hozzá nem szokol ez állapothoz, mellyet a sors ránk mért?

Itt Pásztón nem lehet kapni szállást. Plathyék hínak téged is, kivált az asszonyok. Azt meg is tehetjük, hogy 3—4 napra eljöjj, de sok időre nekik is neked is nem volna kellemes, azt gondolom.

Frater Pali ma itt volt. Jó híreket mondott, hogy az ellenség mindenfelől visszavonul Pest felé, és a mieink üldözik. Szemere Bertalantól egy proclamatiot láttam, abból tudom hogy Iglónál nagyon megverték Schlicket. Ő maga nehéz sebben vitetett Pestre, az az Schlick vitetett. Kápolna körül is volt egy kis csata, ott is győztünk. Kassa tájékán már nincs ellenség.

Kérlek, írj és tudósíts, hogyan vagytok? hol vagy Orosziban-e vagy a bányában? Lizit minden esetre expediáld.

Ha e tájékról és Gyöngyösről az ellenség tisztúl, elmegyek érted és ide hozlak néhány napra. Ha nem, akkor kérlek menj a bányába, ott jobb dolgod lesz mint Orosziban.

Isten áldjon meg édes, kedves nőm. Csókollak ezerszer és a gyermekeket.

Címzés:

Csajághy Julia asszonynak.

XXVII.

Kedves barátném, Csécsén vagyok Fráter Paliéknál, hol nem várt szívességre találtam. Az asszony, kit te is ismersz, nagyon szívesen hí. Kérlek, pakolj fel mindent mire szükséged van egész kofferrel, hozz nekem is egy pár téli csizmát a fekete nadrágomat és frakkomat és jőj vagy egyenesen ide, vagy Pásztóra Plathyékhoz, honnan ide küldenek. Sehol jobb helyed nem lesz mint itt, s velem lészsz. A.....a[1] director elkísér, ha félsz, akár Pata felé, akár a Mátrán át. Bajod neked nem történhetik. Isten veled csókollak édes kedvesem

hű barátod.

Ágynemüt ne hozz.[2]

Címzés:

Csajági Julia asszonynak

Orosziban.

[1] Egy olvashatatlan betü.

[2] E levél valószínüleg pár nappal az előbbi kettő után kelt.

XXVIII.

Édes Juliskám,

A sok munka ismét rám nehezedvén, csak annyit akarok röviden irni, hogy semi bajom sincs s óhajtva várok tőled nehány sort, remélve hogy benne szerencsés megérkezéstek felől értesítesz.

Perczel Móricz hallom itt van, de még nem találkoztam vele. Mondják, hogy a hadvezérségről lemondott. Híre van, de nem tudom igaz-e, hogy Tóth Ágoston Jellachich seregeit rettentően megverte, 21 ágyújokat elvette s maga Jellachich alig menekülhetett meg.

A szinházat ügyekszem nyakamról lerázni. Szemere engem be akar hálózni s minek öljem el magamat végkép s örökre? Mindenkép azon leszek, hogy Erdélyi maradjon igazgató.

Csókollak, édes jó nőm és a gyermekeket; édes anyádat szívesen üdvezlem és az egész rokonságot.

Pest, jun. 24. 1849.

Bajza Józsefné szül. Csajághy Julia asszonynak.

Új-Szőny felé

Csepen.

XXIX.

Édes Juliskám,

Ha szombaton akartok jőni, nem tudom, még megkapod-e levelemet: azonban mindenesetre megírom.

Tegnap szólottam Kossúththal. F. B. iránt semmi reményt nem adott; azt mondotta, hogy általános ellenszenv van ellene. Az én dolgaim még csak úgy vannak mint voltak. Sz. a szinházhoz erőtet, de én nem fogadom el. Ma írok neki, hogy hagyja ott E....lyit, kinek kedve van hozzá. Azt hiszem végtére ezt kénytelen is lesz elfogadni.

Nekem semmi bajom s örülök hogy nektek sincs, de szegény anyádat sajnálom nagyon.

Dolgaink kissé rosszúl kezdenek állni. Erdélyben Brassóig jöttek az oroszok, Gallicia[1] felől Eperjesig. Azonban a mieink sem tétlenek, még eddig nem vesztettünk csatát, s bíznak az avatottabbak, hogy minden jóra fordul. Francziaország újra lángban van, mi ha talán ideiglen rosz is, utóbb nekünk kedvezend.

Isten veled édes kedves jó Juliskám. Csókollak mindnyájatokat. Nem tudom szombaton várhatlak-e a hajónál, mert akkor van a Futár 1. számának szerkesztése. Meleg nap.

Csókolom Szalacsi Rózát is. Légy tanács-adója. Sajnálnám ha az olasz szerencsétlenné tenné.

Pest, jun. 27. 1849.

hű férjed.

Címzés:

Bajza-Csajági Julia asszonynak
Új-Szőny felé

Csepen.

[1] Sic!

XXX.

Édes jó nőm,

Az író asztalom mellett levő asztalon, van egy csomó papiros begöngyölgetve, benne a bánya iránti folyamodások, kérlek tedd el; el ne tévedjenek.

Még nem tudjuk hová megyünk. Kossuth maga is itt van, még nem ment Kecskemétre. Majd megírjuk, hol leszünk. Ne aggódjál, édes kedves. Semmi bajunk. Csak nektek ne legyen. Csókollak ezerszer Lenkével együtt. Isten áldjon meg minden áldásaival. Hű férjed

Czegléd, jul. 4. 1849.

B.

(Kossuth azt hallom, az éjjel Pesten volt.)

Címzés:

Bajza-Csajághi Julia asszonynak

Pesten

Az Almási házban, Egyetem utcza 90. szám 1. emelet.

XXXI.

Édes, kedves jó nőm,

Mióta eljöttem tőled négy levelet írtam hozzád. Kettőt Czeglédről, kettőt innen s ez a mostani az ötödik. Tőled csak egyet kaptam s abban sem írod megkaptad-e mind, vagy megkaptál-e csak egyet is közőlök. Ide egész 14-ig megjött a pesti posta, de tőled egy sor sem. Valljon nincs-e bajod, szegény ártatlan nőm? —

Itt az alföldön még eddig teljes biztosságban vagyunk, de nem tudni meddig tart. Debreczenből a muszkák kitakarodtak Tokaj felé a honnan jöttek, mert táborunk egy csapata arra vonult. Bem Erdélyben hatalmasan munkálkodik és fel sem veszi az oroszokat. Csak Görgeiről nem tudunk semmi bizonyosat sem Perczelről sem P.....ről.[1] Vajha tudhatnám, hogy téged nem ért semmi baj.

Czegléden és Kőrösön Csapó Palival találkozánk. Ő kapitány s nemsokára őrnagy lesz, már ajánlva is van az őrnagyságra. Dicsérik, hogy pontos katona és csapatát rendben tartja.

Vásárhelyiné és Stullerné itt vannak, de a napokban Pestre szándékoznak néhány napra. Meglehet, e levelet ők viszik hozzád. Talán általok írhatsz is, ha visszajőnek. Mi 19—20-án Szegedre megyünk, mert 21-dikén megnyittatik az országgyűlés. Ott maradunk-e aztán, vagy ide visszajövünk, vagy Aradra megyünk nem bizonyos. Szegeden alig lehet megmaradni. Ott hemzseg a sok menekvő. Szállást és étket alig kapni.

Szentesen Tóth sógornak egy rokonára akadtunk Dobos nevű ref. prédikátorra. Szíves öreg ember. Hívott szállásra is, de már akkor fogadtunk. Szállásért bútorral 15 pgő frtot fizetünk egy hónapra. Ebédre gyakran el vagyunk híva, rendesen pedig Horvát országgyűlési követnél

[1] Két olvashatatlan betü.

ebédelünk. Kifogyhatatlan szívességű, jó egyszerű fiatal ember. Fényes Elek is itt van és Erdélyi s néhány ismerős.

Bajom semmi sincs egyébiránt, de miattad sokat aggódom szegény jó nőm, szegény gyermekeim, kiket olly egyedül, olly árván hagytalak. Egyedüli vígasztalásom az, hogy te olly ügyes és életre való lény vagy, ki tudsz magadon segíteni s okos a bajokat elhárítani. Szüntelen rátok gondolok, kedves arczvonásaid mindig előttem vannak, bár hallhatnám szavadat s nekem olly édes beszédet hangját. Édes kedves Juliskám ha csak lehet ne menj el Pestről. Falun még rosszabb mint városon. És aztán én ügyekezni fogok benne, hogy ha itt a dolgok jobbra fordulnak és kilátás lesz valahol állandó megtelepedésre, ide hozzassalak benneteket, hogy többé el ne váljunk egymástól, mert nekem az élet csak veled kedves.

Isten veled kedves jó nőm, kedves gyermekeim. Az ég árassza rátok minden áldásait.

Leveledet csak Szentesre utasítsd illy czím alatt: Kovács Vincze úrnak Szentesen Kis Bálint ref. lelkész és esperes úrnál. Intézkedni fogok, hogy ha tovább megyünk is megkaphassam.

Lórit csókolom.

Szentes, jul. 17. 1849.

(Ha még is elmennél Pestről, tégy rendelést, hogy levelemet megkaphasd.)

XXXII.

Édes jó nőm,

Én neked több levelet írtam, részint postán, részint alkalom által; nem tudom, ha kezedbe jutottak-e? Vajha legalább jelen soraimat megkaphatnád, hogy általok aggodalmaid kissé enyhülnének. Minden perczben rajtatok van gondolatom. Látom lélekben bútól elkomolyodott arczodat, arczodat a nekem első látás óta olly kedveset, olly szívderítőt. Édes kedves jó Juliskám, mennyit kell neked szenvedned ártatlanul csak azért, hogy a sors hozzám kötött. Mit nem adnék érte, hogy aggodalmaidat megváltsam, ha az lehetséges volna! Távol férjed, távol beteg fiad s magad vész közepett! Milly sors, melly istenség fog neked örömnapokat adni ez életben a most kiállt időkért! Vajha velem lehetnél te, ki nekem mindenem, legbecsesebb kincsem vagy ez életben.

Nekem semmi bajom és nincs is a legkisebb ok rajtam aggódnod. Minden bajom a miattatok való gond s aggás, valljon nem ér-e benneteket valami veszély.

Vásárhelyiné felszándékozik menni Pestre. Tartsd figyelemmel. Véle voltunk egy párszor; legalább megmondja, hogy látott és nincs bajunk. Szentesről valami 7—8 nap előtt mentünk el.

Z-tól, ki veled Pesten beszélt, hallánk, hogy pénz szűkében vagytok. Édes lelkem, ne kíméld a mid van. Nem bánom ha mindenünket eladod is, csak szükséget ne szenvedj. Annak gondolata, hogy te szükségben lehetsz, nekem elviselhetetlen gyötrelem volna. Vannak jó embe-

rek is kik kölcsönözni fognak s aztán mint mondom ne kíméld semmidet. A te kényelmed, jóléted nekem első dolog.

Légy nyugodt irántam. Engem semmi sem érhet egyéb mint betegség s az tudod nem könnyen fog rajtam, mert rendes, mértékletes életű voltam mindig. Gyakran fürdöm hideg folyó vízben, mi igen jótékony hatású rám nézve.

Csak te vigyázz magadra s egészségedre, melly nekem és gyermekeidre nézve olly becses, olly drága. Vajha láthatnám kedves arczodat, hallhatnám szavadat, vagy mivel ez lehetetlen, egy pár sorodat olvashatnám.

Ha leveled Szentesre utasítod Kis Bálint ref. esperes úrhoz, megkapom, de természetesen csak úgy, ha alkalom viszi, vagy midőn majd a rendes postajárás helyre állott.

Z. látta veled Lenkét is és mondta, hogy egészséges. Szegény gyermekek, szegény nőm!

Az ég minden áldása szálljon rád és gyermekeidre.

Sz. jul. 27. 1849.

Kovács Vincze.

XXXIII.

Kedves húgom,

Csak röviden tudósítlak, hogy egészséges vagyok és ha veletek lehetnék, igen boldognak, végtelenül boldognak érezném magamat, de míg itt dolgaimat el nem végzem, addig nem láthatlak benneteket Légy azonban nyugodt, remélem, hogy nemsokára elvégzem a miért ide jöttem s akkor sietek hozzátok és meglátlak benneteket. Nagyon aggaszt, hogy rólatok semmit sem tudok, valljon egészségesek vagytok-e, és nem ért-e baj? Azonban jól tudom, hogy most végtelen nehéz az írás, mert a posta rendesen nem jár. Valljon gyermekeid hogyan vannak? Vajha tudhatnék rólatok! Az ég áldása legyen felettetek édes, kedves jó húgom.

Sept. 9. 1849.

Szerető testvéred
Balla József.

Címzés:

Csajági Julia asszonynak.

XXXIV.

Édes kedves jó nőm,

Leveled mellyet M. által küldtél, valódi jótétemény volt lelkemnek. Mennyi aggodalmat állottam ki miattad, édes, kedves Juliskám! Hála az égnek, örök hála hogy bajotok nincs s hogy még reményem lehet látni benneteket. Vajha velem volnátok, vajha csak rövid időre láthatnálak benneteket. De ez most még alig lehetséges. Itt legalább senki sem tanácsolja, hogy én menjek hozzátok, vagy te jőj ide, mert az fel fogna tűnni és rejteznem nem lehetne mint most. Itt én egy ideig meg fogom

magam húzni és vigyázok magamra, nem annyira magamért, hanem éretted és gyermekeimért, kik nekem most már a haza megbukása után egyedüli gondjaim vagytok és lesztek. Majd valahol falun megvonjuk magunkat s ha szegényül is élünk, csendben, nem avatkozva ezen hitvány világ és hitvány emberek ügyeibe.

Czegléden vettem egy leveledet, azóta ez a második, melly a kezemhez jutott. Kovácséknál, hallom, van egy leveled, de még csak e napokban kapom meg. Házi dolgaidról semmit sem írsz. Hogyan éltek? van-e pénzed? Tudom bankóiddal már nem mozdulhatsz. Nekem még 55 pgő ft. huszasom és 50 aranyam van. Az aranyat nem örömest költöm még lehet. Jó volna ha bútorainknak valami magazint fogadnál és abba raknád, hogy házbért ne kelljen fizetned és magatok falura húzódnátok, hogy ne költsetek legalább addig, míg a bankó becse megjön, mert minden ember azt hiszi, hogy annak még lesz becse. Itt már régen senki sem veszi el, de a Zwang nóta sem igen kell.

Kérlek, ne tégy az én ügyemben semmi lépést, mert meglehet az csak ártana nekem. Különben is nehéz valamit tenni, hogy az ember becsülete ne sérüljön. Légy vigyázó és figyelmes, mik történnek, de többet, ne tégy. Ha körülményesen írsz csak biztos alkalommal írj, nem biztossal nagyon óvatos légy, mert most könnyen félre értenek a legártatlanabb dolgot is.

Semmit nem óhajtanék annyira, mint veled, ha csak rövid időre is, találkozni, de az felette nehéz és nem is tanácsos. Az út is hosszú (legalább is harmadfél nap) és igen költséges, pedig ha a bankónak nincs becse, akkor neked sincs pénzed. Jozefina férje által írhatsz.[1]) Ő tudja hová kell utasítani: N. Károlyban P. Dénes inspectorhoz. K. Vinczét nem ismerek N. Károlyban s a hozzá írt levelet sem kaptam meg.

Bajom semmi sincs; mióta eljöttem még csak fejfájásom sem volt, de, búm aggodalmam képzelheted milly nagy. Vannak éjszakáim, midőn igen rosszul alszom. Minden gondom ti vagytok s a ti jövendőtök. Még síromban sem tudnék nyugodni, ha benneteket, kivált téged, nők legjobbika, boldogtalanságban kellene hátra hagynom.

Az ég minden áldásai legyenek rajtatok, kedves egyetlen jó nőm és gyermekeim.

Sept. 19. 1849.

Balla József.

A mi intézkedést téssz házi dolgainkban, t. i. a bútorok iránt, én mindenben megnyugszom. Ha szállást fogadsz, ha t. i. az erszény megbirja, tedd. Én innen nem tudom megítélni a dolgokat, te ott jobban tudhatod.

XXXV.

Kedves jó nőm,

Én a Tiszáig jöttem, hogy veled, ha bár csak egy napra is, találkozhassam. Ha gondolod, hogy nem koczkáztatunk semmit úgy jőj;

[1]) Bártfay László.

Ujszászon megmondják hová és hogyan. Én nem tudom a pesti körülményeket s így nem szólhatok határozottan. Bajom nincs, t. i. testi, csak lelki, de ki van most e nélkül? Végtelenül sajnálom, hogy nem bírom arczképedet. Bár csak lefestettelek volna, bármi áron is.

Kérlek, *ha lehet*, küldd el téli nadrágomat, mellyet taval télen viseltem, de ki kellene tisztítani. Csak egy téli nadrágom van, az is rongyos; városba nem mehetvén nem vehetek ruhát. Téli kaputom is nagyon kellene. Azonban, ha nem küldöd is, megleszek. Hát egy mamuszt nem vehetnél?

Sok beszéd és zaj közt írom e kis levelet s így kénytelen vagyok rövid lenni, bár íveket szeretnék hozzád írni. Jövendőnkről nem vagyok képes valamit mondani, mert most ismét minden borul a pesti és aradi gyászesemények után.

Hogyan vannak gyermekeim? Szegény gyermekeim és te sajnálatra méltó nő és anya, kit a sors olly súlyosan látogatott.

Isten áldjon meg minden áldásaival benneteket. Hű férjed

Fegyvernek, oct. 21. 1849.

Borsodi József.

Címzés:

Csajági Julia asszonynak.

XXXVI.

Kedves Juliskám,

Mindent megkaptam a mit küldtél. A kaput nem egészen testemhez van szabva, de azért igen jól használható, a csizma jó, csak az a kár, hogy igen magos sarka van. Egyébiránt te erről nem tehetsz, mert nem mondva csináltattad, hanem vettél ollyat, minőt kaptál. Azonban semmi baj; a csizma nagy jótétemény lesz a téli sarakban. Többi küldeményeidet is igen köszönöm. Most már minden szükségesekkel el vagyok látva ügyességed és jószívűséged által és sokáig nem kell semmi.

Sorsomat könnyeben tűröm mióta láttalak és saját ajkaidról hallám, hogy állapotod a lefolyt idők alatt, habár gyászos volt is, nem volt ollyan, minőnek miattad aggódó lelkem képzelődése festette. Ha téged nyugodtnak tudlak, akkor én is nyugodt vagyok és tűröm a sors csapásait. Oh bár veled élhetnék! Veled még tudnék örömeket élvezni az elveszett, a megsiratott és még sokszor megsiratandó hazában is, nélküled nem kell az élet. Te nekem szükséges, nélkülözhetetlen vagy, mint a levegő. A te szereteted határtalan, tiszta és önzetlen irántam s ez olly jól esik nekem és erőt és remény ad s annyira öntudatomba van vésve, hogy azt hiszem szereteted nélkül nem tudnék többé megélni. Ismersz engem s tudod, mi ritkán szoktam érzelmeimet kitárni, de midőn nyilatkozom, szavaim igazak, olly igazak, minőnek a te szeretetedet tapasztalom. Kérlek leveleimet ne mutogasd senkinek. Azok csak neked vannak írva. Én nem szeretném érzéseimet mindenki előtt kitárni. Kevés ember van, ki az illyet meg tudja érteni s minek azt másnak tudni, a mi csak neked van mondva?

Kedves nőm! nagyon kérlek, akármi baj, kellemetlenség ér, tudasd velem s az ne tartóztasson, hogy értesítésed nekem talán fájhat. Igaz, hogy nekem a te legkisebb bajod is fáj, de mennyivel jobban fájna azt tudnom, hogy gyengédséged titkolja előttem bajaidat.

Lenke mindenütt nagyon tetszik. Az igaz, hogy az a gyermek szépen fejlik testileg. Bár csak szellemének is megkaphatnánk nevelés által a szükségeset. Oktasd őt, kedves, szép szóval és tedd szellemét a magadéhoz hasonlóvá. Úgy vettem észre, hogy most már többet ér neki a szíves intés, mint a korholás. Szegény Jenő, azt még csak nem is taníttathatjuk.

Én hónap megyek el Tónitól [1] Mocsy tanyájára, s ott egészen ismeretlenné tészem magam. Közönbös dolgokat írhatsz postán, Tónihoz utasítva, másokat csak biztos alkalom által. A levelezés nem lehet gyors, de legalább lehetséges és ez nagy öröm ránk nézve.

Az ég minden áldása legyen rajtatok, kedves nőm, kedves gyermekeim.

F . . . . k, nov. 2. 1849.

Borsodi József.

(Ferit szivesen köszöntöm)

Címzés:

Csajági Julia asszonynak

Pesten.

XXXVII.

Édes lelkem,

A posta igen távol lévén tőlem, nem tudósíthatlak olly gyakran, mint szeretném, de légy nyugodt, ha bajom volna, bizonyosan kapnál értesítést.

Én Tónitól eljöttem ez előtt két héttel. Nincs semmi bajom; egészséges vagyok. Egy hét mulva itt is elvégzem dolgomat és tovább megyek s ha lehet, az az, ha alkalom lesz, vagy a posta közel, ismét tudósítlak. Légy nyugodt s ha levelet írsz, utasítsd Tónihoz, ő megkapja. Az utolsó posta Török-Szent-Miklós.

Mióta elváltam tőled, semmi különös nem adta elő magát, mit megírnom érdemes volna.

Isten veled, te kedves jó lélek; adjon az ég lelkednek erőt és béketűrést. Csókollak a gyermekekkel együtt. Gondolatom, érzésem mindig veletek van.

Nov. 16. 1849.

Borsodi József.

Címzés:

Kovács Józsefné asszonynak

Pesten.

[1] Orczy Antal.

XXXVIII.

Kedves Julcsám,

Semmi bajom sincs, már kibékülök sorsommal lassanként, melly rám henye életet mért. De rajtatok aggódom s kivált rajtad. Mi bajba és nyomorba döntöttelek szegény ártatlan! Mivel érdemletted ezt a sorstól és tőlem?

Ha tudsz ujságot, írj. Ha semmit nem írsz, annak jeléül veszem, hogy nincs baj és bemegyek talán még ma estve felé. Csókollak ezerszer, kedves nőm és a gyermekeket.[1]

Címzés:

Csajági Julia asszonynak.

XXXIX.

Édes Lenkém,

Kis levélkédet vettem 's örültem, hogy te már nekem levelet tudsz írni és legelső is a' mit írsz, annak bizonysága, hogy testvéredet szereted, mert annak betegsége felől tudósítasz. Légy jó szívvel, édes kis lányom, tesvéred iránt, ki jó és téged szeret; tiszteld és szeresd anyádat az által, hogy szót fogadj neki és kivánságai szentek legyenek előtted. Anyádnak te sokkal tartozol gyermekem, irántadi gondoskodását és szeretetét soha sem lehet eléggé meghálálnod. Azért légy iránta szíves megelőző és meg ne keserítsd semmivel. Nincs egy, egy [1] nagyobb vétek, mint az anyának megkeserítése, kivált olly ritka jó anyának mint a tied. Vedd figyelmedbe kis lányom intésemet, légy jó egészségben és ne feledkezzél el téged szerető

Pest, május 25. 1848.

apádról.

XL.

Kedves anyám,

Haza érkezvén hosszú távollét után, meg nem állhatom, hogy habár csak néhány sorral is ne üdvezeljem kedves anyámat. Hogy itthon vagyok, nagy részben az én kedves Juliskámnak köszönhetem, ki fáradhatatlanúl munkálkodott ügyemben s valódi őrangyalom volt. Mit hoz a jövő még nem tudom, de úgy látszik, hogy a dolgok jobbra fognak fordulni, s az eddigi eljárás mind inkább szelídül.

Ha lehetséges, meglátogatjuk kedves anyámat, de még most nem írhatom meg bizonyosan, mikor?

Kis fiamat és a többi rokonokat szívesen köszöntöm s vagyok kedves anyámnak tisztelő veje

Pest, deczemb. 18. 1849.

B. József.

[1] E kelt nélküli levél valószínűleg deczember tizedike tájáról való.
[1] Sic.

XLI.

Édes Antim,

Én kénytelen vagyok, ha bár vesztegelve is, erdőmből egy kis pénzt csinálni. Jövedelmem sehonnan nincs; semmi irodalmi vállalatba még most nem lehet fogni, a nélkül, hogy jó nevemet és becsületemet koczkáztassam. Hivatalt csak nem vállalhatok, hogy az egész világ rám pökjön. A tudós társaság sem fizeti a maga nyomorú évi 500 ftját, csak akkor, ha cassájába valahonnan pénz téved. Tehát vagy tékozlanom kell, a mim van, vagy magamat fejbe lőnöm. Más mód nincs. Ha tudsz más módot, mutass, én köszönettel elfogadom. Oroszíba menjek lakni? s gazdálkodjam? Az ég alatt nem lehet lakni és minden instructio nélkül gazdálkodni! S hol vegyem a pénzt ház-építésre, vagy instructio szerzésére? Ha tudsz e részben tanácsot adni, szívesen veszem.

Most csak arra kérlek, hogy ha vesztegetve is, vagy 200 pgő ft. ára erdőt adj el, mert nem tudok mit csinálni. Talán még az alsó erdőben is van eladandó fa? Nem tudom emlékezetből, ha csak írásaimat s leveleidet meg nem nézem, két sectio maradt-e még vagy csak egy az alsó erdőben? — Írásaim most nincsenek kezemnél.

Mi az árendát illeti, az iránt tavali leveled (mart. 25.), mellyet Pásztóra írtál, következőleg nyilatkozik.

»Birtokod bére tárgyában következőket írhatok. Van 40 kila földed. Ebből használok egy évben 20 kilát; ezt többnyire pénzért munkáltatom. Van két kerted; ebben terem két kocsi széna; az egyikben néha gyümölcs is. Van erdei réted, ez taval adott 6 kocsi szénát. Ezt szinte pénzért kell munkáltatni. Azon kívül fizetek jószágodtól adót, tétetek minden nemű köz munkát s viselek minden terheket. Erdődben többé vágásom nem leszen, annak gondviseléseért még is fizetek. Eddig fizettem, még volt robot, búza és *bordézma* 350 vfrtot, most úgy hiszem elég lesz 250 f., kivált ha ezen háborgó időt vesszük, mellyben azt sem tudjuk, mi ér a következő órában.«

Én ezekre azt feleltem: jól van megegyezem benne, s így alapíttatott meg a jelen árenda. Tehát világos, hogy ebbe magad sem értetted bele a bor-dézsmát s én is a nélkül értettem? Egyébiránt, ha jövendőre máskép akarsz alkudni, hiszen az szabadságodban van; e részben nem gátolhat senki.

Mit gondolsz? a Lencziféle birtokra nézve talán még jobb volna, ha én azt magamhoz váltanám Zsigaéktól.[1] Az az: kifizetném nekik mit már ők adósságba fizettek s úgy adnám el magam, vagy a legrosszabb esetben árendába adnám. Akkor legalább nekem jövedelmezne valamicskét. Van egy takarékpénztári részvényem, azt vagy zálogba lehetne adni, vagy eladni s abból kitelnék a rajta fekvő teher. Ezt ugyan nem örömest teszem, mert a takarékpénztári részvény igen sokat ér, igen biztos vagyon és évről-évre nevekedik becsben, tehát ezt csak azon esetre volna tanácsos tenni, ha az ember tudhatná, hogy olly

[1] Zsiga Pál Bajza húgának Zsófiának férje.

falat vagyont el lehet adni, vagy árendába adni, hogy valamit behozzon, mert máskép bizonytalanért adom oda a bizonyosat. Kérlek adj tanácsot ez iránt. Van-e reményed, hogy az a piczi birtok nekem valamit jövedelmezhet? Vagy hogy eladhatom? S körülbelül mennyit érhet a te véleményed szerint? Szólhatsz bátran, ezzel nem compromittálod magad Zsiga előtt, mert Zsiga leveledet nem olvassa. Különben is neked testvérnek részrehajlatlannak illik lenned két más testvér között s nem akarhatsz Zsigának úgy használni, hogy nekem árts. — Mukinak is irok, nem tud-e vevőt.[1] Légy olly jó szolgáltasd levelemet kezébe. mert ő nem keres postán levelet. — Isten áldjon meg! Családom szívesen köszönt.

Pest, novemb. 4. 1850.

Szerető testvéred
József.

(Válaszolj, kérlek.)

Bajza József dr.

DÖBRENTEI GÁBOR EDDIG ISMERETLEN LEVELE AZ AKADÉMIA SZERVEZÉSÉRŐL ÉS MEGALAKULÁSÁRÓL.

»Hogy tehát a magyar nyelv áldozatává ne legyen, sőt sikeresen ellentállhasson a németesítő törekvéseknek s a diák nyelv uralmának, arra legjobb eszköz, hogy a nyelv mívelésére s annak becsmérlői elleni védelmére egy Magyar Tudós Társaság állíttassék fel . . .« hangzott el a szó 1825. nov. 3-án délelőtt Sopron megye szaporabeszédű követjének, Nagy Pálnak ajkairól s azonnal felgyulladt a láng az áldozati oltáron, melyre az első, legbővebb olajáldozatot a nagy Széchenyi öntötte . . . s az Akadémia megalapítása biztosítva volt.

Az 1825—27. évi XI-dik törvénycikk 1827 aug. 18-dikán szentesítést nyert, tehát még csaknem két esztendő kellett ahhoz, hogy az oltáron lobogjon a tűz s a nemzet legjobbjainak egy százados hő óhajtása, a megalapítás törvénybe iktatása teljesedésbe menjen.

Megvolt már rá az anyagi erő, elég volt téve a törvényes formának, most következett a szervezés munkája, mely újabb csaknem négy esztendőt igényelt, míg 1831 febr. 14-én az első nagy gyűlést megtarthatták.

A magyar áldozatkészség megragadó s példátlan jeleneteinél nem kevésbé érdekesek a szervezés és munkába állítás bizottsági tárgyalásai. Megindultak a tervezgetések s a bizottságot, mely a »Társaság Alap-

[1] Bajza János a költő öccse, Lenczi is öccse Bajzának, aki 1845-ben halt meg.

rajzát és rendszabásait« végkép megállapítsa, József nádor már november 30-ára kinevezte.

A bizottságnak elnökén s a négy alapítón kívül kinevezett 22 tagja közt ott volt Döbrentei Gábor, irodalmunk kiváló alakja, másodtartománybiztos és táblabíró is, kinek egy eddig *ismeretlen* levelére akadtam, melyet alább közlök. Erdélyi barátját, Vajda Dánielt, a csombordi br. Kemény Simon fiainak nevelőjét tudósítja a szervezési munkálatokról érdekes levelében, melynek értékét fokozza az, hogy ő volt az Akadémia első »titoknoka« s ő írta meg az alapítás történetét az első évkönyvben.

A levél így hangzik:

Budán, Martz. 29 d. 1828.

E' folyó hónap 16dikán költ becses leveledet, tegnap előtt Pesten a' Casinóban adák kezembe. Kedvedért röviden, a' mennyiről lehet, késedelem nélkül tudósitalak.

A Nádor Ispány által összehivott 's az Ujságokban megnevezett kiküldöttség, Pesten a' Királyi Tábla szálájában Martzius 15-dikén elvégezé az Ország Gyülési Planumra észrevételeit. Azon planumot 1826nak elején Posonyban Vay Ábrahám irá Révai nyomán s megjárá az Udvart. Annak utmutatásai s a kiküldöttség hozzá adásainál fogva az Akademia főbb vonásai ezek:

Véd, a' Nádor Ispány.

Igazgató Tanácsa állani fog 25 Tagból, kiket az Ország négy Statusaiból most eleinte a' négy első Fundator nevez ki. Ezek kötelessége, az Akademia fundusára való vigyázat. Magok választanak maguknak minden esztendőre Elölülőt, a ki csakugyan több esztendőre is megmarasztható, 's az lesz az Akademiának Elölülője. Ezek nevei most majd a Planummal felmennek az Udvarhoz s ha megerősittetik minden kifogják nevezni az Akademicusokat. Ezek és az Igazgatók együtt választják majd a Titoknokot.

Igazgatók és az Akademia rendes Tagjai magok töltik be, halál esetére, megint számaikat 's midőn a hijános helyet bé töltötték uj Tag kinevezésével, azt béjelentik a' Védnek. Tehát az Akademia magától függ.

Rendes Tag lesz 42. Ezek közül ha csak lehet Pesten 's Budán és a' közelben kellene lakni 18-nak. Fizetésbe eleinte közülök csak 12 jő. Hat a' két városban, kik egyenként 500 for. pengőt kapnak, hat az Országban szélyel személyenként 300 forttal. A' Titoknok fizetése 800 f. pengő pénz.

A tudományok hat osztályra vannak szakasztva. Philologia, Historia, Philosophia, Mathezis, Physica, Jurisprudentia, 's mindenik Iró a' maga osztályához fog dolgozni.

Kérdést esztendőnként az Akademia kettőt tesz fel. Jutalma mindeniknek 100 arany.

Esztendőnként a' megjelent Magyar Munkák közül a' két legjobbnak itélendő kap külön külön 900 for. pengő pénzt.

Tiszteletbeli Tagja lesz az Akademiának 24. 'S valamint a' Rendes Tagnak úgy a Tiszteletbelinek is már valami magyar munkát kellett kiadni. Levelező Tagok száma határozatlan. Ezek közé felvétetnek hazai és külföldi Tudósok. Minden felvétetendő Rendes, Tiszteletbeli és Levelező Tag diplomát kap magyarul és a' Nádortól 's Előlülőtől és Titoknoktól aláirva.

Az Igazgatók minden esztendőben egyszer gyülnek össze. A' Rendes helybeli Tagok minden héten egyszer valamennyi Tag egyszer egy esztendőben és jutalmak osztására.

Most foly ezen és még több meg állapitott Részleteknek magyarul és deákul való feltétele. Ezekután következnek a Statutumok. Husvétig készen akarunk lenni.

Az ülések Actuariusának Gróf Teleki József, mint Előlülő Horvát Istvánt, a Nemzeti Muzeum Bibliothecariusát nevezte ki.

Kész lévén minden Irás, magyarul és deákul, Gr. Teleki feladja a Nádornak ki küldi Bécsbe. Ha ott el fogadják legfeljebb Augusztusra az Akademia állhat. Reménység nagy van. Urunk nincs ellene, a Cancellaris Gr. Reviczky mellette.

Azon akarnék lenni, ha majd a' Tagok kinevezésében is lehetne valami befolyásom, hogy Erdélyi Irók is jussanak közikbe. De bár fundáló is találkoznék addig Uraitok közül. A' két hazának jobb volna ebben kezet fogni. Egyébiránt én nem keresek az Akademiában semmi hivatalt vagy Taggá lehetést. Az ilyest másra hagyom 's választatni inkább önkényt legszebb.

Ha ezután irsz, irj nekem Budára. Statiom Buda vára. Lakom: Urak utczája Nro 34. a mint az ide tett jegyzés mutatja.

B Kemény Simonnét igen szivesen tisztelem. Prof. Hegedüst ölelem.

Isten veled. Köszönöm a' poharat, melyet érttem üritettél, én a jövő kedden mellyen Gr. Széchenyi István az egész kiküldöttséget megvendégli a' Casinóban éretted Tokajit, Neszmélyit és Champagnert iszom.

hiv barátod:

Döbrentei Gábor mk.

E levélben foglaltak épen úgy, mint az Akadémia »Alaprajza«, »Rendszabásai« és »Statutumai«, melyek azóta kétszer is változáson mentek keresztül, ma már a történeleméi. Ujat belőlük meg nem tudunk, de három szempontból mégis figyelemre méltóak.

1. Feltünő az a határozottság, melylyel Döbrentei az Akadémia első évkönyvében az alapitás történetével kapcsolatosan a 46. lapon s ezen levelében is a mellett marad, hogy a szervező »kiküldöttséget« a Nádor hivta 1828 márcz. 15-ére össze, holott Szász Károly: Széchenyi István és az Akadémia megalapítása cz. Bpesten 1880-ban megjelent műve 146. lapján jegyzetben czáfolja ezt meg okmányokra hivatkozva.

A kérdés nem lényegbe vágó s Döbrentei javára Szász Károlylyal szemben csak úgy volna eldönthető, ha előkerülne valahonnan Döbrenteinek a bizottsági tárgyalásokra meghívó eredeti levele, s azt a nádor, vagy Teleki a nádor nevében írta volna alá.

2. Érdekes továbbá azért, mert megtudjuk a levélből, hogy Döbrentei egyáltalán nem kereste az akadémiai tagságot, hanem érdemei méltó jutalmaként nyerte el.

3. Végül arról is értesülünk, hogy van már akkor törekvés a két haza egyesítésére s Erdély főurainak megnyerésére, hogy legyenek alapítók az Akadémiában.

Természetesen érdekes apróság Széchenyi lakomája a Casinóban.

Döbrentei Gábort, magyar irodalmunknak rendkívüli tevékenységű, nagy önérzetű kiválóságát általában nem tartják rokonszenves írónak. Nézeteit erőszakosan és merészen nyilvánítja; az irodalmi életben elbizakodott; irálya erőltetett, dagályos, néha ízetlen és különös; mondogatják róla. Védelmére őt magát szólaltatom meg, közreadván még két levelét, melyet szintén Vajda Dániel nevű barátjához 1819-ben és 1820-ban, Marosnémetiből írt Csombordra, hol Vajda a Kemény Simon báró fiainak nevelésével foglalkozott.

Mindkét levele érdemes arra, hogy az irodalom tudjon létezésükről, pedig mostanáig egy leveles láda sötétségében elrejtve valának. S talán ma sem közölhetném ezeket, ha a léczfalvi Vajda Dániel családja egészen ki nem hal s távoli rokonság révén egy pár kegyelettel őrzött levél, köztük Döbrenteiéi hozzám nem kerülnek. Ennyit a levelek történetéről.

Az egyik levél 1819 *márcz.* 22-dikén kelt Marosnémetiből. Összes életrajzírói azt mondják róla, hogy ez év júliusában hagyja oda Marosvásárhelyt, hol tanítványával Gyulai Lajos gróffal az erdélyi törvényeket tanulta. E levél kezdő sorai, tartalma a mellett szólanak, hogy már tavaszszal, márczius hóban odahagyták Marosvásárhelyt.

Nem tarthatjuk ugyanis valószínünek, hogy a mult évszáz elején létező közlekedési állapotok mellett, végleges távozásuk előtt pár héttel Maros-Tordából Hunyad-megyébe oly hosszú szünetre távoztak volna, hogy ráért volna Döbrentei Vajdával, Bolyaival s másokkal levelezni Marosnémetiből, ha ekkor már hosszabb időre nem távozott volna Németibe. Hogy márcz. 2?-dikén itt volt, ez a levél kétségtelenné teszi. Hogy innen jul. előtt már ír előkelő főurainkhoz levelet, azt irodalmi munkásságának szemmel tartása után szintén megállapíthatjuk s életrajzíróinak ezt a tévedését ezek alapján szintén leszögezhetjük.

Mind a két levél választékos irályú, művelt, s igaza tudatában energikus lélekből származik. A korábbi tárgyi értékben gazdagabb, a későbbi csendes humort rejt magában.

Az 1819 márcz. 22-iki több szempontból figyelemre méltó. Megismerjük belőle »A Kis Gyula könyve, vagy fiú és leánygyermekek számára írt elbeszélések. Pest 1829.« cz. művének történetét. E könyve új kiadást ért 1845-ben, 1858-ban s utolsó kiadása 1861-ben jelent meg, de már 1809-ben »ifjúi vak tűzzel« megírta s nem is a Horatius »nonum prematur« reczeptje szerint 9 év mulva, hanem 20 év mulva adta ki, mert rajta 10 év mulva felfedezi, hogy »látszik mindenütt a veretlen úton menő ifjú munkája« s e felfedezésére 10 évi gondos csiszolgatás után nyomatja ki. 1819-ben Br. Kemény Simon, Kazinczy és gr. Dessewffy

gyermekeinek szánja, de míg megjelent, ezek is, mint tanítványai kinőttek ezen elbeszélések világából.

A kötekedőnek hiresztelt Döbrentei jó barátja előtt közvetlen őszinteséggel fedi föl lelke mélyét e levélben. Ő »a jövendőben talán szebben fejlődő kor számára dolgozik« s elve: »el kell siketülni a mindég feljebb törekedő Magyar Írónak a mostaniak lármája iránt«. Hogy írótársaival öszszevész, Kazinczyval s irányával szakít, hogy az Akadémia alapításánál kellemetlenkedésekben aktive és passive részes, mindezeket e sorokkal menteni nem lehet, de hogy ezekben jóhiszemüen harczol, azt eltagadni Döbrenteitől ép oly elfogultság volna, a milyennel több oldalról vádolják.

A végén magára maradt. De csaknem elmondhatjuk, hogy tudatosan törekedett erre. Azt írja Vajdának: »Úgy tetszik, mintha a' magánosságban több erő gyűlne... A sok társalkodás lesúrolja ugyan a' darabosságot, de széllyel oszlatja a' lélek energiáját.« Elismeri tehát darabosságát, de nem akarja feladni lelke energiáját. Végül arra is bizonyító okmány ez a levél, hogy szindarab-fordításaival először vidéki szinpadokon áll elő s midőn sikert arat, megy, mint gondos fordító Pestre velök.

Az irodalom a mellett, hogy Halabori Bertalan írásának felfedezőjét s régi nyelvemlékeink szorgalmas kiadóját méltányolja Döbrenteiben, lehetne ezek után egyéniségének megitélésében is enyhébb az »Erdélyi Múzeum« megalapítójával, a nagy tevékenységű, energikus lelkű, erős önérzetű íróval szemben.

Az 1819-ben írt levél szórul-szóra, eredeti orthographiával közölve ez:

MarosNémeti Martz 22 1819.

Édes Barátom,

Hogy miként töltöm időmet, azt Bolyaihoz irt levelemben eléadám. Ő vagy megfogja mondani, vagy általadja rendjeimet olvasás végett. Mint vagy Te? Néhányszor ohajtám magamnak bár az a szép lelkü birtokosok lakhelye Csombord, nem Enyednél volna a' Maroson túl, hanem itt, vagy megfordítva. Majd ha Májusban lejöttök, melly halhatatlan napjaim lennének!

A' napokban vevém elé, 1809-ben Gyermekek számára irt Elbeszélléseimet (Contes, Erzählungen) melly jó, hogy valamelly ifjui vak tűz ki nem repitette azokat, látszik mindenütt a' veretlen úton menő ifjú' munkája és stylusom melly kedvetlen, mely tisztátalan. Most azokat ujra kell öntenem, 's beléjek könnyüséget játszodnom. Az én egykori tanitványaim már elhagyák azon gyengéd kort, melly e' nemü elbeszélléseket szeretetre méltó kiváncsisággal szokott olvasgatni, 's a' megszeretettet egymásnak játék közben citálni. A te kedves házad kisebbjei a' Kazinczy és Gr. Dessewffy gyermekei volnának most azok, kiknek kedvekért, 's ezek által másokéért, dolgoznám ki, eltérve szokottabb 's talán kedvesebb pályámról. Elégnek azon Elbeszéllések, hanem ha az említett kedves gyermek sereg' szülejihez való tiszteletem fogja őket eltiltani, feledékenységbe menésektől. Most látom, hogy a' szünetlen gyakorlás

hova vihet, 's hogy a' csupa természet ösztöne nem elég kivált oly Literaturában nem, hol majd mindenütt utat kell törni, 's mennyi fáradsággal! Valóban el kell síketülni a' mindég feljebb törekedő Magyar Irónak a' mostaniak lármája iránt, s úgy dolgozni a' jövendőben talán szebben fejlődő kor számára.

Hogy összeveszett velem Gr. Teleki Mihály azt hallani fogtad — tollens vacuum plus nimio gloria verticem. Gr. Teleki József sirhalmára állok, kinek életét írtam, ott szóljon Gr. T. Mihály — diadalmaskodom. És én űzni fogom azon ideát, a' mig lehet. Sajnálva kell néznem az embereket, vagy minket olly teremtéseket, kik a' Jót, csak a' magok kedves Énjek kitetszhetőségénél fogva segítik elé. Ha nekem kell kiszenvednem hogy a' Társaságból valami legyen, nem bánom, eltűrök mindent. Ugy tetszik, mintha a' magánosságban több erő gyülne az olly nemű munkálkodásra, mellyről szóllok, érzéseink magokba szorulnak 's a' gondolatot nagyobb indulattal repítik elé. A' sok társalkodás a darabosságot lesurolja ugyan, de széllyel oszlatja a' lélek energiáját. Azért van az úgy nevezett nagy világban annyi üres fecsegő.

Kérlek, mond meg Mezeinek, ölelem kis Birijével együtt. Kérdezd ha eladta-e már Kováchich Syllogeját, 's kérd hogy a' tanítványom számára írt praxisát, mellyben a' Levata etc. írása módját lediktálta, kerítse kezéhez 's adja által Kolozsvarátt a' Prov. forumkor Gr. Gyulainak.

Ne neheztelj, ha még e' kis levél általadására is fárasztalak. Azt köszönöm meg benne, hogy Elvira jó eléadásában Szinjátszónénk, a' mint hallom nagyon igyekezett. Voltair egykor versekben köszönte az illyet Mme Geofrinnak.

A Báróné kezét csókold helyettem. Ha Májusban lejő Csombordra, bizonyosan felmegyek. Használ e' Lilidnek a' magnetizálás? O, hogy élj te azzal boldogul, s' az ész és sziv gyönyörüségeiben ne felejtsd el szerető barátodat: *Döbrentei G.*

Az 1820-ban kelt másik levele magán természetű vonatkozásokkal van tele. Felcsillan egy passzusában csendes humor, ott, hol a kukoricza olcsóságától teszi függővé a nyomás alatt álló műve árát. Kulturtörténeti szempontból jellemző e korra az, hogy két vármegyéből művére csupán 35 előfizető jelentkezik.

E kor ugyanis még nem áll messzi attól az időtől, midőn a magyar úr asztalán, vagy talán épen mestergerendájára függesztve föl, csupán a kalendárium volt az irodalompártolás egyetlen bizonyító nyomtatványa.

De hogy e levél elolvasása után íróját, a korhoz, melyben ír, hozva relatióba, nehézkesnek mondjuk: ez igazságtalanság volna.

A levél szövege híven közölve ez:

M. Németi, Május 26d. 1820.

Kedves Barátom,

»Vásárhelyről majd többet irok.« Ezzel rekesztéd-bé Február 6-dikán Csombordon irt rövid de szives leveledet. Azonban az új házas ember elmerüle örömeiben, 's a' szerelem édes bohóskodásai elfelejteték

vele, eremitáskodó barátját. Hanem tudom, hogy ezen kis emlékeztetésem mindent véghez vitet veled, a' Magazin der Reisebeschreibung ügyében 's el lesz igazítva kérésem, mellyről ha tudósítani fogsz. Kettősen örvendek majd, mert hogy létedet is tudni fogom.

Trattnert Pestről én mind eddig hijában vártam ide, hova szándékozott, minek utánna Krassó vármegyében a' kamarától 22000 Rftjó pénzen vásárlott faluját e' tavaszon kézhez akarta venni. Félek, hogy valami nagy baja lett, mert se a' külföldi szinjátékok felől írt Jelentésemet még ki nem nyomtatta, se nem ir. A mikor azon Jelentés kijőve az ujságban érteni fogod, hogy 4 kötetért, melly 36—40 árkusnyiból fog állani kérünk 5 Rftot V. Cz.-ban. A törökbuza olcsó lévén, leszállított árron kell adni a' Múza termesztményeit is. Hunyad és Zaránd Vármegyékben ajánlák magokat egynek és másnak mindöszsze 35 *ten* a' kik vennék.

A jövő hónap közepén Hátszeg vidékét akarom többek társaságában megjárni, Julius elején Kolozsváratt leszek, Augusztusban — de mit is irok ennyi planumot egyszerre, hiszen még meszsze van 's ezer akadály jöhet — Pestre szándékozom.

Én sokat szeretnék még Neked irni, de többet beszélleni, nyájas társaságodban.

Tiszteld a Mélt Báróékat nevemben, 's Bolyait öleld. Vagyok mindenkori hived

Döbrentei Gábor mk.

Ha Döbrenteinek Kölcseyvel, Kazinczyval, Wesselényivel, Dessewffy gróffal s másokkal folytatott leveleit az irodalom nyomtatásra méltatta, ezek a levelek is, gondolom, szerény helyen megvonulhatnak azok után s közlésükkel úgy vélem, kötelességet róttam le a mult iránt.

SZÉKELY ÖDÖN.

FŐVONALAK GYURIKOVICS GYÖRGY ÉLETÉBŐL.

A nemeskúthi *Rexa* család csejthei oklevéltárában a családdal rokon Gyurikovics Györgyre vonatkozólag ily czímű jegyzeteket találtam, a melyek közlése éppen most, midőn a M. Nemzeti Muzeum Széchenyi-könyvtárának kézirati osztályán a Gyurikovics-levéltár anyagával foglalkoznak, különösen alkalomszerűnek látszik.

A jegyzetek szóról-szóra így következnek:

1780. Jul. 12 született Ivanóczon Trentsin Megyében Gy. Gy.. kinek atya Gy. Pál, anya Petenady Erzsébet vala, és folnevelkedett 10-ik éves koráig szülei házánál.

1789. Sept. 10. született Pápán Veszprém Megyében Szokoly Krisztina, kinek atya Szokoly Jósef, anya Pallinger Anna vala.

790. és 91. tanula az ifju gyerek Gy. Gy. Vág-Ujhelyen.

792. tanula ő Nemes Podhragyon.

793. Trentsinben, hol ő a 794 évet is töltötte.

795. tanula ő a Grammatikát Modorban.

796 dtto Syntaxist dtto.

797. 98. Sept. hólnapban kezdé ő az evang. lyceumban Posonyban a Rhetorikát, Mąthesist, Geographiát, Logikát, Theologiát és általános világhistoriát tanulni és befejezé ezen tanulmányokat.

799. 800. tanula ő szabad müvészeket *[sic!]* és tudományokat N. Körösön a Reform. Collegiumban.

800 Sept 1-től 801 Jun végeig végzé Gy. Gy. Posonyban a Philosophiát.

802. Jul. holnapban jöve Gy. Gy. Puszta Födémesre Posony Vármegyében nagybátya Gy. Mihály gf. Zichy-féle Praefectushoz gazdasági gyakorlatra, hol ő a nyer és fukar aglegény nagybátyától igen roszszúl lett fogadva, annyira, hogy a kis-öcs egy rabszolga, a nagybátya pedig egy fegymester, és ennek háza egy börtön vala. Gy. Gy. azomban viselé nagybátyánál 803 Dec 5-ig sorsát szendeséggel, mely szelid jellemében nem tervezett politicus czélzatban magát alapitá, — és türelmét el nem veszté.

803. Dec. 6-tól 806 Febr. 24-ig volt Gy. Gy. jogi gyakorlaton Posonyban Skultety Pálnál, melynek ideje alatt

805 Mart. 24 én. anynya Petenady Erzsébet

805 Apr. 22. atya Gy. Pál meghalálozának, miért is Gy. Gy.

805 Okt 1-től 5-ig Ivanótzra siete és fi s leánytestvéreivel a szülői vagyont osztozá.

806. Mart 5. elhagya Gy. Gy. főnökét Skultétyt és legbensőbb barátját Alitisz Dánielt, kinek emlékére következő elegia szolgál:

Optima quoquo Te felix condicio ducit,
  Contendis metam sic properare tuam.
Vadis ad ignotos, notos sed linguis in Urbe
  Pisonia, rapidus quam secat Ister aquis.
Sed quid? tempus adest, quod nos divellit ad annos
  Sorsque jubet nostris pergere quemque viis.
Corpore dividimur, sed mente manebimus illi
  Quorum sincerus pectora junxit amor
Dividimur carumque dolet mea Musa sodalem
  Incertas etiam mox subitura vices
Te duce Pisonios novi lustrare recessus
  Silvarum, sparsos arboribusque sinus.
Te duce me sanum feci per rura vagando
  Et tetigi copum per tua scita meum.
Haec jucunda fuit naturae nostra voluptas
  Pascua, rura molae, vinea, silva, nemus.
Deseris ah Tempe! fidumque relinquis amicum;
  Quo tibi, sed pergas, fata tulere Deae
Te vocat illa novem Musarum docta Thalia.
  Te formare bonos rite docebit agros
Solus ego moestum Carmen cantabo per Umbras
  Quorsum nec radiis solis adire licet.
Solus ego mecum metitabor tempora nostra
  Et Pyladem repetam, qui mihi fidus erat.
Quas tibi dilecte sancto pro foedere grates
  Quae discendenti praemia digna dabo.

Dentur lauriferae percharo serta coronae
Digna tuo capiti: non datur alter honor.
Non datur alter honor doctis, quos magnus ob artes
Adscribi numero jussit Apollo suo.
Urbibus et pagis faciam te nomine clarum
Propter perpetuum pignus amicitiae.
Urbibus et pagis referamque fidelia nostra
Carpaticis etiam commemorabo jugis.
Ergo jam vadas, carumque relinque sodalem
Jam mea Musa tibi Carmina moesta canet.
Ergo fluat rerum feliciter ordo tuarum
Jucundam vitam duc sine fine, — Vale!!!

és elmene Dárdára Baranya Megyében, mint gazdasági irnok gf Eszterházy Kázmérnő szül Castiglione Borbályához, hol ő 807 Dec 3. búcsút vevé és Pozsonyba jőve, honnét

807 Dec 20. Gy. Gy. Mező Laki uradalomhoz Pápára, mint urasági irnok jöve, ott 808 Jul. 24 Vasárnapon Szokoly Krisztinának névnapját ünneplé, 808 Nov. 6. Gyurikovits János tabularis ügyvédnek halálát, mely Ivanóczon történt, megtudá, és sok kirándulások után sz. Martonhegyre, Somlóra, Sz. Gálra, és K[övágó] Örsre azon évben

808 Dec. 12. Posonyba elmene

809. Jan. 1-től—810 Dec utolsóig Posonyban id. gf. Zichy Ferentznek ispánja; aztán pedig

810 Apr. 21. eljött Árvából Posonyba mint gf. Zichy Ferentznek actuariusa Gy. Gy. ifjusági barátja Csaplovits Lőrincz kasznársági ideje alatt.

811 Jan. 1től 812 Máj 12 ig azon nev. gfnak kasznárja vala.

811 Apr. 15. véghez mene Husvét ünnepén Pápán Gy. Gy. és Szokoly Krisztinának egybekelése

811 Nov. 4. volt Gy. Gy. Ivanóczon fine reluendi possesoriali sui — mint ő maga foljegyzé.

812. Juli. 27. lett Gy. Gy. Posony Vármegyének Esküttje.

812. Aug 21. született nékie 1ső szülött fia Lajos László, ki 820 Dec 31 meghalt.

813 Jan. 8. vették. Gy. Gy. és Szokoly Ktina a blumenthali házat molnármester Höger Mihálytól.

814 Apr. 7. született Gy. Sándor.

817 Apr. 13 dtto Károly.

818 Juni 9 dtto Ktina.

818 Okt. 7. megválasztatott Gy. Gy. Posony városa tanácsnokának 100 voksból 82 vel.

818 Dec. meghalt sz Lőrintzen Tolna Megyében György testvére Gy. István.

819 Apr. 16 tól—Juni. 18 ig küldetett Gy. Gy. Posony Várositól Budára a Tárnokszékhez.

820. Okt. 8. született Gy. Ferentz.

821. Nov. 5 dtto Teréz Karolin.

822 Apr. 15.-től Juni. 5 ig képvisele Gy. Gy. Posony városát a Tárnokszéknél Budán.

823 Aug. 4. kineveztetett ő Posony Vármegyének Táblabirájának.

825 Aug 19 Megválasztatott ö Posony Városa részéről országgyülési követnek.

826. Juli 8. született Gy. Miklós, ki meghalt 827. Jan. 8.

827 Sept. 17. lett ö Györ Vmegyének Táblabirája,

827 Dec 20 kölcsönzének Gy. Gy. és neje Szokoly Ktina 1000 pftot 6 $^0/_0$ mellett posonyi dunafürdő tulajdonosnak Wolf Xav. Ferentznek és neje Máriának.

828 Jan. holnapban. az 827: 8. t. cz. nyomán Gy. Gynek kellett volna az országos küldöttséghez Pestre lemennie, akadályoztatott attul azonban sulyos betegsége által.

828. Febr. 4. lett ö Trentsin Vgyének Táblabirája.

828 Okt 26 tól 829. Jun. 24 ig volt ö a fönnev. tczikk következtében Pesten az országos küldottségnél.

829. Oct. 3. vevé Gy. Gy. a Schillernbe fekvő néh. városi plébános Orgler Jósef féle kertet 726 vftban.

830. Aug. 16. megválasztatott ő Posony Városa követének.

832. Mart. 9. megválasztatott a magyar tudós Társaságtól tagjának.

832. Máj 15. kineveztetett ő Mosony vármegye Táblabirájának.

832. Nov. 23 megválasztatott ő Posony városa részéről országgyülési követnek.

833. Jul. 2. küldetett ö Posony városától a Tárnokszékhez.

835. Juli. 7. egybekel Posonyban a főtemplomban a legidösb leánya Gy. Ktina Guary Istvánnal.

836. Máj. 18 lett Gy. Gy. Eperjes városának disz-Polgára.

836 Juni. 18. beküldetett ő 836: 26 tcz. nyomán Pestre az állóhid épitő küldöttséghez, hol ő Aug. és Septben 838 évben müködött.

836 Sept. 15. kineveztetett ő a magy tud. Társaságtól Történetirónak, mint vidéki 3ik tag.

838. sz Istváni terminusban ünneplé Gy. Sándor mint 1ső tabuláris ügyvédi minőségben.

839 Apr. 26. lett Gy. Gy. mint Posony városa küldöttségi vezetője az Esztergamban történt Ország Primása Kopacsynak ünnepélyes beiktatása alkalmával Esztergam Vgyének Táblabirája.

839. Maj. 23. Megválasztatott ő Posony Városától Országgyülési követnek, melynek 3. tcz. róla emlétést tesz.

840 Dec. 24. Kineveztetett ő a posonyi Váltó törvényszékhez Birónak.

842. Máj 24. Kölcsönzé ő posonyi polgár Steltzer Ján. Mátyás és neje Erzsébetnek 1000 pftot 6 $^0/_0$ re.

845. Mart 16. meghalt neje Szokoly Ktina.

847. Jul. 1. Kölcsönzé ő a most nevezett Steltzer házasoknak uj. 1000 pftot 6 $^0/_0$ re.

848. Jun. 25 ő gutaütéssel találva az Istenben boldogúl elhúnyt.

816. Febr. 2. született Gy. Mária Erzsébet, ki ugyanazon évben Apr. 19. meghalt és a Récsei linea melletti temetőben eltemettetett.
824. Jul. 7. született Gy. Alójzia, ki 835. Jan. 25. meghalt.

*

Gyurikovics György hirtelen bekövetkezett haláláról családja a következő szövegű gyászjelentést adta ki:

»Ivánoczi *Gyurikovics Sándor* táblai ügyvéd, *Károly* urad. tiszt, *Ferencz* köz és váltó ügyvéd, *Krisztina Guory Istvánné* és *Teréz* hajadon keseredett szivvel jelentik atyjuknak t. cz. ivánóczi **Gyurikovics György,** pozsonyi váltó törvényszéki ülnöknek, több n. megyék táblabirájának, m. tudós társ. tagnak f. é. és hó 25-ik napján életének 68-ik évében szélhüdés következtében történt hirtelen gyászos elhunytát. A boldogultnak hideg tetemei f. hó 27-ikén délutáni öt órakor fognak a helybeli evangyelikus sirkertben örök nyugalomba tétetni, mellyre barátai és ismerösei tisztelettel meghivatnak.
Pozsony, junius 25én 1848

X—x

Közli: REXA DEZSŐ.

BENKŐ JÓZSEF LEVELE GR. TELEKI SÁMUELHEZ.

Nagy Méltóságú R. Sz. B. Gróf Cancellarius Ur
Kiváltképpen való Kegyelmes Patronus Uram!

Minekutánna megverettettem, megpróbáltattam, roszszakaróim miatt roszszá lettem, elkedvetlenedtem és hypocondriával küszködtem vólna; már ismét alkalmason viszsza állottam tsekély elmém járásaira 's igyekezetemre. Kedvetlen és igen nyomorúlt állapotomban is gyűjtögettem ugyan és Irásaimat szaporítottam; dolgoztam is a' nyomtatásban kijött *Erdélyi Dietákat; Imago Nationis Siculicae-t, Közép-Ajtai Dohányt:* de miólta jobban lettem, és a Köpetzi Papságot is (melyben 3dik esztendőtől fogva vagyok) felvállaltam, attól fogva többre mentem és menni szándékozom. Az Erdélyi Tudós Társaságnak már bé-adtam tíz darab gyűjtemény munkát az Haza Históriájára, magam nem kevés számú Adnotatioimmal. Ezeken kívűl *Mikó* és *Bojtinus* Históriájokat Sajtó alá el-készitettem sok szükséges Jegyzetekkel, és ez utólsó talám már nyomtattatik is. A' mást pedig edgy Gróf ur nyomtattatja ki.

De mind ezeknél többet kivántam tenni azzal, hogy a *Reformatiónak* a' Magyar Eklésiákba való bé-jövetelének legelső kezdete igen tsonka vólt, az Erdődön 1545-ben tartatott *Synodus Confessiójának* (a' mint gondoltatott) elveszése miatt; a mint látjuk *Hauer, Pápai* 's *Lampe Eclesiastica Históriájokból:* én pedig nem tsak ezt a' Confessiót találván meg, még Enyedi Deák koromban, *Dési István* nevű, Bethlen Gábor Fejedelem idejebeli szászvárosi Papnak egy darab Gyüjteményiben;

hanem az ugyan Erdődön Báthori György patrociniuma alatt, 1555-ben celebráltatott *Synodusnak* 20 Articulusokból álló *Confessióját is;* ezeknek alkalmatosságával és bétételével dolgoztam a *Reformationak* kezdetéről, mintedgy 13 árkosból álló Munkát; melyet a nyomtatás végett, Akadémiákra ment igen érdemes *Szotyori Jósef* nevü Deáktól utasitottam Göttingába Professor és Consiliarius *Heyne* nagy Correspondens Uramhoz. De hogy valamiképpen mégis az útban el ne veszhessen, ebből edgy exemplárt a' Mlgs *Fő-Consistoriale,* mást a' *Püspöki Archivumba,* 3dikat a' Brassai Gymnasium Bibliothékájába tétettem bé. Most a' *Székelyek Törvényeit,* és mellesleg a *Rosnyai Dávid Munkáját* (még pedig ezt az Originálból) készítgetem, melyben a' Török Porta és Erdélyi Fejedelmek között való Correspondentiát foglalta.

De ezeket 40nél több Török Levelekkel, igen nevezetesekkel szaporitom.

Miért bátorkodám ezeknek jelentésekkel Excellentiádat terhelni? Nem tsak azért, hogy Excdnak az effélékben való példás gyönyörködését jól tudom, 's tudják mások is; hanem kiváltképpen hogy számot adjak ilyen velem és gyermekeimmel meghálálhatatlan sok jót tett nagy Patronus Uramnak edgynéhány esztendeimről, melyekben semmi jelentést nem tettem; unalmas lévén én magam magamnak is. Már ha valamiben, akármi tőlem kitelhetőben szerentsém leénd Excellentiád parantsolatját venni, nagy örömem lészen azt teljesiteni.

Irt volt nékem igen szépen Tit. Mihelyes uram, Excad érdemes és tanúlt Cancellistája, talán ugyan Excd rendelésiből a' Scythiai Betükről és Irásokról; hogy ha mik ezekhez nálam találtatnának, én is adnám Excd Collectiójához. Válaszoltam vólt Ő Kglmének Confusiom között is valami soványon,! edgy Akademizáns kezére biztam; de vagy meg nem adta; vagy ha vette Mihelyes uram, igen kitsinnek tartotta feleletemet, és mind mostanig semmi válaszát nem vettem. Valami fülhegygyel ugy is hallottam, hogy ő kglme mostan Excd mellett nem vólna. De ha ottan vagyon és Excd nékem a felől parantsolni fog: tészem kötelességem.

Azt írtam vólt Ő Kglmének, és mostan is jelentem, hogy erről a materiáról Doctor *Gyarmati* Sám. Uram irt bővön és ha igazán hozták hozzám, már a Grammaticája nyomattatik is.

Nem állhatom, hogy Excdnak, mint Hazánkban Vallásunk Fő Oszlopának edgy dolgot ne jelentsek: t: i: Ebben a kitsin Miklósvár székben igen tsudálatosan foly a dolog már sok időtől fogva, a' mi Vallásunkon való Tisztviselésre 's Adsessorságra nézve. Ez előtt mind Király Biróságot, mind Nótáriusságot Római valláson valók viselének. Mostan is a V. Király Biró *Thuri* Sándor ur Catholicus, igen érdemes és nagyobbra is méltó, sokat tenni tudó Férjfiú; a' Notariusságra pedig legtöbb votummal választottak a Rftusok közűl *Bölöni Rácz Mihály* Uram, az Unitariusok közzül Nagyajtai *Péterfi Sámuel* Uram ki edgy időtskétől fogva inter.... substituáltatott vala a' Vacantiába esett Notariusságnak viselésére. Nem tagadom, hogy szépen tanult ifju ember; de Crimipilaris Rendből való személy Katona Jurisdictio alatt vagyon;

Rátz uram pedig igaz immunis Ember Régi Eleitől fogva, szép tanúltságú, jó Conceptusu tiszta és serény pennáju ifju Ember; de nem olyan, hogy valamit vadásszon a maga eleménetelére, igen modestus lévén. Én azt elgondolván, hogy ámbár vollásunkon való két Adsessorok vannak itten, de az Officialisok sok időtől fogva tsak más Vallásuak; azonban Rátz uramnak igaz erre elégséges érdeme vagyon, Bölöni pedig a népes Unitaria Ecclesia között, kitsi Ecclesiánknak elei között buzgó s hasznos Férjfiú, holott unitarius Atya nemzette (Reformata szülte) bátorkodom Excdnak alázatoson könyörögni, hogy Bétsben Kegyelmed kezein fordúlván meg ez a dolog, méltóztassék ennek a jó ifjú Férjfiúnak számára a nótáriusságot megszerezni. Továbbá magamat kegyelmébe ajánlván, vagyok mély tisztelettel Excellentiádnak

igen méltatlan alázatos szolgája

Benkő József

köpetzi fungens Pap.

Közép-Ajtai házamnál roszsz író szerszámmal 1795 25 Aug.

(Maros-Vásárhelyi bibliothéka kézirattára »Ep. Eruditorum« c. gyüjteményből.)

Közli: GULYÁS KÁROLY.

ADALÉK BENKŐ JÓZSEF ÉLETÉHEZ.

A sok csalódás, a mely a tudós középajtai ref. papot élete folyásában érte, nagy keserűséggel töltötte el lelkét. Evvel magyarázza Benkő kitűnő életírója, Mikó Imre is azt a félreútat, a melyre Benkő öreg korában lépett.[1] Szánalomraméltó, utolsó éveiről élénken szól *L. J. Marienburg*-nak egy levele, a ki Benkőnek néhány kéziratát az utókornak megmentette. E kéziratok — jobbára töredékek — a Nemz. Múzeum könyvtárában vannak, egybekötve s a következő jelzéssel ellátva: *489. Quart. Lat. Josephi Benkő Collectanea Historica*[2] *MMSS. Autograph.* A kötetben van Marienburg levele is:

»*Anmerkung.* Alles dasjenige, was von dem, oben mit: Collectanea histor. a Jos. Benkő bezeichneten Blatte an folgt, sind *eigenhändig* geschriebene Bruchstücke des merkwürdigen, bedauernswürdigen Siebenbürgischen Gelehrten u. Schriftstellers, Joseph Benkő, welche ich erhielt, nachdem ich den jetzigen Hrn. Pfarrer in Közep-Aita, wo Benkő in elendsten Zustande lebt, ersuchte, doch einem Augenblick abzupassen, wo der erbarmenswürdige Mann nicht betrunken wäre, und ihn über eins u. das andere in Siebenbürgisch-historischer u. geographischer Rück-

[1] Benkő József élete és munkái. Irta gróf Mikó Imre. Pest, 1867.

[2] A *Historica* jelzés hibás, mert a gyüjteményben Benkőnek néhány botanikai jegyzete is van a következő növényekről: *Egérfark fű. Kurva virág. Lenlevelű fű. Kenő fű. Spinátz. Isóp. Szegfű Virágok. Sarlólevelű Petreselyem. Vad petreselyem.*

sicht auszufragen, es zu vorzeichnen u. mir mitzutheilen. Allein der Geist von 1777.[1] u. w. Jahren, ist ganz von Benkő gewichen; er weiss immer halbberauscht nichts mehr, u. gab halbberauscht, was vorsteht, hervor. Ist dirs unter diesen Umständen nicht — wenn auch sehr tragisch — doch immer sehr merkwürdig? — Kronstadt, im Apr. 1810. *L. J. Marienburg.*«

Marienburg levelét Mikó Imre is fölhasználta Benkő-monographiájában és egy részét magyarra is fordítja.[2] Az érdekes sorok közlését mégsem tartjuk fölöslegesnek.

GÁLOS REZSŐ.

EGY FRANCIA KÖLTŐ A MAGYAR NŐK VITÉZSÉGÉRŐL.

A Mercure de France 1749 februári számában l'Illustre Hongroise czímen egy magyar nőnek férfias vitézsége van megénekelve. Az előttünk ismeretlen költő, ki magát egyszerűen »un élève d' Apollon«-nak nevezi, alexandrinusaiban Szigetvár ostromában kitünt vitéz nő tettének elbeszélésében, — főleg lélektani okaiban — Dobozy Mihály hitvesének történetére emlékeztet. Az író nem említi a nő nevét s csak annyit mond, hogy a történelem Szigetvár ostromához fűzi tettét. Vajjon ki volt e bátorszívű nő? A történelem nem tud róla. Talán nem tévedünk, hogy ha föltesszük, hogy az idegen író hallott egyet-mást a magyar nők vitézségéről, az egri nőkről, Dobozy hitveséről stb. s a hallott történetet az Európa szerte ismert szigetvári ostromhoz fűzte.

*

L'Illustre Hongroise.

Soliman[3] secondé de cinq cents mille bras,
Conduit devant Sigeth[4] l'horreur et le trépas;
Sigeth de ses efforts n'ose plus rien attendre,
Serin[5] ni sa valeur ne peuvent te défendre;
Que d'exploits glorieux! quels prodiges nouveaux!
Comptez les habitans, c'est comptez ses héros
A l'éguille des mains n'a guères occupées,
Sur des murs aujourd'hui font briller des épées;
Ce sexe, dont le propre est la timidité,
Verse à grands flots le sang d'un soldat indompté.

[1] A *Transsilvania Generalis* I. kötete írásának éve.
[2] L. id. m. 196. l. Téves Mikó adata, hogy e levél ápr. *10*-én kelt, mert pontos dátuma nincs.
[3] Soliman II.
[4] Place forte de la Basse-Hongrie.
[5] Nicolas, comte de Serin.

Muse, admire surtout cette Hongroise [1] illustre,
A peine parvenue à son cinquième lustre,
Qui tient ce fer en main, au bras ce bouclier;
L'amour semble avoir pris la forme d'un guerrier;
Son tendre époux l'adore; elle est jeune, elle est belle
Mais plus elle a d'appas, et plus il craint pour elle,
Il a cru déjà voir la brutale fureur,
Sans honte lui ravit, et la vie, et l'honneur.
Tragique et noir projet d'une âme jalouse!
Le cruel doit bientôt dans le sein d'une épouse
Enfoncer . . . mais déjà sur son front, dans ses yeux,
La triste épouse a lu son dessein odieux.
Ton air sombre et rêveur, ton humeur inquiette,
Dévoilent le forfait que ton âme projette,
Lui dit-elle: Qui t'arme aujourd'hui contre moi?
Paroître trop aimable, est-ce un crime chez toi?
Crois-tu donc que, partant de ta main criminelle,
La mort seroit pour moi plus douce ou moins cruelle?
T'es-tu bien consulté? Pourras-tu sans horreur
Apprendre à ton poignard le chemin de mon coeur?
De ton esprit jaloux je serais la victime!
Peut-être à cet excès un tendre amour t'anime
Je le veux, mais l'amour, l'amour est-il cruel?
Par ton ordre peut-il porter un coup mortel?
L'époux confus se tait, et déjà son silence
N'a que trop confirmé ce que l'épouse pense:
Viens, dit-elle, oublions un projet trop honteux;
J'en conçois un plus noble, et digne de tous deux,
Sui-moi, rien aux grands coeurs ne paraît difficile;
Regarde, la mort court sur les murs de la Ville;
Viens, si tu m'aimes, viens l'affronter avec moi,
Et connaître l'amour que mon coeur a pour toi.

Sous des dehors trompeurs l'héroïne s'avance;
La valeur la soutient, la terreur la devance;
L'endroit où le péril est plus prompt et plus grand,
Où le trépas est sûr, c'est celui qu'elle prend.
Elle frappe, déjà mille morts sont portées.
Etonné, le Turc suit ses armes redoutées.
Ah! mourir à ses pieds, et mourir de sa main,
Muse, seroit-ce donc un si cruel Destin?
L'aurois-tu pû penser que les Graces armées
Ainsi dans les combats pûssent être animées?

Son époux, imitant ses efforts généreux,
Voit tout céder aux coups de son bras valeureux.

[1] L'Histoire ne dit point son nom, ni celui de son époux.

L'amour est triomphant et lui; qui craint les armes,
S'applaudit aujourd'hui d'y trouver tant de charmes.
C'est lui qui vers la gloire a dirigé leurs pas,
Et pour plaire à l'Amour, elle guide leur bras.
L'ennemi cependant, que leur courage étonne,
Conduit par la fureur, de près les environne;
Ce péril qui s'augmente, augmente cette ardeur
Qui brille dans leurs yeux, et dont brûle leur coeur.
De cent Turcs immolés à leur fureur guerrière
Les corps ensanglantés roulent sur la poussière,
Mais eux-mêmes enfin, par le nombre accablé,
Sont contraints de plier sous des coups redoublés.
Lancé de toute part, des traits mortels les percent,
Et sans force leurs corps sur leur sang se renversent
Telles on voit deux fleurs, aux jours de leur printems,
Succomber sous l'effort des orageux Autans.
Ils se tendent encore une main languissante;
L'amour s'exprime encore sur leur lèvre mourante;
La lumière au jour s'enfuit loin de leurs yeux;
Ils vont se réunir à jamais dans les Cieux.

Par un Elève d'Apollon.

Közli: BARKÓ DÉNES.

EGY KURUCZ-KORBELI VERSES PASQUILLUS.

Eredetije az Országos Levéltár Rákóczi-lymbusában (68 cs.), évszám nélkül, de 1706-ik évi s vallási ügyeket tárgyazó iratok között. Valószínű tehát, hogy ebből az időből ered s valamely kálvinista predicator műve. A félív papiros, melyre írva van, ugyanazon kézírással a következő jelzést viseli: »A Romai Chatolicusok ellen Nyitra vármegyében Sopornya faluban találtatott versek.«

A pasquillus szó szerint a következő:

Örömnek szele.

A Romai nagy ház meg kezdett mozdulni,
A benne lakók is láttatnak bujkálni.
Tövestűl is készűl egészlen kidőlni,
Mellyet ne engedgyen Isten támogattni.

Mivel vannak ahoz olly jeles Istenek,
A kiknek erejek olly elégségessek
Magokkal másokkal jó tehetettlenek,
Kik meg hajolnak számos térdek, fejek.

De a mi Istenünk maga erejével
Minket őröz, táplál gondviselésével.
Rajtunk el tölt próba között nem hagyott el,
Hogy megtölt a pohár — lött jó segítséggel,

Föl hozta már Isten Magyarok csillagát!
Törleni kezdette Róma birodalmát.
Mint is rontotta lelkeknek bálványát
Hamar vigyétek ki innen a Máriát.

Ne sokat disputálj Pater azért kérlek,
Mert hidd el, nem sokat itt neked engednek.
Ha nem hiszed pedig, veled szemben lesznek,
Magyari mód szerint téged megkérdeznek.

Oly disputatio leszen a fejeddel
Hogy meg nem felelhetsz te sok Isteneddel
Akármint tétováz(sz) ámító elméddel,
Végre fizetni fogsz meghízott bőröddel!

Tisztítsd meg a házat, vid(d) ki Istenidet,
Nem köllenek nekünk — hanem személyedet
Őrizzék, hogy hamar pokolra tégedet
Vigyenek, mint kegyes jó tisztelőjöket.

Tanultad azt tudom, *sapienti satis*,
Nem járok utánnad tud(d) meg egy csepet is.
Mert megnézed még ma bizony az utat is,
Azért csak *breviter* mondok *valét* én is.

Közli: DR. LAMPÉRTH GÉZA.

DEBRECZENI KALOCSA JÁNOSNAK EGY EDDIG ISMERETLEN MUNKÁJA.

A *sárospataki ref. főiskola* könyvtárának Szombathi János könyvtárnok által 1809-ben »Debreczeni-Kalotsa, Séllyei, Balásfi sat.« czímmel ellátott s 9 darabból álló Gyüjteményében *Debreczeni Kalocsa János* ref. lelkésznek († 1710) egy eddig ismeretlen munkája foglalja el az első helyet, a melynek czíme: ŐRŐK ELET SENGEIENEK ERZESE.

Könyvészeti munkáink és lexiconaink *Debreczeni Kalocsa János* eme munkájának czímét említik ugyan, de maga a könyv, annak tartalma, kiadási helye és ideje mindezideig ismeretlen volt irodalmunkban. A munka czímét maga *Debreczeni K. János* említi először az »ISTEN AJANDEKAVAL VALO | KERESKEDES. | *Avagy* | ENEKEK ENEKENEK | MAGYARAZATTYA«, | czímű 1693-ban Debreczenben megjelent (R. M. K. I. 1435) s olaszból (Deodatus János) fordított könyvének ajánló

levelében. »Ez ifiúi kereske- | déſemben — úgymond — (t. i. az Istentől nyert ajándékával való kereskedésében) írtam vala ama' Kis TRACTA- | TUST, melynek *Tituluſſa* ŐRÜK ELET | SENGEJENEK ERZESE, melyet, Nem- | zetes BESZERMENYI MIHALY DEAK | Uramnak *Dedicaltam* vala, mert Istenes kől- | cségével világra való jőveteliben ő kegyel- | me *promovealta* vala.« (C_2 levél.) — *Bod Péter* aztán Magyar Athénásában (1766), bizonyosan ez ajánló levélbeli adat alapján írta *Debreczeni Kalocsa Jánosról,* hogy: »Adott-vólt ki ez előtt-is (t. i. az Énekek Énekének Magyarázatja elött) egy Könyvetskét, mellynek Titulusſa ez: *Örök élet 'sengéjének érzése«* (62 lap), de a kiadás helyét és idejét nem említi. A munkának csak czímét említi *Horányi* is (Memoria Hungarorum. I. 1775. 485. l.); nemkülönben *Katona* (Historia Critica R. H. XXXVI. 1805. 723. l.) és *Danielik* (Magyar Irók. 1858. 57. l.) is, akik közül az utóbbi, *Debreczeni K. János* emez eddig ismeretlen munkáját, hibásan, *imakönyvnek* mondja. *Sándor István* (Magyar Könyvesház. 1803. 67 lap.) Debr. K. I. eme művét a XVII. századbeli nyomtatványok sorozatának végén említi, de a kiadás helyének és esztendejének említése nélkül. *Szabó Károly* a R. M. K. I. kötetében D. K. I. e munkáját nem említi, pedig ő Sándor István munkája s más források után mindazon könyveknek czimeit is gondosan felsorolja, a melyeknek létezéséről, forrásai alapján, tudomással bírt. de a melyeket kutatásai alkalmával nem láthatott. *Dr. Kiss Áron,* a Debreczeni Prot. Lap 1883-iki évfolyamában, a *Debreczeni Kalocsa Jánosról* írt becses tanulmányában, az Énekek Énekéhez írt ajánló levél fentebb idézett szavaira hivatkozva, az Örök élet zsengéjének érzése cz. munkára vonatkozólag ezt írja: »*E munkából,* mely az idézet szerint kétségtelenül megjelent, *ma egy példány sem ismeretes.* Elkallódott, mint annyi más terméke ref. egyházi irodalmunknak. A mű megjelenési évét sem jelölhettem meg, de mint abból a sokat idézett ajánló levélből kitűnik, pappá léte után kellett neki azt kiadni s talán egy időben a Pápai Paris Imre munkájával . . .« (4. lap.). Tanulmánya végén, a könyvészeti jegyzékben a 3-ik szám alatt sorolja fel e munkát *dr. Kiss Á.,* eme megjegyzések kiséretében: »Ajánlva volt Nemzetes Beszerményi Mihály deaknak. Nyom. hihetőleg 1661 körűl. *Ma egy példánya sem ismeretes.«* (30. l.) *Szinnyei* (Magyar Irók élete és munkái. II. 1893. 705. l.) 6 munkáját sorolja fel *Debr. Kal. Jánosnak* s végül — Horányi után — megemlíti az Örök élet zsengéjének érzésé-t is, a kiadás helyének és idejének megemlítése nélkül. A *Zoványi*-féle Theol. Ism. Tára (I. 1894. 260. l.) a munka kiadását — dr. Kiss Á. után — az 1661 körüli időre teszi. A *Pallas-lexicon* (V. 94. l.) csak a munka czímét említi.

Emez eddig ismeretlen munka leírása a következő:

A hiányzó czímlapot a Szombathi János főiskolai könyvtárnok (1783—1823.) által készített s a munkához kötött következő irott czímlap helyettesíti: »**Örök Élet Sengéjének érzése. Irta Debretzeni Kalotsa János. Nyomt. Debreczenben 1662 esztend.**« A munka 8°. A_2—F_4 = 7 ív = 27 számozatlan levél. — (A hiányzó-

val együtt: 28.) Az A ív 8, a többi 4—4 levélből áll. Az »AIANLO LEVEL«-ben a »Böcsülletes *Uraim*« [a nevek az első (czím-) levéllel hiányzanak] s a »méltán *kegyelmeteknek* ajánlhattam« stb. kifejezések arra engednek következtetni, hogy e munkáját *Debr. Kal. János* nem egyedűl az Énekek Énekének előbeszédében említett Beszerményi Mihály deáknak ajánlhatta, hanem más valakinek, vagy valakiknek is.

Az ajánló levél záradékából kitűnik, hogy e munkáját D. K. J. 1662-ben Debreczenben adhatta ki. Adataink szerint ez időben (1661—1667-ig) kecskeméti lelkész volt. (V. ö. dr. Kiss Á. tanulmányát és Szinnyei: Magyar Irók Életét!). Az ajánló levél záradéka így hangzik: »Irtam Debreczemben (sic!), 1662 eßt. | Böjt-elő havanak 8.-dik | napján. | Kegyelmeteknek jo aka- | roja, es az Vrnak ſzerel- | meben Attyafia. DEBRECZENI K. JANOS B.« | —Az ajánló levél (A_2—A_3 levél) után »AZ OLVASOHOZ« intézett (A_4 1.) rövid beszédében tájékoztatásul kijelenti a következőket: »Ne itéllyed kegyes Olvaſo, hogy ez kis | tractat, magam hányáſából, vagy mu- | togatáſából, (kit Iſten tud) irtam volna; hanem Iſten dicsőſſegehez és felebarátom- | hoz valo buzgo indulatombol, annak javára- | ra, à *Talentum* ßerént, mellyet Iſten reám | bizott.« stb. Ezután következnek: »ATRACTANAK RENDI« eképen: »E KIS TRACTABAN | bè foglaltatot, derekaſſab dolgok- | nak rendi, és el oſztáſa. | I. Elől jáer beßéd. | *Melyben vagyon:* | I. Az ibvözülendő (sic!) embernek, ez világi | életnek meg böcsülléſében valo czellya. | 2. Czellyának, melyre kell vigyázni, okai. | II. Fundamentoma à Tractának. | *Melyben vagyon a Fundamentomnak:* | I. Summája. | 2. Réßei. | 3. Magyarázattya. | *Ebben iſmét:* | 1. A tanácsnak értelme. | 2. Annak nemei és modgya. | 3. Vége és gyümölcze. | III. A tudomány. | *Melyben vagyon:* | I. A tudomány ki hozáſának modgya. | 2. A tudománynak ága. | 3. Az elſő ágának mind világoſitása, s' | mind erőſſitéſe, három fő kérdeſekben, | *Melyekben, le tétetik:* | I. Az örök élet ſengejének érzeſenek, le- | hetſége ez életben. | 2. Mivolta és Neme. | 3. Graduſſa és *duratioja.* | 4. A tudomány két utolſo ágának erőſitéſe. | I. Szent irásbeli bizonyſágokbol. | 2. Fundamentomos okokbol azohkoz (sic!) | tartozo dolgokkal együt. | IV. A tudománynak haßnai. | *Kik közzül az első,* | I. Oktato. | 1. Az örök elettel valo | élés felől kezdetképpen | meg ez életben. | 2. Az idvözülendő em- | ber végének, bizonyos | eſmereti felől, ugyan ez | életben. | 2. Czáfolo és dorgálo. | *Az melyben:* | I. Czafoltatnak à kik az örök élettel valo | éléſt, csupán csak az jövendő életre ßorit- | tyák; kiknek ellen-vetéſek, az ember id- | vöſſegenek bizonyos volta felől, meg | fejtenek. | 2. Dorgáltatnak, ez világhoz felettéb ra- | gadtak, és az örök elet ſengéjenek érzé- | ſére, egy-cseppet ſem vágyakozok. | 3. Intő, &c. Melynek alája vettetik az | örök élet ſengéjének érzéſének mod | gya, az jövendő dicsőſſegben valo vágya- | kozáſnak okáért. | 4. Vigaztalo. Mely bé rekeßtetik, az I- | ſten kegyelmében vegig valo meg mara- | dáſſal, Sz. Pál Apoſtol iráſából. | A máſodik tudománnak is *rendi eloſz-* | *táſa,* majd ezen moddal foly, mellyet itt | le irni rövidſégnek okáért nem ßökſé- | ges; hanem, à kegyes olva- | ſot annak meg olvaſá- | ſára igazom. (sic.) (A_4—A_5 levél.)

Debreczeni Kalocsa Jánosnak ez az eddig ismeretlen munkája, amint az a tartalomjegyzékből is világosan kitűnik, *vallásos elmélkedés* az örök életnek már itt a földön való érzéséről, bizonyosságáról, és nem *imakönyv,* mint *Danielik* sejtette.

HARSÁNYI ISTVÁN.

BOCATIUS PRÁGAI FOGSÁGÁHOZ.

Bocatius fogságának romantikus befejezése mindenki előtt ismeretes. A szerető, hű hitves, — a ki idegen országba megy, ottan szolgálatot vállal, s mint a foglyár cselédje ételt hoz rabságban nyögő urának, kenyérbe dagasztott kötélhágcsót csempészvén be a börtönbe, abból ez úton szabadítja meg férjét — kész drámai alak, — a kihez, azt hiszszük, gyakorta lesz szerencséje az akadémiai drámabiráló uraknak.

De Bocatius megszabadulásáról két versio kering.

Az egyik szerint a jeles költő és kitünő tudós rövid ideig tartott rabság után — politikai közbenjárás folytán — 1606 szeptemberében szabadul meg kínos helyzetéből. Eme Bél Mátyás közlötte adaléknak ellentmond ama fent említett kedves versio, melynek romantikája egyszersmind a *magyar nő* önfeláldozó szeretetének szép példáját is nyujtva — Bocatius rabságát öt esztendeinek mondja.

Mennyi igaz ebből?

A romantikus ötlet abban az időben jelen meg legelébb, amikor hazánk érzékenyszívű olvasóit »Pesth«, »Ofen«, »Pressburg« és »Wien« árasztották el könnyfacsarón költői »Almanach«-okkal, »Jahrbuch«-okkal. És tény, hogy a kenyérbe dagasztott kötélhágcsó ötlete, — erősen »Almanach«-ízű. E versio első nyoma J[akob] Melczer közlésében jelen meg.[1] Honnan meríté ő ez adatot — nem tudom, nem lévén kezemnél a jelzett folyóirat.

Bél Mátyás adatát azonban megdönti az a kérő irat, melyet Bocatius felesége 1607 április 13-án keltezve terjesztett fel férjének szabadonbocsáttatása végett. Ez írott emlék pedig a Melczer Jakab-féle versiót hozza közelebb az igazsághoz. Bocatiusné asszonyom férje iránti hűségének, szeretetének bizonysága ez, a melynek egykorú másolatát családom csejthei levéltárában sikerült feltalálnom.

E kérvénynek volt-e foganatja Bocatius szabadulása, vagy a politikai közbenjárásnak, avagy e kettőnek együttesen, — a kérvény elintézésének hiányában — meg nem mondható. Ámde kétségtelen, hogy Bocatius neje érdemes volt férje hálájára, szeretetére.

Dr. Tóth Lőrincz — Bocatius életrajzírója[2] — munkájában közli azon latin nyelvű distichont, melylyel Bocatius feleségének emléket emel. Bocatius hazánkban nagy tiszteletben élt és sok-sok dicsőséget és örömet

[1] *Iris.* Zeitschrift für Wissen, Kunst und Leben. Herausgegeben von C. Stielly. Ofen. 8°. [1825—28]. I. Jahrg. 33. sz.

[2] Lásd: A jászóvári prémontréi kanonokrend kassai főgymnasiumának Évi Jelentése az 1884/85. tanévről. Kassa, 1885. 8°. 1—33. ll.

31*

élvezett, — ezek között ő mégis feleségét emeli ki különösen, mint legnagyobb örömét, mely hazánkban érte:

> Praga mihi *laurum*, *titulos* Witteberga Magistri;
> Hungaria *officium*, **coniugiumque** dedit.

Erzsébet asszony férje iránti jóságát bizonyítja a férjének eme verse, de az itt következő esdeklő levél is igazolja, hogy szerette annyira az urát, hogy képes lett volna ama prágai kalandra is, hogy gyermekeinek visszaszerezze a sokat siratott és nagyon nélkülözött, szerető atyát.

A levél szövege, — melyet az oklevél átázott volta miatt nehezen lehetett kibetüzni — szóról-szóra a következő:

Ad Spectabiles ac Magnificos Dnős Dnős Comites N. S̄ni Caes. Regiaeque Mattis Consiliarios et in Hung. Superior. eiusdem Deputatos Commissarios etc. Dominos Dnős mihi gratiosissimos humillima Supplicatio Conjugis Joannis Boccaczii *[így!]* exhibita 13 Aprilis 1607.

Spectabiles ac Magnif. etc. Spectabiles Magnif. Vras haec meor. humili Supplicatione una cum parvullis Liberis meis requirere, adigit me Summa Necessitas, miseria, et Animi perturbatio maxima. Cum Spect. Magn. Vras latere non dubitem Charissimi Mariti mei Joannis Boccatii diuturnam in Captivitate Pragensi Detentionem, propter quam apud easdem et antea uti et Status et Ordinis hujus Regni in proxime hic celebrata Congregatione humili mea Supplicatione instíti per eiusdem Mariti mei Eliberatione et pristina libertatis restitutione. Et licet tum Spectab. Magnif. Vrae, tam pro sua persona, tam Nomine statuum et Ordinum Regni apud Suam Caes. Regiamque Mattem, Suamque Serenitatem Archi Ducem, Mathiam Dnős Dnos nobis clementissimos *[így!]* satis laboravimus, et pro eliberatione dicti Mariti mei supplicaverint, sed quia hacusque neque Sua Mttas, neque Serenitas sua superinde dementessime sese resolverint nec quo in Cardine res versetur suam cum in praesenti usque eundem charissimum Maritum meum in gravissimis vinculis dum Carcere detineri intelligam. Pro eo easdem Sptb. et Magn. Dnes denuo hac mea humili Supplicatione, tamquam ad Sacram Anchoram Confugiens requirendas duxi, humillime & per sacra omnia rogans et observans, dignentur ex innata misericordia pietate et erga omnes miseros et afflictos propere & paterna affectione iterum apud Sac. Caes. Regiamque Mattem. nec non Suam Serenitatem Archi Ducem *[így!]* Matthiam Dominos Dominos nostros Serenissimos intercessione sua efficere quo jam tandem dictus Charissimus meus Maritus in Libertatem pristinam asseratur, et ad nos Liberosque nostros Parentem absentem Nocte Dieque gementes et vocantes liber dimittatur. Quod ego cum Liberis meis de Sua Caes. Regiaeque Matti. Suaque Serenitate Dnős Dnős nobis naturaliter clementissimos ac de Spect. Magnif. Vris precibus nostris assidens Deum sollicitando pro salute et Incolumitate eor vita longaeva felici Regimine et rerum omnium prosperrimo Successu in aeternum non obliviscemur. Quos divinae Justitiae et Protectioni commendam. Responsum clementissimum expectamus. Spect. Magnif. Ser. humilima *Elisabetha Johannis Bocatii* necessissima Conjux.

REXA DEZSŐ.

BALASSA BÁLINT LEVELE ZAMOJSZKI JÁNOS LENGYEL FŐCANCELLÁRHOZ ÉS FŐVEZÉRHEZ.

Dembica 1590, máj. 9

Illustrissime domine mihi observandissime. Perpetua servitia mea Vestrae illustrissimae Dominationi commendo.

Antequam humanissimae Vestrae illustrissimae Dominationis litterae a magnifico domino Francisco Vesselenio mihi redditae fuissent, jam et ab illustrissimo cardinali Bathoreo et illustri palatino Lublinensi et ab hoc ipso magnifico domino Francisco Vesseleni ad hoc bellum turcicum fueram invitatus, quibus etiam non modo animum meum ab hoc bello minime alienum esse ostenderam, verum etiam rationes proposueram, quibus stipendium cum mihi ipsi, tum vero iis, qui ex praesidiis Ungariae se ad me venturos, operasque suas egregie navaturos fore, si quidem de stipendio certam infallibilemque rationem inirem, polliciti fuerant, decerni cuperem. Ad quas meas propositiones cum responsum certum expecto, ecce exoptanti mihi litterae Vestrae illustrissimae Dominationis exoptatissimae redduntur plenae humanitatis, plenae benevolentiae quoque, quae non modo currentem (quod aiunt) me incitarunt, verum etiam omnem, quam de certitudine stipendii non tam mei, quam militum meorum conceperam haesitationem ademerunt; maxime quod et magnifico domino Vesselenio plenam mecum transigendi facultatem datam esse intelligerem, qui iam mecum plane quoque omnibus de rebus transegit, transactionisque conditiones ad Vestram illustrissimam Dominationem transmisit. Quarum etiam litterarum lectione erectus atque animatus plane iam confido nihil minus evenire posse, quam me militesque meos, qui patriam, certaque et honorifica stipendia inserviendi Vestrae illustrissimae Dominationi gratia derelicturi sunt debitis suis stipendiis defraudatum iri. Quamobrem iam me sodalitati magnifici domini Francisci Vesselenii addixi: eius dicto audiens sub imperio Vestrae illustrissimae Dominationis. Utinam vero tantum mihi beneficii Deus optimus maximus attribuat, ut tamquam honorificam Vestrae illustrissimae Dominationis invitationem, vel sangvine profundendo promereri possim, nec gratius nec charius profecto quidquam mihi contingere posset, quam comprobare haud immerito me a vestra illustrissima Dominatione tam amanter esse ad hoc bellum accitum. Deus conservet Vestram illustrissimam Dominationem florentem atque foelicissimam etc.

Datum Demb[i]nae die 9 Maji anno domini 1590

Eiusdem Vestrae illustrissimae Dominationis

servus perpetuus

Valentinus Balassa de Gyarmath mp.[1]

[1] Az mp. jegye B B L betük alakját mutatja.

Külczím: Illustrissimo domino domino Joanni de Zamoscie suppremo regni Polonie cancellario exercituumque generali etc. etc. capitaneo etc. domino mihi observandissimo.

Hátán: Bethlen Ferencz írásával: Balassa Bálint írta Zamojszki Jánosnak az lengyelországi nagy cancellariusnak

(P. h.)

(Eredetije a gróf Bethlen család keresdi levéltárában.)

Közli Dr. Szádeczky Lajos.

GRÓF BALASSA BÁLINT JELENTÉSE NEJE GRÓF SZUNYOGH KATALIN HALÁLÁRÓL ÉS TEMETÉSÉRŐL — GRÓF SZUNYOGH GYULÁHOZ.

I.

Illustrissime domine, frater et affinis mihi confidentissime.

Voto salutis praemisso, addictissimam servitiorum meorum paratissimamque commendationem.

Utinam laetiora scripsissem illustrissimae dominationi vestrae — optassem. *Meum Paschale Alleluia in luctum versum est.* Nam charissimam conthoralem meam 16 praesentis inter 8 et 9 matutinam ex hac luce Deus in aeternam evocavit. Cujus sepultura honesta quando, et ubi locorum sit futura — illrmae dominationi vestrae significare admaturabo.

In reliquo illustrissimam dominationem vestram diu feliciterque bene valere desidero.

Datum in arce Kékkő, die 20 Aprilis A° 1667.

Illustrissimae dominationis vestrae

Frater et affinis ad serviendum paratissimus

C. *Valentinus Balassa* mp.

P. S. Illustrissimae dominae comitissae et conthoralis vestrae illmae dominationis mea humillimia servitia offero.

Kivűl gyászpecsétes borítékon a czím: Illustrissimo Domino Domino Julio Szunyogh de Budethin Libero Baroni in Bielszko etc. domino fratri et affini mihi confidentissimo.

II.

Illustrissime domine, frater et affinis mihi confidentissime.

Salutem et servitiorum meorum paratissimam commendationem.

Toti humano generi minacis fatali arcu intortum, nec evitabile mortis telum, cum dilectissima quoque olim et solaminis mei plena comitissa, Catharina Szunyogh de Budethin, conthoralis mea desideratissima, declinare minime valuisset, moerore meo acerbissimo, nec ullis

unquam temporum decussibus, obliterabili, post duarum hebdomadarum infirmitatem, hic in arce Kékkeő blandissime fatis cedendo, animam aeterno mentis Numini, tanquam creatori Redemptorique suo devotissime reddidit, meque in acerbissimum, afflictissimae viduitatis Labyrinthum et squalorem praecipitem egit, luctu mihi, memoriaque sui desiderabili, ad tumulum usque, cum dolore inenarrabili relictis.

Cujus exanime corpus cum honestam sui inhumationem efflagitet, eandem in liberae regiaeque montanae civitatis *Schemniczensis* capella camerali catholica, pro die 19 affuturi mensis Julii, anni praesentis ordinavi, ita, ut hinc ex arce Kékkeő 17. ejusdem movendo et Corponae eadem cum corpore exangui subsistendo, 18. finitis concionibus, inde facto recessu Schemniczii subsistendo, destinata 19 ex loco depositionis, facta processione, eadem inhumatio peragatur.

Quin vero antequam corpus ex arce Kékkeő moveretur, praevia quoque die, id est 16 Julii pro inchoatione sepulturae, sacra, concionis, aliaque ceremonalia requisita praemittentur, vestram illustrissimam dominationem summopere rogandum duxi: quatenus dignaretur pro eadem 16 Julii anni praesentis in arce Kékkeő, una cum dilectissima conjuge sua, aulaque celebri comparere, ac tandem modo supra specificato procedendo ad 19 usque inclusive Schemniczii pro completione finali dictae inhumationis adesse, opusque misericordiae suae, quo ad sepeliendos mortuos, actu hoc extremae charitatis christianae contestari. Quam illustrissimae dominationis vestrae gratiam plausioribus in rebus quoad uixero rependere meis omnimodo servitiis studebo.

Quam ut deus incolumem tueatur animitus exopto.
Datum in arce Kékkeő die 17 Junii 1668.
Illustrissimae Dominationis vestrae
Frater et affinis ad serviendum paratissimus

C. *Valentinus Balassa* mp.

Kivül gyászpecsétes borítékon a czím: Illustr. Domino Domino Julio Szunyogh de Budethin Libero baroni in Bieletcko etc. domino fratri et affini mihi confidentissimo.

(Eredetije az Orsz. Levéltárban — a Szunyogh-család levéltárában.)

Közli: DR. LAMPÉRTH GÉZA.

SZIRÁKY BALÁZS.

A R. M. K. T. VI. k. 19., illetve 290. lapján a szerkesztő *Sziráky Balázs deáknak* 1550-ben készült énekét mutatja be.

Néhány halvány vonással szolgálnak a versszerzőnek életrajzához Kassa város levéltárában megmaradt magyar és latin nyelven írt levelei, melyekben Kis, máskép Jakus Lőrincz, kassai kereskedő javai tiltását kérelmezi adóssága fejében.

Legfontosabb adata ez iratoknak, hogy az 1569-ik évi április hó 30-án kelt levél hátiratán Kassa város akkori jegyzője a tőle messze élő levélírónak megadja a *literatus* nevezetet; Sziráky Balázs pedig az általa szerzett ének versfejeiben magát *deáknak* vallja. Arról tehát, hogy a levélíró és a versszerző ugyanegy személy, egy kifogás nélkül való egykorú tanunk van. Literatus voltára vallanak különben Sziráky latin nyelven írt levelei is. Azt hiszszük, ezek után Sziráky versszerzői volta iránt minden kétség megszűnik.

Levelei szerint a Lengyelországból beszármazott s ekkor a Felvidéken szerepet játszó Paczothokkal van sógorságban és az 1570-ik évben még a Serédyek kezén volt Besztercze várának praefectusa.

Adósa, Kiss Lőrincz a XVI. század vállalkozásra mindig kész kalmárai közül való s részt vett a szerencsétlen véget ért görög Heraklides moldvai kalandjában is; ekkor Kissnek is halálhíre kelt, amint az 1563-ik évbeli levelében olvasható.

I.

Besztercze, 1563. szept. hó 26-án.

Szolgálatomat ajállom ti kegyelmeteknek, mint nemes és tisztelendő uraimnak és barátimnak.

Akarám ti kegyelmeteknek megjelentenem, hogy énnekem vagyon Kys Lőrincz kezében, kit másképpen Jakus Lőrincznek is hívnak, valami somma pénzem, miért hogy értem azt, hogy Moldvába ment és kitől az Uristen megoltalmazza, hogy hala[1] történ'ék. Adtam plena autoritást Sayczlyk Mátyás uramnak, hogy mindennek előtte én reám tiltsa és tartsa az városnak törvénye szerint, jószágát, marháját háromezer forintig, mely felől megmondott Sayczlyk Mátyás ti kegyelmetek bővebben megmond. Azért ti kegyelmetek azon kérem, hogy szavát meghigyjétek és igazat szolgáltassatok. Az Uristen éltessen és megtartsa ti kegyelmetek jó egésségben, amen. Költ Beztercze várában 26 die Septembris 1563.

Servitor
Blasius Zyraki
praefectus arcis Beztercze.

Kívül: Prudentibus ac circumspectis dominis iudici ac senatui caeterisque iuratis ac civibus civitatis Cassoviensis etc. dominis et amicis observandissimis.

Alatta a jegyző kezével: Contra Laurentium Jakus plenipotentia. 1564 exhibita.

(Eredetije papiroson, zárlatán pecséttel, Kassa város levéltárában 2528/16. szám alatt.)

[1] Halála.

II.

Pozsony, 1569. április hó 30.

Köszönetemet és szolgálatomat ajállom mint tisztelendő nemes uraimnak és barátimnak. Ami okokból ti kegyelmetek reászabaditotta Kys Lőrinczet, hogy az kassai nagyobb szőllőt zálogba vethesse, megértettem, jólehet bizony nem illett volna, hogy ti kegyelmetek hozzája nyult volna, mert énnekem az arbiter uraim, kiknek nevek megvagyon az transactióba, melyet Kys Lőrinczné adott énnekem ö kegyelmek előtt. Sőt ö kegyelmek volt én közöttem és Kys Lőrinczné között törekedő és én megakarván becsüllenem, mint ti kegyelmeteket fejenként és magamat is én azt miveltem, kit az arbiter uraim kivántak és bizony senkinek meo iudicio nem becsülhette volna, kiröl szándékom ez vala, hogy tárnokmester uram székivel látassam meg, de most ennek is békét hagyok, én mindenkor törekedtem ti kegyelmetek szolgálnom, most is azon igyekezem, hogyha valamibe szükség lenne, szolgálnék kegyelmeteknek, nem hogy pert inditanék. Ennek okáért, hogy az ő tagjától el ne szakadjon az szőllő, hozzája kértem Paczyot János uramat és Paczyot Sydmont (= Zsigmond) uramat, mint bizodalmas sógor uraimat, hogy letegyék az pénzt az jámbornak, az kinek zálogba vetette, mert nem akarom, hogy elidegenedjék az ő membromától az szöllő, kit megírtam Kys Lőrincznének. Továbbá mivelhogy értem az asszonynak állapotját, el akarom távoztatnom, hogy ennél is nagyobb kárba ne hozzon. Az transactiónak ereje szerint azt kivánom, hogy ti kegyelmetek mind házát s minden Kassán való örökségét ez felül megmondott uraimnak és atyámfiainak kezikben adja ti kegyelmetek, mert hiszem, hogy ti kegyelmetek is nem kivánja az én káromat és kérem is ti kegyelmeteket, mint jó uraimat, mikort Paczyot uramék ezen dolgomba ti kegyelmetek keziben[1] mennek, az közönséges igazság szerint azt miveli ti kegyelmetek, az mint az uristennek igazsága mutat és mind házát, egyéb örökségét Kassán valót kezemhez bocsátják, mely dolognak elvégezéseért én magam ti kegyelmetek köziben mentem volna, de mivelhogy ez jövendő Szent-György octáváján az én szegény meghalt uram árvái jószágának, mely jószágért ő felsége urunk perel [végének kell szakadni][2] és mind elejétől fogván gondját viseltem több urakkal és uraimmal egyetembe, ez okáért nem mehettem ti kegyelmetek köziben, de hiszem, hogy mind ebben s mind egyéb dolgokban Istennek igazsága szerint jár kegyelmetek el az ti kegyelmetek tiszte szerint, én csak igazat kérek és várok kegyelmetektől. Az több dolgokat szóval megmondják és beszélik ti kegyelmetek. Az uristen tartsa meg jó egésségbe nagysok esztendeig ti kegyelmeteket. Datum ex arce Bezthercze ultima die Aprilis anno domini 1569.

Zyraki Balás
praefectus arcis Bezthercze etc.

[1] Közibe
[2] E három szó zárjelben.

Kívül: Generosis, prudentibus dominis iudici ac senatui caeterisque civibus civitatis Cassoviensis etc. dominis et amicis mihi observandissimis.

Alatta más kézzel: Die 9. Junii exhibita et lecta. Blasius *literatus* Zyraki.

(Eredetije papiroson, zárlatán piros pecséttel, Kassa város levéltára 2977/3. szám alatt.)

III.

Pozsony, 1569. junius hó 19.

Generose ac circumspecte domine et amice observandissime. Salutem et servitiorum meorum deditissimam commendationem. Tudom, hogy emlékezik ti kegyelmetek róla, hogy ez elmult esztendőkbe, az mi jószága és öröksége volt az szegény Kys Lőrincznek mind Kassán s mind *Miskolczon* Ötvös Lőrincz uram bíróságába az becsülő uraim által, kiknek megvagyon nevek az transactionalis levélbe, én kezembe bocsátá vala mint igaz adósságomért az városnak szokása és igaz törvénye szerint, kin énnekem contentusnak kellett lennem nagy káromra. Akkort semmit sem excipiáltak én előttem, nem tudom, mi okból Lőrincz uram biróságába tanácsival micsoda okból felindultatott és az én jószágomat azaz az nagy szöllöt kilenczszáz forintért elbecsüllette hatalmasul ez országnak nemességének szabadsága ellen. Ennek okáért én mint szabad és igaz jószágomat tiltom ti kegyelmetek előtt, hogy az ki pénzt adott reá ti kegyelmetek tagjai és atyafiai közül, az én jószágomra hogy egy pénzt se költsön immár ennek utána reá, mert én az én jószágomat kit az város szabadsága és becsüllői adtak én kezembe ti kegyelmetektől Istennek igazsága szerint és az városnak igaz törvénye szerint megkivánom, hogy adattassék és azon is kérem kegyelmedet, hogy megadja. Az kik peniglen ilyen hatalmat miveltek én rajtam, azokat, nincs mit tennem, reá keresem, mert Istennek igazsága szerint semmiképpen hozzája nem fért volna Lőrincz uramhoz, hogy az én jószágomat Sánta Német Dánielnek elbecsülhette volna, sőt peniglen az kilenczszáz forintot is tartom és tiltom ti kegyelmetek előtt város törvénye szerint, kinek im igazságát is megküldtem kegyelmednek, biró uram, ugyanezen levélbe és fel ne szabaditsa kegyelmed Dánielnek ez felől megirt sommát, mert nyilvan való bizonyság vagyon róla, hogy véghez nem vitte az város előtt ez adósságnak perét, hanem in suspensóba állott, mint megvagyon jegyezvén in suo loco. Ennek okáért, ha volt volna Kys Lőrincznek jószága is, ugyan nem becsülhetett volna Lőrincz uram semmit, hanem post diffinitam sententiam. Azért ő kegyelme tudja dolgát, mert iudex és procurator[1] nem lehetett. Az prohibitionalis levelet is megkivánom kegyelmedtől és kérem kegyelmedet, hogy megadja és cum his dominationes vestras felicissime valere opto. Datum Posonii 19 die Junii anno Domini 1569.

Servitor
Blasius Zyraki
praefectus arcis Beszthercze.

[1] Ügyvéd.

Kívül: Generosis ac prudentibus dominis, domino iudici ceterisque senatus ac civibus civitatis Cassoviensis etc. dominis meis observandissimis.
Alatta más kézzel: Exhibita die 28 Junii per egregium Sigismundum Paczoth.
(Eredetije papiroson, zárlatán zöld pecséttel, Kassa város levéltára 2977/5. szám alatt.
Beszterczén 1569. február hó 28-án kelt s latin nyelvü levelében »praefectus bonorum condam dominorum *Seredianorum*« írja magát. Ugyancsak latin nyelvü, Beszterczén 1570. február hó 5-én kelt és szintén Kassa városa birájához és tanácsához intézett levelében a néhai Kis vagy Jakus Lőrincz szőllője iránt ír ismét.

IV.

Szolgálatomat ajánlom kegyelmeteknek, mint uraimnak és barátaimnak. Ez elmult esztendőbe, mikort Kassán valék Ruber uramnál [1] ő nagyságánál, akkort az minemű jószága az szegény Jakws Lőrincznek az városnak igaz törvénye szerént kezemhez vettem volna, kit én ideiglen sógorom kezébe Paczyoth Sidmond uraméba engedtem volt, látván pusztulását, nem lőn mit tennem főuraimnak kérésére el kelleték egyideig hagynom, mely eladásnak rendjét és módját Ötvös Lőrincz uram előtt,[2] ki azkort az kegyelmetek városának és ő felségének az mi kegyelmes urunknak bírája volt, most értettem, hogy némelyek ti kegyelmetek közül perbe indult érettek. Mely dolognak talán nem kellene lenni, mert hiszem hogy megemlékezi (így!) Lőrincz uram az én felvallásomról, kiről levelet is adtam az jámbor barátimnak ilyen conditióval, hogy ha valaki háborgatná őket, tehát én tartozzam pénzeket letennem és ha valamit az idő alatt valamit építenének vagy majoron vagy szőllőn az vagy szántóföldein és rétjein, tehát azt is tartozzam az városnak becsületi szerént megfizetnem. Annak okáért kérem ti kegyelmetek látván és értvén ez felül megírt conditiót, meg kell becsülnöm beszédemet és írásomat és én az marhámtól és jószágomtól nem futok, leteszem az jámbor barátimnak pénzeket és ismég kezemhez veszem, hogy ne osztozzon senki rajta, hiszen peniglen megértvén igazságomat, senkinek nem leszen semmi köze hozzája. Az háborgatóknak kegyelmetektől választ várok. Az kegyelmes Uristen éltesse és tartsa egésségben nagy sok esztendeig. Datum in oppido Sarnoczya [3] 14, die Maii anno Domini 1580.

Zyraki Balas m. p.

Kívül: Generosis ac prudentibus dominis iudici ac senatui civitatis Cassoviensis etc. dominis et amicis michi observandissimis.
Ugyanitt: Lecta senatui die 18. Julii anno 1580. Syraky Balas.
(Eredetije Kassa városa levéltárában 3589/85. szám alatt.

KEMÉNY LAJOS.

[1] Pixendorfi és grafenverti Rueber János, felsőmagyarországi főkapitány.
[2] Egy szó tollban maradt.
[3] Zsarnócza.

SUKHÁN JÁNOS ÉLETÉHEZ.

1582.

Sukhán János egri számtartóról, ki Csabai Mátyás tanúsága szerint költő is volt s az egri vár védelme alatt mint bátor vitéz is kitüntette magát, a RMKT. III. 440. l. van emlékezet. Vitézségének elismerése s megjutalmaztatása olvasható a Tört. Tár 1888. 397. lapján. Ő is mint itt fia, esztergominak írta magát.

Compositio inter egregium *Paulum Sukhan* et generosam dominam Annam relictam egregii *Joannis Sukhan* quondam concivis civitatis Cassoviensis ratione bonorum a praefato egregio *Joanne Sukhan* relictorum facta ex ambarum partium voluntate, cum consensu ac iussu totius senatus in librum civitatis ad instantiam ambarum partium de verbo ad verbum fideliter inserta atque inscripta est die 25. octobris anno (15) 82.

Én *Sukan Pál* eztergami mostan Cassán, adom mindeniknek emlékezetül és tudtára, kiknek illik, hogy az minemü testamentomot az én szegény megholt uramatyám, *Sukhan János* tett, azt mindenképpen helyen hagyván asszonyommal, az én mostoha anyámmal megegyenesedtem [1] és megalkudtam, az minemű pénz, ezüst marha és egyéb házieszköz, mindennemü ingó marha, valami az én szegény megholt uramatyámtól, *Sukhan János*tól megmaradott, engemet asszonyom azokból mindenekből megelégített és kezemben adta, az miképen rendszerént megvagyon az registromba irva, mely registromnak egyik asszonyomnál, az én mostoha anyámnál vagyon pecsétem, kezemirása alatt, az mása peniglen nálam vagyon.

Annak felette az minemű szőlőnk az cassai hegyen vannak, melyeket az én szegény uramatyám, Sukhan János asszonyom az én mostoha anyám időben szerzett, egyike a szőlőnek az Hernád által, mely régen Chyreo Ferencze volt, az másik az Térharaszton, mely Kewesdy Alberté volt, az harmadik az Vereshegyen Zappanos Lukácsé és Kazköttő Jakabé volt. Asszonyom énnekem mindazoknak felét engedte; vagyon ismét nyolcz kötél szántóföld, hat kötél együtt az téglaszinektől; az két kötél együtt, Myzlókára [2] hogy mennének az hegy oldalában vagyon és ismét vagyon hat kötél rét, melynek két kötele az fwző(?)malomnál vagyon az värosé mellett, két kötél ismét az gátszélbe, ismét két kötél az Tábor rétin, ott is az városé mellett. Ezeket az én szegény uramatyám asszonyom énnekem felét engedte jóakaratjából. Az én szegény megholt uramatyám *Sukhan János* vett volt az én anyám időben (=idejében) hat kötél földet, az harom kötél együtt az Hernádra megyen, végül melyen az lebenyei út megyen által keresztül rajta; egy kötél ismét az kőbánya ellenébe az téren; két kötél ismét arra az árokra jő végül, melyet az földek között ástak az nagyvágónál. Ebből az hat kötél földből asszonyomnak egy kötélt adtam. Az mely házam itt Cassán az városba vagyon és

[1] »megh egienessetem.«
[2] Kassa városával határos község.

kertem az az felső kapunál, melyen az Csermelye foly által, mert hogy az én szegény uramatyám, *Sukhan János* az én édesanyám idejében szerzette, az háznak és az kertnek az én mostoha ayámnak jóakaratomból harmadrészét engedtem. Ezen kívül az mi kevés örökségünk és jószágocskánk az cassai határon kívül vannak, melyek az én megholt uramatyám testamentomában nevezetben vannak, azokat éppen azon testamentom szerént asszonyomnak, az én mostohaanyámnak minden perpatvar nélkül megengedtem, mind én s mind penig asszonyom egyenlő akaratból azon testamentomot helyen hagytuk, mint ez felül megirt egymás között való megegyenessedésünket én az én jóakaratomból semmi kényszerítés nélkül ezen levelemnek rendében vallom és erősítem megváltozás nélkül asszonyomat ezekben megtartani, az mint szinte őkegyelme is engemet, sem utánam valókat ezután sem ő maga, sem atyafiai sohasem háborgatnak és nem keresnek, én is azonképpen erre felelvén, hogy sem énmagam, sem semminemü atyámfiai asszonyomat ő kegyelmet avagy az ő kegyelme maradékit semmiben nem háborgatjuk, sem keresünk. Mely dolognak nagyobb erősségeért mimagunk személyünk szerint nyelvünk vallásával az itt való cassai városunk törvénye szerint az tanácsházon valljuk és ezen városkönyvében beiratni engedjük. Ezeknek bizonyságára az én jelen való levelemet kezemirása alatt és pecsétemmel megerősítetett. Actum Cassoviae die 24. Octobris anmo domini: 1582.

Exhibuit insuper idem egregius *Paulus Sukhan* schaedam amplissimo senatui, in qua schaeda sua propria manu subsequentia formalia verba erant scripta:

Annak fölötte én *Sukhan Pál* az mi részörökségem énnekem mind itt az cassai földön, Héczyen (=Hécze) és Bényén vagyon, mindazokban vallom asszonyomat anyámat Kyzyl Anna asszonyt tutorúl mindaddig, mig énnekem jóakaratom és kivánságom leszen rajta. Akkor azután az megnevezett testamentom és köztünk megalkuvás szerint megoszlatván, kiki az övét birhassa.

Idem *Paulus Sukhan.*

(Eredetije Kassa város ú. n. városkönyvében, mely az 1562—1603. évekre terjed.)

KEMÉNY LAJOS.

TINÓDY UNOKÁI ÉS VEJE.

Domino Laurentio Aurifabro indice civitatis 1574 existente.

Expeditoria pro honesta domina Catherina,[1] relicta circumspecti quondam viri Pauli Abstemii[2] civis et pharmacopolae istius civitatis Cassouiensis ex idiomate hungarico in latinum conversa et iussu senatus die 12 Februarii inscripta.

Ego Ambrosius Balasfy sarctor colosuariensis fateor harum mearum litterarum serie, quod domini testamentarii et estimatores, qui interfuerunt

[1] Tinódy Sebestyén leánya.
[2] Bornemissza.

bonorum et rerum Pauli quondam Apotecarii aestimationi et divisioni ex iis, quae venerunt ipsius duobus orphanis pueris videlicet Stephano et Sophiae iuxta conscriptionem praetactorum testamentariorum et divisorum conscriptione manibus meis ex domini iudicis concessione assignarunt, illa omnia percepi ad me integre. Ac ideo ipsos dominos testamentarios et divisores atque dominam relictam Pauli Apothecarii nemo persequatur aut impediat neque iudicialiter neque extra iuris processum. In cuius testimonium do meas literas has obsignatas et confirmatas sigillo meo. Datae Cassoviae 26 Januarii 1574. Ideo si quispiam iuris aliquid ad perquirenda ista haberet, me ipsum ad id quaerat.

(Kassa város levéltárában a »Protocollum literarum sat. 1562—1603« czimű codexben.)

1579.

(Kolozsvári Szabó Ambrus, Tinódy Sebestyén veje, egy Dávid Ferencz és Károlyi András előtt folyt válóperről.)

Köszönetemnek és minden atyafiúságomnak ajánlásának utánna az felséges Uristentől kivánok szerető atyámfia, Simon uram minden jókat megadatni. Továbbá szerető atyámfia, Simon uram énnekem küldtél vala egy levelet tavalyi esztendőben mind András uram,[1] az ott való predikátoréval egyetembe egy levelet az anyátok felől, Kalmár Tamásné felől és az feleséged felől Borbárasszony (= Borbála asszony) és Anna asszony felől, kibe nem jámbornak is írtad vala; annak felette az ti predikátortok, András uram oly levelet is küldött vala az itt való predikátornak, hogy nemis szükség volna itt tartani az gyülekezetbe, mint ilyen hiteszegett, gonosz asszonyt, mint ilyen tisztátalan személyt, mely levelet meg is adtam vala az mi predikátorunknak, az te küldted levelet is megmutattam vala feleségednek és anyjának, kiért azóta mind haragudtak reám, azért most gonoszúl vagyon dolga feleségednek, hitét, gyürüjét egy ifjúnak adta, az ifjú is néki. De hogy hallotta az ifjú, hogy hites ura vagyon, hamis hitű, nem akarja elvenni, és erővel reá akarná kötni magát; az asszony idézte az papok eleiben az ifiút, avval menti magát, hogy azelőtt *Dávid Ferencz* elválasztott titeket egymástól, az Kassai város is elválasztott és te adtál volna szabadságot az feleségednek férjhezmenéshez. *Dávid Ferencznek* azt mondta, hogy igen kurvás, parázna voltál, részeges, soha otthon nem háltál, hanem az kurváknál; ehhez képest adott volt levelet neki, de ez levél semmi, erőtlenné tették az papok. Hanem oly törvényt tettek az ifiúnak az papok, hogy felmenjen Kassára, oly levelet hozzon tőled, hogy te hit szerént valld meg az város előtt, hogy te el nem űzted tőled, szabadságot is nem adtál neki megházasulásra, hanem még számot tartanál reá, hogy hite mellé menne. Annak felette azt is megvallanád, hogy szökve ment el tőled. De szerető atyámfia, Simon uram, tudod azt, hogy énnekem is mondtad, hogy felmentem vala, hogy bejönnél egyszer reá és mint ilyen hitetlennel azt művelnéd. Azért szerető atyámfia, Simon uram, most

[1] Károlyi András.

volna ideje az bejövésnek. Im embert bocsátunk fel, ki az városnak is vitt levelet fel tőlünk; jöjj be ugyanezen emberrel, ne szánd egy kevés költségedet, munkádat, szállj én nálam, ételedre-italodra semmit nem költesz; az mit tudsz, mindeneket vallasz feleségedre, mind az anyjára. Az asszonyfeleséged fogva volt, kezesség alatt vagyon mostan, mostan menekedhetel meg tőle; neked sem jó ugyan élned; nám vagyon annyi, adott Isten annyit, hogy bejöhetsz vele; az várostól is hoz levelet melletted az ideváló papoknak és az városnak, sőt még az ti predikátoroktól is; Isten előtt is dicséretes leszen, emberek előtt is az te neved. Azért szerető atyámfia, Simon uram mindenképpen légy érette, hogy az legényt hiába alá nem bocsássad, hanem mindenképpen érette légy, hogy mint ilyen hitehagyottat megbüntettes, hogy Isten előtt számot ne adj érette. Isten tartson meg jó egésségbe nagysok ideig. Költ Colosvárat, szent Mihály havának 19 napján 1579. Kegyelmedtől jó választ várunk mennél hamarébb lehet.

Zabó Ambrus Kolosváry,
kegyelmednek jóakaró barátja.

A czimzés félig olvashatatlan: . . . . Cassán az én bizodalmas . . . . Simonnak Cassán . . . . mészáros utczában . . . . kezébe.

(Eredetije papiroson, Kassa város levéltárában, lajstromozatlan.)

KEMÉNY LAJOS.

RADUCHIUS GYÖRGY LEVELE.

1655.

Nemes, nemzetes bíró s patronus uram. Szolgálatomnak ajánlása után hosszú és boldog életet Istentől Kegyelmednek kívánok.

Nemzetes bíró uram, mivelhogy a fa, a melyet Kegyelmed deákok szükségére subministrált, majdan elfogy, kényszerítettem Kegyelmedet megint búsítani, alázatosan kérvén, Kegyelmed parancsolja meg gróf uraimnak, hogy ő Kegyelmek falukból fát subministráljanak, hogy a szegény deákok mind most s mind pedig következendő Karácsonyi ünnepeken (a melyre Isten ő szent felsége jó egésségben Kegyelmedet felvirrassza!) a több defectusok mellett hideget is szenvedni ne kényszerítessenek. És hogy azután ne kellessék Kegyelmedet búsítanom, e felől így gondolkodtam. Mivelhogy ordinarius német (kiszakadt), a kit karácsonyi cantatio illet, engedje (kiszakadt) magistratus, hogy a deákok szokás szerint énekelni menjenek és azután azon a pénzen közönséges szükségre való fát vegyenek. Mert amint látom, ha szintén Isten ellenünk való felgerjedt haragja megszünik is, nem mindjárt annyi gyermekek fel fognak járni az oskolában, hogy elegendő fát hordanának. Én arra obligálom magamat, hogy tulajdon szükségemre abban a pénzben csak egy polturát sem költök el. És ha patronus uraim oskolánkhoz való jó akaratjokat oly bőven megmutatják, hogy ne kellessék egész cantatiót

fáért adnom, a mi marad, azt más közönséges oskolabeli való szükségre fordítom. De caetera divina protectione vestram generosam et nobilissimam Dominationem commendo et din incolumem reipublicae huic commodo superesse cupio. Dabam ex museo meo die 15. Decembris Anno 1655.

G. N. et C. D. V. ad serviendum paratus

Georgius Raduchius
scholae rector.

(Eredetije Kassa város levéltárában 8317/25. sz a.)

KEMÉNY LAJOS.

SZATHMÁRI ANDRÁS.

Kassa városa levéltárában, a 11.052. sz. a. őrzött okirat — Szathmári András reverzálisa — hátsó oldalán egy négysoros vers olvasható, melynek úgy epigrammatikus éle, mint ütemes verselése felkölti érdeklődésünket.

A magyaros formájú epigramma — mi annak tartjuk — ez:

»Kiki az mit szeret, kedves az annál,
Drágább ő magányi nyomó aranynál.
Mert minden öröme, kedve abban áll,
Víg, mikor vele van, mord, mikor elvál.«

A vers szerzőjére az okirat nyomán Kassa város 1696. évi jegyzőjére következtetünk; a versecske fölé ugyanaz a kéz az akkor szokásos, a levelezést bevezető sorokat írta probatio calami gyanánt: »Szolgálatomat ajánlom, mint jóakaró uramnak«, ugyanez olvasható oldalt is magyar és latin nyelven,

Lehet, hogy a reverzális írója, Szathmári András volt a vers szerzője, az okiratra ütött pecsétjében írótollat tartó kéz látható, írástudására tehát sokattartó egyén lehetett s minden valószínüség szerint kenyerét, ha nem is mai értelemben, tollforgatással kereste. A reverzálisában említett Holló Zsigmond a szepesi kamara elnöke volt s Szathmári a kamara kanczellistája lehetett.

Közöljük a reverzálist egész terjedelmében, mert tanusíthatja, hogy írójában, Szathmáriban XVII-ik századbeli költészetünknek egy izmos tehetségű, eddig ismeretlen alakja rejtőzik.

Így szól:

»Anno 1696 die 6 Augusti. Én nemes Kassa városának hostátján *Holló Sigmond* uram ő nagysága majorjában lakozó Szathmári András, adom tudtára mindeneknek, akiknek illik ezen levelemnek rendiben, hogy én némely embereknek vádjokra erős fogságban estem volt, honnan is ki nem szabadulhattam külömben, hanem Veres Pál uram interpositiója és kezességére; mely iránt adom én is ő kegyelmének ezen credentionalis

levelemet pro maiori securitate, hogy én ő Kegyelmét ezen nagy jóakaratjáért cserben nem hagyom; casuque hogyha elahalnék (= ellábalnék vagy elloholnék?), tehát ő Kegyelme mindenütt (kétszer!) és minden helyen per és patvar nélkül hozzám nyúlhasson; melynek nagyobb bizonyságára adtam magamról ezen credentionalis levelemet ő Kegyelmének, magam Kezem írásával megerősítvén. Actum Cassoviae die et anno supronatato.

Szathmári András pecsétje m. p.
Felesége Szász Erzsébet X *
és fia Szathmári Ferencz X.«*

KEMÉNY LAJOS.

Kassa városának 1696. évi jegyzője-e a vers szerzője vagy pedig Szathmári András, vagy más valaki? ezt a kérdést nem dönthetjük el. Az 1696. évszám azonban alkalmat szolgáltat arra, hogy két dologra rámutassunk. Az egyik az, hogy a verset legeslegalább abban az esztendőben írták, vagy hogy már akkor ismeretes volt. A másik az, hogy Apollonius krónikája nemcsak a most ismeretes legrégibb magyar kiadása előtt (1591) kezén forgott a magyar olvasóközönségnek — Bornemisza Péter (1578) tanusága szerint, hanem hogy a n múzeumi könyvtár XVII. századi lőcsei csonka kiadása is foglalhatott magában Apolloniuson kivül egyebet is.

Ez a négy sor ugyanis, kezdete annak a versnek, mely »A jó Szerencsének irigylői ellen írattatott egynehány magyar versek stb.« czím alatt Apolloniussal a XVIII. században rendesen együtt nyomatott. Az 1696. évi feljegyzés kétségtelenül bizonyítja, hogy XVII. századi termés. A Tört. Szótár 1722. évi kiadást használt. Petrik könyvészete csak az Esler Márton (1752.) kiadását ismeri, melyben ezeknek a magyar verseknek nagyon megromlott szövege olvasható. *Sz.*

ZVONARITS ISTVÁN LEVELE.

1644.

Szolgálatom ajánlása után, kivánok Istentől kegyelmednek kedves jó egészséget, minden dolgaiban való szerencsés állapottal egyetemben boldogúl megadatni.

Megolvasván az kegyelmed Szombatból írt levelét, csodálkozni kezdek, hogy mégis választ kérne kegyelmed, holott superintendens urammal vagyon két holnapja s talán több is, hogy resolváltuk magunkat és immár csak vártuk az kegyelmed tetszését, mi móddal s alkalmatossággal disponál kegyelmetek az általmenetel felől. De hogy ez levélhozó ifjútól megértem, hogy most sem érkeztek azon levelek kegyelmetek kezébe, nem csodálom, hogy eddig minden dispositio elhaladott. Ha azért azon levelek kegyelmed kezében akadnak, azokból derekas resolutiónkat, megérti kegyelmed. Superintends uram állapotjában most semmi mód nincs, míg Isten más jobb alkalmatosságot mutat. Nekem ő kegyelme persvadeálta legnagyobb részből, az kegyelmetek leveleiben való motívák segítvén az ő kegyelme intését. És noha írtam volt magam személyemben való általmenetelemet, de két költséget s

* T. i. Keze keresztvonása.

két fáradságot miért kellene tenni, főképpen ez mostani veszedelmes idők alkalmatlanságiban. Ha lehet az dominus Paulust praemittáljuk, ha penig úgy nem lehetne is, de együtt igyekezünk az kegyelmetek szolgálatjára. Csak kegyelmetek igen jól gondolkodjék ez hadi tumultusoknak veszedelmes alkalmatlanságiról minemü securitással lehessen cselédestől annyi földön békességes általmenetel.. Mert akár itt legyen s akár az kegyelmetek földjén s akár az köz helyeken az hadak fészke, mindenképpen az úti járás alkalmatlan, főképpen ez téli időben. De mindazonáltal csak találja föl kegyelmetek az módot s arra választott, ideküldendő bizonyos magaféle nyája által tudosítson s az úti járásban provideáljon. Innend Isten egésségben s életben megtartván, fogyatkozás az dologban nem leszen. Ez ifjú ezen materiáról többet fog mondani kegyelmednek. De coetero tartsa Isten boldog szerencsés állapotban fejenként kegyelmeteket. Raptim ex Szent György. 21 Novembris Anno 1644.

Kegyelmednek jó akarattal szolgál

Zw(onarits) István m. p.

Czím: Egregia nobilitate ornatissimo domino N. Soporni, domino amico et fautori plurimum honorando.

(Eredetije papiroson, zárlaton piros gyűrüpecsét, Kassa v. lvt. 7145/34. aa.)

KEMÉNY LAJOS.

ADALÉK A DEBRECZENI CSOKONAI SÍREMLÉK TÖRTÉNETÉHEZ.

A folyóirat 1904. évi II. füzetében a 247. lapon közöltem azon adatokat, melyek a debreczeni Csokonai síremlék felállítása körül 1819—1836-ig lefolyt vitára vonatkoznak. A vita végső hullámai már a síremlék ügyével csak távolábbi vonatkozásban voltak, s inkább a Péczely József debreczeni tanár és tanártársai közt folyó harcznak nevezhető. Említett czikkben közöltem az 1836. elején tartott egyházkerületi gyűlés jegyzőkönyvének azon pontját, mely a vitának azzal vetett véget, hogy Péczely József és tanártársai az egyházkerületi gyűlés előtt ünnepélyesen kibékültek. Pótlásul itt közlök egy nyilatkozatot, melyben a kibékülést meghozó egyházkerületi gyűlés előtt közvetlenül Péczely magát védelmezte tanártársainak »Feleletével« szemben. Péczely nyilatkozata a debreczeni ref. főiskola anyakönyvtárának R. 472. számu kéziratgyűjteményében a következő:

»Felelet a debreczenyi reform. collégium professorainak egyen kivül, Debreczenben decz. 30. 1835. költ feleletére.

Kényes helyzetemhez képest, melyben nekem hivatalbeli szoros kapcsolatomnál fogva azokkal, kik ellen föllépni kéntelenittettem, nyer-

nem sem lehet úgy, hogy egyszersmind ne veszitsék, csak a dologra minél rövidebben kívánok felelni mennyit a történteknek megvilágosítása s becsületem mulhatatlanul szükségessé tesz az általam mélyen tisztelt közönség s tiszttársaim lehető kémélésével, s ugyanazért előre azon határozattal, hogy én ezuttal semmi, a tüzet táplálható uj adatokat a szönyegre nem hozok és csak azokhoz tartom magam szorosan, melyek vagy nyilván benne vagynak a Feleletben, vagy természetes okoskodással belöle következtethetők. Főkérdés a fenforgó dologban: volt-e nekem jogom az ifjuságot felszólítani, volt-e joga a t. professori karnak az én felszólitásomat letartóztatni, s engem azért, a mit erre tettem rend és függés ellen dolgozással vádolni.

Az elsőt a mi illeti, a dolog ellen maga ellen figyelmeztetni valakit annyival inkább tanítónak tanítványait valami szépnek jónak tehetésére való alkalomra, úgy hittem, s úgy hiszem most is, egy elfogulatlan itélőbirónak sem lehet szava; a forma ellen, a mennyiben inditványomat tiszttársaim értesítése s jóváhagyása nélkül tettem, csak úgy lehetne, ha ezt egyenesen tiltó valamely helybeli törvény volna, de ilyen nincs. Más oskolákban hasonnemü igyekezetek nem akadályoztattatnak, így p. o. hálás tanulók tanítóik képét, mint többek közt a patakiak Kőviét, a pestiek Kelemenét és Imréét sat. magok költségén felsőbb engedelem nélkül rézbe metszettek; a mi magunk oskolájában is nem példa nélkül való, hogy az alsóbb oskolabeli tanulók tanitóiknak öszve adott köz költségen valamely emlékkel vagy maradandó becsesb ajándékkal kedveskedtek, a nélkül hogy vagy azok vagy ezek illető igazgatóságuk által számadásra vonattak, vagy jövendőre megtiltattak volna. Így gondolám, ha az élők megtisztelése szabad, nem lehet tilalmas az elhunyt érdemeseké, nem kivált a bennünket sokszorosan érdeklő Csokonaié, s hozzám ékesen szólás tanítójához legkevésbé illetlen.

Volt-e joga a professori karnak az én írásomat letartóztatni? Ugyhiszem nincs oly, nem mondom törvény tudó, de csak egy kevéssé gondolkozó ember is, ki erre nemmel ne feleljen. A professorátus e dologba velem szemközt párt (s nem corpus, mint magát nevezi, vagy legfeljebb csonka corpus), tehát mikor írásomat elfoglalta, maga ügyében bíróskodott, a helyett hogy, mit több okok közt saját érdeke, a tanítói és igazgatói köztekintetnek az igazgattattak előtt lealacsonításának eltávoztatása is javasla. Vagy engemet barátságosan figyelmeztetett volna (mire én ha tettem helytelen vagy törvénytelen voltáról meggyőződtem volna, vagy szándékommal felhagytam, vagy a professori kartól jobbnak itélt uton indultam volna el), vagy a helybeli felsőbb igazgatóságnak tett volna jelentést, mit, ha az én tettem oly rend és törvénysértő és így az ifjuság tulajdon egyik elöljárója által rendeletlenségre, törvénytelenségre vezettetés veszedelmében volt, úgy tartom, nem is szabad lett volna elmulasztania. S tette é ezek közül valaméket? Nem, hanem már több napokig kézen forgott írásomat, a nélkül hogy okairól, további szándékáról engemet vagy az ifjuságot írásban vagy szóval annak rendi szerént értesített volna, letartóztatja. Mit, miután én hirből elébb, azután

magától a seniortól, hivatván, hitelesen megtudtam, a legközelebbi (18d nov) professori gyűlésben megjelenvén, vártam, hogy tiszttársaim ezen alkalmat legalább használandják tettök okainak, szándékjoknak velem barátságos tudatására, s midőn ez se történt, megjegyezve mellesleg, hogy ezen hallgatás reám nézve az egyenes bántásnál is fájdalmasabb volt és hiszem, minden becsületérző emberre nézve is úgy fogott volna lenni: mi maradt egyéb hátra, mint hogy vagy én folyamodjam már most a helybéli felsőbb igazgatósághoz, vagy azon uton, melyet nyócz tiszttársaim mutatának, magam állítsam magamat, mit törvényeink annyiszor megengednek, erővel elvett jogomba vissza. Én az utolsót választottam, részint, hogy az elkerülhetőnek itélt alkalmatlanságtól a felsőbb igazgatóságot megkiméljem, részint, hogy tiszttársaimtól való függetlenségemet mentül nyilvábban és hathatósabban kimutassam, mert függeni a polgári társaságban mindennek kell, függés nélkül nincs rend, rend nélkül nem állhat fent a társaság, de kinek-kinek csak attól kell függeni, kitől tartozik, különben a mindentől függés maga legnagyobb függetlenséget okozna, legszorosabb függés azoktól, kiktől tartozunk, nem oly nyomó, mint bármely kicsi azoktól, kiktől nem tartozunk; függeni pedig velünk ugyanazon egy helyzetüektől épen alacsonyító, minden lelkierő hijányát s kihalt becsületérzést mutató. Így hát erőnek erőt, tettnek tettet tevék ellenébe, de itt is a szükségben mérséklett magavédés (moderamen inculpati tituli) határán tul, úgy reménylem, nem mentem: következő második értesítést bocsátván az ifjusághoz, melyet mellesleg megjegyezve meg nem foghatok, miokon kellett a professorátusnak csak *hiteles előadásokból* és szavait csak jobbára adni, holott én azt, mihelyt titokban, s nem épen illő módon nyomoztatását megértettem, azonnal közlöttem magában az eredeti iratban rektor professor urral, hogy tiszttársaimat a szükségtelen fáradságtól, az ifjuságot a faggattatástól megmentsem.

»Következő itt szóról-szóra által irt felszólítás mellett (következett a t. közönség előtt már tudva lévő első felszólításom azok kedvéért, kik az ifjuság közül meg nem láthaták), megbíztam volt a napokban senior urat a nehai Csokonai czélba vett emlékére a Ns ifjuságtól tejendő önkéntes ajánlatok elfogadására, minthogy pedig ebeli részvéttől említett senior urat a T. oskolai szék egy távol létemben tartott gyűlésében, s így előttem tudva nem levő, de tudni nem is kívánt okokon eltiltani jónak látta, minden kedvetlen összeütközések kikerülése, s senior ur kimélése tekintetéből, kívántam tudatni a ns ifjusággal, hogy szándékommal fel nem hagytam, hanem ezentul magam, ki ezt teljes jussal tehetem, fogom senior ur helyett feljebb olvasható elébbeni felszólításomhoz ragaszkodva az ajánlatokat és pénzt mindazoktól elfogadni, kik a ns ifjuság közül e nemes, minden szépre és jóra érzékeny keblektől rég óhajtott vállalatot részvétőkkel elő segéleni szívesek lesznek. Debreczenben nov. 20d 1835. Péczely József. Professor.«

Ezen 2-dik írásomnak különösen 2-ik kitételében látszik megbotránkozni a professorátus, először, hogy *tudni nem kívántam okait*, melyeken első felszólításomat feltartóztatni, a seniort a nekem engedel-

meskedéstől, s a dologban tovább részvéttől eltiltani jónak látta. De hát ha a professorátus, kinn lett volna elébb a sor, nem kívánta velem *okait tudatni*, mért kívántam volna én erőnek erejével tudni, kivált mi ujság kívánatomat nagyon mérséklé előre *tudva*, hogy igaz okát a dolognak úgy sem fogja velem tudatni. Másodszor különösen megbotránkozni látszik ezen szavaimban: *ki ezt teljes jussal tehetem.* Ezen szavak nem tesznek egyebet, mint azt, hogy engemet úgy, mint a seniort a professorátus el nem tilthat, mi, úgy tartom, az eddig mondottakból elég világos, ha ezt már maga is a professorátus meg nem esmerte volna azzal, hogy engem nem, holott én voltam az indító, hanem a seniort, ki csak eszköz volt, tiltotta el az ajánlatok és pénz elfogadásától. Itélje meg tehát akárki: van-é joga a professorátusnak ezt annyira neheztelni; engem érte rend és *törvénybontással* vádolni.

Atalyába nagyobb óvakodással kell vala másnak *rendetlenséggel* vádlásával föllépni azoknak, kik, csak ezen egy tárgyra szorítva figyelmeztetésemet, ebben magában annyit tévesztettek, vagy szántszándékkal tettek a rend ellen, midőn 1-ör saját ügyökben, 2-or tiszttársuk felett, 3-or rögtön azt, kit a dolog illet, ki nem hallgatva, sőt meg sem szólítva, 4-er okaiknak, ha mindjárt színes okaiknak is előadása, s hozott ítéletöknek közönségessé tétele nélkül, biróskodtak, s végre, 5-ör a *levéltöredék* íróra megneheztelvén, rajtam töltik bosszujokat.

Második kérdés talán az lehetne: az általam választott módot a professorátus akármi okon változtatván, egyébiránt magát a dolgot nem, volt-e abban következettség, hogy a professorátus abbéli féltében »*hogy a szülék és jóltévők* nehezen fognák jóváhagyni, hogy az ifjak az övékből ajándékozgassanak«, eltiltja ezeket szívességi ajánlásaiknak (legfeljebb 1 vfrt) határt szabott, s így a vetélkedésre való alkalmat tőlök elvágott tanítójok felügyelése alatt, s ugyanazoknak korlátlan részvételt enged a *polgárság által meghatározott helyen*, hol körökből kilépve, igazán *belevonatnak az életbeli praxisba minekelőtte oskolájokat végezték volna* és a nagyobb ajánlatok látására *ifjui generositasuk felingereltetvén*, igazán vetélkedés kisirtetibe, még pedig olyanokkal vetélkedés kisirtetibe esnek, kik *nem szüleik és jóltévőik segedelméből* élnek. Ezt már inkább helybe fogják hagyhatni a szülék és jóltévők?

Harmadik kérdés: hivatkozhatok-e a professorátus indító okai méltányoltatásában egy olyan soha senkitől elébb nem látott, senkivel nem közlött, csak most először saját ügyében maga mellett előmutatott jegyzőkönyvre, melynek különben is egész formája menetele nem annyira a történtekhez, mint a történendőkhöz, későbben történtekhez illesztett alakja későbbi eredetet látszanak mutatni. A professorátus ugyan hogy ezen jegyzőkönyvet annak idejében nem közlötte, feleletében ezt az okát adja: »mert engemet akart az ifjuság előtt megkimélni.« De ezen kimélés miként megegyeztethető azon kiméletlenséggel, melyet akár elébb becsületemnek, tekintetemnek az ifjuság előtt nyilvános megtapodásával *felszólításom* letartóztatásában, akár közelebb az egész Haza előtt ellenem intézett vádjaival Feleletében mutatott a professorátus. De férre tévén minden gyanut, legyen hogy az a jegyzőkönyv valósággal akkor készült,

mikor állíttatik, 14-ik novemberben s csak az én kimélésemből maradt el közöltetése, abban az esetben nem mentség-e az vád nélkül, s nem annak előre érzését mutatja-e, hogy az ügy nem jó lábon áll? Mind ennek, mind a feljebbi kérdésnek eldöntését a N. É. közönség részrehajlatlan itéletére bizva, s a jegyzőkönyvnek részletes taglalgatásába sok tekintetekből ezuttal nem ereszkedve, még csak azt jegyzem meg átaljában, hogy ezen jegyzőkönyv a történtek folyamának, s környülményeinek nem leghivebb előadása, azért még csak azt sem vitatom, kikre alkalmaztatható a T. Professorátus azon szavai: »kiket kell és illik buzdítani mind szóval, mind példával igyekszik«, mert Debreczen lelkes polgárainak, kik magok tevék az indítványt, erre nincsen szüksége, a tanuló ifjuság serkentésére pedig a történtekből s jegyzőkönyvből itélve, talán a professorátus maga sem fogja kívánni, hogy értettessék, sem azt kérdésbe hozni nem akarom, mit a T. Professorátus »ama jeles költőnknek még hamvaiban is megtisztelésére« maga készségéről mond, noha nem tudom, nem fogják-e épen ezt oskolánknak a közelebbi 30 esztendők alatt kikerült, s most az egész hazában szerte a professorátus feleletét olvasó érdemes egykori nevendékei kétségbe hozni s legfeljebb némi kivétellel s megszorítással igazolni s vajjon el fogják-e az emlékre kéntelenséggé vált illendőségből is adhatott néhány vfrton eddigi meggyőződésöket adni. A mi illeti a N. Csokonai tiszteletére ezelőtt 16 esztendővel a nemes tanuló ifjuság által czélbavett emlék meggátlásábani nagy »részvétemet« mely a feleletben szemémre vettetik, ez abban állott, hogy mint rektor, egyéb iránt a professori karnak akkor legifjabb tagja, a professori végzést úgy és oly móddal, a mint reám bizatott, végre hajtottam, el nem titkolván, noha ezt el is hallgathatnám, hogy akkor az ifjuság egyedül maga erejére támaszkodva akarván emlék oszlopot emelni, ezt én magam is, bár az ifjuság »helyheztetésén fejül-valónak« nem is, (mert mi természetesebb, mint hogy érdemesnek kivált költőnek, a költészetet ma korok felett különösen kedvelő ifjuság fájlalja emlékének szemei előtt elvesztét, s azt menyibe rajta áll, fentartani óhajtsa), de erején fejül valónak tartottam, s a mely ok akkor a többség értelméhez állíta, éppen az hoza most azzal ellenkezésbe. A mitől akkor talán tartani lehetett, hogy az ifjak korlátlan buzgósága, s ebből következtethető magok megeröltetése, a szülék s jóltevők neheztelését vonhatná maga után, annak most, mikor a vállalathoz »csak mint segédek legfeljebb egy v. frton feljül nem hajtható önkéntes adományal járulnak«, helyes nem lehetvén. Mert ki tehetné fel jó érzésü szülékről, jóltevőkről sértés nélkül, költségöknek, szívósségöknek a kitüzött határok közt ily nemes végre fordíttatását kárhoztatnák, sőt éppen ez tenné-é őket magok megeröltetésével is készebbekké az adásra, ha adott költségeiket a mulhatatlanul szükségeseken kívül csak ilyen hasonló nemes czélokra látnák fordíttatni. Mostani tettemen tehát annyival kevésbé csudálkozhatnék a professorátus, mert hogy én a feledés veszedelmében levő érdemesek emléke fentartását nemcsak óhajtom, hanem erőmhöz képest eszközölni is kívánom. Annak én azolta is csak a Németi Pál versei és a Pallas Debreczina öszve szedése és kiadása által is elég bizonyságát

adtam. Egyébiránt ha én 1819-ben az emléket akármi okon gátló professori karral teljesen egy értelemben lettem s most 16 év után értelmem változott volna is, ebben semmi szégyenleni valót, hamarébb örömre való okot látnék, ebből is azt gyaníthatva, azzal hizelkedhetve magamnak, hogy à haladó korszellemmel előmenve, én talán nem maradtam 1819-nél, s 1836-ban élek.

Ingerelni az ifjuság generósitását, a mivel másikkal vádoltatom, én sem tartom helyesnek, de elhamarkodni nem engedni a szép és jó eránt érzéseit nemcsak károsnak nem, sőt szükségesnek itélem, különben hogy az ingerlés vádja nem reám, hanem inkább vádlóimra illik, csak a 2-ik kérdés alatt röviden érintettekből is világos.

Micsoda az én kimélésemből történt kötelességmulasztás tétetett ki valaha a t. professorátusnak a felsőbb igazgatók által, el nem gondolhatom, én sem kémélésről, sem ennek hibául tulajdoníttatásáról semmit sem tudok, hanem ha talán azt érti a professorátus, hogy a Lantot előre meghirdetett rendes gyülésekben, úgy mint most a Csokonai emléke tárgyában tett lépéseimet idejében meggátolni elmulasztotta.

A melyeket a Lantot illetőleg, úgy látszik szántszándékkal ujabb tüzet gerjesztő czélzattal a dologtól eltérve említ a professorátus, czáfolatot nem érdemelnek, eléggé meglevén már azok czáfolva részint a T. míveltebb közönség, nem egyképen nyilvánitott kedvező itélete, részint az 1833-iki juliusi Hazai és Külföldi Tudósítások mellett széllyel küldözött Felelet által. Én csak azon való csudálkozásomat nem rejthetem el, hogy ilyen csak irástudatlan embertől várhatott vádakban irástudó, irásmagyarázó férfiak, kiknek nem lehet nem tudniok: »qui rapiet ad se, quod erit commune omnium, nudabit animi conscientiam«, osztozhatnak, s nem tudják, vagy nem akarják általlátni, hogy a Lant kárhoztatására általok felidézett szavak azokra, kikre erővel illesztetnek, csak azért sem vitethetők, mert úgy én is »szerkeztető« köztök értetném. Különben ezen egész ügyben miként viselte magát a professorátus, a néma szólani nem tudó Lant helyett, s helyettem szerkeztető helyett, ki szólni tudnék, de nem akarok, szóljanak a Lantnak már nagy részint oskolából kikerült irói. Az olvasótársaságra nézve nem kivánok egyebet megjegyezni, csak azt: *a)* hogy a 6-ik deczemberi professori gyülésen, melyen a jegyzőkönyvi kivonat az egész professirátust jelen voltnak mondja, én jelen nem voltam, bátran hivatkozhatva e részben azon gyülés eljébe idézett officiálisokra és jurátusokra; *b)* a 6-ik deczemberi jegyzőkönyv tulajdonképen csak a 15-ik deczemberi professori gyülésben az akkor éppen ülő s a jegyzőkönyvet látni kivánó méltóságos superintendentialis deputatio sürgetésére készült meg, s ezen professori gyülésben történtek lehető leglágyabb kifejezésekkel jegyeztettek fel, annak fő oka, helyesen, nem helyesen, én voltam.

A miket a t. professorátus Felelete végén nevelői bölcsességéről mond, azokban véle nagyobb részint egyetértek, azzal a külömbséggel, hogy én azon szép elvekkel sem több az oskolában hallottakon kívül is tanulni vágyó ifjaknak olvasótársaságba való öszveállását, sem, — kiktől a nonus annusra várakozás nélkül is telik, — apró, kivált

költészeti munkák készitését összeférhetetlennek nem tartom, s ha ez valósággal is igy nem volna, által nem láthatom, anyi más, a hazában nemcsak elszenyvedett, hanem igyekezeteiket méltányolni tudó előljáróiktól gyámolitott, pártolt ifjui olvasó- és irótársaságokat elhallgatva miként veheték közelebb a n. pataki kollégium Tek. főkormányzói mindkettőt közönséges pártfogás alá. Miként segitheték Zemplin lelkes fiai és leányai magányos adományokkal is életre Patak Lantját, a Párthenont? (Lásd Párthenon előbeszédjét). Megjegyezve részemről továbbá az is, hogy én az oskolát az élet előkészületének tartván, szeretem az ifju embert még az oskolában, tanitói felügyelése vezetése alatt az élettel megösmertetni, hogy az oskolát elhagyva, ne legyen kéntelen egyszerre bebukni a világba, ez okon nem kivánom ugyan nyakra főre az életbeli praxisba beavattatni, de elszigeteltetni sem egészen. Épen azért, hogy alkalma legyen önnön fogyatkozásai s a mások érdemei megesmerésére, nem akarom, hogy az engedelmesség esztendeiben igazgasson, de szolgává sem kivánom tenni, ne hogy kitelvén a szolgaság ideje, annál zabolátlanabbul használja szabadságát. Nem akarom bizodalommal maga s kevés tudománya eránt eltölteni, de erejét, munkásságát elfojtó bizodalmatlanságra, örökös várakozásra sem akarom szoktatni, sőt tudva: qui nunquam male, nunquam bene, szeretem ha lehet még hibájira, botlásaira figyelmeztető, azokat megigazgató, helyrehozó, javitó tanitók kormánya alatt általejteni az elsőn, hogy annál előbb tehesse az utolsót, s ne legyen hasonló azon meddő tudósokhoz, kik a novum prematur in annumot nem egyszer, hanem kétszer, háromszor is elvárják, s utoljára is vagy semmit, vagy csakugyan rosszat irnak.

Berekesztem ezuttal Feleletemet. Sokat nem mondtam, a mit mondhattam volna, sokat, mások s az oskola kéméléséből csak érintettem, mit a dolgot közelebbről esmerő igazolni, a haza pedig mint békességre való készségemet, reménylem, méltánylani fog. Óhajtom, ne kéntelenittessem többé, mit most is kedvetlenül s csak provocáltatva tettem, e kellemetlen ügyben fellépni: ellenkező esetben, minthogy a békességet is, bár mindenek felett, de csak becsülettel szeretem, hallgatni, s az engemet netalán ujonnan provocálandó meg nem rezzenők előtt megrezzenni nem fogok.

Debreczenben, januarius 12-én 1836-ban.

Péczely Jósef m. k.
a helybeli ref. kollégium professori
közül egy.

Közli: Dr. Barcsa János
tanár.

KÖNYVISMERTETÉS.

I.

Katona Lajos: Petrarca. Budapest, Franklin-Társulat 1907.

Katona Lajos olyan művel ajándékozta meg irodalmunkat, mely a legjelesebb Petrarca-tanulmányok mellé sorakozik. Ha a léleknek azokat a gyökérszálait kutatom, melyekből ily alkotás fakad, nem csalódom, ha ezt a művet kétszeres érdeklődés irodalmi nyilvánulásának tekintem. Katona először nemzeti, másodszor egyetemes irodalmi szempont után indúlt, mikor műve írásához fogott. Lewes jól tudta, hogy Walter Scott irodalmi munkásságára Goethe Götz-ének döntő hatása volt, de fokozta ezt annak az igazságnak a belátása is, hogy Goethe nemcsak a németeké, de a világirodalomé is. Katona Lajos sem feledhette, hogy úgy politikai, mint irodalmi szempontból is ugyanazzal az érdeklődéssel tekintünk Petrarcára, mint mikor azt kutatjuk, mennyivel tartozik az európai művelődés a humanismus atyjának. Hivatkozik arra a mende-mondának bizonyúlt igazságra, melyet Fraknói Vilmos tisztázott, hogy Petrarca nem volt a velenczei követek között, kik 1356-ban Nagy Lajos udvarában jártak. Tanulságosan utal a Kuun Géza gróf által kiadott Codex Cumanicus történetére is, mely végeredményében a magyar tudóst egy ábrándjától fosztotta meg, s a kutatást ahhoz a negativumhoz juttatta, hogy a nyelvemlék nem a Petrarca könyvtárából való. Ezekkel a tagadólagos mozzanatokkal szemben Petrarcának irodalmunkra gyakorolt hatása dúsabb aratással biztatgatja a kutatót.

Katona Lajos kimutatta, hogy a Festetics-codex *Hét bűnbánó zsoltára* Petrarca latin műveinek a fordítása. Ezt az eredményt Petrarca-tanulmányában éppen úgy feldolgozza, mint a hogy a nagy költő Volter és Grizeldisz czímű széphistóriájának magyar irodalmi jelentőségét is kiemeli. A Petrarca—Kisfaludy Sándor kérdés és Petrarca-fordításaink története éppen úgy érdekli, mint Hegedüs István akadémiai értekezése vagy Radó Antal irodalmi tanulmánya. Mi sem tanulságosabb, mint a magyar tudós munkáját a franczia A. Mézières Petrarca-tanulmányával hasonlítanunk össze. Petrarcát a pápaság babyloni fogsága szíven sebzi, a franczia érdekekek felülkerekedése lángra lobbantja, az özvegyűl maradt Róma árvasága elkeseríti. A jeles franczia tudós figyelmét ez nem kerülhette ki, s egy fejezetet szentelt annak a kérdésnek is: hogyan vélekedtek Dante és Petrarca a francziákról? Petrarca

hazaszeretete mindent megértet velünk. Mézières is, mint Katona, nemzeti vonatkozást keresett. Katona igazságosabb, mint Mézières. Ő éppen olyan gondot fordít a politikai mozzanatokra, mint az irodalmi jelenségekre. A XVI. században Ronsard-ra, Du Bellay-re, később Rousseau-ra, André Chénier-re vagy Lamartine-re éppen olyan hatással volt Petrarca, mint a mi Kisfaludynkra. Erről a hatásról Mézières nem emlékezik meg, míg Katona mindkét szempontot fontosnak tartja.

Az életrajz az irodalmi méltatással szervesen függ össze. Az olasz műveltség és a politikai viszonyok rajza Katonának jelesűl sikerűlt. Az életrajz főbb mozzanatainak a támogatására Petrarca széleskörű levelezését használja fel. Így a költőnek Guido Settéhez intézett sorai a Carpentras-ban töltött évek idylli boldogságáról beszélnek. Bolognai tanulóskodásáról abban a levélben emlékezik, melyben világi hiúságát őszinte megbánással vallja meg. A Colonnákkal szőtt viszonyát, szerelmét, a Mont-Ventoux-ra tett kirándulását, a kitüntetést, mely a költői babérral érte, lelkesedését, rajongását, melyet Cola di Rienzi politikai ábrándja támasztott benne, helyről-helyre való szakadatlan vándorlását, Laura halálát, Boccaccióval kötött barátságát, hívei sírbadőltét, fia sorsát, prágai útját, újabb kóborlásait, Arquában bekövetkezett halálát Katona a toll elevenségével írta meg. A lélektani rajz is megragadja az olvasó figyelmét. Laura iránt érzett szerelmének, a barátság eszményi felfogásának, acediájának, hegyi kirándulásának és Szent Ágoston olvasásának, vallásosságának, hazaszeretetének, hiúságának a leírása finom írói érzékről tanuskodik. De itt már Katona mellőzött néhány mozzanatot. Nem mélyítette ki Petrarca életének tragikus válságát, gyengeségét, hogy a Colonnákkal szemben hálátlanná vált, könnyelműségét, hogy Cola di Rienzi vállalkozásának ingoványos talaját nem vette észre. A pápasággal szemben tanusított viselkedésének a lélektani rajza is hiányos kissé. Katona megemlíti, hogy Petrarca hizelkedései és támadásai között az ellenmondás könnyen kitetszik, de nem emeli ki, hogy Petrarca pápa-gyűlölete s biboroskörnyezetének a kipellengérezése olyan Vata-lázadás. Gyűlölete őszintébb a franczia ellen, mint köszöntő megalázkodása, melylyel az egyház vezetőihez közeledett. Egyszer Katona Lajos Benincasa Katalint, a sienai szentet Jeanne d'Arc-kal hasonlította össze, de mennyivel termékenyebb volna az összevetés, ha Petrarca és Szent Katalin között vonja meg a párhuzamot: mindkettő életének egyik leghőbb vágya az volt, hogy Róma árvaságát megszüntesse, s a pápaságot babyloni fogságából kiszabadítsa. A barátság eszményies felfogását mennyire megvilágíthatta volna a következő eset. Míg Petrarca távol volt otthonától, házába két barátja toppant, kik közűl az egyik utóbb rablók áldozata lőn. Mennyi bánatot, lelki kínt okozott ez Petrarcának: ha otthon van, barátját menti meg. A psychologus figyelmét nemcsak Petrarca s Boccaccio, Goethe és Schiller, Petőfi és Arany barátsága ragadja meg, de szívesen kutatja Boswell és Sallay vonzalmát, melylyel az Johnson, ez Vörösmarty iránt viseltetik. Petrarca irodalmi munkásságának méltatása, hatásának a kimutatása szorosan az életrajzhoz tapad. Így a Canzoniere, mint a latin munkák méltatása,

Katonában mesterére talált. Mint a Canzoniere fejtegetése a lyrai költészet fejlődésével, úgy a latin munkák tárgyalása a renaissance rajzával függ össze. A környezet és a fejlődés képe, annak kiemelése, hogyan bontakozik ki milieujéből a nagy költő egyénisége, milyen irányt jelent lyrai költészete Cino da Pistoja és Guido Guinicelli után, Katona Lajos művéből szépen kiviláglik. Kiemeli Petrarca természet-cultusát, nemes hazaszeretetét, mely a nagy lyrikust éppen úgy jellemzi, mint szerelme, melynek költészetté finomodása elődei seraphi modorától lényegesen eltér. A római írókért lelkesedő humanistát is művészien festi.

Az olvasó érdeklődésének kielégítése bizonyítja, hogy Katona feladatát kitünően oldotta meg. Nemcsak azt tanúljuk meg a becses tanulmányból, mit a magyar vonatkozások miatt *illik* megtudnunk, hanem azt is, amit európai embernek Petrarcáról tudnia *kell*. A mű irodalmunknak díszére válik.

DR. ELEK OSZKÁR.

II.

Die ungarische Literatur. Von Friedrich *Riedl*.

A XX. század küszöbén egy nagy vállalat indult meg német nyelven Hinneberg Pál szerkesztésében és a lipcsei Teubner-czég kiadásában. Ez a *Kultur der Gegenwart* cz. encyclopaedia. Czélja az, hogy az óriási arányokban fejlődő szétszórt ismeretanyagot egy gyujtópontban egyesítse s könnyebben áttekinthetővé tegye. Egyszersmind a nagy közönséggel meg akarja ismertetni az elmult idők folyamán szerzett kulturkincset, a melylyel a jövő felé indulunk. Ez a gondolat kétségtelenül dicséretre méltó. Csak az a kérdés, eléri-e czélját? Lesz-e olyan eleven tényezője a történelemnek, mint egykori elődje, a Diderot-D'Alembert *Grand Encyclopédie*-je volt.

A programm igen biztató. A nagy mű ajánlását az Imperator Rex, II. Vilmos elfogadta. A munkatársak Európa minden részéből vannak összeválogatva. De az eddig megjelent kilencz kötet (lesz kb. 40) azt mutatja, hogy irányító hatása a kultura fejlődésére nem lesz ennek a vállalkozásnak. Sokkal színtelenebb, élettelenebb valamennyi, hogysem az élet irányítója, új ösvények mutatója tudna lenni. Rossz munkának egy sem mondható, de hiányzik belőlük az a megragadó erő, melyet nem tud felejteni az olvasó. Úgy írnak ezek az emberek mindnyájan, mintha az az elmult kultura-rész már a multé volna, halott lenne s nekünk a puszta történeti érdeklődésen kívül mi közünk sincs hozzá. Mintha csak közömbös mikroskopi vizsgálatot végeznének! Felejtik azt, hogy a mult a jelennek öröksége és a jövő szülője. A holnap fejlődésének irányát jó részben a tegnap eseményei határozzák meg. Itt minden írónak éreztetni kellett volna, hogy az a mult, amelyről szól, még nem halott, mert él a jelenben és élni fog a jövőben. Ismerete pedig azért szükséges, hogy általa megismerjük minmagunkat és benne iránytűt nyerjünk az ismeretlen Holnap óczeánján.

E helyen a legújabb kötet egy kicsiny részéről, a Riedl Frigyes által írt *Ungarische Literatur*-ról akarunk írni, mégsem hallgathattuk el a fentebbieket. Egyrészt tájékoztatót kivánunk vele adni, másrészt Riedl maga is munkatársai hibájában szenved jelen kis művében.

A most megjelent kötet a *Die osteuropäischen Literaturen und die slawischen Sprachen* czímet viseli. A szláv nyelvekről ír benne Jagič Vatroslav (1—39 ll.), az orosz irodalomról Wesselovsky Elek (40—152), a lengyel irodalomról Brückner Sándor (153—175), a cseh irodalomról Máchal János (176—193), a délszláv irodalmakról Murko Mátyás (194—245), az új-görög irodalomról Thumb Albert (246—264), a magyar irodalomról Riedl Frigyes (265—308), a finn irodalomról Setälä Emil (309—332), az eszt irodalomról Suits Gusztáv (333—353), a litván irodalomról Bezzenberger Adalbert (354—371), s végül a lett irodalomról Wolter Eduard (372—378).

A mint ebből az elsorolásból látható, a magyar irodalom ismertetésére igen kicsi hely jutott. Mikor a czím világosan sejteti, hogy itt *nem* a magyar irodalom *történetével*, hanem inkább a jellemzésével találkozunk majd, akkor a munka megírására kivánatos szempont szinte önmagától adottnak tekinthető. Riedl ezt eltévesztette a megíráskor szem elől, mert több történetet, mint jellemzést ad. Egy ilyen idegen olvasók számára írt ismertetésben az író első feladata az, hogy tárgyát egységes, organikus egésznek tekintse, s legyen biztos szeme, melylyel ennek az organismusnak különös jellemzőit észrevegye. Élesen meg kell jelölni azokat a szellemi áramlatokat, melyek Szent-István koronájának földjén történve, minden más nemzet szellemi mozgalmaitól különböznek. Szóval a magyar nemzeti jellemvonások kikeresése, összefüggésük élesen kidomborított vázának elkészítése ilyenkor az író föladata. Az idegen ember első sorban nem azt keresi egy reá idegen nép irodalmában, a melyek benne az övével egyező vonások, hanem, a mik különbözők. Ez a különbözőség pedig mindig a nemzeti jelleg. Riedl erre nem helyez súlyt. Szinte mellékesen említi csak, hogy »alle bedeutenden Dichter der Magyaren, von der ältesten Zeit angefangen, stehen im Dienste der nationalen Idee; die Poesie wird zum Mittel der Stammeserhaltung.«

Ilyen szempontból fogva föl föladatát, bátran kurtábbra szabhatta volna a középkori legendák és Mátyás király renaissanceának tárgyalását, mint a melyekben éppen a nemzeti elem a legkevesebb.

A munka mostani alakjában túlságosan mozaikszerű, nincs a részek közt megjelölve a történelmi és a logikai átmenet. Sokkal helyesebb lett volna, ha Riedl nem téveszti szem elől idézett szavait és az egész dolgozatot oly módon írta volna meg, hogy belőle a magyar irodalomnak a fajfenntartásért vivott nehéz küzdelme lenne világos képben látható. Sajnos, ez a szép vezető gondolat, bár oda van vetve, nem nyert a kidolgozás folyamán kellő megvilágítást.

Egyéb tekintetben alig szólhatunk erről a kis vázlatról. Adatai, értékelései a megállapodáshoz hívek. Ebben ez is a leghelyesebb út. Azonban az előadás lendület nélkül haladó iskolás németsége és a befejezés keresett prózaisága ellen méltó kifogás tehető. E utóbbit legyen

szabad ideírni. »Über die Bedeutung der ungarischen Literatur ist natürlich ein objektives Urteil schwer zu fällen, doch kann man, wie mir scheint, durch den Vergleich mit anderen Literaturen etwa zu folgendem Resultate kommen: Die Prosaliteratur entspricht den Erwartungen, die man einem Volke gegenüber stellen kann, welches die Geschichte und die Seelenzahl des Ungarischen Volkes hat; die poetische — glaube ich — übertrifft diese Erwartungen«. Különös, mikor a szellemi kincseket szám szerint értékeljük. A régi görögökre nem gondolt a szerző?

A *Kultur der Gegenwart* kötetei hamarosan jutnak — úgy látszik — a második kiadáshoz. (Eddig is már két kötete így forog a könyvpiaczon). Azt hiszszük, hogy Riedl megragadja az alkalmat, ha kinálkozni fog, czikke átdolgozására. A vezető gondolat, a nemzeti sajátságok eleven rajza értékes essayvé tenné mostani élettelen és töredékes dolgozatát.

X.

III.

Sinay Miklós. Írta dr. Csűrös Ferencz. (Programmértekezés a debreczeni református főgimnázium 1907/8-iki Értesítőjében.)

Érdemes munkát végzett Csűrös Ferencz, mikor megujította a nagytudományú történetíró Sinay emlékezetét halála száz éves fordulóján. Értekezésének túlnyomó részében azt a nagy harczot tárgyalja, melyet Sinay 1790—1808-ig, haláláig a püspökségért folytatott. E mellett azonban nem mellőzi a tanár és a történetíró munkásságának méltatását sem. Sajnos, hogy ez a ma már elfelejtett tudós eddig nem részesülhet az őt megillető emlékezetben történetíróink sorában. Ennek az az oka, hogy latin nyelven megírt, de magyar szellemű munkái legnagyobb részben ma is csak kéziratban vannak meg. Így a Teleki-könyvtárban van a magyar protestáns egyház története 1773-ig két kötetben. Révész Imre erről azt mondja, hogy »tökéletesebben mind ez ideig senki meg nem írta a magyar protestáns egyház történetét. A mi Budai Ézsaiás magyar históriájában a reformáczióról s több efféléről van, mind Sinay művéből van az véve.« A tiszántúli egyházkerület levéltárában található egy 576 lapos kötetben az általa szintén latinúl írott magyar protestáns iskola és egyházkormányzat története. Fölfedezetlen művei is lehetnek. A Budai Ferencz Polgári Lexicona nagy valószínüség szerint jó részben Sinay adatai nyomán készült. A Fáy-könyvtárból a N. Múzeum könyvtárába került 18 kötet kézirata iskolai előadásait foglalja ugyan magába; de azért ezek átnézése is megérdemelné a fáradságot.

Úgy látszik, hogy Sinay megérdemli emlékezetének fönntartását. Munkásságát és hatását csak akkor tudjuk majd igazán megitélni, ha művei valamiképpen kiadásra kerülnek. Nem hisszük, hogy a debreczeni iskola, melynek nagy érdeke multjának ápolása, ne találna erre valami útat-módot.

—*a*—

REPERTORIUM.

Ambrus Zoltán. Giroflé és Girofla. 1908. Ism. Fenyő Miksa. Nyugat 770. l.

Antal Sándor. A Holnap. (Ady Endre, Babits Mihály, Balázs Béla, Dutka Ákos, Emőd Tamás, Juhász Gyula, Miklós Jutka versei. — Ism. Dr. Borsodi Lajos. Torontál 223. sz. — Pártos Szilárd. Aradi Közl. 243. sz.

Bajza József dr. Bajza József lyrája. Uránia 4. sz. és Magy. Állam 91. sz.

Bajza József. Bajza József mint történetiró. Századok 289—300. l.

Balogh Ferercz. Sinai Miklós emlékezete. Szabad egyház 1—6. sz.

Barabás, dr. Abel v. Petőfi und Nietzsche. Pester Lloyd 237. reg. sz.

Beöthy, Zsolt. Vörösmarty. Pester Lloyd 125. sz. (Vezérczikk.)

Biró Lajos. Huszonegy novella. Ism. Schöpflin Aladár. Nyugat 717. l.

Bródy Sándor. A tanitónő. Falusi életkép 3 felv. 1908. Ism. Biró Lajos. Nyugat 719. l.

Buday Barna. Derült égbolt alatt. 1908. Ism. Petrássevich Géza. Alkotmány 31. sz.

Concha Győző. Báró Eötvös József és a külföldi kritika. Budap. Szemle 134. köt. 187—212. 374—391. l. 135. köt. 91—113. l.

Csák Árpád dr. Petőfyné Szendrey Julia. Keszthelyi Hirl. 42. sz.

Csűrös Ferencz dr. Hol született Gyöngyösy István? Budap. Hirl. 197. sz.

Drebitka Ferencz. Egy kis költemény nagy világútja. Eperjesy S. Mária leánynevelő 1907/8. értes. 1—24. l. (Faludi F. A feszülethez és az »Úr Jézushoz« czimű költeményéről.)

Drózdy Győző. Írás a leánynak. 1908. Ism. K. D. Hit 30. sz.

Dudás Gyula. A Drugethek mint írók. Zemplén 28. sz.

Dutka Ákos. A föld meg a város. Ism. Ady Endre. Nyugat 718. l.

Egyed István. Széchényi közgazdasági politikája a Hitel és Világ alapján. Egyet. Lapok XXI. évf. 7—9. sz.

Erdélyi Irén. A hazafias bánat költészete a szabadságharc után. Keszthelyi főgym. 1907/8. értes. 5—148. l.

F. P. Ambrus Zoltán. Uj Idők 30. sz.

Falk Miksa levelezéséből. Közli dr. Pompéry Aurél. Budap. Hirl. 226. sz.

Farkas Emőd. Két nagy költő emléke. Budapest 226. sz. (Gyöngyösi és Vajda J.)

Farkas Pál. A renegát. 1908. Ism. G. E. Pester Lloyd 250. reg. sz.

Gaal Jenő. Berzeviczy Gergely emlékezete. Akad. Értes. 481—487. l.

Gárdonyi Géza. Isten rabjai. 1908. Ism. Religio 29. sz. — f. g. Egri Hiradó 73. sz. — Kárpáti Aurél. Egyh. Közl. 42. sz.

Gagyhy Dénes. Kozma Andor költeményei. Pozsonyi főreálisk. 1907/8. értes. 17—32. l. (Önállóan is megjelent 8.-r. 21 l.)

Gerencsér István. Jókai és az új regény. Uránia 71—74. l.

Gyöngyösy László. Gyöngyösy István. (1620—1704). Budap. Hirl. 224. sz. és Ung 38. sz.

Gyöngyösy László. Gyöngyösy István szülőhelye. Ung 38. sz.

Gyöngyösy László. Hol született Gyöngyösy István? Budap. Hirl. 192. sz.

Hangay Sándor. Szárnybontás. 1908. Ism. K. D. Hét 30. sz.

Hanusz István. Hazai történetünk állatregéihez. Kecskeméti főreálisk. 1907/8. értes. 3—7. l.
Hartmann János. Petőfi Sándor. Budap. Szemle 136. köt. 1—25. l.
Herczeg Ferencz. Beőthy Zsolt. Az Ujság 238. sz.
Herczeg Ferencz. Kaland. Ism. Vasár. Ujs. 30. sz. — Io. Hét 33. sz.
Hevesi, Ludwig. Max Falk. Pester Lloyd 206. reg. sz.
Horváth Cyrill dr. A »Margit-legenda« forrásai. Bdp. IV. ker. főreálisk. értes. 907/8. 1—85. l.
k—r. »Batthány és Károlyi grófnék«. Petőfi költeményének története. Bud. Hirl. 200. sz.
Huszár György. Arany János költészetének paedogógiai jelentősége. Nagykőrösi Hir. 37—38. sz.
i. p. Dichter-Denkmäler. Neues Pest. Journ. 224. sz. (Gyöngyössi és Vajda. J.)
Ihász Aladár. Ujabb versek. Ism. K. D. Hét 30. sz. — Vasár. Ujs. 29. sz.
Kanyaró Ferencz. Felvinczi György kurucz énekei. Erd. Muz. 173—175. l.
Kapi Béla. Ad Astra. Ism. Vasár. Ujs. 33. sz. — Hét 31. sz.
Korcsmáros Nándor. Az örök ifjú. Ism. Vasár. Ujs. 25. sz.
Lévay Gyula. Csupa materializmus és egy csöpp kegyelet. (Madách-tanulmány. Az ember tragédiája XI. szinéről. Bácska) 26—28. sz.
Lovik Károly. Arany polgár. 1908. Ism. Szigma. Uj Idők 28. sz.
Lux Terka. Budapest. Ism. Vasár. Ujs. 35. sz.
Malomhegyi István. Poémák. 1908. Ism. Neues Pest. Journ. 165. sz.
Mazuch Ede. Emlékezés Gyöngyösy Istvánra. Ung. 38. sz.
Mezei Ernő. A vaáli erdő költője. Egyetértés 226. sz. (Vajda János).
Molnár László. Egressy, Bajza és Radnótfáy. Budap. Hirl. 262. sz.
Nagy Nep. János. Vörömarty Mihály és Rökk Szilárd. Felvidék (Verebély) 19. sz.
Négyesy László dr. Volf György szülőházánál. (— ünnepi beszéde). Bdp. gyakorló főgim. 1907/8. értes. 55—61. l.
Oláh Gábor. Vajda János. Budap. Hirl. 226. sz.
p. i. Petőfi 's Familie. Neues Pest. Journ. 254. sz.
P. J. Graf Aurel Dessewffy. (Zu seinem 100-sten Geburtstag.) Neues Pest. Journ. 178. sz.
Pakols József. Egy karriér története. Ism. Hét 31. sz.
Palóczy L. Zsolt Beöthy. Neues Pest. Journ. 211. sz.
Pap Mariska. A rög. 1908. Ism. Baburin. Hét 1. sz. — a. a. Pesti Napló 67. sz. — (d) Uj idők 15. sz.
Réger Béla dr. Mikszáth. Szent Gotthárd 20—23. sz.
Schill Fülöp. Petőfi mint a világszabadság s a hazaszeretet költője. Temesvári főreálisk. 1907/8. értes. 12—21. l.
Schöpflin Aladár. A két Vörösmarty. Nyugat 577—584. l.
Sebestyén Dávid. Tarczy Lajos életrajza. Pápai ref. főisk. 1907/8. értes. 26—68. l.
Sróff Gábor. A szinpadi Peleskei Nótárius forrása. Szobrot Gaal Józsefnek. Szatmár megy. Közl. 31—33. sz.
Sróff Gábor. Ki fedezte föl az igazi magyar költészet forrását? Szobrot Gaal Józsefnek Nagykároly és Vid. 15—17. sz.
Szabó István. Pirkadatkor. Versek. Ism. Marjay Géza. Debrecz. Főisk. Lap 50. évf. 14—15. sz.
Szász Károly. Álmok és emlékek 1908. Ism. K. D. Hét 30.
Szentirmay Elemér. (Nekr.) Budap. Hirl. 238. sz.
Szlávik Ferencz. Egy csiksomlyói iskoladráma. Közli —. Csiksomlyói főgimn. 1907/8. értes. 3—49. l. — Alszeghy Dezső. Egy iskola dráma czímmel ismerteti. Nagyszombati Hetilap 30. sz.
Szőts Farkas. Ballagi Mór emlékezete. Bdp. reform. főgimn. 1907/8. értes. 28—40. l.
Toldy Ferencz. Gyászbeszéd Péczely József felett. Közli Heinlein István. Akad. Értes. 500—503. l.

Tompa Mihály levele Kiss Áronhoz. Beje. 1848. márcz. 18. Közli H. Kiss Kálmán. Nagykőrösi Hirl. 35. sz.

Tordai Ányos dr. A modern magyar irodalom. Egri Hiradó 68—70. 72. 74. 76. 78. sz.

Tullio Dandoló. Találkozásom Széchenyi István gróffal (Pest, 1840). Alkotmány 225. sz.

Vadász Norbert. Tompa Mihály letéte a premontreieknél. Budap. Hirl. 182. sz.

Vadász Norbert. Vasvármegye a magyar irodalomban. Szombathelyi főgimn. 1907/8. értes. 3—73. l.

Váradi Antal. Petőfi szinész versei. Orsz. Világ 19. sz.

Váradi Antal. Vajda János. Egyetértés 226. sz.

Váradi Antal. Vörösmarty végnapjaiból. Persián Gerő dr. közlése nyomán Az Ujság 203. sz.

Várdai Béla. Kisebb adalékok Arany János esztétikai nézeteihez. Philol. Közl. 657—663. l.

Vértesy Jenő dr. A Fáncsy-féle szinlapgyüjtemény a M. N. Múzeum könyvtárában. Könyvszemle 206—222. l.

Widder Salamon Csokonai mint nyelvujító. Nyelvőr 345—349. l.

Zamarćzy Berta. Bús accordok. Illava. Ism. Bánfi János. Vágvölgyi Lap 37. sz.

Zsoldos László. Barátom a huszárfőhadnagy. 1908. Ism. Vasár. Ujs. 24. sz.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

IRODALOMTÖRTÉNETI

KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA

*

TIZENNYOLCZADIK ÉVFOLYAM

HARMADIK FÜZET

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1908

TARTALOM.

Az **Irodalomtörténeti Közlemények** a Magyar Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős.

Szerkesztő lakása: *Halas.*

A TOLDI-MONDA KET IDEGEN EREDETŰ EPIZÓDJA.

A Toldi-mondának legfeltünőbb, valósággal kirívó két epizódja az özvegygyel való komikus jelenet és az ezt követő sírrablás. E két epizód tárgyát sehogy sem tudjuk megegyeztetni Toldi Miklós bajnoki tetteivel és a csúfondáros kalandok disszonánsan hangzanak a hősi mondában. Lehetetlen itt nem idegen behatásra gondolnunk. Föltevésünket megerősíti még a két epizód elhelyezése a krónikában. Ez a két komikus kaland valósággal kettétagolja a Toldi-mondát. Az első rész az (1—40 szakasz) Toldi születését és ifjúságát tárgyalja, a második rész Toldi öreg koráról szól. A kettő közt áll a két komikus epizód, mely azonban egyik részszel sincs semmi összefüggésben, sőt élesen ellentmond az előtte és utána következő kalandok természetének. Hogy itt valóban betoldás van, azt különben Ilosvai maga is elárulja. Mielőtt a komikus kalandok elbeszélésébe fog, így kezdi:

> Több dolgai közül jó Tholdi Miklósnak
> Még ifjú voltáról ilyeneket írnak . . .

Tehát ő több dolog (kaland vagy mese) közül épp ezeket kiválasztotta, azaz beillesztette a krónikába. Az epizódok befejezése után pedig, mielőtt rátérne újra Toldi hős tetteire, így szól:

> Ifjúságabéli sok dolgairól
> *Én mostan nem szólok semmit az többiről*
> Szólok vénséginek csuda dolgairól
> Ő nagy erejéről, szólok vitézségéről.

Ily elkülönítő keretet, Ilosvai többi epizódjainak nem adott. Nagyon valószínű tehát, hogy a keretre azért volt szüksége, hogy az amúgy is kétfelé váló monda (Toldi ifjúsága és vénsége) két része közé a két komikus epizódot beillieszthesse.

Maga a két epizód így szól:

> . . . Szolgáló leánya királyné asszonynak
> Egykoron meghala, mondják herczeg leányának.

Az idő akkoron szép folyással vala
Az bálványimádás akkor regnál vala
Leányt nagy gazdagon eltemették vala
Lélek üdvösségét mert attól várják vala.

Tisztessége megadassék mindeneknek!
Budában halála lőn egy főembernek
Ifju felesége megmarada ennek
Toldi, szerelmére igen gerjedez ennek.

Vala okossága az tisztes asszonynak
Izenetét elúná Toldi Miklósnak
Egy gazdag vacsorát készite Toldinak
Vígan akar vele mulatni, — irá annak.

Sőt minden házait asszony felczifrázá
Az ablakokat kárpitokkal bévoná
Az egyik ablakra, mely kárpitot vona,
Azon egy oroszlány aranynyal irva vala.

Vendég, hogy érkezék, csak egy kis apróddal
Az asszony kinálja hízelkedő szóval
Toldi csak ingében vetkezék azonnal
Kezde ott ugrálni nagy maga-mutatással.

Gyakorta hallottam — asszony néki monda
Náladnál ugrásban nincs jobb ez világban
Az én szerelmemért amaz oroszlányra
Kérlek ugorjál fel az én kévánságomra.

Ottan Toldi Miklós hátra iramodék
Az asszony kedvéért egyet-kettőt ugrék
Fene oroszlányra hamar felugordék
Buda piaczára, Toldi csöndülést ugrék.

Csak nyaka nem szegék, igen bosszonkodék
Toldi egy imegben ott künn pironkodék
Az egy lakatoshoz bánattal bébotlék
Az lakatgyártónak ezekről panaszkodék.

Ez lakatgyártóval éjjel elindula
Álkulcscsal bémene az kis kápolnába
Gazdagsággal való rakott sírt felbonta
Sirba, hogy bészálla gazdagságot kiadá.

Nagyhamar lakatos az követ mozditá
Az kő Toldi Miklóst oda bészoritá.
Lakatos nagyhamar onnat el-kifuta.
Ott vesződik Toldi,, azonban megvirrada.

Sok vesződés után vállát erősité
Az nagy bálványkövet el-felemelité.
Ijedtében sirbul magát el-kiveté
Lakatos ruhában ő szállására méne.

Ez homályos és zavarosan előadott história. Hogy valóban betoldás és hogy nem tartozhatott eredetileg a Toldi-mondához, azt főleg az bizonyítja, hogy maga az egész történet igen gyakori az idegen irodalomban. Alig van nemzet, melynek XVI. századbeli költészetében ne lenne meg a sírrablás meséje. Mielőtt ennek bizonyítására rátérnénk, figyeljük meg a következőket. A két kaland csak látszólag alkot két külön történetet, tulajdonképen szorosan együvé tartozó egy mese. Ezt onnan láthatjuk, hogy Ilosvai előre bocsátja a herczegleány gazdag eltemetését, azután következik a komikus jelenet az özvegygyel és azután annak a gazdag sírnak a kirablása. Nekünk e két kaland egybetartozását azért is kell bizonyítanunk, mert az idegen irodalomban előforduló sírrablási mese is ilyen két részből áll, egy asszonynyal való komikus felsülésből és a tulajdonképeni sírrablásból.

Ilosvai epizódja is ilyen kettős szerkezetű és ez erősen bizonyítja, hogy a Toldi-mondában előforduló sírrablás nemcsak tartalmi, de formai rokonságban is van egy idegen mesekörrel.

Különös és csodálatos azonban a következő dolog. A meseirodalom kétféle sírrablási kalandot ismer. Egy burleszk komikust, melynek alapja egy Boccaccio-novella és egy szentimentális romantikust, mely görög eredetű. A kettő között a tartalmi különbség is körülbelül az, a mi tartalmi különbség van az Ilosvai és az Arany-féle sírrablás között. Azaz, a kómikus sírrablási kaland tartalma lényegében az, hogy a mese hőse (Ilosvainál Toldi) csúfosan felsül egy asszonynyal szemben és éjjel egy szál ingben kiesik az utczára. Itt tolvaj lakatosokkal találkozik, kikkel elmegy a templomba és ott egy gazdag sírt kirabol. Maga a mese hőse megy le a sírba, a kincseket kiadja és miután mindent kiadott, a rablók ráfordítják a sírkövet, úgy hogy ő reggelig bennreked. Ez a Boccaccio-novella lényege és Ilosvai epizódja nagyban hasonlít e novellához.

A romantikus sírrablás szerelmi regényekben fordul elő. Itt a szerelmes hős nem rabolni megy a sírba, hanem, hogy holtnak vélt kedvesét még egyszer lássa. És mikor a hős zokogva ráborul a holttetemre és azt csókjaival eláraszja, a leány felébred, mert nem volt halott, hanem csak tetszhalott. A sírrablást idegen rablók követik el. A Toldi szerelmében előforduló sírbolti kaland e változattal föltétlen rokon.

Tehát úgy Ilosvai, mint Arany János, Toldi sírbolti kalandját idegenből vette és a Toldi-monda, ez epizódja révén összefügg egy nagy európai mesekörrel.

Feladatunk lesz bemutatni e mesekör eredetét, európai elágazását, hogy kitünjék, mint jutottak el ezek a magyar irodalomba.

Egyet azonban már itt is ki kell jelentenünk. Összehasonlító kutatásunk teljes eredménynyel nem járt. Sem Ilosvai, sem Arany közvetlen forrását nem tudjuk kimutatni és Ilosvai változatánál még egy lényeges eltérés is van. Az idegen mesekörben ugyanis nem fordul elő az oroszlánra ugrató asszony esete. Itt a hős más úton bukik ki az ablakon, de ugyancsak egy szál ingben éjjel, úgy mint Toldi és ezután követi el a sírrablást ugyanolyan körülmények közt és egészen oly módon, ahogy Toldi. Ez a lényeges hasonlóság és ez a még lényegesebb különbség teszik főleg érdekessé a kérdést és a legszélesebb alapú kutatást követelik. Első sorban a burleszk-komikus, azaz az Ilosvai-féle sírrablást, utána a szentimentális-romantikus sírrablást, azaz az Arany-féle változatot fogjuk bemutatni.

I.

A burleszk-komikus sírrablás.

Az első író, ki a burleszk-komikus sírrablás meséjét az európai irodalomba behozta, az elbeszélő irodalom megteremtője, Boccaccio volt. A Decameron II. napjának 5-ik novellája, *Andreuccio da Perugia*, a sírrablás meséjét tárgyalja. Ez a mese nem tartozik Boccaccio legszebb alkotásai közé. Nincs meg benne a szentimentális tragikai tisztaság, mi Boccaccio annyi novellájának sajátja (pl. Volter és Griseldis), hanem a középkori irodalom vaskos humora harsog ki belőle. Tárgya a középkori humor kedvencz témája a városi polgár (le vilain) butasága és az asszony ravaszsága. Meglehetősen piszkos milieuben játszik és a hangja is ittott durva. Éppen azért a későbbi korokban, mikor a Boccaccio-novellák Európa körüli útjukra indulnak, ezt a novellát nem a nagy költők, a széphistorikusok veszik át, kik a művelteknek írtak, hanem a kobzosok, mesteremberből lett költők, kik a nyers tömeg megnevettetésén fáradoztak. Ilosvai is ezek közé tartozott. Egyszerű, népies krónikájával ő mulattatni akart, előkeresett tehát egy, a XVI. században igen közkeletű adomát, a sírrablást és azzal fűszerezte a Toldi-monda egyhangú hőstetteit. Ez adománák eredetét és elterjedését fogjuk most kutatni.

Mint említettük, Boccaccio volt az első, ki a sírrablás meséjét az európai irodalomba behozta. A Decameron II. napjának 5-ik novellája Andreuccio da Perugia históriáját tárgyalja. E novellában találjuk meg a sírrablás különös történetét. Sajnos, e helyen nincs

elég terünk, hogy az egész novellát közölhessük, így csupán tartalmát fogjuk elmondani.

Andreuccio perugiai lókupecz volt és egy alkalommal Nápolyba ment a vásárra. Itt arany-forintokkal telt erszényével addig henczegett, míg egy szép, de ravasz sziczíliai leány ezt meglátta és elhatározta, hogy megszerzi magának a pénzt. Üzenetet küldött tehát Andreucciónak, hogy látni kívánná és boldog volna, ha eljönne hozzá. Andreuccio azt hitte, hogy a leány szerelmes belé, hát sietve elment hozzá. Itt a leány ravasz mesével azt hazudta Andreucciónak, hogy ők tulajdonképpen testvérek és az egymásra találás örömére pompás vacsorát szolgáltatott fel. Andreucciónak nagyon tetszett a dolog, jól evett és ivott és vacsora után, mivelhogy már késő volt, ott maradt éjjelre. Szép szobát kapott és Andreuccio tüstént egy szál ingre levetkőzött. Mielőtt lefeküdt volna még a félrehelyre akart menni és egy kis fiu meg is mutatta annak helyét. Mikor Andreuccio ide belépett, megnyilott lába alatt a padló és ő úgy, a mint volt, egy szál ingben kibukott az utczára.

Nagy volt Andreuccio ijedsége, de ijedségen kivül más baja nem történt. Vissza akart menni a házba, de a kapu zárva volt és hiába zörgetett, nem feleltek. Képzelhetjük Andreuccio szégyenét és bánatát, különösen bánatát, mert a házban maradt ruháiban volt az arany-forintokkal telt erszénye. Megindult most búsan hazafelé, de útközben találkozott két *vasszerszámot* vivő emberrel. Ezeknek elpanaszolta baját, a kik hamar megvigasztalták. Biztatták, hogy jöjjön velük, majd elvezetik olyan helyre, hol sokkal több kincs van. Elmentek a templomba, hová aznap egy püspököt temettek el gazdag ornátusban, az ujján egy ötszáz forintot érő gyűrü maradt. Ezt a sírt akarták kirabolni. Fölfeszítették a követ és Andreucciót kényszerítették, hogy menjen le a sírba és a kincseket adja ki. Andreuccio kiadott mindent, de a gyűrüt magának tartotta. A rablók ezért megharagudtak és hirtelen kihúzták az alátámasztott sírkő alól a támasztékot, úgy hogy a kő lecsapódott és Andreuccio bennrekedt. Nagy bánatában már a halált várta, de új rablók is jöttek a sírhoz és mikor ezek a követ fölfeszítették, Andreuccio kiugrott, meg volt mentve és reggel nagy búsan a szállására ment.

Eddig a novella. A hasonlóságok és különbségek pontosabb megállapítására az eredeti forráshoz utasítunk mindenkit. Egyet a legfelületesebb szemlélő is azonnal észrevehet. A novella és Ilosvai epizódja közt a szembeötlő hasonlóság különösen ott kezdődik, mikor Toldi és Andreuccio is éjjel egy szál ingben kibuknak az utczára. Innentől kezdve párhuzamosan haladnak és egyeznek az események. Ott pironkodnak mind a ketten bánatukban és találkoznak a rablókkal. Elmennek a templomba, fölfeszítik a sírt, Andreuccio és Toldi kiszolgáltatnak mindent a rablóknak és végül még ők rekednek benn a sírban. A kiszabadulás ugyan más Ilosvai-

nál, de ez nem lényeges, valószinüleg a rövidség, vagy Toldi erejének illusztrálására történt. Oly mellékes részletek is egyeznek, hogy a kiszabadulás után mind a ketten szállásukra mennek. Minden jel arra mutat, hogy az Ilosvai sírrablása a Boccaccio-novella egy megrövidített változata.

Az egész történetben valódi lényeges eltérés csak egy van. Ilosvainál az asszony egész más csellel ugratja ki a lovagot, mint Boccaccio kerítőnője. Ez a lényeges eltérés azt mutatja, hogy Ilosvai nem közvetlen Boccaccióból vette két komikus epizódjának tárgyát, hanem valami más változatból. Kérdés azonban, hogy honnan? Két forrás állhatott rendelkezésére: *α)* azok a mesék, melyekből maga Boccaccio vette novellájának tárgyát, *β)* azok a későbbi változatok, melyek a Boccaccio-novella nyomán keletkeztek.

Nézzük előbb Boccaccio forrásait.

Az összes kutatók, Bartoli,[1] Dunlop-Liebrecht,[2] Landau [3] megegyeznek abban, hogy Boccaccio novellájának első részét, a kerítőnővel való kalandot, egy franczia fabliau után írta. A fabliau czíme Boivin de Provins (Barbaran-Montaiglan III. kötet) és noha éppen fordítottja a Boccaccio-novellának (Boivin csapja be a kerítőnőt), számos hasonló részt találunk. Boivin is vásárra megy és a kerítőnő itt is rokonságot hazudik stb. Mindezek azt mutatják, hogy a fabliau Boccacciónak igenis forrásul szolgálhatott, de semmiben sem találjuk itt az Ilosvai-féle eltérés nyomait. Ugyanezt a kalandot megtaláljuk még a Gil-Blas I. könyv 16. fejezetében, Biedermann Utopia II. könyv 4—7. fejezetében.

Valószínüleg előfordul még több helyen is, de ez irányban nem kutatunk, mert e kaland semmi hasonlóságot sem mutat az Ilosvai-féle epizód első részéhez. Reánk nézve ez összehasonlításból leglényegesebb Boccacciónak az a változtatása, hogy nála Andreuccio a vacsora után egy szál ingben esik ki az utczára, a mit sem a fabliónál, sem a két idézett változatánál nem találunk meg. Tehát ez már Boccaccio módosítása és ez az egyetlen motivum, melylyel az Ilosvai-féle asszonynyal való kaland a Boccaccio-novellával rokonságot mutat. És ez az első ok, a miért Ilosvai epizódjának távoli alapforrását a Boccaccio-novellában látjuk.

A második ok a sírrablás. A hasonlítás alapjául itt nemcsak a megegyező részleteket tekintjük, de a novellának azt a különös formáját is, hogy ezt a sírrablást is egy felsülési kaland előzi meg. Ebben is Boccaccio volt az első. Ő kapcsolta legelőször össze e két különös kalandot és így az összes novellák vagy színdarabok, melyekben e két kaland egymásután következik, közvetlenűl vagy közvetve a Boccaccio-novellából származnak. Ilosvainál e két kaland összefügg, tehát ez is azt bizonyítja, hogy epizódjának távoli alapforrása a Boccaccio-novella.

[1] Bartoli: I primi due secoli della letteratura. Ital. 1878.
[2] Dunlop-Liebrecht: Die Geschichte der Prosadichtung. Berlin 1851.
[3] Landau: Die Quellen der Decamerone. Stuttgart 1884.

A sírrablás eredetét illetőleg megoszlik a tudósok véleménye és bajos eldönteni, vajjon Boccaccio novellájának ezt a részét is oly készen kapta-e, mint az asszonynyal való kalandot.

A legrégibb kommentátorok Damenico Mária Manni[1] és Giulio Ferrario a sírrablást megtörtént ténynek veszik. Utalnak a régi nápolyi krónikásokra, kik Filippo Minutoló-ról, a novellában szereplő püspökről feljegyzik, hogy annak gazdag sírját kirabolták. Utána néztünk azonban a megjelölt krónikákban (Ughello Italia sacra VI. Roma 1659. és Chiocarello: Antistitum Praeclarissimae Neopolitanae ecclesiae Catalogus 1643), de ott semmi ilyet nem találtunk. A nevezett krónikákban csak az van, hogy Boccacio állítja azt, hogy ezt a sírt két tolvaj kirabolta. De a történészek ezt az állítást nem erősítik meg. Így hát történeti adatról szó sincs. Nem is valószínű, hogy Boccaccio humoros kimenetelű kalandja megtörtént tény volna. Ellenben több jel arra mutat, hogy ez a sírrablás régi eredetű népmese. Meg is található több olasz népmesében. Mi csak egyet fogunk idézni Guiseppe Pitré[2] gyüjteményéből.

Czíme *La figgiu tistardu* — (Az önfejű gyermek). A tartalma röviden a következő: Volt egyszer egy fiucska, a ki nem akart engedelmeskedni az apjának és inkább megszökött hazulról. Egy idegen városba érkezett és nem volt hová lehajtani a fejét, hát elment a templomba és ott a gyóntatófülkében elaludt. Épen aznap meghalt egy herczeg, a kit abba a templomba temettek el. Összes kincseivel együtt tették a sírba, és az ujján egy nagy gyémántgyűrü maradt. Ez éjjel négy fegyveres rabló lopódzott a templomba, hogy a sírt kirabolja. A templomban mindent gondosan megvizsgáltak és valami különös bűz csapta meg az orrukat, sőt a gyermek hortyogását is meghallották. Mikor megtalálták a kis gyermeket, meg akarták ölni, de megkegyelmeztek neki, ha lemegy a sírba és kiadja a kincseket. A gyermek beleegyezett és leszállt a sírba és sorra mindent kiadott. Mikor a gyűrűhöz ért, azt gondolta magában, hogy neki úgy sem fognak adni semmit a rablók, hát ezt nem adta ki. A rablók erre ráfordították a követ és elmenekültek. A fiúcska bentrekedt és keservesen sírt. Azonban kis idő mulva újra rablók jöttek, a kik ismét felnyitották a sírt. A fiucska csak erre várt. Mikor a rabló leereszkedett, átkarolta a derekát, mintha ketté akarná törni. Erre a rabló megijedt és kiugrott és mindnyájan elszaladtak.

Ezután más kalandok következnek. Ez a népmese azonos a Boccaccio-féle sírrablással és könnyen lehetett annak forrása. Ugyanezt a sírrablást megtaláljuk egy montalesi népmesében is. Nerucci: Sessanta novelle montalesi (a XVI. mese). Ez teljesen a Boccacio novellát adja. Azaz elbeszéli az asszonynyal való

[1] Istoria del Decamerone Firenze 1742.
[2] Fabie novelle e raconti Siciliani Firenze 1882.

kalandot és a sírrablást. Landau és a többi kommentátorok szerint azonban, a népmesék keletkeztek a Boccaccio-novellából és nem megfordítva. Ránk nézve ez a körülmény mellékes. Annyi kétségtelen, hogy az Ilosvai-féle sírrablás teljesen megegyezik úgy a Boccaccio-novellával, mint az idézett népmesékkel. De nem valószínű, hogy Ilosvai innen vette volna a sírrablás meséjét. Nincs más hátra, mint azon XVI. századbeli elbeszélések közt keresni forrását, melyek a Boccaccio-novella nyomán keletkeztek.

A sírrablás történetét számos XVI. századbeli feldolgozásban megtaláltuk. E feldolgozások nagy része fel van sorolva Martin Montanus munkáinak kiadásában (»Litterarischer Verein« Stuttgart), de mi mégis találtunk hármat, mit a kiadás nem említ. Viszont többet az általa említettek közül nem tudunk megkapni. A teljesség kedvéért itt ezeket is felsoroljuk, de csillaggal jelöljük, ezekről nem felelünk. Tehát a Decameron második napjának ötödik novelláját, azaz a sírrablás történetét megtaláljuk még a következő íróknál és nemzeteknél.

I. Olasz nyelven:

1. *Francesco Sansovio: Cento Novelle* (Velence 1565). Mindjárt az első novella, a czíme szintén *Andreuccio*. Csaknem szórul-szóra, minden lényegesebb eltérés nélkül a Boccaccio-novella átdolgozása. Érdekes, hogy Sansovio előszavában tagadja, hogy e novellát Boccacciótól vette. Ha ennek hitelt adunk, úgy csakis a szájhagyomány lehetett a forrása.

2. *Sachetti: Novelle.* A 120. novella szintén Boccaccio átdolgozása.

3. *Sercambi*: *Novelle.* A 98. novella.

4. *P. Aretino: Il. filosofo.* Vígjáték, melynek szövevénye tulajdonkép a szkolasztikusok vitája, de e kereten belül igen szárazon és értelmetlenűl, dramatizálva van az egész Boccaccio-novella. Érdekes, hogy a darab főhősét, a ki a sírt kirabolja és pórúl jár, *Boccaccionak* hívják.

4. **Canali Andreuccio di G. Boccaccio ridotto al ripresentabile* (Velence 1612).

5. *La figgiu tistardu* }
6. *Paolino da Perugia* } A két említett népmese.

II. Franczia nyelven:

7. **Nicolas de Troyes:* Grand Paragon. A novella csak kéziratban van meg, de Mabile — Nicolas de Troyes kiadója — állítása szerint szórul-szóra a Boccaccio novella fordítása.

III. Német nyelven:

8. *Hans Sachs: Schwänke.* IV. 34. ed. Goetze.

9. **Hans Sachs: Der Dieb ins Bischaffsgrab. Meisterlied.* Csak kéziratban.

10. **Heinrich Mugling: Drei Unglück Andreutzos. 1546.* Csak kéziratban.

11. **Schertz mit der Warheit. Tunker Andreas.* 1550.

12. *Jacob Ayrer: Fastnachspiel von Andreutzo.* IV. 31. ed. Keller.

13. **Lundrop Wisbadisch wiesenbrünlein.* II. 2.

14. *Martin Montanus: Andreutzo.* 217. ed. Johanes Bolte.

IV. Angol nyelven:

15. **Painter Palace of Pleature.* I. 36. 1567.

16. *Campbell Popular tales of the West Higlands.*

17. *Island népének: Kistulands.* (Germania XXIX.)

18. *Gering: Islandskanentyri.*

Előfordulnak azután még XVII. és XVIII. századbeli feldolgozások, de ezek már nem tartoznak ránk.

Mindezen feldolgozásokról azonban meg kell jegyeznünk, hogy csaknem kivétel nélkül szóról-szóra a Boccaccio-novellát adják. Különösen az olasz feldolgozások. Még a színdarabok sem mutatnak semmi lényeges eltérést. Sehol sem találtuk a kerítőnő kalandját felcserélve a sokkal illendőbb oroszlánra ugrató özvegy tréfájával. A sírrablási kaland oly változatban tehát, a hogy azt Ilosvai adta, nem fordul elő sehol sem. De azért tagadhatatlan, hogy a Toldi-monda két komikus epizódja, a felsorolt mesékkel rokonságot mutat. Elvitathatatlan a tartalmi és formai rokonság. A tartalmi rokonság különösen a teljesen azonos sírrablási kalandban van, a formai rokonságot az epizódoknak az a kettős szerkezete adja, a mely szerint a sírrablást itt is egy komikus felsülési kaland előzi meg és e két kaland egymással szorosan összefügg.

A feldolgozások nagy száma mutatja, hogy ez a sírrablási kaland, különösen a XVI. században, igen kedvelt és elterjedt, tehát nagyon ismert mese volt. Főleg Németországban, a hol schwankok, novellák, fastnachtspielok és komédiák tárgyát képezte. Valószínű, hogy innen került át hozzánk. Fennmarad tehát eldöntetlenűl az a kérdés, hogy honnan vette Ilosvai a két epizódot? A mint láttuk, sem magából a novellából, sem annak forrásaiból, sem az eddig ismert feldolgozásokból. De hogy a novellával és a feldolgozásokkal az epizód rokonságot mutat, az tagadhatatlan. Így két esetet kell feltételeznünk, *a)* vagy megvan ez a novella, rejtve valahol oly feldolgozásban is, a hogy azt Ilosvai adta — és ez a valószínűbb; *b)* vagy lehetséges az is, hogy maga Ilosvai tudatosan cserélte fel a novella első kalandját egy másik tréfával, mely oly könnyen és szépen volt beilleszthető a sírrablás elé. Ez esetben nem tagadhatjuk, hogy igen ügyesen járt el, mert kitünő tréfa az özvegy tréfája és utána elég ügyesen következik a sírrablás. E feltevésünkhöz természetesen meg kellene találni, akár önállóan, akár más kalanddal kapcsolatban ezt a tréfát. Sajnos, ez irányban hiába kutattunk. Oroszlánokkal való cselt nem találtunk sehol.

Itt-ott némileg hasonló motivumok és helyzetek előfordulnak, de erőszakos volna ezek alapján összefüggést feltételezni. Mi csupán néhány érdekes és jellemző példát hozunk fel, a nélkül, hogy ezekben keresnők az epizód első részének forrását. Így Bandello egy novellájában (III. kötet, 22. novella), az asszony a tolakodó lovag ellen a következő cselt használja. A palota egy szobáját szépen feldiszíti kárpitokkal és virágokkal és jó vacsorára hívja a lovagot. És mikor a lovag gyanútlanul bemegy a szobába, mögötte becsapódik az ajtó. A szépen feldiszített szoba a palota börtöne volt.

Természetesen csupán a kárpitokkal feldiszített szoba, a vacsora és a némileg hasonló helyzet mutat analógiát az Ilosvai-féle epizód első részével. Maga a történet merőben más. Minket azonban több szempontból érdekel ez a történet. Nemcsak azért, mert a hősei magyarok, két magyar báró és az egész mese Mátyás idejében játszik, hanem mert ez a novella szintén a Boccaccio egy novellájának (II. nap, 9. novella) a híres fogadásnak egy változata. Tudjuk, hogy *Ráskay Gáspár* Vitéz Franciscójának szintén e novella a tárgya. Így fölötte érdekes, hogy nem Ráskay az első, a ki e történetben magyar hősöket szerepeltet. Azonban ennek hosszabb tárgyalása nem tartozik ide.

Visszatérve Ilosvai epizódjára, a budai özvegyasszony tréfájára még csupán két hasonló motivumú mesét akarunk megemlíteni. Így a Hagen-féle *Gesammt Abenteuer* III. kötet 49. és 50. meséjében előfordul az a motivum, hogy a vendégségben levő lovag a ház asszonya előtt levetkőzik. Maga a történet azonban rokonságot nem mutat az Ilosvai-féle epizóddal. Ellenben egy német schwankban, *Jörg Wickram Rollwagebüchlein* 40. elbeszélésében, nem csupán a helyzet hasonló, de előfordul az özvegyasszonynak az a csele is, hogy házából kiugratja a betolakodó lovagot. Ez a schwank hasonlít leginkább a budai özvegyasszony tréfájához, ép ezért egész terjedelmében közöljük.

Mint vesztett el egy zsoldos katona egy ugrással egy szép leányt, azonkívül az éjet a disznóólban kellett töltenie.

Van a jámbor zsoldosoknak — Isten bocsássa meg nekem — egy rossz szokásuk ebben az országban, de különösen Svábországban és a Fekete-erdőben. Tél idején elhagyják az őrhelyeket és megtámadják a parasztokat eleségért. Kenyeret, tojást, sót és zsírt követelnek. Ilyenkor nem egy szegény embernek kell adakozóvá lenni, ha akar, ha nem. Igaz, hogy senkit sem kényszerítenek, de oly fenyegetődzve kérnek, hogy szívesen ad mindenki, csakhogy béke legyen.

Van azonban a jó czimboráknak egy közösen megállapított jelük. A hol egy zsoldos éjjeli szállást kapott, ott az a szoba ajtajára egy burgund keresztet fest. Ha a czimborák közűl valamelyik ilyen szobába lép és meglátja a jelt a falon vagy az ajtón,

nem is kér már semmit, sőt barátságos szavakkal mondja a gazdának: »Hej, jól látom, hogy ez katonakvártély, itt jól fogadnak engem!« Ha az ilyen éjjel jön, akkor a gazda igen jól tudja, hogy nem szabad utasát sokáig kéretni, ha még a pápától volna is engedelme — köteles szállást adni.

Tehát megtörtént egy fiatal tapasztalatlan katonával, hogy nagy éhségében és szegénységében így akart magán segíteni. Elment egy gazdag paraszt házába és ott szállást és vacsorát kért. A paraszt arra gondolt, hogy van a szomszédságában egy özvegyasszony és annak egy derék leánya, a kik inkább megvendégelhetnék ezt a katonát. Azért így szólt: »Kedves katonám; nékem nagyon sok gyermekem és cselédem van, és így nem tarthatlak magamnál. Itt van egy kis pénz, ezen vehetsz egy itcze bort, fogadd ezt szívesen és menj abba a házba, melyet ott látsz. Ott biztosan jól fognak fogadni és még a ház örököse és birtokosa is lehetsz.«

A jámbor katona elhitte a paraszt szavait és elment az asszonyhoz szállást kérni. A jó asszony szívesen igért neki szállást, de kenyeret nem akart adni. »Oh — mondá a katona — van annyi kenyerem, hogy hármunknak is elég.« Így megegyeztek és asztalhoz ültek. Mikor a leány is asztalhoz ült, a katona ugyancsak barátságosan nézett rá. »Ej ha, — mondá — volna csak egy korcsma itt valahol, szívesen hozatnék egy itcze bort!« — »Kedves fiam — felelt az asszony — ha akarsz bort hozatni, van a szomszédomnak igen jó bora — pénzért. Ő különben pénzért szállást is ad. Ha te hozatsz bort, úgy mi is, én meg a leányom is hozatunk egy itczével és én még sváb kalácsot is sütök hozzá.« A katonának tetszett a dolog, és más egyébre is gondolt és adott pénzt két üveg borra. A leány elment a borért, az öreg sütötte a kalácsot és aztán a szép nyári estén együtt ültek mind a hárman. Mikor pedig későre járt az idő, az asszony így szólt: »Kedves fiam, én nem adhatok neked szállást. Az egész házban én vagyok egyedűl a leányommal és nincs csak két ágyunk. Te olyan szép fiu vagy, hogy nem hagyhatlak egyedűl aludni. Azért hát ugró versenyt rendezünk: azok ketten, kik legmesszebb ugranak, háljanak együtt az éjjel. A katonának ez a dolog tetszett, mert azt hitte — a mint hogy úgy is történt — hogy a leány messzebb fog ugrani, mint az anyja. Tehát az alkuba belement. Az öreg kijelölte a czélt, jó messze a háztól és mindjárt elsőnek ő ugrott. De ugyancsak kis távot ugrott. Utána a leány következett. Ez jó nagyot ugrott. Megörült ennek a katona, gondolván, hogy ő még nagyobbat fog ugrani, mint a leány és aztán ők ketten fognak együtt hálni. Így összeszedte minden erejét és nagy vígan messze kiugrott túl a czélon. Az anya és leánya csak ezt várta. Míg ő ugrott, hirtelen bezárták háta mögött a kaput és a lándzsáját egy ablaknyiláson kiadták. »Hohó — mondták — te nagyon is messze ugrottál!«

A szegény gyermek így hiába fáradozott és hiába adta ki pénzét. Még esett is az éjjel és így be kellett húzódnia egy disznóólba. Másnap reggel elment ahhoz a paraszthoz és elmesélte történetét. Az is óvta a nagy ugrásoktól.

Ez a tréfa nagyon hasonlít az Ilosvai-féle epizód első részéhez. Itt is egy özvegy szerepel, a ki vacsorát ád a tolakodó lovagnak és azután csellel kiugratja a házból. Figyeljük meg azt is, hogy ez a katona is azért ugrik olyan nagyot, a miért Toldi, t. i. az asszony szerelméért. A különbség csak a kiugrás helyén van. Toldi az ablakon, ez pedig az udvarból ugrik ki. Nincs kizárva azonban, hogy megvan ez a tréfa oly változatban is, hogy a lovagot az ablakon ugratják ki.

Ezt szintén e schwank forrásai vagy változatai közt kellene keresnünk, de semmi hasonlót nem találunk. Ugyanez a schwank megvan még *Bobertag,* továbbá *Goedeke Schwank* gyüjteményében és az *Aldeutscher Schwank und Scherz*-gyüjteményben. De ezek is *Wickram Rollwagebüchlein*-jét jelölik forrásaikúl. Hogy Wickram honnan vette, azt nem sikerült kiderítenünk.

Az Ilosvai két epizódjára vonatkozó összehasonlító tanulmányunkat tulajdonképen e szerény eredménynyel kell végeznünk. Több hasonlót sem az özvegygyel való komikus jelenet, sem a sírrablásra vonatkozólag nem találtunk. Feltételezzük, hogy mind a kettő előfordul még több, nem idézett feldolgozásban is, de az eddigiekből láthatjuk, hogy mindezek különösen a sírrablásra vonatkozólag alig adhatnak újabb bizonyítékokat. Nekünk tehát csupán azt sikerült megállapitani, hogy Ilosvai e két epizódja idegen eredetű betoldás, így nem lehet része a tisztán magyar eredetű Toldi-mondának és azt is kimutattuk, hogy mely mese-cziklushoz tartozik ez a két epizód. Remélhetjük, hogy idővel Ilosvai közvetlen forrása is előkerül.

II.

A szentimentális romantikus sírrablás.

Munkánk egyoldalú volna, ha a meseirodalomban elágazott második sírrablási kalandot, a szentimentális romantikus mesekör sírbolti jelenetét is be nem mutatnók. Teszszük ezt nevezetesen abból az okból is, mert a Toldi szerelmében előforduló sírbolti jelenet némely motivuma, a bemutatandó szerelmi regények e jeleneteivel meglepő hasonlóságot mutat. Kétséget nem szenvedhet, hogy Arany közvetve, vagy közvetlenül ez idegen mesekörből vette anyagát a Toldi Szerelme ez epizódjához.

Eljárása különben igen egyszerű és természetes volt. Oly sírrablási kalandot, a milyet Ilosvai beszél el, Arany nem alkalmazhatott. Ennek formáján és tartalmán változtatnia kellett. Ő különben már a »Toldi Estéje« megírásakor változtatott az Ilosvai-féle

komikus epizódon. Nem érezvén a két epizód egybetartozását, az özvegygyel való komikus jelenetet különválasztotta és mint gúnyos balladát szőtte be a »Toldi Estéjébe«. Fönnmaradt azonban még a sírrablás, melyet szintén nem akart elhagyni.

A *Toldi Szerelméhez* írt előszavában mondja Arany, hogy minden époszban a legértékesebbnek az »*epikai hitelt*« tartotta. Kénytelen volt tehát valami módot találni, melylyel nagyobb zökkenés nélkül bevehette a gyöngéd szerelmi regénybe ezt a különös és Toldi jellemével annyira ellenkező epizódot. Mi sem könnyebb, mint hogy ilynemű tervezgetései közepett véletlenül vagy tudatosan, az irodalomban ismert legszebb sírbolti jelenetre, a Romeó és Juliára vagy más változatára gondolt. Ne hagyjuk figyelmen kívül azt sem, hogy Arany »Toldi Szerelmének« egész megalkotásában tudatosan, nem járt el önállóan: »Toldi középső része nem az én saját választásom«, írja az Előszóban. Barátai unszolására csaknem meggyőződése ellenére kezdett ebbe a munkába. A krónikában még fennmaradt feldolgozatlan anyag, a nagyon is mesés prágai kaland, az özvegygyel való komikus jelenet, a sírrablás aláváló bűnténye semmikép sem látszott neki modern költői feldolgozásra alkalmasnak. »Monda nélkül pedig — vagyis legkisebb támasz nélkül a hagyomány vagy historia részéről — egész epikai költeményt csak mintegy az ujjamból szopni, ha tudtam volna is, nem akartam.«[1] Tehát ezért kötötte ő magát Ilosvai krónikájához és így a sírrabláshoz is.

És ebben rejlik Arany mély époszíró felfogása: »a mondai vagy történeti alap bármily csekély és töredékes legyen, adja meg ily költeménynek (eposznak) azt, a mit »epikai hitelnek« szoktam nevezni«. Ezt az epikai hitelt akarta Arany megszerezni vagy legalább is fenntartani a trilógia középső részében, a romantikusnak induló Toldi szerelmében is. Tehát kénytelen volt mondai és történeti hagyományok után kutatni. A saját fantáziájából nem akart venni semmit és valószínűleg — tekintettel az epikai hitelre — idegenből sem merített. Hanem mély poétikai belátással visszafordult az alig megjelent és már elfelejtett romantikus magyar regékhez. Épen azon történetekhez, melyek vagy minden történeti alap nélkül vagy teljesen idegen mesékből születtek és épen ezért hitelre nem találtak. A Bólyai-Farkas András, Kisfaludy Sándor és Károly regéihez, Szigligeti történeti vígjátékaihoz, sőt talán egy-két még régebbi szép históriánkhoz.

Arany ezzel két irányban hatott nemesítőleg. Egyrészt saját költeményének epizódjai megkapták a történeti színt, az »epikai hitelt«, mert tárgyuk rokonságot és összefüggést mutatott a magyar előidőkből való regékkel. Másrészt e régi regék felelevenedtek és mintegy szentesítést nyertek Arany lantján. Kisfaludy *Tihamérja*, Szigligeti »*Rózsája*« eltünnének irodalmunkból, mint sikertelen

[1] Előszó a Toldi Szerelméhez, 1879.

romantikus költői játékok. De Arany a motivumokat belevette a Toldi Szerelmébe és így örökre fennmaradnak, mint a letünt magyar lovagkor regéi.

Nem tartozik feladatunkhoz nyomról-nyomra kimutatni a »Toldi Szerelmének« forrásait,[1] csupán utalni akarunk arra, hogy a legfőbb motivumok kétségtelenül kölcsönvettek.

Igy mindjárt a bevezetés a kedves jelenet, az álruhában utazó király a vendéglátó Rozgonyi házban, a *Szép Ilonkára* emlékeztet. Toldi Szerelme, a fegyvercsere és a párviadala teljesen Szigligeti *Rózsa* czímű vígjátékából való. A nápolyi hadjárat eszméje és több motivuma Kisfaludy Károly *Tihamérjából* való. Anikó egész szereplése, valószínűleg egyenesen Ariostóból van véve.

A sírrablás gyönyörű motivumai, a tetszhalál, a találkozás a sírboltban, a feltámadás, stb., szintén nem lehet Arany inventiója. Itt sem tudjuk egész határozottsággal megállapitani, vajjon Arany motivumait egyenesen az idegen mesekörből vette-e, vagy pedig a régibb romantikus magyar regék szolgáltak-e neki forrásul. Van ugyanis a korabeli irodalmunknak egy terméke, melyben megtaláljuk a szentimentális romantikus sírrablási mese motivumait. Bólyai Farkas Andrásnak a *Párisi per*[2] czímű érzékeny játéka, ebből az idegen mesekörből való és nem lehetetlen, hogy Arany innen vette a sírbolti jelenetét. A darab bővebb ismertetésére még rátérünk.

Mondanunk sem kell, hogy bárhonnan merített is Arany anyagot nagy romantikus eposzához, az eredetiségét vagy költői nagyságát nem érinti. Elbeszélő költeményekben idegen motivumok felhasználása azok változtatása és bűbájos beleszövése a nagy eredeti époszba, a legtöbb esetben, mint itt is a költői tehetség fényes próbakövei lehetnek. És nem Arany volt az első és nem az utolsó, ki ezt tette. Vergilius mennyit használt fel Homerosból Zrinyi mennyit Tassotól és Vergiliustól. És elő tudnók-e sorolni a világirodalom nagy époszaiban, hány epizódot, hány jelenetet találunk meg újra, meg újra? És tagadhatjuk-e, hogy ezek a folyton előforduló és mindig megismétlődő jelenetek, ép a legkedvesebbek? Nem a költői fantázia gyöngesége, de az emberi lélek természete és ebben osztozik a költőé is, hogy bizonyos történeteket, melyekben örök életigazság vagy örök szépség van, anynyira szeret, hogy újra meg újra elmond vagy meghallgat. Ezek a történetek az örök szép példái a barátságnak, a szerelemnek, a szenvedésnek, a földi igazság- és igazságtalanságnak, a küzdésnek, bukásnak vagy diadalra jutásnak. Ismerjük ezeket valamennyit, apáink is ismerték, de szeretjük őket újra hallani és különösen szépek és vonzók az eposz naiv formájában.

Ki találta fel ezeket a történeteket? Egyikről sem tudjuk. Együtt születtek az emberi lélek bölcsességével és művészi érzé-

[1] Szinnyey Ferencz: Toldi Szerelmének forrásai.
[2] Ez adatra Beöthy Zsolt volt szíves figyelmeztetni.

kével és terjedtek el és változtak, a mint szaporodott és szétszóródott az emberi nem. Mindig voltak és mindig lesznek. Világrészről-világrészre, korról-korra, nemzedékről-nemzedékre, könyvről-könyvre vándoroltak és vándorolnak még ma is.

Ki volt annak a bűbájos történetnek első feltalálója, hogy a szerelmes hős holtnak vélt kedveséhez lemegy a sírba és felnyitja koporsóját, hogy csók és könyzáporral áraszsza el még egyszer a kedves arczot és ott aztán a leány, szerelmese karjai közt felébred, — mert a leány nem halt meg csak elaludt. Kié volt legelőször e gondolat és ki fűzött ehhez legelőször történetet? Shakespeare? Nem. Luigi de Porto? Nem. A régi görögök? Nem. Az ephezusiak? A babyloniak? — talán. És ki hozta e történetet legelőször sírrablókkal, kalózokkal, tolvaj lakatosokkal kapcsolatba? Xenophon? Jamblichus? Ki tudná megmondani? Mi itt csupán be akarjuk mutatni e mese történetét, vázolni a motivumok eredetét és fejlődését. E kimutatás a világirodalom egyik legszebb novellájához és drámájához vezet és nyilt kérdéssé teszi, hogy mily viszonyban van a »Toldi szerelme« e mesekörhöz?

E mese első nyomait a görögöknél találjuk, sőt épen a legelső szerelmi regényekben, melyeket az irodalom ismer. Jamblichus: »*Babyloniai történeteiben*« és az ephezusi Xenophon: »*Antheia és Habrokomes*« czímű regényében fordul elő először a tetszhalál és sírrablás motivuma. Lássuk előbb a »*Babyloniai történeteket*«. Rohde szerint ez a regény az első görög szerelmi regény, Kr. u. II. századból való. Tartalma a következő:

Garmus babyloniai király szerelmével üldözi a boldog házasságban élő Simonist. Ez férjével, Rhodanessel, a kínzatás elől elmenekül. A király keresteti őket. Menekülés közben a szerelmes pár egy barlangba rejtőzik. Itt a vadméhek mézéből élnek. A méhek azonban mérges hüllők húsából táplálkoztak és így a méz is mérges volt. A szerelmesek holtan terülnek el. Így találják meg őket az üldöző eunuchok. Ezek a halottakat nem merik bántani, sőt, mint a vallásuk parancsolja, ruhával befödték testüket és húst és kenyeret tettek melléjük. A szerelmesek azonban csak *tetszhalottak* voltak, mert a méreg csak elbódította de nem ölte meg őket. Aléltságukból felébrednek és tovább menekülnek. Útjokban egy temetési menettel találkoznak. A menetet egy jós megállítja és kijelenti, hogy a leány, a kit visznek, nem halott, csak *tetszhalott*. Kinyitják a sírt és kiderül, hogy a jósnak igaza volt. A menet az élővel tovább vonul. A szerelmesek a sírban maradt ruhákat magukra veszik és az ott talált ételekkel felfrissítik magukat, majd mély álomba merülnek. Üldözőik azonban nyomukra bukkannak és követik őket egész a sírig. Itt őket újra mozdulatlanul találják és ismét azt hiszik, hogy *halottakkal* van dolguk. A szerelmesek felébrednek és tovább menekülnek. Fölismerik azonban rajtuk a halotti leplet és *sírrablás* miatt a bíróság elé kerülnek. A bíró Simonist szépsége miatt Garmus királynak akarja elküldeni. A sze-

relmesek erre megakarják magukat mérgezni. Azonban ismét csak altatószert isznak és nem mérget. A bíró ilyen állapotban akarja a szerelmes párt elszállítani a királyhoz. Útközben azonban a szerelmesek felébrednek és újra elmenekülnek. És folyik tovább a történet, mely már minket nem érdekel.

Az eddig elmondottakból a következő motivumok tünnek ki. Egy szerelmes párt több izben halottnak tartanak, de csak *tetszhalottnak*. *Sírrablással* is vádolják őket, de kiderül ártatlanságuk. Egy kényszerházasság miatt, mely őket örökre elválasztaná — mérget isznak. Azonban csak altatószert kaptak és ismét csak tetszhalottak lettek. Ez volna tehát a tetszhalál és sírrablási mese első legprimitivebb formája. Kezdetnek mindenesetre elfogadható.

Már sokkal közelebb áll tárgyunkhoz a második görög regény, az *Antheia és Habrokomes*. Itt találkozunk legelőször valóságos sírrablással. E regény tartalmát is *Rohde* kivonata után közöljük.

Habrokomes és Antheia szenvedélyes szerelemmel szeretik egymást, de az istenek haragszanak a nagyon öntelt Habrokomesre. Az esküvő után, hogy az isteneket kiengeszteljék, hosszú utazásra határozzák magukat. Az úton kalózok támadják meg hajójukat és a szerelmes pár fogságba esik. Kalandok végtelen sorozatán mennek keresztül, melyek nem tartoznak ránk, csupán a III. könyv. 8-ik fejezetét veszszük ki.

Antheiát egy előkelő szicziliai vitéz kiszabadítja a rablók kezeiből ép akkor, mikor megakarják őt ölni. Perilaus, a vitéz, feleségül akarja venni Antheiát. Antheia nem meri visszautasítani, csak harmincz napi gondolkodási időt kér. A harmincz nap eltelik és nagy pompával készülnek a lakodalomra. Antheia, hogy a választól megszabaduljon, egy orvostól mérget kér és a nászágyon kiiszsza. Perilaus mélyen lesujtva, a fényes lakodalomból, fényes temetést rendez. Gazdagon eltemeti a szép Antheiát. Antheia azonban nem kapott igazi mérget az orvostól, hanem csak altatószert és a sírban felébred. Először is kínos éhséget érez, de néma megadással tűri sorsát és fönséges nyugalommal várja a halált. A sors azonban mást rendelt. Éjjel corsikai rablók feltörték a sírt, hogy a kincseket elvigyék és midőn ott megtalálták a szép Antheiát, őt is magukkal vitték. Antheiát eladták rabszolganőnek Alexandriában. A regény további folytatása nem érdekel minket.

E két regényben, de különösen az utóbbiban, már tisztán láthatjuk azokat a motivumokat, melyek alapján a későbbi európai irodalomban a legremekebb novella és dráma fog keletkezni és a mely motivumok annyiszor megismétlődnek a legkülönfélébb költői műfajoknál és eljutottak a »Toldi Szerelmé«-be.

Mi öszszeállításunkban főképen azt akarjuk kimutatni, hogy e motivumok minden időben ismeretesek voltak és a későbbi szerzők igen önkényesen bántak velük. Néha elhagyták a sírrablást, majd

máshol nem szerepel a méregként adott álompor, ismét vannak novellák és drámák, hol az öszszes motivumokat megtaláljuk. Igen természetes, nem adhatunk oly öszszeállítást, mely fokozatosan feltüntetné, mint fejlődött és alakult át ez a mese egész odáig, míg Arany János a *Toldi szerelmébe* belevette. Nem adhatjuk ezt azért sem, mert mint már kifejtettük, nála egész másnemű átvételről van szó. Arany János teljesen a maga felfogása szerint és Toldi jellemének legmegfelelőbben dolgozta fel a tetszhalál és a sírrablás meséjét, csupán azt tartva meg belőle, mi kereken, szépen öszszevág az egész Toldi regével. Arról sem beszélhetünk, hogy volt-e egyáltalában közelebbi vagy távolabbi forrása, szabatos öszszefüggést, határozott átvételt nem tudunk megállapitani. Azaz Arany János változtatásával épen úgy vagyunk, mint Ilosvai sírrablásával. Kétséget nem szenved, hogy idegen mesekörből való, de sajátságos, máshol meg nem található változatban.

Nézzük, mint alakult e regényekből az a nagy európai meseciklus, melynek egyes változatai a különböző nemzeteknél a szentimentális romantikus regény legszebb példái lettek, nekünk pedig a »Toldi szerelmét« adta.

A görög regények feltünő hamar jutottak be az európai irodalomba. Közvetlen sorsukról és a kéziratokról ugyan mit sem tudunk. Annyi bizonyos, hogy az eredeti regények elvesztek és már a középkorban is csak szórványosan csupán a kivonatuk maradt fent. A későbbi változatok, mesék és színdarabok nem is innen eredtek. Egyedüli forrásuk és gyors terjesztőjük és örökös variálójuk csak a szájhagyomány lehetett. Azaz e regények átmentek vagy viszszatértek a népköltészetbe és a keresztyén irodalom kezdetével innen kerültek be az európai irodalomba. Feltünő, hogy már igen korán megtaláljuk őket. Ugyszólván a legelső epikusok már ismerték és felhasználták e motivumokat. Így Marie de France »*Eliduc*« czímű meséjében előfordul a tetszhalál. A nő itt is templomban van eltemetve és mikor a sírból felébred — megtudja férje hűtlenségét és kolostorba vonul. Az itteni sírbolti jelenet jórészt a görög motivumok megfordítása.

Ha Marie de France meséje csak halványan emlékeztet a görög regényekre, *Chretien de Troys Cligès*e egyenesen innen való.

A középkor legnagyobb költője, úgyszólván minden eposzába vegyített görög motivumokat. Ezen nincs mit csodálkoznunk. A nagy lovagregények, a Trisztán monda, a Grál monda, az Artur mondakör főmotivumai, egyenesen a görög regevilágból erednek. A középkor egész költészete, szentimentalizmusa, platonikus szerelme, az aláhanyatlott klasziczizmus első hullámverése volt.

A Cligès tartalma a következő:

Cligès, a konstantinápolyi császár fia szerelmes Fenicebe, a német császár leányába. Az ifjak oly szépek voltak, hogy szépségük besugározta a palotát, akárcsak a napfény. De nem lehettek egymáséi. Fenicet Cligès nagybátyja veszi el, Cligèsnek pedig lovagi

próbára, Arthur udvarába kell menni. A szerelmesek az esküvő napján búcsuznak el egymástól. Fenice azonban csodálatos módon megmenekül a kényszerházasságtól. Dajkája, Thessala bájitalt készít, melyet minden este bead férjének. Ettől ez mély álomba merül és azt álmodja, hogy karjai közt bírja Fenicet, valójában pedig érintetlenül hagyja. Így mulnak el évek, míg Cligès viszszatér Konstantinápolyba. Bevallja szerelmét Fenicenak, sőt tudtára adja, hogy egész távolléte alatt hű maradt hozzá. Fenice is felfedi rejtélyes házasságának titkát, de vonakodik addig Cligèsé lenni, míg az teljesen meg nem szabadítja a férjétől. Nem akar úgy járni, mint Iseut.

...son corps fut à deux rentiers
Et son coeur fut à l'un entier.

Új tervet eszelnek hát ki Thessalával, Fenice álomport kap és így holtnak fogja magát tetetni és eltemetik. Cligès pedig éjjel megnyitja a sírt és elviszi Fenicet. Az ifjak terve fényesen sikerül, sőt a császár rövid idő mulva meghal és Cligès követi a trónon.

E kivonatból láthatjuk, hogy az egész mese a görög regények változata.

Ugyancsak megtaláljuk a tetszhalál meséjét a prózaíróknál is.

Mindjárt az első prózaírónál, az európai prózairodalom megteremtőjénél, Boccaciónál.

Szerintem a »Decameron« (X. nap 4. novellája) az első prózai változata e görög regényeknek. Jóllehet maga a mese más, de a motivumok ugyanazok.

Egy derék bolognai lovag, Messer Gentile, szerelmes volt egy férjes asszonyba, madonna Catalinába. Ez az asszony várandós állapotában hirtelen rosszul lett, öszszeesett — egy orvos halottnak nyilvánította. Nagy szomorúsággal eltemették a *templom* egy fülkéjében. Halálát hírül adták Gentilének is. Ez elmegy a sírjához, hogy kedvesét még egyszer lássa és hogy a mit nem tehetett meg a míg élt, halála után megcsókolhassa. *Éjjel* elmegy a templomba, megnyitja a sírt és zokogva ráborul a holttestre és csókolja, a hol éri. Majd keblére borul és akkor észreveszi, hogy az asszony szíve dobog. Az asszony csak tetszhalott volt. Gentile megdöbben, de aztán erőt vesz magán, kiemeli az asszonyt és házába vezeti és anyja ápolására bízza. Végül nemesen legyőzi szerelmét és az asszonyt visszaadja férjének.

Különösen érdekesek azok a részletek, a hol a lovag a nő holt hírén kesereg. Csaknem párhuzamba lehetne állítani a Toldi keservével.

Boccacio után *Masuccio di Salerno* volt az első, ki a tárgyat ismét feldolgozta és egyúttal ő volt az első, ki e motivumokból a Romeó és Julia meséjét állította össze. Könyvét, sajnos, nem tudtam megszerezni és így a novella tartalmát, Dunlop-Liebrecht kivonata után adom.

Mariotto, egy sienai nemes ifjú titokban megesküszik Gianozzával, kit a legforróbb szerelemmel szeret. Esküvőjükről csak az eskető barát tud. Mariottónak ezután egy előbbi gyilkosság miatt menekülni kell. A magára maradt Gianozzát házasságra kényszerítik. Ezt megakadályozandó az a barát, ki őt már összeadta, az új házasság előtt neki altató port ad. A leány a porokat beveszi és miután hozzátartozói azt hiszik, hogy meghalt, eltemetik. Mariotto a leány holt hírét veszi és Alexandriából visszasiet Sienába, hogy legalább holtan még egyszer lássa a leányt. Időközben azonban a leány lethargiájából felébredt és maga sietett férje után Alexandriába. A Siénába érkezett férjet elfogják és a gyilkosság miatt kivégzik. A leány pedig, miután Alexandriában hiába kereste férjét, hazajön. Itt megtudja Mariotto szörnyű végzetét, *kolostorba* vonul és nemsokára meghal.

E novella, a mint a rövid tartalmából is látjuk, alig tér el a görög regény tartalmától. Csupán a sírrablás hiányzik, de viszont a leány magától ébred fel a sírban. Érdekes, hogy Dunlop e novellát Masuccio eredeti munkájának tartja, mert a Xenophon-féle regény a XV. században még nem volt kinyomtatva, tehát nem kerülhetett Masuccio elé. De épp ez igazolja kitünően a mesék vándorlásáról szóló legújabb és leghelyesebb theoriát, hogy nem a könyvek útján, de a szájhagyomány nyomán terjedtek és terjednek még ma is. Masuccio után *Luigi da Porto* és *Matteo Bandello* és *Cinthio* dolgozták fel ugyanezt a mesét.

Luigi da Portonál e mese klasszikus alakot ölt. Az összes motivumokat felhasználja és ezekből az ő genialis összeállításában nagyszerű megrendítő tragédia fakad.

Romeót és Juliát Lőrincz barát titokban összeadja, de a boldog nász után Romeónak egy Capulet meggyilkolása miatt menekülni kell. Távollétében Juliát a család erővel férjhez akarja adni. Lőrincz barát Juliának álomport ad és Juliát halottnak hiszik és eltemetik. Romeó megtudja Julia halálát és sietve visszatér Veronába. Egyenesen a sírjához megy, azt felnyitja és zokogva ráborul a kedves halottra és ott mellette megmérgezi magát. Julia az ölelések és csókoktól felébred, de már csak a haldokló Romeót zárhatja karjaiba. Julia fájdalmában szintén megöli magát. Időközben Lőrincz barát is eljön a sírhoz, hogy Juliát kiszabadítsa, de a halál már mindent elvégzett. Julia végszavaiból megtudja a rettenetes tragédiát. Történetesen a Signoria családja elhalad a sír mellett és megdöbbenve veszik észre, hogy az nyitva van. Azt hiszik, hogy *rablók* vannak odalenn, de abban a perczben lép elő a szomorú barát. Lezárja a sírt és hiába faggatják, nem mondja meg, miért volt lenn a kriptában. Egyedül ő tudja a tragédia titkát.

Ime a reneszánsz fénykorában, az olasz novella fejlődésének tetőfokán mily remekmű keletkezik a tetszhalál meséjének zűrzavaros motivumaiból!

Luigi da Porto novellája után a bűbájos mese varázshatalommal terjedt el. Versengve siettek e történeteket újra meg újra megírni. Olaszországban úgyszólván e kor valamennyi írója írt egy Romeó és Juliát. Több verses feldolgozás is van róla. Nagy részüket összeállította Alexandro da Torri (Pisa, 1830).

Angliába is gyorsan átment e mese és legnevezetesebb feldolgozása a Shakespeareé. Shakespeare valószinüleg *Luigi da Porto* novellája után írta színművét és nem nagyon sokat változtatott rajta. Legfölebb a tragikum emelésére azt, hogy Romeó Tyboltot, versenytársát ott a sírboltban megöli. Ez némileg emlékeztet Toldira, ki szintén megöli Tar Lőrinczet.

Francziaországban is korán terjedt el e mese több fordításban. A tetszhalálnak igen érdekes humoros változata a Heptameron 60. novellája. Németországban megtaláljuk majd mindegyik XVI. századbeli mesekönyvben. Sajátságos, hogy hozzánk nem jutott el.

Czéltalan volna e helyen az összes *Romeó és Julia* fordításokat és feldolgozásokat felsorolni. Ez nem tartozik feladataink közé már azért sem, mert legkevésbbé sem akarjuk kimutatni, hogy Arany Jánosnak épp ez a mese szolgált volna mintául. Csupán utalni akarunk arra, hogy a sírrablási mese motivumai ősrégi időktől kezdve minden korban és minden nemzet irodalmában meg voltak. Az írók jól ismerték és gyakran használták fel.

A XVII. században, a szentimentalismus felújulásának klaszszikus korában a nagy szerelmi regényekben újra megtaláljuk őket.

D'Urfé *Astreája* és számtalan epigonja, Scudery és a Calprenède kalandregényei önkénytelenül felidézték e műfaj ősforrását, az első görög szerelmi regényeket. És az emberi képzelet alkotott-e szebb, megkapóbb motivumokat a nagy szentimentális szerelem illusztrálására, mint a tetszhalált, a sírból való feltámadást és egyesülést vagy örök halált a szerelemben. Természetes, hogy e regények majd mindegyikében megtaláljuk e motivumokat. Magában az »Astreá«-ban tulajdonképen nincsenek meg. Előfordul ugyan mind Celadon, mind Astrea álhalála, de ez nem sírból való feltámadás, hanem inkább csodás megmenekülés az igazi halálból.

Ellenben van Urfénak egy ötfelvonásos pásztorjátéka a »*Sylvanire*«, melyben a cselszövést teljesen a tetszhalál motivumai alkotják. E változat igen érdekes és bájos. A rokokó-kor minden cziczomája pompásan illik a szertelen dekadens görög motivumokhoz. *Trinite* és *Aglante* pásztorok egyformán szerelmesek a szép pásztornőbe, *Sylvanirebe.* Sylvanire Aglante-ot szereti, de zsugori apja *Menandre*, a környék leggazdagabb, de legcsunyább pásztorához, *Theanthoz* akarja adni. A szerelmesek *Alciron* bűvészhez fordulnak, ki nekik csodatükröt ad. A ki ebbe a tükörbe belenéz, tetszhalott lesz. Így elbűvölik *Sylvaniret* és az egész *Lignon* környék nagy részvételével eltemetik. Trinite Aglante rivalisa kimegy a sírhoz, hogy még egyszer lássa szép imádottját. De a sírnál már

ott találja Aglanteot és Menandret. Sylvanire felébred és végre Aglante boldog felesége lesz. Trinite Fossinde nimfát veszi el.

A XVIII. századbeli kalandregényekben is nyomát találjuk e motivumoknak. *Rohde* különösen a *Sophonisbe* átdolgozásokra utal, hol szintén előfordul a tetszhalál és a sírból való feltámadás. Nem volt alkalmunk e kérdést bővebben kutatni, de hogy a XVIII. században az említett regénymotivumok nem mentek feledésbe, annak legnyomósabb bizonyítéka, hogy éppen ebben az időben jelenik meg az Antheia és Habrokomes egyetlen fordítása, franczia nyelven. E fordítás előszavában a névtelen szerző utal is arra, hogy menynyire fontos megismerni a szerelmi regények ősforrását, a görög regényeket. Tehát e korban már tudták, hogy e motivumok kölcsönvettek.

A német pásztor- és kalandregényekben, melyek franczia hatások nyomán keletkeztek, szintén előfordulnak e motivumok. Itt ez irány magalapítója *Philep Zesen* volt és mindjárt az első regényében »*Der afrikanische Sophonisbe*« szerepel a tetszhalál és a sírrablás. És ha végig kutatnók a nagyobbrészt még ismeretlen és kiadatlan többi kalandregényt, az akkori főrangúak oly kedvelt olvasmányait az »*Aramena*« (Braunschweigi Ulrich herczeg 1710.), az *Aziatische Banize* stb.-eket, bizonyára számos érdekes változatot találnánk.

E kérdés reánk nézve annyiból is fontos, mert még nincs eldöntve, hogy milyen forrásból került hozzánk ez a mese. Mint már említettük, Arany előtt Bólyai Farkas András is felhasználta a tetszhalál motivumát. Kétségtelenül idegen minta után dolgozott, de forrását nem sikerült megállapítanunk.

Bólyai Farkas András, a geniális mathematikus, úgy látszik, mint nagy elődje Fontenelle [1] is, nagy gyönyörűséget találhatott a szentimentális szerelmi regényekben. Utolsó színdarabja a »Párisi per« tanuságot tehet e gyöngéjéről. Érzékeny játékának tartalma a következő:

Denglos bankár és felesége Charlotte de la Roche, leányukat, Henriette-t, Bernard grófnak igérték. A leány azonban tanítójába, Louisba, szerelmes. Mikor az ifjak viszonya kitudódik, Louisnak távozni kell. Henriettenek egy levelet mutatnak, melyben Louis lemond róla. Henriette elájul és szülei ekkor így félig ájult állapotban erőszakkal eljegyzik Bernarddal. Louis azonban még az esküvő előtt álruhában visszatér. Festőnek adja ki magát és lefesti a menyasszonyt.

Mikor magukra maradnak Louis, felfedi magát, újra szerelmet vall és megcsókolja a leányt. Henriette elájul. A szülők két orvost hivatnak, de ezek nem tudnak megegyezni. Courte doktor azt állítja, hogy a leány nem halt meg, Bombast ellenben halottnak nyilvánítja. Henriette nem ébred fel — tehát eltemetik. A temetés

[1] Fontenelle gyönyörű előszót írt a Princesse de Clèves-hez.

éppen az esküvő napján van. Most következik a negyedik felvonás, mely minket jelenetről-jelenetre érdekel.

Jacques és Pierre két tolvaj elhatározza, hogy kirabolja Henriette gazdag sírját. Közben Courte doktor újra elmegy Dengloshoz és ismételten kifejezi aggályait Henriette halála fölött. Charlotte félőrülten kényszeríti őket, hogy menjenek megnézni Henriette sírját. A két tolvaj azonban megelőzi őket. Nagy erőfeszítéssel megnyitják a sírt, de abban a perczben mennydörgés támad és a rablók ijedten elmenekülnek. Louis jön ki a sírhoz. Gyönyörű magánjelenet után megcsókolja Henriettet. Újra mennydörög és villámlik és Henriette feltámad. A szerelmesek boldogan távoznak. Még egy borzalmas jelenet következik. Charlotte kijön a sírhoz, befekszik az üres koporsóba és ott megöli magát. Denglos borzadva találja meg felesége holttestét leánya koporsójában. Fájdalmában önmagát átkozza meg. Az ötödik felvonásban a szerelmesek boldogságát látjuk és a két gonosztevő sírrabló elitélését.

E kivonat világosan mutatja, hogy Bólyainak ez a darabja az ősrégi szentimentális romantikus sírrablási mese egy változata. Ő maga ennek forrásáról igen keveset mond: »Különösen pedig ezen munkára nézve ezeket jegyzem meg: I. Hogy a materiája igaz, a Párisi akták közt találtatik, lásd Kluget.« Ezek igen rejtélyes szavak, melyekből úgyszólván semmit sem értünk meg. Nem tudjuk, mik azok a »Párisi Akták« és azt sem tudjuk, hogy ki volt ez a Kluge, a ki bennünket erről felvilágosíthatna. Azonban a darab materiája aligha igaz. Itt Bólyai tévedett. Bólyai munkájáról egész határozottsággal állíthatjuk, hogy az fordítás. És pedig nem a »Párisi Akták« valami szenzácziós bűnpör fordítása, melyből aztán Bólyai önállóan darabot írt, hanem minden kétséget kizáróan valamely XVIII. századbeli franczia dráma fordítása. Az úgynevezett comedie larmoyante-ok közül való. Sőt Bólyai meglepő tisztasággal adja is vissza azt a túlfinomult mesterkélt beszédmodort, mely e század drámáira annyira jellemző. Kölönösen bájosak Henriette és Louis szerelmi jelenetei. Ez valóságos marivaudage, mely nem lehetett Bólyai stilusa. Egyébként magából a szövegből is megállapíthatjuk, hogy az fordítás. A 69. oldalon olvashatjuk ezt: »a kisasszony *unatkozni* kezdett«. S'ennuyer a régi franczíában, sőt gyakran még ma is, nem unatkozni, hanem bánkódni-t jelent. Bólyai mondatában is a »bánkódni« megfelelőbb volna, mint az unatkozni. Továbbá a 108. oldalon egész franczia mondatokat találunk.

Bólyai tehát egyenesen fordítás útján hozta be hozzánk a szentimentális romantikus sírrablás motivumát, csak azt nem tudjuk, hogy honnan hozta. Most végül el kellene dönteni, hogyan kerültek a tetszhalál és föltámadás motivumok a »Toldi Szerelmébe?« Több körülmény arra mutat, hogy Arany valószínüleg Bólyaitól vette legalább a tetszhalál eszméjét és a sírrablás némely motivumát. Csupán a következő egyező vonásokra mutatunk: Piroska is, úgy

mint Henriette elájul és ájultan temetik el. Tehát nem kap álomport, mint Julia vagy Simonis. Aranynál is két sírrabló szerepel Hincz és Kuncz. Egyebekben igen sok az eltérés a Bólyai-féle változattól. Nehéz volna külön, mélyebbreható vizsgálódás nélkül eldönteni, hogy mily forrásból eredtek Arany motivumai?

Vajjon csakugyan Bólyaitól vagy esetleg egyenesen az idegen mesekörből vette-e? Bárhonnan vette is Arany, az bizonyos, hogy a »Toldi Szerelme« ez epizódja révén, közvetve vagy közvetlenül bele tartozik egy idegen nagy szerelmi regecziklusba és annak utolsó legszebb változata. Ez az összefüggés azonban az idegen mesekörrel nem von le semmit a Toldi-legenda értékéből, sőt annak titokzatos romantikus báját nagyban emeli.

Nézzük, Arany mily motivumokból állította össze gyönyörű sírbolti jelenetét.

»Toldi Szerelme« VI. énekének 77. szakaszával kezdődik a tulajdonképeni sírbolti történet. Az előzménye ennek a következő: Toldi párviadalban megölte Tar Lőrinczet és mikor a holttetemet Piroska elé viszik, az a látványtól összerogyott »holtan«. Másnap ment a nagy temetés végbe. Piroskát koporsóba zárták (vele sok szép kincsét, egész falu árát) és a koporsót a gellérthegyi kőszál üregébe tették s húszan a nagy sziklát ráhengerítették. De még azon éjjel két tolvaj lakatos, Hincz és Kuncz a sírhoz lopództak, hogy azt kirabolják. A zárakat feltörték, de a nagy kővel sehogysem bírtak.

Míg ezek ott settenkednek, Toldi is eljön a sírhoz, hogy kedves halottját még egyszer meglássa. A rablók ijedten rebbennek szét, de Toldi észre sem veszi őket, nagy búvában elmozdítja a bálványkövet és belép a sírüregbe. Felnyitja Piroska koporsóját és ráborul a kedves tetemre.

Itt vagy, enyim vagy hát, én egyetlen egyem,
Hült poraid közé oh hadd elegyedjem.
Zokogó tört hangon forró öleléssel
Áztatva szeméből, nagy záporeséssel
Karjaiba szorítá, szivét szive mellé
Eleven tűz lelkét ajkára lehellé,
Szívta, melengette hosszú erős csókkal
S ím a halott felnéz, felriad ily szókkal:

Hol vagyok én? . . . Ki ez? . . . s mozdula, felüle.
Toldiban a vér is megaludt, meghüle.
Hátrafelé döbbent sirató helyéről,
Bársony kalpagja is ledagadt fejéről.
De meg azt gondolja, hiszen ez csak álom.
Noszsza álmodjunk, hogy hamar el ne szálljon.
Lassan szedi züllött gondolatit össze:
»Hátha nem is holt meg, *el vala rejtezve.*«

Piroska elébb néz, hordja körül szemét,
Tapogatja elholt, merevült tetemét,
Motoz a terítőn a koporsó leplén,
Olykor egy-egy sóhaj könnyít vala keblén,
Majd szeme a másik koporsón akad meg,
Emlékezetében iszonyún virad meg
Színehagyott arczczal, mint halovány viaszk
Fordul Toldi felé s kérdi megint: »Ki az?«

Toldi nem állhatja, odaomlik térdre,
Csókolja ruháit, kezét, ahol érte,
Szólítja galambnak, édesnek, övének
Síri virágjának, szíve szerelmének.
»Enyim vagy, enyim vagy, te ki másé voltál
Kit tőlem irigyelt az élet, az oltár,
Most a halál keze, a feltámadásé
Ad vissza, enyim vagy! soha, soha másé!

Jer velem, elviszlek, . . .
Örök, új életre, boldog szerelembe.
Maradj a világnak ezután is halva,
Nekem élj egyedül, üdvöm birodalma.

De Piroska visszarezzen e szótól, felháborodva megátkozza Toldit. Toldi kétségbeesve rohan ki a sírból, Piroska pedig újra ájultan hanyatlik vissza.

A két rabló ezután visszafut és mikor látták, hogy Toldi már nincs ott, belopództak a sírba és kifosztották a »*halottat*«. Sőt még feljelentették Rozgonyinak Toldit, hogy ő rabolta ki a sírt. Rozgonyi maga megy szolgáival a sírhoz és ott találja Piroskát *felülve*. Az apa boldogan viszi haza leányát. Piroska kolostorba vonul.

Ezek volnának Arany sírbolti történetének főbb vonásai. Az egyes elemek eredetiségét felesleges itt vizsgálni. A részletekben Arany épp oly eredeti volt, mint a többi költő, ki e motivumokat felhasználta. Lényegében a Toldi Szerelme ez epizódja teljesen megegyezik az idegen meseciklussal és annak minden változatával. Az összes fölsorolt történetekben, úgymint Toldi szerelmében szerepel egy kényszerházasság, továbbá a boldogtalan nő tetszhalála, a temetés, a feltámadás, a szerelmesek találkozása a sírboltban és még igen gyakori, noha nincs meg mindenütt a sírrablás. E motivumokból a különféle írók a különböző korokban más-más történetet írtak. Legérdekesebb a szerelmi történet kimenetelének különfélesége. A görögöknél ez boldog kimenetelű, az olaszoknál és Shakespearenél tragikus, Aranynál csupán szomorú. Vigasztalan zord történet, valódi »bús ének«. Piroska a kolostorban meghal és Toldi a sírjánál mindhalálig hűséget fogad.

*

Ime ily befejezésre jutottak a magyar irodalomban a XIX. század végén a sokat vándorolt ősrégi sírrablási mese motivumai. Azóta tudtunkkal egy irodalom sem használta fel őket. Talán nem is fognak többé útra kelni, hanem elpihennek örökre az irodalmi hagyatéktárban. Mert vannak már nyugalomra tért mesék is. Lehet, hogy a sírrablási mese is idetartozik. A jövendő kor költészete talán idegenkedni fog, mind a komikus, mind a szentimentális sírbolti kalandtól. Más tárgyat igényel már a humor és a szerelem. De azért e motivumok öröké érdekesek lesznek. Az emberi invenczió elsőrendű alkotásai maradnak. Az irodalomban is dicső útat tettek meg. Eljutottak minden, a legtávolabbra eső népek költészetébe is, sőt egyeseknél a poetikai formák legkitünöbb képviselőivé lettek. Az olaszoknál ez a történet a legtökéletesebb novella. Shakespeare ugyanezt a mesét a szerelmi dráma örök tipusává avatja. A magyar irodalomban a legnagyobb és legbájosabb költői alkotás főmotivumai. Habent sua fata libelli . . .

FÓTI JÓZSEF LAJOS.

TOMPA MIHÁLY ISKOLAI PÁLYÁJA.

Tompa elemi iskoláit Igricziben végezte. Tanítói a sárospataki iskolából hároméves rektorságra kijött theológiai hallgatók voltak. És pedig: 1823—4. Szűcs János, 1825—7. Juhász Pál, 1828—9. Emődi Mihály. A fiatal tanítók a jóeszű, szorgalmas fiúval, ki leczkéjét mindig szóhiba nélkül fújta s a vizsgálatokon a hallgatóságot a legszebb feleletekkel gyönyörködtette, nagyon meg voltak elégedve s apró iskolai tisztségekkel kitüntették. Bizonyára sajnálták, hogy ilyen szép tehetségnek parlagon kell maradnia, de nem tehettek semmit, mert a nevelő nagyszülők vagyoni helyzete sokkal szerényebb volt, mintsem a fiúcska taníttatására gondolhattak volna. Mihály tehát a falusi iskolát rendben kijárta s tanulmányai végeztével 1829-ben konfirmált. Konfirmáló lelkésze Bátori Benjámin volt, ki 1823-ban Gelejről jött s 1830-ban, 46 éves korában meghalt. Úgy tetszett, hogy ezzel neveltetése be van fejezve. Mint erős suhancz, megfogta az ekeszarvát s a kis gazdaságban dolgozott. Nevelőszülei őt szánták egyik örökösüknek:

> A jó Isten, ha őt élni engedi:
> Szántson, vessen, mint az apja s elei;
> Az örökség kevés ugyan, de hagyján!
> Nincs rosszabb, mint más idegen falatján!
>
> *Falusi kép.*

Azonban rajta is beteljesültek Petőfinek Aranyról mondott szép szavai, hogy ha a gondviselés elrejti is gyöngyeit, rendel számukra halászokat, kik felhozzák. A gondviselés ily eszköze volt a derék Bihari György, ki mint végzett pataki theológus 1831. január elején hároméves rektornak Igriczibe jött. Mellé került Tompa, mint az iskolából kiszakadt suhancz, több társával együtt felszolgáló inasnak. Ők seperték szobáját, kefélték ruháit s hordták számára a coquiát, azaz a naponként más háztól járó ebédet. Az új tanítónak az eleven, értelmes fiú első pillantásra megtetszett, szemeiből magasabb hivatást olvasott ki. Emődi Mihály, a volt tanító, ki állandóan Igricziben maradt s Szarka Ferencz az új lelkész is dicsérték s sajnálták, hogy ily szép tehetségnek falun kell elveszni.

Bihari György jó szívét megfogta az elejtett szó. A fiú és saját sorsa között meglepő hasonlóságot talált. Ő is mint szegény nemes fiú került Kisgyőrből Patakra s a szegények kollégiumában ingyen kitanult. Nemes lelkében azon elhatározás fogant meg, hogy a fiút valahogy Patakra segíti. Buzgalmában a latinra tanítgatta is, hogy a felvételi vizsgálaton meg tudjon felelni. A szerencsés véletlen egy év mulva segítségére jött. 1832. szept. 4-én a sárospataki főiskolába két igriczi úrfiú iratkozott be: Szentimrey Sámuel földbirtokos 15 éves fia Ferencz s özv. Pásztorné Hajdú Mária földbirtokosnő 16 éves fia István, mindketten mint első éves be nem öltözött (VII. oszt.) hallgatók. A tanító a két vagyonos családnál kieszközölte, hogy a szüreti szünet után az úrfiakkal együtt Tompa Mihály is, mint inaska, Patakra mehessen.

Tompa Bihari György önzetlen jóságát sohasem feledte el s őszintén elismerte, hogy emberré lételét neki köszönheti. Különben egymással keveset találkoztak. Bihari Igriciből elkerülve 1834-ben az ungmegyei Nagy-Gejőczön lett segédlelkész, honnan Hardicsára rendes lelkésznek választották. Azonban nemsokára, az okot nem tudjuk, papságából elmozdították. Ez akkor, a papmarasztás idejében nagyon könnyű dolog volt, mert a pap megmaradása úgyszólván a hívek önkényétől függött. Ekkor Migléczre, majd Solymosra ment gazdatisztnek; végül újból Nagy-Gejőczre tanítónak választották, hol 1849. júl. 11-én 44 éves korában bekövetkezett haláláig működött. Özvegye s kilencz gyermeke maradt. Tompa egyszer 1843. húsvétján Ungba ment legátusnak s Nagy-Gejőczön Bihari Györgyöt is felkeresni készült. Képzelhetni, hogy a régi tanító és tanítvány mily örömmel találkoztak s Bihari uram pártfogoltjában mily büszkén tekintette a szárnyait bontó fiatal költőt. A hálás tanítvány jótevője hátrahagyott családjáról sem feledkezett meg s részére évenként haláláig 5—10 forint segélyt küldött.[1]

Tompa Mihályt 1832. nov. 17-én írta be Csengeri József 1832–3. évi rektor a sárospataki főiskola anyakönyvébe grammatistának.[2]

A pataki gimnáziumi tanfolyam, melyet két latin nélküli nemzeti osztály (classes nationales, megfelelnek az elemi iskolának) vezetett be, ezen időben nyolcz éves volt. Három első osztálya a grammatikai, a következő három a humanitási fokozatot alkotta; utolsó két osztálya, noha az előzőkkel szerves összefüggésben volt, sajátságosan már az akadémiához számított. Az osztályok tanulóit a fő tantárgy után nevezték. Tehát voltak: a) ábécisták, b) conjugisták, I. grammatisták, II. inferior syntaxisták, III. superior syntaxisták, IV. rhetorok, V. poéták, VI. oratorok, VII. logikusok, VIII. physikusok.

[1] Szaplonczai Benjámin nagygejőczi ref. lelkész levélbeli közlése.

[2] Anyakönyvi adatai a következők: Nomen: Mich(ael) Tompa. — Aetas: 14. — Religio: H(elveticae) C(onfessionis). — Nomen patris: Michael. — Locus habitationis: Igriczi. — Comitatus: Borsod. — Conditio: Nobilis. — Studium: grammat(ista).

Tantárgyak tekintetében az iskola a korral haladni igyekezett. A legutóbbi tantervet 1828-ban állapították meg, ebben a latin tanítási nyelvet a gimnáziumi fokon majdnem egészen, az akadémián pedig jórészt a magyar váltotta fel. A latin 1841-ig csak hivatalos nyelv maradt. A fősúlyt természetesen a nyelvi tárgyakra, a magyarra és latinra helyezték, tanítottak magyar irodalomtörténetet, kiváló gondot fordítottak a latin klasszikusokra (Nepos, Phaedrus, Caesar, Livius, Cicero beszédei s a *De oratore* czímű elméleti műve, Terentius, Ovidius, Vergilius, Horatius), s a nyelvet ezek alapján sajátították el. A görögöt csak a legfelsőbb osztályban a bölcseleti tanfolyam előkészítőjéül, a németet a IV. osztálytól kezdve tanították. Azonban a tantervben a reáltárgyak is erősen tért foglaltak: a természettudományokat bő terjedelemben tapasztalati és elméleti alapon tanították. Előadtak még egy kevés bölcsészetet: kis logikát a rhetorika segédtudományául, némi államtudományt, különösen magyar törvényt. Nagy gondot fordítottak az énekre. Az I—IV. osztályban khorál, az V—VIII-ban pedig harmóniás éneket tanítottak s a jelesebb énekeseket a híres főiskolai énekkarba sorozták. A tanítás módszerét is javították, az emléztetés helyett az értelem és gondolkodás fejlesztését tűzték czélul.

Az I—VI. osztályban minden tárgyat egyetlen tanár tanított. Sok tárgy szakismeret hiján háttérbe szorult, viszont a tanulók sohasem voltak megterhelve. A tanár tanítványaival állandóan foglalkozván, őket jobban kiismerte s nevelő és tanító elveit hozzájuk alkalmazta. Egyénisége inkább lehetett nevelő hatással. Azonban hiba volt, hogy az alsó négy osztályban nem rendes professzorok, hanem esküdt deákokból évenként választott köztanítók (praeceptores publici) tanítottak, kik mint kevésbbé tapasztalt paedagógusok, tanítványaikra mélyebben nem hathattak. Csak a poetikai és oratoriai osztályban tanítottak rendes professzorok. Hiba volt az osztályok zsúfoltsága is, az alsó osztályokban 100-nál több tanuló szorongott s a vezető tanár csak úgy boldogulhatott, ha növendékeit egy-egy jobb tanuló keze alá csoportokba osztotta.

A tanév két félévre tagozódott; mindkét félév végén a tanulók szigorú vizsgálatot, censurát tettek s ennek sikere alapján érdem szerint gradusba osztattak. A tanévet július elején nagy fénynyel rendezett közvizsgálat, examen, zárta be, melyen a főiskolai hatóság s a nagyközönség előtt az egész ifjúságot az ábéczés gyermektől a VI. éves akadémistáig megleczkéztették. Alkalmi szónoklatok, szavalatok s a főiskolai énekkar szép énekei emelték az examen díszét. A pataki közvizsgálat, vagy mint mondani szokták, a kálvinista búcsú, az egész Felvidék református értelmiségének találkozó alkalma volt.[1]

[1] Szilágyi István: A gymnasiumi oktatásügy története a magyarországi helvét hitvallásuaknál. Sárospatak, 1861. — Szinnyei Gerzson: Vázlatok és képek a sárospataki ref. főiskola történetéből. A sárospataki ref. főiskola 1894/5. évi Értesítője.

Az előhaladott korú és szorgalmas Tompa fiúnak a tanulást egyszer csak meg kellett kezdeni, a többi aztán magától ment. Mindig kitűnő bizonyítványt vitt haza nagyszüleihez Igriczibe, vagy apjához Miskolczra. Első eminens sohasem volt, ezt a helyet állandóan Tóth Menyhért nevű tanulótársa, később kál-kápolnai ref. lelkész tartotta meg, de a grádusban folyton előbbre haladt. Megjegyzendő, hogy jobban szeretett tartalmilag tanulni, mint szóról-szóra. Ha a tanár előadásából a dolgot megértette, nem tartotta szükségesnek a könyvből még egyszer megtanulni.

Szorgalmát tanúsítják vizsgálati táblázatai (tabellae censurales), melyek, sajnos, nem teljes számmal maradtak ránk.

1832/3. Grammatista. Köztanítója (publicus praeceptor) Bakó Mihály esküdt deák (iuratus scholae civis). — Iskolai táblázata hiányzik.

1833/4. Inferior syntaxista. Köztanítója Rugócz János esküdt deák.

Első félévi osztályzata, Classis morum: 1-ae. E doctrina religionis: eminens. E studiis praescriptis signanter e Cornelio Nepote, syntaxi, antiqua geographia, arithmetica et stilo Latino: eminens 18-us. E lingua et literatura Hungarica, in stilo Hungarico omnes exercentur.

Második félévi osztályzata, Classis morum: 1-ae. E doctrina religionis: eminens. E studiis praescriptis signanter e Cornelio Nepote, e syntaxi, e geographia antiqua item novae Turciae et Graeciae, e regno plantarum et arithmetica et stilo Latino: eminens 9-us. E lingua et literatura Hungarica: eminens.

1834/5. Superior syntaxista. Köztanítója Nagy József esküdt deák.

Első és második félévi tantárgyai és érdemjegyei egyformák. Classis morum: 1-ae. E doctrina religionis: eminens. E studiis praescriptis signanter ex Historia religionis secundum catechismum Palatinatensem, Cornelio Nepote, regno minerali, arithmetica, geographia, iure patrio, globologia, stilo Latino, Phaedro, syntaxi et cantu: eminens 7-us. E lingua et literatura Hungarica: eminens.

1835/6. Rhetor. Köztanítója Tarjányi János esküdt deák.

Első félévi osztályzata: Classis morum 1-ae. E doctrina religionis eminens. E studiis praescriptis signanter e rhetorica, versione et declamatione orationum Curtii, antiquitatibus Graecis, compendio logicae, gramatica linguae Germanicae, elementis algebrae et stilo Latino: eminens 5-us. E lingua et literatura Hungarica: eminens. — Második félévi táblázata hiányzik.

1836/7. Poeta. Tanította Károlyi István professor.

Első félévi osztályzata: Classis morum: 1-ae. E doctrina religionis: eminens. E studiis praescriptis signanter e mythologia, ex auctoribus classicis, e prosodia, ex algebra, e lingua Germanica e stilo poetico et cantu: eminens 4-us. E lingua et literatura Hungarica: eminens. — Második félévi táblázata hiányzik.

1837/8. Orator. Tanította Csoma Mihály professor. Első félévben vizsgálatot nem tett, második félévben nem volt jelen. (1838. márc. 13-tól Sárbogárdon segédtanító lett.)

A szegény fiú létföntartásáról is gondoskodott az anyaiskola. Szentimrey Ferencz, Pásztor István s az 1833/4. évben beírt Pásztor Gábor úrfiak nem sokáig jártak ugyan Patakon, de inaskájuk állandóan ott maradt. Patakon ugyanis a szolgatanulók intézménye egészen rendszeresítve volt, az úrfiak egyedül vagy többen összeállva, a közrendű deákok pedig kamaránként rendszerint inast tartottak s a jótanuló és jóviseletű szolgafiút külön felügyelő (curator servientium) helyezte el. A Tompafiú ügyét is felfogta az »inasok gondozó«-ja s az 1834/5. tanévre Somosy János tanár fiai mellé Vágó József deáknevelő keze alá, azután évenként másokhoz osztotta. Mint poéta a kollégiumi épülettel szemben fekvő Bükki-házban Tarjányi János esküdt deák alatt volt mendicans. E ház magán internatus és konviktusféle volt, egy-egy jó pataki gazdasszony bérletében, ki úri családok gyermekeit nevelőikkel, inasaikkal együtt szállásra és ellátásra fogadta.

A szolgatanuló (mendicans) dolga volt a deákszobát seperni, vizet hozni, ruhát, czipőt takarítani és ebédet hordani. Ezért ágyat és ételt kapott s a nevelő magánoktatásában részesült. Állandó, bár szerény jövedelmi forrásául szolgált a sublegatio. A három nagy ünnepen a nagy deák legatusnak, ünnepi hitszónoknak, vidékre ment s inasát magával vitte. Ez czipelte poggyászát s szedte össze, házanként verselve, tiszteletdíját. Pár forint természetesen a szegény mendicansnak is jutott.

Modern paedagogiai szempontból az egész intézmény kétségkívül tarthatatlan. A tanulók között egyenlőtlenséget teremtett s a gazdag és szegény viszonyát már a zsenge gyermekkorban kíméletlen élességgel kifejezte. Ámde volt egy előnye, mely valamennyi rossz oldalát ellensúlyozta: hogy a szegénysorsú, tehetséges gyermeknek a tanulást egy fillér költség nélkül, tisztán keze munkája után lehetővé tette. Számos egyházi, iskolai és közéleti kiválóság végezte ily módon tanulmányait.

Tompának, mint szolgafiúnak már a Szentimrey és Pásztor fiúk mellett sok méltatlanságot kellett elviselnie, később még többet. De gyermeki kedélyével keserűségeit hamar feledte. A szegénységhez már odahaza eléggé hozzászokott s ha dolgát elvégezte, a kívülről fűlő kályha torkában örömmel tanulgatta leczkéit vagy olvasgatta kedvelt regényeit. A hanvaiak beszélik, hogy egy ízben náluk is volt mendicans. Este a legatus a tanítóval vígan borozott, ő pedig egy szögletben szerényen meghúzódott. A jószívű tanító egy pohár bort számára is töltött s ráköszöntötte: »Igyál öcsém, ne búsulj, még hanvai pap lehet belőled!«

Hazulról semmi segélyt nem kapott. Nagyszülei teljesen szegények voltak, atyja pedig sokkal könnyelműbb, mintsem segélyezésére gondolt volna. Szegénységére s elhagyatottságára hivat-

kozva évenként alumniumért, azaz főiskolai élelmezésért folyamodott, melyet készpénzben fizettek ki.

1834. júliusban mint inferior syntaxista a következő folyamodványt nyújtotta be:

Nagy tekintetű, s' tiszteletű Kiküldöttség!

Azon kegyes és jóltevő intézete tisztelt Jóltevőinknek, melly szerént Anya Oskolánkban azon szegényebb sorsúakat, kik tanulói pájjájokon szorgalmas iparral futnak, jótéteményekkel szokták évenként segélleni, s' ez által a' szorgalomra is mintegy serkenteni — bátorit engem arra, hogy a' nagy tekintetű, s' tiszteletű kiküldöttséghez nyújtsam alázatos esedezésemet ezen jótétemény megnyeréséért. Szegény sorsom, mint a' ki Szüleimtől leg kevesebb segedelmet sem vehetek, annak édes érzése hogy oskolai kötelességeimet gyenge erőm, s' tehetségemhez képpest iparkodom mindenkor hiven teljesíteni, — leginkább pedig a' nagy érdemű kiküldöttség' édes atyai gondoskodásába vetett bizodalmam az, a' melly reményt nyújt alázatos esedezésemnek leendő meghalgatása felől.

Melly alázatos esedezésem megújjítása mellett magamat a' nagyérdemű kiküldöttségnek kegyes pártfogásába ajánlván, maradtam S. Patak

a' nagyérdemű kiküldöttségnek

legalázatosabb szolgája

Tompha Mihály
Inf. Syntaxist tanúlló.

Ezen folyamodványához mellékelt iskolai bizonyítványa a következő:

Michaëlem Tompha Syntaxeos Inferioris Studiosum in omnibus studiis inter condiscipulos suos gradum 10i eminentis merito obtinere testor. S. Patakini die 8. Julii ai 1834.

Joan. Rugótz Inf. Syntaxeos
Publ. Praeceptor mp.

E folyamodása sikertelen volt, mivel neve az 1834/5. isk. évre felvett alumnusok között nem fordul elő. A következő évben, mint superior syntaxista újból folyamodott.

Fő tiszteletű Generale Consistorium!

Mi keserűk és aggodalommal teljesek légyenek egy nemes czél felé törekedőnek helyzetei, és kinézetei, ki előtt a' czél kedves és óhajtott a' nélkül, hogy az azzal öszveköttetésben álló feltételeknek híven meg felelhessen, bölcsen tudni méltóztatik. Én is illy helyzetbe vagyok, a' ki egy nemesebb czélra a' tudományok pájján erős iparral futni igyekszem, de minden igyekezetem mellett is sok bajokkal küszdeni vagyok kéntelen; egy részről jelenleg minden Szülei segedelem nélkül hagyattattam, azoktól illy korán megfosztatván, más részről a' jövendőkre, valóban sziv csüggesztő

kinézés. Melly terhes környülményeimben bátorkodtam a' nagy tiszteletű Generale Consistorium jóltevőségéhez alázatosan folyamodni, és valamelly meg üresedett Alumniumba való felvétetésemért alázatosan esedezni, hogy igy a' tudományok tanúlására nagyobb kedvel, s' igyekezettel feküdhessek. Melly terhes szükségeimben való segittségért a' nagy tiszteletű Generale Consistorium előtt, midőn alázatosan esedezném, s' magamat a' nagy tiszteletű s' érdemű Jóltevőimnek nagylelkű pártfogásába ajánlva maradtam S. N. Patak 13-ik Julii 1835.

a Főtiszteletű Generale Consistoriumnak

leg alázatosabb szolgája
Tompha Mihály
Sup. Synt

Folyamodványához mellékelt iskolai bizonyítványa a következő: Michaëlem Tompa Syntaxistam Superiorem occasione Censurae posterioris semestris anni Scholastici 1834/5 locum inter Condiscipulos 92-os septimum in eminentia obtinuisse mores insuper honestos habere testatur. 1835. die 7-a Julii

Jos Nagy Praeceptor P.
Syntaxeos Superioris mpr.

Ezen folyamodványnak kívánt sikere lett. Az 1835/6. iskola évre a Bolyos-féle alumniumot (13 frt 33 kr.) kapta, a következő évben pedig a Radnóthy-féle alumniumra vétetett fel 20 forintra való kilátással, de csak úgy, ha a »reménység alatti 60 frtra menő interes befoly«. Többször nem volt alumnus.

A szegény és törekvő tanulót, mint látjuk, tanárai különös figyelemben nem részesítették. Ennek több oka volt. Igy egy-egy osztályban sok volt a tanuló s a kedvezményekért sokan folyamodtak. Azután mint tanuló a figyelmet különösebben nem vonta magára. Az alumniumok egy része különben családi alapítvány volt, a többinél pedig első sorban a belső emberek: papok, tanárok, tanítók gyermekei jöttek tekintetbe.

Tompa mint gimnáziumi tanuló alapjában eleven, vidám természetű volt; a társaságot kedvelte bár nem nagyon kereste. Tanulótársai vele szemben kora s nagy ereje miatt némi függést éreztek. Különösen az utóbbit nagy tiszteletben tartották s játékközben belékötni óvakodtak. De ő erejével nem kérkedett s a gyengének mindig pártját fogta.

Függő helyzete nem tette szolgai lelkűvé vagy alattomossá, de lelki érzékenységét végletesen növelte. Bizonyára ezen időbeli nélkülözései és megaláztatásai gyökereztették meg lelkében azt az idegenkedést az úri kör s általában minden jobblét iránt, melynek komorabb perczeiben utóbb sokszor kifejezést adott. Részben szolgasága, részben pedig előhaladott kora okozta, hogy mint poéta és orator a tanulást unni kezdte. »Gondtalanul boldog deákélet,

írja 1848. febr. 2-án egykori tanulótársának, Kiss Áron porcsalmai lelkésznek (a nem rég elhunyt tiszántúli egyházkerületi ref. püspök), a hajdani Bükki-ház-féle . . . melyet én akkor úgy untam és tán utáltam; most pedig oly szépnek látom, mert az idő némi bűfátyollal vonja be utánunk a multak tárgyait, mint a legkopárabb hegy is messziről kékes szinben áll.« Mindenesetre jellemző, hogy iskolai pályájáról költeményeiben nem emlékezik.

Költői adománya majdnem egész középiskolai pályáján szunynyadt. Iskolai versei, melyeket mint V. oszt. tanuló, poeta, részint latin költőkből fordított, részint saját leleményéből készített, sikerültek ugyan, de semmi feltűnőt nem tartalmaztak. Mégis a poetai osztály ébresztette fel verselő kedvét. Bizonyára hatott rá osztálytanára Károlyi István, ki gyakorolt verselő volt s gyermekverseiből utóbb köteteket adott ki (*Gyermeklant,* Pest, 1843., *Szűnórák* külömböző gyermekeknek mulatságúl 1845., *Hellen anthologia,* Gaedike Frigyes rendezménye után sorközölt modorban magyarítá, 1848.), azután a főiskolai önképzőkör, melynek tagjai a heti gyűlésekre s az 1837-ben kiadott *Parthenon* cz. zsebkönyv részére buzgón dolgoztak s dalokat, ódákat, balladákat készítettek. A nagyok játékát utánozta a kisebb deák is. Tompa néhány tréfás verset költött, s tanulótársai előtt, kiket a Bükki-ház folyosóján egybegyűjtött, nagy diadallal elszavalta. »Mintha most is látnám, mondja Kiss Áron, hogy később egészen eltűnt üstöke, elég rövidre nyirva, akkor még úgy állott ég felé a felolvasás heve alatt, mint a pacsirta kontya. Akkor még nekem adta át egyikét, másikát kijavítás végett azon kísérleteknek, nekem, ki később az ő zsólyáit sem oldhattam meg.«[1]

Tompa az 1837/8. tanévben iskolai tanulmányait megszakította s Sárbogárdra segédtanítónak ment. E lépésre első sorban bizonyára nyomasztó szegénysége ösztönözte. Ez évvel ugyanis a gimnáziumi folyamot bevégezte s akadémiára kellett lépnie. Mint főiskolai hallgató törvény szerint szolgai teendőket nem végezhetett, de előrehaladt kora s egyéni önérzete sem engedte volna. A főiskolai törvények pedig megengedték, hogy a tanuló az iskola székhelyéről két izben egy-egy évre tanítónak vagy nevelőnek mehessen s tanulmányait azalatt magánúton folytassa. Mint orator tehát a törvényadta kedvezményt felhasználta, s hogy további tanulmányaira pénzt szerezzen, segédtanítónak ment. Azonban ezen elhatározására szegénységén kívül még egy más ok is késztette; önérzetét mélyen bántotta osztálytanárának, Csoma Mihálynak kíméletlen és tapintatlan eljárása. Az eset a következő.

A kamarában, hol mint inas szolgált, elfogyott a fa. A fiúknak nem volt pénzük s a nagy hidegben körmükbe fújtak. Ekkor Tompa egyet gondolt s társait az est leple alatt fát keríteni vitte.

[1] Vozári Gyula: Tompa Mihály életéhez. Abafi, Figyelő« VIII.

Ugy tett, mint a többi diák, a kiknél a falopás egyszer szükség, máskor virtus volt. Egy-egy sikerült fakerítésről s a polgár kijátszásáról a tanulószobákban egész történetek keringtek. A csínytevőknek sokszor nem is volt fára szükségük, csak szigorú szabályokba szorított lobogó vérük ösztönözte őket kihágásra. Érthető tehát, ha korát tekintve nem is menthető, hogy Tompa is minden nagyobb lelkiismeretfurdalás nélkül indúlt fát csenni s nem kell mélyebb erkölcsi fogyatkozásra, az igriczii bűnre gondolni. A csíny azonban nem sikerült, a tetteseket megcsípték s az osztályvezető tanárnak feladták.

Csoma Mihály tehetséges, tudományos tanár volt, lelkes és elragadó előadású, azonban szigorú és indulatos. Az akkori nevelés egyik eszközét a' pálczát sűrűn alkalmazta. Szavajárása volt, mint Tacitus »addsza másikat« (cedo alteram) gúnynevű centuriójának: »Hozzatok be egy kéve vesszőt a jövő órára!« A falopáson rajtacsípett eminens és mindeddig jó magaviseletű tanulót, a 21 éves, kifejlett, erős testalkatú fiatal embert, kinek néhány hónapja volt hátra, hogy akadémiára lépjen, nyilvános megbotozásra ítélte.

Az önérzetes ifjúnak a brutális megszégyenítés után Patakon nem volt maradása. Azonban engedélylyel távozott; elmenetele Hallgató István főiskolai ellenőr hivatalos könyvében 1838. febr. 17-iki kelettel van feljegyezve.[1]

Csoma tanár eléggé megbánta elhamarkodott ítéletét. Midőn Tompa mint költő hírnevével az egész országot betöltötte, épen magyar irodalomtörténetet tanított. Sohasem mulasztotta el legnagyobb magyar költők gyanánt Aranyt és Tompát említeni. S ha tanítványai Tompa valamelyik költeményét nem helyesen szavalták, ő állt az osztály elé s a szóbanforgó költeményt lelkesen szavalta el. Tanítványa sohasem bocsátott meg neki. Midőn 1860-ban a pataki főiskola fennállásának háromszázados ünnepén régi tanárait felkereste, őt elkerülte. Pedig az agg tanár mit nem adott volna érte, ha a megsértett régi tanítvány, akkor pedig ünnepelt költő megbocsátó jobbját megszoríthatta volna.

Tompa 1838. márc. 13-án érkezett Sárbogárdra. Fatális hidegben utazott s kezében praeceptor elődjének küldeményét vitte, egy csomó hegyaljai szőlővesszőt, hogy Sárbogárdon hegyaljai bort lehetne-e produkálni. A rektor Horváth Dániel togatus deák ugyanakkor jött Pápáról.

A ref. elemi iskolák azon időben rendesen főiskolai deákokat alkalmaztak rektornak. A rektorság három évig tartott s az akadémiai ismétlő tanfolyam (repetitoria) két évét pótolta; ennek végeztével a papjelölt eklézsiába káplánnak ment. Igy tett a derék Bihari György, Tompa igriczii tanítója, így Horváth Dániel sárbogárdi tanítótársa. A rektor mellé orator vagy logikus deák szokott

[1] Anno 1838. sub contrascriba Stephano Hallgató valedixerunt scholae sequentes: 42. Michaël Tompa. Bogárd. Praeceptor. febr. 17. orator.

egy-egy évre segédtanítónak (praeceptor) menni. Igy ment annak idejében Arany János Kisújszállásra, Tompa Mihály pedig Sárbogárdra.

Jövedelme, mely mint művelődéstörténeti adat is figyelmet érdemel, a következő volt: Rendes coquia. Ötven váltó forint. Könyv nélkül tanuló leánygyermektől 1 váltó forint, olvasó és ábécés leánykától 30 váltó krajcár (a fiúk a rektornak fizettek). Temetésért 30 váltó krajcár, búcsúztatásért 1 frt. 30 kr., a pusztán (pl. Tinód) lakóktól kétannyi. Tíz font faggyú. Tíz frt. uti költség. Kötelessége volt a keze alá adott kisebb gyermekeket tanítani s a templomban énekelni.

Sárbogárdon egy évig működött. Különös tanítói tehetséget nem mutatott; feladatát vesződségesnek és terhesnek találta. Azonban hivatalának költői oldalát teljes mértékben felfogta és kihasználta. Nagyszámú búcsúztatót írt. Kántori működése lett reá nézve a verselés gyakorlati iskolája. A búcsúztatókba annyira belejött, hogy utóbb Patakon egyik barátjával a falusi tanítók számára búcsúztató könyvet akar írni. Pár hétig jól ment a munka, szaporodtak a pattogó rímek, egyszer azonban meggondolta a dolgot s valamennyi búcsúztatóját összetépte. Visszariadt a fűzfapoétaságtól.

A mint a sárbogárdiak reá emlékeznek, eleven, vidor, adomázó, dalolni szerető deák volt. Azonban társaságba nem sokat járt. Érthető, hogy a négy fal között felnőtt tanuló, kinek a szülői háznál sem volt alkalma az úri társaságban való szereplés feltételeit elsajátítani, a társaságot eleinte kerülte. Egyik-másik úri házhoz azért mégis ellátogatott s ilyenkor az volt a legkedvesebb mulatsága, hogy a gyermekeket maga köré gyűjtötte, az oldalszobába vitte, egyiket térdére ültette, a többit maga köré állította s egész estéken át mesélt nekik. A kicsinyek, kik ragaszkodtak hozzá, a szép meséket nagy figyelemmel hallgatták. Sokszor a felnőtt családtagok is lábujjhegyen a szobába lopóztak, s háta mögé húzódtak. Legkedveltebb háza volt idősb Mészöly Gáboré, hol számos kis gyermek volt s egy növendék leányka Klárika. »Mennyit mesélgettem én ott a kályha mellett esténként,« mondja ő maga.

Mily jellemző adat egyrészt a családi szeretet melegét nélkülöző, de utána hőn sóvárgó ifjúra, másrészt a »népregék közkedvességű énekes«-ére.

De a fiatal tanító a szabad természetben érezte magát legjobban. Ha egy szép délután az iskolából szabadulhatott, minden idejét a szabadban töltötte, sétált, andalgott, vagy a temető pázsitján heverészett. A Sárvíz ingoványaiban sokat vadászott is. »Mintha most is látnám, írja, a gyönyörű Sárrétet, sűrű káka és sás bokraival, ezer meg ezer vizi vadaival, melyek után hónaljig érő vízben, sárban, gyakran reggeltől estig a legnagyobb élvezettel jártam. Minő szép az ifjúság.«

19*

Egy évi segédtanítóság után 1839. márcz. 13-án Sárbogárdtól búcsút vett; tovább akart tanulni. De tanítói működésére mindig szívesen emlékezett. Emlékeit örömmel elevenítette fel 1859. febr. 18-án Sallay Pál sárbogárdi ismerőséhez küldött levelében, mely a rimaszombati Gömörmegyei Múzeum Tompa-ereklyéi között van. Szívesen emlegeti őszinte, derék ismerőseit s a sárbogárdi víg, bizalmas barátságos életet. »Mennyit mondhatnék a tinódi coquiáról, a gombóczokról, az egész tyúkokról, Bisicz zsidóról, kinek legyen csendes nyugalma az Ábrahám kebelében, azon sok jó puskaporért, melyet nekem sokszor utolsó garasomért oly szivesen adott.« Az élet komikai mozzanatai iránt már ekkor kitűnő érzéke volt. Emlegeti a községbeli két versenyző kirurgust, kik egymás receptjét gúnyosan mutogatták a praeceptor urnak; a tinódi embert, ki nyár közepén halottját »harmoniával« akarta eltemettetni s Tompa egymaga képezte a harmóniát, egy lutheranus pap ismerősét, ki e szavakkal tétette kalapját fejére: »tegat capitem.« — Ez alkalomból *Versei* öt kötetét az iskolai könyvtárnak emlékül küldte. A sárbogárdiak is sokáig emlegették híressé vált praeceptorukat s egyik ablakfiókba bekarczolt nevét emlékül tartogatták. Különben ő volt az utolsó egy éves praeceptor. Tanítói működéséről a lelkész és gondnok a következő bizonyítványt állította ki.

Bizonyítvány.

Ezen levelünket mutató becsületes Ifjú Nemes Tompha Mihál a' legközelebb lefolyt Esztendőben, kissebb Tanuló Iskolás Gyermekeinknek taníttására a' Sáros Pataki Anya Iskolából egy esztendőre kihivattatván, minekutána ezen esztendejét dícséretre méltóképen, és hűséggel bevégezte volna, most már tanulásának további folytatása végett a' tisztelt Anya Iskolába visszamenni szándékozik. Mi is tehát őtet elbocsátjuk magunktól minden felveendő, jó és tisztességes dolgaiba Istentől néki boldog és szerencsés előmenetelt tiszta szívből kivánván Sárbogárdon Martius 13-án 1839.

Somody István S.-Bogon Ref. Predikator.

P. H. Mészőly Dienes
Fő Curator.

A sárbogárdi segédtanítóság csak kitérés volt a kitűzött czéltól. Tompa az anyaiskolába visszament s a félbeszakított oratoria vizsgálatait pótolva a gimnázium VII. osztályába logikusnak iratkozott. A logikai és physikai osztály, bizonyára szaktanítási rendszere miatt, az akadémiához számíttatott s voltak benne publicusok, kik a jogi és togatusok, azaz beöltözöttek, kik a papi pályára készültek, többnyire bennlaktak s egyenruha gyanánt bokáig érő tógát viseltek. Tompa togatusnak öltözött, tehát az egyházi pályát választotta, melyre hajlamán kívül szegénysége is ösztönözte. Azonban, hogy magát jogi pályára is képesítse, V. éves

korában egy évig jogot hallgatott. Az iskolai törvényeket Molnár József senior alatt 1839. ápr. 24-én írta alá.[1]

A theologiai tanfolyam a gimnázium utolsó két osztályát beszámítva nyolczéves volt. A logikát és physikát, valamint a kétéves bölcsészeti tanfolyamot a togatusok és publicusok együtt hallgatták, azután különváltak. A theologusok két évig magasabb theologiai tantárgyakat hallgattak, a következő két évben pedig (repetitoria) tanulmányaikat ismételték, vagy hároméves rektorságra mentek. A hallgatók az órákat pontosan látogatták s a tanár az előadott anyagot időnként felkérdezte. A félévet szigorú vizsgálat (censura) fejezte be. Az előadó nyelv sokáig részben latin volt s az ifjak latin beszédre is köteleztettek.

A rendes akadémiai tantárgyakat ezen időben a következő tanárok tanították: Majoros András, magyar nyelv és irodalom, mennyiség- és gondolkodástan; dr. Soltész János népszerű orvostudomány és természetrajz; Molnár István tapasztalati természettan, felsőbb mathézis; Csengeri József történet, oklevéltan, római nyelvtudomány; Milotai József elméleti és gyakorlati filozófia; Apáthy János zene, építéstan; Szeremlei Császár Gábor alkotmánytan, statisztika, egyházjog, politika, neveléstan; Gortvay János hazai jog; Somosy János hittan, ószövetségi szentírásmagyarázat; Kálniczky Benedek egyháztörténet, újszövetségi szentírásmagyarázat, görög nyelv; Zsarnay Lajos paptan, keresztyén erkölcstudomány. E rendes tanárokon kívül még néhány köztanító is működött. A fősúly, mint kitetszik, a theologiai tárgyakon volt; a jogtudomány színvonala Kövy halála után sülyedt, de leggyengébben a bölcsészet állott. A főiskolai nevelés egyházias egyoldalúsága ellen többször merültek fel panaszok.[2]

Tompa az akadémián eleinte jól tanult; utóbb bohém hajlamai jelentkeztek, az előadásokat hanyagolta s nagyobb szorgalmat csak a censura előtt tanusított. Különös hajlamot egy tudomány iránt sem mutatott s nagy kár volt, hogy a rendszeres tanulmánynyal sem az iskolában, sem az életben nem barátkozott meg. Lehet, hogy ennek oka tanáraiban rejlett, kik között kiemelkedőbb egyéniség nem igen akadt, vagy nevelői elfoglaltságában, mely kiszabott tanulmányaira is alig engedett időt, de leginkább passzív, nagyobb feladattól visszahúzódó természetében, mely már ekkor nyilvánult.

Hallgatott tárgyai és iskolai érdemjegyei, amint a vizsgálati táblázatokon részben fennmaradtak a következők:

[1] Sub seniore Josepho Molnár Legibus Scholae subscripserunt: Nomen: Tompha Michaël. — Aetas: 20. — Confessio: H. C. — Patris nomen: Michaël. — Comitatus: Borsod. — Patria: Igriczi. — Conditio: Nobilis. — Annus, mensis, dies (subscriptionis): 1839. aprilis 24. — Studium: Tog: I. — (Sajátkezű bejegyzés.).

[2] H. E. A sárospataki főiskola szelleme. — Zs. L. Némely észrevételek... (az előbbi czikkre). Társalkodó, 1839. jún. 26. és aug. 31.

1838/9. I. éves togatus, logikus.

Első félévben nem volt jelen. — Második félévben osztályában 3. eminens. — Classis morum: 1-ae. E paedagogia, e literatura Hungarica, e mathesi, e logica, e Helvetica confessione, e literatura Latina, e literatura Germanica, e literatura Graeca, e historia naturali: eminens.

1839/40. II. éves togatus, physikus.

Első félévben osztályában elsőnek van bejegyezve, de az egyik vizsgálati táblázatban a neve után csak ennyi van: absens. — Második félévben neve nincs a névsorban. (1840. jan. 15—decz. 5. Hernádkakban a Sissáry-családnál nevelő volt.)

1840/1. III. éves togatus, bölcselkedési hallgató.

Első félévben osztályában harmadik eminens. Érdemjegyei: Classis morum: 1-ae. Ex architectura, e statistica, ex historia ecclesiastica, e literatura Graeca, e philosophia theoretica, e literatura Latina: eminens.

Második félévben osztályában harmadik eminens. Érdemjegyei: Classis morum: 1-ae. Statistica: eminens. Philosophia theoretica: eminens. Historia ecclesiastica: praestans. Literatura Graeca: eminens. Literatura Latina: eminens. — Architectura: eminens.

1841/2. IV. éves togatus, bölcselkedési hallgató.

Első félévben osztályában harmadik eminens. Érdemjegyei: classis morum: 1-ae. E theologia dogmatica, ex historia Hungarica, e diplomatica, e literatura Latina, e theologia morali, e literatura Graeca, e philosophia practica, e lingua et literatura Hungarica; eminens.

Második félévben osztályában harmadik. (E félévtől kezdve a vizsgálati táblázatok magyar nyelven vannak fogalmazva.) Érdemjegyei: Erkölcsben 1-ső. Keresztyén hittudományban, ker. erkölcstudományban, görög nyelvben, Magyarország történetében, oklevéltanban, latin nyelvben, gyakorlati philosophiában, magyar nyelvben és irodalomban: kitűnő.

1842/3. V. éves beöltözött, joghallgató.

Első félévben osztályában harmadik. — Érdemjegyei: Erkölcsben 1-ső. Közigazgatási törvény, Honi magántörvény, Alkotmánytan, Zsidó nyelv, Magyar nyelv és irodalom: kitűnő.

Második félévben osztályában harmadik. Érdmjegyei: erkölcsben 1-ső. — Közigazgatási törvény, Honi magántörvény, Büntető törvény, Egyházjog, Bányajog, Váltójog, Zsidó nyelv, Magyar nyelv és irodalom: kitűnő.

1843/4. A felsőbb tudományokat VI. évre hallgató ifjú, theologus.

Első félévben osztályában harmadik. — Érdemjegyei Erkölcsben 1-ső. — Hittanban, ó- és újszövetségi szentírásmagyarázatban, Erkölcstanban, Neveléstanban, Franczia nyelvben, Magyar nyelvben és irodalomban: kitűnő.

A második félévben csak a feleleti készséget mutató sorozat van meg három példányban s ezek közől a neve után, mely az osztályban harmadiknak van beiktatva, csak egyben van megjegyzés, és pedig ennyi: Neveléstan kitűnő. — Francia nyelvben: kitűnő. (Vérhányása miatt vizsgálatait félbe kellett szakítania s orvosi tanácsra a bártfai fürdőbe ment. V. ö. levelét Böszörményi Károlyhoz 1844. június végén. Abafi, Figyelő: X.)[1]

1844/5-ben mint a felsőbb tudományokat VII. évre hallgató ifjúnak neve nincs a névsorban. (Eperjesen, a Péchy-fiuk nevelője volt.)

1845/6. A felsőbb tudományokat VIII. évre hallgató ifjú, theologus. (Beiratkozott, mint Eperjesről visszatérő, redux, 1845. július 11-én.)

Első félévben osztályában 3-ik. Erkölcsben 1-ső. Tantárgyakból érdemjegyei nincsenek bevezetve. Második félévben neve nincs a névsorban. (1845. decz. elején ügyvédi tanulmány czimén Pestre költözött, azonban neve a budapesti egyetem jogtudományi karának 1845/6. tanévi anyakönyvében nem fordul elő.)

A fiatal togatus deáknak nem csekély gondot okozott létfentartása. A felsőbb tanulmányok nagyobb költségbe kerültek s mint felserdült ifjúnak, ki a társaséletben számot tett, magára is kellett adnia. A sárbogárdi praeceptorság megtakarított pár forintja félév alatt füstöt vetett. Mivel Patakon nevelőséget nem kapott, újból vidékre készült. Kedvező ajánlatot nyert Hernád-Kakba a Sissáry-családhoz. Mivel az iskola székhelyéről felsőbb engedély nélkül nem távozhatott, először az iskolaszékhez folyamodott, majd Fáy Ferenczhez, az iskola algondnokához s az ő elnöklete alatt Patakon Pál-nap hetében összeülő egyházkerületi számvevőszékhez. Folyamodványai a következők:

Fő tiszteletű
's Tekintetes oskolai szék!

Nem korhelység vagy tanulás megunás kényszerítenek ezen lépésre, melynek meg nyerhetéseért, a Fő tiszteletű 's Tekintetes Oskolai szék kegyes színe előtt alázatosan esedezem. Sorsom' 's állapotom javíthatása az egyedül, mely a ki menetelre ösztönöz,

[1] Ideiglenes távozás engedélyezéséért az iskolai székhez benyujtott folyamodványa (kelet nélkül) a következő:

Nagytiszteletű iskolai szék!

Megromlott egészségem helyreállítása végett orvosom által fürdők használatára utasíttatván: kénytelen vagyok pár hétig tartandó elutazhatásra legmélyebb tisztelettel engedelmet kérni.

Ki egyébiránt tisztelettel vagyok
A nagytiszteletű iskolai széknek

alázatos szolgája:

Tompa Mihály
VI. éves.

mert így jövendőmre nézve is biztosítva lennék, minthogy a Gyermekek' bé hozása teljesen meg van igérve.

Ennélfogva alázatosan esedezem, hogy ha rám, 's jövendőmre nézve, károsnak nem látja a Nagy tiszteletű s Ttes oskolai szék — mert én hozzá mint Atyámhoz folyamodom — kérelmem méltóztassék meg halgatni.

Többire alázatos esedezésem mellett, sorsom' a nagy tiszteletű 's Ttes oskolai szék atyai kezeire bízva, mély tisztelettel vagyok S Patakon, 1840. 14a Jan.

A Fő tiszteletű 's
Ttes oskolai széknek a legalázatosabb szolgája

Tompha Mihály
II.-ik éves Tog.

Tekintetes V Curator úr!
nagy tiszteletű 's tekintetű számvevő szék!

Kedvetlen körülményeim 's szegénységem arra kényszerítettek, hogy tanulói pályámat egy évig félbe szakasszam, hogy ez által állapotomon javíthassak 's jövendő pályám folytathatására magamat valamennyire biztosítsam.

Erre igen kedvező alkalom mutatkozott, mit én a nagy tiszteletű Oskolai szék' kegyes engedelmével el is fogadtam, 's Tek. Sisáry János úrhoz, testvérje' gyermekeinek nevelésére, oly feltétel mellett jöttem, hogy esztendő el telése után, a gyermekek velem Patakra tanulni jönnek, a kik mellett tovább is maradván, pályámat mellettek egész végig folytathatom.

Ez reám nézve, ki szülék' 's rokonok' segítése nélkül szűkölködöm, valóban nagy jótétemény; a mellyért is alázatosan esedezem a Tek. V Curator Úr 's a nagy tiszteletű 's tekintetű Számvevő szék kegyes színe előtt is, hogy ezt megengedni — mind szegénységemet tudván, mind a feltétel jótékonyságát látván — kegyesen méltóztassék.

A ki is kérelmem' meg nyeréseért alázatosan esedezve, mély tisztelettel maradtam Kakban 16-ik Jan. 1840.

A' tek. V Curator Úrnak 's
a nagy tiszt. 's tekintetű Számvevő széknek

legalázatosabb szolgája:

Tompha Mihály
II-ik éves Tog.

A folyamodvány hátirata: »31-a Jan. fel olvastatván — kérése meg adatik.«[1]

[1] Tompa iskolai segélykérő, távozási engedélykérő folyamodványait, valamint gimnáziumi és akadémiai vizsgálati táblázatait Zsoldos Benő sárospataki ref. főgimn. tanár szívességéből közlöm.

Kakban egy évig Sissáry János dúsgazdag földbirtokos unokaöccseit s gyámfiait, a 9—11 éves Gyulát és Kálmánt, mint elemi osztályú tanulókat tanította. Apjok Sissáry Lajos, feketegyőrösi birtokos, János testvére volt. E nevelőség a fiatal togatus s egyszersmind kezdő költő anyagi helyzetére és kedélyére nagyon jól hatott. Eddigi életmódjával ellentétben úri kényelemben, gondoktól menten élt. Szíve itt lobbant először szerelmi lángra a szép Józsa Francziska, Józsa Lajos szomszéd birtokos gyámleánya iránt, s innen közölte első költeményeit a *Társalkodóban.* Nevelői működéséről Sissáry János a következő bizonyítványt állította ki:

»Nemes Tompha Mihálly három éves togatus Deák, hozzám két gyermekek házitanítójának kijövén, ezen elfollyt év alatt azokat példás szorgalommal, fáradhatatlan igyekezettel, sőt dítséretes külső magaviseletének példájával is, oktatta, tanította, nevelte, és így, hogy hivatalát pontosan bé töltötte, meg ismérem és bizonyítom. Kakba 5-ik 10 brs. 1840. Sisáry János«.

Hasonló bizonyítványt adott ki a kaki ref. lelkész is, mert a templomban többször prédikált s egy temetés alkalmával a sírnál hatásos gyászbeszédet tartott.

»A fellyebb nevezett Házi Nevelő T. Nemes Ifjú Tanitó mind erköltsi példa adásával, mind olykori Helv. v. tételünket meg edjeztető Cathedrai jeles tanításaival azt tőlem is meg érdemlette, hogy ezen Togát viselő és sokra czélzó reménységű Ns Ifjút minden részről érdemlett dícsérettel, és illető ajánlással kövessem. Kakbul 5-ik Dec. 1840.

Kovács Sámuel
Kaki Reformatus Lelkész.[1]

Tompa Kakból Patakra visszament s állandóan ottmaradt. Szorgalma, fejlődő költői hirneve, ismerősei, barátai számos tanítványt szereztek neki. Előkelő szülők Patakon tanuló fiaiknak szellemi gondozását reábízták, ő lett ezeknek mentora. Ily módon elégséges jövedelemre s nagy ismeretségre tett szert. Iskolai szünetek alatt a fiukkal többször azok szüleihez rándult. Tanítványai névsora, a mint utólag hiányosan összeállítható, a következő: Visszajövetele után (a Sissáry-fiúk nem jöttek Patakra) Csajkos István apagyi birtokos Ferencz, Gyula és Elek fiait tanította, kik a grammatikai osztályokba jártak s Jármy Lajos laskodi birtokos 6 éves fiát, Jenőt, mint első nemzeti osztályú tanulót. Az 1841/2. évben Boronkay Károly inferior syntaxistát s Kállay István és Kálmán nemzeti osztályú tanulókat. 1842/3-ban Klobusitzky András ágcsernői birtokos László és István fiait, kik közül az első a szónoklati, a másik a költészeti osztály tanulója volt. Az 1843/4. évben Szemere György lasztoméri birtokos Gyula (grammatista), Géza és Béla (I. nemz. oszt.) fiait s özv. Komáromy Lászlóné,

[1] Tompa-reliquiák. Horváth Cyrill: Sárospataki Füzetek, 1904. 79. l. Ugyanitt közölve sárbogárdi működési bizonyítványa.

gróf Beleznay Júlia selyebi földbirtokosnő Sándor fiát, mint első éves publicust s vele Csengeri József tanárnál együtt lakott. Laskodra, Ágcsernőre és Selyebre gyakran kirándult.

Jövedelmet nyujtottak legácziói is. A hol eddig mint kopott mendikans félénken kopogtatott, most mint legátus büszkén benyitott. Szép intézménye a református egyháznak, hogy a három nagy ünnepen a hivőkhöz fiatal papnövendékek mennek, hogy az örömünnepet ifjúi lelkesedésükkel hirdessék. A fiatal hitszónokot a hálás hívek jelentékeny tiszteletdíjjal jutalmazzák. A legácziók jövedelme 15—100 váltó forint között váltakozott. Az évi három legáczió Tompának szintén számbaveendő összeget juttatott, nem számítván ily módon szerzett ismeretségeit s tapasztalatainak jelentékeny bővülését.

A pataki főiskola az ifjaknak a megszabott tanulmányokon kívül az önképzésre is alkalmat nyujtott. Az »Esküdt deákkar magyar könyvtárja« czímű olvasóegyletet az esküdt deákok 1832. márcz. 22-én alapították s 1844-ig vásárlás és ajándékozás útján 550 kötetre szaporították. A könyveket az ifjúság napi 2 kr. díjért szabadon használhatta. A könyvtár az újabb tudományos és szépirodalmi termékeket s a harminczas—negyvenes évek lapjait foglalta magában. Tompa ugyan esküdt deák nem volt s így tagja nem lehetett, de a könyvtárt bizonyára szorgalmasan használta s 1845. szept. 16-án pedig, mint meghívott kültag, a számadást átnézte s aláírásával hitelesítette.

A főiskolai önképzőkörnek, a Nyelvmívi társaságnak 1839-ben lett tagja. E kört a korszellemtől áthatott pataki ifjúság 1832. május 20-án alapította. Azon időben az önképzőköröknek a nemzeti szellem felébresztésében és táplálásában jelentékeny szerep jutott. Az iskolai tantárgyak között a magyar nyelv és a nemzeti tárgyak aránylag kevés helyet foglaltak el s a hiányt ezek pótolták. Első a soproni magyar társaság volt, melyet 1790-ben a lelkes Kis János alapított, utána jött a pozsonyi, mely irodalmi munkásságának eredményét már kinyomtatta. E példákra keletkeztek a pápai, kecskeméti, selmeczi, debreczeni, pataki stb. körök.

A sárospataki önképzőkört Szemere Bertalan kezdeményezte, mellette nagy szerepe jutott Varga Jánosnak, a későbbi jeles paedagogusnak. Az alaprajzot 46-an írták alá. Az egyesület czélja volt, miként az ifjak fogalmazták, az időket összpontosítani, egymást nemes vetélkedéssel önművelésre és irodalmi munkásságra buzdítani, az anyanyelvet emelni, az ízlést fejleszteni s a kör munkásságának eredményét a főiskola sajtója által a közönségnek is bemutatni. Az ifjúság e tényével az iskola egykori növendéke, Kazinczy Ferencz halhatatlan szellemének áldozott.

A Nyelvmívi társaság pár évig kitűnően virágzott. Jeles tagjai voltak Szemere Bertalan, Varga János, Pap Endre, Erdélyi János, Kazinczy Gábor, Ormós László és mások. A *Parthenon* czímű zsebkönyvet gazdag költői és prózai tartalommal 1834. és 1837-ben adták ki. Tagjai önművelését csinos könyvtára mozdí-

totta elő. Ámde azon időben, midőn Tompa a társaságba lépett, a lelkes fellángolásra szomorú hanyatlás következett. Nyiri István, a derék vezető tanár és ifjúságbarát 1838-ban meghalt s a társasággal szemben tanárok, tanulók közönyösek lettek. Tagjai száma megapadt, szállása bizonytalan volt, pénztára zavarral küzdött. A hanyatlás éveken át tartott. 1841-ben a tagok száma 8-ra apadt, ezeket is a megrendelt és kifizetett három lap tartotta össze. Egész évben három ülést tartottak, ezeken is csak sopánkodtak és tervezgettek. »Az irodalom mezeje ugaron hevert, még csak egy csenevész virágot sem teremhetett Heliconnak«, így panaszkodik egy tag.[1]

A társaságban tehát kezdetben Tompa sem működhetett s kezdő költészetére benne irányítást nem nyerhetett. De bizonyos, hogy a kör régebbi nyilvános ülései, fényes és tartalmas évzáró »örömünnepei«, a *Parthenon* sikere, tagjainak buzgó irodalmi munkássága költői tehetségének felébresztéséhez és kiképzéséhez nagyban hozzájárultak. Tehetsége tudatára a poetikai osztályban ébredt, verselőkészségét sárbogárdi segédtanítósága fejlesztette ki. Első komolyabb költeményei, melyekkel a nyilvánosság elé lépett, a *Kandallódal*, *Postadal* és *Vízdal* voltak, a szenvedélytől nem zaklatott fiatal szív kedélyes hangjai. A két utóbbit Helmeczy *Társalkodó*-jában 1840 márcz. 28. és május 13-án közölte. Majd hernádkaki és laskodi szerelme (Böszörményi Katalin) kedélyét költőileg gazdagította, míg Kazinczy Gábor és Szemere Miklós barátsága önbizalmát emelte s tehetségét irányította. Első kedvelt műfajai Vörösmarty és Bajza modorában készített érzelmes, borongó dalok s pathetikus balladák voltak, míg tanulótársai körében tréfás, gyakran vaskos versezetei jártak, melyek nevét hamarosan az egész Felvidék ifjúsága előtt ismeretessé tették. Mint kezdő költő igen termékeny volt, tanítványai Kállai István és Kálmán beszélték, hogy álmából gyakran felserkent s nagy gyorsasággal verseket diktált. Barátai kérésére alkalmi verseket is szívesen írt. Három névnapi és két vizsgálati verse, melyeket Fekete Károly miskolczi nevelő-káplán részére készített, a rimaszombati Gömörmegyei múzeum Tompa-ereklyéi között vannak. Kétszer az iskola részéről is szerepelt. 1841-ben a *Hálaemlék* czímű füzetbe, melyet a tanulóifjúság Fáy Ferencz távozó algondnok tiszteletére nyomatott, négy társa között másodiknak írt. 1843-ban pedig, mint *Graefenbergi levelei*-ben (Életképek, 1848) említi, rektora felszólította, hogy Péchy Emmánuel főispáni helytartó beiktatására költeményt írjon. Bár a helytartónak sem személyét, sem érdemeit nem ismerte, fejből 250 hexametersorú verset írt. Természetesen kezdetben verselőkészségével s termékenységével költészetének belső értéke még nem állott arányban. Első versei között igen sok volt a zsenge, melyeket köteteiből maga kihagyott.

[1] Otrokocsi Soma: Nyelvészeti Egyesület Sárospatakon. Athenaeum, 1841.

Már szélesebb körben ismert költő volt s fejlődésének jelentékeny fokára emelkedett, midőn 1843-ban az önképzőkörben működni kezdett. Ekkor ugyanis a kimúlt Nyelvmívi társaság hamvaiból phoenixként kelt új életre a Szépműegylet, mely úgy tagszám és pénzügyi jóllét, mint irodalmi munkásság tekintetében kitűnt. Munkás tag volt, de tisztviselő nem lett s bizonyára nem is akart lenni. Azonban köri működése már fejlődésére mélyebben nem hathatott. Mint az *Athenaeum* dolgozótársa magasan társai felett állott, kik inkább bámulták és magasztalták, mintsem birálni merték volna. Jellemző, hogy a társaságban csupán elbeszélő költeményeivel szerepel, melyek között már két népmonda is van. 1843. szept. 24-én *Két öreg* czímű prózai művét, decz. 2-án *Urambátyám és én* freskóképét olvasta fel, az utóbbit a *Honderű*ben is közölte. 1844. febr. 11-én a *Csörsz árkát*, márcz. 17-én a *Halász és aranyhal*at, márcz. 31-én a *Hős és kardját* szavalta el. A társaság évzáró örömünnepein is szerepelt. 1842-ben *Péter,* 1843-ban *Béla király s a bujdosók* czímű balladáit, 1844. júl. 16-án pedig a *Csörsz árkát* szavalta. Köri jutalomra *Béla*-balladájával pályázott s természetesen egyhangúlag nyert. A kör iránt egyéb tekintetben is érdeklődött: 1843. júl. 19-én Czuczor verseivel megajándékozta, 1844. júl. 10-én pedig könyvtárát harmadmagával hivatalosan megvizsgálta.

A Szépműegylet tagjai hírneves tagtársukra büszkék voltak. Midőn egy év mulva 1845. febr. 2-án Kerényivel együtt a Szépműegylet gyűlésén mint vendég megjelent, nagyban ünnepelték s tiszteletére egyik diák *Temetés* cz. költeményét szavalta. »A kárpáti kedves dalos, Kerényi, mondja a jegyzőkönyv, és kit oly szívesen mondunk magunkénak, Tompa Mihály, személyes jelenlétükkel szerencsésítették«. Közkedvességét Berecz Károly is észrevette s megjegyezte, midőn 1845. június végén vele és Kerényivel Patakon mulatott s a Szépműegylet örömünnepén megjelent. Tompa nimbuszát különben ekkor Petőfivel való barátsága is emelte.

Korán kezdette költeményeit a lapokban közölni. Azon időben az *Athenaeum* volt a legelőkelőbb szépirodalmi lapunk, Bajza, Toldy és Vörösmarty folyóirata. A kezdő költőnek és írónak az volt a becsvágya, hogy zsenge műve a legnagyobb magyar költő, a legtudósabb magyar irodalomtörténetíró s a legszigorúbb magyar kritikus égisze alatt lásson napvilágot. Első költeménye az *Alkonyatkor* 1841. jún. 29-én jelent meg; júl. 1-én jött ki a *Mohos váromladékon* cz. románcza. Bajza az ifjú költő verseit szívesen fogadta s neki jövőt jósolt. De nem minden költeményét közölte, balladáit különösen válogatta. Kifogásait levélben adta tudtára. Bár a szerkesztő szigorúsága miatt sokszor panaszkodott, nem csüggedt: az *Athenaeum*ban igen nagyszámú költeményt közölt. Verseiből állandóan egész választékot küldött. Az *Athenaeum* megszűntével (1843.) költői hírneve az irodalomban meg volt állapítva. A *Honderű* már 1843. II. felében tiszteletdíjjal munkatársnak kérte fel,

míg az *Athenaeum* csupán ingyenpéldánynyal fizetett. 1844-ben az *Életképek*nek s a *Pesti Divatlap*nak is rendes dolgozótársa lett.

Figyelemmel kísérte a Kisfaludy-társaság pályázatait s többször pályázott. Például 1844-ben a *Játékos* cz. költeményét küldte be. »Szinte röstellem, írja Szemere Miklósnak, az egész világ a játékosról írt, bizonyos, hogy nem nyerek, három nap ragasztottam«. Valóban nem nyert, de egy szavazatot mégis kapott.

Tompa mint főiskolai hallgató, magas, jótestű, csinos ifjú volt. Kis oldalszakált s bajuszt viselt. Sem külsejében, sem viseletében nèm volt feltűnő, csak ereje volt rendkívüli, melyet gyakran mutogatott. Azonban ennek ellenére nem volt állandóan egészséges s az 1843/4. évben hosszú ideig köhögött és vért hányt. Orvosa Bártfáraküldte s gyógyulását a kúra pontos használatától tette függővé.

Jellemző önérzete már ekkor jelentkezett s hathatósan táplálta tanulmányi jeles eredménye, annak tudata, hogy magát önerejéből küzdte fel s főkép költői sikere. Fiatalos büszkeségére jellemző adat maradt. Lévay József, mint miskolczi diák, 1843-ban közölte Garay *Regélő*jében első költeményeit. Az első feltűnés mámorában rendkívül vágyott megismerkedni Tompával, kit miskolczi látogatásai alkalmával látott. Nem várta az alkalmat személyes találkozásra, levelet írt s barátságát kérte. A levélnek épen ellenkező eredménye lett. Tompa az ajánlkozást, a bizalmas hangot nem vette jó néven s nemcsak nem válaszolt, hanem mások előtt nemtetszését is kifejezte. Csak a szabadságharcz után ajánlotta Lévaynak barátságát, melyet ez örömmel fogadott s teljes értékében megbecsült.[1]

Bár mint az utóbbi eset bizonyítja, mértékkel barátkozott, természetszerűleg mégis számos barátja volt, kiknek körében kitűnően érezte magát. Komoly alkalmakkor a könnyezésig fellelkesült s ilyenkor kedvelt költőit meghatóan szavalta. Bár olykor borongásra hajlott, alapjában vígkedélyű volt s a költői dicsőség első mámorában valóságos bohém hajlamai jelentkeztek. Barátjai bohóságaiban, mulatságaiban élénk részt vett. Egyszer a tehetséges, de az iskolai fegyelmet és kiszabott tanulást megúnt ifjak az országos védegyleti mozgalmak paródiájára Hanyvédegyletet, azaz Hanyagság Védő Egyesületet alakítottak. Tompa buzgó köztagja lett, míg a széprenényű egylet az erkölcsi alap fogyatékossága miatt össze nem omlott.

Megszerette a pipát s e kedvtelése élete végéig megmaradt; nem vetette meg a kártyát. Egyszer mint legátus tele zsebbel jött Patakra s mindjárt az első éjjel összes pénzét szerencsésen elkártyázta. Ekkor a hólyagzacskót, melyben pénzét szokta tartani, összetépte s tréfásan mondta: »Mit csinált Koscziusko, mikor Lengyelország elveszett? — Összetörte kardját, mondván, nincs védeni mit. — Én meg összetéptem a zacskót, mondván, nincs belérakni mit«![2] — Felhasználta a »bibendi és lumpolandi occasió«-kat

[1] Lévay József: Tompa Mihályról. Bpesti Szemle 1890.

[2] Ifjú Mitrovics Gyula: adatok Tompa diákkorához. Sárospataki lapok, 1890. 660 l. E dolgozat összes adatait felhasználtam.

(saját kifejezése). Csokonai óta a magyar költőnek borkedvelőnek kellett lennie. Míg 1840-ben az életadó friss víz dícséretére *Vízdalt* írt, 1844-ben a *Bártfai levél*ben magát nagy fordulóval borivónak vallotta.

A pohárhoz én is értek egy-kicsit,
Vigadozván szent Dávid zsoltárakint;
Ha dallhatok, szerethetek, s ihatom:
Nem veszett el sem éjem, sem nappalom.

Ámde mindez átfutó bohóság volt s lelkében mélyebb gyökeret nem vert. Nemesebb szórakozása volt a dal; a pataki diákok általában kitűnő dalosok voltak. »Amilyen ügyes, írja Berecz Károly *Uti tárczá*jában (Életképek, 1846. I.) a czigány a magyar népdalok eljátszásában, az a pataki deák azoknak eléneklésében. Mint a méh, mely távolba száll, virágkehelyről hordani mézét: úgy lesi el a pataki diák, kivált legácziói alkalmával, egy-egy csinos ajakról a nép legkedvesebb dalait s üres kézzel ritkán jő az iskola falai közé vissza s e részben Patak a legkedvesebb eredeti népdalok fészke, melyeket az egész énekkar által elzengeni hallani, ritka élvezet!« Messze földön is híres volt a pataki főiskolai énekkar. Alkalmilag egész Felső-Magyarországot bejárta, nélküle nagyobb ünnepség: főispáni beiktató, templomszentelés, előkelő temetés ritkán esett meg. Legnagyobb szerepe természetesen Patakon, iskola ünnepek, közvizsgálatok alkalmával volt. Tompa az énekkarnak 1840—42-ben volt tagja s mint basszus énekelt. Hangja mélyen járt, de nem eléggé csengett.

A társadalmi életben, mely az értelmiség csekély száma miatt Patakon meglehetősen fejletlen volt, kevésbé szerepelt. Néhányszor elment a pataki és újhelyi bálokba. A tánczczal hamar felhagyott s »ezrek kedvcsapongásait hidegen nézte«. Egy újhelyi bálról Sólyom álnév alatt a *Honderű*be (1844. I.) tudósítást írt. Különben a pataki családokhoz nem igen járt, a leányokkal nem foglalkozott, s a női társaságban való szereplés egész életén át gyönge oldala maradt.

A társas élettől való húzódása s önmagába mélyedő hajlama a szabad természetre utalta. Majdnem minden reggel a közeli hegyekre sétált, hogy a napkeltében gyönyörködjék. Falusi kirándulásain a természetet egész szépségében élvezte. »Mi édes a lét itt, írja 1843. aug. 9-én Kisgyőrből (Miskolcz mellett) Szemere Miklósnak, a vadon bükkjei, mohos szirtei és lágy zörejű csermelyeinél! Az alkonyatkor hazatérő nyáj kolompszava, egy itt-ott eldurranó cső végigdörgése a bérczoldalon, ezer, meg ezer különben csekélységek édesen hatnak borús lelkemre«... A természethez való vonzódás egyéniségének egyik legjellemzőbb vonása lett.

DR. NAGY SÁNDOR.

KISFALUDY SÁNDOR MINT DRÁMAKÖLTŐ.

(Harmadik közlemény.)

Kisfaludy Sándor mindenben korának gyermeke volt; nemcsak abban, hogy dramaturgiai ismeretei nem szárnyalták túl kortársaiét, nemcsak abban, hogy ép úgy, mint a korabeli írók, ő is a történelemből vette eddig tárgyalt darabjainak tárgyát, hogy ő is a mult nagy, vagy elijesztő példáival akart hatni a nemzetre, hanem abban is, hogy egészen magáévá tette korának eszméit: a hazafiságot, a magyar nyelv kérdését, a magyar faj fenntartásának, az insurrectiónak ügyét. Kisfaludy, ha eleinte történeti tárgyakat dolgozott is fel, nem merült el, bár erre nagyon is hajlandó volt, a mult idők nagyságán kesergő honfibúba, hanem izgatták őt a jelen társadalmi kérdései is annyira, hogy drámákban tárgyalja őket. És ebben úttörő volt. Előtte senki sem gondolt arra, hogy a jelent érdeklő eszméket a színpadra vigye. Kisfaludy megtette s ezzel a magyar társadalmi dráma megalapítója lett. Eddig a mult eseményeinek megelevenítése volt főczélja, most mintegy tükörképben akarta a magyarnak megmutatni önmagát, a jelenben és a jelen kérdései közt. Ha a társadalmi drámát olyan darabnak nevezzük, mely tárgyát a jelenkorból veszi, akkor Kisfaludy Károly vígjátékai is társadalmi drámák, de Sándor darabjai szorosabb értelemben azok, mert azokat a problémákat kérdéseket tárgyalják, melyek abban a korban a társadalmat leginkább foglalkoztatták. Kisfaludy Károly is hű képét rajzolta vigjátékaiban az akkori embereknek, de egészen más tendencziával, mint Kisfaludy Sándor, mint ezt majd látni fogjuk; örök kár, hogy Sándor darabjai a kedvezőtlen körülmények miatt olyan későn láttak napvilágot, mert így semmi hatást nem tehettek. Épen 1825-ben jelentek meg, mikor már egy egészen új kor küszöbén állunk, mikor Széchenyi, később Kossuth, Vörösmarty és Bajza nevével találkozunk, miután nemsokára Kisfaludy conzervativ politikája is, költészete is meghaladottakká lesznek!

Kisfaludynak három darabja foglalkozik társadalmi problémákkal: *Az emberszivnek örvényei,* a *Dárday-ház* és *A lelkes magyar leány* Az első kettő a magyar faj fenntartásának kérdését

tárgyalja, azt akarja tisztázni, vajjon helyes-e a házasság magyar és nem magyar között. A lelkes magyar leánynak az insurrectio képezi hátterét, s a kérdés itt úgy módosul, hogy szerethet-e egy hazafias leány egy nem hazafias férfit. Az utóbbi két darabját Kisfaludy: »nemesházi rajzolatoknak« nevezi, mert ezek valósággal a költő korát tüntetik elénk. Az emberszívnek örvényei szomorújáték, s mintegy átmenet a történeti daraboktól a társadalmiakhoz. Itt a költő az eseményt még a történelemben helyezi, Nagy Lajos kora a háttere a darabnak, de a személyek benne egészen a XVIII-ik századbeliek, alapeszméje pedig teljesen a jelenből van véve. Kisfaludy már eddig is szól darabjaiban a jelen magyarjaihoz: ostorozza a hazafiatlanságot, az idegen ruhát, most nemcsak nehány sorban figyelmezteti olvasóit, hanem egész darabjának az a tendencziája, hogy a magyar csak úgy lehet boldog, ha magyar nőt vesz feleségül. Kisfaludy látta, hogy főuraink, sőt nemeseink közül mennyien hoztak idegen feleséget házukba, s látta, hogy az idegen nő nemcsakhogy sohasem tudott magyarrá lenni, hanem még férjét és gyermekeit is idegenekké tette. Kisfaludy hazafias lelke rettegve gondolt arra, hogy így elveszti a nemzet nyelvét, elveszti magyar faji jellegét. Kifejezi elkeseredését Hattyúdalában is: (9-ik ének 6-ik verssz.)

De a' nemzet' átka inkább
Essék Apák' fejére
Kik idegen nő karok köztt
A' nemzetnek nyelvére
Gyermeköket tanítani
Hálátlanul feledék;
Miből támadt 's szaporodott
A' korcsvérű nemzedék.

Magyarország ebben az időben veszélyben látszott forogni. Herder jóslata, hogy a magyar nép, magyar nyelv ki fog veszni, nemcsak külföldön talált hitelre, hanem nálunk is terjedni kezdett, s a nyomasztó tudat ott rágódott a lelkeken mindaddig, míg Széchényi erős hite, hogy Magyarország nem veszett el, hanem ezután fejlődik ki igazán, el nem oszlatta a kishitűséget s vigasztalást nem öntött az elkeseredett honfiszívekbe. Kisfaludy Sándor is aggódva nézett a magyarok jövője elé, de nem tudta, nem akarta elhinni, hogy el fog veszni daliás nemzete, hiszen látta utolsó felbuzdulásában, a nemesi insurrectióban! De látta a romlást is, látta az idegenek káros befolyását, s Kisfaludy Sándor valóban tiszteletre méltó az ő igazi nagy buzgalmában, melylyel az idegenek ellen harczol. Nem politikai reformokat sürget, hanem meg akarja mutatni, hogy az egyes ember is miként tehet a nemzet és a magyar faj javára. Prózában, versben, lírai költeményben és drámában mindig a honszerelmet, a faj szeretetét akarja

erősíteni a magyarokban. Nagy, őszinte törekvése tévedésbe, túlzásba vezeti, de mi ezeket szívesen megbocsátjuk, ha drámáit úgy tekintjük, mint annak a kornak és Kisfaludy hazafiságának termékeit. Ime most is be akarja bizonyítani, hogy egy magyar férfi nem is szerethet mást, csak magyar nőt. Elénk állítja Maróthy Kálmánt, kinek szívét ellenállhatatlanul vonja magához egy magyar leány, épen azért, mert magyar, s Kálmán ezt a vonzódást nem tudja elnyomni, holott már 14 éve él olasz feleségével. Tekintsük közelebbről a darabot.

A darab czíme: *Az emberszívnek örvényei.* Mit ért ezen a költő? Maróthy ezt így magyarázza: »A szívekben van a legnagyobb örvény s beleomolni oly kívánatos.« Ezek Goethenek ugyanazon szavai, melyek a darab mottóját képezik:

»Es liegt um Uns herum
Gar mancher Abgrund, den das Schicksal grub:
Doch hier in unsern Herzen ist der tiefste
Und reizend ist es, sich hinab zu stürzen.« (Tasso).

Az örvény itt Maróthy Kálmán és Ilka szerelme.

Úgy képzeljük, hogy valahol a Dunántúlon vagyunk, hideg tél van, épen karácsony ideje. Milla, Maróthy Kálmán felesége, egyedül van az ősi vár egyik termében s elgondolkozik a zord időn, s azon, hogy már 14 éve, hogy elhagyta Nápolyt s követte férjét ide Magyarországba. Eddig boldogok voltak, de észrevette, hogy férje szívét Ilka vonja most magához, nagyon szerencsétlen e miatt, de érti férjét, mert Ilka jó és szép; Ilkát is érti, mert: »Századok teremnek egy ily Férjfiat«, minő Kálmán. De Milla nem fogja őt átengedni. Az ablakon egy bagoly kopog, ez már mintegy előre sejteti velünk, hogy valami szomorú, talán szörnyű esemény fog következni. Általában ez a hangulat már olyan nyomasztó, olyan bizonytalan, hogy érdeklődve gondolunk arra, hogy mi fog történni. Kálmán jő s kérdi, hogy neki, szelidebb föld szülöttének nem nagyon nehéz-e tűrni a szörnyű időt. Milla ezt szemrehányásnak veszi, s azt mondja, hogy a rengeteg erdő fái segítenek elviselni a hideget. »A férjhidegnek volna bár orvosszere'« Kálmán azt mondja, hogy eddig, mint a bagoly odvában, olyan bús magányban élt itt Millával, most szíve barátságot keres. Bosszankodik azon, hogy az idő miatt a karácsony ünnepét egyedül kell majd tölteniök, mert egy vendég sem jön el. De csakhamar megint visszafordul beszélgetésük Milla gyanújára; Kálmán addig kéri, hogy beszéljen világosan, míg végre ez kimondja, hogy Telegdy Ilkára féltékeny. Milla elég botor, hogy kimondja, hogy Ilka is szereti Kálmánt, nemcsak ez Ilkát. Természetes, hogy ezzel csak ront helyzetén, mert Kálmánt csak jobban megerősíti hitében. Kálmán összeszedi magát és kéri, hogy a féltést, gyanút fojtsa el szívében. Millának rég fáj már azt látni, hogy Ilkát nemcsak a vér köti Kálmánhoz,

hanem szívére, lelkére nézve is rokon vele. Kálmán szerint nem szerelem az, mely őket összeköti, hanem barátság, Milla ezt nem hiszi, hanem így szól:

»Ilyen barátságtól csak egy hajszálnyi köz
Választtya a' szerelmet el.
Egy öszvehangzó érzelem, —
Egymást találó gondolat, vagy képzelet, —
Egy lángoló, sovár tekintet, óh!
'S az ember észre sem veszi,
Hogy a' barátságnak határán túl leli
Egészen általváltozott magát.«

(Szépek ezek a sorok, hogy igazak-e? döntsék el mások.) Kálmán csitítni, megnyugtatni próbálja feleségét, de Milla atyja átkát beteljesedve látja, a kit elhagyott volt férje kedvéért s a ki megjósolta, hogy ha majd az egyetlen kapocs: a szerelem kapcsa is feloldódik közöttük, akkor nem lesz majd hová fordulnia, rokonaitól távol. Kálmán biztosítja őt szerelméről s kéri, hogy gyanújával ne hozzon bajt, háborút és gyűlöletet a házban. Milla elhatározza, hogy erőt vesz fájdalmán. Milla távozása után Kálmán hosszú monologban önti ki szívét, hogy ketté oszolva érzi azt, mert Millához őt a Hit, Esküvés, tisztelet s régi szerelem csatolja,

»De a' magyar hazafiság
Szívemnek oly hatalmas ingere
Gyakorta éles szegletekbe ütközik
Ő-benne.«

De maga koholta sorsát, nem gondolván meg, hogy ne csak szerelme vágyait kövesse, hanem kedvese hazáját és nemzetét is tekintetbe vegye, most Ilka »magyar valója« ragadja őt magához, de »emberséges ember volt ő mindig, a tiszta erkölcscsel ellentétbe eddig sem, ezután se kerüljenek kívánatai«. A vendégek csakugyan megérkeznek. Telegdy jön be, a havat palástjáról lerázván. Ilka is eljött a rettenetes fergeteg ellenére is, bátyja kéri, hogy Maróthy fenyítse meg vakmerőségéért, mert őt tiszteli, szereti s kedvéért a tűzbe is kész volna ugorni. Ez ismét csak hevíti Kálmánt, dicséri is Ilkát, a derék magyar leányt, ki azóta kedvelni látszik társaságát, mióta Nagy Lajos alatti harczait neki elbeszélte. (Ez itt Othello és Desdemona megismerkedésére emlékeztet bennünket). Ezután lovakról beszélnek, majd egymásra köszöntik a billikomot. Kálmán inti Telegdyt, hogy ha majd megházasodik, párjában elvegye hazáját is, »mert a ki külföldit vesz, egészen otthon nem leszen soha.« Telegdy nem házasodik meg, mert hugában már minden női erényt megtalált, de Ilka is valószínüleg örökre leány marad, mert »a' jó Férjfinak Példája s

Tükre« előtte Maróthy. Kálmán alig tudja kitörő örömét elfojtani. Ilka jön s várja, hogy dorgálást kap Maróthytól is, mint Millától, de ez kijelenti, hogy a barátság' édes érzeményitől dobogni érzi szívét. Milla erre »érdekelve« (czélozva) megjegyzi, hogy boldogító érzelem ez, még más tulajdonához kapkodni nem kezd. Ilka mindjárt megérti Millát s védekezik. Kálmán mentegeti Millát, hogy egész nap rossz kedve volt. Lukács jelenti, hogy egy zarándok érkezett. Kálmán a zarándokokat dologkerülő, rest s időtolvaj seregnek nevezi, de kijelenti, hogy magyar szokás szerint szívesen kell őt fogadni. A zarándok belép s magyarul kezd szólni; Kálmán kérdésére elmondja, hogy olasz származású atyja Róbert Károlylyal jött be Magyarországba, de meghalt, mert »Hazája langy Egét« el nem felejtheté. Miért nem maradt hát otthon, kérdi Maróthy, mire Telegdy így szól:

»De ez közönséges szokás,
'S beszéd azoknál, a' kiket bár senki sem
Hívott is, eljönnek, maradnak, és
Itt a' magyar földet gyalázván, elhagyott
Hazájukat dícsérik; itt kedvek szerint
Lakoznak a' magyar kenyérből, 's a' magyar
Gazdáskodásait még is kigunyollyák, noha
Otthon csikorogva tengeték csak élteket.« (366. l.)

Ki ne venné észre, hogy itt a költő a jelennek szól? A zarándok neve Bonarti, Nagy Lajossal visszament ugyan hazájába, de utoljára a magyar is, olasz is üldözte őket, mert egyikhez sem tartoztak igazán, azért bújdosás lett a sorsa. S ez a hosszú történet azért van, hogy a költő motiválja azt, hogy a zarándok tud magyarul. Ez jellemző a kor felfogására, hiszen Dugonics előtt is tűrhetetlen, hogy német nevű emberek a színpadon magyarul beszéljenek, ezért nem fordítja ő egyszerüen a darabot, hanem adaptálja. A zarándokot esküvés hozza Maróthyhoz, hozzá, ki egy nápolyi neves leányt rabolt hitvesének. Maróthy ezt a vádat haraggal visszautasítja s Milla is megmondja, hogy ő, Amalfi Milla, szabad akaratból lett Kálmán neje. A zarándokot egy Malforti nevű barátja, kivel együtt küzdött a Szentföldön, halálos ágyánál arra kérte, hogy menjen el Magyarországba Millához és mondja meg, hogy neki is, elrablójának is megbocsát. Malforti Millának csakugyan jegyese volt, de ő Maróthynak adta szívét és kezét. Mind elmennek. A zarándok visszamaradva egyszerre rettenetes dühre fakad s bosszút emleget. Milyen bosszút? miért? kérdjük mi, s kiváncsisággal tekintünk a II-ik felvonás felé.

A második felvonás másnap kora reggel a cselédszobába vezet bennünket, hol Lukács fegyvereket tisztogat s énekel egy csinosan pattogó kis dalt. Ez a dal annyira tetszett, hogy a »Hasznos mulatságok« a »Nemzeti Játékszín« első kötetéről szólván, az

olvasóknak előre való gyönyörködtetésére közli ezt a verset. A zarándok jő, csakhamar Milla és Maróthy, az olasz és magyar házasságra fordul a beszéd. Majd arról kezdenek beszélni, hogy éjfél körül új vendég érkezett: Zarándy Farkas. Lukács őt, mint szenvedélyes vadászt s rendkívül erős, indulatos embert jellemzi. — A zarándok erre fogai közt azt morogja, hogy az ilyen férfinak házába, az »asszonyok poklába« kellett volna neki jutnia. Tehát Millán akar bosszút állni. A zarándok magára maradva monologjában kifejti, hogy bosszúja ki volna elégítve, ha Millát boldogtalanul, megtörve találta volna, de az a virág, mely régen feselni kezdett, s felé hajolt, most teljes pompájában kifejlett s mást boldogít, ezért bosszút kell állania, s ez legyen tökéletes, ha már ennyi ideig várt. Ő tehát Malforti, Milla régi kérője. De miért várt ennyi ideig a bosszúval? Nem értjük ezt a zarándokot; de nem értjük Kálmánt sem, kinek hosszú monologját a következő jelenetben halljuk. Elmondja, hogy szereti Millát s talán rosszul tette, hogy Ilkát »szívesb beszéddel, szorosb ölelgetéssel, vagy tüzes tekintettel felingerelte«, de lehetetlen kerülnie azt, a ki őt megérti, ki minden jót, szépet, hazát és nemzetet is magába foglal. Millában csak a nőt szerette s szívének első felhevülésében azt képzelte, hogy a szerelem mindig olyan erős marad, pedig csak most találta meg szíve-lelke felét. Töprenkedve elmegy. Jő Ilka. Oly gyötrelmeket visz haza innen, melyek haláláig sem mulnak el, mert tegnap a csendes, baráti érzemény emésztő szerelemmé változott. Mindenki előtt titkolnia kell vétkes érzelmeit, csak a természet és lelke tudják bűnét megbocsátani. Millának megbocsát s kéri, bocsásson meg neki viszont, nem a vér gerjedelme, gyermekes hiuság szülték szerelmét, hanem úgymond:

»Szívemnek és lelkemnek Ő vele —
Véremnek és nyelvemnek Ő vele —
Hanem Hazámnak' s nemzetemnek Ő-vele
Egy voltta, egy teremtése szülte ezt.
Kérdés tehát, kit illet Ő
Inkább? — Olaszt-e? vagy Magyart-e a' Magyar?«

Ha boldog volna Maróthy, talán el tudná fojtani érzelmeit, de így mindig ez a lángoló kívánság él benne: bárcsak boldoggá tehetné ő Kálmánt. Ő maga csak most ébredt ennek tudatára, Milla már rég sejtette. Kálmán lép be, kérdi, miért van ébren oly korán, talán Zarándy vagy a fergeteg ébresztették fel. Ilka azonban nem tud magán uralkodni s szeretne a »nemlétbe« omolni. Kálmán is tudja, hogy sorsát nehéz lesz elviselnie, elveszettnek érzi magát szívének örvényében, melybe őt Ilka ragadta. Kölcsönösen bevallják érzelmeiket (de kicsit erőltetett s túlságos burkolt, válogatott kifejezésekkel). Kálmán szomorúan azt tanácsolja, hogy mondjanak le egymásról, de Ilka indulatosan követeli, hogy ha már szí-

vét elrabolta, viselje is gondját neki s szenvedjen vele. Tulajdonképen nem értjük ezt az Ilkát, ő tudja, hogy Kálmán nem teheti őt nejévé, mégis oly hevesen veti magát Kálmán karjaiba, meg sem kísérli, hogy elfojtsa érzelmeit, nem érzi, hogy Millának igaza van, midőn jogosan ragaszkodik Kálmánhoz, nem, még haragszik is Millára, hogy

»a barátság színeit
Játszó szerelem fátyolát
Levonta és letépte tegnap mérgesen.« (394. l.)

Kálmán inkább szomorú, mint heves s idős korára gondol, de Ilka csak szeretni vágy. Milla jő azonban, a szerelmesek kifejtőznek egymás karjából s mint a tetten ért bűnösök hallgatják Milla keserű szavait, ki az őt megillető helyet most mással betöltve látja. Kálmán a következő csodálatos feleletet adja: a régi hely megilleti Millát

»Míg a' szerelem rózsabokra nem
Csupán tövist, hanem virágot is terem, —
'S míg ezt irigy indulatod' forgó szele
Gyökerével együtt nem szakasztya ki.«

A bölcs szerelem maga mellett szelíden szenved más szerelmet is — ha az becsületes

»Szív és lélek érzeménye, 's nem buja,
Nem fajtalan vérgyuladás —«

Szegény asszony, hát tűrje el, hogy férje mást szeret? Midőn együtt találja őket, ne szóljon egy szót sem. E három alak közül Milla érthető legjobban; ő féltékeny s nem alaptalanul, kimondhatatlan fájhat neki férje bánásmódja, de azért nem heves, s a költő inkább német szentimentalizmust igazol benne, nem olasz véralkatot. Midőn Milla keserűségében figyelmezteti Ilkát, hogy majd ő is egyszer az ő sorsára fog jutni, Kálmán védi Ilkát s a »szent magyar vendégszeretetre« hivatkozik és újra elmondja, hogy szereti őt, mert benne minden becses asszonyi tulajdonság megvan, csak egy nem, mely őt épen Ilkához vonzza s ez, hogy:

»a Hazát
Lelkes Leányiban szeretni, egy
Tulajdon, és erős, hatalmas érzelem.«

Erre Ilka hatalmas páthosszal megszólítja Millát: »Külföld' Szülöttye! Asszony!« s kéri, hogy szünjön meg vétteni a Hazának és leányinak, s elégedjék meg annyival, a mennyit kapott, ne legyen irigy a barátságra is. Milla visszautasítja a barátság szót,

mire Ilka bevallja, hogy szerelmes Kálmánba, de ennek is Milla az oka, mert »irigy szerelme megrepeszté Ilka szívét, elfoszla leple az álbarátságnak s a szerelem tört elő.« Kálmánban pedig küzd

»A' tartozás és szerelem —
Hazafiság és háladás.«

Milla, szegény, kire mindketten ráfogták szerelmük bűnét, most összetörve azon könyörög Ilkának, hagyja meg férjét. Ilka »magyar nemes Leány, ki bár erőszaknak soha, de a' Becsületnek, s Hazája Törvényinek« mindig fejet hajt, meghagyja nagy kegyesen Kálmánt Millának. Kálmán pedig azt tanácsolja, hogy legyenek barátnék. Zarándy lép be, s az időről és vadászatról kezdenek beszélni. Milla vesztére csodálkozik azon, hogy ilyen időben is szeret vadászni. Ilka nem bámulja ezt, a mi Zarándy helyeslését vívja ki, majd Telegdy jő, ki most meg Ilka hősies korai felkelését emlegeti, Kálmán pedig nagy dicséretet zeng a magyar éghajlatra a nápolyival szemben. Végre elmennek. Milla magában azon csodálkozik, hogy miért nem megy el tőlük a vitéz Ilka, hiszen az időtől nem fél. Szegény asszony, őt mindig háttérbe szorítják Ilka mellett, ha hangosabban szól, a vendégszeretetet hozzák elő, azt nem veszik észre, hogy ő, »az enyhébb ég szülötte« már felkelt, de Ilkát dicsérik érte, s ha az időről van szó, az ő hazáját ócsárolják!

Harmadik felvonás: Milla a zarándoktól hazája felől kérdezősködik, de ez felelet helyett Malfortit hozza elő s azt mondja Millának, hogy a szegett hit már meg is boszulja magát, mert férje mást szeret. Millát szíven találja a szó, de büszkén elfordul a zarándoktól. Ez pedig elhatározza, hogy Millát életben hagyja, hadd szenvedjen, csak Maróthyt fogja megölni. Ilka jő; a zarándok neki is megmondja, hogy észrevette, hogy ő és Maróthy szeretik egymást, s szerinte boldogok lehetnének, ha Millát eltennék az útból. Ilka felháborodik, mire a zarándok azt mondja, hogy csak próbára akarta tenni Ilka szívét. Ilka őt borzadva hagyja ott, a zarándok pedig szemrehányást tesz magának balgaságáért. Ezután Zarándy elvonja a zarándokot, beszéljen neki Jeruzsálemről. Majd Kálmán lép be s Ilkáról ábrándozik, szerelmét többé nem tudja elnyomni, mert

»Óh Hazafiság!
Üres, hiú hang 's gondolat te nem lehetsz,
Te leghatalmasb emberérzemény!
E' kínomat — szerelmemet
Csupán te szerzed én-nekem! —«

Milla jön s régi boldogságára emlékszik vissza, mire Kálmán megjegyzi, hogy a fergeteg lecsendesülése után vége lesz

mindennek, ő Ilkát többé nem fogja látni, de aztán ne tegyen panaszt«, akár csatázó fergeteg, vagy halotti némaság lesz is élete.« (Ez igazán szép remény a szerencsétlen asszonynak!) Milla kéri férjét, tűrje őt addig, míg a bánat sírba nem viszi. Kálmán ismét a vendégekre figyelmezteti nejét, igéri, hogy Ilkát nem fogja látni s ha még ez sem elég, hát akkor átkát hagyja minden magyarnak, ki nem magyart szeret. Telegdy lép be Ilkával, s kijelenti, hogy a fürkésző zarándok neki nem tetszik, Ilka is kifejezi gyanúját, de a zarándok beszédét nem árulja el. Zarándy is konok, ravasz, vakmerő zsiványnak nevezi, de Kálmán ily időben nem küldheti őt el. Ilka vallomása más irányt adhatna a darabnak s mi nem látjuk világosan, hogy Ilka Kálmánnak miért nem szól a zarándok alattomos beszédéről. Milla egyedül marad s kifejezi gyanúját, hogy a zarándok: Malforti.

A negyedik felvonás elején ismét találkoznak Ilka és Kálmán. Ilka e boldog pillanatban halálát kívánja. Kálmán az ő szívük állapotjait tengerhez hasonlítja, melyben nagy örvény tátong és ebben három élet fog elveszni. Egymás karjába omlanak, de »emberzaj« hallatik s Kálmán előttünk kissé komikus páthoszszal mondja: »Ki háboríttya Menybé-létemet?« Ilka elmegy, mondván:

»Millának új bosszúra ne
Adgyunk okot. Kálmán! keserves élet ez!«

Kálmán pedig felsóhajt:

Oh Milla! miért nem vagy Magyar!
Hogy benned én Hazámat is
Szeretni tudnám! — E' hiányt kitölteni
Vágyának érzeményeim;
'S most a' szerelem és hazafiság
Ilkában olvad egybe — 's téged nyomni kezd.«

Még mindig csak a hazafiság vonzza Ilkához?

Lukács siet be, hírül hozván, hogy a farkasok széttéptek egy csikót. Zarándy azonnal a farkasok után indul. Milla fut be ekkor s kéri férjét, hogy bocsássa el a zarándokot, mert fél tőle. Kálmán nem tudja, miért gyanús Milla előtt a zarándok, — »hisz a te földid« — veti oda gúnyosan. Milla elmondja, hogy Malfortit gyanítja benn. Maróthy nem érti feleségét, hiszen »otthon elég illyen madár járt-kelt előtte.« Kálmán csodálatosképen hisz a zarándok meséjének s őt ilyen időben elbocsátani nem lehet. De Milla félelmét leküzdeni nem bírja s ha Maróthy el nem bocsátja, hát zárja be. Jaj! szerencsétlen asszony, most megint magyar érzéseiben sértette meg férjét! Maróthy felgerjedve utasítja vissza kívánságát, »mert nem Poroszló a magyar Nemes«. Elmennek. A zarándok jő kémlelődve, kihallgatta, a mit beszéltek s bevallja, hogy Milla jól sejtett.

Ötödik felvonás: Kálmán egyedül mereng a kandallónál. A zarándok búcsuzni jön, mert el akar távozni a mise után; hálából orvosszerek titkát akarja Maróthyval közölni. Milla, Ilka, Telegdy a templomba mennek, Kálmán egyedül marad a zarándokkal, ki pergament mutat neki s míg ez azt nézi, mellébe döfi tőrét és »felsúgva bőgi«:

»A gyilkosod, Malforti! — én vagyok.«

Kálmán a karszékbe rogy, a zarándok tüzet kiált, hogy a gyanút elhárítsa s elrohan. Lukács befut s hogy urát vérében találja, össze-vissza kapkod, végre az asszonyok után szalad. Kálmán szégyenteljesnek találja a maga halálát orgyilkos által, ő, ki annyi harcznak hőse volt. (Kálmánban csak ez az egy vonás mutat Nagy Lajos korára.) A nők jönnek. Kálmán így szól: »Ertted halok meg Milla most«, mert a zarándok csakugyan Malforti volt. Milla kétségbeesik, Ilka érzi, hogy ha élve nem, de halva mégis Kálmáné lesz. Összerogyik és meghal. Kálmán pedig kiküldvén a betódult jobbágyokat, még csak arra kéri Millát, hogy mellé temettesse Ilkát. Mindenkitől elbúcsuzik s Ilkához akar menni, az ajtó felé vezetik, midőn belép Zarándy és a parasztok vezetvén a megkötözött zarándokot. Kálmán orgyilkosságát veti szemére Malfortinak és meghal. Zarándy látván, hogy Maróthy meghalt, tőrrel akarja megölni a zarándokot, de elveti azt, látni, hogy Maróthy vére van rajta s úgy üti fejbe a zarándokot, hogy ez, meg sem motszanva legott szörnyű halált hal Zarándy ütése alatt, mindegy ordítva kiáltja: »Eredgy hazádba, a' Pokolba, átkozott!« A' kárpit sebesen lefordul.

Mielőtt arról szólnék, hogy bennünk milyen hatást ébresztett ez a darab, el kell mondanom, hogy hogyan ítélt Kisfaludy e drámájáról: ezt tartotta a legjobbnak, legköltőibbnek és lélektanilag legjobban megokoltnak. Gaal Györgynek írja 1821. mártz. 19-én: »Meine einzige Tragoedie Maróthy Kálmán vagy Az ember szívnek örvényei, kein Spectakel Stück, sondern meistens nur Liebespoesie, wie die Schuld, worin vier Menschen fast durch einer einzigen Liebe Leidenschaft in den Abgrund gerissen werden, und im Ganzen nur sieben Personen spielen, wovon der Stoff eine ganz originelle Idee ist, konnte noch auch in andern, als ungarischen Herzen Anklang finden.« Elmondja azután, hogy jó színészektől előadva, hiszi, hogy a darab hatást tenne: »Diese Tragoedie ist eines von jenen poetischen Producten, die verwandten Geistern und Herzen sehr, nicht verwandten aber gar nicht gefallen können.« Kisfaludynak ezt az ítéletét mi is mindenben elfogadhatjuk: a lelki életnek ilyen intenzivitásával, mint itt, eddig Kisfaludy egyik darabjában sem találkoztunk, költői helyek, kivált hasonlatok, gyakrabban fordulnak elő benne; compositiója kerek: egy előttünk meginduló cselekmény be is végződik szemünk előtt s ez a cselekmény a költőnek egészen önálló gondolata. Kisfaludy érezte azt is, hogy a darab általánosabb emberi érdekű is lehetne, mert

három ember szerelmével foglalkozik, csakhogy a költő egészen különös módon a hazafias érzéssel indokolja a szerelmet s így bizony igaza van, mikor azt mondja, hogy a vele nem rokon szellemeknél a darab nem kelthet hatást. Bennünket folytonosan izgat a darab különös és hazug motiválásával s az »örvény«-nyel, a bűnös szerelem örvényével, mely benne feltűnik, de a befejezés nem nyugtat meg.

Ha áttekintünk az egészen, látjuk, hogy négy főszereplője van a darabnak: Kálmán, Milla, Ilka és a zarándok, de ez az utóbbi a többiektől távolabb áll s minket elsősorban Kálmánnak és a két nőnek szerelme és összeütközése érdekel, csak másodsorban a zarándok bosszúja. A darab nem áll egyébből, mint e négy személy monologjából és páros vagy hármas találkozásból; ezek mellett csak hézagpótlónak és az egyhangúság elkerülése végett vannak beékelve Zarándy, Telegdy és Lukács szerepei. A darab megindulásakor úgy érezzük, mintha csakugyan egy régi várba, vagy nemesi udvarházba (az igaz, hogy nem épen Nagy Lajos korabelibe) jutottunk volna. Várják a vendégeket, de a férj és feleség közt félreértés támadt, kiváncsiak vagyunk, mi bontakozik ki ebből. Ez az otthonias, természetes hangulat azonban mindinkább eloszlik, mikor Kálmán egészen ferde gondolkozását észrevesszük s halljuk Ilka indulatos és túlságosan emelkedett szavait. Ehhez járul még a zarándok titokzatos megjelenése, érthetetlen bosszúja, féktelen dühe. A természetes hangulatot Zarándy vadászatról, Telegdynek lovakról való beszéde iparkodik fenntartani, de se a házigazda, se a felesége nem törődnek a vendégekkel, hanem csupán csak szívük örvényével. Minden ok nélkül jönnek, mennek s hol egyedül, hol együtt tárgyalják érzelmeiket, de a kibontakozás felé nem törekednek. Kálmán beleszeretett Ilkába, de végzete nem ebből fejlődik ki, hanem deus ex machina: a zarándok által. Mi pedig azt kérdezhetjük, mi történt volna, ha a zarándok meg se jelenik? Kálmán szerelmét előttünk azzal okolja meg, hogy idegen feleségében nem szeretheti a' hazát, ezt Ilkában találja meg, ezért vonzódik hozzá. Ezt a hazug okot hangoztatja akkor is, mikor Ilkát karjában tartja s bevallja, hogy örömre sóvárog a szíve. De mintha Kisfaludy maga is érezné, hogy hamis útra tévedt, más okokat is kezd emlegetni: Kálmán elmondja, hogy Millának nincsenek gyermekei. De ha volnának, akkor talán megváltozna szenvedélye Ilka iránt? Nem. Ez az ok sem állhat meg, nem is lesz szó róla többet. Kálmán Millát is szereti állítólag, de azért folytonosan csipkedi: hazájának éghajlatát ócsárolja, kigúnyolja a zarándoktól való félelmet, vele szemben mindig Ilka hősiességét magasztalja. Ezt a szegény asszonyt mi igazán sajnáljuk, elhagyatva, távol rokonaitól, egyedül férjére van utalva s ez most bűnös szerelmet érez egy másik nő iránt, ezt nem is titkolja, s még azt kívánja feleségétől, hogy: »írigy szerelmét«, féltékenységét nyomja el, neki nincs joga felszólalni férje hűtlen-

sége ellen, mert ő nem magyar. Kénytelen eltűrni Ilkától, hogy ez azt mondja neki, hogy húzza össze magát, mert ő jogtalanul felesége Kálmánnak. Az, hogy Milla elhagyá hazáját Kálmánért, nem áldozat, de az, hogy Kálmán őt, most, midőn Ilkát megtalálta, el nem taszítja, óriási nagylelkűség. Kisfaludy tendencziája, hogy bebizonyítsa a magyaroknak, hogy magyar nem szerethet mást, csak magyart, tiszteletre méltó, de a hogyan ő ezt elénk állítja és motiválja, bennünket meg nem győz. Rokonszenvesebb előttünk Milla, mint Kálmán vagy Ilka, mert Milla nem bűnös, egyedüli vétke dőresége, melylyel kimondja gyanúját s Kálmánt méginkább izgatja. Félénk, lemondó, szegény teremtés ez, ki jogait nem meri olyan nagy hangon védeni, mint amazok bűnüket. Kisfaludy nem éri el czélját; nem gyűlöljük az idegent. De nem szeretjük a magyart sem. Kálmán már azért is ellenszenves előttünk, mert szerelmét hazug okkal mentegeti, feleségére akarja hárítani bűnét, mintha Milla tehetne arról, hogy idegen. Gyönge is ez a Kálmán: lemond, megesküszik, hogy Ilkát nem fogja többet látni s mégis midőn egyedül találkozik vele, megöleli. Nem tud cselekedni; ha Ilkát látja, szerelme uralkodik rajta, ha Millával találkozik, visszaborzad attól, hogy hűtlen legyen hozzá. Kálmán hazafiasságát sem látjuk egyébben, mint abban, hogy feleségét örökké a »szent magyar vendégszeretetre« figyelmezteti. Ilka roppant heves, indulatos, önmagával roppant megelégedett; lemond ugyan Milla javára, de tele van iránta megvetéssel. Úgy képzeljük, hogy Milla jóval öregebb nálánál s Ilka mégis nagy hangon »Asszonynak« szólítja s haragszik, mert szólni merészelt Kálmán és az ő »barátsága« ellen. Csodálkozunk azon, hogy a szilárd elhatározású, bátor Ilka, látván, hogy nincs mit remélnie, el nem megy! Miért marad Milla otthonában s miért sóhajtozik ott örök bánatáról, miért nem hallgatja el érzelmeit Kálmán előtt? Úgy tetszik nekünk, mintha ő még szenvedélyesebb volna, mint Kálmán, vagy a magyar nők tulajdonsága ez a vad indulat, ez a szemérmetlenség?

A zarándok teljesen érthetetlen. Tizennégy év mulva jut eszébe, hogy menyasszonyán bosszút álljon, épen a zord tél kellős közepén jön az országba s épen karácsony éjszakáján hajtja végre tettét. Malforti szerette Millát, ki tőle elfordult; mi azonban ezt a szerelmet nem látjuk sehol, hevesen, féktelenül gyűlöli most s látva a szegény asszony sorsát, nem szánakozik rajta; Maróthy kezd rokonszenves lenni előtte, (hogy miért, nem tudjuk), de mégis szilárd akar lenni elhatározásához s megöli őt. A zarándokban határozott nemzeti olasz vonásokat sem látunk, melyek bosszúszomját magyaráznák. A mellékszemélyek közül Zarándy a legerőteljesebb, bár túlzott egy kicsit a vadsága. Lukács a hív öreg szolga typusa, Telegdy a vidéki nemes úré.

A zarándok bosszúja fejezi be a drámát, de bonyodalom megoldásáról nincs szó, mert mindenki lemondott, konfliktus itt nincs. Tagadhatatlan, hogy erős tragikai összeütközésnek a magja

van meg, de nem fejlődhetik ki, mert sem Kálmán, sem Ilka nem követnek el bűnt; meghalnak, de nem önhibájuk miatt, hanem egy véletlen folytán. A költő csak azt akarta bemutatni, hogy Kálmán boldogtalan, mert idegen a felesége s az idegenek részéről még veszélynek, alattomos bosszúnak is ki van téve. A lelki élet feltüntetése szempontjából, mint már említettem, Az emberszívnek örvényei első helyen áll Kisfaludy darabjai között: a dráma menete sem hosszadalmas, nem untat bennünket, de nem elégít ki; nyelve mindig szép és emelkedett, dialogusa is élénk; jambusokban van írva.

Kisfaludy úgy képzelte, hogy jó színészek előadásában hatna a darab. Elő is adták Az emberszívnek örvényeit; ez az egyetlen drámája Kisfaludynak, melyről a színpad is tudomást vett. Előadták mindjárt megjelenési évében 1825-ben Pozsonyban, azután 1828-ban decz. 27-én Pesten a Beleznay-kertben és 1833. okt. 28-án Budán. Továbbá Debreczenben 1833. okt. 5-én, Szegeden 1834. okt. 11-én, Szabadkán 1835. febr. 17-én és Miskolczon 1836. febr. 28-án. (Kisfaludy Sándor munkái. Remekírók. Heinrich G. bevezetése.)

Érdekes Kisfaludy Károly ítélete erről a drámáról és bátyja többi darabjáról. 1826. márcz. 19-én írja (Minden Munkái 6. 417. l.) »Sándor drámáit nem tudom szeretni, balúl értett hazafiság van eldöntve rajta. Az emberszívnek örvényeiben a képzelet, cselekedetek, az ízlés, a nemesebb lelki morál sértve vagyon. A buta magyarnak, ki olvas és nem gondol, tetszhetik, a józan ész lehetetlen, hogy megnyugvást találjon oly érzéseken. Kétlem, hogy Sándor könnyű Muzsája a mélyen s magasan búvárkodó dráma léptével egy iránt mehessen.« Igazat adunk Kisfaludy Károlynak a balul értett hazafiságra nézve: a nemesebb lelki morál is sértve vagyon annyiban, hogy a férjnek szerelmét egy más nő iránt a hazafisággal nem szabad s nem lehet takargatnunk; s bizony, ezen érzéseken megnyugvást nem találhatunk.

Vörösmarty még rövidebben s még elvetőbben ítélt e darabról, mutatja ezt epigrammája: A szív örvényei. (Pályalombok.)

»Szívörvényeidet jobban mondhatni gödörnek,
Benne dicső elméd fénye temetve vagyon.«

Mondanom sem kell, hogy nem érthetünk egyet e csípős kis epigrammal.

Bárány Boldizsár már nem ítélt ilyen szigorúan. A magyar drámairodalomról szólván, előszavában azt mondja: »Csak egy Vérnászunk, egy góthos idomú, vagy alakzatú bájos Irenénk, egy Maróti Kálmán, egy tiszta virág nyelvű Tyruszunk van még eddig.« (Bayer I. 480.) Vajjon mit gondolhatott Vörösmarty, mikor a maga és Kisfaludy darabját egy kategóriába sorozva látta? Bárány Boldizsárra jellemző még, hogy szerinte — »Az Árpádi ház, szerény félénken közelg az elszámláltakhoz, a Stibor, Kún László, s Égi Vendég művekhez is — de még is csak mer közelgeni«. (Bayer I.

426.) Tehát Bárány feltétlen nagyra tartotta Kisfaludy drámáit és példányképei közé sorozza.

Mielőtt ennek a darabnak a tárgyalását befejezném, arról kell említést tennem, hogy ez a darab hasonlít-e Müllner Schuldjához, vagy annak hatása alatt készült-e? Hiszen maga Kisfaludy említi idézett levelében, hogy drámája épen úgy »Liebespoesie«, mint Müllner Schuldja, mindkettőben 4 főszemély s egészben véve csak 7 szereplő van. Lényeges megegyező vonást azonban a két dráma közt nem találunk. Müllner darabja elején egy kis szózatot intéz az olvasóhoz, melynek eleje így hangzik:

»Den Abgrund, der bestimmt ist, hinzuraffen
Den Menschen, den die Macht der Lust bezwungen
Versucht ich kühn, dem Wettgeist nachzuschaffen.«

Itt is örvény, mélység van tehát, mely elnyeli azt az embert, ki fölött szenvedélye lett urrá. Ez hasonlít Kisfaludy gondolatához, de nem tudja, nem akarja keresztülvinni, nem szenvedély taszitja Kálmánt az örvénybe, hanem a véletlen. A véletlennek Müllnernél még nagyobb szerepe van. Sorstragédia ez, mely a Vierundzwanzigste Februárt juttatja eszünkbe; itt is minden egy gyilkosság évforduló napján történik. A férfi, Hugó, szintén két nő között áll, mindkettőt szereti, de egyik a neje, a másik testvére, kiről kiderül azonban, hogy nem az; ez Jerta; Hugó és Jerta szerelméből s a feleség: Elvira féltékenységéből azonban nem lesz semmi. Müllnernél is jő egy idegen, ki megzavarja a család békés életét, később kiderül, hogy az idegen Hugó atyja; Hugó testvérét ölte meg s annak feleségét vette el. Hugót lelkiismeret furdalások zaklatják, de mégsem ez, hanem inkább neje példája bírja rá, hogy öngyilkossá legyen. Itt tehát a bűnnel mégis összefüggésben van a büntetés, Kisfaludynál nem. Érdekes találkozás még az, hogy itt is tél van, a ház úrnője van egyedül először a szinpadon, ő is idegen származású: spanyol, Milla, tudjuk, olasz. Elvira, a spanyol nő is szelídebb, félénkebb, mint Jerta, a német leány. Jerta Elvira félénkségét kicsúfolja s tréfásan rémségekről kezd beszélni s itt előfordul a bagoly is, mely »Hugót« kiált. Hazafiságról azonban nincs szó az egész darabban. Kisfaludy darabja még a találkozások ellenére sem hasonlít Müllneréhez és a tőr, a véletlen, az idegen megjelenése, a rémesre hajló, nyomott kedélyhangulat akkor csaknem minden darabban meg voltak. Kisfaludyé az alapeszme, a a cselekmény; csak a drámai apparátusból vett át egyes fogásokat. Kisfaludy személyei természetesebbek, erőteljesebbek, mint Müllner alakjai, Kisfaludy történetét sem hiszszük el, Müllner rémségét még kevésbbé. Kisfaludy ismerte a darabot és hogy hatott rá, bizonyítja, hogy megemlíti. Ennyi az egész.

Kisfaludy következő három darabja egész más világba vezet bennünket, Kisfaludyt is egészen más oldalról ismerjük meg. Eddig

tárgyalt darabjai mind halállal, tehát szomorúan végződtek, most következő három műve szerencsés kimenetelű, de azért nem mondhatjuk, hogy ezek vígjátékok, a komikumnak csak kevés nyomával találkozunk bennük. A Dárday házat és a Lelkes magyar leányt Kisfaludy »nemesházi rajzolatoknak« nevezte, csak az elmés özvegyet jelölte meg vígjáték névvel. Mit értett Kisfaludy »nemesházi rajzolat«-on? Olyan darabot, mely tárgyát a nemesek életéből merítette, de nem értett Kisfaludy kizárólag vígjátékot, hanem szomorút is, kitűnik ez a Nemzeti Játékszín elé írt előszóból, hol ezt mondja: »az ilyen eredeti magyar házi Rajzolatok, akár szomorú, akár vígjátékok«. A két nemesházi rajzolat közül a Dárday ház közelebb áll a vígjátékhoz, mint a Lelkes magyar leány. Tragédiáiban és históriai drámáiban Kisfaludyn mindig észrevehető valami idegen íz: a külföldi példányképek hatása, itt nincs ennek nyoma sem, Kisfaludy azt rajzolja, a mit maga is mindennap lát. Az emberszívnek örvényeiben a cselekmény még történeti háttér elé van állítva, de az alakokban nincs egyetlen egy XIV. századbeli jellemvonás sem, a jelenből a jelennek beszélnek a személyek s a tendenczia a legaktuálisabb: a nemzet, a faj fenntartása. Most Kisfaludy elhagyja a történetet, egészen kilép onnan s ekkor alakjai is levetik a tragédia pompázó, retorikus köntösét, megszólalnak a maguk természetes hangján. S mi egyszerre szép napsugaras tájra lépünk ki a zord, sziklás, sokszor ködlepte vidékről, vidám jólformált leányok, kedélyes, pipázgató, de akaratukban szilárd öreg urak, lelkes ifjak és hűséges öreg cselédek társaságába jutunk s ha feltűnik is itt-ott egy páváskodó kaczér hölgyecske vagy léha gavallér, elfelejtjük őket hamar, csak a szélestornáczú udvarház, és a lugas képe maradnak meg lelkünkben, ezekre rásüt aranyos fényével a nap, a költő hazaszeretetének s igazságának, egyenes lelkének őszinte fénye.

Az írók munkáikban nemcsak a maguk nevét és a maguk egyéniségét örökítik meg, hanem korukat és koruknak embereit is. Kisfaludy nemesházi rajzolatai megőrizték a XVIII. század végi magyar életnek képét. Éppen ezért olyan becsesek ránk nézve ezek a darabok, becsesebbek, mint Kisfaludy összes históriai drámái. Igazi magyar légkör van bennük, magyar gazdaság, magyar alakok, magyar hazafias szív, nőben, férfiban egyaránt. És Kisfaludy ezt a magyar nemesi életet, mint ideált állítja a nemzet elé. Kisfaludy Károly már nevetségessé teszi ennek néhány alakját, szokását, de elnéző szeretettel, mosolygással tekint rájuk. Fáy, ki az ő Bélteky házában (1831) szintén a nemesi körök életét tünteti fel, már teljesen Széchenyi híve, szembe állítja a régi világot az újjal s az új érdekében küzd. És e három író tendencziája is teljesen különbözik egymástól, a két utóbbi javítani, változtatni akar a nemesség gondolkozásán, életmódján, Kisfaludy Sándor itt is a fajfenntartás kérdésével foglalkozik. Az emberszívnek örvényeiben azt akarja olvasói lelkére kötni, hogy magyar férfi csak magyar

nőt vegyen feleségül, a Dárday házban megfordítva áll a dolog: magyar leány csak magyar emberhez menjen feleségül. A lelkes magyar leány alapgondolata pedig, hogy: a házasfelek hazafias érzelmeinek is egyezniök kell, hogy megérthessék, szerethessék egymást.

A nemesházi rajzolatok közül a Dárday ház érdekesebb, de a Lelkes magyar leány jellemzőbb Kisfaludyra, a költőre és emberre nézve. Jellemző benne a lángoló hazafiság és az, hogy cselekményének háttere az 1809-iki insurrectió, melyben, tudjuk, Kisfaludy, mint a zalamegyei felkelő csapatok őrnagya, majd, mint a nádor szárnysegéde vett részt. Kisfaludy lelkes katona volt, legénykorában többször kitüntette magát külföldi hadakozásaiban, most, midőn édes hazáját védelmezhette a külső ellenséggel szemben, még nagyobb lelkesedés töltötte el. Hiszen ő maga mondja a Két szerető szív történetében többször is, hogy bárcsak tudná, miért harczol hazáján kívül, miért nem szentelheti kardját nemzetének? Most az insurrectió módot adott erre neki. Az insurrectió nemcsak épen a franczia háború éveiben foglalkoztatta Kisfaludyt, hanem még élete végén is. Tudjuk, hogy megbízást kapott a kormánytól, hogy írja meg az insurrectió történetét s ezt Kisfaludy meg is tette; iratai most a bécsi császári titkos levéltárban vannak. Az insurrectió, a magyar nemesség utolsó felkelése, bizony csúfos vereséggel végződött Győr alatt, de ennek nem a magyarok voltak okai, hanem az ügyetlen intézkedések s az, hogy a felkelő csapatok gyakorlatlanok voltak s vitéz lelkesedésük nem használt semmit a fegyelmezett, edzett franczia hadsereggel szemben. Ez az utolsó nemesi felkelés meggyőzte a nemzetet is arról, hogy a hadviselésnek ez a módja már nagyon is meghaladott álláspont. De Kisfaludy tiszta szívvel szerette a maga véreit, a magyar nemeseket s a nemzet megvédésének dicsőségét szerette volna mindig rájuk ruházni. Az insurrectió híre mindenütt felizgatta a kedélyeket; ezt az izgatott hangulatot tünteti fel Kisfaludy a *Lelkes magyar leány*ban.

Bodonyi Líza csak azért fordul el vőlegényétől, a gazdag Karvaytól, mert ez nem tud a haza védelméért lelkesülni; Ordayt szereti meg, ki szegény létére beteg édes anyját elhagyva, kész a hazát szolgálni.

Líza a franczia háborúról olvasott az újságban. A felkelés mindenütt megindult, a felkelésre buzdítók közt ott van Orday is. Bodonyi hírül hozza, hogy a francziák a határon vannak, az udvar Budára menekült. Líza sóhajtozik, miért nem lett ő férfiú! s visszautasítja atyja gondoskodását, hogy menjen ő is nénjéhez Pestre. Karvay is megérkezik, de kiderül, hogy annyira sem érdeklődik a háború iránt, hogy a gyűlésbe ment volna. Líza és Karvay közt mindjárt nézeteltérés keletkezik, de alig hogy a nők elmennek az öreg Bodonyi is felpattan Karvay mondásán, hogy »késő gond« már a haza védelmére gondolni. Megyeri Bálint »nyugalomra bocsátott Huszár Főstrázsa mester« rettenetesen kikel Karvay nem-

bánomsága ellen. Karvay azt mondja, hogy »a' mi Insurrectiónk, az a' régi Világnak védelem intézete, a' mostani időnek lelkéhez képest, midőn száz Ezerekből álló, tanult, gyakorlott, mindig fegyvert fogható Hadak harczolnak egymás ellen, haszontalan Intézet. Az idő megavult és ezen Intézet az ő régi hasznaiból kikopott.« »Tüzláng égesse! most én hadd szóljak!« (5 k. 416 l.) kiált erre Bodonyi s hosszasan kifejti, hogy igenis »örökké jó Intézet« marad, nem jó az, mikor a katonákat örökre befogják, mert ezeket mi sem bírhatja a haza szíves védelmére. Ez a kis rész rendkívül érdekes Kisfaludy felfogására nézve: Az Eredeti Magyar Játékszínhez írott előszavában a franczia tollára adva ugyanezt mondja: minek éveken keresztül képezni azokat, kik született katonák, mint a milyennek magukat a magyarok az insurrectióban mutatták. Orday a gyűlésből jön, levelet ad a három férfinak s bejelenti, hogy nemsokára jönnek az általa felbuzdított insurgensek.

A második felvonás elején Karvay egyedül találja Lizát, megújul köztük a vita a hazafiasságról. Karvay egy kicsit makacs, most már azért sem enged álláspontjából. Liza pedig hatalmas szónoklatot mond. Bodonyi jő Megyeryvel, ez utóbbi nagy hangon Karvay ellen fordul, nem hiába mondja rá Bodonyi, hogy »véres szájú huszár«. Karvay is kijő türelméből s azt mondja, hogy nem akar »az öldöklő ágyúk étke lenni«, érzi a maga becsét, ismeri törvényes kötelességét. Erre már Bodonyi is azt súgja Lizának: »Édes leányom! Ez a te Mátkád nem derék ember.« Jön Gerendyné Szegváry főbiróval, ki családos ember, a törvény kimentené, de azért mégis harczba megy. Ez nagy lelkesedést kelt, Karvay távozik, nemsokára a többi férfi is. Liza ekkor kijelenti, hogy Karvayt megutálta, tőle örökre elválik. Gerendyné pedig példálózgat Liza egy imádójára, ki jegyesének éppen ellentéte. Orday lép be, s Gerendyné odasúgja Lizának »Ez az!« és távozik. Orday harczba megy, mert nem akar alábbvaló lenni őseinél, kik Nagy Lajos alatt küzdöttek. Liza könnyekre fakad a meghatottságtól. Orday arra kéri Lizát, beszélje rá atyját, hogy vegye az ő földjét zálogba, ezzel anyjának is, neki is nagy jót tesz. Végre egy elzárt borítékot ad át neki azzal a kéréssel, hogy csak akkor bontsa fel, ha ő elment a haddal, s bocsánatot kérve, nagyon megzavarodva távozik. Liza felbontja a levelet s belőle két verskötet fejlik ki: Haza Szeretet és Szívlángok czímmel, az utóbbi Lizához írt verseket tartalmaz. Liza pedig kétségbeesve mondja: »Miért nyitottam fel ezt a szerencsétlen levelet! Világot kerestem, hogy lássak s most olyat találtam, mely éget és fáj!« Ez a jelenet a legszebb pontja a darabnak s e sorokhoz hasonló igaz hangot még nem hallottunk Kisfaludynál.

Harmadik felvonás. Liza érzi, hogy Karvayt sohasem szerette, Ordayt szereti. Bodonyi sincs megelégedve Karvay magaviseletével; csak úgy lézeng a felkelők között. De Orday, jegyzi meg Liza félénken, az nem olyan. Ez finom lélektani megfigyelés, Liza akadozva ugyan, de mégis előhozza Ordayt, hiszen mindig az

forog a fejében. Bodonyi megmondja, hogy messziről rokonok is az Ordayak, ő kész is, hogy a birtokot zálogba vegye, de csak 1000 frtért, mert nem tudja az ember, mi fog történni, de hozzáteszi, nyilván, hogy a fösvénység vádját kikerülje, hogy ha vége a hadnak, a birtokot pénz nélkül is visszaadja. Ez a vonás igen jellemző Kisfaludyra. Ő az anyagiakat sohasem hagyja figyelmen kívül, a nemes lányok nála mindig gazdagok is, nemcsak szépek és okosak. Liza is elhagyja ugyan a gazdag Karvayt, de Orday sem egészen vagyontalan! Ő is, Liza is, dicsérik Ordayt, Liza elárulja, hogy Orday hazafias verseket is szokott írni. Végre Liza bevallja, hogy megutálta Karvayt, s tőle elválik. Az apa figyelmezteti őt a majd keletkező mendemondákra, de áldozatot nem kívánhat leányától, s Karvay neki sem tetszik már. Megyery jön; ő is megtudja a történteket. Karvayt látják közelegni, a mellékszobába vonulnak hát; Liza beszéljen Karvayval. Karvay érzi, hogy a felkelés kissé eltávolította őt menyasszonyától, de szakításra nem gondol. Igen meg van lepődve, mikor Liza egy hosszú beszéd után visszaadja gyűrüjét; ő nem akarja visszavenni, Liza azonban nem enged. Ekkor Karvay azt mondja, hogy a férfiak »a' megvetést meg tudgyák bosszulni«. Liza nem fél ettől s ekkor Karvay egyszerre éles gúnynyal az »esküdt«-re tesz czélzást s elrohan. Megyery és Bodonyi előjönnek, az első nagyon hevesen Karvay példálózásai miatt, Bodonyinak az »esküdt« ütött szeget a fejébe. Liza kihozza Orday versesköteteit s a két öregnek adja, kik egyszerre olvasni kezdik a verseket, s a kárpit lefordul. És a felvonás, mely csupa heves szóváltás volt, most ezzel a csendes képpel végződik.

BITZÓ SAROLTA.

ADATTÁR.

BAJZA JÓZSEF CSALÁDI LEVELEI.

(Első közlemény.)

Bajza József 41 családi levelét adjuk át a nyilvánosságnak. Halálának félszázados évfordulóját akarjuk ezek közlésével is megünnepelni. Kiadásuk teljesebbé teszi azt a képet, melyet eddig irodalomtörténetünk a nagy költőről és kritikusról rajzolt.

A legutóbbi időkig a családi kegyelet őrizte e leveleket. Az özvegy, majd a leány őrködött féltékeny gonddal felettük. Idegent nem engedtek belepillantani ereklyéikbe. A nagy férfiu intését követték, a ki ezt írta egyszer: »Kérlek leveleimet ne mutogasd senkinek. Azok csak neked vannak irva. Én nem szeretem érzéseimet mindenki előtt kitárni. Kevés ember van, ki az ilyet meg tudja érteni s minek azt másnak tudni, a mi csak neked van irva?«

A kitünő apának kiváló leánya immár követte apját az örök dicsőség honába. Ezzel eltávozott e földről az utolsó személy, a ki e levelekben mélyebben érdekelve van. A család elérkezettnek látta az időt, hogy e levelek a nemzet köztulajdonává legyenek. A családi kincseket örökösük Bajza Aladár a Nemzeti Múzeumnak ajándékozta, e sorok írója meg ezennel közrebocsátja őket.

Bajza József kétségtelenül olyan alakja irodalomtörténetünknek, kinek legaprólékosabb dolgai is számot tarthatnak az érdeklődésre. Annál inkább e levelek, mert ezek igen fontos adalékokat tartalmaznak úgy írói, mint egyéni vonásainak ismeretéhez. Nagyon becsesek e levelek már csak azért is, mert ilyen őszintén nem tárja fel lelkét Bajza sehölsem, legfellebb a Toldyhoz írt ifjukori leveleiben.

A hidegnek tartott kérlelhetetlen polemikus, mint a leggyöngédebb férj és legszeretőbb apa lép elénkbe nejéhez írt leveleiben. Csupa szív, csupa lágyság, csupa szeretet az egész ember, mintha legszebb

verseit olvasnók. Valóban ritkítja párját az olyan bensőséges családi élet, a milyen e levelekből elénk tárul. Bajza maga megírja, hogy ő nem olvadozó és mézes férj (3), nem hajtja örökké azt, hogy mennyire szereti feleségét (4), de senki oly igaz szerelemmel nem csügg feleségén, nélküle elhagyottnak és magányosnak érzi magát (15), vele még az elveszett haza romjai közt is tudna élvezetet találni (36).

E nagy szerelemre méltó volt Bajzáné. Ha otthon volt szülei házában — ilyenkor kelt e levelek nagy része — majd elepedt férje után (6). Sokkal nevezetesebb azonban ennél az a szerep, melyet a megpróbáltatás napjaiban férje körül betöltött. Ő gondoskodott bujdosó férje jóllétéről (36), ő járta ki, hogy az üldözés megszünjék (40), és mikor bekövetkezett férje szellemének elborulása, egyrészt mindent elkövetett szegény ura szenvedéseinek enyhítésére, másrészt meg bátor kézzel hozzáfogott a család vezetéséhez és szerencsésen fenn is tartotta gyermekeit. Férje halála után az ő emlékének szentelte még hosszan kinyuló életét. (Meghalt 1885. máj. 24-én.)

Nem volna teljes e mintaszerű családi élet rajza, ha meg nem emlékeznénk arról a nagy szeretetről és lelkiismeretességről, melylyel Bajzáék gyermekeiket nevelték. Levelezésük főleg gyermekeik körül forog. Lenke a család szemefénye, még a bujdosás keserű napjaiban is büszkeséggel említi Bajza, mennyire tetszik a kis lány mindenkinek (36). Jenőt is nagyon szereti, de lángszellemét, úgy látszik, nem fedezte fel. Olvassuk el a remegő sorokat, melyeket egyszer a nagybeteg fiuról ír (23) s lehetetlen meg nem illetődnünk.

Bajza családi életének rajza mellett több becses életrajzi adatot is tartalmaznak e levelek. Így Bajza 1842-iki felvidéki útja tisztábban áll belőlük előttünk mint eddig (13, 14), megtudjuk, hogy 1844-ben is tett egy nagyobb kirándulást Hevesbe, a mikor is élénk részt vett a vidéki élet örömeiben és nagy gyönyörűséggel hallgatta a magyar népdalokat (17). Pontosabban megismerjük bujdosásának történetét is. 1849 elején Pásztón Platthyéknál és Csécsén Fráter Páléknál rejtőzködött leginkább (25, 26). Második bujdosását Czegléden át kezdte (30) és a világosi fegyverletételig megfordult Nagykőrösön, Kecskeméten, Szentesen, Szegeden és Aradon (31, 32, 33). Az eddig is ismert volt, hogyan bujdosott Vörösmartyval tanyáról-tanyára Nagykárolytól egész Fegyvernekig, de innen határozható meg nejével való első találkozásának dátuma: október legvége (35, 36) és innen tudjuk meg, mennyire kellett rettegnie üldözőitől; nem is mert saját nevén még írni sem. Kovács Vinczének, Balla Józsefnek, Borsodi Józsefnek írja magát, feleségét hugának és barátnőjé-

nek szólítja s úgy ír, hogy a sorok közt kell olvasni (33—37). E levelekből állapítható meg, hogy 1849. deczemberében nemcsak egyszer titkos látogatásra jött be a fővárosba, hanem neje utánjárása következtében végleg otthon maradhatott (40). És végre az Antal bátyjához intézett levélből tüzetesebb felvilágosítást nyerünk a szabadságharcz utáni szomorú anyagi viszonyairól (41).

Pár jellegző vonást is találunk itt Bajza egyéniségére nézve. A ki írói pályáján úgy áll előttünk, mint a legnagyobb kérdésekért harczoló férfiu, egyszerre csak mint a háztartás legapróbb részleteivel is törődő családapa lép elénk (8). Azután meg a ki mint író csak komolyan, vagy metsző gúnynyal szokott írni, egyszerre a legkedvesebb enyelgés hangjában is remekel (5). Meglepő új vonásokra egyébként nem bukkanunk, de a régiek többször jobban kidomborulnak.

A korabeli irodalmi és politikai hirekből is sokat hallunk. Mellőzve kisebb jelentőségű irodalmi dolgokat (12, 16, 31), csak kettőre utalunk. Az egyik a Kuthy házasságára, illetőleg válására vonatkozó közlések, melyeket valószínüleg azért írt meg feleségének, mert Kuthyné is komáromi lány volt, mint Bajzáné is (5—7), a másik pedig az, hogy 1849-ben Bajzát harmadszor is meg akarták tenni a Nemzeti Színház igazgatójának (28, 29).

A szabadságharcz szállingózó hireit is szorgalmasan közli feleségével (22, 28, 29, 31). Kossuthról, a kivel bizalmas viszonyban volt, mint félhivatalosának szerkesztője, szintén feljegyez egy pár apróságot (20, 21, 29). Csekélységek, de Kossuth minden dolga fontos reánk nézve. Megemlíti egy levelében a *Futár* czímű politikai lapját is, melyből tudvalevőleg csak egy szám jelent meg, de az is ismeretlen (29).

Nem akarjuk egészen kiaknázni e levelek érdekes tartalmát. Ennyit is csak tájékozásúl és nem ajánlásképen soroltunk fel. Jobban beszélnek a levelek minden dicséretnél. Érdekes voltuk mellett megnyeri az olvasó szívét mesterkéletlen egyszerűségük. Írójuk sohasem gondolt arra, hogy levelei a nyilvánosság elé kerülnek, épen ezért nincs is bennük semmi kiczirkalmazottság. Magukon viselik írójuk komoly, férfias, de jó indulatú jellemét épen úgy mint más művei is, csakhogy itt egészen fesztelenül lép közénk Bajza József nagy alakja.

I.

Aug. 4. 1838.[1]

Édes lelkem Julcsám,

Ma délben tudtam meg, hogy Beőthy Zsigmond haza megyen s délután annyi sietős dolgom volt az Athenaeummal, hogy csak néhány sort irhatok, azt t. i. hogy egészséges vagyok és téged szeretlek.

A gőzhajó, mint ma a hivatalnál megtudtam, a jövő *kedden* és *szombaton* megyen Komárom felé, az az e hónap 7. és 11. és így én 11-dikén estve lehetek Komáromban. Ne búsulj édes lelkem, már csak hat nap van hátra. Hat nap mulva megint veled leszek! s olly forrón ölellek meg, mint egybekelésünk boldog napján.

Irj lelkem, szivszakadva várom leveledet, Hétfőn megint veszed soraimat. Isten ótalmazzon minden lépteden. Örökké tied!

(Aláírás helye levágva.)

II.

Édes lelkem Julikám,

Képzeld a gőzhajó nem szombaton, hanem pénteken holnap indul. Ma tíz órakor tudtam meg történetesen. Most ez mennyi zavart csinál az én dolgaimban nem képzelheted. Alig lophatok időt, hogy e pár sort irjam neked, édes kedves nőm.

Én ma egész nap dolgozni fogok, rémitő sokat, és holnap indulni. Hogyan történhetik ez meg, magam sem tudom, de meg kell neki lenni. Te e levelet holnap venni fogod s egy pár órával utána venni fogsz engemet is, ha szeretsz. Leveleidet, a kedveseket, mind megkaptam; az utolsóra már lehetetlen irva felelnem, *szóval* fogok.

Élj szerencsésen, édes lelkem; alig várom, hogy láthassalak. — Ma szél fúj, holnap is szeles idő lesz; magad ne jőj ki a gőz hajóhoz, hanem tégy valami rendelést, hogy valaki elvezessen hozzátok. Csókolom azt[2] jó szivedet, melylyel engem szeretsz.

Pest aug 9. 1838. *Józsid.*

A gőzhajó délután 6 óra körül szokott Komáromba érkezni.

III.

Édes lelkem Julcsám,

Szerencsétlenségtek igen megrémített. Alig mult el egy csapás — szegény anyám halála[3] — s ime jő a másik véletlen, hol (mint leveledből értem) csak hajszálon függött életetek. — Azt irod ne aggódjam rajtatok, mert már semmi bajotok sincs. Igen, édes Julcsám, de lehet-e e dologban hinni szavaidnak? Te alkalmasint épen azért, hogy engem megnyugtass, talán nem is irtad meg híven, a mi történt. Én aggoda-

[1] Bajzáné válaszai, sajnos, mind hiányoznak. Bajza József családi levelei közül már Badics Ferencz közölt kilenczet a maga derék Bajza-kiadásában. Ezeket lásd ott.

[2] Sic.

[3] Bajza édesanyja 1839-ben halt meg. Ebből lehetett megállapítani e levél keltét.

lomban vagyok és leszek, meddig nem látlak benneteket. Kérlek, ha haza felé utaztok legyetek vigyázóbbak a kocsisra, őket nem kell magokra hagyni, hanem szüntelen szemmel tartani, kivált az ollyan fiatal gyerekeket, minőket forspontnál gyakran kap az ember; nem kell engedni, hogy árkok mellett, hidaknál, folyón át sebesen hajtsanak és hegyen le a lovakat sebesen bocsássák. Véletlen eseteket, millyen például a lovak megijedése, nem lehet elmellőzni, de az úti szerencsétlenségek nagyobb része csakugyan az ostoba és szeles kocsisok által okoztatik. Azért igen kérlek, légy figyelemmel kocsistokra.

Hírednek, hogy csak ünnepek után jőtök vissza, igen örülnék, ha e szerencsétlenség nem ért volna benneteket; de így most már óhajtanám, hogy minél előbb itthon legyetek.

Betegségedről — csontfájásodat értem — nem irsz édes Julcsám semmit, sem arról nem, érzed-e sikerét Ivanovics orvosságának? S használ-e a falusi levegő? Ez ugyan mostani leveledben megbocsátható, midön lelked egy nagyobb baj leírásával volt tele, de jövő leveledben legalább tudósíts ez iránt.

Nekem, édes lelkem, semmi bajom, kivévén, hogy te nem vagy itthon, hogy nem tudlak közel hozzám a harmadik szobában; és dolgozásaim alatt nem hallom lépteidet, járásod kelésed vagy szavad, mellyekhez már annyira szokva vagyok, hogy nélkülök pusztaságot érzek körülöttem. Azonban ez nekem mind csekélység, ha azt tudom, hogy az alatt az én Julcsám a jó falusi levegőben épül, egészségesedik, lelke felvidul rokonai közt, kik őt szeretik s kiknek őt szeretniök kell jó szivéért, szelidségéért és eleven lelkéért. — Édes, kedves jó Julcsám, így várlak én téged haza jó egészségben és vidáman: azonban ha nem így jösz is, ha betegség is fog visszakisérni, és ha lelked komor lesz is, mindig a legforróbb szeretettel foglak karjaim közé zárni és egyiránt jó és rossz szerencsédben bebizonyítani, hogy ha bár nem vagyok is a legolvadozóbb és mézesebb férj, de a legbecsületesebb és ez életben legjobb barátod én vagyok.

Isten veled, édes kedves jó Julcsám, veled és a kis Lenkével. Forrón szerető

Józsid.

(A dátum helye levágva.)

IV.

Édes, kedves Julcsám,

Nem tudok mit irni, mert tegnapelőttöl maig semmi sem történt körülöttem, a mit megirni méltó volna: de hogy igéretemet megtartsam, irok habár egy pár sort is, s ha egyebet nem, olly dolgot irok, a mit úgy is tudsz: hogy *szeretlek*. Ez ugyan mindennapi szó olly férj és feleség között, kik együtt jól élnek, de nálam nem mindennapi, részint azért, hogy sűrű ismétlés által közönségessé ne váljék, részint pedig, mert a mit mindennap gondolok és érzek, arról feleslegnek tartom sokat beszélni. Férfiaknak úgyis nem annyira szóban, mint inkább tettekben illik magát kifejezni.

Tegnap s tegnapelőtt Pesten olly hüs levegő volt, hogy aggodalomban vagyok, valljon nem történt-e valami baja a' kis Lenkének? Nem hűtötte-e meg magát, mert az ollyan parányi lénynek igen könnyen megárthat bármi kis szél-legyintés. — Utazástok, képzelem, igen kellemetlen volt, mert olly sokan voltatok azon egy kocsiban, hogy mozdulnotok is alig lehetett.

Bátyámnak tegnap irtam Orosziba, de meddig választ kapok, addig te visszajősz. Már rég kellett volna válaszolnia, én nem tudom, mit gondoljak késedelméről.

Szakácsnéd még Pénteken reggel elment.

Isten áldjon meg édes kedves Julcsám és szeress. Üdvezlem szüléidet és testvéreidet. Örök hived

Pesten máj 11. 1839 *Bajza*

(A kis Lenkét csókold meg helyettem.) Leveledet mikénti utazástokról várom.

V.

Édes lelkem Julcsám,

Én szombaton este kilenczed félkor érkeztem meg, s mindjárt tegnap akartam irni hozzád, de Schedel s egy pár látogató egész délelőtti időmet elvevék. — Itthon Julcsa által mindent a legjobb rendbe hozva találtam, még a gombostűk sem voltak elfelejtve; épen olly rendbe, mint Julcsától várni lehetett. Mert tudnod kell, és ha eddig nem tudtad volna, halld most tőlem, hogy az én Julcsám derék menyecske. Néha kicsit feledékeny, kicsit szeles, de semmi majd elhagyja, ha korosodik. Érzékeny is szerfelett és aggódó és félénk, még a légy-dongástól is megijed: de ő avval nem árt senkinek, egyedül csak magának; ez ugyan elég baj, mert a mi neki az nekem is ártalmamra van s ki őt bántja az bánt engem is; és így mikor Julcsa sír, aggódik búsúl, akkor mindig engem is bánt. Azonban sebaj! az idő meg fogja edzeni az ő lelkét is s megtanulja, hogy a mit változtatni nem lehet, minek meg kell lenni, azt csak türödelem teheti elviselhetővé. Ha ezen kis gyengeségeit leszámítjuk Julcsa azután a legjobb asszony a világon. Szive olly gazdag jóságban, hogy ha belőle öt más asszonynak adna kölcsön, még akkor is egyike lehetne a legjobb szivű nőknek. Némellyek azt mondják, hogy Julcsa takaros, derék menyecske, mi annyit tenne, hogy szép. Én azt mondom, hogy ez csak termetére illik, melly sugár és nyulánk; arcában nem szépség van, hanem valami más mi ennél többet ér: *kedvesség*. Szemei nem feketék és nem is kékek és még is szeretem őket, mert lélek látszik bennök és részvét és érzés és ha rám néznek *szerelem*. Sokat lehetne még Julcsáról mondani, mikkel be fogna bizonyodni, hogy ő ollyan magyar menyecske, kit szeretni kell, mihelyt az ember közelebbről megismerkedett vele: de mi szükség van erre? Julcsában azon szép tulajdonság is megvan, hogy bízik bennem és hisz szavamnak és elhiszi ha mondom, hogy van valaki, a ki őt nemcsak úgy tréfából, hanem komolyan szereti.

Leveledből, mellyet az asztalon hagytál értettem, hogy te csakugyan kocsit fogadtál. Valljon édes Julcsám nem csináltál-e magadnak egy pár forint meggazdálkodásáért alkalmatlan utazást? Ezt nagyon nem szeretném. Gazdálkodnunk kell; arra szükségünk van, de okosan. Olly alkalmatosságon utazni, mit az ember vendéglőben szerez, csak amúgy történetesen, alkalmasint nem asszonyoknak való utazás.

A kis Lenke nagy becsületet szerzett neked Földváry Gyuriné előtt. Zsófi húgom beszélte, hogy nem győzi magasztalni, millyen szép és kedves gyermek: férje azonban azt mondta, hogy te jobban tetszel neki: vigyázz magadra Julcsa, ez veszedelmes szó! — Testvéreim, kivált Zsófi, és Gyuryék[1], valamint Földváry Ferenczné is, ismeretlenűl, köszöntenek. Zsófi szerette volna látni kis lányodat. Tóni neked egy mérő babot küldött, és egy jó darab szalonnát és fél akó bort adott.[2] A bort majd le vitetem hordóstól a pinczébe, de a szalonnával nem tudom mit csináljak, mert a Speis kulcsát elvitted. Mogyorót is küldött neked Tóni vagy 4 itczét, de ez még korán volt szedve s félig elromlik; azt igérte, hogy szerez télre valót is későbben.

Orosziból irtam neked egy levelet. Megkaptad-e?

Egészségben találtad-e szüléidet? Tóthné ott van-e még? Szivesen köszöntöm mindnyájokat.

Kuthy, azt hallom, kibékült feleségével s e napokban szinházban voltak s ott Kuthy ismét a gyöngédet, az érzékenyet játszotta neje körül. Az izlés sokféle. Én ha nő volnék s férjemtől elszökném, nem igen fognám magamat pár évig ismerőseim előtt mutogatni, hogy újjal intsenek rám.

Csókollak édes kedves Julcsám; csókold meg Lenkét helyettem.

Leveled már itt lehetne. Nyugtalanúl várom azt, mert nem tudom szerencsésen utaztatok-e.

Isten veletek.

Pest aug. 19. 1839. *Józsid.*

VI.

Édes Julcsám,

Csepről irt leveledet vettem és örültem, hogy baj nélkül utaztál és hogy kis lányod olly jól viselte magát, de megvallom annak nem örültem, hogy itthon nélkülem töltött két napod olly epekedésben huztad ki. Édes Julcsám, hidd el nekem, hogy erős vas akarattal, tömérdeket lehet magunkban legyőzni s hogy az akarat bennünk erős legyen, az sok részben, magunktól is függ. Hogy te, ki különben elég találékony és élénk eszű vagy, ne tudnál lelkedből megnyugtató gondolatokat meríteni, midön valami kellemetlenség ér, alig képzelhető. Te alkotásodnál fogva szerfelett érzékeny vagy, a szerfeletti érzékenység hajlandó magát egészen átengedni a búnak, a keservnek s ha valami éri, mintegy jól esik neki az epedés. Ez gyengeség, mellynek ti nők jobban vagytok

[1] Sic!

[2] Bajza Antal.

kitéve, mint mi férfiak, de a gyengeségeket le kell küzdenünk magunkban s ki kell állani tudni néha a szélvészeket is, mellyek nélkül nincs emberi élet. Mi lesz akkor belőlünk, ha minden kicsinység vigasztalhatatlan lesujt. Ha neked az is már olly nagy dolog, hogy tőlem egy pár hétre elválsz, ugyan mivé lennél, ha valami igazán nagy csapás érne? Mert egy pár hétre elutazni férjednek és tőle távol lenned, a nélkül hogy ezen távollétből és elutazásból legkisebb veszedelmet lehetne józanúl következtetni, ez a kicsiny dolgok közt is igen kicsiny. — Ivanovics tegnap nálam volt s előhozakodván rólad, azt mondotta: hogy neki mint orvosnak alkalma van nagyobb tapasztalásokat tenni, de ez a te szerfeletti érzékenységed neki is igen feltünő s ha nem ügyekszel magadat ellene edzeni, ha könnyen által adod magad érzéseidnek, azok el fognak idő előtt emészteni. A minthogy én azt hiszem, ez az oka, hogy sokat vagy beteges és hogy soványkodol, mert neked akár van ok rá, akár nincs, mindig kell valamin tünődnöd, pedig semmi sem rontja az embert annyira, mint az illyen örök aggodalmú lélekállapot. Neked magadnak kellene igyekezned, hogy jó kedvű és vidám légy, sokat nevess és apró dolgokon túl tedd magad. Most azt reméled, hogy neked a levegőváltozás használnod fog, — bizonyosan fog használni, de ha szüntelen rajtam aggódol ott is, akkor tégy le ezen reményedről.

Testvéreim mind egészségesek; köszöntenek. Most ők sokat disputálnak, természetesen, mert osztoznak. Zsófi nem szeret lakni Mukival és Lenczivel, de testvéri szeretetből tűri őket, mert ha ott hagyja őket, úgy mond, elpusztulnak. Úgy látszik ő Tónihoz fog majd későbben menni lakni, kit tútorának is választott[1]. — Én keveset végeztem, és az idén alig ha ismét ki nem kell rándulnom vagy négy napra. Tudom ez téged ismét megdöbbent, de édes Julcsám akárhogyan gondolkodol, neked végtére még is rá kell szoknod az efélékre; annak nincs egyéb orvossága.

Azt irod, hogy szüretig tartóztatnak vagy inkább marasztalnak szüléid és hogy én mit mondok hozzá? Én édes Julcsám mondottam neked, hogy ha elmégy maradj legalább három hétig otthon, mert egy pár napi ott mulatás nem érdemli meg az úti alkalmatlanságot. Azonban, ha előbb kedved van haza jőni vagy ha három hétnél tovább, akár szüretig, óhajtasz elmaradni, tedd. Az természetes, hogy nekem avval csinálsz nagyobb örömet, ha igen sokáig el nem maradsz, de viszont nem vagyok olly önző, hogy ha kedved vagyon elmaradni, vágyadnak ellenállván, haza idézzelek. Egyéb iránt én tudom, hogy ha erősen felteended is, szüretig maradni (a mi azt hiszem sept. 20. előtt nehezen fog megesni) nem lész képes föltételed teljesíteni, mert téged vágyaid haza fognak űzni. Szüretig maradni, édes Julcsám? Azt te nem vagy képes; azonban, ha kedved van hozzá, próbáld meg. A próba is érdemel egy kis áldozatot s én ha akarod, elszánom magam rá, hogy addig nélküled maradjak.

Kuthyval találkoztam az utczán. Azt mondá, hogy felesége visszajött és hogy minden jól van. Én nem kérdezgettem tovább; mert illy

[1] Bajza testvérei: Mihály, Antal, Lőrinc, János és Zsófia.

kényes dologban nem illik a kérdezgetés. Adjon isten nekik jó szerencsét, de én nem remélek. Az a mód, a mint Kuthyné férjét elhagyta, nem mutat gyengédségre, pedig micsoda asszony az ollyan, kiben gyengédség és finom érzés nincs? Attól én nem várok semmi női erényeket.

Lelkem Julcsám, ha szeretsz, ne aggódjál, légy jó kedvű, vidám. Nekem semmi bajom nincs, mi szükség miattam epedned? Nyugodjál meg azon gondolatban, hogy engem szeretsz s abban, hogy én napról-napra inkább meg vagyok győződve, hogy te nekem való vagy s mindig inkább hiszem, hogy ha igen gazdag, s igen szép asszonyt vettem volna is el, olly kedveset, olly jót mint te nem találtam volna. Szerelmed nekem mindent kipótol, mindent megad, mit házasságtól várhatni. Élj boldogúl, csókold meg Lenkédet s gondold, hogy ő az enyém is. — Idvezlem szüléidet, testvéreidet. Csapóék köszöntenek, ma nálok ebédelek.[1]

Pest aug. 22. 1839. *Józsid.*

VII.

Édes Julcsám,

Tegnap leveled vétele után azonnal mentem Ivanovicshoz. Azt mondotta, hogy a kis lány hasmenése nem a fogkeléstől van, mert akkor nem volna olly nagy mértékben mint írod, hanem vagy hűléstől, vagy valamelly más bajon akar a természet önmagától segíteni, a mi gyakran történik. Itt küldöm az orvosságokat.

1. szám hasmenés ellen való; ebből minden hasmenés után 3 (három) szemet kell adni.

2. szám az álmatlanság ellen; ebből kell adni estve nyolc órakor 5 (öt) szemet.

Leveledből azt veszem ki, édes Julcsám, hogy ismét meg vagy ijedve és zavarodva a kis gyermek miatt. Én írás-mododból is rád ismerek már. Te másszor körülményesebb és bővebb vagy leveleidben, most igen keveset irsz, még azt is alig érinted, mikről én neked irtam; ezt másszor nem szoktad mellőzni. Nem kell azon mindjárt megrémülni, édes kedves jó Julcsám, ha a kis gyermeknek baja akad. Az igen is szokott dolog, s azért nincs mindjárt veszedelem, mint te képzeled. A köhögés ellen nem küld Ivanovics orvosságot, az úgy mond magától is elmúlik a náthával együtt. Ezeknél én nagyobb bajnak tartom azt, hogy te nem alszol; ez ismét ártani fog egészségednek.

Csodálom, a mit irsz, hogy nálatok még mindig igen hideg van, holott itt igen szép meleg napok járnak. Hogy reggel és estve hűs legyen a levegő, annak már itt van ideje, mert september következik.

Ird meg, édes Julcsám, mire határoztad magad, meddig akarsz elmaradni?

Klúthyval tegnap beszéltem. Azt mondotta, hogy elválik feleségétől. Feesége ma utazik haza Komáromba anyjával. Ki oka ezen történetnek nem tudhatni, mert Kúthy beszédéből az ember nem lehet okos.

[1] Csapóék Bajza sógorai voltak feleségéről.

Ő egyéb iránt nem szépen viseli magát, mert feleségéről még szinészek előtt is ollyakat beszél, a mi nem illik.

Többet irnék, édes Julcsám, de vármegye gyűlésébe sietek, mert már tizedfél óra. Azért isten áldjon lelkem Julcsám, kis lányoddal együtt. Csókollak benneteket.

Tudósíts, hogy fordul egészsége Lenkének, hogy nyugodtan legyek és irj magadról is, ki nekem mindenem vagy.

Pesten, aug. 28. 1839. *Józsid.*

VIII.

Édes Julcsám,

Ma reggel vettem leveledet, mellyet nem tudom mikor irtál, mert adat nincs benne feljegyezve és elmeneteled után csak ötöd napra vettem. A levél kezdetéből azonban, melly így szól: »Az estve nyolcz órakor értünk ide« gyanítom, hogy szombaton reggel irtad, mind a mellett, hogy ide csak hétfőn érkezett, mint a posta-bélyeg mutatja és én csak ma (kedden) kapám.

Igen sajnállak, kedves Julcsám, hogy oly alkalmatlanságokat kelle kiállanod a gőzhajóróli kiszálláskor, mint leveledből értem, de bocsáss meg, ennek magad vagy oka, ha vagy irtál volna, mint sürgettelek, vagy velem irattál volna egy pár sort édes anyádnak, az rendelést tett volna, ez alkalmatlanságok kikerülésére. Szerencse még, hogy meg nem betegedtél a láb-átázás miatt, vagy valami más bajotok nem történt oly sötét éjjel.

Az nem okosság tőled, hogy Csepre ki nem mentél, ha mindjárt 3 pengő forintot kértek is. Mit csinálsz Komáromban magadban? És fiadért mentél fel leginkább s azt sem láthattad meg mindeddig. — Reménylem, hogy e levelemet már Csepen veended.

Itt semmi újság sem történt elmeneteled óta. Itt is szüntelen esik. A konyhán sokat alkalmatlankodnak, még csak tegnap készítettek el mindent, de *csak a konyhán* — a kályha-lyukakra mindenütt vas ajtókat csináltak s most konyhád igen csinos lesz mint valami szoba és ment minden füsttől. Ma a házi-asszony is itt volt; a Spaar-Heerdet kicsinli és azt mondta, hogy el nem fogadhatja Pokornyitól ollyan árban t. i. 350 ft a Spaar-Heerd, a konyhának elkészítésével. A franklin-kályha csövei még sincsenek meg. A pinczével sem vagyunk sehogy. A házi urat többször kerestem, de nem birom megtalálni; az asszonynak említettem egy pár szóval, de az csak biztatott. Egyéb iránt úgy látszik, hogy mind az úr, mind az asszony igen becsületes jó emberek s így nem félek valami csalfaságtól, minő a pesti házuraknál divatos.

Rajtam ne aggódjál én gondját viselem magamnak; csak te vigyázz magadra, egészségedre s vigyázz kivált ha kocsin utazol, hogy ismét valami ne érjen.

Tisztelem édes anyádat és a csepieket mind, csókolom Lajost és Lórikát és a többieket.

Majd el is feledém. A mult szombaton egy leveled érkezett édes anyádtól. Megbocsáss, hogy feltörtem: gondolám, hogy ollyan is lehet

benne rád bízva, mit én is teljesíthetek. Panaszkodik édes anyád pontatlanságtokért (a tiedért és Csapónéért), kik haszontalan várattok magatokra s még csak nem is tudósítjátok. E levélből értem, hogy Lajos bátyád egy csinos árva lányt szerzett neked főzőnének. Csókold meg érette kezét. Bére csekélység, többet is adhatsz neki és adj minden esetre, ha jó lesz. Zsuzsin[1] pedig, mint anyád is, ismét tanácsol, ha csak lehet, adj túl, mert evvel a hóbortos bolonddal nem fogsz boldogulni. Ez már szinte kitanulta, hogy lehet és kell téged boszontani. Azon esetre, ha kapsz jót, azaz ollyat, ki a gyermeket szereti és gondját is tudja viselni, fogadj mást. Zsuzsinak semmi egyéb baja nincs, csakhogy csúf indulatos természetű, különben a gyermeket rá lehetne bízni és a házat is mert nem lop: de téged ez a Zsuzsi agyon-boszont, és azért túl kell rajta adnod, ha csak lehet.

Irj nekem a kis Jenőről. Csókollak, édes kedves Julcsám, Lenkéddel és Jenőddel együtt; Szerető férjed

Pest. oct. 20. 1840. *Józsi.*

IX.

Kedves Julcsám,

Dél előtt 11 óra van s leveledet csak most veszem s azonnal válaszolok rá, hogy minél előbb megkaphasd és még felelhess, mielőtt én is gőzhajóra szállnék, hozzátok utazandó. Ha te, édes Julcsám már akkor itthon akarsz lenni, mikor a vásáros hajók ideérkeznek, akkor itt kell lenned novemb. 6-dika körül, mert az elővásár hete már 9 kezdődik. Én pedig nem mehetek fel előbb mint oct. 30 körül s így ha felmegyek, legfelebb 5—6 napig maradhatok ott fenn. Nekünk e vásár igen alkalmatlanúl jő; nekem igen hasznos volna vásár alatt itthon lennem az előfizetések miatt, mert majd Makay sétálgat és senkit sem kapnak itthon, a mi nem lesz tréfa. Aztán még az a baj is van, hogy vásár alkalmával gőzhajón utazni, kivált gyermekkel, midőn a hajó tömve van néppel, kimondhatatlan alkalmatlan lesz. Az sem igen történhetik meg, hogy én csak vásár után menjek fel, mert akkor hidegben kell visszautaznod a gyermekkel s kérdés, ha illy hidegek lesznek folyvást mint most, jár-e még akkor a gőzhajó? Vagy tán kocsin kellene visszajőni? De lehet-e kocsit Komáromban kapni? Ezt te tudod. Ezekre te tudsz legjobban felelni, mert nekem (a vásárt kivéve) igen mindegy, akár mikor utazzam. Kérlek, felelj nekem azonnal, mit gondolsz? s hogyan intézheted el legjobban a magad dolgait? Hogy én is ahhoz alkalmazhassam itt magamat s a szerint induljak.

Örömmel olvastam, mit a kis Jenőcskéről irsz, s igen óhajtom őt látni. Azt ne hidd, hogy az okos gyermek meghaljon; az alkalmasint olly alaptalan vélemény, mint sok más efféle. Igy Lenke is meghal mert korán túl eszes.

[1] Zsuzsi Beniczkyné-Bajza Lenke hű dajkája volt, a ki egész haláláig szolgálta Bajzáékat és később Beniczkyéket.

Be kell zárnom levelemet, különben nem megy el ma a postán. Isten áldjon meg kedves Julcsám; csókollak gyermekeiddel, testvéreiddel együtt; édes anyádat s nagyanyádat szivesen tisztelem. Szeress!

Pest oct. 25. 1840.

Józsid.

X.

Kedves Julcsám,

Épen Csapóéknál voltam, midön leveled megérkezett. Igen vártam e levélre, de mivel azt irád multkor, hogy Csepről, csak szerdán mentek Komáromba, gondoltam, hogy nem küldvén ki senki a levelet Csepre, késön kaptad azt meg. — Azonban a levél elég jókor jött, mert vasárnapnál elöbb semmi esetre nem mentem volna. Most, mivel még ma sok végezni valóm van, elégedjél meg e néhány sorral, mellyekben csak azt akarom tudtodra adni, hogy holnap 6 órakor indulok a gőzhajón és estvére Komáromban leszek, ha csak én is el nem mulasztom az órát mint ti. Azért, ha meg nem érkezném, ennek tulajdonítsd. — A rám bizottakat teljesítendem. Addig is, míg látlak *szeress.* Tisztelem édes anyádat csókolom testvéreidet s a kis gyermekeket. Ölellek.

Pest, oct. 31. 1840.

Józsid.

XI.

Kedves Julcsám,

Valahára örvendetesebb hírt érthetek leveledből és Csapónétól. Három nap óta a legnagyobb aggodalmak közt vagyok s csak írások égetésével töltöm az időt, mert nem vagyok képes valamit dolgozni; gondolatom mindig rajtad van. Hála az égnek, hogy megnyugtató hírt vehetek!

Én azt gondolom, édes Julcsám, meddig gyermekeid meg nem gyógyulnak útnak ne indulj. Minek őket hülésnek kitenni? Én miattam maradhatsz, nem vagyok semmiben úgy megszorulva, hogy azért kellene sietned. Tehát okosan és meggondolva tedd indulásodat.

Tíz pengőt zárok ide, többet nem merek, nehogy elvesszen, ha többre van szükséged inkább kérj kölcsön édes anyádtól.

Hogyan gondolhatsz ollyat, hogy én készakarva nem írok neked? Tegnap is, tegnapelőtt is irtam s abból értheted, hogy én azon levelet, mellyet te csötörtökön gondoltál általam megkaphatónak, csak szombaton délután kaptam Makay hanyagsága miatt és szombaton is, mikor már a posta elment és nem felelhettem rá azonnal csak akkor kaptam meg.

E perczben megy a posta, azért bezárom levelemet. Isten veled, édes, kedves Julcsám. Csókolom testvéreidet s édes anyád kezét. Csókolom a szegény kis Lenkét és Jenőkét. Csapóné igen dicséri Jenőt, hogy derék fiú, és igen hamis. Csak az ég megtartaná e gyermekeket.

Ölellek! Szerető férjed

Pest, Sept. 5. 1841. *B.*

XII.

Édes, kedves Julcsám,

15-dikén irt leveledet 17-dikén hozta el Makay délután három órakor. Tóth Lenczit kérdeztettem tud-e alkalmat Komáromba? Ő azt felelte nem tud s így a könyvek elküldéséből semmi sem lehetett: de különben sem Széchenyi sem Kossuth munkája nincs itthon, annak adtam, ki a Széchenyiét bírálja, és hihetőleg Kossuthét is fogja. Fáyét elküldhetném, de ezt magában alig érdemes; egyéb iránt ha alkalom akadand és Pali ide adja, elküldjük őket.

Csapónénak elküldtem a czédulát, de ő szokás szerint nem válaszolt. Mióta elmentél, még nem beszéltem velek, mert nem értem rá hozzájok menni.

Igen örülök annak, a mit Jenőről irsz. De nem irtad meg tud-e már jól menni és beszél-e már valamit?

Raffay ő tisztelendősége még senkit sem küldött hozzám. Alkalmasint semmi sem lesz az egészből. — Fáy jövő szerdára Fóthra hí bennünket, de én alig megyek el. Nem szeretem a Pólya-társaságot.[1]

Édes anyádról, testvéreidről nem irsz. Egészségesek-e? Mikor hordozkodik ki édes anyád Csepre? Lórika emlékezik-e még Vachot Imréről és Adorjánról? Itt az a hir van (Gaal beszélte) hogy Kőnig Rózát Egressy Béni veszi feleségül. Igaz-e?

Tóth Lenczitől hallám tegnap, hogy Csapóné jövő kedden akar indulni hozzátok: de én csak akkor hiszem, ha már elment.

— Zsuzsit, ha csak lehet, ne hozd vissza. Azt nem érdemes tartani.

Isten veled, édes Julcsám. Csókollak gyermekeiddel együtt. Édes anyádat tisztelem s idvezlem testvéreidet. Szerető férjed

Pest, Sept. 18. 1841 *Bajza.*

XIII.

Édes, kedves Julcsám,

Tegnap estve még napvilágnál érkeztünk Eperjesre. Utunk meglehetős kényelemmel folyt, kivévén hogy nagy meleg volt egész Kassáig, hol egy kis eső kerekedett, melly egész Eperjesig hullongva kissé meghűté a levegőt. Pestről kiindulva csak magunk jöttünk társ nélkül. Aszódon a conductor egy fiatal embert vett fel, ki Gyöngyösön szállott ki. Gyöngyöstől Miskolczig egy öreg úri asszonyság jött velünk. Miskolczra éjfél után 3 órakor értünk s igy gondolhatod, hogy Szontagh-ghal nem beszéltünk. Miskolcznál egy orosz papot vettünk fel, kivel igen jól mulattuk magunkat. Valaha Vörösmartyval járt iskolába. Ismeri őt, Karácsont és más ismerőseinket. Kassánál Eperjesig ismét két utassal szaporodtunk.

Minthogy eddig nem állottunk meg sehol, ha időm volna sem irhatnék neked érdekeset. Gyöngyöstől Miskolczig többnyire unalmas sik-

[1] Pólya József jónevű orvos.

földet jön az ember, Miskolcztól kezdve mindig szebbül a táj. A Hernád völgye egész Kassáig igen szép. Kassa tájéka s maga a város is igen gyönyörű s a táj egész Eperjesig. A mint Sáros vgyébe bejő az ember, mindent gazdagon és buján lát virulni, ha le aratott földeket nem látna az ember, azt vélné tavasz van olly zöld minden. Az emberek dicsekszenek, hogy igen termékeny esztendő van.

Itt Eperjesen ma megpihenünk holnap pedig megyünk Lőcsére. Szállva vagyunk itt Mauks Ferencz úrnál, Bártfayné közel rokonánál, Paulina és Ödön — kiket ismersz — apjánál. Bajunk eddig semmi sincs s remélem nem is lesz, azért ne aggódjál miattam.

Csókolom Lenkét és a te jó szivedet s vagyok szerető férjed

Eperjes, aug. 8. 1842.

XIV.

Édes, kedves Julcsám,

Csak röviden irok neked, mert örök mozgásban élünk s igen nehéz időt és helyet találni az írásra.

Eperjesről elindulván mult kedden Lőcsére mentünk. Ott, Fabriczyt otthon nem találván, szerdán délig mulattunk s meg néztük, a mi hamarjában látható volt: a város templomát, melly iszonyú régiség, a lutheranus templomot és a város levéltárát, mind annyi nevezetességeket. Fabriczyné vendégelt bennünket kedden estve és csötörtökön délben. Jeles, derék asszonyka, kinek utasításait igen jól használhattuk, s ki gondoskodásai által sok alkalmatlanságoktól kimélt meg. Szerdán délután elmentünk Lőcséről és estve 9 óra körül a tátrai fürdőbe (Schmeksre) értünk. Csötörtökön, pénteken a Kárpát bérczeit mászkáltuk. Fenn voltunk a Lomniczon a legmeredekebb csúcson. Szombaton kipihentünk, vasárnap visszajöttünk Lőcsére és onnan még akkor nap elindulván ma Eperjesen vagyunk. Semmi bajunk sincs, csakhogy a hegymászástól igen fáradtak vagyunk. Mert a lomniczi hegymászás, nevezetesen, olly fárasztó, hogy arról még csak képzelete sincs annak, ki nem tapasztalta. Ezekről, ha otthon leszek többet.

Itt Eperjesen holnap estig szándékozunk maradni, aztán tovább megyünk Pest felé: de mivel Kassán, Miskolczon hihetőleg még mulatunk, ne várj előbb haza, mint 20. vagy 21.-dikén.

Bártfaynétól itt Eperjesen találtunk levelet, melly rám nézve is örvendetes volt, mert irta, hogy volt veled és semmi bajotok nincs. Reménylem egészségben és jól foglak benneteket látni, 6-7 nap múlva haza érkezvén.

Levelemet zárnom kell, mert a kocsi vár, ismét megyünk, itt egy kis fürdőt megnézni, Eperjes mellett. Isten veled, kedves Julcsám, csókollak ezerszer Lenkével együtt.

Eperjes, aug. 15. 1842.

XV.

Édes, jó Julikám,

Igen kedves leveledet ma 10 órakor vettem. Képzelheted, melly nagyon örültem. Örültem, hogy szerencsésen utaztál, örültem, hogy nem panaszkodol rosszabbúl létedről és örültem — *neked*, hogy olly jó, olly kedves vagy, és hogy olly teljes szivből enyém vagy.

Kérdezed, miként vagyok? Igen jól; egészségem tökéletes. Csak itthon érzem magam igen pusztán, igen magányosan és ugy, mintha szivemből szakadt volna ki egy rész. Ha nem volnék olly erős lelkű, nem tudnék nyugott lenni, nem tudnék dolgozni: de így eszem csillapítja le érzéseimet. Én nem szoktam álmodni, tudod; ha csak nappal valamiről erősen nem gondolkodom. Ez éjjel veled álmodtam: sirtál és én vigasztaltalak. Miért sirtál, azt nem álmodtam meg: de azért álmodtam sírásról, mert tegnap eszembe jutott, melly nagyon sírtál elutazástok reggelén.

Leveledből értem, hogy te az én hétfői levelemet Komáromból várod édes anyádtól, a mi engem nagy aggódásba ejt, hogy levelemet nem kaptad meg; mert én, utasításod szerint, igy adressáltam: »Szőny felé Csepen.« És ha te Szőnyön nem kerestettél levelet, úgy nem kaptál semmit. Az Athenaeumot is Szőnyre utasítottam ma reggel. Ezen levelemet most már Komáromba utasítom, talán igy bizonyosabban megkapod. Istenem, ha nem kaptál tőlem levelet, most te búsulsz, aggódol! édes kedves Julcsám s ennek magad lészsz oka. De miért is nem kérdeztelek meg még egyszer? Én ezután mindent Komáromba utasítok, mivel úgy is azt írod, hogy a jövő héten oda mégy.

Én többnyire itthon vagyok és dolgozom, mert igen sokat kell elvégeznem, hogy nyugottan tölthessek nálatok egy hetet. Vasárnap délután Fáyéknál voltam; köszöntenek. Tegnap este Bártfayéknál, kik megszidtak, hogy nem mentem hozzájok ebédre; ma tehát nálok leszek. Eddig a casinóban ebédeltem, egyszer Krizsicsnél is.

Szállást fogadtam a Jankovich házban, hol Vörösmarty lakik; az első emeletben azon szállást, mellyet te is láttál Pólyánéval. Ára 350 pengő. Tehát pénzben nem nyertünk. De lakásban igen, mert az szebb is, kényelmesebb is a mostaninál. A házi úr maga ki fogja festetni. Fáyné igen örül neki. Ird meg jól tettem-e, hogy kifogadtam? Olcsóbb és jobb szállás most nincs. — Ujságul semmit sem irhatok. Egressy Gábor csakugyan elmegy, mint hallom, ma. Uj alkura akart a választmánynyal lépni, de a választm. csak a réginél maradt s így nem lehetett egyezés.

Hogy elbocsátottalak, nem bánom. Mindkettőnknek nehéz ugyan az egymástól távol lét, de neked, édesem, használni fog a levegő-változás, s az ismét összejövetel meglátod, milly kimondhatlan kedves lesz mindkettőnknek. Leveled nincs tisztán irva, az semmi: de igen jól van és lelked kedvessége bele van lehelve; mivel magad nem vagy itt, azt csókoltam meg sokszor helyetted, édes kedves jó nőm. Alig várom, mikor jön tőled megint levél; az lelkemnek ünnep lesz. Ne felejts rá adatot irni; a mostanin nincs s így nem tudhatom mikor irtad.

Vörösm. a gonosz, csak tegnap estve jött meg. Téged igen szivesen köszönt.

Édes anyádat, nagyanyádat, Csapóékat szivesen tisztelem, téged pedig csókollak lélekben, gondolatban szivem minden érzéseivel, édes kis jószágom

Pest, aug. 2. 1843 *Józsid.*

XVI.

Édes, lelkem Julcsám,

Aug. 3. írt leveledet épen most veszem s még jobban örülök neki, mint a mult korinak, mert azt látom belőle, hogy nyugottabb és vidámabb vagy, a mi egészségednek is kedvezőbb.

Tegnap óta nyugtalan voltam, hogy olly sokáig semmit sem tudattál magadról. Azt gondoltam, hogy talán beteg vagy, azért nem irsz: de megint annak meggondolása vigasztalt, hogy mivel a posta nincs helyben, a küldözgetések miatt késik leveled. Mikor leveledet olvasom, úgy tetszik, mintha lelkem egy pillanatra hozzád röpült volna veled beszélgetni: de az csak addig van, meddig képed igen élénken elömbe nem áll s eszembe nem jut, mi egészen más az, holt betüket olvasni s veled beszélni, kedves hangodat hallani, mosolygásod és szemeid pillantását, mellyekben szerelem van, látni.

Beöthy Zsigmond tegnap ment gőzhajón Komáromba. Tőle irtam egy rövid levelet Csapónénak és Csapó Juliskának, ha ismered. Csapó szállása kulcsait elvitte magával s most a szállást nem tudják kiadni, az iránt irtam neki. A tegnapi postával Athenaeumot is küldtem megint.

Irod, hogy egészséged még nem változott jobbra. Mennyit kell neked szenvedned, édes Julcsám: de ne búsítson az, egy két nap alatt nem is változhatik az meg. Türj, édes lelkem békén, szenvedésed még egykor sok örömmel jutalmaztathatik meg — ha egy olly kedves gyermeked születik, mint magad vagy.

Bajom nekem semmi sincs. Miattam ne aggódjál. Tudod, hogy ha van is néha egy kis bajom, azon maga a természet segít. — Főződ jól viseli magát. Egész nap itthon ül, még vasárnap sem megy sehová; nem megy, ha küldöm is. Bártfayék és Fáyék köszöntenek, úgy szinte Vörösmarty is.

Egressy G. elment. Szentkirályi ellen kijött a tegnapi Társalkodóban a 17 szinész bizonyítványa. — Schodelné azt mondta Pólyáéknak, hogy ő most már visszavonja mind azt, mit ellenem valaha mondott és azt hiszi, hogy csakugyan én vagyok leginkább igazgatónak való ember, mert legtöbb türelmem van és tekintetet tudok tartani. — Köszönöm szépen! mikor az ember szorultságban van, mikor ki akarják fütyülni, akkor hajlandó a megtért bűnöst mutatni. — Schodelék most nincsenek itt, Erdélybe utaztak. — Munkácsy Tündér Ilonáját tegnap adták és ma ismétlik. A darab nem igen *dtfenyás.* — A Garabonczás diák jobb. A publicumnak meglehetősen tetszett.

A gőzhajó szombaton megyen s akkor akarok én is menni. Ird meg, hol keressem szüléid lakását, mert én Komáromban járatlan vagyok.

Kétszer utaztam át rajta, de soha sem mulattam benne egy pár óránál tovább. Szombatig még egy levelet vėssz tőlem, mellyet Csötörtökön irok s kezedbe pénteken ér.

Élj boldogul, édes, kedves jó Julcsám: ne epedj, ne búsulj. Öt nap mulva meglátjuk egymást; addig légy vig, mulasd jól magad. Jankának mondd meg, hogy igen szivesen köszöntöm és kérem, ne engedje meg, hogy te bús légy.

Ölellek, édes, kedves Julikám.

Pest aug. 6. 1843. *Józsid*

XVII.

Édes Juliskám,

Tegnap estve kilencz óra tájban érkeztem meg s ma reggel azonnal neked irok. Holmi apró bajokat kivéve, mellyek utazásnál elkerülhetlenek, mindenütt szerencsésen jártunk és igen jól mulattuk magunkat. *Rojkóék* egész háznépe igen szivesen látott bennünket; kivált az úr kifáradhatlan volt szivességeiben és abban, hogy jól mulassuk magunkat. Szombaton estve érkeztünk, az napon, hogy elindulánk, Kompoltra. Vasárnap délelőtt kisétáltunk gyalog a kompolti erdőcskébe, délután *Hevesre* mentünk kocsin az országos hírű dinnye-földeket megtekinteni. A görög dinnyék ez idén nem voltak ollyanok, mint máskor szoktak lenni sem nagyságra, sem ízre nézve. Hétfőn vadászni és halászni voltunk *Al-Debrőn,* hol ama híres dohány terem. Kedden *Parádra* mentünk s út közben *Kőkúton* őzekre vadásztunk hajtókkal, de vadat nem láttunk, mert a vadászmester ügyetlenül intézte el a vadászatot. Szerdán Parádon vadásztunk. Parádon már senki a fürdő vendégek közül nem volt, kivévén Ruttkay Zinit annyostól. Csütörtökön visszajövén Parádról, halásztunk az *al-döbrei* halastóban s Kompolton megebédelvén, lementünk *Hidvégre* a Tiszához. Másnap *Tisza-Halásziba* mentünk, hol a tiszai urak mulattatásunkra vadászatot és nagy halászatot tartának a Tisza vizén. Igen sokan gyültek össze, úgy, hogy az ebédnél harminczná többen ültünk. Az ebéd a tiszaparton volt a füzek árnyékában, szabad ég alatt. A hires halászlevet magok a halászok főzték. Ebéd után gyönyörű alföldi népdalokat énekeltek a tiszai urak s köztük különösen egy fiatal pápista pap (Tóth Sándor) tünt ki, gyönyörű szép tenor hangjával. Ritkán hallani magyar dalokat illy jól s ennyi érzéssel énekelve. Ezek a tiszai urak igen derék fiak; valódibb magyar szivességet nem igen lehetne találni, mint a mit irántunk bizonyítottak. Illyen mulatságoknál az a legnagyobb baj, hogy az embernek ki nem lehet kerülni a sokat evést, a mi könnyen megárthat: de mi mindnyájan szerencsésen megláboltuk a lakomákat, egyikünknek sem lett baja, sőt én sokkal jobban érzem magam, mint Pesten szoktam. — Az én élvezetemet kissé zavarta az, hogy miattad aggódtam, valljon elmehettél-e baj nélkül, mert késő felébredésünk sok kapkodást és hirtelenkedést okozott az elindulásban. Lóritól[1] hallám, hogy szerencsésen utaztatok; csak a fejkötők maradtak itt, melyeket ő (Lóri) csak tegnap birt feladatni gőzhajóra.

[1] Vörösmartyné.

És ime, számot adtam utamról, megnyugtatásodra, hogy semmi baj nem ért s a kirándulás egészségemre vált.

Többet nem irhatok, mert ma reggel Peregrinyhez kell mennem Budára. Isten veled, emlékezzél rám és szeress, én sokat emlékeztem rád s óhajtám, hogy velem élvezhetted volna a mulatságokat.

Isten áldjon meg, csókollak a gyermekekkel együtt. Irj minél előbb, hogyan vagytok, nincs-e bajotok. Elmultak-e fejfájásaid? A gyermekek egészségesek-e?

Édes anyádat, Gáspárnét tisztelem, testvéreidet csókolom. Változatlanúl hived.

Pest, sept. 9. 1844.

(Vachotték, mint hallom, még sem mondtak le az utazásról, e héten akarnak menni Csepre, de velök még nem beszéltem, csak Zsuzsitól hallám ezt.)

BAJZA JÓZSEF DR.

ADATOK GYÖNGYÖSY ISTVÁN ÉLETÉHEZ.

(Második és befejező közlemény.)

1664. évi 143. jkl. Gyöngyösy Stephanus, et Georgius *Kozári* super Officio *Iudicatus solitum juramentum deponunt.*

Gyöngyösi Stephanus, et Joannes *Pápai* ad consultationem ablegati seriem legationis super datis punctis scriptotenus referunt, quae in Archivo Cottus sunt reposita, pro honorario vero conferuntur iisdem praeter Diurnum 10 Taller.

1664. évi 154. jkl. Gyöngyösi Stephanus penes viaticum flor. 30. Cassoviam ablegatur ad literas C. Palatini adventum suum *cum C. Joanne Rottál* ad consultationem *Cassoviensem* notificantes, cui instructio per introsertos deputatos concinnanda danda decernitur.

1664. évi 159. jkl. Gyöngyösi Stephanus ex Consultatione Cassoviensi redux quietantiam super persolutione Coronalis pecuniae praesentat suae legationis seriem taliter referendo: quod *Comes Joannes Rottál* Commissarius Regius felicem suae Maiestatis ex Comitiis Imperialibus reditum prosperumque ibidem in negotiis hujus Regni progressum, paternum item in tuendis libertatibus, et praerogativis erga hoc Regnum affectum productis suae Maiestatis literis declaraverit; status vero ad proposita memorati commissarii puncta necessitate ita exigente etiam personalem insurrectionem resolverint, ac particularem quoque equitum insurrectionem usque inchoationem personalis insurrectionis obtulerint, denique ut a quibusvis Banderiatis intertentio militaris in Consultatione Szent-Miklósiensi ad eosdem imposita nondum tamen praestita administretur, in hocque parte refractariorum Bona medio V. Generalis vel V. Comitis exequantur; deciderint. Porro idem Ablegatus literas legatorum Imperialium ad status Regni 11a Julij expeditas Regnicolas ad intertentionem Militiae contra impetus Hostiles inductae hortantes in paribus, item alias Joannis Philippi Electoris Maguntiensis respectu praedictarum literarum ad C.

Palatinum 11a May exaratas aeque in paribus producit: cui honorarii loco conferuntur flor. 6.

1664. évi 175. jkl. Gyöngyösy Stephanus ad C. Palatinum ablegatus seriem suae legationis in puncto captivationis Pauli *Fodor* factam refert.

1664. évi 180. jkl. Gyöngyösi Stephani in causa Principissae Rakoczianae scribendum decernitur.

1665. évi 192. jkl. Gyöngyösi Stephanus ad literas Francisci Tolvaj *Onodiensis* V. Capitanei reparationem Palisatorum solicitantes eorundem Palisatorum ruinam investigaturus, ac a Georgio Tállyay Architecto super perceptis rationem exacturus penes viaticum flor. 14 ablegatur.

1665. évi 193. jkl. Gyöngyösi Stephanus, ac alii Prothocollo inserti ablegatorum Nicolai *Michalek,* Francisci *Mocsári,* Michaelis *Balog* ad C. Palatinum *in puncto querelarum miserae Plebis* missorum instructionem concinnabunt.

1665. évi 195. jkl. Gyöngyösi Stephanus, Georgius *Kozári,* Michael *Balog,* Stephanus *Joó* Iudices Nobilium et Ladislaus *Báthory* de Gagy V. Comes usque ad restaurationem permanente priori authoritate eorundem Officiis suis valedixerunt.

1665. évi 200. jkl. Gyöngyösi Stephanus, et Michael Balog *Iudices Nobilium,* non secus Ladislaus *Báthory* de Gagy V. Comes in suis officiis confirmantur, in locum vero Stephani Joó, et Georgii *Kozári* Iudlium Paulus *Subics* et Michael *Joó* eliguntur.

1665. évi 201. jkl. Gyöngyösy Stephanus ruinatorum palisatorum ad praesidium *Onod* pro oculata expeditus seriem legationis, et exactam a Georgio *Tállyay* Architecto rationem refert; hinc pro reparatione eorundem Palisatorum 170 floreni ad manus dicti Tállyay transmittendi decernuntur.

1665. évi 206. jkl. Gyöngyösi Stephani, Stephani *Joó*, Georgii *Kozári,* Michaelis *Balog* Iudicum Nobilium et Ladislai *Báthori* de Gagy V. Comitis rationes per supra denominatos deputatos exactae a pag. 206. usque 212. inclusive hic leguntur.

1665. évi 215. jkl. Gyöngyösy Stephanus iuxta sensum literarum Cottus Zempléniensis *ad Oppidum Terebes* pro audienda resolutione nunciorum per 13 Cottus ad suam Majestatem expeditorum penes viaticum flor. 36. ablegatur.

1665. évi 216. jkl. Gyöngyösi Stephanus *ad consultationem 13 Cottuum* et pro exaudienda Melchioris *Keczer* et reliquorum ejus sociorum ad suam Majestatem expeditorum relatione expeditus seriem suae legationis refert, ac suae Maiestatis literas in scriptis praesentat; quae tamen in Prothocollo non exstant. Cui honorarii loco conferuntur Talleri 5.

1666. évi 71. jkl. Gyöngyösy Stephanus vigore literarum Sigismundi Petheő V. Generalis penes viaticum flor. 12. Onodiensis praesidii pro reparatione pecuniam administraturus expeditur.

1666. évi 84. jkl. Gyöngyösi Stephani, Pauli *Subics*, Michaelis *Balog,* et Michaelis *Joó* Iudicum Nobilium, nec non Joannis *Kanisay* emeriti Iudlium, item Ladislai *Báthori* V. Comitis rationes per deputatos exactae a pag. 84. usque 89. inclusive hic insertae leguntur.

1666. évi 94. jkl. Gyöngyösi Stephanus per hunc penes viaticum flor. 12 *querelae miserae plebis* supr. Generali repraesentandae decernuntur; .item respectu hujus negotii tam Andreas *Székely de Nagy.Iván* quam .supr. Comes requirendus decernitur.

1667. évi 124. jkl. Gyöngyösi Stephanus, Paulus Subics, Michael Balog, et Michael Joó Iudlium, nec non Franciscus Mocsári Cottuum Notar. *in suis officiis confirmantur.*

1667. évi 126. jkl. Gyöngyösi Stephani ac reliquorum, nec non suo nomine Joannes *Pápay* protestationi per Ladislaum *Fekete de Ivány* intuitu invasionis praediorum *Ráczfalu, Rosnok, Remezik, Kompolt, Kecskút, Tarnócza, Nagy Bereg, Nána, Sirokallya, Markaz,* et *Oroszlány* .sic nuncupatorum factae, reprotestatur.

1667. évi 135. jkl. Gyöngyösi Stephanus et Melchior Ebeczky iuxta sensum literarum *Cottus Zempliniensis ad consultationem ablegantur.*

1667. évi 159. jkl. Gyöngyösi Stephani, Pauli *Subics*, Michaelis *Joó*, Michaelis *Balog* Iudicum Nobilium, nec non Pauli *Némethi*, Joannis *Nádudvari* emeriti Iudlium et V. Comitis Ladislai condam *Báthori* rationes per deputatos exactae a pag. 159. usque 165. inclusive hic insertae leguntur, horum vero omnium restantiarum exinde emersarum medietas relaxatur.

1667. évi 142. jkl. Gyöngyösi Stephanus, et Melchior *Ebeczky iuxta sensum literarum Cottus Zempléniensis ad consultationem ablegati seriem suae legationis .referunt.*

1668. évi 4. jkl. Gyöngyössy Stephanus Iudlium in causa Magistratus ad praefixum per substitutum Vice-Capitaneum Szendrőviensem Terminum pro levanda contra quosdam malefactores causa ablegatur, cuius termini prorogatio a dicto Capitaneo expetenda.

1668. évi 9. jkl. Gyöngyössy Stephanus Iudlium *pro visitatione confinii Onodiensis* ad exigentiam Literarum Comitis Sigismundi Pethő .Vice-Generalis partium Regni Hungariae, et Georgii Tolvaj substituti Capitanei Onodiensis reparationem Vallorum ejusdem Confinii postulantium cum Viatico quatuordecim Rnorum *ablegatur.*

1668. évi 17. jkl. Gyöngyössy Stephano ad obeundum munus reparationis Vallorum Onodiensium credentionales, et instructio danda decernitur.

Gyöngyössy Stephano promotio negotii Georgii *Simon* coram substituto Vice-Capitaneo Onodiensi fienda committitur.

1668. évi 20. jkl. Gyöngyössy Stephanus ex Visitatione Palancae Onodiensis redux tam eiúsdem ruinosum statum, quam rationes Georgii Tállyay Inspectoris aedificiorum Onodiensium refert. Cui ex restantia medietas relaxatur, alia medietate vero pro necessitate comitatus remanente.

Idem Causam Magistratualem contra quosdam malefactores suscitatam se deposuisse refert, quae per eundem Magistratum prosequenda decernitur.

1668. évi 27. jkl. Gyöngyössy Stephanus, Michael *Balog*, et Michael *Joó* pro Iudlium confirmantur.

1668. évi 28. jkl. Gyöngyössy Stephano ad requisitionem Vice-Generalis Onodinum expedito nuncio fni 20. Ordinantur, in instructionem

ejusdem negotium quoque Ványaiensium Nobilium inserendum statuitur, quo in passu Tricesimator etiam ejusdem loci, ac Camera Scepusiensis literatorie requirenda decernitur.

1668. évi 40. jkl. Gyöngyössy Stephani, Pauli *Subics*, Michaelis *Balog*, et Michaelis *Joó* Judlium, et Vice-Comitis rationes referuntur, quibus de more consueto singulis sedecim Rni ex restantiis relaxantur.

1668. évi 50. jkl. Gyöngyössy Stephanus, item Petrus et Joannes *Pápay*, contra eosdem velut post latam sententiam in Dominium portionis Recskensis jure pignoris ingressos; item Annam *Szentpétery* consortem Michaelis *Nyusztay*, velut portionem eam transferentem Ladislaus *Fekete de Ivány* vigore adjudicatoriarum sententionalium ante memoratum pignus emanatarum Literarum executionalium Comitatus Hevesiensis exmissionem petit, easdem executionales ad dictam quoque inhipothecatam portionem erga depositionem investitae summae extendi.

1668. évi 55. jkl. Gyöngyössy Stephanus Comite Sigismundo Pethő requirente ablegatur, ne majora onera in aedificatione Praesidii Onodiensis in hunc Comitatum redundarc permittat; item eidem Comiti scribendum: Ablegatum ad praefixum installationis Comitis Francisci de *Chiák* Terminum expediri nequire.

1669. évi 82. jkl. Gvöngyössy Stephani, Michaelis *Balog*, Melchioris *Ebeczky*, Michaelis *Joó* Judlium et Iudithae *Mocsáry* Viduae Francisci *Hanvay* rationes per deputatos exactae referuntur, cui viduae restantia 145 R., item ex restantiis singulorum Judlium fni sedecim relaxantur.

1670. évi 94. jkl. Gyöngyössy Stephanus ad Literas Comitatus Zempliniensis pro Termino *Cassoviam* per eundem Comitatum praefixo expeditur cum viatico flnorum Viginti.

1670. évi 97. jkl. Gyöngyössy Stephanus Judlium ad Praesidium Onod pro exactione rationum gratuiti laboris expeditus refert hunc Comitatum Palos ad 118 administrare, Crates vero ad totidem Orgias aedificare teneri.

1670. évi 114. jkl. Gyöngyössy Stephanus pro exaudienda resolutione Regia ad transmissa gravamina elargita ad Terminum *Eperjesiensem* ablegatur cum diurno duorum Tallerum, et instructione eatenus concinnanda. Eidem committitur, ut in negotio solvendae Coronalis pecuniae consilium aliorum Comitatuum expetat.

1671. évi 2. jkl. Gyöngyössy Stephanus cum aliis pro Judlium in locum Michaelis Joó valedicentis candidantur.

1671. évi 5. jkl. Gyöngyössy Stephani, Michaelis *Balog*, Melchioris *Ebeczky*, Michaelis *Joó* Iudlium Nobilium et Francisci *Mocsáry* V. Comitis rationes per Deputatos exactae referuntur.

1671. évi 32. jkl. Gyöngyössy Stephanus et Nicolaus *Soldos* ratione contributionis, et annonariae administrationis ad Franciscum *Szegedy* Episcopum Agriensem, et medio ejusdem ad B. Paris de *Spankov* ad exigentiam Literarum ejusdem expediuntur cum eatenus concinnandis Credentionalibus: praescitas dupplicis ordinis rationes impossibilitatem administrandae repartitionis evincentes in instructione inserendo.

1671. évi 38. jkl. Gyöngyössy Stephanus, Michael *Balog* Judlium, aliique plures partim suis, partim aliorum nominibus pro Sedria horum Comitatuum comparent.

1671. évi 50. jkl. Gyöngyössy Stephano pro labore Notariatus conferuntur fni sedecim.

1671. évi 83. jkl. Gyöngyössy Stephanus Judlium, ut dehonestationem per Sigismundum *Kanisay* sibi illatam via Juris prosequatur conclusum est.

1671. évi 96. jkl. Gyöngyössy Stephani Judlium ad declarationem inter *Jazgyes* et *Cumanos* degentes Armalistas et Possessionatos Nobiles quinduplam Taxam solvere nolle querulose detegentis concluditur: ut supremo Comiti per Credentionales deputandus Ablegatus repraesentet, cur eisdem quindupla Taxa imposita sit, et cur solvere teneantur, rogandusque Supremus Comes, ut eisdem Nobilibus admonitorias scribat. Ad hoc negotium terminandum pro Ablegato eligitur praefatus Gyöngyössy, cui pro viatico ordinantur fni 20. Militibus sibi adiunctis fni 5. Ad hujus Instantiam pro famulo interpositam Franciscus *Szőregyi* malefactor dimittitur.

1672. évi 100. jkl. Gyöngyössy Stephanus Judlium ad B. *Spankov* Ablegatus redux legationis suae seriem refert in negotio repraesentatae summae repartitionalis 600 fnorum Hungaricalium, acceptarumque superinde quietantiarum hoc loco per extensum insertarum.

1672. évi 122. jkl. Gyöngyössy Stephanus *Cassoviam* pro Congregatione per Baronem *Spankov* celebranda penes viaticum 36 flnorum cum subinserta instructione, et credentionalibus ablegandus decernitur. Eadem occasione per eundem Ablegatum in defalcationem repartitionis 600 fni supremo Comiti resignandi transmittuntur, necessitate exigente Annonae Commissario acceptis recognitionalibus numerandi.

1672. évi 125. jkl. Gyöngyössy Stephanus pro Judlium deposito Juramento confirmatur.

1672. évi 126. jkl. Gyöngyössy Stephanus Ablegatus ex Consultatione Cassoviensi redux seriem refert suae legationis, in qua pro tribus mensibus pro singulo mense a prima Junii fl. 100. in exolutionem mille Equitum Officialium sunt Ordinati. Decernitur eosdem ad manus competentes transmittendos esse. Cui Ablegato pro fatigio Ordinantur fni 20. Jtem per eundem Ablegatum producitur quietantia subinserta super 600 flnis data.

1672. évi 131. jkl. Gyöngyössy Stephanus, ac alii plures ad conficiendas rationes Literis ad supremum Comitem ratione incapacitatis exolvendae novae repartitionis scribendis annectendas, simulque transmittendas deputantur.

1672. évi 149. és 165. jkl. Gyöngyössy Stephani, Michaelis *Balog*, Melchioris *Ebeczky*, Michaelis *Joó* Judlium, item Michaelis *Tassy* Vice Comitis, nec non Nicolai *Michalek*, et Barbarae *Földváry* Francisci *Mocsáry* olim Vice Comitis per Deputatos exactae rationes referuntur et dicto Gyöngyössy ex restantiis fni sedecim relaxantur item pro exactione gratuiti laboris fni decem acceptantur.

1673. évi 224. jkl. Gyöngyössy Stephanus *occasione sedis restauratoriae pro Judlium confirmatur.*

1673. évi 238. jkl. Gyöngyössy Stephano Judlium *contra Nobiles morosos Debitores modo arestatorio procedendi authoritas conceditur,* in reliquo exmissionalibus se accommodabit.

Gyöngyössy Stephano, Melchiori *Ebeczky,* et Joanni *Dévay* olim Judlium ex restantiis eorum singulis relaxantur fni 16.

1673. évi 239. jkl. Gyöngyössy Stephani reliquorumque Judlium et Michaelis *Tassy* olim Vice Comitis rationes Ao 1672. super 267 Kilis Tritici rectificatae referuntur.

1673. évi 278. jkl. Gyöngyössy Stephanus Judlium *in Literis supremo Comiti scribendis omni meliori modo excusandus decernitur.*

1673. évi 279. jkl. Gyöngyössy Stephanus protestatur contra omnes, qui administrationem Taxarum in supplementum repartitionis impositarum retardarent.

1673. évi 291. jkl. Gyöngyössy Stephani Judlium ad instantiam in negotio eius Supremo Comiti per V. Comitem in bona forma scribendum decernitur.

1674. évi 300. jkl. Gyöngyössy Stephani servitiorum ob respectum, accedente etiam supremi Comitis intercessione Gregorius Holló ex carceribus dimittendus decernitur, sub hac conditione, ut damnificatos excontentet, reversalesque de se dare obligatus sit.

1674. évi 302. jkl. Gyöngyössy Stephanus coram Joanne Janthó *procuratorem* constituisse refertur.

1674. évi 310. jkl. Gyöngyössy Stephani, Melchioris *Ebeczky*, Georgii *Mocsáry,* Joannis *Dévay* Judlium et Michaelis *Balog* olim Judlium, et Joannis *Melczer* Vice Comitis rationes super perceptis et erogatis per Deputatos exactae referuntur. Ex quorum restantiis fni 16 singulis condonantur.

1674. évi 320. jkl. Gyöngyössy Stephani loco Melchior *Ebeczky,* locovero Melchioris *Ebeczky,* Joannes *Dobay* pro Judlium sublimantur.

Eiusdem ad instantiam exmissionales contra restantiarios et refractarios renovantur.

1674. évi 325. jkl. Gyöngyössy Stephanus et *Gyürky* Stephanus ad Commissarios Regios in Negotio repartitionis et accisarum servitiorumque militarium cum instructione et Credentionalibus *ablegantur* penes viaticum Tallerum quinquaginta. Interea idem Stephanus Gyürky legationis suae seriem ex praeterita consultatione Cassoviensi redux, certamque informationem de nuperuis actis refert; cui in refusionem expensarum itineralium ordinantur Talleri Viginti.

1674. évi 328. jkl. Iidem Ablegati reduces referunt medietatem repartitionis se nomine Principalium suorum obtulisse illudque per Literas suae Majestati significasse.

1674. évi 331. jkl. Eidem facultas conceditur Nobilium restantias ex impositionibus emersas complanare recusantium iuxta datas exmissionales exigendi.

1674. évi 338. jkl. Gyöngyössy Stephanus contra Andream *Holecz,* et Stephanum *Goda* apud quos universa contributio oppidi Gyöngyös, a portis quidem ad flnos 136, a molitoribus vero ad flnos septem Denarios quinquaginta se extendens inexoluta haereret, aliosque Possessionatos, et Armalistas dicti oppidi *Gyöngyös* ad liquidationem impositionis et restantiarum inde subsecutarum Vice-Comitem exmitti petit.

1675. évi 68. jkl. Gyöngyössy Stephanus aliique plures pro instructione in negotio defalcandae repartitionis, expediendisque ad suam Maiestatem supplicatoriis in ratione incapacitatis fundandis deputantur.

1676. évi 144. jkl. Gyöngyössy Stephani, Melchioris *Ebeczky,* Joannis *Dobay,* et Joannis *Dévay* Judlium, et Joannis *Melczer* V. Comitis rationes super perceptis et erogatis per Deputatos exactae referuntur. Quibus relatis singulis Judlium flni 16 relaxantur.

1677. évi 201. jkl. Gyöngyössy Stephanus pro translatione ad Cameram Scepusiensem flnor. 500 in sortem repartitionis transmissis iam ante mille Talleris addendorum deputatur cum instructione et credentionalibus penes viaticum Taller. 20.

1677. évi 225. jkl. Gyöngyössy Stephanus Ablegatus redux exhibet Literas supremi Comitis cum inclusis C. a. *Strasoldo* ratione praestandorum gratuitorum Laborum scriptis missilibus, medio quarum praemonet Comitatum, quatenus eosdem ad nutum Annonae Praefecti Cassoviensis praestare velit. Quare scribendum eidem supremo Comiti, gratiae agendae super promptitudine et Michaeli Szalay concredita gravaminum repraesentatione: rogandus decernitur, ut circa gratuitos labores cum Camera dispositionem faciat, quatenus iidem ad arbitrium officialium Onodiensium administrentur, praeterea eidem notificanda dictorum gravaminum sors et conditio hominum Szendrőviae detentorum, eliberatioque eorundem sollicitanda; item respectu repartitionis sub executione petitae mentionem iniiciet.

1677. évi 230. jkl. Gyöngyössy Stephanus apud eum haerentes restantias, ut vicecomes via liquidi debiti desummat et contentandos contentet, eidem committitur.

1677. évi 267. jkl. Gyöngyössy Stephanus et Joannes *Sipos* publicatis Literis Episcopi Agriensis certum Ablegatum ad *Cameram Scepusiensem* cum Originalibus quietantiis super soluta repartitione transmittendum intimantibus cum Salario flnorum 72 ablegandi decernuntur.

1677. évi 276. jkl. Gyöngyössy Stephani et Joannis *Sipos* Cassoviae *arestatorum Ablegatorum Literae sortis suae constitutionem declarantes,* praeterea binae Vice-Comiti sonantes iuxta transmissam assignationem frumenti administrationem sub poena inevitabilis militaris executionis urgentes publicantur.

1677. évi 278. jkl. Eiusdem responsoriae Vice-Comiti sonantes publicantur per quas status sui et conditionis essentiam declarat.

1677. évi 301. jkl. Gyöngyössy Stephanus et Joannes *Sipos* ablegati Cassovia reduces seriem suae legationis referunt, quibus flni 54 offeruntur flnnis 24 in erogationem computatis.

1678. évi 322. jkl. Gyöngyössy Stephanus et Thomas *Ebeczky* publicatis Literis *C. Cobb* Generalis fine producendorum super reparti-

tione, et gratuitis Laboribus quietantiarum Ablegatos mitti petentis penes viaticum flnorum 40 Szendrőviam, si vero Cassoviam eos ire contigerit flnorum 80 ablegantur cum hac instructione 1° declarabunt petitam summam praestari non posse. 2° In negotio repartitionis et gratuitorum Laborum Comitatuum novo onere gravari non sinent. 3° Sex currules eidem Comiti, praeterea quatuordecim pro militia equos promittent. 4° Michaeli Lochinszky secretario Camerali sonipedem unum praestandum nomine Comitatus significabunt.

1678. évi 326. jkl. Gyöngyössy Stephanus, et Thomas *Ebeczky* Ablegati reduces seriem suae legationis referunt, et quidem in materia repartitionis computum praesentant, per quem Comitatus super 6752 Cubulis frumenti quietatur, restantia ad Cubulos 3151 3/4 adhuc exurgente. Porro gratuitum laborem Generalatum usque resolutionem Regiam non exacturum, dummodo Comitatus necessitate ingruente 600 flnos Onodinum administret. Facta hac relatione promissos sex equos currules memorato Generali praesentaturus et cum eo Viennam usque profecturus, eundemque ad promovenda negotia Comitatensia interpellaturus Thomas *Ebeczky* expeditur. Praeterea committitur eidem, quatenus ad Generalatum per eundem Comitem scribi faciat, quo negotium repartitionis et gratuitorum Laborum usque resolutionem Regiam in suspenso maneat. 3° quietantias in defalcationem repartitionis sollicitet. 4° Memoriale hujus Comitatus apud Michaelem Szalay relictum urgere, et promovere studeat; cui pro viatico ordinantur Talleri 50 pro sustentatione equorum Talleri decem, dein si equus secretario missus non acceptaretur, pretium ejusdem Taller. triginta redimendum decernitur.

1678. évi 351. jkl. Gyöngyössy Stephanus, Michael *Tassy,* V. Comes, Gasparus *Csemniczky,* Joannes *Dobay* Judlium, et Joannes *Sipos* cum aliis adiungendis *ad Comitem Generalem a Leszlie* priusquam ad Literas ejusdem respondeatur, cum instructione et credentionalibus expediuntur causandis per viam expensis ad rationem ejusdem Judlium acceptandis.

1679. évi 387. jkl. Gyöngyössy Stephanus in locum Petri Pápay pro substituto V. Comite surrogatur.

1680. évi 10. jkl. Gyöngyössy Stephanus Subst. V. Comes et Stephanus *Laczkovics* Joanne Dobay Judlium et Michaele Tassy ob interruptum Armistitium ablegari nequeuntibus, *Cassoviam* deputantur; quibus pro viatico ordinantur Tallr 60.

1680. évi 16. jkl. Iidem Ablegati reduces seriem suae legationis referunt, producentes tam sibi resignatas Literas, quam alia documenta noviter accepta.

1680. évi 58. jkl. Gyöngyössy Stephani, Melchioris *Ebeczky,* Joannis *Dobay,* Georgii *Mocsáry,* Michaelis *Balogh,* Joannis *Dévay* Judlium et V. Comitis rationes super perceptis et erogatis per Deputatos exactae referuntur, quibus Judlium singulis 16 flni relaxantur.

1680. évi 78. jkl. Gyöngyössy Stephanus et Gyürky Paulus, Gasparus Csemniczky, aliique plures ad latus officialium Cottensium pro effectuanda determinatione Cottensi super eo interventa, *ut per militariter Pecorum abactionem damnificatis Incolis Szent-Damonkosiensibus, Aranyo-*

siensibus, Bekölczensibus, Csányiensibus, Kápolnensibus, ac aliis captivitatem perpessis ex impositionibus ad eos cedens portalis et taxalis solutio usque feliciora tempora in refusionem damnorum imputetur, denominantur, qua occasione Regesta etiam Cottus rectificanda decernuntur.

1680. évi 82. jkl. Iidem pro exigendis a Joanne *Némethy* Rationibus deputantur, scribendumque eidem, ut quantocijus compareat, quo Cottus scire possit, quantum avenae, et victualium administratum sit, et quantum restet? interim deciditur, ut siquidem officiales Ondienses serio exigerent, ex vicinis locis provideatur.

1681. évi 96. jkl. Gyöngyössy Stephanus et Stephanus *Laczkovics* publicatis Literis C. Ferdinandi *Arriseti* administrandorum administrationem ferventissime urgentibus, et Ablegatos pro ineunda conventione cum eodem Comite postulantibus, pro avertenda executione militari ablegantur penes viaticum fl. 100.

1681. évi 98. jkl. Gyöngyössy Stephanus et Stephanus *Laczkovics* Ablegati statum suum, et postulata C. *Arrisety* binis Literis declarant: ut igitur malo eventuro praeveniatur, exactio, et Onodinum fienda administratio impositae, ac etiam in restantiis haerentes Avenae, pecorumque per Officiales admaturanda decernitur. Interim eisdem Ablegatis notificandum, ut ratione foeni, straminis et lignorum focalium cum Cottu Borsod. conveniant. Cum autem illa conventio incerta sit, ad singulas Portas singuli 16 currus foeni et totidem straminis interimaliter imponuntur.

1681. évi 100. jkl. Iidem Ablegati reduces seriem suae legationis scriptotenus referunt, et super quanto repartitionali quietantias producunt Annonarii Onodiensis, ratione vero gratuiti laboris adsunt quietantiae: quare pro Ablegatis ordinantur Joannes *Borsicz* et Stephanus *Laczkovics* Cassoviam cum instructione et credentionalibus, quibus conferuntur fl. 100.

1682. évi 156. jkl. Gyöngyössy Stephanus et *Gyürky* Paulus aliique plures pro peragenda rectificatione Portarum deputantur.

GYÖNGYÖSY LÁSZLÓ.

BARAKONYI FERENCZ ÉLETÉHEZ.

I.

1656.

Az nemes Cassa városának főbirája nemzetes Szentkirályi Sebestyén uram ő kegyelme hirével és consensusából.

Én Kozma Anna, az néhai nemzetes és vitézlő Barchai János úrnak özvegye, adom tudtára mindeneknek, az kik illik, és vallom ez levelemnek rendiben, hogy én árva özvegységemben ennek előtte való 1643. esztendő tájban néhai szerelmes uramtól reám és neveletlen kis leányomra, néhai Barchai Juliánára Cassán az derék piacz utczában egy kőházam maradván, mely ház Barchai (Bárczai) háznak neveztetik és az kinek az felső kapu felől való szomszédja az Langh János uram háza és az alsó kapu felől való szomszédja az *Alvinczi Péter* uram háza vicináltatik. Ezen kassai házamat

látván, hogy pusztulásra jut, ha gondot nem viselek reá, mivel azért gyámoltalan özvegy asszony lévén és magamnak az kassai lakásban módom nem lévén, azon felül megnevezett kassai házamat adtam volt bizonyos évekig árendában ugyan Kassán lakozó Herteli János uramnak oly conditiók alatt, hogy nekem és maradékimnak esztendőről esztendőre harmincz forintokat tartozzék adni és fizetni, azonkivül az város adóját is esztendőnként tartozzék megadni, ugymint hat-hat forintot; hogy az házam el ne pusztuljon, engedtem volt azon Hertelyi János uramnak azt is meg, hogy szabadon építse és ha árendán felül valamit építtet ő kegyelme, eltelvén az arendatorius terminus és kezemhez akarom azon házamat vennem, valamennyi summával többet fizet ő kegyelme az épületért az árendán felül, akkor azt kassai főbiró uram és az nemes tanács uraméktól arra rendeltetett tanácsbeli főemberek valamire becsülik és itélik az épületet, tehát tempore redemptionis vagy én avagy az én szerelmes leányom kezünkhöz akarjuk azon házat vennünk és váltanunk, tehát az épületnek az árát tartozunk Hertelyi János uramnak letenni és egyszersmind megfizetni és ugyan azon házat kezünkhöz venni; akarván azért ezen arendatoriához magamat alkalmaztatnom, mivel Isten az én szerelmes leányomat nekem holtig való keserüségemre szemem előtt ez világból kivitte és az örök életnek elbirására magának választotta, az kassai nemes városnak bevett jó szokása és törvénye szerint néhai szerelmes leányomról praecise csak én reám, ugymint leányomnak édes anyjára szállott és maradott vissza azon Cassai civilis kőházam. Akarván azért ezen kassai házamat életemben s magam kezéhez vennem, találtam meg az én kedves öcsém *Barakonyi Ferencz* és Kozma Gergely urunk által az méltóságos magyarországi palatinus gróf Vesseleni Ferencz uramat ő nagyságát, mely öcsémuraim ő kegyelmek instántiájokra palatinus urunk ő nagysága irt az nemes Cassa városa főbirájának és az nemes tanácsnak, hogy ő kegyelmek bizonyos atyjokfiait az nemes tanács közül bocsássák ki s azon háznak épületit megjárják s meglássák és megbecsüljék ő kegyelmek, hogy ennyi ideig való árendáján felül mennyire mehetett az épületnek ára és mostan mit érne az etc. Mely méltóságos palatinus urunk ő nagysága levelét ugyan az én bizodalmas és kedves öcsém *Barakonyi Ferencz* uram maga bevitte és praesentalta cassai főbiró nemzetes Szentkirályi Sebestyén uramnak és az nemes tanácsnak, az mellett öcsém Barakonyi Ferencz uram szóval is proponálván azon cassai házamnak dolgát az nemes tanács előtt. Melyre képest ugyanazon napon, ugymint die 3 Martii anno 1656 mindjárt cassai főbíró uram ő kegyelme és az nemes tanács becsületes tanácsbeli négy atyjokfiát, ugymint az nemzetes és becsületes Kroner György, Hangodi Benedek, Márkus Mihály és Cassai István uramékat ő kegyelmeket bocsátottak magok közül azon Barchai háznak épületét meglátni és megbecsülni. Midőn azért azon felül megnevezett becsületes tanácsbeli főemberek az háznak minden ujonnan való épületét eljárták volna és meglátták volna, elsőben ő kegyelmek Herteli János uramtól az arendatoria levelet előkérvén, melyből kitetszett, hogy majd tizenkét egész esztendeje vagyon, az mióta ő kegyelme egy pénzt sem fizetett azon háztól sem nekem, sem néhai szerelmes leányomnak,

mely arenda pénz extendáltatott ad florenos 360. Azonban Herteli János uramis producálta azon becsületes nemes tanácsbeli főemberek előtt az ő kegyelme auczugh [1] levelét és lajstromát, hogy mennyit fizetett akkor, az mikor építette az munkásoknak és mesterembereknek, mely lajstrom szerint extendáltatott, az ő kegyelme akkori fizetése circiter ezerkétszáz egynéhány forintokra. Ezen summából azért elsőben excindálván azon tanácsbeli becsületes főemberek az arendatoria summát, ugymint fl. 360, annakutána mivel az faépületeknek romladozását láttuk, ő kegyelmek praemittálták az köztünk való compositiót. Mely nemes tanácsbeli főemberek ő kegyelmek állal sok fáradságok után ő kegyelmek ugy ment véghez, hogy kész pénzt adják statim et de facto Hertelyi János urnak az árendán felül négyszáz magyar forintokat, mely summa pénznek, én árva özvegy asszonyi áltat levén, az megadására és fizetésére elégtelen voltam, hanem az én jóakaró és bizodalmas öcsém *Barakonyi Ferencz* uram ő kegyelme ugyanazon becsületes nemes tanácsbeli főemberek előtt Hertelyi János úrnak aranyul és tallérul a négyszáz magyar forintokat deponálta és megadta, kiről Hertelyi János uram azon becsületes tanácsbeli főemberek előtt quietálta is öcsém *Barakonyi Ferencz* urat és azon órában az házat per manus nekem Kozma Annának Herteli János ur ugyanazon becsületes nemes tanácsbeli főemberek előtt kezembe adta és bocsátotta s minden aucczugit, lajstromát és arendatoria leveleit azon órában ide adta és azon házból minden közit és jussát kivette. Az házat kezemben bocsátván Herteli János uram, az nemes Cassa városának adószedő atyjokfia az becsületes Ujhelyi Mihály uram ő kegyelme azon becsületes tanácsbeli főemberek előtt az nemes Cassa városának lajstromos könyvét előlvevén, ab anno 1643 huiusque extendálódott ez jelen való 1656 esztendő adójával és zeller-pénzével együtt ad fl. 26 mely huszonhat forintot is öcsém, *Barakonyi Ferencz* uram ő kegyelme mindjárt ugyanakkor ő kegyelmek előtt megadott Ujhelyi Mihály úrnak, kiről Ujhelyi Mihály uram quietálta *Barakonyi Ferencz* urat. Ezeken kívül az nemes Kassa városának jó rendtartása és szokása s bevett törvénye szerint azon becsületes tanácsbeli főembereket is fáradságokért conteltálta *Barakonyi Ferencz* uram ő kegyelme, ugymint az négy becsületes embernek adott ő kegyelme talleros Nr. 4 in summa, az kit most készpénzül adott és fizetett öcsém *Barakonyi Ferencz* uram ezen házamért, teszen fl. numero négyszázharminczhárom den. 20. Ehhez adván az esztendőnként való arendatoria pénzt, teszen in summa hétszázkilenczvenhárom forintot és den. 20, az mint most ezen cassai házam kezemhez került és birodalmam alá vehettem. Mivel azert én gyámoltalan árva és beteges özvegyasszony levén, megtekintvén az én bizodalmas jóakaró öcsém nemzetes *Barakonyi Ferencz* urnak én hozzám való atyafiságos jóakaratját és szolgálatját s mind penig ezen házamnak kezemhez való vétében sok költségét, az kiket feljebb megirtam s mint penig mostani szükségemben való adakozását, hogy kérésemre adott ő kegyelme nekem kétszáz bárányozni való juhokat táplálásomra való majorkodásomra, melyek alatt

[1] Auszug?

inkább mind most bárányok lesznek, viszont az én kérésemre adott öcsém Kozma Gergely uramnak választva az barakonyi majorban levő ökrei közül kettőt, az juhoknak penig bokrát [1] most az Tiszántúl is különben öt forintnál nem adják, azért az kétszáz juhnak az ára lenne flor nr. 500 és az két jó ökörnek az ára teszen fl. nr. 50. Ilyen sok jóakaratjáért és költségeért öcsém uramnak én is háladatlan nem akarván lennem, hanem becsületes Kassa városának főbirája nemzetes Szentkirályi Sebestyén uram kegyelme előtt ez mai napon ezen felül megnevezett kassai házamat örökösen adom és vallom az én kedves öcsém *Barakonyi Ferencz* úrnak és az ő kegyelme szerelmes házastársának nemzetes Lekcsei Sulyok Borbála asszonynak és ő kegyelmek mindkét ágon levő maradékainak, successorinak, legatariusinak jure perpetuo et irrevocabili fiúról fiúra és nemzetségről nemzetségre birhassák ő kegyelmek örökös igazsággal. És sem én magam, sem az én mindkét ágon levő atyámfiai és successorim s legatariusim senki ezek közül ezen házhoz semmi jussát és közét soha ne mondhassa, ne is avathassa, sőt ha jövendőben öcsém *Barakonyi Ferencz* urnak és feleségének, Sulyok Borbála asszonynak (kit Isten eltávoztasson) mindkét ágon magva szakadna, szabad dispositiójában legyen ő kegyelmeknek és maradékinak valakinek akarják, annak adhassák és hagyhassák akár pénzben s akár testamentumban.

Az minthogy vallom, adom azon felül megemlített házamat ő kegyelmeknek nemzetes *Barakonyi Ferencz* öcsém urnak és az ő kegyelme szerelmes házastársának nemzetes Lekczei Sulyok Borbála asszonynak és mindkét ágon levő s ezután Isten kegyelmességéből leendő ő kegyelmek maradékinak, successorinak és legatariusinak örököseképen és visszahihatatlanul, kivévén abból mindennemü igazságomat, ő kegyelmek birhassák fiuról-fiura és nemzetségről-nemzetségre. Hogyha penig jövendőben ezen örökvallásomról való levelemet vagy magam vagy vér szerint való mindkét ágon levő atyámfiai successorim és legatariusim közül valaki felbontani és violálni akarná vel in toto vel in parte aliqua, annak felbontásának ezer magyar forint legyen az kötele és addig pörét el se kezdhesse, valameddig azon ezer magyar forintokat akkorbeli kassai főbiró úr és az nemes tanács előtt jó, igaz mértékü és kelő pénzül simul et semel, valamennyiszer az fassionalist violálja, le nem teszi, mely violáló személy által leteendő felülmegirt summának hasonfele nemes Kassa városának akkorbeli biráié, fele penig az megálló félé, ugymint nemzetes *Barakonyi Ferencz* uramé és ő kegyelme megnevezett szerelmes házastársáé s mindkét ágon levő maradékié legyen. Az evictiót országunk törvénye szerint mindezekben magamra vállalván és successorimra, hogy ő kegyelmeket és ő kegyelmeknek mindkét ágon levő maradékit és successorit minden törvény szerint való háborgatók ellen magam, maradékim, successorim tartozzunk azon ország törvényében denotált büntetésnek alatta magunk saját költségünkkel és fáradságunkkal megoltalmazni. Melyet ha nem cselekednénk, tehát ez levelem erejével valaholott ez Magyar országban akármely vármegyében, az hol jószágunk találtatik azon vármegyének azon processusban

[1] Párját.

levő egyik szolgabirája plenaris executiot tehessen és tehethessen seclusis omnibus et quibusvis juridicis remediis temporibusque juristitioriis. Ezen levelemet és örökvallásomat kegyelmed nemes Kassa városának becsületes főbirája nemzetes Szentkirályi Sebestyén uram az nemes Kassa városának protocollumában és könyvében esztendő s egy nap alatt az nemes városnak bevett jó szokása, rendtartása és törvénye szerint tartozzék kegyelmetek beiratni jövendő bizonyságára és erősségére ez én kegyelmed előtt tett vallásomnak és testamentum szerint való dispositiómnak. Melyet magam pecsétemmel és keresztvonás formára írt kezem irásával megerősítvén, adtam ilyen becsületes nemes személyek előtt, ugymint az nemes Kassa városának nemes tanácsának tagjai: Kroner György, Hangodi Benedek, Markus Mihály és Kassai Istvén urak előtt. Datum in regia ac libera civitate Cassoviensi die 3 mensis Martii anno Domini millesimo sexcentesimo quinquagasimo sexto.

Néhai Barchai Jánosnak megmaradott özvegyének keresztvonása és pecséte. Kozma Anna.

Én *Barakonyi Ferencz* az nemes Cassa városának jó rendtartása és szokása szerint valaminemű adó avagy egyéb onus tartozik azon házamtól, azt én is praestálom és maradékim is tartozzanak praestálni és supportálni.[1]

Coram me Sebastiano Szentkirály pro tempore liberae ac regiae civitatis Cassoviensis iudice. Salvo tamen iure alieno, Sebastiano Szentkirály. Coram me Stephano Kassay, Kroner György. Benedictus Hangody.

(Eredetije papiroson, rányomott négy piros, gyűrüspecséttel, Kassa városa levéltára, 8332. sz. a.)

II.

1656.

Az nemes Kassa városának főbírája nemzetes Szentkirályi Sebestyén uram ő kegyelme hirével és consensusából.

Én Fáji Gábor, az néhai Fái György uram atyámnak néhai Barchai[2] Sophia asszonytól való fia adom tudtára mindeneknek és szabad jó akaratomból vallom ez levelemnek rendiben (és magamra is vállalván Isten Kegyelmességéből immáron születve és ennek utánna születendő gyermekimnek, successorimnak, lęgatariusimnak, az kiket tudniillik ez ide alól megirandó dolog most avagy jövendőben akármi formán illethetne törvény szerint való terheket ?) hogy én bizonyos és eltávoztathatatlan szükségeimtől viseltetvén kénszerítettem az én jóakaró uramtól, nemzetes *Barakonyi Ferencz* uramtól és az ő kegyelme szerelmes házastársától, nemzetes Lekczei Sulyok Borbála asszonytól bizonyos számú summa pénzt, úgymint kétszáz és ötven magyar forintokat és két jármos ökröket felvennem, mely ő kegyelme jóakaratjáért én is szabad jóakaratomból adom és vallom nemes szabad királyi Kassa városában néhai Barchaiak házában való mindennemü igazságomat és rata portiomat,

[1] Barakonyi sajátkezü sorai.
[2] Bárczay.

valamelyek most és jövendőben engemet és az én maradékimat azon házban illetnek és illethetnek jure perpetuo et irrevocabili, hogy sem én magam, maradékim, successorim, legatariusim utriusque sexus universi, azon házbeli rata portionkhoz semminemű közünket és jussunkat soha nem mondjuk avagy praetendáljuk. Az minthogy per manus adom és vallom, azon kassai házban való rata portiomat magam, maradékim, successorim utriusque sexus universi nemzetes *Barakonyi Ferencz* és ő kegyelme szerelmes házastársának nemzetes Lekczei Sulyok Borbála asszonynak és mindkét ágon levő ő kegyelmek maradékinak, successorinak legatariussinak minden azon igazsággal, valamellyel magam és successorim is birhattuk volna örökösképpen és visszahíhatatlanul, úgy hogy ő kegyelmek bírhassák örökösen fiúról fiúra és nemzetségről nemzetségre. Hogyha penig ez én örök vallásomat magam vagy maradékim, successorim avagy legatariusim közül utriusque sexus universi vel in toto vel in aliqua sua parte violálni akarnánk, annak kötele száz arany legyen és pörit addig el se kezdhesse, meddig simul et semel jó és igaz mértékü aranyúl akkorbeli kassai biró uram és az nemes kassai tanács előtt le nem teszi azon száz aranyakat, melynek fele az nemes kassai biró uramé az nemes tanácscsal együtt, fele penig az megálló félé legyen. Ezen levelemet és örök vallásomat kegyelmed, nemes Kassa városának főbírája, nemzetes Szentkirályi Sebestyén uram az nemes Kassa városának protocollumában és könyvében esztendő és egy nap alatt az nemes városnak bevett jó szokása s rendtartása szerint tartozzék kegyelmeték beiratni jövendő bizonyságára és erősségére ez én, kegyelmetek előtt tett örökvallásomnak, melyről magam saját pecsétemmel és kezemirásával megerősített kérelmet adtam és ide alább megírt becsületes nemes személyek előtt. Datum in oppido Szepsi die 14 Julii, anno Domini 1656.

Fái Gábor.
(P. H.)

Coram me Sebastiano Szentkiráli pro tempore iudici primario regiae ac liberae civitatis Cassoviensis, salvo tamen iure alieno.

Coram me Nicolao Becz (?)
(P. H.)

Coram me Stephano Nykházi Judlium comitatus Abauyvariensis.
Coram me Stephano Bogdany.[1]
(P. H.)

Coram me Johanne R. (?) alias Porony.
(P. H.)

Kívül: Anno 1656, die 14 Julii Fáy Gábor uramtól ez szerint vettem meg az cassai házban való rata portióját örök áron.

(Eredetije papiron, öt rányomott piros pecséttel, Kassa v. lvt. 8333. sz. a.

[1] Czímerében jobbra néző, kivont kardot tartó oroszlány!!! A 8818. számú 1664-ben kelt okirat szerint Bogdány István 1655-ben »nemes egri káptalan nótáriusa« végrendeletet tett.

III.

1662.

Generose Domine, Amice mihi observandissime.

Mostani alkalmatossággal akarnám requirálnom kegyelmedet, mivel már vagyon kegyelmed előtt Bosniak uram legatariusi és feleségem jószága végett micsoda controversiánk volt, mely dolog végett sógor Vér Ferencz uram plenipotentiával az atyafiak tetszéséből Pozsonyban az mostani országgyülésére felbocsátottuk volt, kinek kimenetele különben nem lehetett, hanem amicabiliter való compositióra kellett menni. Mely dologban nemzetes *Barakoni Ferencz* uram sokat fáradozván mi megtekintettünk ő kegyelme fáradtságát, közönséges akaratból adtuk ő kegyelmének az kassai felső hostátban levő, Bornemissza uramtól reánk szállott kertet, melyet ugyanezen levelem praesentáló becsületes szolgám, nemzetes Doboczi János uram által kegyelmed előtt fateáltatom mind magam s mind feleségem képében hasonlóképpen valamint sógor Vér Ferencz uram ő kegyelme fassionalest teszen és per manus bocsátom. Isten éltesse kegyelmedet sokáig jó egésségben, Datum Lipcze várában 28 Julii 1662.

Generosae Dominationis Vestrae amicus ad serviendum paratissimus

Comes Ladislaus Wesseleny.

Kívül: Generoso domino Michaeli Kálai iudici primario liberae regiaeque civitatis Cassoviensis etc. domino amico observandissimo.

(Eredetije papiroson, zárlatán piros pecséttel, Kassa város levéltára 8684. sz. a.) KEMÉNY LAJOS.

LASKAI JÁNOS VERSES LEVELE IFJ. GRÓF BETHLEN ISTVÁNHOZ CHARICLEÁRÓL.

Az alább olvasható verset a budapesti egyetemi könyvtár kézirattárából adjuk ki. Az eredeti XVII. századi kéz írása, tehát ha nem a szerző írása, akkor egykorú vagy közelkorú másolat. A borítéklapon Szilágyi Sándornak ez a jegyzete van: »É. n. [Év nélkül.] 1630—35. Laskai Csókás[1] János: Bethlen Istvánhoz intézett »Kariklia« czímű költeménye.« Ezt vették be a kézirati katalógusba is. Szilágyi ezt a jegyzetet részben az eredeti kézírás felirata alapján írta, ennek hátlapján olvasható a czím is: *Crariklea* [így]. De honnan vette a szerző nevét? Felismerte benne Laskai kezeírását, vagy talán eredetileg azon colligatum indexében, a melynek 728—40. lapját képezte, meg volt nevezve a szerző, vagy csak feltevés a mű elejének személyi vonatkozású részei alapján? Ezt ma

[1] A *Csókás* névnek, melynél Szilágyi úgy látszik a XVI. században élt »Petrus Lascovius Monedolatus«-ra gondolt, aligha van alapja, Laskaiink legalább sohase használja.

már nem tudjuk megmondani. Mindenesetre nagy a valószínűsége a Laskai szerzőségének. Bod Péter »Athenás«-ában két Laskai Jánost is említ: az egyik debreczeni »mester« vagy tanár, az »Aesopus élete« fordítója, a XVI. században élt, a másik 1629-ben »ment Német országba [tul. Leydenbe] tanulni elsőben 1629-dik eszt. de annak utánna egynehányszor valami nagy Uri emberek gyermekeikkel. Lett vólt az Etsedi Ekklésiában Gróf Bethlen István Urnak papja.« Azután felsorolja 1638-ban, 1641-ben, 1644-ben kiadott vallási tárgyú műveit. Az utóbbit gróf Iktári Bethlen Istvánnak ajánlotta. Szilády Áron e folyóirat 1897. évfolyamában (40—54. l.) »Pasquillus. Cantio apologica« czímen kiadván egy Laskai Jánosnak tulajdonított pasquillust, a magyar pasquillus-irodalom rövid történetét is magában foglaló becses bevezetésében összegyűjtötte és kritikailag megrostálta a rávonatkozó életrajzi adatokat. Kimutatta, hogy Laskai nem volt ecsedi pap, mint Bod hitte, hanem az öreg Bethlen István egyik deákja. Ugyancsak Szilády idézi Szalárdi következő jellemzését Laskairól: »Bethlen István Laskai János nevű becsületes jó ifjú ember, értelmes, elmés és szép tudományú szolgáját, melynél arra alkalmatosabb szolgája nem is vala Palóczi Jánoson kívül, ki már meg élemettyebb s nagyobb experientiával is bírván, hogy maga is minden dolgaiban annak tanácsával élne, maga mellől nem akarja vala távol bocsátani. És így a csauzzal Laskai János nagy postán portára besietvén, mindaddig agense lőn urának, még a dolog fegyver és békesség által eligazodott vala.« Ezt a Laskait Benkő József mint történetírót is említi »Erdély kézirati történetíróiról« cz. értekezésében. Műve, melyet Benkő még látott, sőt ki akart adni, de Mikó Imre már hasztalan keresett (Figyelő III. 1877. 142. l.), az 1588—1622-ig terjedő korszak történetét tárgyalta.

Ez a Laskai, aki öreg Bethlen István környezetében élt, tollforgató ember volt, sőt mint a neki tulajdonított pasquillus mutatja, verselt is, tehát írhatta a Caricleát is. Kissé különösnek látszik ugyan, hogy ha az idősb Bethlen István iródeákja volt, hogyan írhatja ezt a fiáról: »Még edtzernél többszer éngemet nem látott«, de ezt úgy magyarázhatjuk, hogy az ifjú Bethlen már elhagyta a szülei házat, amikor Laskai oda került. Szilágyi az ének írási idejét 1630—5-re teszi, de ez már azért sem lehet, mert Bethlen István 1632. decz. 23-án meghalt. (L. Acsády: Széchy Mária 53. l. Szilády id. közl., Szabó-Hellebrant: RMK. III./I. 1506. sz.) Ifjú Bethlen Istvánról az egykorú írók nagy elismeréssel szólnak; szinte kivétel nélkül magasztalják okos elméjét, vitézségét, tudományszeretetét. Bethlen Gábornak mielőtt Brandenburgi Katalinnal

egybekelt, nagy tervei voltak vele, utódának szánta s gondos nevelésben részesítette. 1619-ben a heidelbergi egyetemre küldte s itt a tizennégy éves ifjú (Szabó-Hellebrant RMK. III/I. 1292. sz. Szinnyei M. Irók I. K. 1021. h. XVI-ot ír) karácsony előtt való napon a theologusok tantermében beszédet tartott Krisztus születéséről, mely nyomtatásban is megjelent; neki ajánlotta Pareus a »Delitiae poetarum« (1619.) és Szenczi Molnár »Syllecta scholastica« (1621. márcz 10.) cz. kiadványát. Később váradi kapitány és Bihar főispánja volt. Szécsi Máriával 1627. máj. 30-án kelt egybe.

Laskai verses levele inkább keletkezése körülményei és irodalomtörténeti vonatkozásai, mint tartalma miatt érdekes. Az ifjú gróf olvasni szeretné Theagenes és Chariclea szerelmi történetét s Laskaihoz fordul érte. Laskai azonnal tollat ragad s mint mondja »éjjel s nappal«, még álmát is félbeszakítva írta »az mint irni tudott«. A Chariclea történetére úgy látszik, hogy csak homályosan emlékezett s a helyet mindenféle más szerelmi történettel töltötte ki. Elmondja a Menelaus és Cyampus, Capanaeus és Evadne, Pyramus és Tisbe, Jupiter és Semele stb. történetét, némelyiket bővebben, mint a Charicleáét.

Irodalomtörténeti érdekű a következő helye:

> Másikat gondolam hogy ezt ki ßerzette,
> *Németbűl magjarra versekben rendelte*
> Szép Rythmusok ßerént edgibe ßedegette
> Igaz ßeretőknek kedvekre mivelte,
> Tudom annak nevét Nagyságod értette.
> Noha tellyességgell el nem végezhette
> Ez éneknek rendit végben nem vihette
> Mivel ez nélkülis elég dolgát lelte,
> De nagy bölcs elméjét ebben addig tőrte,
> Hogy Iffiaknak elég például rendelte
>
> (56—65. v. s.)

Ki volt ez a Chariclea-fordító, a kinek nevét Laskai elhallgatja, mert felteszi, hogy Bethlen úgyis ismeri? Eszünkbe jut az a Chariclea-fordítás, melyet »régi versek rongyának« nevezve Gyöngyösi használt fel a maga »Charicleá«-jához. Űgy de újabban kiderült, hogy ezek a »régi versek« ugyanazok, a melyek a Zrinyi-könyvtárból kerültek elő (Akad. Ért. 1891. 400—416. l.), fordítójuk pedig Gyulaffi Lászlónak Fráter Pálhoz intézett levele szerint (»Adak ertesemre, hogy egy kariklea historia, melyet Czobor Mihalj uram forditot vala deakbol magiar versekre kegyelmednél volna.«) Czobor Mihály, a ki c. 1570—1616-ig élt s a Charicleát 1590. tájban fordíthatta, *nem görög eredetiből,* hanem latin

fordításból. (Irod. Közl. 1901. 53—62. l.) Új adat a Laskai utalásában, hogy *nem deákból, hanem németből* fordította a Charicleát. Vagy ez ismét más fordítás lenne és nem a Czoboré? Az sem lehetetlen ugyan, hogy egyszerre egymásról mit sem tudva, két író foglalkozik ugyanazon tárgygyal, de kevéssé valószínű, hogy mindkettő műve egyformán csonkán maradjon, mint ahogy csonkán maradt a Zrinyi-könyvtáré, a Gyöngyösi által felhasznált és a Laskai által említett fordítás. Az is aligha puszta véletlen, hogy Laskai verses levelének ugyanaz a strófaszerkezete (öt egyrímű 12 szótagú sor), mint a Zrinyi-könyvtár (mondjuk Czobor-féle) Charicléa-fordításának.

De ha mind a három adatot egy műre (t. i. a Zrinyi-könyvtár fordítására) vonatkoztatjuk is, nem merném határozottan állítani, hogy a Czobor-féle fordítás tehát nem deákból, hanem németből készült: Gyulaffi épenúgy tévedhetett, mint Laskai, ezt a latin és magyar, illetőleg német és magyar szöveg összevetéséből kell és lehet megállapítani.

* * *

1a: Illustrissimo Spectabili ac Magnifico D*omi*no St*eph*ano Bethlen Iuniori de Iktár Comiti, Servitiorum Suorum semper pro*m*ptissima*m* ac humilimam commendatione*m*.[1]

N*agyság*od levelét meg adván én nékem
Mint nagy Groff Urfitol beczűlettel vette*m*,
Abban mit poronczol rendel meg értettem,
De hogi méltatlanul ßolgája tetettem,
5[2] N*agyság*odnak ßivből azonnal engettem.
De hogj éltedéglen választ nem tehettem,
Irásomban, és még eddig nem kereste*m*
N*agyság*odat, bizony modot nem lelhettem,
Ez dologrul, kiről meg boczássa vétkem,
10 Kérem N*agyság*odot kegielmesse*n* nékem.
N*agyság*od im azért miként poronczolta
Leveliben nékem, és előmben atta,
Valamint éneke két Iffiunak tartya,
Meg irván sietvén aztot Puntrol Puntra,
15 Hogi lenne irasa mind czak egi manusra.
Mihelyt én kezemben akatt ehez fogtam,
Dolgomat érette azért hátra hattam,
Az mint irni tudok éjel, s, nappall irta*m*,
Almamat giakorta érte ßakaßtottam,
20 Mint Epimenides sokat nem aluttam,

[1] A kéziratot betűhíven közöljük, de a rövidítéseket feloldottuk és azokat a nyomtatásban cursiv szedéssel különböztettük meg.
[2] A verssorok az eredeti kéziratban nincsenek megszámozva.

Az Epimenidest mert Creta ßigetben,
Iuhért kűldte vala az Attya mezőben,
Keresvén juhokot ßéllyel ßigetekben,
Fáradván ballaga edgi Barlang kőzepben,
25 Ott aluvék eotven heted eßtendeiglen.

És *m*ikor[1] az után ott fel serkent volna,
Ki jővén barlangbol mezőben meg álla
Szellyel ßemeivel erőssen vigiáza,
Iuhokat valahol ha tálálhatnója,[2]
30 Két vagi három ora eftvéli alvása.

Maga addig hova lettek ki mondhattya
Még czak ßőr ßálatis fenki nem tudhattya,
Nem lelvén juhokot mezőtt addig futtya,
Haza menyen tehát mind Attja,s, mind Annya
35 Régen meg holta*na*k, ninczis marádekja

De N*agyság*od erre honnan inditatott
Hogi poronczolatott errul nékem adott, ||
Ha

1b: Ha nap fénytűl mikor az eczak el zárlott
Itt ßegény ßállásán N*agyság*od meg ßállott
40 Még edtzernél tőbszer éngemet ne*m* látott.

Másik N*agyság*odnak lám Deáki vannak
Ejel és mind nappall kik hive*n* ßolgál*na*k,
De hivatallyokban ferénye*n* forgod*na*k,
Kik egi felé és ki más fele irkálnak
45 Ezeremnel tudom sokkall jobba*n* irnak.

Gondolom elébbi ßolgált Ura*m* dolga,
Az kinél ez ének nála va*gy*on irva,
Réghi ßolgálatért hogi meg nem utálta,
Eo ßegény ßolgáját, de sőt commendálta
50 Légien az I*ste*ntűl érette meg áldva.

De mit mondgjak, s irjak tehát ez énekbe,
Holott kellett néznem három ßeméllyekre
Mindenik fő réndű és Uri nemzetre,
Egyik ßolgált Ur*am* ki poronczolt erre,
55 Meg irnám, intéset nem tehete*m* félre.

Másikat gondolam hogi ezt ki ßerzette,
Németbűl magjarra versekben rendelte
Szép Rythmusok ßerént edgibe ßedegette
Igaz ßeretők*ne*k kedvekre mivelte,
60 Tudom annak nevét N*agyság*od értette.

Noha tellyességgell el nem végezhette
Ez ének*ne*k rendit végben nem vihette,

[1] Az »m« kiszakadva.
[2] Igy!

Mivel ez nélkűlis elég dolgát lelte,
De nagi bőlcz elméjet ebben addig tőrte,
65 Hogi Iffiak*na*k elég például rendelte.
Harmadikat fellyebb ighen meg gondolta*m*,
Hogi az tékentetes Ur levelét látta*m*
Poronczolattyának azonnall helyt attam,
N*agységod*tol reá mihelyt indittattam,
70 Ez historiáczkát mindgiárt irton irtam.
Annak irásával nemis sokat késtem,
Nappali dolgomtul mert mihelyt űrűlte*m*,
Deli álmaimbol vagi hogi ha ebrűltem,
Azonnall iráshoz siettséggell kezdtem,
75 I*ste*n meg engette már vegbennis vittem.
Bizony dolog czudas hogi az Teagenes,
Minden erkőlczében felette igienes ||
Az
2a: Az ő mátkájához ollyan ßerelmetes,
Az Caricleais abban pedig edgies,
80 Méghis nem árt nékik Amor noha merges.
De tisztán áldozták az Hymenæus*na*k,
Az ki volt Istene ßűzesség virág*na*k,
Noha sokat ßéllyel edgiűtt bujdosta*na*k,
Az mellett néhányßor rabsagra jutottak,
85 De méghis nem tutták izit házassag*na*k.
Mert idő nap előtt nem akartak élni
Szent Házasság kivűl egi máſt meg ismérni,
Diánátis inkább akarták tißtelni,
Hogi ſem mint Venus*na*k okalbol aldozni,
90 Előbb hazátokban de akartok menni.
Itt lehet azérton elób Cariclea,
Szerelmes mátkáját eleiben hija,
Mert tudgja ferfinak természeti buja
Mind addig ßép ßoval Teagenest vija,
95 Valamig hitivel azt fel nem fogadgia,
Mig haza nem ernek addig hogi ne*m* bántja
Leányi voltábol meg nem Aßßonyitya,
Az kivűl ſemmiből őtet meg nem tiltya,
Szerelmét az felől ugian véle tartya
100 Nem egiéb halálnal tőlle meg ßakaßtya.
Az Teagenesis arra reá hajla,
Mert eo k . . . . ságát felette jovallya,
Nagi erős hitivel megis comfirmállya,
Hogi ő fogadását igazán meg állya,
105 Magát életével nékÿs ajánlya,
Illyen nagj ßerelme vala két Iffiak*na*k,
Kik*ne*k ßép mátkájok nállok jegjbe*n* vala,

Edgiiket nevezték vitéz Cyampus*nak*,
másikat pediglen az Menelaus*nak*,
110 Kik atták magokat giakrõ vadászat*nak*.
Midőn edgjkor azért vadászni menné*nek*,
Sok kopot, s, agarat véllek ki vivé*nek*
Otthon eo mátkájok kéttsegesse lőnek,
Hogi ßeretőjekhez néha czéllengnének,
115 Csak hamar utánnok őkis erede*nek*,
Meg akarván látni hova járkálnának
Hogi ollyan giakorta hazul indulnának, ||
Edgi
2b Egi cserében titkon őkis bé állá*nak*,
Ebekkellis azok cserében oßlá*nak*,
120 Nagi sok kialtassall, hajcz ßokot mondá*nak*,
De mint esik dolgok hogy ott sulogná*nak*
Leányok czerében ketten lomoznának,
Bokrok kőszt a' kopok addig cziholá*nak*
Agarakis végre rájok akadának,
125 Vadak gianánt oket ott mind el ßaggaták,
Az két vitéz Urfi hogi oda jutának,
Meg ismére testett kiki mátkájá*nak*
Nagi soka felettek keményt jajgatá*nak*,
Azért ßerelmekért ugi tanáczkozá*nak*,
130 Mindenik fegiverben bé boczátkozná*nak*,
Nem kicziny dolog hát hidgjed a ßerele*m*,
Venuſtol ßármazott mert a' giõzedelem,
Ki ſokak*nak* léßen csupa czak ſérelem,
Némellyek*nek* pedig feje veßedelem,
135 Másokn*ak* vißontak neve pőkedelem,
Mert szolyak Asopus király leányarol,
Kit az Capane*us* vett volt házas tarsul,
Ez olly fõ vitéz volt nem félt ſemi harcztul,
Hanem végre egből fel fuvalkodasbul
140 Az Juppiter Istent hitta volt bajnokul.
Azt irja Statius azzal õ azt nierte
Iuppiter haragját fejére gerjeszte,
Nagi menykővel őtet Egből agion ütte,
Eo erdemes ſologiát azzall meg fizette,
145 Felfuvalkodasert ezen végét érte.
Kit hogj Feleséghe keményen siratta,
Az Evadne Aſz*ony* ſokat ohajtana
Holt teste égetni rakás fát hordatna,
Hammát koporsoban hogi bé czinálhatná,
150 Eßt emlekezetűl házánál meg hadná.
Azonban rakás fa hogj keményen égne,
Az holt teſtel edgiűtt ighen fűstelegne,
Várja hogi a tűznek ßernjet langja lenne,

Ura ßerelméjert ő bele ßőkelle,
155 Igi mind a' két teſt ott hertelen meg ége. ||
Lycurg*us*
3a Lycurg*us* lányátis Amor ebben hozta
Traclina királynét de meg nem válaßtá
Phyllis Aß*ont* tűze mérge ugi giulaßtá
Demophoon ßerelmét annyéra ohajta,
160 Egy mondula fára magát fel akaszta,
Pyramus Iffiuis az miatt mint jára
Tybé[1] ßép leánnyal ugi végeſzték vala,
Babylloniá*n* kül vagion edgi hires fa,
Ejell az Városból ki mennének oda,
165 Ott meg várnák egi máſt meddig elé jutna,
Leány hagjott hellyre elébb oda juta,
Tehát ő az alatt edgi oroſzlányt láta,
Ruháit njakábol hamar ki forditta,
Eleiben főldre sietve hagittá,
170 Eo maga bokorba*n* sietve bé juta[2]
Oroszlány ruháját ott mind el ßaggata,
Rut véres tajtékos fogaival rága,
Azis futván onnét foltonként ot hagia
Pyramus is juta az ruhát meg láta
175 Az vad ßaggatta el leányt azt álitá.
Leánny*na*k halálán felette buskodék,
Rut veres ruháján sokat siránkozék,
Végre ő magában addig gondołkozék,
Halálnak mérgével erősen birkózék,
180 Éles fegiverében belé bocsátkozék.
Leányis nem soka a fához vißa[3] mene,
Nagy félve czellengve mikor oda ére
Láta ßerelmé*ne*k nagi meßße foly vére,
Ő is holt testinél ott addig keserge,
185 Belé bocsátkozék ott azo*n* fegiverbe.
Nemellyikét pedig Amor meg trefállya,
Kicziny vagi nagi rendű ő azt ne*m* gondollja,
Hamis kiztikivel mind addig onßollya,
Nagi mérges tűzével foggattya, s, furdallya.
190 Hogi végre sokképpe*n* őtet meg gugollja
Az Theas városban Cadm*us* Király leánt,
Meg ßerette vala juppiter formáját,[4] ||
Erte

[1] Igy, tollhiba *Tisbe* helyett.
[2] *j* javítva.
[3] Lehuzva utána: juta.
[4] Utána lehuzva: Szerelmesse*n* ketten vélle mulatozna,
Kedvessennis azzall gjakran vigadozna,
Juno csalárdtságot rólla igi gondola.
Vala

3b Erte feleséget meg unta Junojat,
De végre Junois meg álla bußuját,
195 Semelje leányon igi tőlte ki buját.
Mikoron leányhoz nagi gjakorta járna
Juppiter sok képpen hozzája kullogna,
Szerelmessen ketten vélle mulatozna,
Kedvessenis azzall sokßor vigadozna
200 Juno czalárdtságot rolla igi gondola.
Vala Semelenek egi vén ßolgálója,
Kőrnyüllőtte valo igen jo bábája,
Látogatott sokßor ez Aszszony hozzája,
Királyis leányát bizta ő reája,
205 Mivel az előttis volt néki Dajkája.
Az Bába képében Juno hozzá mene,
A leányhoz titkon éjel házban lepe,
Sok dolgokrol vélle akkor beßélgete,
Beßéd kőszt nékie illyen ßokot ejte,
210 Az mire kerdelek kellek felely erre,
Mond meg ha Juppiter valoban ßerete,
Tégedet Aszszonyom jo ßivel kedvelle,
Mikor veled vagyon eszedben vehedde,
Valami fogadást néked ha tészene,
215 Avagi csak hejában tőlled el megiene.
Semele bábának azt felelé, s, monda:
Jo vén Aszszony bizony éngem kerdesz nagira,
De mikor Juppiter mellém jő az agira,
Szerelmeben nekem eszkűszik, s, fogadgia,
220 Valamit kévánok eo tőlle meg adgia,
Vén Aszszony leánynak ismét igi felele,
Aszszonjom ha volnék bizony én Semele,
Juppitertől kérném mikor égből jű le,
És ágiamban mellem oldalára dűlne,
225 Olly pompáson velem mint Junoval élne.
Esztelenűl azért hogj azt kérte volna,
Juppiter az egből agion űtte vala,
Egj menkővel ßegényt ki miatt meg hala,
Mivel hogi ő néki azon eskűtt vala,
230 Valamit kévánna mindent ő meg adna,
Leány Juppitertől de terhesűlt vala,
Jollehet méhében még giermek nem vala ||
Noha

4a Noha meg idetlen de ki vette vala,
Leanybol, s - Juppiter aßt mivelte vala,
235 Maga ágiékában be czinálta vala.
Ideje el jővén gjermek hogj szűleték,
Szintén az fársángban világra adaték,

Az nevét eo néki Bacchus*nak* nevezék,
Bornak Istenének végre tißtelteték
240 Sok Poharok borrall mert akkor tőltet*nek*.
Más trefálásais volt Juno As*zszonynak*
Mert Argeusok*nak* az eo Királyok*nak*,
Inachus Király*nak* egi ßép leányá*nak*,
Nevezeti ßerént neveszték junónak,[1]
245 De foglyava lett volt ezis Cupido*nak*.
Juppiter ennekis esett ßerelmében
Mellyet hogy az Juno vett volna eßébe*n*
Meg haragván reá erősse*n* ßűvében,
Változtatta leányt Tinonak kepeben,
250 - s - Argussall hajtatta nemesis erdőben.[2]
Az Argus*nak* vala ßáz ßeme fejében,
Azok*nak* kettei állott czak fektibe*n*,
Többivel vigiázott mindenkor czerébe,
Meg hatta őrizze erdőben mezőbe,
255 Ne lophassak el azt Archadia földébe.
Juppiter ez dolgot értvé*n* azt mivele,
Mercuriuſt szárnyo*n* hamar oda kűlde,
Meg hagiá az Arguſt mellette meg ölne,
Az Tinot keziből onnat ki mentene,
260 Bosphor*us* Tengere*n* Aegiptumba*n* vinne.
Mercurius gjorsa*n* Argushoz repűle,
Mivel Istenek*nek* eo volt fő kővete,
Bübájos verseket ott addig énekle,
Argus el aluvék, s, a' földre ledűle,
265 Kit Mercuriusis azonnall meg őle.
Midőn az Tinóval onnat meg indula,
Az Aegjptum felé ßép lassa*n* ballaga,
Junónakis hamar tuttára lett vala,
Azonban ſok Darást utánnok támaßta,
270 Mig oda jutnának mardos*nák* oldalba.
De méghis nehezen ő el vitte vala, ‖
Noha
4b Noha Darás miatt vélle baja vala
Mert ßéllyel imide, s, amoda fut vala,
Szarvon fogva vizen ál*t*al vitte vala,
275 Előbbi képiben változtatta vala.
Aegjptumban Kiraly az Osyris lakott,
Kit az ország akkor beczülletbe*n* tartot
Mercurius leányt ott el házasitott,
Feleségűl ennek az Király*nak* adott,
280 De Juno*nak*[3] neve az után hivatott.

[1] Igy, *Io* helyett. Ovidius Met. lib. I.
[2] Igy! V. ö. Metam. I. 689—90 v. s.
[3] Met. I. 747. (Isis).

Juno pedig Argust ott fel kerestette,
Feiből ßemeit mind ki ßedegette
Majorban azonnall azokot vitette,
Egi Páva farkára edgienként helyezte
285 Juno madarának azt oßtán neveßte.

Mit mivel az Amor Iffiu Herculesnek,
Szerelmében ejté ßep leány Ilesnek,[1]
Kinek az ős Attya Thebasbelieknek,
Ő Királya vala Euritus ezeknek,
290 Sokan ő utánna leányaért lesnek[2]

Hercules az leányt annyéra ßerette,
Sokaig ßolgálok köszt hevert mellette,
Végtére ßerelme őtet arra vitte,
Leány ruhájában őt fel őltőztette,
295 Ejel nappall kősztők font, az czelekette,

Az ßerént Achilles jára Siriában
Hogi Laomedefnek laknék udvarában
Az[3] Király leányának esék Amorjában,
Fel őltőzőtt őis leányi ruhában,
300 Laomedontával ugi lakot házában.

Mint jára Mædusa Phorcisnak leánya,
Pallas templomában menven aldoznia,
Neptunusis fogván oda ballagnia,
Amor tűze kößtök kezde szikráznia,
305 Nem Pallast, de Venust kezdék aldoznia.

Kiért Pallás Isten reája haragvék,
Mædusával illyen dolgot czelekedek,
Chimæra érette ighen boßonkodék,
Minden ßál hajai kigyóvá változék,
310 Hogi ő tőlle minden az után irtoznék. ||
De

5a De Caricleának ő igaz ßerelmit
És eo mátkájával edgiűtt való létit,
Az Isten Aszszonyok nem bánták életit,
Sem nem irigilették az eo ßep ßemelyit,
315 Sőt mindenik atta néki segittséghet,

Mert Baráttya vala amaz Pándoránák,
Példáját követte az kemény Aszszonynak,
Ki nagi kedvében volt Pallásnak Vénusnak,
Az nagi Apollonak és Merculiusnak,
320 Kik nagi ajándokkall ajandekozánák.

[1] A. m. Iole.
[2] Lehuzva: lesznek.
[3] Később törölve.

Pallás bőlczességét atta az *Aszszonynak*,
Apollo tanittá rendit musikā*nak*,
Ki nagy kedvében volt Pallás*nak* Venus*nak*,
Venus nagi ßépséget ád ábrázattyá*nak*,
325 Mercurius tudomanyt njujt Pándora*nak*.

Ez bőlcz tudományok Caricleábannis,
Benne fenlette*nek*, sőt bujdostokbannis,
Szerelmek edgj ezért még rabságokbannis,
Álhatatos voltak meg maradt ebbenis —
330 Az mint irva v*agyo*n historiabanis.

Az Teagenesis kész vala halnia,
Miként czelekedék amaz ßép Panthea,
Mikor Cyr*us* menne Babyloniara,
Haddall le vágaték nagi ßerelmes ura,
335 Magátis mindgiaráſt adá az halálra.

De mit mivelt réghen Stránta [1] felesége
Melly Straton Sidonnak volt ő fejedelme
Az városſt Persák*nak* meg ßállá ereje,
Féltvén az ő urát meg öletnék ebbe
340 Maga fegjverével az urát meg ölte.

És holt Urát ßépen őltősztette vala,
Városra ellenség azonban rohana,
Bástyáit erőssen az nép ostromollya,
Az Ura fegiverit ismet hamar rántya
345 Által utvén [2] magát Urára borula.

Ezekert ßomjuzot sokat Cariclea,
Az eo ßerelmé*nek* de nincz ſemmi héja ‖
Az

5b Az Ura halálan pedig Cecilia,
Nagi ßörnyen bánkodvá*n* és ig[i] addig ßija,
350 Senkinek [3] nem ßolván lelkit el ki fuja.

Az Caricleában nem volt rut fősvénység,
De benne tűndőklőt nägj [4] ßemérmetesség,
Ugi viselte magát, hogi sok tolvaj nepseg
Nem bántaná, hanem éppen a ßűzesseg,
355 Benne meg maradott leányi tißtesség.

Igj feljtette réghen az eo tisztességet,
Az Thebas Városban Timoclæa hiret,
Mikor Alexander az város*nak* nepit
Meg vévén *prae*dára hánta volna kénczit,
360 De vitezek kőzűl ßeplősitték teſtit,

[1] Igy.
[2] A. m. ütvén.
[3] Jav. előbb Lelki ...-t akart írni.
[4] A. m. *nagy;* javítással.

Ezen tisztes Aszszony igen háborodot,
Amaz pedig tőlle azon tudakozott,
Sok aranyat és Pénzt hogy eo hova tugott,[1]
Mint edgi ßeretőit ugi tulajdonitott,
365 Aßßonj boßujában néki igjen ßollott,

Mivel ellenséget gjakron reám vartam,
Meg hidgied jo legény sok aranyat dugtam,
Ezüſtet és kénczet im ez kutban hántam,
Fris ruháim fellyüll czak azokra ßortam,
370 Szárazonnis kutat azért czináltattam.

Gondolkodik legény erőssen magában,
Mi képpen láthassa marhát kut kávaban,
És koporithassa czak maga markába,
Többinek ne jutna benne tarsojaban,
375 Az Aszszonynyal oda mene az orában.

Mikor legény nézne oda alá az kutban,
Meg ragadá az lábát taßita be abban,
Ugj teczik nyavalyás bele ugjan dobban,
Sok kővekkel Aszszony benne veri agiban,
380 Ezt mivelé rajta nagi gialazatossan.

Az Alexandernek dolog hirré esék,
Igazán mint történt néki meg beßéllék,
Tißtesség rontása czak ſemmiben mulék
De az mi marháia tőlle praedáltatek, ||
Va-
6a 385 Valamit mondhatott minden meg adaték,

Cyane leányis apjával mint jára,
Nagi reßegséghiben ő hozzá járula
Őtet ßüzességben keményen meg rontya,
Feltiben leányis erőssen titkollya,
390 Az mellyért nagi Peſtis városokra szálla

Templumon azerton mikor áldoznának
Városbéliekis ott sokan volnának
Ketten az Apjával őkis ott álnának,
Az eo modgiok ßerént hogy imátkoznának
395 Az Oraculumtol illy ßok mondatának.

Városbol az Pestis addig meg nem ßünik,
Miglen itt egi ember meg nem büntetődik
Az leány gondolá hogi rolla értődik,
Nagi súgva Attyára érette feddődik,
400 Hogi vetkéért Pestis Városban tűhűdik.

Azonban az Apját űstőkőn ragada,
Űſtőkinél fogva az oltárhoz ránta,

[1] Igy; a. m. *dugott.*

És őtőt késivel ottan fel mészárla,
Aldozat gjanant legjen ez ottan mondá,
405 Magátis meg ölvén ott a' teftnél hala.

Hát mi képpen veszte Pitsenena magát,
Mikoron ßolgálna edgi Romai Polgárt,
Felette ßereté gazda ßolgálóját,
Sokat feddi, s igir, néki ha virágát,
410 Meg engedi ßedni s-venni akarattyát.

Mindgiárt több Nymphaknak kezdė rémánkodni
Hogi ne hadnák őtet azon remenkedik
Mert Pán tißtességhet akarja veßteni,
Hirében [1] nevében őtet meg rontani,
415 Tóban nád ßálakká kezdé változtatni.

De mikor az Pánis oda jutott volna,
Láta hogi nádakka változtatott volna,
Giorsan bé gázola [2] azon őis toba
Az edgiik nád ßálbol egi sipot tsinála,
420 Azon keservessen notakot fuvalla. ||
Nem

6b Nem czuda [3] az leány ha előtte futna,
Utálatos néki az ő ábrázattya,
Homlokában ki nőtt két igjenes ßarva,
Mellyin alá fűggett rut borzos szakálla,
425 Lábai voltanak mint keczkének lába.

Az felett nagj botott ő nála hordozott,
Mezőben, s, berkekben ßelljel ugi ballagot,
Mindenkor hét ßáru sipot nála tartott,
Ha kedve volt notákot azon fuvallott,
430 Minden Páßtor őtet tißtelte, s, imádott.

Nem hagjom el amaz Daphne ßep leántis
Kit igen ßeretett Appollo Istenis,
Egikor ßegényt kezdé ßéllyel kergetniis,
Előtte ßaladni foga az leányis,
435 Ijettiben futva czak meg nem halais.

Meg akar nevének felelni Apollo,
Mert neve nékie mondatik a' Pello,
Nem teczik, de Daphné hogi mondgia Apollo,
Hanem azt akarja hogi legien ujulo,
440 És az mindeneknek sebei orvoslo.

Ez a' Dáphné vala Peneus leánya
Ki Arcadianak akkor volt Királlya,

[1] Javítva.
[2] Javítva gázolná-ból.
[3] Lehuzva után: ha.

Vagi mint mások mondgiak Thessália Ura,
Látván Apollotol hogi nem ßaladhatna,
445 Szép Boroſtyán fára magát változtatta.

Irásom tovább már nem njujtom mert bánna [1]
Edgjűtt olvasniis *Nagyságod* meg unná,
És egiéb dolgait érette el hadná
Noha iráſt Pennám meg ßaporithatná,
450 Több Hiſtoriakkall mert azt állathatná,

De inkább *Nagyságod* boczánatott adgja,
Olvasott elméjét ha ebben fáraßtya,
Vagi valami módon, hogi ha meg bántodgia,
Nehézseget rajtam *Nagyságod* ne hadgja
455 Ez irásoczkámot mikor olvasandgia. ||
Mert

7a Mert én *Nagyságodnak* ajánlom magamat,
Hogi ha nem nézendi méltatlan voltomat,
Sem én érdemetlen kís allapatomat
Meg nem vonßom soha én ß*olgálato*mat,
460 Szolgálok mig *Isten* fenn tartya napómat,

Ez mellett az *Isten* adgjon minden jokat,
Nagyságodnak érni szerenczés napokat,
Boldogul heteket, és sok holnapokat,
Egésségben elis mulatni azokat,
465 Sok jo eßtendőkkell lásson illy ifiakat.

DÉZSI LAJOS.

ADATOK SÁMBOKY JÁNOS ÉLETÉHEZ.

Sámboky (Sambucus) János Benedekről, a 16. században élt kiváló orvosról és történészről, még ma is keveset tudunk; legalább is nem annyit, a mennyit ennek a nemes törekvésű, nagyemlékű embernek a működése méltán megérdemelne. Sz. Molnár Albert a »Postilla Sculteticа« ajánló levelében azt írja a nagyszombatiakhoz: »Hozhatnám elő sokaknak példájokat, az kiknek számkivetésben budosásoknak haszna, dicséreti kiterjedt nagysok időkre, népekre; de rövidségnek okáért az előszámlált példákhoz mostan csak imez eggyet adom, az mely az Kegyelmetek városának dicséretire néz, becsületes Nagy-Szombati uraim. Az mi magyar nemzetünkben soha senki nem találtatott, ki több drága szép könyveket bocsátott vólna ki az Kegyelmetek városából való Samboki Jánosnál. Mellynek könyvei Nagy-Szombatnak deákul Tirnavia

[1] Javítással; nem vehető ki tisztán.

nevét sok nemzetségeknél esmeretessé, híressé tötték.« Sámbokynak egész élete folyása bizonyítja, hogy Molnár Albert nem túlozott az ő dicséretében. Bőséges adataink vannak arról, hogy a külföld mennyire méltányolta a polyhistor Sambucus tudományát: már 26 éves korában a bolognai egyetem tanára, majd nemsokára I. Ferdinánd tanácsosa, később pedig Miksa és Rudolf udvari orvosa s történetírója lőn.

Azt hiszem, nem végzek fölösleges munkát, ha e nevezetes magyar ember életére és családjára vonatkozólag, az alább közlendő újabb adatok kapcsán, melyekre a régi magyar orvosok emlékeinek kutatása közben akadtam, néhány megjegyzést teszek.

Sámboky János családi származása máig sincs teljesen tisztázva. Illéssy J. a Sámbokyról szóló értekezésében (*Századok*, 1899. 524. lapon,) fölemlíti, hogy régi okleveleinkben többféle Sámboky családról van szó. Egy 1327-ben a budai káptalantól kiadott okiratban Sambuc-i Lénárd fiának a leánya, Aglent asszony, nyugtatja fivéreit a leányi negyed kiadásáról. Ezen Sámbokyaknak közeli rokonuk volt az a Sambuki Jakab, kinek a felesége, Margit, 1361-ben a budai káptalan előtt Sambuki Péterrel megosztozik a békásmegyeri birtokon. Illéssy hozzáteszi, hogy ez a Sámboky család valószínüleg a pestmegyei Zsámbok helységtől vette a nevét.[1]

Később egy Samboki Domokosról történik említés, kinek somogyi jószágait Zsigmond király 1404-ben Maróthi János macsói bánnak adományozza. Végül 1414-ben és 1423-ban Samboki vagy Zamboki Simon mesterről maradt néhány oklevél. Ez a Simon Nyitra megyében volt birtokos és Illéssy, bár maga is csak föltevésként mondja, ezt a Sambokit tartja történetírónk legvalószinübb ősének, mert Simon mester utódai könnyen áttelepedhettek Nyitra vármegyéből Nagy-Szombatba, Sámboky János szülővárosába. Ezzel szemben a magam részéről úgy vélem, hogy a nevezetes író az elsőnek említett, pestmegyei családból származott. A bizonyossághoz igen közelesőnek látszik ez a föltevésem abból a szép bevezetésből, melyet Sámboky a Plautus Comoediáinak 1566-iki, antverpeni, kiadásához fűzött. Ebben a bevezetésben[2] apjának Sámboky Péternek, emlékét kegyelettel dicsérve, elmondja, hogy apja, »qui per duodeviginti annos mediocribus sumptibus studia et peregrinationes meas, licet avitis sedibus ac bonis, quae ad oppidum Zamboc, ac

[1] Talán ezek közül való az a Zombuk vagy Zombok László, György és János is, kikről mint ujlaki nemesekről, 1380 és 1383-ban történik említés. (L. Zichy Okmányt. IV. 139, 268, 269; V. 44.)

[2] Majdnem teljes szövegét közli Weszprémy (*Succincta Medic. Hung. Hist.* IV. 178.) és Apponyi (*Hungarica.* I. 272.)

ipsam Budam sita erant, ejectus, amanter ac prolixe sustinuit«. Tehát Sámboky Péter még birtokában volt a Buda körül fekvő ősi jószágnak, melyből mások kitúrták. Valószinű, hogy nem az elei, hanem ő maga került Nagy-Szombatba, ahol fiának följegyzései szerint nagy becsülésben élt, egész Nagy-Szombat atyjaként tisztelte, mert sok jót tett a város polgáraival. De az előkelők is keresték barátságát és Ferdinánd király is gyakran vette igénybe szolgálatait *(saepe a Caesare Ferdinando ad Cameram Pannonicam Posonium est evocatus, saepius ad majores honores).* Azt is megmondja az előszó, hogy S. Péter 1562. augusztus 14-ikén, 65 éves korában halt meg.

Bizonyos, hogy Sámboky Péter már 1553-ban Nagy-Szombat városának esküdtjei közé tartozott. U. i. a város levéltárában, a S. János leveleinek colligátumában, található egy 1553. deczember 26-kán keltezett megkeresés, melyben Selmeczbánya városa azzal a kérelemmel fordul a nagyszombati bíróhoz és esküdtekhez, eszközöljék ki, hogy esküdt-társuk, Sambok Péter, Lympek Jakab selmeczi polgárnak több évi hűséges szolgálatáért járó bérét barátságos uton egyenlítse ki.

A többször említett előszóban az is meg van írva, hogy S. Péternek csak egyetlen fia volt, a történetíró; de ezenkívül még négy leánya, kiket mind tisztességesen férjhez adott. A férjük nevét nem említi Sámboky. Kölesy Vincze Károly említi a *Nemzeti Plutarkus*-ban (150. l.), hogy »testvérhuga, kit nevéről nem ismerünk, Panny Jánoshoz ment férjhez«. Ezt a Panny nevet a későbbi életírók is átvették; bár ez téves adat, mert mint az alább közlendő levelek több helyéből kiderül, az illetőt *Panythy* Jánosnak hívták. Úgy látszik, hogy ezen Panythy Jánosnak csak egy leánya maradt: P. Zsófia, kit történetírónk, a levelek tanusága szerint, nagyon kedvelhetett; magához is akarta venni Bécsbe, de azt a tervét a kis »Sófiácská«-nak 1569-ben bekövetkezett korai halála meghiusította. E levelekből továbbá az is kiderül, hogy Sámboky másik nővére Nyilas István nagyszombati bíró felesége volt. *(V. ö. R. M. K. T. IV. 75. 301. l. VI. 191. 365. l.)* Végül a harmadik nővér, Magdolna, Gávai másképp Balaskó Istvánnak, az erdélyi királyi jövedelmek ellenőrének és szt.-györgyi lakosnak, volt a felesége. Ez a Balaskó még 1555-ben meghalt utódok nélkül.[1]

A levelek egyikéből Sambucus házasságára vonatkozólag nyerünk adatokat. 1567. július 10-ikén, Bécsben kelt latin nyelvű levelében meghívja a nagyszombati városi tanácsot, hogy Egrer Kálmán nagyszombati polgár leányával, Krisztinával, tartandó lakodalmán mindannyian

[1] Lásd erről Illéssy közleményét. U. o. 527. l.

jelenjenek meg, vagy legalább küldjenek maguk közül valakit képviselőnek. A lakodalom Bécsben, augusztus 4-ikén volt.

Ismeretes, hogy Sámboky kora ifjuságától fogva igen sokat utazott külföldön, java részt tanulmányainak élve. Sz. Molnár Albert[1] és mások adataira támaszkodva, következőleg állapítható meg utazásainak (kétségtelenül hiányos) sorrendje: 1545. jun. 29. iratkozott be a wittenbergai egyetemre, hol Melanchthon vezetése alatt tanult; 1550-ben Strassburgban találjuk: 1552-ben Párisban; 1555-ben Páduában;[2] 1562-ben harmadízben látogatja meg Olaszországot; előbb egy hónapot tölt Genuában, Stephanus Saulius, Odericus és mások baráti körében; azután Nápolyba utazik.[3] Hogy Ferrarában is tanult és ugyanitt estei Alfonz ferrarai hercegnek tanítója is volt, azt egy 18. századbeli olasz szerző munkájából tudjuk meg. Ennek egyik helyén u. i. az áll, hogy: »*Jo. Benedictus Sambuco* Tiernaviensis. Linguarum undecim peritissimus, ac scientiarum fere omnium expers, qui Ferrariae principis, Alphunsi Estensis Junioris, Alphunsi II. Ferrariae Ducis praeceptor fuit.«[4] Innen tudjuk meg azt is, hogy S-nak egyik keresztneve Benedek volt. Ugy látszik, hogy 1564-től kezdve állandóan Bécsben tartózkodott, legalább az alább közlendő levelek dátumai e mellett szólanak.

Ezek a nagy útak természetesen igen sok pénzt emésztettek meg, s részben ebből magyarázhatjuk, hogy Sámboky sohasem élt valami fényes anyagi viszonyok közt, bár oly előkelő állása volt a bécsi udvarnál, s bár I. Ferdinánd és utódai is elég méltányosan honorálták.[5] Apai öröksége sem lehetett valami sok, mert az *Emblemák* 1566-iki kiadásában olvasható, Grolierhez intézett levelében ő maga »patrimonium satis angustum«-ról beszél s még ebben is megrövidítették (patrimonii . . . tot peregrinationibus, *impostura etiam quorundam mercatorum dimi-*

[1] L. Dézsi Lajos: Szenczi Molnár A. naplója, levelezése és irományai. Bpest, 1898. 437. l.

[2] Apponyi, i. m. I. 239. l.

[3] U. o. 263. l.

[4] Hist. almi Ferrariae gymnasii stb. (Ferrariae, 1725.) L. Pap Károly közleményét, ezen folyóirat XII. évf. 371. l.

[5] A N. Muzeum kéziratai közt (Lat. fol. 1520 és 2736) több nyugtatvány maradt Sámbokytól; az egyik évi 200 frt fizetésről szól. Itt van továbbá I. Ferdinánd rendelete (Prága, 1557. dec. 31.), melyben a magyar kamarát utasítja, hogy *certas ob causas ac merita fidelis nostri Egregii Jo. Samboky, aulae nrae familiaris* egész életén át évi 50 magyar frtot fizessenek neki, sallarium gyanánt. Ezt az összeget azomban már 1558-ban 100 frtra emelik. Rudolfnak egyik rendeletében (1582. ápr. 25.) már 300 tallér évi penzióról van szó. A pozsonyi kamara azomban nagyon hanyagul fizette ezt az évi járadékot, úgy hogy S.-nak mindig sok utánjárásába került, míg, legalább egy részét megkaphatta. Erről kimerítő adatok olvashatók Illéssy értekezésében.

nuti), de hogy kik azt nem említi. Talán erre vonatkozik az alább 3. számú levél.

Egész vagyonát tanulmányaira, könyvek és kéziratok beszerzésére, kiadására fordította. Több adatunk szól arról, hogy e részben minden áldozatra kész volt.[1] De csak így érhető az is, hogy leveleiben folyton sürgeti az adósait, hogy fizessenek; hogy a nővére, Panythyné után maradt ruhákat Bécsbe küldjék; hogy lakodalmára kappanokat küldjenek, mert Bécsben drágák stb. Valószinű, hogy anyagi helyzetének egyensúlyban tartására, az orvosi gyakorlattal sem hagyott fel; erről azomban nem sokat tudunk. Bizonyítani látszik ezt a föltevést az alábbi levelek egyikének (1569. szept. 6.) utóirata, melyben azt üzeni a sógorának, hogy »ha Posonban nehány napot üzhettem, megvizitálom kegyelmedet, Isten akaratjából«. Továbbá Boissard-nak Icones illustr. virorum c. gyüjteményében (Francof. 1597. tom. III. p. 76.) a Sámboky képe alá írt epigramma:

Excitat et sanos scriptis Sambucus et aegros
Restituit medica maximus arte manu.

szintén ezt a föltevést erősíti meg.

Sámbokyról, az orvosról, még egy megjegyzést kell tennem.

A N. Muzeum kéziratai közt (Lat. fol. 1713) egy jókora foliáns található, czímlapján a következő felirattal: Joannis Sambuci Tyrnav. Pann. Practica Medicinae Viennae ab 1585—1595. exercita. Accedit Anonymi (Richardi Streun ab Schwartzenau S. C. et R. M. Consiliarii) Notata de Norico stb. Ezen, Jankovich Miklós gyüjteményéből való kézirat, sajnos, nem Sámbokytól származik, az írása is merőben különbözik a S. keze írásától; de a dátum is ellene mond a S-tól való származásnak: biztos u. i., hogy S. már 1584. jun. 13-ikán meghalt.

Nem volna teljes ez a kis közlemény, ha még nehány szóval meg nem emlékezném Sámboky barátairól, kik közé annak a kornak vezető emberei tartoztak, nemcsak a külföldön hanem itthon is. Ez utóbbiak közül felemlítem Purkirchert, a jeles botanikust és pozsonyi

[1] V. ö. *Sz. Molnár* jellemzését, szótára ajánlásában (totum fere patrimonium in studia literarum converterit). Továbbá *Gesner Konrád:* ea est clar. viri (Sambuci) liberalitas in edendis (veteribus libris), ut maximis principibus, qui hac re laudem consecuti sunt, merito queat conferri. *Plantin* is azt mondja róla, hogy a régi codexeket »magno cum pretio comparaverat« ; szintúgy *Löwenklau* a S-hoz intézett soraiban: facis tu profecto perbenigne, qui libros studio tuo perquisitos, et aere non exiguo coemptos . . . cum omnibus communicas. (Bonfinius: de pudicitia conjugali. Basil. 1572. előszavában.) Sámbokynak nagy könyvtára volt, melyet a bécsi udvari könyvtár számára vettek meg. Már ezért is valószínű, hogy Bécsben még sok, S-ra vonatkozó adat volna található.

orvost (l. az alábbi leveleket), továbbá a nagyeszű Dudith Andrást, kit régi barátjának nevez (Apponyi, i. m. 247. l.), Bona Györgyöt (u. o. 239. és 256.) Istvánffyt, a történetírót, (u. o. 239.), Listhi Jánost, ki szintén »vetus amicus«-a, és végül Verancsics Antalt, kihez való bensőséges viszonyáról több adatunk van. Mikor Verancsics törökországi útjából visszajön, Sámboky üdvözlő verset ír hozzá; máskor a külföldi politikai viszonyok változásairól értesíti behatóan. Verancsics néha maga is kér tőle egyetmást, egy ízben megkéri, hogy jóféle rebarbarát vegyen neki, a mi szintén azt gyaníttatja, hogy Sámboky orvosi gyakorlatot is folytatott és a bécsi gyógyszerárusokkal összeköttetésben állott. Az érsek rendszerint kisebb-nagyobb ajándékot is küld neki: jóféle szentgyörgyi borokat, keleti szőnyeget, török bezoárt, a minek akkoriban nagy értéke volt és, minthogy azon időben sokszor maga az orvos adta betegeinek a gyógyszert, Sámboky a saját gyakorlatában is jó hasznát vehette.[1]

Természetes, hogy a külföld előkelő tudósaival, tanáraival még élénkebb összeköttetésben állott történetírónk s ezen körülményt a külföldi egyetemeken tanuló magyar ifjak is sokszor hasznukra fordíthatták. Alább is három (11, 17 és 21.) olyan levél olvasható, melyben biztosítja a nagyszombati tanácsot, hogy Banchay Györgyöt és Dobos deákot külföldi tanulmányútjában pártfogolni és ajánlani fogja. *(V. ö. M. K. Szemle 1884. 272. l.)*

*

Álljon itt végül ama Sámbokytól származó (sajátkezű) levelek jegyzéke, melyekre a nagyszombati városi levéltárban akadtam.[2] E levelek közül a magyar nyelvüeket lemásoltam; a német és latin nyelvüeknek csak a tartalmát jelezhetem, mert leírásukra már nem szakíthattam időt. E jegyzék összeállítása közben azt a kimutatást is felhasználtam, melyet a levelekről, még 1884-ben Melcsiczky Lajos nagyszombati tanár készített.

1. 1564. szept. 10. Bécs (Latinul.) — Sámboky János azt írja a városnak, hogy ügyében már beszélt a pápai követtel és a görci püspökkel. A város artikulusait, melyeket neki megküldtek, összehasonlította a pápai nuncius artikulusaival, s meggyőződött róla, hogy mind a kettő teljesen egyezik egymással.

2. 1566. ápr. 15. Bécs. (Latin.) — Sámboky kéri a tanácsot, hogy mivel Bécsi Albert (Albertus Viennensis) 50 frttal tartozik neki,

[1] Verancsicshoz való viszonyáról l. Monum. Hung. Hist. IX. 222, X. 311, 349; XI, 244, 306. l.

[2] E helyen is szíves köszönetet mondok Kanovics Elemér aljegyző és levéltárnok urnak lekötelező előzékenységéért, mellyel kutatásomban segítségemre volt. Vajha minden levéltárban hasonló udvarias fogadtatásra találnánk!

foglaltassák ezt le azon 100 frtból, melyet Albert a Panythy-féle házért fog letenni.

3. 1566. nov. 12. Bécs. (Latin.) — Kalmár Imre nagyszombati bíróhoz intézett levelében tiltakozik atyjának, Sámboky Péternek végrendelete ellen, melynek értelmében Péter özvegye 400 frtot kapna. A levél végén magyarul: Byro Vram keg: es Nylas Vramnak soghoromnak irtam vala az ruharol, ky az Jŏ Jŏrgh kezenel vagyon: hogh az leveleket, ky ot az boldban vagyon, Horwath Markoet, erette ky adnatok, hogh ha mēg meg nem leth, kerem kegel: hogh megis *(mégis)* zerezzetek megh, hogh az ruha megh ne vesszen, es az en penzemis.

4. 1567, jun. 27. Pozsony. Sógorának. Kezenetemet mint Soghor Vramnak. Czak ez estwe iutek [ide.] Keg: iclentem, hogh az Sibrikne testamentomat nem cząk ex gratia confirmaltattam, de vgẏan vẏtotta azont, hogh semi peurtul[1] ne fellyen Senkẏ hanem ha Czasarral akar peureulni. Azuttan kerem ke. hogh ez dolgot az Vraimnak elejbe aggẏa, az en adossaghimat megh zabaditza: kegelmetek inkabban ozza az keues *(kevés)* marhat az zeghineknek, ielesben kik megh eghtenek vagh kóltzen. *(kölcsön)* uagh Istennebe.[2] Kérem keg: Philep vramnak izend megh, hogh itt vagẏok: az ados Leueleket kẏ adassatok, kiket ott hattam, hogh Sivaron megh vehessem, mert elég gondal liszen megh: es ha tuddẏa, hogh keg: vagẏon, keuessebbet gondol ra. Akarnam keg: ide iöne. Isten tartza megh keg: mind haza nepeuel, Amen.

5. 1567. jul. 3. Feleletet kér előbbi levelére. Küldjék el már az adós leveleket, melyek az ő 600 frtjára vonatkoznak. Továbbá arra kéri a bírót, hogy a nővére, Panythyné után maradt ruhákat is küldje fel hozzá Bécsbe.

6. 1567. jul. 4. Ugyanazt írja valakinek németül.

7. 1567. jul. 10. Meghívja a nagyszombati tanácsot a Bécsben, aug. 4-ikén tartandó esküvőjére. (Latin.)

8. Ugyanakkor. A. n. szombati bírónak írja német levélben, hogy Jó György 200 frtos kötelezvényt, vagy pedig nyugtatványt kér a Panythy-féle ruhák fejében. Őt is meghívja esküvőjére, feleségestől. Egyszersmind kappanokat kér a lakodalmára.

9. 1567. nov. 2. A tanácsnak írja, hogy nincs kilátás arra, hogy a n. szombatiak a komáromi vámtól fölmentessenek.

10. 1567. decz. 2. A komáromi vám ügye el van intézve, javukra. Ajánlja az angol követ udvarmesterét, segítsék őt egy egyszinű négyes fogat megszerzésében. Szivességet tesznek vele a királynak és Károly főherczegnek.

11. 1569. ápr. 14. A tanács Banchay György nevü ifjut kiképeztetése végett Wittenbergába kűldi s kéri Sámbokyt, hogy az ottani tanárokhoz szóló ajánlást adjon neki: scimus ettenim, nihil ambigentes: scripta Dominationis Vestrae E. huic Georgio Banchay multum profectura.

[1] pörtül.
[2] Isten nevébe.

12. 1569, május 14. Pozsony. A n. szombati birónak, Nyilas Istvánnak. Zolgalathom vtan minden iott kegi. Megh ertettem az haz pewr dolgat, hogh Jacob deak zabadittya magat. Byzon hogh az tuttam, hogh Walint deak az transmissionak massat vette volna, de nem leth. Elegeth pyrongattam, es azt monda, hogh ke: iryak es ottan ky vezzy az masaat, mint az ellensiges (?) az transmissionk. Es mintt hog arua dolog, hallom hogh minden feel arkostol fel latt. vesnek: kerem keg: hogh io keves iaro lighen az taxaban: es mihent tarnokzeek leszen, ra hiwom az Jacab Deakot. Addigh kerem ke: megh izennye Jacab deaknak, vagh az hazy zellyereknek, hogh az hazat ne puzticzyak, mert megh keresnem az utanis raytok. Eztett pedigh ke: ex officio poranczyolhattya nekyek. Isten tartza megh ke: En talan kedden el fogok innet mennem.

13. 1569. május 16-ikán. Nyilas István, nagyszombati birónak. Salutem et servitiorum commendationem. Az adosleuel es quietantia az procatornal vagyon. Es czodalom, hogh az Vraim nem latuan az könweth, es ha Jacab deaknak transmissioual velte, vgy iteltenek, hogh en bewnem *[bűnöm]*, hogh massam (!) annak nem volt. En ez dologh felol zoltam mind Mesterekkel, mind personalis vrammal, de czodalkoznak rayta. Azt mondiak ewk, hogh ha az appellatiot el hatta Jakab deak, mi gondom ennekem vele; az itelett, kyt az elwt miueltetek, vgyan io. Es my zvksíg nekem masat az ew transmissiojanak vennem, ha io caussam es pewrem (pöröm) vagyon, es inkabb ewneky kellene, ha nekem volt volna, ollyat vennye. Hogh pedig azt mondya: sokaig vartam, es hallaztottam az dolgot az elhatt appellatio vtan: kinek my gondya vagyon arra, vgyan transyt in rem iudicatam. Es az my penzt Jakab deak az haztul addigh le tett az varosnak, az nem arthatt, mert ravassaggal miuelte, hanem le tehetem azt neky. Azwthan azt aggiak tanatzul mindnyaian, hogh egg porantzolatot vegyek, kiuel az adiudicatat kyaddyak, es ugyan en nyertem az hazat. Byzon newettek ez dolgot ketten az Mestereknek. Isten tartza megh keg: meg itt moradok pentegik (!), es addig meg latom, mitt kell miuelnem. Oztan mire volt zewgsíg Jacob deakot rea hiwna, hizem tuddya dolgat vezetny, es engemet vyonnan meg lelny, mikor az hazba voltam volna: az kegg: nem artott volna: nem inkabb az en ellensigemet kwlteni (!) ream. etc. Isten tartza megh keg.

14. 1569, aug. 30. Pozsony. (Latin.) Nagyszombat városától egy szekér búzát kér, mert Bécsben nagy a szükség. Levele végén magyarul ír Nyilasnak, hogy »az szeghin Sofiaczkat semmiben ne haggya Keg. Ha el vehetnek az azzontul, hitemre nagh örömem volna.«

15. 1569., szept. 6. Bécs. Sógorának, Nyilas Istvánnak. Zerelmes Soghor Vram. Byzon ighen megh haborodam az en edes Sofiaczka[m] halalan, kyt zinthe mostan uagh haraghiaual, uagh akarattyaual az veny *(vén)* azzonnak el akartam hoznya, es nalam tartani, mig az vr Isten zerentzejet *(szerencséjét)* paranczyoltha uolna: de ez adossagnak megh kell lennye fizetise, es semmj okh, gondolath ellen nem lehet; semmi ketsighem benne, hogh az Vr Istennek ewlebe uagyon, es kegyel-

meben. Touabban (!) az mi kewes partecaczka uolt az azzonnal, es Panythy ruhaczka, azzal nem banthatom, sem kewanom, mert zeghinek; de az my ruhat Zabó Marthon el adoth, ahhoz semmj gondyok, es azra en kewltottem 60 fl, minth tuddya Mihal Komornik. Az melleth Panythy soghoromnak 50 fl. attam uolt az hazra kewltzen; ha azt megh addyak, am pewrőllyenek ·ewk erette, en eleghet kewltettem, uesottem *(vesződtem)* erette, es annak felötte adogattamis Albertnek itfen 8 fl. azutan. En eremest ala mennek, de ieles nehań dolgom, nem magame, uagyon mind itfen, mind Posonban. Holnap ala Posomba kezdek mennem; keg: kerem, kerestesse megh Komornik Mihalt, es kewldye fel nehan zora Posomban keg. Nem arthat nekyek, es megh esmerik, hogh barattyok uoltam, es akarok lennem. Az egǵ szeker gabonarol hogh keg. ir közönem, es ha megh nem zolgatham, megh akarom zolgalny keg. Valamy ewrős szekerrel zagokban, hanem sinthe ide fell akaryatok, ottan Posonigh kewldyetek. Kadas Philepp azt mondya, hogh egǵ itualo Muttal [1] ew ys ad, de nem czepeltettett [2] megh. Ha keg: addigh kewltzyen adna nekye, es eggiwt kwldene fel, nagh baratsagott tenne keg: es megh halalnam az Vraimnak. Tobbetys erdemlek Kadas Vramtul, merth 100 fl. tartozik, de nem kivantam soha. Isten tartza megh keg: es az kadas vizetis batoron kwldye fell keg: ha ew nem allana megh fogadasat, en embersighemre fogadom, hogh az arrat keg: azuntol (!) meg adom, es meghis kewzőnem. Datum Viennae, 6 septemb. 1569. Ke' soghora Samboky.

Ha Posonban nehany napoth wzhettem, megh uisitalom keg: Isten akarattjabol. Zabo Marthon(n)ak mondassa megh keg: hogh az ew leuelet megh attak.

16. 1569. szept. 15. Pozsonyból. Nyilas Istvánnak. Zerelmes Soghor Vram. En jamborol, elegeth engedvěn, meg zerzőttem Panythy Anna azzonnal es Komornik Mihallyal, hittőnkre, embersegeunkre, hogh soha egyikv(n)k sem keres masikon semmit, sem perőllunk valahon mi uolt Panythy Janos marhayval ...... (egy szó olvashatatlan,) kwltzigről, es egǵ zoual minden dolog őrőksíg felol, ky lehetne. Az ruhatis nekiek engettem, hanem az felső sederyes ruhat, es zoknyat ky addyak ez 25 fl ky kegelmedel vagyon, aztis nekem addyak ..... (olvashatatlan szó.) Az 50 fl kiwel tartozot Panythy es az zőlő arrat, mert hogh be vettem, megh engettem. Azwthan keg: vallom, es kerem, hogh az 25 fl megh tarcza, Zabo Marthonnak haggya hog amy ruha maradot, nagh az arra (ára) mi maradot, addyak nekiek; az sederies taffta felső ruhat vorős barsonnal vettet es zoknat ueghe hozza, ha lehet kwldye felys ualakiuel. Az hazy patvar leueletis Alberttell meg ighettem es megh kőldyen. Isten engeddje hogh nyerhessel. Az segin Panythy ados leveletis az 50 fl. el zaggatuk, ne kerhessem raytok. Datum Posony, in pntia Rvdi dni Matthiae grwti, 15 Septembris, 1569. Joh. Samboky, mpa.

[1] Ł. Nyelvtört. Szótár.
[2] Csépeltetett.

17. 1570, febr. 27. Hely nélkül. (Latin.) Értesíti a nagyszombati tanácsot, hogy Camerarius Joachim levelet írt neki, melyben dicséri Banchay Györgyöt. Ajánlja, hogy ezt a szép tehetségű ifjut továbbra is segítsék.

18. 1573, jul. 22. A tanácsot kéri, hogy Kalmár Imrét kényszerítsék azon 100 frt lefizetésére, mellyel neki tartozik.

19. 1573, aug. 21. Ugyanazon ügyben ír.

20. 1573, szept. 6. A bírónak ír; fonnivalót kér a felesége számára.

21. 1573. dec. 18. Bécs. Tiztelendo Vraim, Baratym. Zolgalathomath ayanlom keg. Touabba ez Dobos tanulasat, tudomanyat, akarattyat, alkolmasson examinaltam. Elegh kewesset tanüt. Mÿ lighen touabba valo akarattya, keg. megh ertÿ keg. examinalnÿa, azutan valamyre intesÿ (intézi) keg. akarattyat, az mÿben mÿ zolgalhatunk Leszenprandt vrammal, ewmest (!) mÿnden promotioual leszunk, czak hog ielencze megh, es kwldÿe fell. Ha teczendik, enÿs az en zandekomot meg mondom. Isten tarcza megh keg. Es żabla kell zinthe mostan az Ifiwnak, hogh azvtanis megh közönÿe. Datum Viennae, 18. decembris 1573.

Ke. baratya

Sambok Janos

Felzet: Egregys Dnis. Dno Joanni Somor, judici Tyrnaviensi et Dno Stephano Nylas sororio, amic. observ. Tyrnaviae.

22. 1574, márc. 19. A bírónak ir németül. Kéri, hogy a káptalannál levő levelét vegye át és küldje el.

23. 1581, jul. Bécs. (Latin.) A tanácsnak írja, hogy gondoskodni fog orvosról, ha a város 100 és a káptalan is 100 frtot biztosít neki.

24. 1553, dec. 26. (Apjára vonatkozik.) Selmecz városa átír Lympek Jakab selmeczi polgár érdekében a nagyszombati bíróhoz és esküdtekhez, kérvén, hogy eszközöljék ki, hogy esküdt-társuk, Sambok Péter az említett Lympeknek több évi hű szolgálataiért járó díját barátságos úton adja meg.

KÓSSA GYULA DR.

ALAPTALANUL CSOKONAINAK TULAJDONÍTOTT VERSEK.

A Irodalomtörténeti Közlemények f. évi I. füzetében Oláh Gábor Csokonainak két ismeretlen költeményét közli. Mind a kettőt egy kéziratos gyűjteményben találta, melyet Somosi Mihály 1808-tól kezdve másolt. Hogy a két vers valóban Csokonaitól származik, arra nem tud egyéb bizonyságot, mint hogy a gyűjteményben több kétségtelenül Csokonaitól írt vers olvasható, s e kettő alá is Csokonai nevének kezdő-betüi, V. Cs. M. van írva.

Mivel a másolat nem Csokonai keze-munkája, nem fölösleges az óvatosság, s azt hiszem, nagyon helyén van az a csillag, a melylyel folyóiratunk szerkesztője a második, *Egy sírhalom felett* czímű verset megjegyezte: inkább Csokonai mesterének, Kováts Józsefnek, mint Csokonainak a rímeit hallja benne az ember. A másik verset, *A' Baráttság*-ot meg határozottan nem Csokonai irta, hanem Verseghy Ferencz, s közölte is nyomtatásban a *Mi a' Poézis?* czím alatt 1793-ban megjelent könyvében (85 l. XXIII. költemény). Somosi másolata szószerint adja Verseghy költeményét, csak a nyolczadik soron változtat egy keveset. (Verseghynél: *A' barát 's a' kedves köztt,* Somosinál *A Barát és kedves közt.)* Megjegyzem, hogy a költemény nem eredeti. Mint Verseghy legtöbb, e kötetben megjelent költeménye, ez is Ramler *Lyrische Blumenlese*-jének köszöni születését: a Blumenlese II. kötet 19. versének fordítása.

Fölhasználom az alkalmat, hogy még egy pár jogtalanul Csokonainak tulajdonított versre mutassak rá. Hogy *A változó szerencse* és a *Keserű búcsúvétel* (Schedel 1844-iki kiadásában 727. hasáb) nem Csokonaitól valók, hanem az előbbi a XVIII. század közepéről, az utóbbi meg épen a XVII. század közepéről való hosszabb dal részei (v. ö. Thaly, Vitézi énekei II: 326—327 és u. o. 86—90), azt éppen Oláh Gábor mutatta ki. Még érdekesebb azonban, hogy Batsányinak egy verse is szerepel Csokonai művei között, nemcsak Toldynál, hanem a legújabb »teljes« Csokonai kiadásban (Horváth Cyrill) is. Ez a *Vigasztalás.* Toldy említett kiadásában (Nemzeti Könyvtár) a 747—749. hasábon közli Csokonai hátrahagyott versei között s a 955. hasábon a következő jegyzettel kiséri: »Vigasztalás egy megholt barátomnak kedveséhez. Cs. irásai közt talált idegen kezű, de Cs. által javított példányból. Az épen most említett verslajstromban illy czímet lelek: Vigasztalás egy megholt barátja hitveséhez.« Csodálatos, hogy Toldyt nem tette figyelmessé az első két sor:

> Ah! hogy beszéljek *ujólag*
> *Ő róla néked,* árva szűz!

s nem kutatta, irt-e már Csokonai ezelőtt egy *menyasszonynak elhunyt vőlegényéről.* Ekkor talán eszébe ötlött volna, hogy nem Csokonai volt az, hanem Batsányi, a ki elhunyt barátjának (Szentjóbi Szabó Lászlónak) árván maradt menyasszonyát megszólaltatta egyik kufsteini elégiájában *(Lina panaszsza)* [1] és hogy a sorban ezután következő elégia a szóban forgó *Vigasztalás,* [2] melyet Batsányi joggal kezd így: *Ah! hogy beszéljek ujólag.*

A legkülönösebb azonban az, hogy Toldy még akkor sem vette észre a tévedést, midőn a 60-as évek elején mind a két költő verseit sajtó alá rendezte s a Magyar nemzet classicus irói czímű vállalat egyik 1864-ben megjelent kötetében mint *Csokonai* [3] a másik, egy évvel később

[1] Költeményeinek 1827-iki kiadásában, I. (egyetlen) kötet, 73. l.
[2] U. o. 74. l.
[3] Csokonai válogatott munkái II: 77.

napvilágot látott kötetében pedig mint *Batsányi* munkáját közölte a költeményt.[1]

Valamint tehát *A' Baráttság*-ot nem iktathatjuk Csokonai versei közé (s az *Egy Sírhalom felett*-et is bajosan), akként a *Vigasztalást,* mint Batsányi jogos tulajdonát szintén törülnünk kell Csokonai művei közül.[2]

CSÁSZÁR ELEMÉR.

[1] Batsányi János költeményei, válogatott prózai irásaival, 59. l.

[2] Igy természetesen nem illeti meg Csokonait az a méltánylás sem, amelylyel Dóczi Lajos adózik nyelve geniuszának, hogy e versben a prózai *intézet* szót »a legfenségesebb fogalomra« alkalmazza. (Magyar Könyvtár 300. füzet 47. l.)

KÖNYVISMERTETÉS.

I.

Fabeln und parabeln der weltliteratur. Gesammelt und mit literarhistorischen einführungen herausgegeben von *Theodor Etzel*, Leipzig. Max Hesses verlag. (1907.) 8—r., 478 l.

A tanítómesének az irodalomtörténetben *Batteux* eszthétikája és még inkább ennek *Ramler*-féle német átdolgozása[1] óta nemcsak gyakori, szerepe, de méltatás dolgában is jelentős helye van. Nem azért, a miért Ramler mondja, mert: sie unterscheidet sich von den *übrigen schauspielen* nur durch die geringfügigkeit und naivität ihrer spielenden personen,[2] — ez csak a művészi szerkezetű lafontainei mesére nézve igaz; és nemcsak azért, a miért *Aesopus, Phaedrus*, vagy akár *Pesti, Heltai* nevének említésekor gondolhatnók, — mert mint önálló műfaj az egyes irodalmak történetében külön fejezetet érdemel; hanem mert a népek szellemi érintkezésének, motivumok, példák, vándorlásának történetéhez a legérdekesebb problémákat, a legfontosabb adatokat és a legkirivóbb kapcsolatot a tanítómesék elterjedése nyujtotta.

A világirodalom e nagyfontosságú meséiből ad szemelvényeket egy szokatlanul ízlésesen kiállított, jó papiroson tiszta nyomással készült vastag kötet. Szerkesztőjének, *Theodor Etzel*-nek neve nem ismeretlen azok előtt, a kik az állatmese-irodalommal foglalkoztak. *Hanns Heinz Ewers*-szel együtt néhány év előtt kiadott gyüjteménye *(Ein fabelbuch)* rövidesen három kiadást ért, *Der rohrspatz* cz. könyvében pedig, mely nem régen, ugyancsak 1907-ben látott napvilágot, — modern vonatkozású, szatirai élű sikerült állatmesékkel ismerkedtünk meg. Hogy új könyvében úgyszólván túlteng a német állatmese, az megmagyarázható a szerző német voltával, de nem indokolt *Phaedrus* és *La Fontaine* mellett, nem is említve a középlatin mesegyüjteményeket, melyekre egyáltalában nem vetett ügyet.

A mesekutatás terén Etzelnek nincsenek érdemei s úgy tetszik, ez a könyv tisztára laikus munkája; de olyan laikusé, ki föladatával tisztában van, művéhez a legjobb forrásokat használja, azokat gondosan

[1] Einleitung in die schönen wissenschaften. Nach dem französischen des herrn *Batteux*, mit zusätzen vermehret von *Karl Wilh. Ramler*. Vierte verbesserte auflage. Leipzig, bey M. G. Weidmanns erben. 1774. I—IV.

[2] Id. kiad. I. 280. l.

áttanulmányozza és ha a szakembernek nem nyujt is újat, a nagyközönség számára élvezetesen népszerűsíti a szaktudomány eredményeit.

Könyve öt részre oszlik: a keleti, az aesopusi, a német, a nyugati (spanyol, franczia, olasz, angol és orosz) és az ázsiai-afrikai irodalmak állatmeséire.

A csoportosítás maga is laikusra vall, mert kikerüli az összehasonlító irodalomtörténet legjelentősebb problémája: a keleti — mondjuk, ind, — és a nyugati — mondjuk, aesopusi, — mese eredete szerinti csoportosítást. Magát a problémát elhagyja, vagy mondjuk inkább: rövidesen megoldja, abban a formában, a mint azt *Bédier* megkísérelte.[1] *Pillet* tudvalevőleg Bédier elméletével szembeszállt és helyreállította Benfeyék tekintélyét, ha nem is a hatvanas évek valójában. Kár volt tehát Etzelnek (az aesopusi mesék bevezetésében) a nagyközönség előtt ilyen határozott, de meg nem indokolt állást foglalnia.

Minden egyébben, mondtuk, a legjobb forrásokra támaszkodik.

Az első rész magva a *Pančatantram*. Ennek legujabban a dán *Fausboell* által fölfedezett csíráját, a pâli *jâtaka-könyvet* — melyről négy év előtt, mikor a Pančatantram magyar származékaival[2] foglalkoztunk, még nem tudtunk, de a mely azóta német nyelven is, *Arthur Pfungst* könyve által[3] ismeretessé lett, — Etzel már fölhasználta, egy kis szemelvényt ad belőle. A tulajdonképpeni Pančatantramból vett szemelvényeket (melyeket még, noha azóta, 1905-ben, új német fordítás is jelent meg, Fritze 1884-iki fordítás szerint ad) követik a *Hitopadēça*-ból (M. Müller fordításában), az arab *Kalile ve Damne*-ból (Ph. Wolff fordítása szerint) vett szemelvények. A mit ezeknek egymáshoz való viszonyáról mond, főleg *Behnud* perzsa fordításáról, az kissé zavaros, mert nem világlik ki belőle, hogy voltaképpen melyik munkára vonatkozik. Hiányzik és érezhetően hiányzik az egyes munkák szerzőjére vonatkozó hypothesisek ismertetése, — hiszen pl. Hitopadēça maga is elárulja szerzőjét (IV. könyv, 138. vers): a csupán *Schlegel* és *Lassen* által interpoláltnak mondott rész szerint: *Nārāyana* az.

A keleti állatmesék másik csoportját *Lokmân* műveiből, a hét bölcs példáinak középfelnémet változatából és a *Szilády Áron* fordításából nálunk is ismert nagy perzsa költő, *Saadi* (Muslih Eddin sejk) *Rózsakert*-jének meséiből vette.

A classicus állatmesék bevezetése főleg Aesopusról *és az Aesopus-kérdésről* elég részletesen tájékoztat. *Phaedrus*-on kívül *Babrios, Avianus* és *Romulus* meséiből közöl néhányat. Azután a német állatmesékre tér át.

Nem szívesen nélkülözzük a középkori latin irodalom termékeit. Különösen, mióta az összehasonlító irodalomtörténet ezt az eddig ismeretlenül gazdag, változatos korszakot (ha még nem is egészen) föltárta, szinte szokatlannak, hihetetlennek véljük, hogy egy ilyen nagy gyüjteményben azt semmi se képviselje. Keresztyén írókra, középkori mesegyüjtemények példáira, praedicatorokéira Etzel nem gondolt; vagy pedig

[1] Les fabliaux. 1895.
[2] Irodalomtört. Közlemények, 1906. XVI. 172—190.
[3] Aus der indischen kulturwelt. Stuttgart, 1904.

— és nem szívesen vádoljuk vele — kényelem okáért nem közöl ilyesmit, mivel ezek nehezebben hozzáférhetők, mint az általa kiválogatott meseírók.

A német állatmeséket bevezető rész egész kis értekezés, ismét mások felfogásának, de ennek legalább megbízható ismertetésével. Közlései a könyvnek szinte kétharmadrészét (94—392.) foglalják el és *Boner*-től meg *Pauli*-tól kezdve három korszakra tagolva *Bierbaum*, *Ewers* és — *Etzel*-ig 55 német írónak szinte 300 állatmeséjét és paraboláját hozzák, közöttük nem egy olyanét, kinek nevét ma az irodalomtörténet alig említi.

Hogy a többi európai nemzet között a magyart nem veszi számba, azt megszoktuk, — hiszen még Temesvári Pelbárt vagy Michael de Ungaria példáiból, állatmeséiből sem közöl egyet sem.

Exotikus népek állatmeséi tudományos szempontból fontosak, de eszthétikai becsük kisebb, mint a többié. Ha Etzel itt a tudományos szempontot — s ezt aligha — tekintette, sokkal helyesebben tette volna, ha ilyen szempontra egy kevéssé legalább a mesék összeválogatásánál is ügyelt volna. Hogy többet ne említsünk — milyen érdekes lett volna a *Szél és nap* meséjét *Lokmân*-tól *Gyulai Pál*-ig egész fejlődésében végigkísérni!

A keleti és nyugati mesék különbségét is bővebben megvilágítva szerettük volna látni. Így ez a könyv, ismételjük: laikus műve a nagyközönség részére. Sajnáljuk, hogy Etzel ezt az érintkezési pontot a tudomány és a népszerű olvasmány között nem használta fel jobban.

GÁLOS REZSŐ.

II.

Kéziratos iskolai drámák. Irta *Szlávik Ferencz.* (Csíksomlyói főgimn. Értesítője 1906—7. évről.)

A csíksomlyói zárda könyvtárában őrzött iskolai drámákat és misztériumokat magába foglaló kéziratok egyik kötetét ismerteti ez az értekezés. 7 drámából áll e kötet tartalma. Az első Sennacherib és Ezekiás; a második Szent Vitus mártir; a harmadik a gazdagság káros voltának; a negyedik a kereszt felmagasztaltatásának; az ötödik a babiloni fogságnak; a hatodik Zápolya János és Bebek Imre, Nagy Lajos király vezéreinek történetéről szól. Tartalmánál fogva legérdekesebbnek mondja a szerző a hetediket, melynek czíme Rusticus Imperans. Ez 1780-ban adatott elő. A prologuson és epiloguson kívül elég bő kivonatot is közöl, melyből kitűnik, hogy azzal a más irodalmakban is feldolgozott targygyal foglalkozik, a mely szerint az alvó részeget fejedelmi ruhába öltöztetik, trónra ültetik s egynapi uralkodás után újra leitatva s a maga ruháiba öltöztetve oda viszik, a hol felszedték. Mikor felébred, azt hiszi, hogy királysága álom volt.

Shakespeare Makranczos hölgy-ének előjátéka is ebből az anyagból került ki. Ennek eredetét kutatva írta meg A. v. Weilen, Sh-s Vorspiel zu der Widerspänstigen Zähmung (Frankfurt. 1884.) cz. könyvét, melyet Heinrich Gusztáv a Phil. Közl. IX. 714—8. l. ismertetett. A forrásnyomozás Marco Poloig, az Ezeregy éjig s Vives Lajosig tudott felhatolni.

Nálunk a Makranczos hölgy Holbein átdolgozása szerint »Szerelem mindent véghez vihet« czímmel 1833. szeptember 29-én került először színpadra: de az előjáték tárgyául szolgáló mese már a Rusticus Imperans tanusága szerint is jóval elébb ismeretes volt. Ennek szerzője Szentes Regináld ferenczrendi szerzetes, többféle változásban ismerhette a mesét, melyet a XVII., XVIII. század folytán többen s ezek közt Holberg Lajos is, színdarabbá alakították. Ezt bizonyítja az is, hogy a czím, mint a másik magyar szöveg czíme is, Vives és Holberg szövegének megfelelően parasztot említ. Szentes darabjának hőse azonban nem paraszt, hanem Shakespeare üstfoltozójának megfelelően András kovács, ki röviden Fabernak mondatik, felesége Gretula, inasa Congrio. Az udvari emberek Cleobulus, Democles, Demilus, Stasimus, a király Herus, az udvari bolond Salpa. Előfordulnak-e ezek a nevek valamelyik feldolgozónál, vagy Szentes gyártmányai? nem mondhatom meg, mert a mi Shakespeare-nél Sly, az Bidermannál Menalcas, Holbergnél Ieppe, a németeknél többnyire Hanns, a másik magyar szövegben Ripsel.

»Dánus országi részeges paraszt Ripsel« czímet visel Farkas Antal németből fordított Erköltsi Iskola-jának 21-dik historiája. Ez a könyv 1790-ben, tehát 10 évvel későbben jelent meg Kassán, mint Szentes a maga drámáját Csíksomlyón 1780-ban előadatta. A Rusticus Imperans-t azután elfelejtették, míg Ripsel ponyvára kerülve élte s hihetően éli még ma is világát. Nálam legrégibb ponyvakiadása 1829-ből való, van még 1848. előttről egy »Ebben az esztendőben« megjelent s egy 1863-diki debreczeni kiadás (Okolicsányi és társa).

A Rusticus Imperans forrását leghihetőbben vagy Biderman Jakab jezsuitának Utopia cz. művében, vagy Holbergnek németül 1759—1778-ig megjelent műveiben fogjuk feltalálni. Ha a mese magvát össze lehetne is kötni a nálunk is nyomokat hagyott »pünkösti királyság« fogalmával, az egy vagy három évi királyságra vonatkozó mesékkel *(Gest. Rom. 224.)*: Szentes Rusticusa és Farkas Ripsele kétségtelenül XVIII. századbeli átvétel. Egyfelől az akkori külföldi irodalmakkal való érintkezés jelei, másfelől arra vallanak, hogy a részeges parasztról szóló mese már ötven évvel elébb utat talált irodalmunkba, mint Sh. Makranczos hölgye.

Szlávik Ferencz köszönetet érdemel azért, hogy az 1906/7-dik évi Értesítőben Szentes Rusticusát, az 1907/8. éviben ugyancsak az ő, Zápolya János és Bebek Imre, Magyar Lajos király fővezéreiről szóló darabját megismertette, illetőleg közölte.[1] Mindkettő 1780-ból való.

Mindenesetre érdemes volna ezeket a csíksomlyói iskolai drámákat, lehetőleg valamennyit, közzétenni! C.

[1] Ez utóbbi szövegének ritkábban előforduló szavai magyarázására megjegyezzük a következőket: 8. l. *szélpalhatták* teljesebb alakja *szélpalolhatták*. Fazekas Mihálynál: Oh *palolj* rá tsendes este Nyugtató lehelletet. 9. l. *kaponcza* =kapuczán, kapiczán. 10. l. *szepelkedgyél* nem szépelkedgyél. 15. l. *támentalan* (sic!) ma is, támétalan, töménytelen; *ellépvén*=ellepvén. 16. l. *a térséget ellepte támentalan népe*. 23. l. *matzorra*=másszorra. 26. l. *pépeskedik*=pipeskedik. 41. l. *ronkanczája*=rakonczája.

REPERTORIUM.

Acsay Ferencz. Rónay Jáczint János élete. III. rész. Győri főgimn. 1907/8. értes. 185—288. l.

Ady Endre. Vér és arany. 1908. Ism. ó. Budap. Szemle 134. köt. 311—315. l. Kosztolányi Dezső. Uj Idők 7. sz.

Alba Nevis. Bolti leányok. Ism. Punktum. Hét 25. sz.

Ányos Pál versei. Kiadta Császár Elemér. — Ism. Prónai Antal. Magy. Középiskola 310. l.

Arany János és tanártársai önéletrajzai. Közli Benkó Imre. Nagykőrösi ref. főgimn. 1907/8. értes. 3—30. l.

Arany's, Johann ausgewählte Gedichte. Übers. von A. Handmann. Ism. Szántó Kálmán. Budap. Hirl. 96. sz.

Bajza József. Bajza József költői nyelvéről. Nyelvőr 13—25. l. Önállóan is megjelent. (8-r. 19 l.)

Bajza József. Bajza József mint nyelvújító. Magy. Nyelv. 251—256. l.

Barabás Ábel. Petőfi. 1907. Ism. Kanyaró F. Ker. Magvető 96—101. l.

Barabás Abel dr. Petőfi vallásos világfelfogása. Kolozsv. unit. kolleg. 1907/8. értes. 19—24. l.

Baros Gyula. Kazinczy Ferencz és Radvánszky Teréz. Kisfaludy Társ. Évlapjai 42. köt. 68—104. l. (Külön is megjelent 8.-r. 44 l.) Kivonat. Vasárn. Ujs. 17. sz.

Benkó Imre. Arany lakásai Nagykőrösön. Nagykőrösi Ujs. 12., 13. sz.

Beöthy-Badics. A magyar irodalom története. 1., 2. köt. 3. kiad. Ism. dr. Bartha József. Magy. Középiskola 382—391. l. — A II. köt. ism. Császár Ernő. Philol. Közl. 441—443. l.

Biró Lajos. Huszonegy novella. Ism. Vasárn. Ujs. 22. sz. — Kanizsai Ferencz. Magy. Hirl. 136. sz. — Révész Béla. Népszava 151. sz. — Szilágyi Géza. Az Ujság 139. sz. — Neues Pester Journal 165. sz. — L. J. Pester Lloyd 131. sz. — N. P. Hét 22. sz. — F. P. Uj Idők 24. sz.

Bokréta. III. könyv. Debreczen. Ism. M—i E. Pester Lloyd 155. sz.

Bóth Antal. Ádám és Luczifer. Nógrádi Hirl. 1—3. sz.

Bródy Sándor munkái. Ism. Budap. Hirl. 112. sz.

Chodobiczky Alajos. Művelődéstörténeti motivumok Arany néhány balladájában. Paedag. Ifjúság VII. sz.

Császár Elemér. Ányos Pál költészete. Magy. Állam 92. sz.

Csáth Géza. A varázsló kertje. 1908. Ism. M—i E. Pester Lloyd 113. sz. — (s—l.) Hét 21. sz.

Csűrös Ferencz dr. Sinay Miklós. Debreczeni ref. főgym. 1907/8. értes. 3—24. l.

Dóczy, Ludwig. Vörösmarty. Glossen. Neues Pest. Journ. 125. sz.

Dutka Ákos. A föld meg a város. Ism. K. D. Hét 14. sz. — (ő.) Új Idők 16. sz. — Vasárn. Ujs. 14. sz.

Fabó Bertalan dr. A magyar népdal zenei fejlődése. 1908. Ism. Balogh Pál. Pest. Lloyd 69./70. regg. sz. — Kereszty István. Századok 563—566. l.

Ferenczi Zoltán. Csokonai. Ism. Zuboly. Pesti Napló 42. sz.

Gábor Ignác. A Magyar ősi ritmus. 1908. Ism. Mohácsi Jenő. Pester Lloyd 90. sz.

Gálos Rezső. Lukáts István költeményei. Erd. Muz. 145—161. l.

Gárdonyi Géza. Isten rabja. 1908. Ism. (Sn.) Budap. Hirl. 101. sz. — Neues Pest. Journ. 165. sz. — R. Pester Lloyd 137. sz. — Lehotai. Hét 23. sz. — Számadó János. Új Idők 19. sz.

Görcsöni Dénes. A hirlapirodalom lealacsonyítása. Alkotmány 98. sz.

Gyulai Pál. Dramaturgiai dolgozatok. Ism. R. M. Pest. Lloyd 60. reg. sz. — ly. Uránia 250 l.

Harsányi Kálmán. Homo és Homunkulusz. Ism. Vasárn. Ujs. 16. sz.

Horánszky Lajos. Bacsányi János és kora. 1908. Ism. Nádai Pál. Hét 3. sz. — Gálos Rezső. Századok 557—563. l. — gr. Uránia 344. l.

Horváth Ákos versei. 1908. Ism. Vasár. Ujs. 24. sz.

Horváth Cyrill. A Csécsi-világ Patakon. Ism. Görcsöni Dénes. Religio 7—9. sz.

Horváth Ferencz. Vörösmarty Mihály lyrai költészete. Karczagi ref. főgym. 1907/8 értes. 11—30. l.

Horváth Janka. A magyar szinészet Erdélyben 100 év előtt. Vasárn. Ujs. 21. sz.

Horváth János. Irodalmunk fejlődésének főmozzanatai. Budap. II. főreálisk. 1907/8. értes. 3—50. l.

Janovics Jenő. A magyar dráma irányai. 1907. Ism. Keller Imre. Nemz. Nőnevelés 270—272. l.

Jánus. Széchenyi emlékezete. Magy. Állam 80. sz.

Jánus. Vörösmarty Mihály emlékezete. Magy. Állam 120. sz.

K. g. A döblingi katasztrófa. Széchenyi 48-ik évfordulóján. Alkotmány 85. sz.

Kerestély Olga dr. Arany és Petőfi barátsága. (Az Arany János társaság könyvei. III. köt. 153—178 l. önállóan is megjelent. 8.-r. 28 l.)

Keve. Jókai feje. Új Idők 26. sz.

Kiss József. Levelek hullása. Ism. Szini Gyula. Pesti Napló 25. sz. — Mohácsi Jenő. Pest. Lloyd 23. regg. sz.

Klár István. Az igazi Krisztus. 1908. Ism. Vasárn. Ujs. 24. sz. — Punktum. Hét 25. sz.

Kóbor Tamás. Kiss József. Magy. Közélet 1. sz.

Kovács Lajos. Pázmány kalauza és Bellarmin Disputatiói. Irodalomtörténeti tanulmány. Kassa, 1908. (8-r. 84. l.) Ism. Religio 25. sz.

Köveskuti Jenő. A nép. Ism. Punktum. Hét 25 sz.

Kozma Lajos. Utolsó ábrándok. 1908. Ism. Lengyel Géza. Nyugat 573. l.

K-s. Gozsdu Elek. Hét 15. sz.

Lukinich Imre. Tordai János erdélyi humanista. Századok 357—358. l.

Madách E. La tragedia dell' Uomo. In italiano da A. Fonda. Fiume. Ism. Dr. Hajnal Dávid. Pester Lloyd 131. sz.

Marjai Géza. Reviczky Gyula világnézete és életfilozófiája. Debreczeni föisk. Lapok 50 évf. 12. sz.

Márkos Albert. Nagyajtai Kovács István pályája. Kolozsv. unit. koll. 1907/8. értes. 3—16. l.

Mészáros Jenő. Bartók Lajos költészete. (Az Arany János társaság könyvei. III. köt. 104—123. l.)

Mezey Sándor. Tüzek. 1908. Ism. Baburin. Hét 9. sz.

Miklós Elemér. Versek. 1907. Ism. B. K. Magy. Középiskola 311—313. l.

Molnár Ferencz. Muzsika. 1908. Ism. Baburin. Hét 5. sz. — Gábor Andor. Uj Idők 4. sz.

Oláh Gábor. Herczeg Ferencz. (Irói arczkép.) Budap. Hirl. 137. sz.

Oláh Gábor. Gyulai Pál. (Irói arczkép.) Budap. Hirl. 96. sz.

Pakots József. Egy karriér története. Ism. Kanizsay Ferencz. Magyar Hirlap 169. sz.

Palotás Fausztin. Törpe lelkek. Ism. Mészáros Sándor. Soproni Napló 10. sz.

Pap László dr. 1848 Petőfi költeményeiben. Balaton 5—8. sz.
Pekár Gyula. Atalanta csókja. 1908. Ism. Londesz Elek. Pesti Napló 124. sz. — Neues Pester Journ. 165. sz. — R. Pester Lloyd 107. sz.
Petőfi. L'Eroe Giovanni. Versio di Giuseppe Cassone. 1908. Ism. Elek Artur. Az Ujság 96. sz.
Pitroff Pál dr. Kisfaludy Károly születésének 120. évfordulóján. Dunántúli Hirl. 14. sz.
Pogrányi József. Tudós Hetényi János és kora. 1907. Ism. Bányai. A Kor 390. l.
Polgár György Ödön. Szigeti József mint szinműíró. Aradi főgim. 1907/8. értes. 3—35. l.
Porzó. A bujdosó magyar. (Vörösmarty életéből.) Aradi közl. 124. sz.
Prónai Antal. A piaristák szinjátéka Pesten. Ism. Gálos Rezső. Századok 352—354. l.
Schwarzstein Dezső. Kiss József. Felvidék 2. sz.
Sörös Pongrácz. Brodarics István. Ism. i—r. Századok 347—352. l.
Sörös Pongrácz. Kálmáncsehi Domonkos. Religio 14—18. sz.
Stern Adolf. Baron Josef Eötvös. Pressb. Ztg. 165. sz.
Szabó Endre. Derü-ború 1908. Ism. Budap. Hirl. 125. sz. — N. Hét 19. sz. — Gellért Oszkár. Nyugat 572. l. — Új Idők 24. sz.
Széchenyi Viktor gr. Széchenyi emlékezete. Ünnepi beszéd. Az orsz. Széchenyi-szövetség által ápr. 8.-án rendezett ünnepélyen tartotta. (Szövetkezés XIX. 30. sz. Külön is 16.-r. 10 l.)
Szemere Bertalan levelei Szemere Miklóshoz és Györgyhöz. 1837—1856. Bevezetéssel és jegyzetekkel közli dr. Perényi József. Veszprémi főgym. 1907/8. értes. 2—57. l.
Szlura Szilárd dr. Arany mint műbiráló. Temesv. Hirl. 53. sz.
Szuhay Benedek költeményei. Ism. Vasárn. Ujs. 14. sz.
Takács Gedeon. Maár Bonifác. 1788—1855. Pápai kath. gim. 1907/8. értes. 7—25. l.
Téger Béla. A vallás ereje Eötvös Karthauzijában. Paedag. Ifjúság VII. 4., 5. sz.
Torkos László. Ádám »Az ember tragédiájá«-ban. Uránia 277—284. l.
Vántsa György. Regék az ördögárkáról. Debreczeni Képes Kalendárium 1908. 126—128. l.
Váradi Antal. Vörösmartyról. Egyetértés 124. sz.
Váradi Antal. A »Cydoni alma« és társai. (Egy színműíró életéből.) Az Ujság 8. sz. (Éjszaki Károlyról.)
Vargha Damján dr. Kódexirodalmunk értékelése. Religio 26. sz.
Vértesy Dezső. Teleki László és a »Kegyencz«. Philol. Közl. 417—427. l.
Veszprémi Dezső. Szabadságharczunk költészete. Szatmár és vid. 13. s. köv. sz.
Vörösmarty kiadatlan irataiból. Közli k. g. Alkotmány 124. sz.
Vörösmarty Géza. Költemények. 1908. Ism. l. v. Budap. Szemle 135. köt. 149—152. l.
W. J. Vissza Széchenyi programmjához! Dunántúli Hirl. 31. sz.
Zoltán István. »Gimnazista dalok«-ból. Annus. Debreczen 1908. Ism. (sz—ó) Debreczeni Főisk. Lapok 50. évf. 12. sz. — M. G. U. o. 13. sz.
Zuboly. Bacsányi. Pesti Napló 24. sz.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelent IRODALOMTÖRTÉNETI MŰVEK:

Ábel Jenő dr. A bártfai Szt.-Egyed temploma könyvtárának története. Egy fametszettel. Ára 2 kor. 40 fill.

Analecta nova ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia. Jussu Acad. Scient. Hung. ex scriptis ab Eugenio Abel relictis cum commentariis edidit partimque auxit Stephanus Hegedüs. Ára 8 kor.

Analecta recentiora ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia. Jussu Acad. Scient. Hung. ex variis fontibus hausta cum commentariis edidit Stephanus Hegedüs. Ára 8 kor.

Bayer József. A nemzeti játékszín története. 2 kötet. Ára 14 kor. — Egy magyar Eszther-dráma. Ára 60 fill.

Békefi Remig. A népoktatás története Magyarországon 1540-ig. Ára 12 kor.

Bogisich Mihály. Cantionale et passionale Hungaricum societatis Jesu, residentia Turocensis. XVII-ik századbeli kath. énekgyűjtemény. Hangjegyekkel. Ára 60 fill. Szegedi Ferencz Lénárt egri püspök énekes könyve. 1674. év. Ára 1 kor.

Coelius (Bánffy) Gergely. Szent Ágoston reguláinak magyar fordítása. (1537.) Bevezetéssel ellátva kiadta Dézsi Lajos. Ára 2 kor.

Császár Elemér. Verseghy Ferencz élete és művei. Verseghy arczképével. Ára 6 kor.

Emlékkönyv, Akadémiai — Kazinczy Ferencz születése évszázados ünnepéről október 27-én 1859. Ára 1 kor.

Hegedüs István. Dicsének Jacobus Antonius Marcellusra. Irta Janus Pannonius. Ford. Ára 1 kor. 80 fill. — Petrarca »Szózatja« és egyik latin költői levele. Ára 50 fill.

Heinrich Gusztáv. Kudrun. A monda és eposz. Ára 80 fill.

Hellebrant Árpád. A M. T. Akadémia könyvtárában levő ősnyomtatványok jegyzéke. Ára 4 kor.

Irodalomtörténeti emlékek. I. kötet: Két magyarországi egyházi író a XV. századból: Andreas Pannonius. Nicolaus de Mirabilibus. Közzéteszi *Fraknói Vilmos* és *Ábel Jenő.* Ára 7 kor. — II. kötet: Olaszországi XV. századbeli íróknak Mátyás királyt dicsőítő művei. Közrebocsájtja *Ábel Jenő.* Aurelius Brandolinus. — Ludovicus Carbo. — Galeottus Martius. — Naldus Naldius. — T. Alexander Cortesius. — Ugolinus Verinus. — Jo. Franc. Marlianus. Ára 7 kor.

Irodalomtörténeti közlemények. Szerkeszti az I—II. évfolyamot *Ballagi Aladár,* a III. évfolyamtól *Szilády Áron.* Tartalomjegyzék minden évfolyam végén. (Eddig 17 évfolyam 1891—1907.) Minden évfolyam 4 füzetben. Egy-egy teljes évfolyam ára 10 kor. Egyes füzet 3 kor.

Jakab Elek. Az erdélyi hirlapirodalom története 1848-ig. Ára 1 kor.

Katona Lajos. Temesvári Pelbárt példái. Ára 1 kor. 20 fill. — A Teleki-codex legendái. Ára 1 kor. 60 fill. — Alexandriai Szent Katalin legendája középkori irodalmunkban. Ára 1 kor. 60 fill.

Kazinczy Ferencz levelezése. Közzéteszi dr. Váczy János. I—XVII. kötet. 1763—1821-ig. Minden kötet ára 10 kor.

Költők tára, Régi magyar —. Szerkeszti Szilády Áron. — V. kötet: (Radán Balázs, Dézsi András, Sztárai Mihály, 1542—1560.) Ára 4 kor. — VI. kötet; (Szegedi Kis István, Cziráki Balázs, Armbrust Kristóf, Mádai Mihály, Sarlóközi névtelen, Ráskai Gáspár, Gyulai István, Heltai Gáspár, Tőke Ferencz, Szegedi András, Paniti János, Szepetneki János, Szegedi Gergely, Pap Benedek, Barát István, Nagyfalvi György, Vilmányi Libécz Mihály, Békési Balázs, Névtelenek. 1545—1556.) Ára 6 kor.

Komjáthy B. Epistolae Pauli lingua hungarica donatae. Az zenth Paal leueley magyar nyelven. Krakó 1533. Ára 6 kor.

Magyarországi tanulók külföldön. Szerkeszti Ábel Jenő. — I. kötet: Magyarországi tanulók a jénai egyetemen. Összeállította Mokos Gyula. Ára 4 kor. 40 fill. — II. kötet: Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. Összeállította dr. Schrauf Károly. Ára 9 kor. — III. kötet: A krakkói magyar tanulóktáza lakóinak jegyzéke. (Regestrum bursae Hungarorum Cracoviensis) 1493—1558. Az eredeti kéziratból közli és magyarázza dr. Schrauf Károly. Ára 3 kor.

Magyarországi tanulók külföldön. Szerkeszti Ábel Jenő. — IV. kötet: A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve. 1453—1630-ig. Közli dr. Schrauf Károly. Ára 12 kor.

Majláth Béla. Telegdi Miklós mester magyar katechismusa 1562-ik évből. Ára 20 fill.

Molnár Albert (Szenczi) naplója, levelezése és irományai. Jegyzetekkel ellátta Dézsi Lajos. Hasonmással. Ára 9 kor.

Nagy Sándor dr. Szombatos codexek. Ára 60 fill.

Pesti Gábor. Nouum Testamentum seu quattuor euangeliorum volumina lingua Hungarica donata. Gabriele Pannonio Pesthino Interprete. — Wy Testamentum magyar nyelven. Cum gratia & priuilegio Romanae Regiae Maiestatis ad quinquennium. 1536. Korhű kiadás, merített papiron. Ára 6 kor.

Pollák Miksa. Arany János és a biblia. Ára 3 kor. 60 fill.

Báró Radvánszky Béla. Rimay János munkái. A Radvánszky- és a Sajókazai-codexek szövege szerint. Ára 9 kor.

Szabó Károly. Régi magyar könyvtár. Az 1531—1711-ig megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. I. kötet. Ára 8 kor. Ugyanaz II. kötet: Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Ára 9 kor. Ugyanaz III. kötet: Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Irták Szabó Károly és Hellebrant Árpád. Első rész: 1480—1670. Ára 10 kor. Második rész: 1671—1711. Ára 12 kor.

Szász Károly. A magyar irodalom újjászületése százados évfordulóján. Ára 40 fill. — A Nibelung-ének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. Ára 30 fill. — id. gróf Teleki László ismeretlen versei. Ára 20 fill. — Széchenyi emlékezete. Ára 20 fill. — Gróf Széchenyi István és az Akadémia megalapítása. Egy arczképpel. Ára 3 kor. Ugyanaz kötve 4 kor.

Megrendelhetők

a M. Tud Akadémia könyvkiadó-hivatalában

Budapesten, V. kerület, Akadémia-utcza 2. szám.

Budapest 1908. Az Athenaeum r.-társ. könyvnyomdája.